

EXPOZIȚIA GENERALĂ ȘI TÂRGUL DE MOSTRE DIN CHIȘINĂU — 1925.

B A S A R A B I A

MONOGRAFIE

SUB ÎNGRIJIREA D-LUI

ȘTEFAN CIOBANU

EDIȚIA. EXPOZIȚIEI

IMPRIMERIA STATULUI DIN CHIȘINĂU. — 1926.

COMISIUNEA
PENTRU
ALCĂTUIREA MONOGRAFIEI „BASARABIA“

PREȘEDINTE, CIOBANU ȘTEFAN

MEMBRI:

BERECHET ȘT.
BOGA L. T.
CELEBIDACHI H.
DUNĂREANU N.
ENEA N.
GEORGESCU C.
GHENZUL V.
GORE P.
LUNGU C.
MACOVEI I.
MARIAN L.
NEGRESCU I.
RAȘCU GH.
ȘTIRBU T.
ZABOROVSKI I.

CUVÂNT ÎNAINTE

Lumina nouă, în care a fost pusă Basarabia de către vecinica și imanenta dreptate a istoriei, impuneă demult o lucrare de sinteză asupra celor ce se cunosc în cheștiunea acestei frumoase provincii românești.

Readusă de către evenimentele istorice din deceniul trecut la trunchiul neamului românesc, Basarabia nu este cunoscută suficient masselor mari ale Țării.

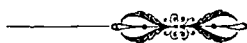
De aceea, ideia scoaterii unei lucrări cu caracter mai mult informativ, care să oglindească trecutul și prezentul provinciei noastre în noua ei orientare, a fost un desiderat, care preocupă demult cercurile intelectuale basarabene. Înfăptuirea ei însă se datorește inițiativei și insistenței d-lui General Vasile Rudeanu, care în calitate de Președinte al Comisariatului Expoziției Generale din Chișinău, din anul 1925, a crezut, că o expoziție în Basarabia trebuie să lase și o urmă pentru viitor.

Și după cum, mulțumită marelui suflet de român al acestui vrednic ostaș, pe cele două piețe din Chișinău se înalță monumentele simbolice, cari au menirea să vecinicească ideia românismului în provincia dintre Prut și Nistru, tot astfel și această modestă lucrare, făcută în grabă, dar cu multă tragere de inimă, de către o mână de intelectuali, va lăsa o dungă de lumină în conștiințele tuturor acelor cari vor dori să cunoască realitatea diferitelor probleme și stări din Basarabia.

Iată pentru ce primul nostru cuvânt din fruntea acestei lucrări, se îndreaptă către acela care, printr'un inimos și sugestiv îndemn, a făcut ca, între altele, să se înfăptuiască și monografia de față.

ȘTEFAN CIOBANU

Chișinău, August 1926.

GEOGRAFIA FIZICĂ A BASARABIEI

DE GH. M. RAȘCU.

Suprafața, forma, așezarea și hotarele.—Basarabia este provincia cea mai de răsărit a pământului românesc, dela care se întinde acel șes uriaș care ajunge până la tundra siberiană pe albia vechei Mări ce despărțea în trecutul geologic Europa de Azia. În Evul de mijloc, numai partea ei de sud (adică Bugacul) se numea Basarabia, fiindcă era în stăpânirea Basarabilor Țării Românești; restul era *Moldova de răsărit* cu care se aseamănă așa de bine din toate punctele de vedere.

Rușii, la 1812, când ne-au răpit această provincie, au extins numirea de gubernia Basarabiei ¹⁾ până la Hotin, și astfel Prutul care curgea prin mijlocul Moldovei și chiar prin mijlocul județelor, a devenit hotar de tristă amintire între frați de același sânge.

După măsurătorile rusești, Basarabia are o suprafață de 40.096 verste pătrate sau 44,422 klm². Forma ei merge îngustându-se spre nord și apoi spre apus unde are abia 40 klm. lărgime; în schimb, partea de sud se lățește ajungând la 180 klm.

Pe glob, așezarea ei e între paralelele 45°9' și 48°38' măsurând dela nord la sud 380 klm. În Europa se află pe marginea liniei Dantzig-Odessa, dela care se întinde nemărginitul șes asiatic pe care l'au pustiit hoardele barbare în drumul lor spre inima continentului civilizat. Basarabia, cu locuitorii ei de baștină, a simțit dureros în lungul veacurilor nenorocul de a se afla, cum zice cronicarul, „în calea tuturor răutăților“.

Ca hotare, provincia noastră răsăriteană e megieșă la răsărit cu Ucraina de care se desparte prin granița naturală a Nistrului (731 klm.); la nord se atinge cu un colț de Polonia și Bucovina. Prutul a ținut-o 106 ani departe de Moldova propriu zisă, iar la sud Dunărea o mărginește de pământul pietros al străvechei Dobroge. În SE Basarabia are ieșire la Mare (dela Vâlcov la Bugaz), un term drept și jos în lungime de aproape o sută de klm., impropriu pentru construirea unui port.

De jur împrejurul acestor hotare se aude limba neamului nostru moldovenesc, cea mai însemnată ramură românească în decursul secolelor.

¹⁾ Numită la început oblastie.

Schiță morfologică.—Basarabia face parte din marele podiș moldo-basarabeian care se întinde dela Siret la Nistru, continuându-se mai departe sub numele de podișul Podoliei. Partea de apus de Siret e *carpatină*, asemănătoare totuși ca aspect orografic; cea de răsărit n'are nici o legătură cu Carpații și e *sarmatică* de unde și numirea de *podîșul sarmatic al Moldovei* ¹⁾. În terțiar și anume în eocen, Basarabia noastră eră sub apele mării: dovadă calcarul numulitic găsit în sondaj chiar la Chișinău și toltry ²⁾ din nordul acestei provincii.

În miocen se încrețesc Carpații și atunci în depresiunea dintre munți și platforma rusească se conturează marea sarmatică ale cărei depozite uscate și pe alocuri înălțate prin forțe tectonice alcătuiesc geneza podișului moldovenesc de astăzi. Printre aceste depozite, greziile și calcarele formează coaja tare caracteristică acestei regiuni, ce n'a putut fi roasă de apele curgătoare decât foarte cu greu.

S'ar părea că întregul podiș moldovenesc prezintă o desăvârșită unitate morfologică, totuși evoluția lui în timp și deformările ce le-a suferit în decursul secolelor, nu sunt la fel pentru toate punctele de pe dânsul. Astfel straturile depuse apar deoparte și de alta a Prutului la înălțimi diferite, deși corespunzătoare ca structură. Grezia se poate urmări dela Siret până la Soroca, însă nu la aceeași altitudine.

Toate aceste fenomene ne dovedesc că în pliocen sau levantin podișul din Basarabia a suferit o ridicare de jos în sus care a împărțit marele basîn sarmatic în basînuri mai mititele unde s'au format pe încetul depozite meotice (dezvoltate în tot nordul Basarabiei) și pontice (în sud) cu roci mobile și sfărâmicioase. După poziția și înălțimea acestor depozite, constatăm că pe atunci nivelul Mării Negre, unită cu Caspica, eră mult mai ridicat. Cu timpul Marea se usucă complet lăsând piatra calcară așa de frecventă în subsolul Basarabiei și toltry acea fâșie calcaroasă dintre Prut și Nistru de care pomeneam la începutul acestui capitol.

Ridicăturile produse fac ca apele să înceapă a roade podișul înclinându-se mai toate spre SSE din cauză că și marea s'a retras asemenea, cărând depozite la vale și înlesnind scurgerea apelor.

Prin urmare, cu timpul și mulțumită acțiunii apelor curgătoare, podișul moldovenesc care trebuie să fi avut la origină o înălțime considerabilă, se transformă într'o serie de dealuri frumos ondulate, adesea în lanțuri paralele, având o mare asemănare în ce privește succesiunea straturilor.

Și la apus de Siret avem dealuri, dar ele sunt *încrețite* odată cu munții, dovadă straturile cutate; dincoace de Siret dealurile au straturi orizontale corespunzătoare ca structură de ambele părți ale văilor cu o ușoară înclinare spre SSE, deci produse prin *erosiune*.

În cuaternar, nivelul Mării Pontice se scoborîse prin evaporare mai jos ca astăzi, astfel că insula Șerpilor făcea parte din mal; Nistru se vărsă în Dunăre

¹⁾ M. David. *Podișul sarmatic moldovenesc*, 1922.

²⁾ Stânci de calcar ieșite la lumina zilei.

(dovada asemănării în pești și urmele vechii albie pe fundul Mării) și depresiunea aceasta eră amenințată să piardă ultima picătură de apă, când intervine fenomenul plesnirii strâmtorilor. Atunci apele sărate și calde ale Mării Mediterane năvălesc în cascadă uriașă și ridică treptat nivelul Mării noastre. Fluviile sunt date îndărăt, insula Șerpilor se desparte de țărm, Nistrul se varsă direct în Mare și se formează limanuri. Fauna acvatică indigenă se retrage în lacuri izolate și Azov, pe când spețe noi sosesc din Mediterana.

Ghețarii, în extinderea lor, niciodată n'au atins pământul Basarabiei. Ei se opresc în regiunea Kievului, de aceea nici nu găsim la noi depozite glaciare

Valea Ichelului (tăietură în podiș).

propriu zise. În epoca a doua glaciară totul este acoperit cu loess adus de vânt, care nivelează terenul și formează chiar astăzi, în Bugeac, insule izolate cari trec și în deltă ¹⁾.

Topindu-se Ghețarii se formează mii de torente cari acoper Basarabia întreagă cu *depozite diluviale* îndulcind apele Mării Negre.

După acest fenomen, clima devine continentală ; podișul se acopere în nord și centru cu păduri, iar în sud cu stepe ierboase. Omul apare mai întâiu în podișul Podoliei, dovadă stațiunile paleolitice și neolitice, descoperite în ultimul timp pe malul Nistrului și în județul Hotin și Soroca.

¹⁾ Ex. Ia Chilia.

Dacă observăm văile râurilor sau gropile de nisip, ori facem un sondaj pe înălțimi, constatăm că la bază toate dealurile podișului moldovenesc au calcar peste care se așterne argila și nisipul, având deasupra depozitele mai sfărâncioase și deci mai noi (loessul și aluviunile).

Râurile și-au săpat câte două până la trei terase ¹⁾ cari se pot urmări foarte cu greu și nu în toate locurile, din cauză că apele Mării, după ce s'au retras, au revenit din nou în direcție contrară, complicând unitatea morfologică a acestui podiș. Existența apei acolo unde azi nu mai este, ne e dovedită prin depozite de prundiș care le întâlnim chiar pe spinările dealurilor.

Podișul Moldovei este brăzdat pe la mijloc și în curmeziș de o culme înaltă ca o spinare, având la suprafață grezia tare ce n'a putut fi roasă de agenți, alcătuind o cumpănă a apelor ce pornește dela Roman, trecând prin suful Iașilor (dealul Repedea și Păun) și urcându-se spre Soroca unde traversează Nistrul formând praguri (cataractele dela Iampol).

Această catenă e mărginită la nord și sud de două depresiuni prin care curg apele Bahluiului cu a Bahluețului și apa Bârladului. Ambele aceste văi constituiesc o excepție în rețeaua hidrografică de oarece au direcția dela apus la răsărit.

Dincolo de Prut, catena îndreaptă izvoarele spre Nistru și nu e tăiată decât într'un singur loc de apa Răutului.

Astfel deosebim două unități distincte : *podîșul sarmatic propriu zis* la nord și *câmpia înaltă a Moldovei*, la sud.

Ici și colo întâlnim pe podișul moldovenesc terenuri mai vechi, unele eșite prin roaderea păturilor superioare de agenți, altele vizibile în albiile râurilor. Cel mai frumos exemplu e valea bătrână a Nistrului în sus de Soroca. Acolo vedem în malul tăiat de apă, toate păturile scoarței pământului, nemișcate unele peste altele ca foile unei cărți. La Porojeni apare clar cristalinul, iar la Coșăuți albia e săpată într'un granit roșiatic, apa formând cataracte ; mai la nord apare cremenea și cuarțul. Se întâlnește chiar sienitul. Varul ajunge aproape de suprafață (la Moghilău) și în el găsim stânci coraliene.

Basarabia fiind lipsită de roci vulcanice, n'are nici avuție minerală deosebită ²⁾. Terenul ei se poate rezuma în var, pietriș, nisip, marne, argilă și loess. Pe văile râurilor (în special a Prutului și Nistrului) avem aluviunile, cel mai tânăr teren.

Schiță agro-geologică.— Solul arabil, care în țara noastră e o amestecătură de sfărâməturi și descompuneri de roci, plus materii organice, e în directă dependență de climă, vegetație și relief. Căldura îl dilată, frigul îl contractă, apa de ploae prin capilaritate îl sfărâmă și prin acidul carbonic îl descompune (sol degradat). Lucrurile fiind astfel, geograful trebuie să se intereseze de sol ca și geologul.

¹⁾ Cele mai înalte sunt cele mai vechi.

²⁾ Excepție două izvoare sulfuroase la Chișinău și Onițani.

După Grosul Tolstoi ¹⁾, cel dintâi specialist care a descris solurile Basarabiei, avem următoarea împărțire în ce privește natura pământului arabil :

- a) Regiunea dela țărmul Mării,
- b) Bugeacul sau stepa,
- c) Codrii centrali,
- d) Cernoziom propriu zis.

La țărmul Mării avem soluri argilo-calcaroase cu 1% humus. Grosimea e foarte mică, lipsă de umezeală și vânturile de S și SE sunt uscate. Pe Bugeac există sol argilos și nisipos cu ceva mai mult humus (3%). În Codri avem cernoziom gras.

Profesorul Docuceaev găsește în nordul Basarabiei *soluri podzolice* adică cernoziom transformat din cauza pădurilor de fag în sol cenușiu și *cernoziom degradat* transformat de prezența pădurilor de stejar.

La începutul veacului în care trăim s'a ocupat cu solurile Basarabiei profesorul Nabochih ²⁾ care împreună cu geologul Murgoci ³⁾ din Vechiul Regat, deosebește în Basarabia, începând dela malul Mării :

- a) Soluri brune deschise,
- b) Soluri castanii,
- c) Soluri negre,
- d) Soluri degradate,
- e) Soluri podzolice.

În regiunea nordică a Basarabiei există lupta dintre pădure și stepă, astfel că întâlnim fâșii de cernoziom degradat sau de podzol pe dealuri, alături de ochiuri ierboase lipsite de păduri. Regiunea e bogată în izvoare și se reazemă pe marne și argile terțiare. Cernoziom degradat are amestec de nisip și calcar cu 5% humus; podzolul abia are 1% humus. Cu cât ne scoborim spre sud, fagul din ce în ce dispare și apare tot mai des stejarul amestecat cu alte esențe tari. Aceste păduri cresc pe cernoziom degradat, care la rândul său se reazemă pe argilă și calcare terțiare.

În stepa Bălților, prin infiltrarea apei de ploaie s'au dizolvat depozitele sărate ale vechii Mări terțiare și astfel s'au format solurile sărate cu izvoare sălcii; loc pierdut pentru cultură. Ex: la Pârliți, Sărata, Fălești, Cubolta, Căinari, etc.

Codrii din centrul Basarabiei se mărginesc la nord cu linia Sculeni-Telenești-Orhei, iar la sud cu linia Leova-Căinari-Tighina. Prezența pădurilor se datorește în primul rând reliefului care a atras ploile ⁴⁾.

Stepa Bugeacului se întinde dela limita de sud a codrului central până la Dunăre. Pădurea se continuă tot de stejar până la Cahul-Comrat-Manzîr, unde

¹⁾ Geografia Basarabiei din punct de vedere agricol. 1850.

²⁾ Compoziția solurilor și subsolurilor din Rusia sudică, 1903

³⁾ Zonele naturale ale solurilor din România. 1910.

⁴⁾ D. Căraș. Solurile Basarabiei, 1922 (inedită).

dispare cu desăvârșire. Solul e compus din cernozeum brun-închis care spre sud se înlocuește cu loesul sau pământul galben. Acest din urmă formează insule cari ajung până la Dunăre și conține 2% humă.

În văile râurilor găsim aluviuni cu 7% humă. În multe locuri aluviunile stau peste loess. Ex: la Șaba. Regiunea dela marginea Mării și a Dunării e plană și formată din depuneri calcaroase ale Mării pontice. În vecinătatea țărului limanelor, solul e sărat și cu totul infertil.

În sfârșit, adevăratul cernozeum ¹⁾ gras, se află în județul Soroca, în jurul

Valea Răutului în chei

Târnovei-Drokii cu 7—10% humus. Pe înălțimi e amestecat cu nisip, iar în văi cu argilă.

După statistica rusească, peste 4 mil. disetine alcătuia suprafața arabilă a Basarabiei. Dacă în partea de sud n'ar fi seceta de peste vară, care se poate înlătura prin irigații sistematice, Bugeacul ar constitui unul din cele mai prețioase grânare ale țării, iar Basarabia ar putea, la nevoie, hrăni întreaga țară.

Schiță orografică.—Pământul Basarabiei e un podiș înclinat dela NW spre SE prezentând la mijloc o depresiune: a Bălților, cu vre-o 150 m. mai joasă decât dealurile înconjurătoare. În sud, Bugeacul e o continuare a stepei pontocasiene spre Bărăgan și Burnas.

¹⁾ Gros pe unele locuri de 1½ m.

Din punct de vedere orografic, T. Porucic ¹⁾ împarte astfel pământul Basarabiei :

- a) Dealurile Hotinului,
- b) Stepă Bălților,
- c) Codrii Bâcului,
- d) Stepă Bugeacului.

În nordul Basarabiei există o culme de dealuri ce vine din Bucovina, urmează malul drept al Nistrului în direcția W-E și ajunge la Ocnița sub numele de *dealurile Hotinului* cu vârful cel mai înalt din toată Basarabia, situat în colțul de NW lângă satul Grozinți: piscul Bășcăuți (465 m.) înconjurat cu păduri seculare de fag.

Din acest lanț principal de dealuri se desprinde spre SE, urmând cursul Nistrului, *culmea Sorocci* care arată oarecum râpa podișului la țarmul fluviului. Spre apus o culme de dealuri urmează malul Ciugurului, ajungând la Prut pe linia Briceni-Securenii-Costești; paralel cu ea merg *toltry* dela Ștefănești la Ataki (recifi bariere acoperiți cu depozite sarmatice).

Dincolo de vărsarea Răutului avem *dealurile Bâcului* cari merg dealungul râului cu același nume și fac legătura pe la apus de Răut cu dealurile Hotinului. Regiunea aceasta a fost acoperită în toate vremurile de codrii deși în cari mai găsim și azi stejari sau goruni contemporani cu Mihai Viteazul și groși că abea îi cuprind cu brațele trei oameni ²⁾! Înăuntru satele și mănăstirile sunt adevărate cuiburi de moldoveni. Izvoarele și pozițiile pitorești din această regiune amintesc Carpații.

La mijloc, între dealurile notate până aici, avem *stepa Bălților* tăiată de afluenții Prutului și Răutului cari i-au dat o înfățișare de câmpie vălurită ce se continuă și dincolo în Moldova cu șesul Jijiei. În regiunea ~~codrului~~, la sud de Cornești și în direcția orașului Bălți există, în apropiere de obârșia văii Bâcului, piscul Măgura ³⁾ de pe vârful căruia, când e senin se văd lași și întreaga stepă a Bălților. Tot de pe spinarea acestui vârf ne dăm foarte bine seama privind seria de culmi uniforme acoperite cu grâne sau cu câte un ochiu de pădure și despărțite prin văi larg deschise, că toate au fost tăiate în podiș de eroziunea apelor curgătoare, având la început o înălțime comună și egală. Întreg județul Lăpușna e acoperit cu ramurile ce pornesc, ca degetele dela mâni, din Măgura, unele spre răsărit, altele spre sud. Acestea din urmă formează *podishul Tigheciului* unde au fost vestiți codrii cu același nume. Culmile deluroase păstrează un paralelism bătător la ochi cu cele de peste Prut: ale Fălciului și Bârladului.

Cam dela partea răsăriteană a valului nord a lui Traian, începe *stepa Bugeacului* care ține până la Dunăre ⁴⁾. Din dealurile Bâcului, culmile se scobor

¹⁾ T. Porucic. *Orografia Basarabiei*.

²⁾ Codrii Orheiului și Bâcului sunt cunoscuți din vremurile cele mai vechi.

³⁾ 425 m. după autorii ruși și 390 după autorii români (David.)

⁴⁾ A. Soroca. *Geografia Guberniei Basarabiei*, 1878.

în pantă dulce până la Cahul. Mai observăm că șirul dealurilor mai înalte, acele cari despart cumpăna apelor se țin (excepție jud. Hotin) mai aproape de Prut decât de Nistru și această cumpănă trece chiar prin Măgura, după care se bifurcă în două. Coborîndu-se spre Dunăre, dealurile se netezesc, iar pădurea lipsește cu totul fiind înlocuită cu stepe ierboase.

Schiță climatologică.— Basarabia fiind situată cam la mijlocul distanței dintre ecuator și pol, ar trebui măcar partea ei de sud să aibă o climă dulce ca Riviera sau Coasta de azur a Franței, cu care se află pe aceeaș linie. Din nefericire, țara noastră, și în special partea ei răsăriteană, nu simte căldura Mediteranei din cauza Balcanilor și nici pe a curentului Golfului din cauza Carpaților cari se arcuesc în cerc. În schimb stă deschisă vânturilor reci și uscate dinspre NE, așa că avem fatal succesiunea celor patru anotimpuri bine distincte ce

Gura Răutului

caracterizează clima continentală cu ierni friguroase și veri secetoase. Dar mai mult, aceste anotimpuri variază din an în an. Se poate să avem o vară seacă și în anul următor una ploioasă, sau iarnă aspră cu viscol și zăpadă abundentă și în anul următor o iarnă blândă fără îngheț și aproape fără zăpadă. Experiența celor 30 ani din Basarabia nu e suficientă ca să ne asigure că nu vom mai întâlni nici o surpriză.

Și ca lungime, anotimpurile diferă. Adeseori primăvara e frig și vara începe subit; s'a întâmplat însă frig și în Maiu. Câteodată iarna începe din Noembrie și în Februarie e moină. Toamna este cel mai frumos anotimp din Basarabia, mai ales în părțile de sud unde vremea senină și caldă se menține până la trei săptămâni! Cel mai nestatornic anotimp este iarna ¹⁾. Câteodată e un fel de prelungire a toamnei având mai mult glod decât zăpadă; alteori viscolește ca în clima polară. S'au înregistrat salturi de câte 15 grade în aceeaș zi!

Intinderea Basarabiei în sensul meridianului fiind destul de mare, după cum am văzut, apropierea Carpaților în nord, preajma Mării în sud, dealurile din

¹⁾ A. Zasciuk, *Material geografic și statistic privitor la Basarabia*, 1862, pag. 107 — 128.

nord și centru, precum și pădurile depe ele, modifică simțitor clima dela o regiune la alta ¹⁾).

Cele mai înalte temperaturi de vară s'au înregistrat în 1916 și 1921, luna Iulie, când termometrul a arătat la Bolgrad +38° la umbră. În schimb iernile friguroase cu troene de zăpadă și îngheț de trei luni, nu s'au mai înregistrat din iarna anului 1916. Cea mai scăzută temperatură notată în timpul iernei la Chișinău (după 30 ani de observații) a fost de -22°, iar cea mai ridicată de +37° vara.

Din studiarea hărților cu izoterme și a mediilor pe anotimpuri, putem împărți Basarabia, din punct de vedere climatografic, în două: regiunea de nord și centru deluroasă și împădurită (excepție stepa Bălților) și stepa de sud a Bugeacului până în Dunăre și Mare. Din tablourile de mai jos se impune o comparație între aceste două regiuni:

<i>Isotere (de vară)</i>	<i>Isochimene (de iarnă)</i>
+20° până la Noua Suliță-Atachi	- 5° până la Lipcani-Soroca
+21° " " Bivolari-Soroca	- 4° " " Ungheni-Tighina
+22° " " Leova-Tighina	- 3° " " Reni-Basarabeasca
+23° insula dela Reni-Cetate	- 2° Ismail-Chilia-Bugaz.

Isotherme (anuale)

In nord	+ 8° până la linia Noua Suliță-Ocnița-Moghilău
In centru	+ 9° " " " Băcului
In sud	+ 10° " " " Leova-Cetate
	+ 11° Ismail-Marea Neagră

Media pe anotimpuri

Primăvara	+ 9°3	Toamna	+ 10°7
Vara	+ 21°3	Iarna	- 2°7

Media generală +9°8 temperatura pivnițelor și a fântânelor ²⁾).

Cum treci de Chișinău spre sud se simte clima de stepă. Nordul seamănă cu clima podișului Podoliei, iar sudul cu stepele Chersonului și ale Azovului. În rezumat constatăm că Bugeacul e regiunea cea mai caldă a Basarabiei, având veri călduroase și erno nu așa de aspre (datorită prezenței Mării ³⁾). Acest lucru e dovedit cu prisosință prin existența podgoriilor dela Șaba și a încercării reușite cu plantații de bumbac și arachidă.

În cartea lui Crușevan despre Basarabia ⁴⁾ e interesantă o comparație între mediile de temperatură ale codrului și stepei, culese din două stațiuni depărtate între ele cu 1°8.

Teleșeu (codru)	+ 9° media anuală
Bairamcea (stepă)	+ 10°1
Primăvara	+ 9°4 (Teleșeu)
	+ 8°6 (Bairamcea).

¹⁾ Gh. Năstase. *Basarabia*, 1924.

²⁾ După statisticele culese de Murgoci.

³⁾ Dacă Marea Neagră ar avea curenți calzi, Bugeacul ar avea clima mediteraniană.

⁴⁾ P. Crușevan. *Basarabia*, 1903, pag. 34—35.

Observăm că primăvara e mai rece în stepă; cauza o atribuie autorul ghețurilor plutitoare ce se scobor pe Nistru, Dunăre, Bug și Nipru.

În privința mișării aerului la noi în Basarabia, ca și în toată țara, avem numai vânturi neregulate împărțite în generale și locale, modificate și ele de relieful solului. În nordul provinciei e frecvent vântul de NW și N care se simte până la Bălți-Soroca și urmează mai ales direcția văilor. În centru și sud cel mai cunoscut vânt e Crivățul de NE și E care suflă aproape tot timpul anului cu mici întreruperi. Vitesa lui variază între 5 — 25 m. pe sec. Vara împingând aerul cald de pe stepele Rusiei ridică temperatura, uscând totul în calea lui, iarna face să înghețe apele curgătoare iar primăvara mână aburii rezultați din topirea zăpezilor și aduce ploi abundente.

În sud se simte vântul de SE venit de pe Mare care aduce slabe precipitațiuni și numai iarna. Cauza e prezența Mării care împiedică formarea depresiunilor și lipsa de relief, care nu permite condensarea vaporilor ce trec pe deasupra. Cea mai mare umezeală a aerului se constată primăvara când se topesc zăpezile. În regiunea deluroasă umezeala e mai mare datorită răcelei înălțimilor și prezenței pădurilor. Arborii, prin transpirația lor, dau întotdeauna atmosferei o mare cantitate de umezeală. Ceruri înorate complet nu înregistrăm decât toamna sau iarna și numai acolo unde relieful e mai pronunțat.

În partea de nord a Basarabiei avem și zile cu negură destul de frecvente; cu cât însă ne scoborim spre Bugeac, albastrimea cerului ne amintește regiunile mediteraniene.

Precipitațiile atmosferice sunt strâns legate de relief și păduri. În nord avem până la 600 mm. anual din cauza vântului de apus de peste Carpați. În regiunea codrilor precipitațiile scad la 500 mm. Aerul umed e nevoit aicea să se urce pe înălțimi și avem așa numitele ploi de relief. În Bugeac coloana pluviometrică se oprește la 400 mm. Ismailul și Cetatea primesc 350 mm., iar colțul dela Șaba până la Mare, nici măcar 300 mm.

Cum vedem, ploile din Basarabia (afară de regiunea NW) nu sunt suficiente. Iată și cantitatea de umezeală înregistrată la cele două stațiuni, în cartea lui Crușevan:

Teleșeu (codru) 468,9

Bairamcea (stepă) 289,0

Primăvara și în special luna Maiu și Iunie sunt cele mai bogate în ploi; în August și Septemvrie sunt cele mai puține ploi; toamna încep ploile cele lungi poreclite de moldoveni »putrede« cari curând se schimbă în lapoviță și ninsoare. Zăpada poate cădea din Noemvrie până la finele lui Martie. Caracteristic e faptul că maximum de precipitațiuni îl avem în nord, vara; în centru, primăvara; iar în sud, iarna. Iată și tabloul pluviometric al precipitațiilor din Basarabia:

Ian.	Fev.	Mart.	April.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noem.	Dec.
21	19	22	32	56	65	48	32	28	34	26	24

Total 410 mm. media întregii provincii ¹⁾.

¹⁾ Calculate după stilul vechiu (Murgoci).

Adesea în stepa Bălților și a Bugeacului e secetă în timp ce în codri plouă torențial. Ploile de vară sunt puține, dar când vin sunt repezi cu dese manifestațiuni electrice și varsă într'un timp scurt o mare cantitate de apă care, din nefericire, nu pătrunde, ci se scurge. Zapada poate acoperi pământul cu 60 cm. în termen mediu. Sunt însă ani când nu cade decât foarte puțină, cum a fost în iarna anului curent (1925). În sud seceta poate ține până la 60 zile fără să cadă o picătură de apă! Astfel a fost seceta din vara anului 1922, când din pământul Bugeacului n'a răsărit nimic, rămânând verde doar vița de vie și salcâmi, astfel că vitele se vindeau pe un preț de nimic, neavând ce paște. O comisie străină studiază acum izvoarele fântânelor și debitul de primăvară al râurilor din Bugeac, pentru a încerca o lucrare de irigație generală, având în vedere superioritatea pământului arabil de acolo.

Grindina cade rar, în special în vecinătatea Prutului, dar efectele ei totdeauna sunt dezaastroase. În ultimii ani, ploile cu piatră și inundațiile au pricinuit în regiunea codrului și a Nistrului, adevărate nenorociri locuitorilor. În nord avem izvoare cu apă bună și fântâni puțin adânci. În centru, izvoarele sunt calcaroase; de acest neajuns suferă și Chișinăul. În sud există fântâni foarte adânci cu apă sălcie, rea la gust. Vitele adeseori n'au unde să se adape. Numai la Tatar-Bunar sunt izvoare bune. În vecinătatea Dunării populația întrebuințează apă filtrată din fluviu. (Ex. Ismailul). Cele mai frumoase izvoare le avem în regiunea codrului, dar și în debitul lor se observă o scădere de când cu tăerea nesistematică a pădurilor.

În rezumat, clima Basarabiei are caracter de stepă și e cea mai continentală din toată țara noastră, dar tot mai dulce decât clima stepei ucrainene, mai ales în văile Prutului cu a afluenților lui, unde primăvara începe cu două săptămâni mai de timpuriu. În schimb Nistrul, în partea lui superioară, îngheață cu aproape două săptămâni mai devreme.

Schiță hidrografică.— Dacă urmărim coama celor mai înalte dealuri din Basarabia, vedem că ele despart izvoarele sau origina văilor în mai multe direcțiuni de scurgere: una spre Prut, alta spre Nistru și a treia spre limanuri și Mare. Cumpăna aceasta a apelor se menține în apropiere de Prut prin analogie cu aceea din Moldova propriu zisă ¹⁾ care se menține în apropiere de Siret.

Cea dintâi caracteristică a râurilor din Basarabia ca și din tot cuprinsul țării noastre, este că au *un debit foarte variabil*. Primăvara, din cauza topirii zăpezilor, ele devin adevărate torente de apă ce rup totul în calea lor, pricinuind pagube însemnate recoltelor și înecând vitele oamenilor; în timpul verii formează vaduri, iar majoritatea celor mici seacă complet, lăsând albia așa de uscată că poate merge căruța acolo unde mai înainte se pescuia cu plasa! Unele lasă bălți izolate cari se tot restrâng sub razele soarelui până când devin locuri glodoase acoperite cu stufării. Pământul Basarabiei nu ține apa, așa că pe

¹⁾ Excepție în NW Basarabiei, unde se apropie de Nistru.

timp de secetă doar Răutul și Cogâlnicul mai păstrează un pic de apă în albia lor. Prutul și Nistrul îngheață complet cam prin Decembrie și în Martie sloiurile prezintă un pericol permanent. Totuși au fost ani când Prutul n'a înghețat de loc. O a doua caracteristică a râurilor din Basarabia, e că fac *salbe de lacuri* ca și acele dintre Siret și Prut. Aceste bazine cu apă stau închise în mijlocul dealurilor și prezintă mare bogăție pentru locuitori ca rezervă de apă dulce și pește de iaz.

A treia caracteristică e că fac *chei la vărsare*, nu la izvor, din cauza tăerii podișului. Cele mai renumite sunt cheile Răutului, începând chiar de la Orhei până la confluența dela Criuleni, cheile Bâcului, ale Botnei, etc.

A patra caracteristică sunt *meandrele* numeroase și lungi, cari le fac râurile basarabene și în special cele mari : Prutul și Nistrul. Tâind podișul, albia șer-

Lunca Prutului

puește printre țărături râpoase cu un aspect dintre cele mai pitorești. Ex. la Bivolari și la Soroca. Aceste meandre se continuă și în șes, cu mai mică dezvoltare, dar tot așa de rele pentru navigație.

A cincea caracteristică este că majoritatea râurilor *n'au puterea să ajungă la vărsare* din cauza debitului slab, a evaporației și infiltrației și atunci se termină în câte o baltă care numai în epoca inundațiilor de primăvară răsbate în albia tributară. Astfel Ichelul, Bâcul, Botna au câte o baltă sau două la confluența cu Nistru, Larga la confluența cu Prutul, etc.

După cum vedem, râurile Basarabiei nu pot folosi oamenii în starea în care se află. S'a încercat să se construiască iazuri artificiale pentru a opri apa de inundație și a nu o lăsa să se scurgă la vale. În unele locuri s'a reușit a se obține o slabă forță motrice pentru mori de apă ; în Basarabia însă, foarte dese erau morile de vânt depe vârfurile dealurilor.

Cu toată apa puțină ce au aceste râuri, totuși majoritatea așezărilor sătești și mănăstirești se țin de albia lor, pentru o mai ușoară comunicație dela un centru locuit la altul; singur numai Prutul și Nistrul au servit la scurgerea bogățiilor provinciei, spre Dunăre și Mare.

Basinul Prutului. Prutul (anticul Pyretus) izvorăște din Carpații Păduroși, în fața izvoarelor Tisei și pe pământ polonez. În regiunea muntoasă primește destui afluenți, dar, ca toate râurile noastre (exceptând Bistrița), iese repede din zona muntoasă. La granița țării noastre primește pe Ceremușul, traversează Bucovina scaldând frumosul oraș Cernăuți dela care intră în Basarabia (Noua Suliță). Merge mai întâiu spre răsărit până la Lipcani, într-o vale destul de largă unde primește la fiecare 4—5 klm. câte un afluent. În această regiune, Prutul curge paralel cu Nistrul de care-l desparte abia 40 klm. Dela Lipcani râul ia direcția generală a tuturor râurilor moldovene: NW-SE tăind maluri de piatră cari îi strâmtează albia și o pestrițează cu stânci (cataracte) în special, la vărsarea râului Ciugur. La satul Costești scapă de praguri, primește pe Camenca care curge o vreme paralel cu el, confundându-se în aceeași luncă (ca și Jijia de pe malul opus) și apoi toți afluenții ce-i vin din Basarabia sunt scurți și fără importanță, din cauza dealurilor apropiate. Grupa Nerovna, Lăpușna, Sărata, Tigheciul și Larga formează cursuri aproape paralele. Valea se tot lărgeste spre sud, râul face numeroase meandre și lacuri, dar apa este puțină cu toată lărgimea luncii ce în unele locuri atinge 7 klm. Adesea Prutul își schimbă albia în această luncă și se aruncă în Dunăre între porturile Galați și Reni. La vărsare lunca devine imensă și e în întregime ocupată de lacul Brateș.

Ca lungime, Prutul e al treilea râu din țară (după Tisa și Mureș) totuși din cauza albiei cu înclinare slabă și a tăerii podișului, face o sumedenie de meandre cu bulboane cari îi dublează cursul. Malul apusan e mai înalt din cauza bătăii generale spre dreapta ce se observă la toate râurile Moldovei. Înălțimea malurilor atârână însă și de constituția rocilor, căci la Siret malul stâng e mai înalt.

Prutul e mai bătrân decât Siretul, dar mai tânăr decât Nistrul. Albia sa e mai întâi lutoasă, apoi pietroasă și la urmă nisipoasă. Înainte de război era navigabil pentru vapoare până la Ungheni. În 1861 erau chiar curse regulate până la Leova. Astăzi nu vedem decât luntre de pescari și plute. Afară de Colomeea din Polonia și Cernăuțul care e oraș nou, celelalte așezări omenești: Noua Suliță, Rădăuți, Ștefănești, Sculeni, Leova, Fălcium și Oancea sunt niște târguri mici. Tăind Moldova drept prin mijloc, Prutul ar fi putut deveni cea mai frumoasă arteră de comunicație, dacă nu făcea hotar între frați mai bine de un secol. Nădăjduim că în România Mare se va uita curând cântecul „Prutule râu blestemat” și că acest râu va deveni vadul natural pe unde se va scurge bogățiile Moldovei noastre întregite spre Galați-Brăila, pulsul țării.

Basinul Nistrului. Nistrul (vechiul Tyras) izvorăște din Carpații Păduroși în vecinătatea trecătoarei Ducla din Polonia și după ce face clasică cotitură spre est, începe a ferestruia podișul Podoliei. La Zalescic intră în țară și până

la Moghilău curge spre răsărit, după care ia direcția generală SSE. Albia sa e adânc săpată în podiș de aceea face o sumedenie de meandre cari îi triplează lungimea cursului. Malurile sunt stâncoase și abrupte în special la Coșăuți de unde Nistrul face cataracte și-și adâncește albia până ajunge la granit (Iampol) ceea ce ne dovedește bătrânețea fluviului. Înclinarea, curgerea apei e foarte slabă ($1\frac{1}{2}$ m. pe klm.) și curentul asemenea (20 stânjeni pe minut).

Până la Răut, afluenții Nistrului sunt scurți, neînsemnați și cu un curs torrențial. *Răutul* are un basin foarte dezvoltat, originar din jud. Soroca. Direcția curgerii e mai întâi SE până la Bălți, dela care se întoarce spre răsărit prin o vale foarte largă cu malul format din cel mai gros cernozeum. Primește din-spre nord pe Cubolta și Căinar dela care se întoarce spre sud, curgând printr'o vale mlaștinoasă până la Orhei. De aici se întoarce spre SE tăind frumoasele chei în meandre multiple, împetrișate cu sate pitorești până la vărsare (Criuleni).

Valea Nistrului la Criuleni

La Orhei primește pe Cula care formează o vale alungită și inundabilă. Din cauza numeroaselor izvoare din chei, *Răutul* nu seacă niciodată complet.

Mai departe, Nistrul continuă a avea maluri abrupte și meandre colosale. La Vadul lui Vodă ajunge numai la 17 klm. de Chișinău și acolo primește pe Ichel. Curgând spre SE mai are ca afluenți tot pe malul drept pe Bâc și Botna și astfel ajunge la Tighina unde scapă de podiș. Afluenții din Ucraina sunt mai dezvoltați decât acei ai Prutului din Basarabia, din cauza reliefului mai îndepărtat și mai puțin pronunțat.

În jos de Tighina, albia devine largă și plină de mlaștini; satele se feresc

tot mai departe de unda domoală a fluviului și acum meandrele devin mai scurte dar mult mai dese.

La vărsare se află un liman sărat lung de 42 klm. și larg de 12, odinioară atât de adânc încât purta pe spinarea lui lichidă corăbiile genoveze cari veneau la celebrul port al Cetății Albe. Azi el a secat mult deși comunică cu Marea prin gurile Bugaz și Oceacov.

În timpul verii, din cauza debitului variabil, Nistrul face vaduri ¹⁾ și înconjură insule. Existau 17 vaduri de trecere, dar majoritatea s'au distrus lăsând loc vapoarelor să treacă în sus până la Soroca. Sub Ruși, Nistrul era navigabil și vapoarele ajungeau chiar până la Moghilău. Pitorescul malurilor sale a făcut pe nemuritorul compozitor Rubinstein (născut în satul Vâhvatintși, pe malul Nistrului) să compare frumusețea Nistrului cu a Rhinului. Spre deosebire de Prut, pe țărmurile fluviului, au înflorit cele mai de seamă cetăți și orașe: Hotin, Moghilău, Soroca, Rezina, Dubasari, Tighina și Cetatea Albă.

Basinul limanurilor Mării Negre. Sudul Basarabiei îl mărginește Dunărea (100 klm.) și Marea (90 klm.). Cea dintâi curge dela apus la răsărit prin două maluri cu totul diferite ca aspect și constituție geologică. Malul basarabean e jos și lutos, pe când cel dobrogean e înalt și pietros. Porturile: Reni, Ismail, Chilia și Vâlcov deservesc partea aceasta a Dunării basarabene cu brațul Chilia. Dela Vâlcov se începe țărmul Mării care ține până la Bugaz; el este drept, jos și nisipos fiind cu desăvârșire impropriu pentru construirea unui port.

Toate apele din Bugeac cari curg mai ales primăvara, se scurg în limanuri cari sunt de origină marină, deși cele din preajma Dunării conțin apă îndulcită. Patru sunt vecine cu Dunărea: Cahul, Ialpug, Catalpug și Chitai și șase vecine cu Marea: Sasicu sau Condu, Alibei Șagani-Burnas și Șabalat cu limanul Nistrului.

Dela Focșani la Odessa este o regiune de scufundare care a contribuit la formarea acestor limanuri. Nivelul lor e mai jos ca al Mării și au fost la origină văi săpate de râuri (dovadă malurile identice) cari s'au umplut apoi cu apele Mării.

Spre apus adâncimea lor e mai mare; acolo malul e concav și abrupt. În fiecare lac se termină o vale de râu. Astfel avem: Cahulul în lacul cu acelaș nume, Ialpugul cu Lunga în lacul Ialpug (cel mai mare ca lungime și legat cu lacul Covurlui); Catalpugul mare și mic în lacul cu acelaș nume și pâraele Chiorghis și Aliaga în lacul Chitai. Adesea nu se poate preciza unde se isprăvește râul și unde începe limanul ²⁾.

Limanurile vecine cu Marea primesc și ele râuri din Bugeac. În Sasicu se varsă cel mai lung curs de apă din sudul Basarabiei: Cogâlnicul, ce vine tocmai de sub Mănăstirea Hâncul, curge spre sud până la satul Culm, apoi spre SE până la Tepliș, după care primește pe Ceaga și curgând spre E se întoarne iar

¹⁾ A lui Rașcu, a lui Vodă, etc.

²⁾ T. Porucic. Limanurile sărate ale Basarabiei 1924.

spre sud, aruncându-se în lac nu departe de râul Sărata ce vine paralel dinspre nord. Cogâlnicul are pe valea lui frumoase colonii nemțești și iezături care îi păstrează apa pe timp de secetă. În celelalte limanuri se varsă râulețele Hagidere (în Alibei) și Alcalia (în Burnas).

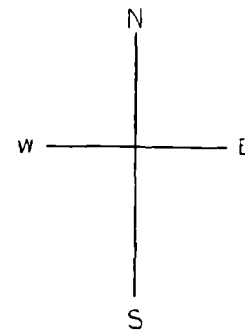
Apa din aceste limanuri vecine cu Marea e mai sărată chiar decât apa Mării din cauza evaporației intense. Canalul ce le unește cu Marea le preservă de o complectă uscăciune. Apa limanurilor, concentrându-se, ajunge de depune sarea pe maluri. Fundul e așternut cu un măr negru, având proprietăți medicinale și o adâncime de 40 m. Din cauza variațiilor celor patru anotimpuri, limanurile n'au tot anul aceeași densitate și nivel. Uscăciunea fiind mare, debitul apelor curgătoare nu poate ține echilibru evaporării, de aceea nivelul limanurilor e sub nivelul Mării. Această diferență ajunge până la 8 m. și astfel, prin canal apa Mării curge în lac, nu apa lacului spre Mare cum s'ar crede, privind harta.

Ialpugul are 13,374 hectare, Sasicu 19,525 hectare și 32 klm., lungime, iar limanul Nistrului 48,500 hectare și 42 klm. lungime. Pe liman ziua este mai frig, iar noptea mai cald ca pe stepa vecină. Vântul face valuri până la 1 m. și le mălește de partea Mării.

În terțiar limanurile erau golfuri de Mare cari intrau adânc în solul de azi al Basarabiei. În perioada glaciară, apele mărindu-și debitele au umplut golfurile cu apă dulce, iar prin plesnirea Dardanelelor și creșterea nivelului Mării Ponto-Caspene, apa Mării s'a revărsat peste malurile joase, umplând limanurile de azi cu apă sărată. Pe urmă, Dunărea, cucerind teren spre Mare, a prins câteva limanuri îndulcindu-le. La cele marine, vântul împingând neconținut apa spre apus, a îngrămadit nisipul la gură, peste care s'au așternut depozitele Mării și astfel s'au format *perisipurile*. Azi un perisip e o limbă de nisip care desparte limanul de Mare. Pe dânsul zac depozite de scoici sfărâmate; are 300 m. lărgime, înălțime de 2—3 m. și crește totdeauna spre lac. Un mic canal a mai rămas să lege limanul cu Marea. Pa aici se urcă fauna marină în epoca depunerii icrelor și tot aici se ațin pescarii să-și prindă prada.

La fenomenul formării perisipurilor a contribuit și energia mișcării de rotație.

HARTA HIPSOMETRICĂ A BASARABIEI

BASARABIA PITOREASCĂ

DE N. DUNĂREANU.

Gura Prutului. Au trecut de-atunci ani, de pe puntea lui „Vasile-Lupul“, „Drau“ ori „Besarabeț“, — de câte ori ochii mei n’au cătat triști spre malul Basarabean, învăluit în ceața dimineții, la satele albe și sclipitoare în strălucirea soarelui, la pichetele rusești — de unde așteptam să se ivească un călăreț grăbit, ori la grădinile de zarzavat întinse de-alungul malurilor, unde un băețăș desculț, cu camașa scoasă afară, mână încet caii, ca să prindă apa în cutiile ruginite ale primitivelor roți...

Unde să mă gândesc atunci că într’o zi voi face parte din regimentul acela, care va coborî în jos la Dunăre și voi trece Prutul cu ai mei, ca să punem stăpânire pe pământul nostru strămoșesc, furat prin viclenie acum un veac și mai bine?

Prutul! Ce liniștit și blând mi se părea în dimineața aceea de Mai!

Câteva șuvițe de sălcii de-oparte și de alta a malurilor, și el se topește lin, aproape nevăzut, în gura larg deschisă a marelui fluviu.

Câteva șlepurî ancorate, aproape de gura lui, șlepurî venite de sus, dela Nemțeni, Leova, cu pânțele pline de pâine, din basarabia... Șlepurî cari’n anii de secetă, erau trase cu boii pe maluri, căci curentul nu le dădea puterea să coboare singure...

Văzduhul e limpede și strălucitor ca lacrima... În valuri străfulgeră săgeți luminoase, în zare mijesc în verde strălucitor pădurile Dobrogei și fumegă în albastru străveziu munții dela Văcăreni, Pisica...

E o liniște mare, sfântă, o liniște de biserică, întreruptă când și când de gemătul greoi al mașinelor care manevrează în gară...

M’apropii de mal și privesc lung, atent — și mândru. Fiori îmi trec prin vine... Sunt pe pământul strămoșesc și de-acuma cât voi trăi eu, cât vor trăi ai noștri, Românii, niciodată, când vom mai trece pe-aici, ochii noștri n’au să cate cu jale și revoltă la cele două șuvițe de sălcii, punct blestemat de unde se începeau granițele Imperiului care ne furase jumătate din trupul Moldovei!

Localul vamei de altădată e aproape pustiu... Un pâlț de sălcii bătrâne, de plopî albi, încunună clădirea, și Prutul la câțiva pași liniștit și verziu, rămâne în urma noastră, ca un simbol de negrăită legătură între tiii aceluiași neam, el, care pe nedrept poporul în cântecele lui l-a numit:

„Prutule râu blestemat“.

Reni. Oraș l-au botezat unii, sat uriaș cu străzi mari, lungi, și drepte, pline de hârtopi și praf, — alții. Căsuțe de țară și ici colo clădiri mari, din piatră găunoasă,

și-o piață, mare, largă, unde veneau căruțele din satele Moldovenești pline cu pâine și cu toate produsele acestui binecuvântat pământ.

Cafenele mici și joase unde fiii levantului joc table și speculează munca altora, Evrei și Ruși și Armeni, cari stau la mese gânditori, cercând parcă să străpungă, cu gând rile lor acel mâine care li sa pus înainte odată cu așezarea noiei stăpâniri...

Reni, schelea cea mare a Basarabiei, pe unde se scurgeau aproape toate bogățiile pământului Moldovenesc și unde rușii în dorul lor de a înfrânge Galații durară portul, pe o întindere de câțiva kilometri, coborând taxele la șlepurile și caicele care coborau pe Prut îndreptându-se spre Galați...

Lăsăm la dreapta gara mare și frumoasă, cu zecile de magazii, durate în preajma ei pe vremea războiului și ne'ndreptăm spre Dunăre, de-alungul grădinilor întinse de zarzavat.

În față avem Dunărea, maiestoașă, și poleită parcă în argint.

În coastă ghioluri sclipitoare, uriașe pete de oglindă lucind în soarele dimineții... Nici o adiere de vânt nu turbură liniștea acestei dimineți, nu încrește fața apelor...

Ce taină au apele asupra sufletelor? De ce-ți simți, aici, eul mai puțin încătușat...?

Iată întrebarea care mi-am pus-o de atâtea ori, când am avut prilejul să trec, ori să plutesc pe-o apă...

Basarabia, în sud mai ales e plină de ape... Fără a vorbi de cele două râuri Prutul și Nistrul care-i udă coastele, ea coboară în trepte line spre mare și Dunăre, întâlnind în calea ei lacuri mari ca Ialpugul, Caltapugul, lacuri pline de taină, de vietăți și pește, lacuri ale căror ghioluri și jepci ascund în singurătatea lor frumuseți negrăite...

Cine-a străbătut în Mai spre seară într-o luntre ușoară ghiolurile și jepcile acestea și n'a rămas uimit?

Îți faci drum cu greu prin mulțimea frunzelor și-a florilor albe și galbene de nufăr, ultimile raze ale soarelui stropesc verdele stufului cu un praf de aur, zeci de plante, liane cațărătoare înfloresc în desișul de nepătruns, privighitori de apă suspină lin melodii triste, o pasere greoaie a trecut pe de-asupra și fâlfâitul ei pare că'nfioară liniștea, un pescăruș fâlfâie lin și când te vede țipă aspru ca un semn de revoltă că ai pătruns în taina jepcilor, dar soarele se retrage, verdele duios și fraged se întunecă, în adâncul stufului au mai rămas doar câteva pete de lumină, sfărîmături de oglindă aruncată de mâna lui Dumnezeu, un vânt lin, ușor mângâie puful stufului... s'aude un fâșiit imperceptibil, sus, pe ne-așteptate, un bob uriaș de argint s'a ivit pe adâncul albastru... Un sul de raze, se revarsă pe frunze, pe florile de apă, și fiecare nufăr plânge cu lacrimi, plânge și se'nfioară...

Apele devin de un verde mat, fâșiit de pasări taie necurmat aierul, un pește mare s'a sbătut, colo în lumină, și-a durat un smoc de valuri care vin încet, încet la tine, clatinând lin frunzele nufărului...

Tu taci ascultă și te'nfiori!... și sufletul ți se înalță spre Dumnezeu, și gândurile ți se destramă în creier lin... nu-ți vine să pleci, te amăgești, și privești în jurul tău, pari uitat, închis aici pentru vecie...

Cine are să te scoată la lumină de nu cunoști drumul ?

Dar cârmaciul cunoscător al locurilor stă la spatele tău înfiorat și el de taina frumusețelor, încet mișcă lopata, și luntrea se clatină lin, frunzele se dau la o parte, te-apleci și vrei să rupi un nufăr, dar tulpina lui lungă, lungă, te înșală ; te îndărătnicești, scoți cuțitul și-o tai, apoi prinzi altul și-ți faci un bu-

Un sat răzeșesc din Basarabia.

chet, luntrea ți-s'a umplut de flori, luceafărul de sus le stropește cu un praf fin de argint.

Jepcile s'au întunecat, ceva înfiorător plutește în jurul tău, stuful începe să freacă, din adâncurile jepcilor un glas înfiorător de jalnic a străbătut cu larmă văzduhul, toate vietățile se îndreaptă spre cuiburile lor... Cârmaciul se apleacă spre tine... »Auzi, e boul bălții, are să ploaie!« și grăbit, zorește vâsla în apă... Plutești lungă vreme printre ziduri de stuf, în întuneric greu, pe cărări înguste, într'un necunoscut de iad...

Uneori în preajma lacurilor ai mirage fermecătoare... Sate întregi parcă izvorăsc din apă... Lumina aici e așa de intensă, că la o distanță de câțiva chilometri deslușești cu ochiul liber sborul unei pasări...

.....

De mult, departe în ceață de aur, Galații cu turnurile lor înalte și coșurile fabricilor abea se mai zăresc...

În față străjuește lanțul munților acoperiți de păduri ai Dobrogei...

Trecem nenumărate gârlițe care leagă Dunărea cu lacurile din sud...

În primăvară când apele marelui fluviu se revarsă, și umple toate ghiolurile de pește, pescarii înainte de-a se retrage apele, închid gârlele, și peștele tot rămâne aici, pradă marilor năvoade, care-l scot cu miile de kilograme...

Două ceasuri de mers... Soarele a început să ardă...

Aerul se ncinge de mirosul greu al nămolului, al mlăștinilor care sacă, și al vietăților care putrezesc și mor la maluri...

Trecem dezbrăcați o gârlă adâncă până la brâu, apoi după un popas, o pornim înainte, printre grădini și dealuri ondulate, lăsând Dunărea în dreapta...

În față, spre stânga cu turlele verzi, se răsfață marea Mănăstirea Terapontului, dincolo în Dobrogea, dintre pădurile de tei, se zăresc turlele înroșite ale Mănăstirii Cocoș...

.

Cetatea — Ismailul — Chilia

Pentru a treia oară am venit să vizitez vechea cetate a Ismailului sau Smilului, cum îi spuneau cronicarii.

În loc de ziduri, pietre și moloz, și șanțuri uriașe, iar în cuprinsul fostei cetăți, chilii, livezi, arătură, grajduri pentru vite, mașini de lucrat pământul, un țarc de oi, căpițe de fân...

Glasul tunului de altădată l-au înlocuit cântecele călugărilor și plânsetul duios al clopotelor...

Soborul, o biserică cu turnurile verzi, e deschis... Soarele pătrunde voios prin ferestre, prin ușă, și luminează vesel chipurile posomorite ale sfinților...

Înlăuntru miros de ceară, tămâie, miros la început greoi dar pe urmă plăcut, de biserică...

Un călugăr cu chei groase care ne însoțește, povestește de Împăratul Alexandru, de Generalul Tucicov și multe altele...

Sunt date care nu mă interesează...

Știu de mult că aici Rușii s'au luptat cu Turcii pentru stăpânirea cetății, că cetatea a fost trecută prin sabie și foc, după multe asedieri, că Tucicov a mutat orașul în vale și-a adus colonii de bulgari, cari astăzi, formează o mare parte a locuitorilor ținutului Bolgrad, și i-a înzestrat cu pământuri bogate, voind să șteargă orice urmă de stăpânire moldovenească.

Că cetatea, după războiul Crimeei a fost dărâmată până'n temelie și piatra cărată pe locul unde s'a ridicat orașul cel nou.

Visul de aur al pravoslavnicilor s'a împlinit... Pe geamia din malul Dunării s'a înfipt crucea; prefăcută în biserică creștină astăzi, ea își deschide ușile odată pe an la Înălțarea Sf. Cruci, când starețul Teofan, cu întreg soborul de călugări vin de aduc slavă lui Dumnezeu, în numele sfintei Cruci...

Atâta doară, că nedreptatea reparată în 1856, și călcată în picioare de călcăiul muscălesc în 1878, s'a șters cu totul în 1917, Basarabia venind toată și întregită la sânul mamei.

Astăzi, aceiași călugări, nu mai citesc cu frică în moldovenește rugăciunile și nici starețul Teofan nu se roagă pentru preamărirea împăratului Nicolae al II-lea.

Pe stâlpii de marmoră albă ai fostei geamii a rămas o inscripție în limba arabă.. Ce păcat că nu-i cunosc cuprinsul!

Singur, rămân așa multă vreme pe gânduri, stăpânit de amintirile altor vremuri... privesc lespezile albe de marmură. Pe ele au trecut pașii și hogii, și ostașii Islamului, lăsând afară încălțăminte lor, iar din vârful minaretului,

În delta Dunării

un muezin, înainte de apusul soarelui, a recitat un verset din Coran, privind cu ochii peste deltă, spre răsărit...

Și tot aici au venit apoi cazacii și zaporojenii și Generalii muscălești și vlădicii.

Ce slujbă și ce alai trebuie să fi fost în ziua slințirii acestei geamii! Cum au sunat clopotele de mândru și ce rugăciuni duioase s'or fi'nălțat celui Atot-Puternic, căci o geamie prefăcută în biserică era o mare izbândă!

Și Dunărea curgea atunci tot așa de liniștită, și delta era tot așa de verde, poate mai nepătrunsă, mai fermecătoare!.. Și ochii tuturor au privit locurile, fără să le pese de moarte, atot puternici și stăpâni!.

Dar unde-s oare ochii lor, și unde zac oasele acelor care s'au războit sub zidurile cetății?... Unde sunt echipagiile flotelor cari pluteau pe Dunăre, și asediau cetatea?

Mai arunc o privire deltei, și întinselor singurătăți, și-o pornesc încet pe malul Dunării, pe-o cărare străjuită de sârmă ghimpată,...

Un călugăr bătrân, mână caii și roata care să-nvâрте, prinde cu sgomot în cutii de tinichea, apa Dunării. De lângă șanțurile rânduite așa de cu grijă, unde ea se revarsă, vor înflori curând domate roșii, ardeiul și fasolea, hrana de iarnă a călugărilor, cari, când vânturile vor doini din Delta, și viscoalele vor troeni drumurile, în chiliile lor, luminate de-un opaiț ori o gazorniță, vor adormi bucuroși că au de toate ce le trebuie ca să poată trăi vieța lor în liniște...

Ismailul. — Orașul lui *Ismail - Pașa*, și a păstrat numele și după ce a fost mutat de Ruși, dincolo peste vale, pe platoul unde sălășluiește astăzi, mai mândru, mai bogat!

Ismailul ne fiind legat cu calea-ferată, n'a putut căpăta niciodată, strălucirea la care avea dreptul...

De aceea a rămas totdeauna un oraș pe jumătate mort, cu toate că la fiecare colț de stradă, hambare întunecoase gem de pâine.

Marii proprietari, cari astăzi au dispărut cu totul, și mulțimea speculanților, mai ales greci și armeni, cumpărau pâinea de la țărani cari veneau din satele moldovene, găgăuzești ori bulgărești și o depozitau în depozitele acestora uriașe...

Când prețul se ridică, orașelul liniștit se îmbracă într-o pulbere uriașă și nepătrunsă de praf.

Ca un stol uriaș, din toate mahalalele și satele apropiate năvăleau căruțașii, și în sgomote teribile, cărau pâinea la port unde un vapor uriaș, zile și nopți întregi, își umplea pânțele fără saț...

Hamalii cu basmale roșii pe cap, goi pe jumătate, ridicau și coborau punțile, negustorii făceau afaceri, cârciumile se umpleau de larmă, orașul trăia zile de veselie, sgomot, mișcare, ca să cadă iarăși în aceeași apatie, până la venirea altui vapor, care-l scotea din amorțeală.

Pentru ce Rușii n'au legat gara Valul-Traian cu Ismailul, sunt mai multe versiuni, dar cea mai plauzibilă e că se temeau să nu distrugă importanța Renilor, punctul lor cel mai înaintat la Dunăre.

Seara, mă primblu pe ulițele lungi și largi — Ismailul are străzi lungi de câți-va chilometri; — pe aleele de salcâmi unde, în chioșc, muzica regimentului 33, cântă...

Domnișoarele din Matroșca, Ivanovca, și din funduri de mahălăli au venit în ciorapi albi și pantofi de lac s'asculte muzica, să flirteze și să se bucure de vieță...

E noapte, și Ismailul, la lumina lui electrică așa de slabă, pare un oraș îmbrăcat în doliu...

În centru, mă opresc. O senzație de bucurie îmi străbate sufletul... Colo, departe, în nopțe, peste întunecimile Deltei – sclipesc un smoc de lumină... Sclipesc așa de aproape, de vii, par'că ar fi în port la câteva sute de metri...

În anii mei de viață petrecuți în Tulcea, seara, priveam din balconul caselor unde locuiam luminile din Ismail și mă gândeam cu groază la granițele Imperiului Moscovit, care se mărgineau cu marea Albă și se terminau la China...

Puteam eu oare să cred atunci, că voi apuca zilele, când din Ismailul românesc voi privi luminile din Tulcea noastră ?

„Nu sunt vremurile sub cârma omului – ci bietul om sub vremi“ a spus cronicarul.

. Dimineața mă scol într-o revărsare de sunete...

Sunt clopotele delasabor... Slujba începe dis-dimineață, - o liturghie pentru norod, iar mai târziu, a doua pentru oficialități și lumea înaltă din oraș – și-o împlinește protoiereul Kirilov, în limba română.

Înainte de-a mă îndrepta spre vapor am destul timp să colind străzile largi și singuratic, trec pe lângă fosta reședință a vestitului Melchisedec, pe lângă fosta cazarmă a grănicerilor ruși, unde la intrare, două tunuri vechi, ruginite, luate din vechea cetate, stau de strață ca o mărturie a trecutului...

E încă dimineață, dar ferestrele sunt închise de obloane; n'am înțeles nici odată obiceiul rusesc de-a astupa ferestrele, poate că să nu intre praful prin deschizăturile cercevelor, ori poate că în acest fost imperiu așa de întunecat frica de-a nu fi observat, spionat la orice pas, au făcut pe toți cetățenii să se ascundă în dosul obloanelor.

Oricum, ce poate fi mai duios de cât o fereastră împodobită cu glastre, și în dosul florilor doi ochi frumoși, care zâmbesc discret ?

Și această notă de poezie n'am întâlnit-o în Ismail, cu toate c'am rătăcit aproape două ore pe străzile lungi, largi, pline de praf și de o mușenie apă-sătoare...

In drum spre Chilia

Dela Ceatalul Ismailului, Dunărea face o mare cotitură pe brațul cel nou al Chiliei, lăsând în dreapta malul dobrogean cu întinsurile lui de stuf și sălcii...

De aici a început Delta și marile păduri de stuf, cari vor continua neobosite până la malul mării.

Singurii copaci cari dăinuiesc inundațiilor și dau roade sunt gutuii, de aceea pe tot malul basarabean și al Deltei, până dincolo de Vâlcov și aproape de Stari-Stambul, vei vedea alături de sălciile umbroase, pe șuvițele lungi de pământ cari rămân între stuf și apă, crescând în voia cea bună, gutuiul...

Când am coborât la mal, vaporul nu eșise din cotitură, dar fumul negru care se încolățacea deasupra sălciilor ne vestește că-i aproape.

Pe mal, lângă vamă, începuse frământarea. Militari, evrei, și barâșne cu câte-o carte în mână, evrei bătrâni, pescari lipoveni, un întreg furnicar de oameni alergau de colo până colo ca prinși de friguri.

Am plecat după o jumătate de oră. Dunărea era frământată de valuri și nu mai avea farmecul dimineții...

Vaporul nostru se legănă ușor, vântul șueră printre frânghiile catargelor umflând pânza tendei...

Pe covertă nu eră chip să stai fără să-ți ții pălăria, și vântul îți intră prin haine și se legă de tine ca un om beat.

La clasa a doua, miros greu înăbușitor de cărbune, unsoare și militari, funcționari de ai noștri se cinsteau de zor, cu sticlele de bere...

Unii plecau la Chilia, alții la Vâlcov, alții și mai departe.

Nu știu de ce eram nervos și nu-mi găsiam locul.

M'am urcat din nou pe covertă... Căpitanul Dumitriu, o veche cunoștință, un marinar încercat în slujba marinărească, m'a invitat sus la comandă, oferindu-mi un scaun.

N'aveam chef de vorbă. Ochii mei cătau când în dreapta când în stânga... O viață întreagă petrecută în inima Deltei...

Aici e Necrasovca, și până la Cichirli-Chitai, malul e înalt și drumul se adâncește în stufăriile fără de sfârșit.

Pe aici am trecut singur, cu ani în urmă, spre seară, într-o teleagă proastă cu'n căruțaș chior... O, noaptea aceea de rătăcire pe malul Basarabean întebaltă, stuf și Dunăre.. pe vreme furtunoasă, în țară străină!?

Dincolo, în Deltă, rămânea în urmă Pardina, cu gârla lui Alioșa... Pe-acolo am venit tot noaptea, cu lotca, dela Tulcea, întovărașit de scriitorul Cazaban... Ghiolurile turburate de vânt erau gata să ne înghită cu lotcă cu tot...

Inchid ochii ca într'un vis, și mă gândesc la vremurile de altădată... Vaporul înaintează, prin hodgeag ese un fum negru, se pierde încet în Deltă.

Deoparte și de alta a malurilor rare căsuțe de pescari ascunse între sălcii și gutui... Uneori vezi în jurul căsuțelor pescărești atâtea culori, atâtea neamuri de flori că te uimești...

Ce mână de fată le-a răsădit și cine e pescarul căreia, frumoasa lipovancă are să-i întindă buchetul de roșioare, ochiul bouului, micșunele și garoafe?!...

În fața noastră, trec lotci negre mânate de pescari voinici în cămăși roșii...

De-acum Dunărea se lărgeste și întinsurile devin mai dese, mai nepătrunse.

Uneori, din Împărăția Stufului răsare un pâlț de plopî cari domină toată zarea. Acolo e un grind, sunt căsuțe de pescari, e o vieață de oameni... Un drum singuratec duce la malul Dunării, și o lotcă priponită de mal se sbate ca prinsă de furii.

Nu e nimeni, dar știind că acolo e vieață, o bucurie te cuprinde... Sunt două ceasuri și Chilia basarabeană nu se zărește... Deodată, din inima Deltei răsare turla unei biserici înalte și ascuțită... E biserica din Chilia-Veche. Cel mai înalt turn de biserică din tot cuprinsul Țării Românești... Păcat, că statul n'a venit cu nimic în ajutor ca să aducă la bun sfârșit un monument care prin măreția lui ar fi rămas o pagină de glorie și jertfă în tradiția neamului...

Încă o jumătate de ceas și Chilia-Nouă, cu turlele ei și clădirile strălucitoare în soare, se zărește...

Ocolim o mică insulă și facem rondoul, în fața vămei, lângă vechea cetate a lui Ștefan...

Chilia-Nouă. Ce curiozitate! Pe vremea stăpânirii rusești, aici, se vorbea peste tot românește, pe când dincolo, în Chilia noastră mai mult rusește...

Nimic interesant, afară de biserica zidită de Vasile - Lupu. Și cetatea lui Ștefan, unde El, într-o zi de vară a fost lovit de-o ghiulea de peatră în glezna piciorului, rană care nu i s'a vindecat toată vieța...

Cetatea e aici, și afară de șanțuri și pietre nu poți vedea nimic. A mai rămas, doar pe mal, ruinele singurului zid în picioare... Când scade apa se zărește foarte bine, și eu pot spune cu bucurie, că l'am văzut de atâtea ori, pe când veneam, după război, cu lotca pe Dunăre la Chilia-Nouă.

Încolo orașul cu străzi lungi și praf, și murdărie și tristeță, oraș de speculă pentru negustori de grâne, oraș de căruțași și de hamali, oraș istoric de slavă și glorie a neamului, cu urme sfinte, căci pe aici a călcat Ștefan cel Mare și s'a luptat pentru gloria și slava Moldovei; ce-ai ajuns tu astăzi?

Vâlcovul. — Am ajuns la Vâlcov într-o după amiază de August, pe o vreme nespus de liniștită. Micul port era o mare de capete: lipoveni păroși și zdraveni, lipovence tinere în ciudate costume naționale, cu cozile strâns impletite și lăsate pe spate, pui de lipoveni în cămeșuici roșii, și câțiva marinari și funcționari români, cari veniseră la debarcader ca la cea mai mare distracție din viața lor monotonă.

Soarele strălucia încă, într-o lumină dumnezeiască. Verdele nesfârșit al deltei, trimeea în apropierea amurgului din jepci, plavii, ostroave, și cuhal-muri o nuață de melancolie cum rare ori am putut vedea chiar în apropierea apelor...

La mal, lotci, vaporașe și șleपुरi păreau adormite într'un somn greoiu. Nici cea mai mică adiere de vânt nu le clintea trupurile negre și murdare...

Sub privirea ochilor curioși, am trecut micul ponton și am dat pe o punte lungă și îngustă, care ducea în oraș... urmați de gloata lipovenilor, cari ne mai având ce privi, se puseră în mișcare, urmărindu-ne.

Mai cunoscusem odată Vâlcovul, dar atunci era noapte; o noapte rece și umedă, de sfârșit de toamnă... Un vapor mare, alb, cu alt drapel la cârmă, sta ancorat în locul unde astăzi, în lumina de azur, flutura la pupa „Principelui Carol” steagul nostru...

Un felinar american, așezat pe un stâlp enorm, lumina în noapte trupurile barcazurilor negre, în cari se aduceau butoaie de pește care urmau să fie încărcate pentru Odesa... Trupuri negre se mișcau în noapte și strigăte aspre în altă limbă se resfrângeau în goluri, pe când vântul rece și umed trimitea spre maluri valuri, cari cum se loveau de țarm se colorau cu lumina palidă a felinarului.

De atunci cunoșteam orașelul acesta de pescari, ciudat și frumos, unde viața locuitorilor se scurge pe lacuri și'n bărci.

Vâlcovul, un cuib de pescari încercați, e așezat la o mică depărtare de țărmul mării.. Inconjurat de bălți și numeroase ghioluri, aici se găsesc și se prind varietățile cele mai bune de pește...

Din vremuri depărtate, pescarii cari s'au stabilit în părțile acestea, au săpat canaluri, le-au curățat, și-au făcut din colțul acesta mlăștinos și sălbatic—un orașel de toată frumuseța, un orașel, care pentru mulțimea canalurilor ce-l întretae, a fost numit de unii vizitatori „mica Veneție“.

Privilegiile căpătate de pescari dela foștii stăpânitori—le-au întărit simțul de mândrie și libertate. Acești vulturi de apă, deprinși de mici să înfrunte primejdia valurilor, neavând nici o obligație către Stat, nu făceau armată, nu plăteau dări, - i-a făcut să se creadă cu desăvârșire liberi și de-aceea, în vremea revoluției, bolșevicii au găsit aici, un cuib prielnic de propagandă. Au trebuit ai noștrii să trimeată un batalion întreg, iar artileria grea a monitoarelor—să bombardeze întăririle cari le ridicaseră pe grindurile orașului.

Astăzi însă, au prins a se împăca cu noua stăpânire, ba dimpotrivă oame-nii par'că sunt chiar mulțumiți...

Fiind toți bogați, în Vâlcov nu se știe de furturi, viața trece pentru ei destul de frumoasă, pește și icre având din belșug, vin de Acherman berechet.

Am intrat în oraș, trecând un mare pod, dedesubtul căruia o șuviță de apă fermecător de verde, un canal lat de trei metri, curgea aproape nesimțit printre sălcile de strajă, ale căror ramuri se aplecau cu gingășie, sărutând undele.

Un ofițer de marină, a numit șuvița aceasta de apă în glumă : „Canalo del grande“, deoarece el e artera de viață a pescarilor din Vâlcov, pe el coboară cu lotcile la mare, și tot el, de multe ori, le este cel din urmă drum pe care merg la moarte.

Pe aceeaș punte, uneori pășind pe nisipul moale și jilav, am ajuns în centrul orașului.

Aici e biserica frumoasă, strălucitoare, îngrădită cu un zid puternic de piatră și grilaj de fier, aici e și garnizoana, unde în ziua aceea reprezentanții autorităților, aveau a ancheta o mică neînțelegere născută la un pahar cu vin între doi prieteni și din pricina a doi ochi albaștri, tot aici e și primăria, care are economie un milion de ruble și al cărui primar se bate cu gândurile cum să aducă lumină electrică în oraș.

Lângă zidul bisericii, stătea grupul lipovencelor frumoase, cu trăsături regulate și cu fețe sănătoase... Singura lor distracție : să mănânce semințe și să facă glume.

Ochii lor frumoși, cătau zâmbitori la trecători.

Unele aruncau glume, și când trecui pe lângă ele, lăsară ochii în jos privind-mă șiret pe sub sprincene.

De altă parte, bărbații stăteau iarăși în grupuri, în stradă, și mâncau semințe, repede, grăbiți, ca și când aveau de împlinit o datorie de mare însemnătate.

Poruncile stăpânirii au cam oprit intrarea în crâșme, totuși în vremea din urmă lucrurile s'au mai îndulcit..., așa că nici o crâșmă nu era goală.

Am intrat într'o crâșmă, apoi în alta.

Același tablou, aceeași impresie : cu privirile vesele și sănătoase, cu fețele asudate, stau câte cinci-șase la masă, bând, discutând și cântând, uneori cântece cu accente revoluționare :

„Mă jertvoiu pali v borbe rocovoi“...

Venisem aici nu ca altă dată, să studiez viața pescarilor, ci din dorința tainică, de-a fi câteva ceasuri departe de lume, într'un orașel plin de poezia verdelui imaculat, de lucirea tainică a apelor, de liniștea care ți-o dă sufletului melancolia cuhalmurilor, întinsurilor nestrăbătute ale stepelor...

Și-am plecat înainte singur și necunoscut, pe aceeaș punte, pe lângă căsuțele frumoase, curate și pline de culori, pe sub sâlciile bătrâne, cari totdeauna, cu ramurile lor gingașe, nu vor să privească decât pământul dătător de pâine și de liniștea de veci.

Intr'o vreme, o melodie necunoscută, isvorită din acordurile unor clape, m'a ținut locului.

Da, uitasem să spun, Vâlcovul are și gimnaziste care cântă la pian, citesc literatură rusească și se chinuesc să învețe românește ca să ajungă „ucitelnițe“.

Pe una din aceste fiice ale Vâlcovului, o cunoscusem în vapor, și de singur că dânsa a fost aceia care văzându-mă că trec pe sub ferestrele ei, deodată a prins a cânta melodia tainică și plină de duioșie.

Nici vorbă c'a trebuit să plec înainte, dar gândurile mi-au rămas în urmă, la ființa delicată cu ochii bruni, la fetița gingașă, care plecată din mijlocul pescarilor, se întorcea acasă cu o lume nouă de gânduri și năzuinți, care spre durerea ei, după cum mi se spovedise în scurta noastră întâlnire, în Vâlcov, n'are cui să le împărtășească.

În Vâlcov nu sunt hoteluri, cu toate acestea năcăeri în vremea din urmă prin orașele unde am călătorit, n'am hodinit într'o odaie mai curată ca'n acest orașel de pescari cu chipuri sălbatice...

Vâlcovul are pentru oaspeții lui o casă de primire cu odăi luminoase și largi, cu așternutul alb ca spuma mării, o casă cu terasă unde, în față, un parc bine îngrijit, cu toate nuanțele de flori, îmbălsămează aerul și îmbată simțurile...

Și când m'am sculat dimineața și am eșit pe terasă, ochii mei s'au luminat de fericire privind la boschetele alinate, la petuniile, garoafele, ochii bou-lui, micșunelele și trandafirii târzii, cari îmbrobonate cu lacrimi de rouă își deschideau petalele plâpânde, în dimineața de August, slăvind pe Cel-A-Tot-Puternic...

Am stat așa, nu știu cât o fi fost și am privit, când la armonia culorilor, când spre soarele ce se ridică departe, spre delta verde, când la stuful din apropiere, care se 'nfrătea din grădinile vecine cu aceste podoabe ale lui Dumnezeu...

Da, aici, în grindurile de nisip, lângă băltoacele înverzite, unde broaștele își trăesc vieața în colonii numeroase, găsisesem nu numai poezia sălbatică a naturii, ci chiar și nuanțe de gingășie, de dragoste către frumos și poezie.

La ceasurile nouă, Vâlcovul era pustiu. Pescarii pe cari îi văzusem cu o zi mai înainte mâncând semințe, ori bând prin crășme, erau plecați poate de cu noaptea, cu lotcile încărcate de instrumente, pe aceste canaluri înguste, luând drumul mării.

Pe ulițele cu nisipul jilav, nu se vedeau decât babe și copii, ori lipovence tinere, intrând în magazine și lavce ca să facă cumpărături...

Firme murdare și vopsite ca vai de ele îmi atraseră curiozitatea. Cetii „Magazin de culuniali“, „Cruitoru burbatesc“, după limba lor așa de românească, înțelesei că stăpânii fac parte dintr'un neam, care nu prea e iubit acuma în fosta Rusie a lui Denichin...

Comandantul portului, un om înalt și brun, cu o barbă frumoasă ca de apostol, mă povățui să nu fac excursie la Gibrienii că acolo bântue cu furie tifosul exantematic...

În tovărășia lui, pornii atunci spre vestitele cherhanale, ale căror contururi se și desenează de îndată ce apuci pe o stradă ce duce la port.

Clădirile acestea mari și încăpătoare, sunt ridicate în marginea unui mic golf, de-oparte și de alta a malurilor, la margina Vâlcovului.

— Aici e toată bogăția Vâlcovului, vorbi el, pe când ne apropiam de intrarea unei cherhanale, a celui mai vestit pescar — d-l Ers, și pe care-l cunoscusem de cu seară. În lăuntrul clădirii, care e făcută mai mult din scânduri și căptușită cu pământ, pe asfaltul plin de solzi de pește și sânge, se hodineau moruni uriași, cari atunci fuseseră aduși dela mare... Unii își mai mișcau încet urechile roșii, alții morți demult, acopereau cu trupurile lor cărnoase larga încăpere, în așteptarea pescarilor, care trebuiau să-i taie și să-i arunce în căzile uriașe.

Pescarii lucrau dezor, se repezeau cu cuțitele ascuțite la pântecele albe ce se deschideau, ca să scoată din ele icrele negre, iar în loc să arunce straturi de sare....

De-oparte, pe tarabe mai mici, se pregăteau icrele, tot de specialiști, icrele negre tescuite.

— Aici sunt cuptoarele de afumat batogul, îmi vorbi stăpânul care se apropie de mine, și-mi strânse mâna cu o mare simpatie.

— „Da, facem batog, vorbi el, deschizând porțița unui mare cuptor și unde în fumul ermetic închis, se frăgezeau și se colorau morunii care avuseseră norocul să cază în cârligile pascarilor iscusiți... Facem batog... dar n'are preț, deoarece Statul ne-a impus prețul lui oficial și noi nu putem să-l vindem...

— Și atunci?...

— Atunci îl ținem aici, și batogul și cel sărat și icrele negre din care am 16 puduri...

— 16 puduri?

— Da..., făcu din cap d-l Ers... cu tristeță, 16 puduri...

— Și n'ați reclamat...

— De câte ori. Am fost cu o comisiune la Iași și la București, și am lămurit că noi îl cumpărăm mai scump dela pescari, iar dacă Statul ne impune un preț maximal, nimeni n'are să mai cumpere, iar contrabanda în Rusia se va spori, deoarece acolo sunt prețuri ne-mai închipuie...

Domnule, eu sunt Rus, dar sunt foarte bucuros că a venit aici Românii : dacă nu venea armata română eram pierdut, casa mea era făcută blocauz, instalaseră tunuri, în odăile mele se așezase statul major bolșevic, iar eu fugisem în baltă și stam ascuns neștiind cum să mă pot salva.

Și domnul Ers mă privi cu ochii plini de-o mare durere. Am pierdut toată averea la Odesa, nevasta și copiii mi-au rămas acolo... Mă uitam la figura lui palidă, plină de griji și'nțelesei, că o mare durere se ascunde în sufletul omului acestuia.

— „Sunt rus și nu mă rușinez să o spun, dar, țineți minte un lucru, d-ta ești ziarist, vei scrie la ziare și vei atrage atenția stăpânirii că aici e cuibul cel mai periculos de anarhiști.

Ii vedeți ce blânzi sunt dar nu știți ce fiare sunt pescarii în realitate. Toți sunt bolșevici. Ei fac contrabanda, duc peștele la Odesa și se întorc de-a-colo cu manifeste și proclamații...

De ce nu se întărește paza, de ce un monitor de al d-voastră nu patrulează ziua și noaptea să lumineze cu proiectorul drumurile cele mai singurate pe care se scurg ei, și pe care eu le cunosc ?

De ce atâta nepăsare și lipsă de grijă ?..

Dacă aceștia ar ajunge într'o zi stăpâni, și eu, dar și țara d-voastră e pierdută..."

Mă uitai la omul acesta cu fața trasă, la cuvintele lui pline de adevăr, la sinceritatea și revolta cu care-mi vorbea și dacă mărturisirile lui nu se nășteau din dragostea către noi, cel puțin din aceleași interese care se atingeau, și atâta era de ajuns pentru un străin...

Când am eșit afară din cherhana, la mal sosiseră luntrile, încărcate cu crapi aurii ai căror solzi strălucitori sclipiau în soare, șalăi argintii și știucile verzi, cu ochii sticloși, se frământau în de ele, și trăiau cele din urmă clipe ale existenței lor..

Pescarii plini de apă stau drepti în fața vânatului, și priveghind la mulțimea de negustori cari se adunaseră, așteptau să înceapă licitația.

— 15 ruble pudul, auzii o voce deodată.

— 16, strigă un altul.

— 17, răspunse un al treilea.

Am lăsat să-și urmeze negustoria și-am pornit mai departe, pe lângă alte cherhanale mai puțin sistematice, întunecoase și umede, pline de duhoarea peștelui și a sărei...

M'am întors iar în oraș, iar pe drum prietenul meu, care cunoștea viața de aici, îmi lămurii.

— Așa e, avea dreptate Ers, să fim atenți.

Nu știi ce periculoși sunt acești pescari, toți marinari, toți pătrunși de ideile bolșevismului?

Și dacă ai ști ce groază am tras noi anul trecut, când trecuseră bolșevicii Nistrul, câte nopți nedormite și câtă răspundere...

— Și totuși mi s'a părut că sunt oameni buni, darnici...

Da, is buni, și totuși ar putea fi și răi... când le-ar veni la îndemână.

În drum spre casa comandantului, întâlnii un alai, un cârd de femei, cu prapuri și preotul înaintea, treceau dupănd pe punțile de scânduri. Preotul cu cădelnița împrăștia mirezmele tămâii în aerul proaspăt al dimineții.

Lipovencile, căci erau numai femei, mergeau tăcute în urma preotului, iar una tânără, ducea în spate o cruce mare vopsită cu boia albă, pe care era scris numele celui mort.

„E o femeie care a murit și acum se duc să-i puie o cruce la mormânt...

Așa e obiceiul... dar câte obiceiuri ciudate nu au..., făcu el, dându-se jos de pe punte și lăsând drum alaiului.

„Da, da continuă el, se pare că sunt cei mai buni oameni din lume, se roagă la Dumnezeu și seara și peste zi și noaptea și-și fac cruce de zece ori dacă trec pe lângă biserici, și totuși... în sufletele lor e noapte... ar fi în stare să te omoare pentru nimic.

Nu apucă să isprăvească vorba și din partea opusă, zării o namilă de om, care venea legănându-se. Când ne apropiarăm se opri locului și căutând să-și ție echilibrul, scoase pălăria din cap închinându-se și bolborosind ceva.

„Eu sunt un om bun... eu am băut domnule comandant..., eu nu fac nimănui rău“, vorbi el clipind din ochii lui pe jumătate închiși...

Figura păroasă, arsă de soare, umerii lați, mâinele de uriaș cu palma cât lopata și totuși un suflet așa de bun, „nu face nimănui rău“, vorbi el.

Comandantul se uită la mine și-mi înțelese gândurile... vezi așa sunt toți când se'mbată... blânzi ca mei... dar ia să te prindă acolo în deltă, așa ți-ar vorbi?

Dădui din cap și nu știam ce să răspund.

M'am despărțit de prietenul meu și-am plecat la casa obștiei. M'am așezat pe terasă, privind florile și parcă-mi părea rău, că două glasuri autorizate îmi schimbaseră impresiile.

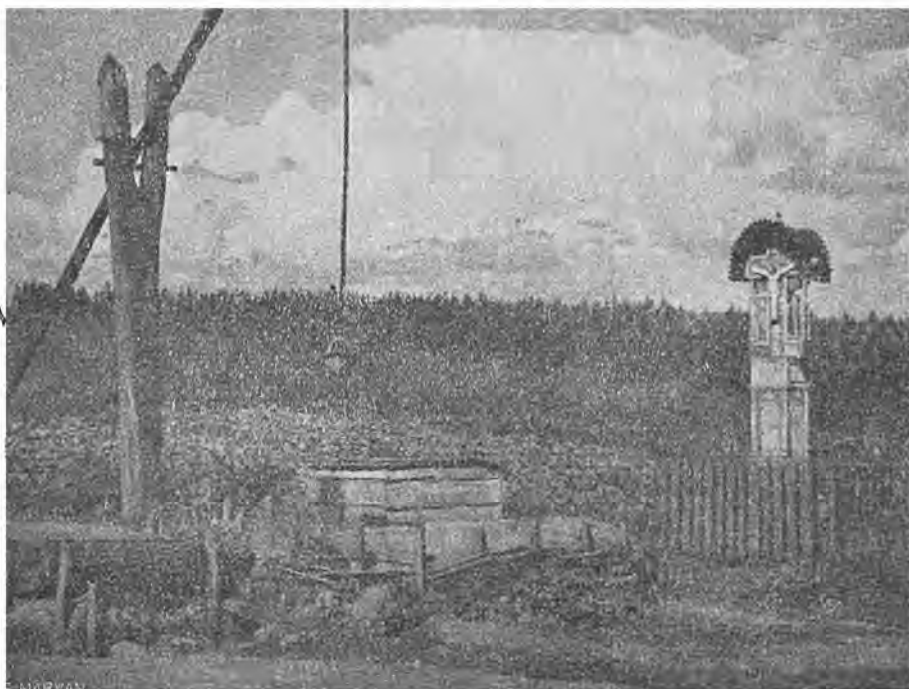
Aici, între flori, în preajma apelor care luminează sufletele, în colțul acesta unde nu este sens să se urască oamenii, unde toți pescarii sunt bogați, și aici aceleași păreri că oamenii sunt răi.

Cum nu se găsește un colț pe lumea aceasta unde oamenii să nu se plângă împotriva oamenilor.

Da, eram așa de mulțumit cu puțin mai înainte cât fusesem singur și iată

că abia venisem în atingere cu oamenii și iarăș sufletul meu trebuia să primească aceeaș amară lozincă, că oamenii sunt răi și pe apă, și'n munți, și ori și unde se mișcă și trăesc aceste ființe însuflețite de Dumnezeu.

Bucovăț, Vorniceni, Nisporeni, Nemțeni, Valea Prutului. — Dela gara Bucovăț, pornim spre Vorniceni cu balahurcicul... Balahurcicul! Ce personaj interesant e acest tip pe drumurile basarabene!... Îl întâlnești de obicei prin găurile cari leagă târgurile mici cu orașele... Imbrăcat prost, foarte vioi și îndatoritor, te așteaptă în gară, ori vine de te ia de-acasă, totdeauna cu'n ceas înainte de ora care i-ai spus. Trăsura lui, o căruță mare, lungă, cu cai bunișori,

O fântână din regiunea Codrului

îngrămădește într'însa și țărani și funcționari și popi și militari, oameni din toate treptele și de toate neamurile...

La deal se dă jos, la vale împiedică roțile, și are o grijă mare să nu-și strice căruța și nici reputația...

Am pornit așa dară cu'n balahurcic, împreună cu vreo zece pasageri, renunțând de bună voie la trăsura poștei, ai cărei cai, au ajuns astăzi într'un hal de slăbiciune ne mai pomenită!

Dimineața eră liniștită, zărilor limpezi, păduricile din față înegreau culmile... Câmpul bine lucrat, iar prin imașuri, flori albastre, nemuritoare, s'așterneau ca o pânză uriașă...

Din câmp deschis, îndată ce ne-am apropiat de Vorniceni, am intrat în valea larg deschisă a Lozovei... De-oparte, vii se ridică pe coaste, de alta, păduri din ce în ce mai dese țin strajă călătorului.

În Basarabia, e lucru rar o pădure deasă... De aceea, dacă ai trecut de malul Nistrului, ori al Prutului, ochii tăi foarte rar se vor mângâia de farmecul unei păduri...

Trecem curând Vorniceni, un sat frumos ale cărui case acoperite cu olane roșii, sclipesc însângerate în lumina dimineții... Lăsăm la dreapta, ascunse în desimea copacilor Lozova, Miclăușeni, Dolna, și ridicăm tot la deal spre Vărzărești cu mănăstirea de maici...

O tăiem de-adreptul prin pădure, pe drumuri rele și prăpăstioase. Mai toți pasagerii se dau jos... Balahurcicul răcnește, îndeamnă. Obrajii i se fac roși ca racul și sudoarea i se strecoară boabe pe chipul lui părós... dar nu slăbește de loc caii.

Drumul e periculos, uneori roatele căruții, ating marginea prăpastiei...

Când în sfârșit ajungem sus pe vârful muntelui, după o jumătate de ceas de urcuș, priveliștea e minunată...

Zărilor sunt albastrii... și par'că fumegă... În fața noastră se desfac guri de văi, adânci și abrupte... Pereți de stânci, sclipesc în soare... Sate albe se deslușesc în zărilor fumurii. Iată colo în fața noastră peste râpele adânci e Vărzărești... dincolo, spre dreapta Cristești...

Natura e aici liniștită, dulce, pușorii aceștia de munți, cu zărilor lor albastrii, îmi amintesc poalele Carpaților...

La mănăstirea Vărzărești, cocoțată pe deal, cu biserica verde, ne oprim pentru o jumătate de ceas, și aceasta după multă rugămintă dar mai ales după bacșișul promis balahurcicului.

Terețul din spatele mănăstirii e nisipos și fugitiv... Dealuri întregi s'au prăvălit, și amenințau sf. locaș, dacă nu se luau grabnice măsuri...

A trebuit să se lege bine malurile cu pari și să se consolideze cu legături de nule, ca să nu înainteze prăvalul...

Ce liniște, ce răcoare, ce pace sfântă în cuprinsul mănăstirii! Chiliile albe și trapezul, peste tot o curățenie sclipitoare...

Maica stareța ar voi să mă poștească în chilia ei să stăm de vorbă, să-mi spue multe din necazurile care le îndură, mai ales că a auzit că sunt scriitor și poate, cine știe când, voi da ceva la jurnal, dar balahurcicul stă la o mică depărtare de mine, mișcând nervos între degete coada biciului...

Mă inervează atitudinea ovreiului, dar n'am ce face... Atâția pasageri cari n'au nici un interes cu sf. mănăstire, nici cu natura, m'așteaptă...

Eșim repede din Vărzărești, urmăriți de nori negri mânați de vânt... Un stol de mori de vânt posomorite și cu aripile întinse stau gata să pornească. Dealurile repezi și pădurile tinere s'au înegrit, freamătă nervos...

Grija tuturoră de a nu ne apucă ploaia s'a mărit... toți se uită cu oare-

care ciudă la mine, că i-am întârziat... Dar cel mai mânios, e un tânăr, funcționar, care a venit în hăinuțe negre, cu ghețe de lac la o nuntă în Nisporeni...

Se uită la norii negri cari ne urmăresc, la nevasta sa care ține un copilăș de față în brațe, apoi la mine și dă din cap...

Mișcarea aceasta din cap, pe care i-o surprind de câteva ori, îmi spune mai mult ca orice insultă.

La Nisporeni, târg mărișor cu subprefectură, școală medie și cu'n spital pentru vite, schimb balahurcicul...

Dealurile s'au potolit de aici încolo... În locul munțișorilor și râpelor vom întâlni culmi liniștite cari străjuesc o vale largă prin mijlocul căreia un pâraiaș

Un podeț din regiunea Codrului

sărăcăcios „Târnova“ coboară în verile ploioase de dincolo de Selestea Că-lărașilor.

Satele sunt tot așa de rare... dar oamenii au căpătat cu toții pământ... Până dincolo de Boroaia, stăpânea Sinadino... domenile lui treceau de 5000 de desetine...

Urmele revoluției se văd la curțile pe lângă care trecem. În furia lor țărani, au dărâmat castelurile, au prădat averile... Boerii toți fugiseră... Când s'au întors, sub protecția armatei noastre, n'au mai găsit nimic...

În văile acestea frumoase, opusturi solide îngrădeau apele durând ghioluri bogate în pește...

Țăranii au dărâmat opusturile, au dat drumul apei care s'a scurs spre Prut... Seceta a continuat opera de distrugere căci nimeni n'a dres ceeace s'a stricat cu atâta ușurință...

Trecem pe lângă un sătișor abia născut »Averescu«. Cineva mi-a spus că prefectul actual i-ar fi schimbat numele. La Călimănești, cătună săracă, ne oprim... Țăranul care m'a adus n'are gând să meargă mai departe. I-s caii slabi, și nici n'are nutreț... Il conving însă cu trei hârtii noi nouțe.

Pe drum el îmi lămurește, că era mai bine cu boerii, că jumătate dintre ei, ar da și pământ și tot numai de s'ar întoarce vremurile dealtădată...

Înțeleg că seceta care bântue de doi ani i-au descurajat în așa hal... Caut să-l conving, dar el clatină din cap, îngână... „Cu tot pământul, n'avem ce mânca“...

— Și cine e de vină... poate Românii ?

El se uită la mine și tace...

Curând lăsăm valea largă care va da în luncile Prutului și urcăm la deal spre Nemțeni.

Culmile dealurilor se succed regulat ca niște trepte...

După o jumătate de ceas zăresc dealurile albastrii ale Prutului... Sătișoare mici revărsate pe coastă abia se deslușesc.

Natura e liniștită, măreață... Ploile din ultimul timp au îndreptat popușoaiele... În unele locuri țăranii au vârit plugul și au semănat în locul pânei albe pârâng...

Speranța pare c'a încolțit în suflete...

— Vezi ce frumoase sunt popușoaiele ? vorbesc eu țăranului.

— Nu zice hop, cucoane, până ce nu treci pârleazul... răspunde el gânditor.

Ne apropiem de Nemțeni... În stânga se zăresc șesurile Prutului și ochiurile de apă, născute din vărsătură...

Prutul liniștit pare un fluviu... Cu tot verdele pădurilor, verdele câmpiilor, el pare întunecat și mânios...

Mă dau jos din căruță și ochiul meu cercetează zările...

La stânga mea e șoseaua cea mare, care leagă Chișinăul prin Hăncești-Lăpușna cu Hușii. . Iată și podul cel mare de fer... Colo peste Prut, e Brinza, dincolo în față Șipotenii...

Țăranul mă lămurește că pot trece dincolo pe un pod umblător.

Coborîm în Nemțeni... un sat mare, frumos, unde am plăcerea de a mă revedea după ani de despărțire, cu judecătorul ocolului, un fost elev al meu.

Am stat cu el mult de vorbă și ne-am amintit de Tulcea, de foștii lui profesori morți.

— Și cum te distrezi aici ?

— Destul de bine... În Mai, veneam aici o întreagă societate s'ascultăm concertul de privighetori... Până noaptea târziu stam sub ramurile plopilor.

— Și-n luncile Prutului, cântă așa frumos privighetorile...?

— E o minune nu altceva...

— Dar iarna... nu ți-e greu?

— Nu... de loc... Am prieteni, prin satele îndepărtate, și foarte des primesc invitații, când sunt liber mă duc cu plăcere...

Am trecut Prutul înapoi cu amurgul de sânge care se coboră din înalt pe ape...

A douazi când să plec, am stat mult pe muchea unui deal privind luncele Prutului, și gândindu-mă mult la versurile poporului, care'n accente așa de limpezi sintetizase o stare de lucruri care astăzi nu mai e.

„Puicuță din cea parte

„Prutul ista ne desparte.

„Rusul ista n'are moarte“.

Chișinău, Vasile Lupu, Bălți, Florești, Soroca, Cosăuți. Te urci în tren noaptea la 10 în Chișinău, și când te-a prins bine somnul o mână puternică simți că te sgâlție.

— Sculați, schimbarea trenului pentru Bălți...

Te dai jos în gară și somnoros, treci prin sala goală de așteptare spre celălalt peron...

Bagaje îngrămadite pe margine, și chipuri somnoroase, cu bucele, militari din concediu cu lădițele, ori cu câte-o găscă în traistă, cine știe cărui plutonier s'o ducă plocon, se șterg greoi pe lângă tine.

Un vânt rece îți mângie obraji, un acar unsuros cu-n felinar roșu ți-a tăiat calea, un câine fără nici un stăpân, se'ncurcă între picioarele călătorilor.

Liniile rusești s'au prefăcut, mașinele, vagoanele la fel, numai șueratul acela greoi, întunecat, ca venit de sub pământ, a rămas și astăzi să-ți amintească vremurile trecute, când trenul s'a apropiat de stație.

Până la Bălți, dormi în voia cea bună. Călători, în clasa întâi puțini, așa că fiecare își ocupă ca la el acasă o canapea, având grijă să-și pue sub picioare jurnalul obicinuit, ca să nu cadă în contravenție cu nouile dispoziții ale C. F. R.

Mă trezesc în gara mică, o gheretă păcătoasă, cu-o inscripție al cărui nume nu m'a interesat niciodată.

Căruțe, trăsură și pasageri cari se dau jos ca s'ajungă mai degrabă în oraș...

La gara mare, în restaurant, bem ceai, iar timpul rămas până la plecare, îl petrec privind și admirând splendidul parc al gării, cel mai frumos parc de gară în tot cuprinsul Țării, după expresia nu numai a șefului de stație, prietenul meu Rădulescu, dar și a călătorilor cari au trecut pe aici.

În Bălți, n'ași avea ce vedea, cu toate că dela așezarea noastră, multe s'au prefăcut în orașul acesta glodos, înconjurat odinioară de băltoace...

Și ce bucurie când mașina greoaie se pune'n mișcare... Ași vrea să sbor par'că mai repede spre Florești...

Nici o priveliște care să-ți mângâie ochiul... dealuri posomorite, sterpe, șuvițe de șesuri line, și nici o limbă de pădure... un copac, departe în zare e-o mare minune...

Cele câteva stații până la Florești le trecem repede, iar bucuria mea nu e mică când trenul a atins marginea satului, în ogrăzile cărora soldați de-ai noștri stau drepti privind trenul.

În fugă se văd la ușile caselor tăblițe cu inscripții, ceea ce mi amintește de refacere în Moldova anului 1916 — 1919, când orice casă mai curățică reprezenta sediul comandantului unei unități.

În gară la Florești, câțiva evrei s'au și repezit la mine.

Cu trăsura ori cu automobilul ?

O Troiță în județul Bălți

are și o baltă, care cine știe prin ce minune a scăpat de secetă... Cărduri degâște pătează fața liniștită a ghiolului.

Dela Bezeni la Isoare, drumul e mai lin, apoi de aici, în colo dealuri și văi, fără urmă de păduri, ori de sat... Floarea soarelui, ne râde în cale cu bucurie...

Cu automobilul, mă gândesc eu, și'n câteva minute iată-mă instalat lângă șofer, un bucureștean simpatic, care e și tovarăș cu evreul ce stă la dreapta lui și până dincolo de eșirea din sat culege călătorii depe drum, și-i bagă, clăie grămadă pe platforma autobuzului, prefăcut în automobil de pasageri.

Printre alți tovarăși de drum simpatici, am plăcerea de-a avea și doi hoți cari legați de mâni, cu jandarmii după ei, au fost trântiți acolo alături de restul gloatei.

Însfârșit, iată-ne pe drum... Domnul Ușer, la dreapta șoferului, dă comanda... Autobuzul se lasă la vale, urcă la deal, iar se urcă, iar coboară, gâfâie, pare că geme, dar n'are ce face... trebuie să meargă...

Am trecut prin două sate... Frumușica... și Bezeni...

Frumușica, e în vale, și

O, tristeța câmpiilor ondulate basarabene! Ce mult s'a gravat în sufletul meu singurătatea câmpiilor tale încrustate de aceleași coline și văi fără sate și fără vieță...

Uneori mergi cale de 10 kilometri, fără să'ntâlnești o umbră de copac, ori un 'suflet de om...

Ridici un deal mare, crezând că dincolo de creasta lui vei da de locuinți cu vieță, mișcare, dar așteptarea ți-a fost zadarnică...

Aproape de Soroca priveliștea se schimbă! O pădure frumoasă, s'arată pe culmea dealurilor...

O tăiem repede prin mijloc, pe-un drum natural, lăsând șoseaua—îngrozitor de rea—la o parte.

Cu cât ne apropiem de Soroca zărilor se îmbracă în verde... Cerul ne apare mai limpede.

— Acolo trebuie să fie Soroca, întreb eu pe bucureșteanul meu...

— După dealul care se vede.

Coborâm acuma o vale, prăpăstioasă cu cotituri scurte..., un drum periculos mai ales pentru hudubaia noastră care duce în spate aproape 20 de suflete.

Șoferul își încordează mâinele pe volan și ochii lui sclipesc de îngrijare prea mare...

O mișcare greșită și gata...

În fața noastră prăpăstii înfiorătoare și stânci uriașe, stânci din piatră ca varul, albesc sclipitor în soare...

Căldura se'ntețește dar boarea Nistrului ne mângâie obrajii...

Iată-l, e aici, după cotul acela așa de pronunțat.

Trecem acuma pe lângă el, și șoseaua care e așa de lină cu pomi sădiți pe margine, de ai noștri, e așa de dreaptă în cât bucureșteanul, ca și când ar voi să se răzbune, dă drumul mașinei...

Căsuțe frumoase cu flori la ferestre și flori în pridvor, vârâte în malul prăpăstios, și Nistrul pe dreapta așa de limpede, așa de curat! Iar dincolo, să asvârli cu piatra, Ucraina... Te uiți și nu-ți vine să crezi... Aici, în față, se'ncepe țara teroarei și-a necunoscutului?

În fața casei m'aștepta prietenul meu scriitorul Iov. Până la el urcă o cărare printre copaci roditori și tufe de tot felul.

Un adevărat cuib poetic e locuința lui Iov...

În odăile largi și curate, împodobite cu scoarțe și chilimuri moldovenești, cu portretele tuturor scriitorilor noștri, e o atmosferă de voie bună și prietenie care te cucerește deodată... Și priveliștea asta măreață, mirosul florilor, aerul curat, care intră din belșug în odăi, totul te dispune...

Și nu știu ce să fac mai întâi, să'ncepem a ne povesti întâmplări din vieța noastră, s'admir panorama pe care ne-o desvelește în față Nistrul, să-i cercetăm biblioteca?...

După masă, cu toată oboseala drumului, în loc să dorm îmi sprijin coatele

de prichiciul ferestrei, și rămân cu ochii pironiți în gol... E adevărat și totuși nu-mi vine a crede... Pe aici am venit eu cu vaporășul, dela Tighina, în Basarabia rusească? acum 12 ani...?

Și astăzi, în Basarabia noastră, în Țara mea, din casa unui scriitor român privesc liber, locurile pe unde am călcat odinioară cu atâta teamă?

O, locurile acestea așa de fermecătoare, stăpânite de străini un veac și mai bine!

Putea oare Dumnezeu să mai rabde nedreptatea aceasta strigătoare la cer?

Rușii, numeau Basarabia dela Soroca în sus «Basarabia Elvețiană» !... Funcționarii lor din împrejurimi, veneau aici să-și petreacă luna de concediu... Bolnavii nămeau căsuțe, ca să-și îndrepte plămâni...

În adevăr, Soroca e un cuib de recreație, deliniște, minunat pentru bolnavi, cerul curat și limpede, frumusețea peisagiilor, redă sănătate acelor cari și-au pierdut o...

Orășelul ghemuit între dealuri stâncoase, acoperite de vii și livezi deoparte și Nistrecem prin mica grădiniță, ne oprim în piață, ne întoarcem o stradă la dreapta și suntem la Nistru...

Valea Răutului.

trul de alta, vile coșate sus pe vârful stâncilor, îți fac impresia mai degrabă a unei așezări de stațiune climaterică, decât o capitală de județ...

Aproape de apusul soarelui, pornesc cu lov pe străzile liniștite, pavate cu lespezi mari de piatră albă,

Trei străzi, sunt de toate, trei străzi paralele în partea cea mai largă a orașului, între Nistru și munte, iar în spre bariere numai două.

În Soroca, când îți dă cineva întâlnire nu se însemnează locul, căci dacă ai eșit în oraș, nu se poate să nu te întâlnești... Chiar dacă ai intrat undeva cu treabă, sergentul de oraș, cunoscutii, îți spun numai decât... unde te afli...

Dacă vara, Soroca e așa de frumoasă, și atrăgătoare, în schimb iarna, vai de acei cari ar avea o nevoie să plece, mai ales în epoca ploilor...? De aceea bieții funcționari cari s'au așezat aici, de cum vine toamna își iau rămas bun dela orice legătură cu restul Țării...

Seara e întunecoasă... Câteva stele sclipesc din înălțime... Din fereastra deschisă zăresc dunga argintie a Nistrului... În spate, stâncile negre par înfiorătoare...

În Țichinovca pe celălalt mal, s'aud glasuri omenești, așa e de mare liniștea... Printre copaci zăresc câteva lumini, ceea ce face să mă mir... Întreb pe lov...

— Cum se face că într'un sat așa mare, doar câteva lumini?

— N'au gaz...

— Dar alte...

— Vai de capul lor... Dacă nu s'ar duce dela noi contrabandă nu știu zău ce-ar face.

— Și cum se pot strecură contrabandiștii ?

Acuma nu prea, dar iarna... Cum să-i păzești în nopțile negre... Nu vezi Nistrul... când e înghețat doar câțiva pași să faci și l-ai trecut... Și apoi ce să le faci... mai toți au neamuri aici...

Aducem apoi vorba de literatură, de viața care o duce el aici :

— Ei, de veneai în Mai s'ascuți privighetorile !... Stăm noaptea, iată așa cu coatele pe fereastră și nu ne mai saturăm... Una, zece, începeau deodată... O nebunie nu altceva...

Eu i-am povestit de concertele auzite la Chițcani-Puhăceni... Și lov a căzut pe gânduri...

— Știi ce, îmi vorbi el într'o vreme ?... De-am fi sănătoși, la anul, în Mai,

În preajma Sorocil (Nistrul).

să colindăm tot malul Nistrului de aici dela Soroca în jos... Să ne saturăm în caltea pentru toată viața de cântecul privighetorilor...

Mă uit la el și dau din cap.

El tace și nu-mi răspunde. A înțeles gândul meu.

Dimineața mă duc să vizitez cetatea... Cobor pe străzi înguste, pietruite îngrozitor de rău, prin fața unor maghernițe umede, joase, pline de murdărie, de miros și de muște de unde se ivesc chipuri de evrei negustori, cari la trecerea mea aruncă căutături sperioase...

Trec pe lângă o sinagogă, o ferărie și cobor la mal... Mulțime de femei, copii, se scaldă și-și spală rufe în apa limpede.

Un grănicer stă în fața cetății...

Cu ani în urmă, cetatea eră învecinată cu gunoarele și murdăriile târgului, cu toate că aici eră portul, unde acostau vapoarele pe Nistru.

Acuma locul e înprejmuit cu gard de sârmă, gunoarele au fost scoase, flori și tufe de măcieși, cresc în jurul gardului...

Cu voia santinelei intru în fosta cetate, care după cum spune d-l Iorga, n'a fost niciodată un cuib de apărare, ci mai mult un punct de strajă în calea Tătarilor și a dușmanilor cari călcau pământul Moldovei...

Intr'o trăsurică a zemstvei pornim spre Cosăuți...

E în amurg.. Orașul cu clădirile lui rămâne în urmă... Când depe dealul Bujeroiului întorc capul și privesc în urmă, orașul pare că arde... Nistrul pare un lac de sânge, în asfințitul de purpură. Și ce ciudat e, că din pricina cotului care-l face el aici, la început, nu pot deosebi dacă Țichinovca, satul din fața Sorocei e în Ucraina.

Cale de aproape o oră călătorim într'o singură cunoscută mie... O singură limbă de pădure, un huceag, cu o casă de țară și un călăreț pe cal alb întâlnim la jumătatea drumului, dincolo de Soroca...

Nistrul aici face un cot și intră adânc în malul Ucrainian. Ciudat e râul acesta plin de cotituri. Uneori coturile acestea sunt mai line, alteori scurte și intră ca niște dinți uriași în trupul Basarabiei...

Incepe a însera. Un vânt ușor trece prietenos printre lanurile de popușoi proaspăt prășiți... Nori turburi se ridică dinspre Ucraina ca niște munți de păcură... Văzduhul e întunecat și în aer miroase a ploaie...

Coborîm la vale. Nistrul care și-a ascuns fața cale de-o oră își arată spina argintie...

În față, în negreala de pomi și case albe, se deslușește *Iampolul*.

Stânci enorme de piatră, de acum înainte, încununează malurile Nistrului... Coborîm tot la vale, și intrăm în *Cosăuți*...

Căsuțe frumoase, gospodării bine întemeiate și flori la fiecare casă... Tufe de trandafiri zâmbesc ici colo... Peste tot un verde închis, și o curățenie care te uimește, curțile oamenilor bine îngrijite, casele toate văruite...

Printre pomi zăresc gospodari cioplind lespezi de piatră... Unii fac cruci, alții roți de tocilă...

Albul cămeșilor lor, albul petrelor, verdele copacilor și argintul apei, toate culorile acestea îmbinate, îți dă o impresie de melancolie vagă...

Iov îmi lămurește: gospodarii de aici trăesc mai mult din cioplitul pietrei... Vezi lespezile acestea, trebuie să fie comandate la vreun târg oarecare... Crucea cea mare de acolo, cine știe în ce cimitir și la capul cui va fi așezată!

— Dar piatra ?

— Piatra o iau din stâncele de colo... fiecare gospodar are cariera lui... Iată și stâncile vorbește, Iov întinzând mâna...

Ne oprim în fața pichetului... O casă curată, cu flori... În față un soldat de strajă privește depe parapetul care parcă anume a fost ridicat... Un monument frumos... ridicat prin stăruința unui fost comandant de companie se înalță în față plutonului...

Și școala și primăria, toate locuințele administrației din Cosăuți sunt așa de frumoase și îngrijite...

Curtea boerească, mărginită de un gard de piatră și cu o poartă de fer, e pustie... Intrăm înăuntru și privim în lungul aleelor. Nici un om, nici un câine măcar... Dece atâta pustiu, atâta melancolie?

Ne întorcem la pichet și plutonierul un băiat tânăr și simpatic, ne ese în cale... Cu o deosebită bunăvoință el se oferă să ne conducă peste tot... E tocmai din Olt și la auzul locului lui natal nu mă pot opri să-l întreb:

— Oltul e tot așa frumos ca Nistrul?

— Ei, unde se află! răspunde el zâmbind...

— Și cum te 'npaci aici?

— Bine... Oamenii sunt liniștiți...

— Dar ce vorbesc de noi?

Plutonierul privește la mine iar zâmbind...

„Sunt buni... de treabă... muncitori... Când îi întreb dacă-s mulțumiți răspund... E bine cu voi...

Nimeni nu te atinge, ce e al tău, al tău e... numai dăările sunt mari...”

— Dar de România?

— Acei cari au făcut armata dincolo... sunt cu totul altfel. Plutonierul zîmbește iar și cată în ochii mei cu bucurie...

Din județul Soroca.

piardă viața... „Și gândiți-vă D-tră“, vorbe el după puțin, clătinând din cap, „ce greu e noaptea, dar mai ales iarna... Și slujba noi o facem mai mult noaptea“!...

Intrăm la singura băcănie de aci... Nici bere, nici vin, doar ceai și limonadă... Pentru șase lei, fiica stăpânei ne-aduce o sticlă de un chilogram...

Cumpărăm covrigi uscați și-i mâncăm cu limonadă... Dacă am așteptă puțin ar fi și samovarul gata...

Dar umbrele serei cad tot mai tainice... În lampol s'au aprins lumini... Pe Nistru câțiva pescari și-au pregătit ciobacele să pornească la pescuit sub ochii grănicerilor.

Peștele îl vor înprți pe din două. Pe malul din față, doi grăniceri ruși—soldați roșii, au pornit în patrulă.

— Păzesc și ei? întreb pe plutonier...

— Ei păzesc...! Vai de capul lor!...

Mă uit în zare. Pădurile s'au înegrit... Stâncile uriașe, care'ncunună malul, apar așa de fioroase!

Imi șoptește în drum că sunt bine înarmați, au mitraliere... au hrană... numai Nistrul e greu de păzit... Atâtea colituri și răpi și păduri, iar uneori patrula trebuie să treacă pe niște cărări așa de înguste, că un pas greșit i'ar face să-și

Tăcerea peste tot e grozavă... Un lătrat de câine nu s'aude măcar. Aerul e rece și-ți înțapă plămânii... Trebuie să plecăm... Trăsura ne-așteaptă..

Mă uit la plutonierul simpatic... E așa de bun sufletul lui, ori singurătatea aceasta îl face mai prietenos, mai gîngăș cu oamenii?...

Ne despărțim de Cosăuți, cu mulțumire dar și cu o tristețe care ți-apasă sufletul...

Înainte de a pleca din Soroca, pornesc cu Iov disdedimineată, prin oraș... Țărani din colțurile cele mai depărtate ale județului au venit la el ca să-i ceară sprijinul și-l așteaptă în fața porții. Unii vin cale de zeci de kilometri pe jos ; printre aceștia mi-a atras luarea aminte, un țăran, în târligi, și aproape orb... Venise cale de 40 de vârste, cum spunea el, ca să meargă d-l Iov cu dînsul să-i dea un ajutor, că-i invalid de război și cu seceta aceasta, n'are ce mânca...

Fostul prefect de Soroca, cu sufletul lui de poet, nu-l putea refuza...

— Iacă așa vin în fiecare zi, disdedimineată cu fel de fel de necazuri... Unii mă scoală din pat... Ce să le fac ?

Și Iov clatină din cap :

— Ei dacă ai ști, câte necazuri și nedreptăți suferă oamenii aceștia...

Mă uit la ochii lui triști și nu răspund nimic...

Dar acum când sunt departe de el și Soroca adaog :

»Dacă ar fi toți ca el, cu sufletul așa de curat, pătrunși de aceeaș caldă iubire de neam, ce nu s'ar fi făcut în Basarabia ?«

Tighina — Mănăstirea Chițcani

De cum am părăsit Chișinăul, pe șosea, de alungul liniei ferate, afară de căsuțe modeste, nesfârșite șiruri de vagoane și dealurile ondulate care se succed ca niște valuri încremenite, deoparte și de alta a drumului, nimic nu bucură și înveselește ochiul...

Aceeaș monotonie tristă se revarsă pe suflete și o mare durere sufletească te face să cazi pe gânduri și să te revolți... fără să știi pe cine.

Aceeaș secetă care bântue Basarabia de doi ani, amenință încă și mai grozavă în anul acesta...

Pe drumuri oameni triști, gârboviți par'că sub apăsarea foamei, privesc în pământ ca și când le-ar fi frică să privească cerul nemilos pe al cărui fond fumuriu, nori dacă se adună, un vînt pornit de cine știe unde, vine să-i înprăștie...

Trecem în goana automobilului pe lângă câteva sate... și aceeaș tristeță ne urmărește pretutindeni...

Ghiolurile au secăt, și acelea care-și mai tremură fața în lumina soarelui stau gata să se usuce...

Pe stîlpul telegrafului și sub cerul cenușiu, plutesc în sboruri line prigoariile și'n sate o tăcere de moarte...

Bulboaca. Prin văi umezeala se mai menține, și grânele înfrigurate, se luptă între vieață și moarte, așteptând par'că de sus boabele de ploaie să le readucă la vieață..

Copilașii, cu ochi bolnavi de foame, ne privesc în trecere și ca și când ar voi să ne spue ceva, întind spre noi mâini deznădăjduite...

Un cârd de vite, slabe, pătează în preajmă un deal mohorit...

Un țăran, care-și adapă boii la o fântână unde ne oprim, se uită galeș la noi...

Ce convorbire poate fi mai atingătoare pentru el în vremea aceasta...?

— Nu ne plouă...! moșule... nu...

— Nu boerule... și tare e greu... mor vitele de foame... și măcar de ele de s-ar îndura Dumnezeu...!

Se uită la noi, scoate o ciutură cu apă în două cu pământ... și le-o întinde tovarășilor lui de muncă și de suferință...

— Poate-o da Domnul... măcar porumbul să scăpe.

— Să v'audă cel de sus...

Automobilul pornește în goană lăsând în urmă un nor de praf...

Par'că mi-e rușine că'n vremea aceasta

atras ploaia și câmpul e mai verde, mai catifelat... Inima se bucură și ochii ne râd după atâta tristețe... Urcăm mereu la deal și mașina gâfăie ca un om în agonie... Vii frumoase și porumburi abia prășite, cu picături de ploaie pe frunzele late, sclipesc în soare ca boabe de diamant.

Drumul e plin de urcușuri și coborișuri... Trecem printr'o pădure tinăra de-un verde gingaș...

Printre ramuri câteva privighetori își încearcă glasul în vederea nopții...

Coborîm la vale.... Umezeala ne-a intrat în nări, ne gâdelă și ne înviează trupurile... Cu fiecare kilometru care-l străbatem bucuria crește în suflete... De-ar fi de-acuma înainte măcar așa peste tot, mă gândesc eu !..

În stînga, de după dealuri înalte se ivește un gol... Sunt creștete de dealuri care se prăvălă în luncile Nistrului.

— Acolo, pe după dâmburile acelea, trebuie să fie Nistrul, întreb eu pe prietenul meu.

— Ai ghicit...

— Nu, am simțit, răspund eu...

Intre Tighina și mănăstirea Noul-Neamț
(Chițcani).

de jale noi călătorim într'o mașină de lux, pe când el își târie picioarele goale și bătătorite de muncă pe drumurile sgronțoroase...

Dar ce suntem noi de vină ?

Dela Bulboaca, deajurile devin mai rezezi, mai adânci și pline de verdeață...

Pădurile de aici au

— Cunoști topografia locului din hartă ?

— Nu, din sufletul meu...

Sufletul nostru, în legătură cu natura, simte totdeauna de unde ne vin marile dureri și bucuriile.

Coborîm la vale. Înaintea ochilor se desfășoară acum o priveliște din cele mai mărețe...

Nistrul, cu nenumăratele lui coturi și luncile pline de poezie, Tighina și Tiraspolul, dincolo în Ucraina, toate apar, ca pe o pânză de cinematograf, în fața noastră...

După bura de ploaie care ne-a urmărit cale de câțiva kilometri, în văzduhul curățat de praf, lumina e așa de vie și aerul așa de transparent, de dulce..

Soarele, în apus aruncă raze gălbii pe frunze, pe geamurile clădirilor, pe ape și păduri.

E un joc de lumini ne închipuit de blând peste tot... O înălțare de slavă și de bucurie către Cel-A Tot-Puternic. Prin ramuri, pe garduri, vrăbiile bucu-roase își scutură penele și ciripesc în zeci de tonuri...

Căsuțe albe, albastre, cu porți mari, cu aceleași obloane ne străjuesc de-oparte și alta...

Am intrat în suburbiile Tighinei... Pe fețele oamenilor se citește o ușurare...

— Iată, colo în zare sunt cazărmile din Tiraspol... vorbește prietenul meu, întinzînd mîna... Măine când vom merge la Chițcani, din turnul bisericei, vei putea zări, cu o lunetă, gara și chiar mașinile manevrînd...

Cu cât ne-apropiem de oraș, priveliștea se pierde, Nistrul își ascunde fața... Cîteva vile singuratece își desvelesc chipul dintre livezile pline de roadă...

Tighina, cu cetatea ei posomorită, cu liniile drumului de fier și gara— o gară într'adevăr frumoasă, cu două peroane—se deslușeste clar...

Soarele a scăpătat la apus... Nistrul nu se mai vede. Orașul cu aceleași străzi largi și lungi—nesfârșit de lungi,—cu-o grădină neîngrijită, unde nu cântă nici o muzică, un cinematograf în fața căruia s'adună gură cască mîncînd semințe. Tighina orașul istoric, așezat la graniță, în capătul cel mai primejdios al țării, orașul de vamă dar fără vamă, nu ne cheamă luarea aminte prin nici o notă nouă și deosebită...

Sunt aici mulți evrei, și contrabandiști, cari în nopțile negre și cețoase es din cuiburile lor, cercînd să treacă dincolo diferite mărfuri dar mai ales sare, stofe și încălțăminte pentru care se plătesc prețuri fantastice.

Cîteodată acești îndrăzneți aventurieri plătesc ca prețul vieții periculoasa meserie, dar numărul lor nu se înpuținează, alții vin de le iau locul...

Trecem grăbiți prin strada principală, petruită cu multă îngrijire...

Până la venirea noastră aici, strada aceasta era acoperită cu un strat gros de noroi și nimeni dintre cinovnicii ruși nu se trudea s'o desfunde.

Zilnic se nămoleau căruțele, își pierdeau delicații galoși domnișoarele, dar nimeni, nimeni, nu-și luă curajul să scoată clisa, care din zi în zi devenea mai deasă, mai adîncă...

Fostul polițai O. Bart și-a luat această sarcină, redând orașului, una dintre cele mai frumoase artere de comunicație...

Un simpatic prieten care-mi istorisea acest episod, încheiă cu clasicele vorbe povestirea lui :

„Pierdută a fost și s'a aflat !«

Cetatea ! De-atâtea ori am văzut-o și în totdeauna de câte-ori pășesc pe sub zidurile ei, acelaș fior mă cuprinde !..

Am vizitat-o întâia oară sub ruși, în 1912...

Cu câtă frică am pășit atunci sub bolțile acestor ziduri, pe aleele de petriș, pe sub ferestrele deschise !...

O lume întreagă de ofițeri, soldați, denșcici, o lume de femei, fete, de

Nistru de lângă Tighina.

copii, mă priveau,— căci Rușii, aproape o divizie, locuiau cu familiile lor în cetate — și nimeni nu mă întrebă nimic.

O singură vorbă și cine știe ce-ar fi fost de mine !... căci venisem fără nici o voie ; un evreu, bătrân cu birja lui hodorogită, mă adusese pentru două ruble.

Dar dorul de a vedea o cetate a strămoșilor, fusese mai puternic ca orice primejdie.

Acuma pășesc liber prin cetatea moartă, și fără vleață, pe lângă clădirile arse, pe pereții cărora a crescut cucuta, pășesc ca într'un cimitir vechiu, uitat de mult, unde dorm amintirile veacurilor, trecutul de slavă dar și de jale a neamului...

Acolo, unde e clădirea cu două rânduri, a fost cazinoul... Cântau la ser-

bări acolo două muzici, era sală de biliard, de lectură, dansau ofițerii, domnișoare, curgeau valuri de șampanie, apoi din mijlocul chefului, porneau cu cârdul la gară, cinci ceasuri cu acceleratul la Odesa — ca să continue petrecerea, când se înfierbântau de fumul băuturii.

Ce viață fără grijă! Ce nepăsare! Câtă trândăvie, în sufletul acestui popor... care și astăzi în mijlocul mizeriei, se mândrește cu titulatura :

„Rusul fire măreață“!

Și noi, care-i credeam așa de temuți pe când ei erau așa de slabi?!...

Coboară amurgul.

De pe zidul cetății privesc peste Nistru. Pădurile de carpen, stejar și plop, se întunecă... Nistrul curge liniștit, în marginea pădurilor, e verde-lucitor când scapă între prunduri...

Curge domol ca într'un vis... În aer se simte umezeala și mirosul de pădure... Cerul e de-un albastru închis și ultimile raze ale soarelui, care a apus, aruncă câteva fășii de lumină, în josul apei unde Nistrul face un cot și s'ascunde după o margine de pădure...

În fața noastră e satul Porcani... Iată și podul, de-un verde dulce, rupt la jumătate, iată și pichetul soldaților roși...

Pe malul nostru un grănicer cu arma la umăr privește lung când în zare când la noi...

Nici un glas omenesc... E o tăcere peste tot; în aer, pe apă, pe maluri, în pădure... Și singurătatea pare așa de grozavă, aici în fața Nistrului..., că te'nfioară...

Da e așa de frumos amurgul, lângă micile ostroave, așa e de calmă și blândă natura și totuși, de ce nu știu, îți vine să pleci, să te desparți cât mai degrabă de niște locuri așa de frumoase și pline de farmec.

Când să trecem prin fața pichetului nostru, un caporal vine și ne cere documentele.

Ne supunem bucuroși, și după un schimb de vorbe prietenești, ne despărțim învăluți tot mai tare de umbrele nopții.

Borisovca — Chițcani — Mănăstirea

O grădină mândră, ca 'n basme, e drumul la mănăstirea Chițcani.

De-oparte și de alta livezi, livezi, livezi.

Ce mâini omenești i-a aliniat așa de frumos!? O sfoară să tragi—un copac n'ai prinde în afară de rând... Și toți cu trunchiurile albe văpsiți, și frunza deasă de-un verde mat... Sunt aici caiși, meri, peri, de toate soiurile. Și printre livezi, căsuțe albe ca laptele, și soarele râde printre pomi, printre frunze, cu pete de aur, și ici colo, la câți-va pași Nistrul lucitor și dulce, strălucitor și vesel sub soarele dimineții, își arată fața ca să-și-o ascundă iar.

Ce mângâiere pentru suflet, e drumul acesta pe o vreme așa de limpede, sub un cer așa de albastru!

Uneori, dintre ramuri, o privighetoare, care nu și-a isprăvit cântecul, începe să reverse o frântură de melodie...

— De seară, dacă rămânem, ai să auzi un concert cum nu ți-a fost dat,— îmi șoptește tovarășul meu de drum.

— Negreșit că rămânem.

Mai bine de trei kilometri cât ține drumul printre livezi, mergem pe jos, și nu ne mai săturăm...

Pădurea în care am intrat e deasă, și-a întunecat cerul... Uneori, printre stejari și carpeni cu frunze dantelate, întâlnim plopuri uriași, spăimântători de groși....

Înainte de-a intra în mănăstire, trecem prin satul Chițcani. Uneori, căsuțe cocoțate pe coaste, cari par'că stau gata să se năruiască în vale... ne atrag luarea aminte prin curățenie...

Chițcani—dela satul care-o înconjură de două părți, dar numele adevărat Noul-Neamț și a fost zidită de călugării, cari au venit din nordul Moldovei, cu bani românești, din fondul spitalelor epitropiei.

Un turn înalt, unde astăzi un post de grăniceri, privesc prin lunetă zărilor Ucrainei...

Peste 45 de trepte trebuie să ridic până sus... Dar când ajung în vârf — frumusețea care mi se desfășoară dinaintea ochilor, mă răsplătește de întreaga oboseală...

Iată Nistrul cum șerpuește, s'ascunde ca să răsară iar, și dincolo, departe în zare—Tiraspolul, cu clădirile lui strălucind în soare, și străzile, și gara cu câteva vagoane.

O ceață fină, plutește în văzduh. O ceață moale aburie se ridică din apă, și'nvăluie pădurile care par adormite într'o liniște de veci...

Totul e așa de măreț, că nu știi ce s'admiri mai întâi. Liniile fine trase ca de-o mână uriașă, și care desparte verdele pădurei de argintul apei, umbrele care le revarsă copacii în unde, sclipirile de argint ale soarelui, ori conturul pădurilor, care pare așa de regulate, de fine.

Cobor jos, cu regretul pe care ți-l dă sufletului, frumosul, pe care trebuie să-l părăsești, și nu poți să duci cu tine de cât ce-a prins ochiul, ori amintirea sădită în suflet.

Și ce-ar putea să ne mai mângâie acum, și să ne impresioneze, după ce-am admirat un colț din cel mai fermecător al Țării...

Cele două biserici de iarnă și de vară, mărețe și impunătoare, și curățenia din tot cuprinsul mănăstirii ? E demnă de laudă, bunăvoința acelor ce conduc aceste sfinte locașuri, dar ce sunt toate așezările acestea omenești, așa de deosebite, față de măreția naturii ?

Seara am hotărît să ascultăm cântecul privighetorilor. Ca să ne bucurăm mai mult de această mare favoare, am ales un colț de pădure aproape de malul Nistrului...

Șoferul a stins cele două faruri. Incet, pășind cu grijă printre ramuri, ne afundăm în desiş...

Vorbim în șoaptă, dar pașii noștri, ori câte-o creangă uscată care trosnește ridică un sgomot grozav în liniștea nopții...

Iată, pe când ne sileam să ne aciuem cât mai nevăzuți, un vers lin a răsunat la spatele nostru... S'a făcut tăcere...

Apoi din alt colț al pădurii un glas fin a răspuns ca la o chemare și iar s'a făcut tăcere... Dela o mică depărtare o a treia privighetoare pe un ton în minor, a dat de veste că e la postul ei, apoi glasurile s'au unit ca la o comandă... Mai tare, mai armonios, cu intonații când groase în octavă, când de sopran... Glu... Glu... Glu.. Tiii... Tiii... Tiii...

Zadarnic cercam să prind în cuvinte modulările așa de măestre, variațiile atât de neașteptate...

Și cine ar fi fost artistul care să ne redea pe note întreaga armonie Dumnezeuască, care izvoră din gușa așa de fermecată a neîntreçuților cântăreți?...

Cine să ne poată descrie valurile de armonie sfântă, corul de privighetori, într'o noapte de Mai, pe malul apei sub bolta unei păduri dese?

Multă vreme am stat așa cu urechea ațintită, cu gândurile duse...

Ceva în mine se prefăcea, materialismul brutal născut din suferințele vieții par'că dispăruse din sufletul meu... un dor nobil, duios și blând ca versurile acelea melancolice și sfinte pogorise din înalt și luase locul oricărui sentiment de ură, nedreptate, egoism...

Ne-am sculat încet, și pășind cu o evlavie mută pe covorul de iarbă proaspătă, am eșit în marginea pădurii...

În fața noastră alt cor de privighetori, ne întâmpină cu o revărsare de note tot atât de armonioase...

— Tot malul Nistrului până dincolo de Soroca sunt așa concerte, în nopțile acestea, vorbi prietenul meu cunoscător al locurilor.

Tot malul?

— Da...

Ne-am urcat în automobil și încet de tot, am pornit spre Tighina...

Din minte nu-mi eșeau cuvintele revizorului... și pe buze îmi fluturau versurile lui Heine, traduse de Iosif:

Și-ale tale ar fi copilă
Copilă, toate florile
Și toată noaptea de-ai vrea
La geam privighetorile,...

POPULAȚIA

(ETNOGRAFIE ȘI STATISTICĂ)

DE L. T. BOGA.

Caracterul etnografic al Basarabiei este românesc, pentru că și plăzmuirea fizică a pământului Basarabiei este asemănătoare cu restul pământului, care formează *unitatea teritorială a poporului românesc*.

În imediată vecinătate de Carpații cari formează coloana vertebrală a trupului pământului românesc, podișul moldovean, din care și Basarabia face parte, împărtășește de la început soarta întregului teritoriu românesc între Tisa și Nistru.

O casă țărănească din mahalaua Chișinăului Sfânta Vineri.

Colecția Comisunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia

Lăsând în seama istoriei urmărirea amănunțită a desfășurării vieții poporului românesc de pe podișul moldovean, de la zămislirea lui până în preajma veacului de mijloc, din punct de vedere etnografic, trebuie să se sublinieze caracterul slavo-român al unei părți din toponimia veche a Basarabiei, ca o mărturie că și în această parte a pământului românesc a avut loc o conviețuire a Românilor cu Slavii. Căci identitatea toponimiei vechi depe întregul podiș moldoveanesc nu trebuie să fie atribuită numai strămutării de la Apus spre Răsărit a elemen-

tului românesc, ci ea este o mărturie neclintită a desfășurării în trecut pe întregul teritoriu etnic românesc a unor fapte identice, pe care uneori istoria nu este în stare să le lămuriască cu mărturiile ce-i stau la îndemână.

Acestei epoci vechi îi datorăm atât toponimia slavă până azi păstrată în Basarabia ca Târnova, Cerna, Camenca, Bârnova și altele cât și toponimia slavo-română ca Cornova, Chetroșnița etc.

Predominarea toponimiei românești din Basarabia ne arată biruința elementului românesc asupra celui slav și în această parte a teritoriului românesc. Într'adevar, mai toate văile, dealurile, apele și satele poartă nume vechi caracteristice românești: Valea-Adâncă, Valea-Boului, Valea-Bourului, Valea-Arsă, Valea-Carpini, Valea-Căldărușca, Valea-Chetroasa, Valea-Crăpătura, dea-

O casă veche în stil moldovenesc (Chişinău).

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

lul Aluniș, dealul Porcului, dealul Surpat; râuri ca Sărata, Larga, Florițoi; sate ca Codreni, Buciumeni, Bălăurești, Cărpineni etc.

Această biruință a elementului românesc a fost determinată de însăși legătura strânsă, firească a pământului dela Nistru până la Tisa: precum apele depe acest pământ pornesc dela mijlocul lui pentru a se revărsa spre miază-zi, miază-noapte, apus și răsărit, tot așa și populația s'a revărsat mereu spre toate aceste părți, întărind într'una vieța celor ce erau mai spre margine.

Numai o dăinuire străveche, puternică a elementului românesc până la Nistru poate să ne lămuriască întinderea stăpânirii politice a Domnilor Moldovei îndată după întemeierea ei.

Primele hrisoave păstrate dela domnii Moldovei, cari cuprind știri privitoare la aceste ținuturi, vorbesc de așezări românești statornice, de stări so-

ciale determinate, ceea ce este o mărturie vie că aceste așezări românești nu sunt rezultatul întinderii puterii politice a Moldovei, întemeierea așezărilor omenești cerând mai mult timp decât cele câteva decenii scurse dela întinderea puterii politice în aceste regiuni.

Odată cu întinderea stăpânirii politice a domnilor Moldovei până la mare, întărirea elementului românesc însemnând întărirea însăși a puterii politice, domnii Moldovei, începând cu veacul al XV, au căutat ca pe acest pământ de margine al Moldovei să se așeze elementele cele mai viguroase. Iar ca rezultat a fost întemeierea unor așezări românești puternice pe Nistru, pe când peste acest râu împărățiau încă bălăriile nesfârșite. Mărturiile vechi ne desvăluie aci această vieță românească intensă.

O casă în stil moldovenesc din orașul vechi (Chișinău).

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

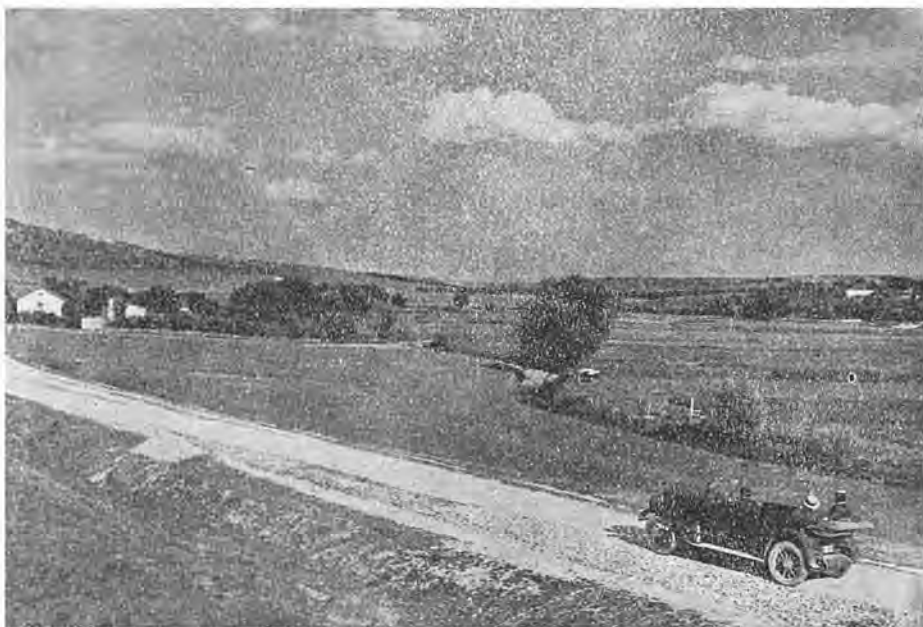
Iată ce ne spune o astfel de mărturie din trecut: „Pentru siliști și țintirimuri vechi el Urseanu nerămăind odihnit numai după arătarea oamenilor și făcând însuș cercare, au găsit patru siliști din siliștea Scorțăștilor în sus pe valea Lăpușnii până în hotarul locului târgului Lăpușnii. *Insă o siliște cu țintirim și cu iaz vechi unde se cunoaște că au fost și moară, aceia pi care o numește Basoc cu ai săi a fi siliștea Mărgelașilor, în malul apii Lăpușnii dinspre apus încă și în malul dinspre răsărit la capul unui pisc mare. Altă siliște cu țintirim și cu timilii di case mari di acolo mai în sus pe de amândoă părțile apii Lăpușnii din gios de Glod cari să numește la ispisoacele Tacului, și la această siliște iaz nu este. Altă siliște în gura văii Negrii între hărtoapele dinspre răsărit, unde măcar că țintirimul nu s'a găsit fiind dudău mare, dar au mărturisit lăpușnenii și însuș Basoc, că au apucat acolo sat de Moldoveni cu*

biserică. Altă siliște di acolo mai însus în gura văii Bălcenii supt hotarul locului târgului Lăpușnii, unde iarăș să cunoaște că a fost sat, cum nici lăpușnenii n'au putut să tăgăduiască că n'a fost sat și biserică și tot dinspre răsărit“¹⁾.

Basarabia întreagă este presărată de „siliști“ cu nume românești, mărturie netăgăduită a vieții românești din aceste părți.

Dar ca orice pământ de margine, Basarabia a fost și ea înrăurită de elementele străine din țările învecinate, căci Nistrul nu putea fi o stavilă de netrecut.

Această infiltrație de elemente străine, la început rare, sporadice au avut

Spre Criuleni.

soarta tuturor elementelor rătăcite în masele etnice puternice și omogene, contopirea.

Abia târziu, din cauze politice, elementele străine așezate în anumite regiuni, și în număr mai mare, pot rezista și forma chiar sate proprii.

Din această categorie fac parte cele două extremități ale Basarabiei, Nordul și Sudul.

I. Nordul Basarabiei. Cu puternica cetate de pe Nistru ca strajă, ținutul acesta întreg încă dela început trebuie să fi fost cu o deosebită grijă populat.

Intr'adevăr catastiful lui Petru Șchiopul, Domnul Moldovei, din 1591, ne arată că erau în ținutul Hotinului „1916 țărani istov, 232 săraci, 77 curtiani, 41 vâțași, 122 neameși, 95 popi“. Comparând numărul acesta de 2483 de gospodari din ținutul Hotinului cu numărul locuitorilor din județele învecinate, se constată că acest județ are populația destul de deasă.

¹⁾ Direcțiunea regională a Arhivelor Statului din Chișinău. Condica hotărîtorilor No. 8.

Evenimentele politice desfășurate în veacurile următoare, au înrăurit mult asupra aspectului populației din acest județ.

Odată cu transformarea acestui ținut în „raiă“ turcească, la începutul veacului al XVIII, a urmat o emigrare în Moldova liberă a elementului românesc mai înstărit, provocând prin aceasta o lipsă mare de brațe muncitoare, față de abundența pământului devenit acum liber.

În această epocă a stăpânirii turcești din raiaua Hotinului, mai ales în timpul războaielor cu Rușii, încep să se așeze mai compact mase de Ruteni, veniți dela Nord prin Bucovina, sau trecând Nistrul pela Răsărit.

O mahala a Chișinăului.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

Dar odată cu această strămutare a Rutenilor, în decursul acestui veac de stăpânire turcească, s'au așezat și elemente însemnate de Români, întărind astfel pe cel care nu-și părăsise vechile așezări.

Urmărind numele locuitorilor din acest ținut constatăm că toate regiunile românești își au aci reprezentanții lor: Grigore Bărsan (Carlacăul), Vasile Mocanu (Mândăcauți), Alexa Bărlădeanu (Ojovul), Vasile Eșeanu (Ocnița), Maxim Bugeacliu (Mihalcău), Maței Ungureanu (Lomaciniți), Trofim Dorneanu (Șărăuții), Ioniță Solcanu (Ghilavățul) Grigore Botoșeanu (Zaluca) etc.

Numai prin așezarea continuă a elementului românesc din celelalte părți s'a putut menține caracterul românesc al județului Hotin până la anul anexării Basarabiei de Ruși.

Din datele ce ni s'au păstrat se vede lămurit că la 1812 satele din Hotin, în majoritatea lor, erau locuite de români, pătrunși de o conștiință etnică și

istorică atât de puternică în cât patru ani după anexare ei nu încetează de a scrie în plângerile lor adresate stăpânirii rusești: „de ar da Maica Precista năstăv să ni să ridice greutatea aceste și să ni lase în obiceiurile noastre cele moldovenești cari am apucat dela bătrânii noștri și să venim în floare precum am fost și să petrecem totdeauna supt dregătorii Moldoveni, pământeni de ai noștri, precum sântem deprinși și ne înțelegem în vorbă. Că alte rândueți nu pricepem și numai cât ni se adaog năcazurile și greutatea noastre“ ¹⁾.

Valea Culei

Stăpânirea rusească, în grija ei de a cunoaște care este numărul locuitorilor de „nația rusească“ în Basarabia, a orânduit un recensământ special la 1816, iar rezultatul lui este foarte edificator, mai ales pentru județul Hotin.

Pentru stabilirea unui adevăr istoric reproducem aci recensământul în întregime pentru județul Hotin ²⁾.

¹⁾ Direcția reg. a Arh. Statului, Chișinău, Cancelaria guvernatorului Dos No. 517.

²⁾ Ibidem. Recensământul Basarabiei. Dos. No. 11.

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat
1) Satul Enăuții			3) Satul Molodova		
1	Vasăli Lipoveni	1801	1	Teodor Vusatăi	1797
2	Vasăli Demciuc	1803	2	Ignat z-et Dimitri	1807
3	Vasăli Dudleac	1787	3	Luchian Tcaci	1808
4	Ivan zet Covaliu	1801	4	Fedor Tcaci	1805
5	Ivan Svetnic	1803	5	Fedor Ghaghelic	1797
6	Ștefan Zelenii	1797	6	Fedor Tcaci	1804
7	Nicolai Bubleac	1779	7	Onofrei Ciumec	1797
8	Ivan zet Bubleac	1802	8	Andrei Popin	1797
9	Tănăsă Cobuhâi	1783	9	Iosip zet Cuțai	1802
10	Gregori Cebotar	1783	10	Mihal zet Andreișin	1802
11	Simion Petrețchi	1799	11	Fede Ilchiusiu	1804
12	Simion Zariu	1800	12	Nechita Beșinar	1796
13	Iacob Rucșănschi	1782	13	Vasăli Cenceliuc	1777
14	Iacob Lenchinschi	1790	14	Tanasco Șveț	1802
15	Vasăli Cuvili	1792	15	Nichita Rșetnic	1807
16	Ion Petrețchi	1789	16	Dănilo zet Ponojii	1802
17	Pavlo Cicvaș	1789	17	Vasăli Melnic	1797
18	Ivan Hapciuc	1789	18	Luchian Vornic	1796
19	Pavlo Palămar	1802	19	Mihai Borodniuc	1797
20	Iosăp Poleteico	1802	20	Lionti Slisar	1793
21	Simion Tisci	1803	21	Andrei Bordsinic	1799
22	Ivan Hromedschi	1800	22	Coste Carp	1798
23	Vasăli Horobeț	1797	4) Satul Comarău		
24	Ilco Șereții	1790	1	Pavlo Antonişin	1797
25	Vasăli Bordeinii	1801	2	Nichita Iosipciuc	1777
26	Proni Mazur	1802	3	Petre Hanciar	1802
27	Ivan Pidneuca	1789	4	Dumitru Leni	1797
28	Iacob Sta il	1789	5	Fede Marușneac	1797
29	Vasăli zet Simecău	1801	6	Vasăli Platiș	1799
2) Satul Silișteea			7	Roman Răscovil	1802
1	Maxăm Hrânciuc	1777	8	Trohin Sietar	1792
2	Alexa Hrânciuc	1777	9	Anton Sietar	1801
3	Ostafi Cruciovski	1797	10	Tanasco Horobeț	1808
4	Anton Creuceanschi	1801	11	Anton zet Vornic	1809
5	Petre zet Pentelei	1805	12	Ion zet Fedorin	1800
6	Andrei Sasolnschi	1807	13	Nicolai Salomca	1800
7	Ostafii Cherednic	1809	14	Fede Salomca	1800
8	Nicolai Condic	1806	15	Fede Catrinin	1799
9	Andrei Fedoresin	1797	16	Ignat zet Chiforișin	1811
10	Ivan Malenchin	1809	17	Ilco zet Revliuc	1797
			18	Fede zet Hrițco	1805

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat
19	Ivan zet Vertuh	1810	6	Iurii Iațic	1787
20	Gavril Petcaspii	1797	7	Toader Huivan	1786
21	Ivan Ferfețchi	1802	8	Mihai Drenișin	1797
22	Hrițco Hancer	1867	9	Mihailo Șveț	1797
23	Fede Dușcovii	1797	10	Alexa Cazaciuc	1787
24	Carp Dușcovii	1805	11	Vasăli Teaci	1780
25	Simion zet Râșcovin	1807	12	Chifă Pazarciuc	1807
26	Mihai Lucicoho	1797	13	Fede Bohaci	1787
27	Toma Poberejni	1807	14	Vasăli Gavriili	1787
28	Ivan zet Dutco	1805	15	Andrei Solovei	1797
29	Chifor Hancear	1804	16	Nicolai Evcin	1794
30	Iico zet Șveț	1809	17	Ivan Pastuh	1719
31	Ștefan zet Dabesa	1809	18	Vasăli Gheciulă	1795
32	Petre Șveț	1801			
	5) Satul Buzovița			8) Satul Chelmeștii	
1	Alexa Dolbaniuc	1795	1	Andrei Horobețchi	1797
2	Tanasco Perciuc	1795	2	Ostafii zet Mudreac	1809
3	Danilo zet Covali	1802	3	Iosip Cucer	1797
4	Simon Fillimoniuc	1795	4	Andrei Mehmu	1800
5	Matei zet Pălămar	1795	5	Andrei Michitiuc	1791
6	Andrei Barabașie	1798	6	Mihai zet Nechita	1807
7	Dimitri zet Dascal	1798	7	Alexa Macarânschi	1787
8	Alexa Michichiuc	1787	8	Ivan Cerni	1801
9	Jurco Pastuh	1787	9	Nechită Dverschi	1797
10	Andrei Prendia	1788	10	Simen Michitiuc	1791
11	Onofrei Jăfar	1799	11	Sava Michitiuc	1791
	6) Satul Babini		12	Anton zet Ftadei	1791
1	Tanasco Chitaihorodschii	1791	13	Iacob Bejănar	1816
2	Iacob Eremciuc	1801	14	Ivan Chesianciuc	1815
3	Andrei zet Dobrii	1797	15	Tanasî Puğă	1797
4	Grigori Lisnic	1797	16	Ștefan Bilobrațchi	1797
5	Simion Pecaci	1790	17	Andrei Bilobrațchi	1797
6	Ivan Malivan	1803	18	Fedor Lișac	1804
7	Nechita Micleşiu	1797	19	Matei Teaci	1806
8	Grigori Revliuc	1810	20	Ivan Enițorin	1805
9	Petre Toloșnic	1816	21	Petre Balinschi	1804
	7) Satul Moșănețu		22	Pintilei Văcar	1804
1	Iurii Tanașciuc	1786		9) Satul Mihorenti	
2	Ștefan Horiacii	1788	1	Gavril Buchetcă	1806
3	Alexa Irichia	1786	2	Vasăli brat lui	1806
4	Simen Sesin	1793	3	Iacob Chitaihorodschii	1797
5	Lisli Cușnir	1798	4	Mihai brat Iacob	1797
			5	Vasăli Habca	1797

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat
	10) Satul Măcăreuca				
1	Andrei Horbatii	1812	7	Petre Lătarinic	1778
2	Simen Firmaschi	1812	8	Ivan Pedhirmii	1778
3	Vasăli Tcaci	1797	9	Roman Tcaci	1798
4	Ivan Iarânciuc	1797		15) Satul Resteu	
5	Gavril zet Tcaci	1797	1	Vasăli Mazur	1806
	11) Satul Vărnovița		2	Todor Morar	1797
1	Ivan Patlatii	1797	3	Petușco Monciucă	1813
2	Grigorii Mandreciuc	1809	4	Ștefan Dolgopoi	1787
3	Onofrei Matei	1787	5	Simen Slipii	1787
4	Grigorii Pacianciuc	1807	6	Iacov Șmociuc	1787
5	Nicolai Vătaman	1807	7	Semen Rac	1792
6	Fede Babaliulca	1791	8	Dumitru Ros	1787
7	Vasăli Babaliulca	1791		16) Satul Lomacintii	
8	Ivan Lisiciuc	1802	1	Petro Sinețchi	1810
	12) Satul Hroșevățul		2	Tănasă sin Perdiuc	1809
1	Andrei Rângaci	1797	3	Iosip Iuji	1811
2	Fedor Slobodeanic	1797	4	Marco Fedchin	1808
3	Mihailo Veretca	1789	5	Tincu Tcaci	1809
4	Miron Veretca	1797		17) Satul Voloșcovo	
5	Andrei Mocanic	1798	1	Procop Nihoreachi	1810
	13) Satul Lincăuții		2	Danilo Bejenar	1811
1	Andrei Casperiuc	1798	3	Anani Huiveciuc	1807
2	Mihai Martinic	1788	4	Ștefan Hrățac	1808
3	Nechita Ilriceani	1788	5	Ștefan Cușnir	1810
4	Alexa Țibulica	1792	6	Vasăli Savciuc	1806
5	Ivan Nerușca	1797	7	Ivan Preseajniuc	1808
6	Chirilo Motriuc	1799	8	Martiș Tcaci	1810
7	Grigori Bucatca	1792	9	Ivan Celeadnic	1805
8	Pavlo Țibulica	1788	10	Nechita Rusu	1810
9	Grigori Buhetca	1793	11	Gheorghe Cușnir	1809
10	Dimitri Țurcanu	1792	12	Leonti Rhacin	1809
	14) Satul Burduvul		13	Ivan Rusu	1807
1	Nicolai Ciobanul	1790	14	Ivan Preseacariu	1810
2	Petre Rușinschi	1778	15	Ivan Buzac	1810
3	Simion Colibaba	1797	16	Ivan Nehoreschi	1807
4	Chifor Rușinschi	1793	17	Filip Cozac	1809
5	Istrati Ciucova	1778	18	Vasăli Dohachin	1810
6	Ivan Stratăciuc	1778		18) Satul Niporotova	
			1	Vasăli Cușnir	1806
			2	Vasăli Cupciuc	1809

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul aşezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul aşezării în sat
3	Ivan Crilic	1810		26) Satul Zabriceni	
4	Mihailo Slipii	1811	1	Todor Burlac	1772
5	Maxăm Zăfaniuc	1808	2	Maftel Stăfanov	1801
6	Simen Dolhii	1808	3	Nechita Polenchiu	1800
7	Vasăli Burlac	1809	4	Hriţco Pavlovschi	1779
8	Danilo Burlac	1810	5	Sămion Pavlucean	1772
9	Petre Burlac	1807		27) Satul Chiurtu	
10	Gavril Burlac	1807	1	Neculai Chiraliuc	1791
11	Todor Burlac	1808	2	Ivan Burlac	1801
	19) Satul Mihalcău		3	Roman Cuţcău	1801
1	Androsii Pavlof	1810		28) Satul Cupcina	
2	Mihailo Bejenar	1810	1	Ştefan Cucereavii	1779
3	Nazarii Rusu	1811		29) Satul Parcovă	
	20) Satul Ojova		1	Dimltri Rusac	1794
1	Petre sin Mihalo	1810		30) Satul Rusenii	
2	Pavlo Ciobotar	1809	1	Petre Bozan	1804
3	Simeon sin Ştefchin	1808	2	Iacob Cioban	1803
	21) Satul Năzlavcea		3	Ştefan Iaţchin	1804
1	Dumitru Rusu	1809	4	Ivan Sămen	1800
2	Gavril Rusu	1809	5	Ostafii Mihail	1709
3	Dumitru Burlac	1810	6	Ivan Volc	1800
4	Vasăli Rusu	1807	7	Ştefan Creuriţchi	1801
5	Ivan Rusu	1808		31) Satul Paladi	
6	Axânti Păslariu	1809	1	Andrei Guzu	1809
	22) Satul Pociumbenii		2	Ivan Andreico	1798
1	Grigori Bazirghean	1804	3	Tanasă Rusu	1792
2	Ştefan Caracîţin	1806		32) Satul Bârlădeni	
3	Ivan Burlacu	1809	1	Petre Zaporoj	1800
	23) Satul Pociumbăuţii			33) Satul Grinăuţii	
1	Ştefan Holineac	1801	1	Vasăli Huţul	1800
2	Ivan Iacobenco	1804	2	Alexa Harabagi	1794
3	Andrei Ştefanovschi	1808	3	Ivan Huţul	1800
	24) Satul Bechiru		4	Iacob Smaniuc	1804
1	Vasili Morar	1808		34) Satul Mihălăşeni	
	25) Satul Purceleanca		1	Simion Odagiu	1804
1	Vasăli Gros	1809	2	Vasăli Zaeţ	1809

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării in sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării in sat
	35) Satul Ocnîța				
1	Dimitri Brehun	1803	9	Alexa Rusu	1809
2	Vasăli Botnar	1798	10	Nechita Herghelegiu	1805
3	Gavril Sobar	1800		41) Satul Bulboaca	
4	Mihai Sobar	1800	1	Toader Lungu	1800
5	Enache Rusu	1808	2	Iosăp Rojchin	1800
6	Andrei Scripcar	1800		42) Satul Mândăcăuții	
	36) Satul Hădărăuți		1	Ștefan Triuchium	1790
1	Vasăli Morar	1800	2	Alexa Rusnac	1793
2	Gavril Toader	1800	3	Mihai Ciorniciuc	1800
3	Ștefan Gavriluc	1800	4	Axănte Dohotar	1779
4	Grigore Gavriluc	1800	5	Maxăm Luțac	1800
5	Gavril Ponomar	1799	6	Roman Rusu	1802
6	Petre Morar	1800	7	Andrei Botezatu	1799
7	Petre Salibriuc	1800	8	Ilie Hapciu	1800
8	Toader Pitariu	1800	9	Andrei Hîzmeț	1799
9	Roman Mihaiu	1800	10	Vasăli Maca	1803
	37) Satul Hincăuții		11	Dămian Rusu	1800
1	Iacob Hreșdiuc	1778		43) Satul Vascăuți	
2	Hrițco Pavlo	1790	1	Ivan Hriviciuc	1799
3	Roman Mihai	1801	2	Toader Huțu	1799
	38) Satul Cepeliuții			44) Satul Hrimăncăuți	
1	Hrițco Ivan	1763	1	Mihai Liznicu	1799
2	Neculai Rusu	1803	2	Onofrei Ostafii	1800
3	Nechita Rusu	1800	3	Timoftei Rus	1802
4	Petre Rusu	1805	4	Iacob Oster	1790
5	Vasăli Hanciuc	1804	5	Toader Ciobotariu	1790
	39) Satul Corăstăuții		6	Hușco Boluciuc	1770
1	Ivan Iacobin	1800	7	Vasăli Ursuleac	1772
2	Simeon Iacobin	1800	8	Andrei Ofcici	1804
	40) Satul Tribisăuții		9	Pavlo Herghelegiu	1806
1	Dumitru Zuica	1807	10	Gavril Serăvciuc	1800
2	Sava Sadovoi	1802	11	Onofrei Serăvciuc	1779
3	Grigori Rusu	1803	12	Dumitru Huțul	1779
4	Trofim Sadovii	1802	13	Toader Jătar	1804
5	Huhor Craviuc	1803	14	Iacob Jătar	1800
6	Toader Văcar	1803		45) Satul Cotiușeni	
7	Timoftei Cioban	1800	1	Iacob Pumac	1811
8	Chirilă Calinicenco	1802	2	Hrițco sin Fedor	1788
			3	Nicolai sin Iacob	1788

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul aşezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul aşezării în sat
4	Alexa sin Iacob	1786	6	Dumitru Mazur	1809
5	Ştefan Rusu	1790	7	Hriţco Rusu	1797
6	Mihail Ivanovici	1804		53) Satul Larga	
7	Petre Rusu	1797	1	Gavrăl Fomn	1786
8	Nichifor brat Petre	1797	2	Ion Pihotin	1786
	46) Satul Căşla Zamgiului		3	Hriţco brat Petre	1786
1	Ilco Caciuc	1807	4	Petre Rosul	1786
	47) Satul Beănăuţii		5	Hriţco Catăc	1805
1	Vasili Vătăman	1798	6	Dănilă Sanca	1797
2	Toader Morar	1788	7	Ion Vortă	1800
	48) Satul Colicăuţii		8	Alexa Vătăman	1797
1	Nicolai zet Huţco	1791		54) Satul Rosoşanii	
2	Ivan Dubiniuc	1791	1	Ianuş Colţe	1802
3	Gavril Brianziuc	1791	2	Filip Pălămar	1797
4	Marco Bilousii	1801	3	Pavăl Jătar	1797
5	Ostafii Roman	1794	4	Vasăli Scripcar	1799
6	Ion Boltun	1794	5	Iosip Rusu	1800
7	Mihai Burlac	1806	6	Dumitru sin Ivan	1800
8	Petre Rusu	1806	7	Vasăli zet Prodan	1802
	49) Satul Hlinoiaia		8	Ion Pădurar	1802
1	Iacob Moldovanu	1797	9	Nechita Jatar	1806
2	Pricochi Văţaman	1796	10	Anton Mihai	1800
3	Nicolai Leahu	1795	11	Ostafii Burlac	1803
4	Ivan Rusu	1794	12	Vasăli Rusul	1800
	50) Satul Trinca			55) Satul Nelipăuţii	
1	Nicola Rusul	1797	1	Vasăli Ciumac	1803
	51) Satul Căşla Zelena		2	Nechita Ciumac	1814
1	Andrei sin Melnic	1799	3	Anton Tiruiovchin	1803
2	Mihai Rusu	1801	4	Hriţco Panovschi	1797
3	Vasăli brat Mihai	1801	5	Ivan Rusu	1770
4	Ion Cucereavii	1798	6	Costi Pavlovschi	1790
5	Maxâm Ciobotaru	1796	7	Ignat Hrusişin	1790
	52) Satul Tabanii		8	Vasăli Vlaticiu	1790
1	Huţco Rusu	1797	9	Dănilă Haţuic	1790
2	Mihai Ciobotar	1807	10		
3	Vasăli Dopleciuc	1797		56) Satul Novosuliţa	
4	Simion Oroşciuc	1803	1	Ostafii Olcinic	1799
5	Maxâm Rusu	1806	2	Simen Caciumn'ic	1800
			3	Petre Paciuchin	1800
			4	Fedor Rostac	1800
			5	Ştefan Taci	1787

No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat	No. locuitorilor	NUMELE LOCUITORILOR	Anul așezării în sat
	57) Satul Corpacii		3	Ion Hlebil	1810
1	Iliei Stoica	1792	4	Fedor Belec	1810
	58) Satul Brânzării		5	Matei Marciuc	1810
1	Toadir Morar	1807	6	Ștefan sin Timofti	1810
2	Grigori Șciocă	1801	7	Vasăli Dupeșcu	1810
	59) Satul Corjăuții		8	Vasăli Panovschi	1810
1	Văsăli Rusu	1792	9	Alexa Ribac	1810
2	Toader Rusu	1781	10	Vasăli Rusu	1810
3	Candorachi Rusu	1775	11	Pavăl Peșchinschi	1810
4	Dănilă Rusu	1802		66) Satul Perebicăuții	
	60) Satul Bălăsăneștii		1	Vasăli Rusu	1812
1	Grigori Mirticher	1800		67) Satul Colincăuții	
2	Toader Bărat	1798	1	Ion Otmir	1810
3	Anton Bărat	1798		68) Satul Rașcovu	
4	Vasăli brat lui	1798	1	Ion Andrei	1814
5	Ștefan brat lui	1798	2	Coste zet Onofrei	1814
6	Chifor brat lui	1798	3	Vasăli Litvac	1814
7	Ivau brat lui	1800	4	Vasăli Rus	1814
8	Axănti Rusu	1800		69) Satul Poiana	
9	Alexa Rusu	1800	1	Mihalachi Ciobotar	1813
10	Alexa Jătar	1806	2	Gavrili Rus	1813
	61) Satul Costiceni		3	Ivan sin Grigoraș	1813
1	Mihai Tudorin	1772	4	Timofte Carciuc	1813
2	Dumitrașcu Tudorin	1787	5	Iacob Pândariu	1813
	62) Satul Marșenița		6	Hrițcu sin Vasăli	1813
1	Andrei sin a lui Eni	1799		70) Satul Ghinăuții	
2	Vasăli sin a lui Eni	1799	1	Ivan Rusu	1812
	63) Satul Nisfoala			71) Satul Anadolu	
1	Niculai Rusul	1312	1	Ivan Brașchi	1814
2	Mihai Rusul	1777	2	Mihailo Scripnic	1815
	64) Satul		3	Ivan Ghirubatii	1815
1	Onofrei Bejănar	1810	4	Hrițco Lupatiuc	1816
2	Ion Serafim	1810	5	Dănilă Rudii	1816
	65) Satul Puhorodul		6	Vasăli Bejănar	1816
1	Iurii sin Costatin	1800	7	Ivan Babă	1815
2	Iurii sin Constandin	1890	8	Petre Rudii	1810
			9	Simon Rudii	1810

Recensământul acesta ne arată lămurit, că elementul românesc din județul Hotin la 1816 era covârșitor ca număr, că elementele străine s'au așezat nu de multă vreme aci și găsind pretutindeni pe Românii băștinași au fost nevoiți chiar a-și însuși nume românești după felul ocupației lor ca „văcar, pâslar, morar, pitar, pândar, pădurar“ etc. Un alt fapt, care lămurește caracterul străin ce-l poartă elementele rutene pentru populația românească băștinașă, este frecvența numelui „Rusul“ mai ales acolo unde aceste elemente străine sunt mai puține.

Însă după anexare, ca și în restul Basarabiei, în județul Hotin invadează sau „supușii austrieci“ sau țărani de prin Podolia și Herson. Lipsa pământului cultivabil în Bucovina, împilările marilor proprietari din Podolia și din guber-

În județul Orhei.

niile învecinate au silit elementul rural de acolo să fugă, adesea în masă, și să se așeze mai ales în județul Hotin, unde erau destule pământuri, cari așteptau brațe muncitoare ca să le facă să rodiască.

Vom da câteva din mărturisirile chiar ale acelor fugari, spre a se putea vedea temeinicia afirmărilor ce facem: „Acum 11 ani am fugit din satul Beleni, gubernia Hersonului, și am venit în satul Marșenevca (Hotin), trecând Nistrul, la vărul meu Miron, care fugise mai de demult“. Așa declara un țaran fugit în județul Hotin. Un proprietar din Podolia reclamându-și țărani fugiți din satele lui arată în cererea sa, unde anume se găsesc adăpostiți acești fugari:

„Vasăle Iasicov cu soția și copiii la Șerbinovți, Stepan Sobcov cu soția și fiul său la Lomacișii, Teodor Grigori cu soția și 3 copii la Bîlousovca“¹⁾.

Dar după cum în veacurile trecute elementul românesc din județul Hotinului a fost mereu întărit prin venirea elementelor din alte regiuni, tot așa și după 1812 constatăm că printre cei veniți foarte mulți sunt Români: Dimitrie Lupul și Andrei Roșul supuși austrieci se așează în Trestieni; Vasile Gurău, Toader Iaz la Nelipouți, Ioan Ursachi la Marșinți etc.

Numai astfel se explică cerbicia cu care elementul românesc a luptat împotriva valului de Ruteni, care se abătuse peste această regiune, și puterea nume-

La gura Ichelului

rică destul de însemnată (45%), pe care o găsim și astăzi pentru elementul românesc.

II. Sudul Basarabiei. Este „Basarabia“ propriu zisă, nume care la 1812 a fost generalizat de Ruși pentru întregul teritoriu dintre Prut și Nistru. I se mai zice și Bugeac, după numele dat de Tătari părții acesteia de sud a vechii Moldove.

Cu o situație geografică specifică, având un fluviu însemnat Dunărea și țărmul mării Negre la sud, un fluviu tot atât de important la răsărit, Nistrul, cu o serie de vechi cetăți, Basarabia aceasta de Sud a avut un trecut foarte vitreg, din punct de vedere etnografic.

La început, dacă cetățile erau disputate de mari interese negustorești, întinsele câmpii erau stăpânite de elementul rural românesc.

¹⁾ Dir. reg. a Arh. Statului, Chișinău. Recensământul Basarabiei, Dos. No. 11.

Așezarea Tătarilor a înlocuit în cele mai multe locuri pe băstinașii țărani Români. O veche mărturie ne întărește această afirmație: „ei nici într-o această vreme adevăr n’au descoperit, găsind pricină că pe *aceste locuri au fost lăcuința Tătarilor* și că celi mai mulți săliști ar fi făcute din vremea locuinței lor, însă nici aceasta a lor arătare nu este adevărată, căci *Tătarii au avut lăcuința lor tot prin săliștile cele vechi moldovenești*; iar alți săliști di sate n’au mai adaos decât numai pi locurile ce au avut cășle unde este și câte un izvor“.

Turcii de asemenea n’au putut să așeze în raielele din sudul Basarabiei decât numai prin centrele mai însemnate strângători și de cele mai multe ori jefuitori ai recoltelor muncitorilor țărani Români.

Singurul element rural precumpănitor în sudul Basarabiei au fost Românii.

Cetățile, ca și orașele de azi, cosmopolite, atrăgeau negustori turci, greci, armeni, bulgari, dar și români.

Abia prin veacul al XVIII încep a se așeza la gurile Dunării Zaporojenii dezarmați din ordinul Ecaterinei a II-a și odată cu ei și alte elemente rusești.

Dela Sud, tot în decursul veacului al XVIII, au venit Bulgarii, fie din regiunile învecinate cu Dunărea, fie din îndepărtata Rumelie.

Totuși aspectul sudului Basarabiei la 1812 nu era așa de împetrișat ca azi, ci elementul românesc era și aci precumpănitor.

Recensământul dela 1816—7, ordonat de guvernator, a dat următoarele rezultate pentru „nația rusească“ în sudul Basarabiei: case 880, bărbați 1.351 și femei 757. Adică în total 2.108 suflete din „nația rusească“. Acești locuitori unt de curând stabiliți prin aceste părți. De pildă: „Grigorii Ostapov din satul Han-Câșla venit la anul 1796 dela gubernie și ținutu nu știe, din satu Proșinic. Vasili Ciumacenco, tot din satul Han-Câșla, a venit la anul 1809 din gubernia Curscoi, ținutu Cerninova, din satu Muchiova. Vasili Ilișenco din satu Tătar-Bunar vinit la anul 1809 din gubernia și ținutu nu știe, n’are nimică, argat la Ștefan Ibliaanov“ ¹⁾.

Intregul recensământ abundă de veniți, fugări, cari nici nu arată locul lor de origină, spre a nu fi trimiși înapoi la stăpânii lor.

Un alt element străin stabilit până la 1812 sunt *Bulgarii*, așezați de asemenea pela sfârșitul veacului al XVIII, în timpul războaelor turco-ruse.

Adesea ori denumirea aceasta de „băjănari de peste Dunăre“ se confundă cu Bulgarii aceștia veniți de peste Dunăre. Însă cercetând mai de aproape pe acești „băjănari de peste Dunăre“, vom descoperi că mulți din ei sunt Români.

Divanul Moldovei, spre a putea calcula veniturile vistieriei, a ordonat facerea unui recensământ, care a fost terminat în Octomvrie 1811.

Prezentând o deosebită importanță pentru trecutul regiunii de sud a Basarabiei, reproducem mai la vale părțile privitoare la „*băj narii de peste Dunăre*“, așezați în Bugeac, din care se va vedea că acești bejenari nu erau numai Bulgari, ci și Români.

¹⁾ Dir. reg. a Arh. Statului din Chișinău. Recensământul Basarabiei. Dos. No. 11.

**Recensământul Bulgarilor din Bugeac alcătuit în luna
Octombrie anul 1811 ¹⁾.**

No. curent	NUMELE SATELOR	Numărul familiilor	Numărul locuitorilor	No. curent	NUMELE SATELOR	Numărul familiilor	Numărul locuitorilor
	Ținutul Tomarova			31	Cojdamgali	46	190
1	Tomarova (Reni) . . .	68	284	32	Țiusuliu	36	167
2	Cișme Chioi	16	65	33	Țiusuliu Mare	16	70
3	Otului Chioi	66	275	34	Chiat	26	111
4	Caragaci	27	109	35	Docuz	25	110
5	Cartalu Petricichi . . .	12	47	36	Aluat	8	37
6	Bolboca	53	238	37	Ciomai	75	296
7	Curciu	26	109	38	Haglichioi	23	92
8	Volcanеști	55	211	39	Burceac	29	115
	Ținutul Ismail			40	Ciucurmeși	22	93
9	Babili	3	11	41	Baimacli	15	66
10	Cubei	73	374	42	Tartaul	15	59
11	Satalâc Agi	16	81	43	Chirgan	2	3
12	Dolutioi	17	61	44	Tartaul	37	156
	Ținutul Bender				Ținutul Codru		
13	Enichioi	28	123	45	Capacli	4	20
14	Comceac	53	197	46	Clotma	8	28
15	Chiriet	5	23	47	Sisiul	11	47
16	Dizghinge	4	15	48	Șidic	15	55
17	Bejghioz	18	70	49	Taracli	10	45
18	Hirștau	10	53	50	Ischichioi	9	40
19	Beșalma	20	77	51	Enichioi	31	118
20	Comgaz	12	53	52	Ischichioi	17	67
21	Enitioi	28	123	53	Daimacli	15	49
22	Eschichele	4	18		Ținutul Hotărniceni		
	Ținutul Greceni			54	Tomai	28	130
23	Pelinei Siliște	5	24	55	Orac Murza	10	44
24	Pelinei	12	68	56	Ceadâr	11	38
25	Ceșdamgaș	68	268	57	Chiusulu	22	89
26	Șamaili	71	344		Ținutul Fălcu		
27	Cazaclia	4	17	58	Peicam	29	98
28	Lucești	33	153	59	Popeni	4	21
29	Taraclia	66	271	60	Tighileci	5	13
30	Ciobalacci Tatar . . .	12	53		Total general . .	1479	6171

¹⁾ Dir. reg. Arh. a Statului Chișinău. Senatoriale. Dos No 3.146

**Recensământul Moldovenilor veniți de peste Dunăre și stabiliți
în Bugeac, alcătuit în luna Octomvrie anul 1811.**

no. curent	NUMELE SATELOR	Numărul familiilor	Numărul locuitorilor	No. curent	NUMELE SATELOR	Numărul familiilor	Numărul locuitorilor
	Ținutul Tomarova			16	Vadu-Boulul	39	154
1	Tomarova (Reni) . . .	223	844	17	Giurgiulești	84	319
2	Anadol.	37	148	18	Mândrești	21	90
3	Frecăței	68	254		Ținutul Ismail		
4	Cișmechiori	16	65				
5	Coronevca	13	58	19	Babili	20	85
6	Cartal Petricichi . . .	75	299	20	Comcia	47	247
7	Cartal	110	453	21	Ediburno	8	35
8	Enichiori	90	343		Ținutul Greceni		
9	Barta	24	99				
10	Impușita	7	29	22			
11	Volcânești	7	24	23	Cazaclia	25	109
12	Brânza	6	28		Tartaul	7	22
13	Siobozia	11	52				
14	Bubnești	61	266				
15	Chislița	9	3A		Total general . .	1008	4047

Așa dar, din cele 2.487 familii de „bejenari de peste Dunăre“ stabilite în sudul Basarabiei 1008 familii sunt Români veniți mai ales din satele dobrogene. De asemenea trebuie observat că sub numele de Bulgari sunt cuprinși și Găgăuzii, cari veniți din Bulgaria au fost confundați cu populația acestei țări.

Populația românească băștinașă, care a trăit aci veacuri dearându-l alături de hrăpăreții Tătari, era și ea destul de numeroasă. Satele vechi de lângă Nistru: Talmaz, Ciubârciu, Râscăeți, Purcari, Olănești, Tudorovo, ca și cele din interior: Ermoclia, Feștelita, Frumușica, Hancășla, Valea-Perjii, Furmanca, Chitai și altele erau locuite de Români, singurii locuitori vechi din această regiune atât de sbuciumată în trecut.

Însă izgonirea Tătarilor a lăsat un domeniu imens, care a trecut în proprietatea statului rus.

Pe acest domeniu anume, Rușii și-au executat planul lor de colonizare a Bugeacului atât cu elemente slave cât și cu elemente străine, germani și puțini francezi.

Coloriștii nemți au fost aduși la 1814 din regiunea Varșoviei și așezați în regiunea Bugeacului, străbătută de râul Cogâlnic și afluentul său Ciaga.

Guvernul rus le atribui 113.425 desetine 1.393 stânjeni pătrați pământ arabil, 52 desetine 1185 stânjeni pătrați pădure, 2.070 desetine 1.765 stânjeni pătrați pământ necultivabil, în total 115.548 desetine pământ.

Pe lângă pământ, coloniștii nemți au obținut și anumite privilegii : 1) scutirea de orice impozite și prestații timp de 10 ani, 2) acordarea unui împrumut de 270 ruble pe 10 ani, 3) ajutor bănesc câte 5 copeici pe zi pentru hrana tuturor coloniștilor dela venirea lor în Rusia până la prima recoltă, 4) se scutesc de orice serviciu militar și cartiruii militare, 5) li se acordă deplină libertate a cultului.

În aceste condițiuni așa de favorabile se întemeiază coloniile nemțești aduse din principatul Varșoviei : Cațbach, Crasninscaia, Culm, Malo-Iaroslaveț I și II, Tarutino, Teplitz, Ferșampenuaz I și II, Arțiz I și II, Berezina, Borodino, Brien, Leipțig, Cleastiț și Paris, iar cele din Württemberg și Bavaria întemeiază la 1822, colonia Sarata.

Tot în vederea colonizării, au fost aduse mai multe familii de francezi din Elveția, cari au întemeiat la 1823 colonia Șaba, în locul satului moldovenesc cu acelaș nume, dându-se câte 60 desetine fiecărei familii de colonist.

Apoi în decursul veacului al XIX coloniile se înmulțiră mereu : Gnaden-thal, Friedenthal, Eighenhein, Deneviț, Hofnungsfeld, Ploțc, Iacobstal, Marienfeld, Lichtenthal, Sofienthal, Neufeld, Mansburg, Marianovca, Shalsburg, Olghienthal, Hofnungsthal, Blumenthal, Peterstal, Ecaterinovca, Șabalat, Tarutino Nou, Iosefsdorf, Anovca, Ciobanovca, Nicolaevca, Onești.

Pe lângă Bulgari, Nemți, Ruteni, Ruși așezați mai ales în cele două extremități ale Basarabiei se mai așezară în întregul cuprins al Basarabiei și alte elemente străine și anume : *Evrei, Armeni, Polonezi și Greci*. Dar aceste elemente stabilite mai ales la orașe și târguri sunt prea împrăștiate spre a putea da un caracter al lor etnic vreunei părți a Basarabiei.

Cu toate sforțările guvernului rus de a schimba înfățișarea etnografică a Basarabiei prin colonizarea ei cu elemente străine, datorită vitalității poporului român pe deoparte, iar pe de alta legăturii strânse firești a pământului Basarabiei cu restul pământului românesc populația românească a Basarabiei a rămas singura populație dominantă între Prut și Nistru, căci covârșitoare ca număr la 1812, populația românească, alături de creșterea ei firească, a fost mereu întărită și de elementele românești din regiunile învecinate, cari s'au stabilit în Basarabia.

Pentru lămurirea creșterii populației Basarabiei să trecem la capitolul special privitor la statistica Basarabiei.

Statistica Basarabiei. Date vechi precise asupra numărului locuitorilor din Basarabia nu avem, căci în vechime nu se înscriseră decât acela ce plătea bir la vistierie. Apoi începând chiar cu jumătatea secolului XVI, partea de Sud a Basarabiei a trecut sub dominația străină, așa că e greu să avem date pentru întreaga Basarabie.

Totuși știri parțiale ni s'au păstrat. Iată datele cuprinse în catastiful lui Petru Șchiopul dela 1591 :

ȚINUTURILE	Țărani	Săraci	Curteni	Vatași	Nemceși	Popi	Total general
Hotin	1960	232	77	41	122	95	2527
Soroca	1714	204	114	14	193	48	2287
Orhei	2657	—	380	—	226	—	3263
Lăpușna	1534	288	501	42	352	88	2809
Tîghechiu	2260	220	286	50	325	88	3229
Total . .	10129	944	1353	147	1218	319	14115

După cum se constată din acest catastif lipsește ținutul Iașilor, care făcea parte din ținutul Iașilor de peste Prut, și întregul Bugeac.

Condica de bir dela 1777 cuprinde și ea știri privitoare la numărul birnicilor.

No. curent	ȚINUTURILE	Birni i	Preoți	Negujători	TOTAL
1	Soroca	21952	216	84	22252
2	Orhei	25960	360	700	27020
3	Lăpușna				
4	Codru	1108	60	—	1168
5	Greceni	2840	22	—	2862
	Total . . .	51860	658	784	53302

Din condica aceasta de bir mai lipsește și județul Hotin, care fusese transformat în raia turcească.

O catagrafie dela 1810 ne dă următoarele cifre pentru locuitorii ortodocși din Basarabia.

No. curent	ȚINUTURILE	Gospodării	Poporeni	Clerul cu copii
1	Iași	10748	52844	829
2	Orhei	11893	56964	1368
3	Hotin	12020	66405	822
4	Basarabia propriu zisă	3214	22758	177
5	Soroca	7792	37062	458
6	Lăpușna	6269	32467	247
7	Greceni	767	6187	43
8	Codru	981	4992	69
9	Hotârnicieni	2933	13716	171
	Total . . .	56617	293245	4184

Trebuie observat că, ținutul Iașilor din această catagrafie cuprindea și unele sate depe dreapta Prutului.

La 1812, imediat după pacea care a smuls Moldovei întreaga regiune dintre Prut și Nistru, guvernul rus a cerut lămuriri cu privire la numărul populației din Basarabia și a căpătat următoarele date ¹⁾:

I. Moldova de dincoace de Prut:

No. curent	ȚINUTURILE	Orașe	Sate	Locuitori
1	Greceni	—	14	990
2	Codru	1	13	1064
3	Hotârnicieni	—	17	2812
4	Orhei	3	238	14157
5	Soroca	4	138	7636
6	Hotin	3	169	13076
	Total	11	589	39735

II. Basarabia propriu zisă

No. curent	ȚINUTURILE	Orașe	Sate	Locuitori
1	Bender	4	70	2789
2	Acherman			
3	Chilia			
4	Căușani			
5	Reni sau Tomarova	1	19	516
6	Ismail	1	5	120
	Total	6	94	3425

Adică peste tot după datele de mai sus la sfârșitul anului 1812, trăiau în Basarabia întreagă 43.160 familii.

Doi ani după aceasta, ministerul finanțelor dela Peterburg, cerând dela guvernator date statistice asupra Basarabiei, iată ce i s'a comunicat ministerului de finanțe:

¹⁾ Dir. reg. a Arh. St. Chișinău. Guvernatorul Civil Dos. No. 403.

NUMELE ORAȘELOR ȘI ȚINUTURILOR	NUMĂRUL			LOCUITORI						
	Orașelor și târguri- lor	Sate	Moșii cu locuitori puțini	Case	Clerici și sfințitori biseric cești	Diverși locuitori	Coloniști	Industri- ași, me- seriași și comer- cianți	Restul locuito- rilor	TOTAL
Orașele :										
Chișinău	1	—	—	1870	118	214	13	2127	2244	4716
Bender	1	—	—	551	7	—	—	1177	—	1184
Chilia	1	—	—	570	8	—	—	206	1053	1267
Acherman	1	—	—	572	31	—	353	49	1232	1665
Izmail și lângă el Tucidov	1	—	—	861	27	35	1259	137	1062	2520
Hotin	1	—	—	543	13	—	—	50	1847	1910
TOTAL . .	6	—	—	4967	204	249	1625	3746	7438	13262
Ținuturi :										
Orhei	4	250	14	—	1001	1342	—	584	12459	15386
Bender	1	88	11	3623	151	33	181	165	3218	3748
Tomarov	1	34	—	1504	—	—	1487	—	834	2321
Grecei	—	41	—	—	—	—	645	—	1427	2072
Codru	1	24	—	—	55	147	105	56	1438	1801
Hotărâniceni	—	21	—	3103	—	—	—	—	—	—
Iași	1	123	61	7414	312	508	—	272	6772	7864
Soroca	1	157	1	—	554	499	—	844	9243	11140
Hotin	1	166	8	15512	568	64	—	1088	14731	16451
TOTAL . .	16	904	95	36123	2845	2842	4043	6755	57560	74045

În total 74.045 familii, cu mult mai mult decât cifra dela 1811, totuși de-
parte de realitate.

La 1817 întreaga populație a Basarabiei a fost obligată să depue „făgă-
duința giurământului“ pentru Împărat. Cu această ocazie, făcându-se recensă-
mântul populației, s'au obținut următoarele rezultate :

RECENSĂMÂNTUL BASARABIEI
totalizat pe județe după tabelele recensământului executat
în cursul anului 1817.

TREPTILE SOCIALE ALE LOCUITORILOR	Familii	Barbați	Femei
JUDEȚUL ORHEI			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . . .	1232	2468	2497
Postelnici	84	219	201
Mazăli și ruptași	1694	4334	4136
Țărani	20540	52319	50351
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	2105	5448	5077
Armeni	229	593	547
Evrei	1268	3275	3065
JUDEȚUL HOTIN			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . . .	623	1519	1496
Mazăli și ruptași	81	217	188
Țărani	17126	42969	42661
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	510	139	1241
Armeni	34	92	78
Evrei	1467	3835	3500
JUDEȚUL SOROCA			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . . .	604	1521	1499
Postelnici	75	206	169
Mazăli și ruptași	276	742	638
Țărani	10367	26724	25111
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	925	2321	234
Evrei	803	2017	1998
JUDEȚUL IAȘI			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . . .	419	1107	988
Postelnici	18	46	44
Țărani	9073	23001	22364
Locuitori urbani	119	301	234
Mazăli și ruptași	516	1304	1301
Armeni	32	89	81
Evrei	395	1011	964
JUDEȚUL TIGHINA			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . . .	228	581	559
Mazăli și ruptași	127	331	304
Țărani	6485	16313	16112
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	2650	6744	6506
Armeni	153	392	373
Evrei	260	655	644
Coloniști	1528	4109	4065

TREPTLE SOCIALE ALE LOCUITORILOR	Famili	Bărbați	Femei
JUDEȚUL CODRU			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . .	190	496	454
Mazăli și ruptași	49	125	120
Țărani	4815	13072	11003
Locuitori urbani afară de evrei	200	519	481
Evrei	70	179	171
JUDEȚUL ISMAIL			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . .	165	415	415
Mazăli și ruptași	73	284	281
Țărani	3324	8509	8111
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	4034	10186	9934
Armeni	96	259	231
Evrei	125	314	311
JUDEȚUL GRECENI			
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . .	69	173	172
Mazăli și ruptași	9	24	21
Țărani	1936	5045	4635
Evrei	25	69	56
TOTAL	97227	247816	237802

Fiindcă însă tabloul de totalizare însumează un număr mai mare de gospodării și locuitori, îl redăm așa cum se găsește în dosar.

RECENSĂMÂNTUL BASARABIEI

totalizat pentru întreaga oblasie, după tabelele recensământului pe județe, executat la anul 1817.

TREPTLE SOCIALE ALE LOCUITORILOR	Famili	Bărbați	Femei
Nobil și moșieri	209	436	400
Preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri . .	3531	8280	8080
Postelnici	177	471	414
Mazăli și ruptași	2825	7136	6989
Țărani	73666	187882	180448
Locuitori urbani afară de armeni și evrei . .	10543	26828	25887
Coloniști	1528	4109	4065
Armeni	544	430	310
Evrei	4413	11355	10709
Țigani Statului și a proprietarilor particulari	1090	2952	2493
TOTAL	98526	250779	240800

Pentru a obține numărul populației din Basarabia după recensământul dela 1817, la cifra de 97.227 familii cu 485.618 locuitori de ambele sexe, trebuie adăugate 209 familii de nobili cu 836 locuitori și 1.090 familii de țigani ai statului și ai particularilor cu 5.450 suflete și astfel avem 98.526 familii cu 491.904 locuitori de ambele sexe.

Bine înțeles, nici cifra aceasta nu este reală, căci iată ce scria ispravnicul ținutului Orheiu și Lăpușna cu prilejul recensământului dela 1817: „mulți din săteni văzând această scriere, înspăimântându-se au început a fugi de prin sate și a se dosi“.

Aproape după jumătate de veac dela acest recensământ, la 1856, populația Basarabiei era mai mult decât dublă, 990.274 locuitori de ambele sexe.

Această creștere a populației se datorește nu numai creșterii naturale, ci și migrării Bulgarilor, Nemților, Rutenilor, Evreilor, Polonilor, și în bună parte și a *Românilor*.

Câteva pilde nu vor fi de prisos: la *Reni* se așează 92 familii din satul Pașcani și 72 familii din satul Rogojeni, amândouă din regiunea Galaților, iar printre imigranții Bulgari, găsim multe nume românești (Năstase Dângă, Andrei Florea, Gavril Potană); la *Călinești*, județul Bălți, se așează 28 familii din Moldova, satul Tabăra și 22 familii din satul Ghiholari. Apoi familii izolate se așează la *Chișinău* (Nastase Ghibanu, Gavril Cardaș dela Fălciu, Dumitru Brașoveanu, etc.), la *Folești* (Ioan Popa din Botoșani, Ioan Ciobotaru etc.), la Telenești, Hâncești, Leova, Cahul, Căușeni, Horodiștea, Tocenii, Manoilești, Risi-peni, Gălești, Balaurești, Cojușna etc.

Din punctul de vedere al schimbului populației, cu drept cuvânt se poate spune că Prutul n'a putut fi graniță în secolul de robie al Basarabiei.

La 1856, conform tratatului dela Paris, trei județe: Ismail, Cahul și Bolgrad sunt retrocedate Moldovei, și Basarabiei îi rămân 862.362 locuitorii. La 1875 această populație crește la 1.172.545.

După a doua răpire a celor trei județe, la anul 1881 Basarabia are 1.466.497 locuitori.

La anul 1897 în Basarabia, ca și în întregul Imperiu Rus, s'a făcut un recensământ general, când s'a constatat că populația Basarabiei era de 1.935.412 locuitori.

După 12 ani, la 1909 numărul populației din Basarabia ajunsese la 2.393.160 locuitori.

Conform raportului guvernatorului Basarabiei din 1916, Basarabia la acest an avea :

Nobili	4.031
Clerici cu familiile lor	4.506
Slujitori bisericești cu familiile lor	2.990
Monahi bărbați și femei	623
De religie străină	16

Soldați în rezervă	3.201
Negustori	4.330
Orășeni	564.200
Mazili	51.202
Țărani și locuitorii județului Ismail	1.820.000
Coloniști nemți	48.300
Celelalte stări	16.678

In total 2.521.277 locuitori

Anuarul statistic al României ne dă următoarele date privitoare la populația Basarabiei.

Populațiunea urbană și rurală din Basarabia pe 1922

No. curent	JUDEȚELE	POPULAȚIUNEA			PROPORTIA 100 ⁰ / ₀		
		Comunele urbane	Comunele rurale	Total	Comunele urbane	Comunele rurale	Total
1	Cetatea-Albă	33900	340906	374806	9 ₀₄	90 ₀₀	100 ⁰ / ₀
2	Tighina	35400	279378	314778	11 ₂₄	88 ₇₀	100 ⁰ / ₀
3	Bălți	22000	350012	372012	5 ₀₁	94 ₀₀	100 ⁰ / ₀
4	Chișinău	133000	262596	395596	33 ₀₂	66 ₃₈	100 ⁰ / ₀
5	Ismail	86986	141892	228878	38 ₀₁	61 ₅₀	100 ⁰ / ₀
6	Cahul	15422	131844	147266	10 ₄₇	89 ₅₃	100 ⁰ / ₀
7	Hotin	31800	367732	399532	7 ₉₅	92 ₀₅	100 ⁰ / ₀
8	Orhei	20000	322557	324557	5 ₈₈	94 ₁₇	100 ⁰ / ₀
9	Soroca	27800	353709	381509	7 ₂₈	92 ₇₂	100 ⁰ / ₀
	Total	406308	2550626	2956934	13 ₇₄	86 ₂₀	100 ⁰ / ₀

Evenimentele politic de peste Nistru au adus un mare număr de refugiați, socotiți ca populație flontanță și cari după Dicționarul statistic al Basarabiei se repartizează astfel:

Numele comunelor urbane	Populația
Hotin	7.900
Soroca	13.500
Bălți	8.300
Orhei	7.680
Chișinău.	66.500
Cetatea-Albă	14.500

Tighina	13.800
Ismail	14.800
Bolgrad	5.760
Chilia-Nouă	3.469
Reni	3.850
Vâlcov	5.000
Cahul	2.400
Leova	856

Total . . 168.325

După 1922 nu se cunosc decât numai excedentele nașcuților, care sunt înregistrate la Direcția statistică din Basarabia precum urmează : pentru anul 1923 excedentul este de 53.716 și pentru anul 1924 excedentul este de 12.470.

Cu toate feluritele mijloace întrebuințate de guvernele rusești de a schimba caracterul românesc al Basarabiei, astăzi în Basarabia elementul românesc aproape pretutindeni este dominant. Nedreptățile ce s'au făcut în trecut elementului românesc prin depozitarea lui de întinse domenii ce-i aparțineau de drept, ziua de azi a dreptății românești le poate repara. Țărănimea românească din județele dela centru, care zădarnic se trudește să-și întemeieze o gospodărie trainică, îmbelșugată, pe cele câteva hectare ce i le-a dat reforma agrară, ar trebui coborâtă spre sud unde gospodăriile străinilor se răsfăță pe zeci de hectare. Prin aceasta s'ar repara și o nedreptate ce s'a făcut însăși Basarabiei întregi din punct de vedere etnografic.

Oricum, de opt ani prin școală și prin justiție, se creiază în Basarabia o conștiință cetățenească ce unește pe locuitorii de toate neamurile în jurul ideii de Stat românesc ; această conștiință cetățenească românească este cea mai bună cheazășie că Basarabia, românească prin înfățișarea ei etnografică, este românească și prin conștiința tuturor locuitorilor ei.

ORAȘELE

DE ȘT. CIOBANU.

Dacă cineva ar vroi să-și facă o idee oarecare asupra Basarabiei după orașele ei, ar cădea în cele mai cumplite greșeli. Orașele basarabene, în general vorbind, nu sunt emanația naturală a satelor din jurul lor, expresiunea logică a vieții locuitorilor dela țară, cu alte forme sociale și economice, dar cu acelaș suflet, cu aceeaș limbă, cu aceleași datini și obiceiuri. Creațiuni artificiale ale regimului rus, marea majoritate a orașelor din Basarabia sunt în complectă contrazicere cu viața satelor din jurul lor ¹⁾. În orașele basarabene nu veți găsi

Clădirea Primăriei vechi pe strada Ateandru-cel-Run din Chișinău.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

costume pitorești naționale, ori care ar fi ele, nu veți auzi o limbă corectă, în afară de cea doar pe care o vorbesc Moldovenii dela mahalale și din suburbii, nu veți găsi nici datini și obiceiuri înrădăcinate. Populația comercială și industrială a orașelor basarabene, compusă dintr'un conglomerat de naționalități, din Evrei, Armeni, Greci, Bulgari, Ruși etc., n'are o fizionomie precisă etnografică. Peste aceste naționalități a trecut poleiala culturii rusești, ele și-au pierdut

¹⁾ Datele asupra orașului Chișinău și unele considerațiuni generale din acest articol sunt luate din lucrarea noastră «Chișinăul». Ed. Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabia, 1925.

obârșia lor națională, dar nu s'au putut ridica nici la nivelul adevăratei culturi rusești. Rușii veniți din orașele adevărat rusești rămăneau de obicei surprinși de vorba rusească auzită în orașele din Basarabia, de accentele străine în limba rusă, de construcțiile ciudate de frază a orășenilor din Basarabia. Dar locuitorii orașelor basarabene nu cunoșteau cum se cade nici limba lor natală, împetrită cu cuvinte rusești, schimonosită de influența limbei rusești. Orașele din Basarabia au avut soarta tragică a orașelor din provinciile cucerite rusești, cum era Polonia, Caucazul, Ucraina, Crimeia etc., unde un conglomerat de naționalități, adunate la un loc de un regim străin, le-a distrus firea lor națională, nepunând nimic în loc, i-a rupt dela cultura lor națională, neputându-i apropia de cea rusească, creând o clasă orășenească cosmopolită, rece față de ori-și-ce manifestare națională și ostilă regimului zilei. Singura legătură pe care o aveau orașele din Basarabia era legătura economică. Aceste legături însă nu erau ceva organic, nu erau legături în sensul european al cuvântului, cu cooperative pentru țărani, cu asociații economice, cu fabrici pentru industria necesară țăranului; în raporturile între sat și oraș era ceva din politica economică colonială: o piață unde aborigenii își desfac produsele sale și unde colonizatorii le oferă ceva din produsele civilizației moderne.

În momentul anexării de către Rusia în provincia dintre Prut și Nistru se găseau vre-o 15 orașe și târgușoare, care aveau o organizație orășenească similară cu cea a orașelor din dreapta Prutului. Se deosebeau puțin cetățile căzute în mâinile Turcilor—Hotinul, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia și Ismailul.

Populația orașelor și a târgurilor era moldovenească; un număr mic de Evrei, Armeni și Greci nu schimbau fizionomia păturei orășenești din Basarabia. Ceeace este interesant, este faptul că chiar cetățile ce se găseau în mâinile Turcilor aveau în majoritate o populație moldovenească. Din informațiile pe care le-au cules comandanții ruși ai acestor cetăți în anul 1808 populația cetăților se prezintă astfel:

Chilia 478 de gospodari, din care 393 Moldoveni, 58 Ruși și 27 Evrei, supuși Ruși.

Cetatea-Albă 334 gospodari, din care 168 Moldoveni, 132 Armeni, 18 Evrei și 16 Sârbi.

Tighina 331 de gospodari, din care 169 Moldoveni, 102 Evrei, 9 Armeni, 52 Ruși.

Hotin 648 de gospodari, din care 297 Moldoveni, 340 Evrei și 11 Armeni.

Adică din 1791 de gospodari, 1027 erau Moldoveni ¹⁾. Se înțelege că celelalte târguri și orașe din Basarabia aveau o populație românească și mai omogenă. Stăpânirea rusă face o nouă împărțire administrativă a Basarabiei, schimbând și orientarea economică a orașelor. Acest fapt duce la înflorirea unor orașe, cum este Chișinăul, și la decăderea altor, cum a fost Căușenii, Lăpușna etc. Orașele, capitale de județe, devenite centre administrative, atrag un număr mare

¹⁾ Șt. Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău, 1923, p. 21.

de funcționari, pensionari și negustori noi. Prin măsuri artificiale orașele și târgurile se desnaționalizează.

Așa, printr'o decizie a guvernului rus din 26 Septembrie 1830, toți negustorii veniți din nou în Basarabia se scutesc de orișice dări către stat timp de cinci ani; următorii trei ani ei plăteau numai un sfert, iar alți doi ani o jumătate, privilegiu cari se acordă și în alte rânduri¹⁾. Ca urmare a acestor dispoziții este faptul, că un număr mare de Evrei din regiunile fostei Polonii se îndreaptă spre Basarabia și se așează prin târgurile și orașele Basarabiei. Elementul românesc dela orașe cu încetul se înlătură dela viața economică și administrativă, retrăgându-se în suburbiile orașelor, unde duc viața primitivă de mici agricultori, viticultori și cărauși. Numai în târgușoarele mai mici, ca Fă-

Spre Chișinău.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

lești, Hâncești etc., se mai simte ceva din viața moldovenească din trecut. La aceste considerațiuni de ordin general adăugăm câteva date cu privire la unele orașe mai importante din Basarabia.

Chișinăul. Etimologia cuvântului Chișinău a dat naștere la mai multe teorii. Cuvântul ucrainean „*Chișeni*” — buzunar, „*Câșla nouă*”, adică „*târta nouă*”, tătărescul „*Keșenē*” — capelă pe mormânt, „*Keșen*” — schit, mănăstire, iată cuvintele prin care s'a căutat să-se explice originea cuvântului Chișinău. De fapt cuvântul Chișinău este de origine maghiară dela *Kisjenő* (leno cel mic), de unde provine și denumirea orașului Chișinău din Ardeal. Un număr de sate și localități din mijlocul Basarabiei sunt de aceeași proveniență ungurească, lăsate poate de o populație ungurească din primile așezări săcuesti ori de coloniști „descălecători”, aduși mai târziu din Ardeal de către domnitorii Moldovei.

¹⁾ A. Zasluc. *Reglunea Basarabiei*. S. Petersburg. 1862, p. 107

S'a stabilit ca fapt netăgăduit că numele orașului Chișinău se pomeniște pentru prima dată într'un hrisov a lui Alexandru cel Bun din 25 Aprilie 1420¹⁾. Confruntând însă nomenclatura geografică din hrisov cu cea de pe hartă se poate ușor stabili, că în actul lui Alexandru cel Bun este vorba cu totul de o altă localitate și anume de mănăstirea Vărzărești. Pentru prima dată Chișinăul se pomeniște într'un hrisov din anul 1436, în care domnitorii de atunci, Ilie și Ștefan, precizează o localitate „*lângă Bâc de ceialaltă parte pe valea care se găsește în fața Cheșeneu'ui lui Achaș*”²⁾).

Din acest act se vede că Chișinăul există în prima jumătate a veacului al XV-lea, și nu este exclus, că istoria acestui oraș se începe cu mult mai înainte de această dată, poate chiar la începutul așezării Moldovenilor în regiunea Nistrului. Însă Chișinăul nu se deosebea la început prin nimic de satele din jurul lui. O serie de acte din veacul al XVI-lea și al XVII-lea ne arată, că Chișinăul era un simplu sat, că el nu juca nici un rol în viața politică și economică a Moldovei răsăritene. În locul unde astăzi se așterne Chișinăul cu suburbiile sale erau șase sate și anume: *Chișinăul* propriu zis, *Buicani*, *Vovințenii*, *Hrușca*, *Visternicenii* și *Munceștii*, sate locuite de răzeși. Hotarele Chișinăului și a satelor din jurul lui, precum și câteva mori de apă pe Bâc au fost cauza mai multor procese, delimitări, cari se rezolveau de către pârcalabii de Lăpușna, domnitorii Moldovei, iar mai pe urmă de către divan. Satul Chișinău, cum se vede, se dezvoltă mai repede decât celelalte sate, și pe la sfârșitul veacului al XVII-lea el devine târg. Într'un act dela 2 Mai 1666 se pomeniște de „*târgoveții Chișinăului*”³⁾. În veacul al XVIII-lea Chișinăul figurează ca târg. În câteva rânduri Chișinăul suferă din cauza devastărilor; așa, la anul 1690 îl incendiază Tătarii; mai târziu, în războaiele ruso-turcești, în campania lui Mûnich dela 1737—1740 și cea din 1787—1790, Chișinăul fu devastat. Cu toate acestea Chișinăul în veacul al XVIII-lea devine un oraș destul de mare cu gală de piatră pentru negustori, cu vre-o trei sute de case bune, cu câteva biserici, dintre care una domnească, cu mai multe prăvălii și beciuri pentru mărfuri⁴⁾. Locuit de răzeși, meseriași, negustori, moldoveni și de un număr mic de Armeni și Evrei, Chișinăul duce viața orașelor din Moldova. Ca târg „mănăstiresc”, trecut nu se știe prin ce împrejurări mănăstirei sf. Vineri și Balica din Iași, el ar fi trebuit să aibă nu vornic, fapt pe care-l confirmă Miron Costin⁵⁾; dar dependența lui de mănăstire era iluzorie, cum se vede din mai multe acte, în care locuitorii Chișinăului contestă dreptul mănăstirei asupra târgului. Ca autoritate în certurile orășenilor cu mănăstirea intervine pârcalabul de Lăpușna, iar mai târziu serdarul de Orhei.

Cu ocupația rusească istoria Chișinăului ia o nouă întorsătură. Situația

1) I. Venelin. *Documente româno-bulgare sau daco-slave*. S.-Petersburg. 1840, p. 61.

2) *Monografia jubiliară a orașului Chișinău*. Chișinău. 1912, p. 3.

3) Ioan Halippa. *Documente din veacul al XVII—XVIII-lea referitoare la moșia Buicani*. *Operele comisiunii savante guberniale ale Arhivelor din Basarabia*. Vol. II, p. 237.

4) Von-Raan. *Din jurnalul său propriu*. Chișinău, 1892, p. 51.

5) Miron Costin. *Descrierea Moldovei și Țării Românești, în l. poloneză*. Arhiva Istorică, p. 1, p. 17.

lui centrală în Moldova dintre Prut, și Nistru precum și importanța lui ca centru comercial atrage atenția autorităților rusești. Noua provincie, numită de către ruși Basarabia, intrată în cadrul unei noi vieți politice și culturale, a trebuit să-și creeze un centru cu menirea de a da o nouă orientare culturală și politică întregii provincii. Și Chișinăul fu ales de către mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni și senatorul Crasno-Miloșevici, însărcinat cu organizarea administrativă a provinciei, ca capitală a Basarabiei.

Neliniștea, care a cuprins populația Basarabiei în primii ani ai anexării, s'a răsfânt și asupra Chișinăului : în primii ani ai anexării se manifestă oarecare stagnare în dezvoltarea economică și comercială a orașului și oarecare fluctua-

Strada Gavriil Banulescu-Bodoni.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabia.

țiune în ce privește numărul populației, care când se mărește, când se micșorează.

După anexare Chișinăul își schimbă cu încetul și înfățișarea. Administrația centrală a Basarabiei atrage o lume nouă ; împreună cu unitățile armatei, în Chișinău se perindează mai mulți funcționari ruși ; participarea clasei boerești la administrarea provinciei îi făcu pe boerii Moldoveni să-și lasă moșiile și să-se stabilească în Chișinău. Iar privilegiile acordate negustorilor și perspectiva îmbogățirii rapide atrage un număr oarecare de Evrei din ținuturile poloneze, devenite rusești. Industria, care își are începuturi mai înainte în câteva tăbăcării și velniși, tinde spre o dezvoltare mai mare și pe la anul 1814, în Chișinău găsim, pe lângă vre-o 22 de tăbăcării, 5 fabrici de saftian, 18 de lumânări,

¹⁾ *Monografia jubiliară a orașului Chișinău. Pag. 18.*

4 de săpun și 3 vopsitorii ¹⁾). În același an în Chișinău se găseau 2109 case și 448 de prăvălii ¹⁾), ceea ce ne face să presupunem, că numărul populației din Chișinău în momentul anexării era aproximativ de 10-12 mii de suflete. Prin actele de „donație“ ale patriarhiei Ierusalimului din anii 1817 și 1818 Chișinăul din oraș „mănăstiresc“ devine oraș liber. Mișcarea eteristă din anul 1821 atrage la Chișinău un număr mare de Români, refugiați din principatele românești, ceea ce duce la intensificarea vieții naționale. În anul 1829 viața liniștită de oraș de provincie a Chișinăului se turbură puțin, când el devine punctul principal de evacuare al dezertorilor și bolnavilor în războiul ruso-turc. În anul 1828 guvernul rus desființează autonomia provincială, acordată Basa-

Liceul No. 3, în care s'a votat Unirea Basarabiei cu România.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

rabiei la anul 1816, și Chișinăul intră în categoria orașelor regionale, cu administrația pur rusească.

Cu venirea general-gubernatorului Chișinăului Feodorov în capul provinciei, în Chișinău se începe o eră de edilitate fecundă, care cu încetul schimbă aspectul orașului. Din semicercul din jurul Bâcului, Chișinăul se întinde pe povârnișul dealului din dreapta râului; se nivelează și se schițează planul câmpului din dosul Mitropoliei, ridicate încă de către mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni. Se construiește monumentală catedrală a orașului, ceva mai târziu clopotnița ei, se ridică bisericile catolică și luterană și mai multe edificii publice și particulare.

În timpul războiului din Crimeia Chișinăul fu invadat de către oștirile rusești.

¹⁾ P. Svinin. Descrierea regiunii Basarabiei. Buletinul Societații de Istorie și Antichități din Odessa, Vol VI, p. 269.

Cu toate acestea Chișinăul rămâne până în anul 1870 și ceva „*un sat mare*“, după expresiunea unui călător, cu un caracter mai mult sau mai puțin moldovenesc. El nu prezintă nimic din comoditățile orașelor apusene, nici ca cultură nici ca condițiuni de viață. Până la anul 1862, Chișinăul n'a avut nici o stradă pavată; orașul se aprovizionă cu apă de către sacagii dela cișmelele de sub dealul bisericii Mazarache; câte un felinar ici-colea cu opaițe din seu arată drumul trecătorilor întârziați. Cele vre-o două—trei regimente rusești, cantonate în Chișinău, instituțiile administrative centrale ale regiunii cu o sumedenie de funcționari ruși, vreo două școli secundare, câteva zeci de clădiri mai mult sau mai puțin moderne, precum și un număr destul de mare de oameni de afaceri, nu puteau învinge pulsul vieții moldovenești, care în deosebi respiră la marginile orașului.

Abia în anul 1860, Chișinăul fu legat cu Rusia prin firul telegrafic, iar în anul 1870 se încep lucrările pentru construirea căii ferate Chișinău-Odesa, care se termină cu puțin înaintea războiului din anii 1877—1878, când Chișinăul fu vizitat de către împăratul Alexandru al II-lea și când din nou devine punct de concentrare al armatelor rusești. Primul ziar oficial apare în anul 1860, iar presa locală se dezvoltă pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cu aceste date se începe o eră nouă în viața Chișinăului, era înstrăinării vertiginoase a orașului. Mulțumită legăturilor de cale ferată cu centrele rusești se intensifică viața culturală și economică a acestuia. Limba românească este scoasă din școală, se deschid câteva școli secundare și mai multe primare, se înființează ziare și reviste rusești. La anul 1873, „regiunea Basarabiei“ fu transformată în „gubernie“ și Chișinăul devine „oraș gubernial“. Odată cu acestea se schimbă și aspectul general al orașului. Străzile se pavează treptat, începând dela centru spre periferie, unde și astăzi se găsesc străzi nepavate; se înființează vestita „concă“, tramvaiul de cai, care în anul 1912 se înlocuiește cu elegantele tramvaie electrice de astăzi; felinarele cu lămpi de seu se schimbă cu cele de petrol, cari la rândul lor pe la începutul veacului al XX-lea cu încetul sunt înlocuite cu lumină electrică; se construiește apeductul și se înmulțesc clădirile publice și particulare.

Cu toată importanța pe care o capătă Chișinăul pentru Basarabia, ca centru administrativ, economic și cultural rusesc, el rămâne în umbra istoriei, rămâne necunoscut pentru lumea civilizată până la începutul veacului al XX-lea, când în anul 1903 Chișinăul devine celebru prin pogromuri antievrești, organizate de niște bande din drojdia societății orașului cu concursul efectiv al autorităților rusești și sub inspirația talentatului ziarist Crușevan, Român de origine, devenit apărător aprig al intereselor rusești în Basarabia.

Revoluția rusească din anul 1905 nu s'a manifestat în Chișinău prin nimic, dacă nu luăm în seamă un nou pogrom antievreesc, care s'a desfășurat în aceleași condițiuni, ca și cel din anul 1903, și câteva greve școlare.

În schimb revoluția din anul 1917 aduce Chișinăului un nou suflu de

vieață. El devine centrul mișcării naționale românești pentru întreaga provincie. Aici se țin un lanț de congrese, la care Moldovenii își afirmă dreptul la o nouă vieață politică și națională. Aici se deschid primele cursuri de limba românească, aici se organizează primele cohorte militare moldovenești. Limba românească începe se răsună și pe străzile centrale ale orașului, unde fâlfâie lângă steagul roșu și tricolorul românesc. Deschiderea Sfatului Țării, înființarea Republicii Moldovenești Autonome, pe urmă independente, dă Chișinăului o importanță și mai mare pentru Basarabia, iar mulțimea de ministere cu numeroase automobile, îi dau aparența unei capitale. Ziua de 27 Martie 1918, când s'a proclamat unirea Basarabiei cu România, a închis un capitol din vieața Chi-

Strada Alexandru-cel-Bun din Chișinău.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

șinăului, capitolul creșterii lui nenaturale și situației lui de oraș străin într'o provincie românească.

Așezat pe o bună parte din suprafața de 7.181 ha., care aparțin orașului, cu întindere de peste zece kilometri lungime și peste cinci lățime, Chișinăul se împarte în trei părți bine distincte: orașul nou, orașul vechiu și suburbiile orașului. Din cele 106 străzi ale orașului, abia vreo treizeci formează orașul nou,—partea de sus a orașului, cu străzi largi, bine aliniate, cu case moderne și cu câteva parcuri. Partea de jos a orașului, care se lipește de râulețul Bâc, formează orașul vechiu cu străzi strâmbe, întortochiate, cu un amestec pitoresc de case moderne cu case vechi, între care se găsesc și case în stil moldovenesc. Suburbiile orașului și unele mahalale, locuite de Moldoveni, se aseamănă cu satele răzeșești din jurul Chișinăului.

Compus din Moldoveni, Evrei, Armeni, Greci, Bulgari și Ruși, Chișinăul n'are o fizionomie etnografică bine lămurită. E foarte greu de precizat și creșterea populației orașului în care se observă salturi nenaturale, neobișnuite în viața unui oraș, care se dezvoltă în mod normal.

După datele oficiale rusești creșterea populației Chișinăului se vede din următorul tablou:

În anul 1812 populația se cifra la		7.000 de suflete	
"	1818	"	18.594
"	1835	"	34.079
"	1844	"	52.196
"	1851	"	58.849
"	1861	"	93.359
"	1865	"	94.047
"	1894	"	128.218
"	1897	"	108.000
"	1912	"	121.200

Cum vedem, cifra din anul 1897 și 1912 e ceva mai mică decât cea din anul 1894, ceea ce se explică prin faptul, că guvernul rus n'a luat în considerație populația suburbiilor orașului și a mahalalelor marginase. După datele serviciului statisticei regionale din Basarabia, populația Chișinăului în anul 1919, se cifrează la 133.000 de locuitori stabili și 66.500 de suflete de populație flotantă. Populația stabilă, după aceleași date, numără:

40.000 Români
62.000 Evrei
10.000 Nemți
12.000 Velicoruși
7.000 Ucraineni
2.000 Bulgari.

Toate aceste cifre nu pot fi socotite nici ca aproximative și iată de ce:

Numărul Nemților în Chișinău, după datele parohiei luterane din oraș, nu se ridică decât la 500 suflete. Nu intră Polonezii, Armenii și Grecii, cari au comunitățile lor.

În ce privește numărul Românilor, în anul 1894, din 128.218 de suflete, Moldovenii formau o populație de 54.890 de suflete, adică aproape o jumătate din populația orașană. Astăzi se păstrează desigur cam aceiași proporție a Românilor față de celelalte naționalități.

Din instituțiile culturale din Chișinău, merită să fie amintită Biblioteca orașului, cu vre-o sută mii de volume, Biblioteca universității populare cu vre-o trei zeci mii de volume, Arhivele Statului cu o bogată colecție de acte și documente, Teatrul național, Muzeul Național cu o secție bogată de științe naturale, Muzeul de arheologie bisericească, o școală de viticultură, patru licee de băieți și trei de fete cu un număr de 3.275 de elevi și eleve, patru școli medii,

două școli normale și una de conducătoare de grădini de copii, un seminar superior și unul inferior, 37 de școli primare și 26 grădini de copii.

În orașul Chișinău se găsesc 33 biserici parohiale și capele, o biserică catolică, una luterană, o casă de rugăciuni a baptiștilor, o biserică armenescă și 67 de sinagogi și case de rugăciuni.

Orheiul. Una din cele mai vechi așezări românești în Basarabia. Denumirea Orhei delatungurescul *Örhely*—cetate de pază—a fost dată probabil, ca și Chișinăului, de către colonizatori din Ardeal, poate chiar unguri. Aceasta ne face să credem că Orheiul a luat ființă în veacul al XIV-lea sau la începutul veacului al XV-lea, când erau posibile aceste colonizări.

Catedrala orașului.

Collecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarab'a.

În timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare, Orheiul devine cetate. Pe lângă cetate se întemeiază și un târg, care făcea un comerț întins cu orașele din Moldova de Nord și cu regiunile tătărești.

La începutul anului 1470, pentru prima dată apare ca pârcălab al Orheiului Radul Gangur, care se menține până în anul 1480. În anii 1481—1484 demnitatea de pârcălab de Orhei o deține Vlaicul, unchiul lui Ștefan-cel-Mare. Între anii 1486—1491 vedem ca pârcălab al Orheiului pe Crozea Micotici, după care urmează Gangur a doua oară (1492—1493); în anul 1499 Orheiul avea doi pârcălabi, Ivanco și Alexa, ceea ce dovedește că cetatea Orheiului era socotită printre cetățile de seamă¹⁾. În veacul al XVI-lea și al XVII-lea, Orheiul, în mai

¹⁾ A. Lapedatu. *Cetatea-Albă. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Anul VII. 1914, p. 85*
I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan-Cel-Mare. V. 1. pp. 148 243, 249, 286. 290, 434, 5.4; v. II. pp. 31, 425, 444*

multe rânduri fu obiectul atacurilor Tătarilor și Cazacilor. Pe la începutul veacului al XVII-lea ca pârălab al Orheiului găsim pe Nicoară Donici, care își face dughene „în mijlocul târgului Orheiului“ ¹⁾.

Ceva mai înainte, pe la anul 1580, ca autoritate municipală a Orheiului vedem pe un vătav domnesc și 12 pângari ²⁾.

Domnitorul Vasile Lupu își întemeiază o gospodărie în Orhei, unde adesea ori își petrecea verile și unde întemeiază o „slobozie“, un sat cu anumite privilegii, sat care aparținea soției lui și se numea cum se numește și azi, Slo-

bozia Doamnei. Cunoscutul călător de pe la jumătatea veacului al XVII-lea Pavel de Aleppo, vizitează Orheiul care-i lasă impresia unui oraș frumos, cu străzi podite cu lemn ca în Iași, cu păraie ce se strecurau pe margine, cu mori de apă și cu un heleșteu mare peste care era aruncat un pod ³⁾.

„Lacul Orheiului“, povestește Dimitrie Cantemir, „lângă târgul cu acelaș nume, pe care-l face râul Răut și Cula, lung de șase mile și lat de două. Lungimea și lățimea lui a mărit-o o iezi-tură pe care a ridicat-o Domnul Vasile Albanezul, ca să oprească apa și s'o facă mai de mare folos. La mijloc era insula, mică ce e drept, dar plantată cu vii odinioară vestite și cu felurite feluri de poame“ ⁴⁾. Mai departe, Dimitrie Cantemir

Cișmelele de sub Biserica Mazarachi pe la anii 1870—1880.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

afirmă că orașul nu este „așa de mare, dar frumos și îmbelșugat în tol ce trebuie pentru vieța omului“ ⁵⁾. Vasile Lupu ridică și o biserică în Orhei, cunoscuta biserică cu hramul Sf. Dimitrie.

¹⁾ N. Iorga. *Istoria comerțului românesc*. Vălenii-de-Munte. 1915. Vol. I. p. 311

²⁾ *Ibidem*, p. 311.

³⁾ N. Iorga. *Basarabia noastră*. Vălenii-de-Munte. 1912, p. 70.

⁴⁾ Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*. București, 1923 p. 23.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 31.

În anul 1675, ca pârcaľab al Orheiului îl vedem pe Bosii, care, împreună cu soția sa, zidește o mănăstire pe malul Răutului, mai jos de Orhei¹⁾). Într-o serie de acte, dela sfârșitul veacului al XVII și din veacul al XVIII, ca autoritate în Orhei figurează serdarul de Orhei care în ultimele decenii a veacului al XVIII, are sediul la Chișinău.

Astăzi nu se mai văd urmele acestei cetăți vechi, care probabil era de pământ. Ipoteza, admisă și de noi cu altă ocazie²⁾, că cetatea Orheiului ar fi fost ceva mai jos de Orheiul actual, la o distanță de vre-o 18 kilometri, lângă satul Tribujeni, cum se va vedea în altă parte, n'are nici un temei³⁾). Vechiul Orhei a fost ceva mai sus pe Răut, între satul Mitoc și Orhei, unde se văd și acum urme de valuri și mormane de pământ, fapt care ar corespunde afirmației lui Dimitrie Cantemir, că *„pe malul de Aous al lacului, în pădurile din prejur, se văd ruinele unui târg vechiu, pe care locuitorii îl numesc Orhei vechi“*⁴⁾).

După anexarea Basarabiei de către Rusia, Orheiul începe să decadă. Capitala județului Orhei trece la Chișinău. Abia în anul 1836, județul Orhei se separă de acel al Chișinăului. Ca proprietate particulară a familiei Pangală, până în ultimele decenii, orașul nu se poate dezvoltă.

Orheiul de astăzi este așezat pe malul stâng și înalt al Răutului și fiind înconjurat de coline, în mai multe cazuri acoperite cu păduri, are o poziție destul de frumoasă. Interiorul orașului însă, fără nici un plan, murdar, cu căsuțe simple nu schimbă înfățișarea orașului de acum șaiseci de ani și ceva, când el avea *„aspectul unui târgușor evreesc, murdar, îngheșuit“*⁵⁾). Această înfățișare nu armonizează de loc cu împrejurimile pitorești ale orașului și în special cu șoseaua ce leagă Orheiul de Chișinău. Orașul nu poate lua o dezvoltare mai mare și din cauza lipsei de cale ferată, care ar învioră acest vechiu oraș moldovenesc și ar duce la strălucirea lui de odinioară. Populația Orheiului, după datele statistice rusești, se ridică în anul 1860 la 4.583 de suflete⁶⁾, în anul 1896 la 11.585 de suflete. În anul 1925, populația Orheiului, mărită cu trei suburbii moldovenești, atinge cifra de 15.268 de locuitori stabili, din care Români – 7756 de suflete⁷⁾.

Orheiul are 2 biserici ortodoxe, una lipovenească, una catolică și câteva case de rugăciuni evreiești. Liceul de băieți, liceul de fete, o școală normală, vre-o 2 grădini de copii dau ceva viață acestui oraș liniștit. Economia Orheiului este reprezentată prin 2 bănci, câteva cooperative, 2 mori și câteva fabrici mai mici.

Cetatea-Albă. Situată pe malul înalt al limanului Nistrului, în trecut un golf al mării Negre, cetatea veche trebuia din vremurile cele mai îndepărtate

1) Șt. Ciobanu. *Biserici vechi din Basarabia. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia*. Chișinău. 1924, p. 43.

2) Biserici vechi din Basarabia. Pag. 39.

3) Vezi capitolul: Basarabia în monumentele ei istorice.

4) Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*, București, 1923, p. 31.

5) A. Zașciuc. *Regiunea Basarabiiei*. Chișinău. 1862, vol. II, p. 165.

6) A. Zașciuc. *Op. cit.*, v. II, p. 166.

7) Date obținute dela primăria orașului.

să atragă și o pătură de oameni de afaceri. Poate chiar ei au și pus bazele cetății pentru adăpostirea mărfurilor și siguranța afacerilor. Este unul din cele mai plăcute orașe din Basarabia și ca aspect general și ca condițiuni de viață. Dela glacisul cetății în câteva direcții, fug ca niște raze străzile pavate ale orașului, întretăiate de străzi aproape circulare. În jurul orașului se întind vestitele vii ale Cetății-Albe, dealungul limanului până dincolo de Șaba. Iar mai departe se începe stepa Bugeacului, cântată în câteva sonete de către poetul polonez Adam Mickiewicz.

În anul 1808, majoritatea populației, cum am văzut, era moldovenească. După ce locuitorii moldoveni din Șaba fug la anul 1812 peste Prut, se rusifică

Izvorul Sf. Ioan cel nou (Cetatea-Albă).

cu încetul și suburbia moldovenească *Popușoi*. La 1 Iunie 1816, în Cetatea-Albă se găseau 4.112 locuitori¹⁾, în anul 1827, populația se ridică la 9.770 de suflete, din care Moldoveni au rămas numai 1.031²⁾. Prin infiltrația populației rusești, care se începe imediat după anexarea Basarabiei, populația Cetății-Albe se mărește în mod nenatural. Așa în anul 1854, după datele oficiale rusești, Cetatea-Albă avea 21.164 de locuitori, în anul 1859 – 22.162³⁾, iar în anul 1912 – 38.621, din cari Moldoveni se considerau 15%⁴⁾. Aceste date însă nu pot fi luate în serios,

¹⁾ P. Svinin. *Descrierea regiunii Basarabiei. Buletinul societății de istorie și arhitectură din Odessa*. Vol. VI, p. 30.

²⁾ *Descrierea statistică a Basarabiei propriu zise și a Bugeacului (Cornilovici)*. Acherman 899, pag. 112–113.

³⁾ A. Zașciuc. *Op. cit.*, pag. 135.

⁴⁾ *Dictionarul enciclopedic nou. Brokhauz-Efron*. S.-Petersburg. Vol. I, p. 698.

intruzât, cum observă autorul unei monografii asupra Basarabiei, — căpitanul Zașciuc: „mulți din acei cari sunt arătați ca morți în Acherman, trăiesc undeva tot acolo, sub altă înfățișare alt pașaport și pronume; așa că de fapt cei morți sunt vii, iar cei vii—morți. In suburbiile orașului se mai observă și altceva: în locul fiecărui decedat apare câte un venetic, ia pronumele, și titlul celui mort, și în așa fel, în suburbiile acestui oraș și în localitățile din jurul lui, în afară de creșterea naturală prin născuți, populația crește și în mod indirect“¹⁾).

După datele culese pe cale oficială în anul 1922, Cetatea-Albă număra 31.504 locuitori, din care Români—851, Evrei—11.507, Ruși—18.164, Bulgari - 212, Germani—109, alte naționalități—661²⁾). La acest număr s'ar mai putea adăuga și un număr de populație flotantă, care, după datele Direcției statistice regionale, s'ar ridică la 14.500 de suflete³⁾).

Cetatea-Albă, în ultimii ani, începe să devină și un centru cultural important. În afară de un liceu de băieți și unul de fete, de o școală normală de învățători și de două școli secundare particulare, în oraș sunt 11 școli primare, 5 grădini de copii și o școală de meserii pentru băieți. Cultul este reprezentat prin 4 biserici ortodoxe, una armenească, una luterană, o sinagogă și câte o casă de rugăciuni molocană și baptistă. Pe lângă vre-o 6 bănci și vre-o câteva cooperative, viața economică este reprezentată printr'o moară automată, o fabrică de cogniac și una de rachiu, una de conserve și una de postav și câteva industrii mai mici.

Tighina. Pe lângă vechea cetate, lângă una din cele mai bune trecătoare la Nistru, trebuia să ia ființă și un târg; și mărturisirile istorice dovedesc că alături de cetate și de vamă era și un târg locuit de Moldoveni. Acești locuitori n'au părăsit târgul chiar când Tighina cade în mâinile Turcilor. Ca dovadă că populația orașului era moldovenească, este și faptul că după recensământul făcut de către Ruși în anul 1808, majoritatea locuitorilor erau Români. Cum se vede din declarația țăranilor moldoveni din comuna Tanatari, jud. Tighina, din anul 1817, ei au părăsit „forștadtul“ Benderului, așezându-se la țară⁴⁾. Sub regimul turc, acest „forștadt“ „era foarte populat și bogat“⁵⁾. În anul 1816, în Tighina nu se găsea decât 1.738 de suflete⁶⁾. Prin așezarea unui număr destul de mare de Ruși și Evrei populația Tighinei crește. Astfel, în anul 1827, în Tighina și suburbiile ei Lipcani și Borisovca erau 5.089 de locuitori, din cari Moldoveni se numără 1.199⁷⁾. Situația de oraș la granița răsăriteană a Basarabiei, în drumul ce legă Chișinăul cu Odesa, a dus la creșterea destul de repede a orașului. În anul 1854, în orașul Tighina se numără 15.455 de locuitori, în anul 1860—21.538 de suflete⁸⁾, iar în anul 1912, populația Ti-

1) A. Zașciuc. *Op. cit.*, pag. 135.

2) Datele sunt obținute dela primăria orașului.

3) *Dicționarul statistic al Basarabiei*. Chișinău. 1923, pag. 168.

4) Ion Halippa. *Operele comisunii savante guberniale ale arhivelor Basarabiei*. Vol. III, p. 176

5) P. Svinin. *Op. cit.*, pag. 297.

6) *Ibidem*.

7) *Descrierea statistică a Basarabiei propriu zise sau a Bugeacului*. Pag. 292.

8) A. Zașciuc. *Op. cit.*, vol. II, pp 151—152.

ghinei se ridică la 31.797 de suflete ¹⁾. Astăzi, după datele Direcțiunii statistice din Basarabia, în Tighina s'ar găsi 35.400 de suflete de populație stabilă și 13.800 de populație flotantă ²⁾.

Istoria orașului sub Ruși nu prezintă nici un interes.

În anul 1818, Tighina devine capitala județului cu acelaș nume. În cetatea Tighinei erau cantonate unități mari de armată rusă, ceiace a dus la rusificarea aproape completă a orașului.

Pe lângă 6 biserici ortodoxe, în Tighina sunt și 2 biserici lipovenești, una molocană, una catolică, una baptistă și 13 case de rugăciuni evreiești. În ce privește învățământul, Tighina are un liceu de băieți de stat, unul de fete, o

O stradă din Tighina.

școală normală de băieți, una profesională de fete, 23 de școli primare și câteva grădini de copii. Cu toate că Tighina dela unire încoace a pierdut din importanța sa economică, mai cu seamă din cauza închiderii graniței spre Rusia, Tighina are câteva fabrici care servesc interesele orașului și județului, are și mai multe întreprinderi comerciale și câteva bănci și cooperative.

Împrejurimile pitorești ale orașului, situat pe un podiș înconjurat cu dealuri mici, acoperite cu vii și livezi, fură ceva din impresia de mizerie ce reprezintă interiorul orașului, plin de noroi în timpurile ploioase și de praf în timpurile secetoase.

Ismailul. Un oraș plăcut, care predispune la o viață tihnită, plină de belșug. Așezat pe un podiș pe malul stâng al Dunării, la o distanță de vre-o

¹⁾ Dicționarul enciclopedic nou. Vol. V, p. 855.

²⁾ Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău. 1923, p. 568.

doi kilometri mai jos de cetate, Ismailul, cu străzile lui bine aliniate, îmbrăcate în piatră, face impresia unui oraș relativ nou. Vechiul Smil moldovenesc se găsea în locul cetății de astăzi. În anul 1810, generalul rus Tucicov a pus începutul Ismailului de astăzi, tăind în cartiere regulate podișul de mai la vale de cetate și așezând în noul oraș o lume nouă venită din Rusia și din peninsula Balcanică. Cu încetul și târgul din interiorul cetății se trage spre Tucicov, cum era numit noul oraș și în anul 1816, în cetatea Ismail și în „forș-tadtul” Ismail se numărau 6.795 de locuitori ¹⁾).

În anul 1827, Ismailul avea 9.012 locuitori, din care Români — 1.272 de suflete ²⁾).

Imediat după anexarea Basarabiei, Ismailul devine capitală de județ, având

Portul Ismail.

ca oraș fluvial și o administrație specială. În anul 1857, Ismailul se reîntoarce la vechii stăpânitori ai gurilor Dunării și pe lângă capitală de județ, devine și reședință episcopală, în capul căreia a fost neuitatul episcop Melhisedec. După războiul ruso-turc dela 1877—1878 Ismailul din nou trece sub stăpânire străină, dar orașul, cu toată populația lui străină, a păstrat ceva din trăsăturile unui oraș moldovenesc. Și revenirea Ismailului la patria mamă în anul 1918 părea mai firească, chiar pentru locuitorii străini ai acestui oraș.

Cu toate că Ismailul n'are legături cu restul țării prin cale ferată, situația lui de oraș pe Dunăre duce la o dezvoltare destul de mare, fapt care se constată și în creșterea populației. În anul 1892, în Ismail se găseau 31.171 de suflete, în 1912—34.000, iar după datele statistice din anul 1925 Ismailul are

¹⁾ P. Svinin. *Op. cit.* p. 312.

²⁾ *Descrierea statistică a Basarabiei propriu zise, sau a Bugeacului.* Pag. 335.

38.309 de locuitori stabili, din care Români—4.170 de suflete ¹⁾). La aceste cifre s'ar mai putea adăuga și vre-o 14.000 de suflete de populație flotantă ²⁾).

Ismailul are 6 biserici ortodoxe, trei biserici lipovenești, 5 sinagogi, o biserică catolică și una armeană. În cetatea Ismailului se găsește și o mănăstire numită „Cetatea”.

Pe când sub stăpânirea rusă, Ismailul avea în ultimii ani un liceu de băieți și unul de fete, astăzi, pe lângă aceste două licee există o școală normală de băieți, un seminar teologic, 17 școli primare și 15 grădini de copii.

Patru bănci, câteva cooperative, vre-o șapte mori sistematice și câteva fabrici mici reprezintă industria și comerțul acestui oraș, care are puține șanse de dezvoltare în situația lui de oraș izolat de interiorul Basarabiei.

Hotinul. „Cea mai mare dintre cetățile Moldovei” Hotinul, cum îl caracterizează Dimitrie Cantemir ³⁾), a fost pe vremuri și unul din cele mai importante puncte comerciale, care făcea legătura între Moldova și Polonia. Călătorii cari au trecut prin acest oraș în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea admiră viața intensă economică în orașul de lângă cetate, bogățiile lui. *„Spre nord-vest dela Hotin”, scrie anonimul Turc, la începutul veacului al XVIII-lea, „în fața cetății Jvanef, lângă târgușorui Atachi (?) defterdarul Hotinului Mustafa-Aga a înființat un bâlcu, și pentru acest scop a construit pe malul Nistrului un chioșc mare, o vamă, o golă pentru negustori și grajduri pentru târgoveții de cai, cari vin într'un număr mare la acest târg. Sunt acolo deasemenea și cincizeci de crâșm, în care își găsesc adăpost muzicanții polonji și femei frumoase cu purtări ușoare”* ⁴⁾).

În timpul războaielor ruso-turcești orașul a fost devastat în câteva rânduri. Cu toate acestea, pe la anul 1790 în Hotin se găseau, după mărturia unui călător, 20.000 de locuitori ⁵⁾). Situat pe un podiș la o distanță de vre-o 2 kilometri dela Nistru, orașul se împarte în două părți bine distincte ca plan și aspect: orașul nou cu străzi bine aliniate și orașul vechi cu străzi strâmbe și înguste. Și orașul nou și cel vechi însă, nu prezintă nimic din ceiace prezintă orașele de astăzi. Aproape lipsit de pavaj, fără lumină, murdar, el se aseamănă cu un târg de provincie.

„În timpul stăpânirii turce ti”, scrie același Zăscuic, la anul 1862, „el eră unul din cele mai frumoase orașe; în el erau clădiri frumoase turcești, grădini și pavaj. Acuma numai împrejurimile pitorești au rămas aceleași; în orașul propriu zis totul ce s'a putut să se schimbe în rău, s'a făcut” ⁶⁾). Aceste cuvinte și astăzi pot fi atribuite Hotinului.

Și Hotinul, din punct de vedere etnografic, își schimbă fizionomia în mod radical în ultimul secol.

¹⁾ Datele biuroului populației obținute prin primăria orașului.

²⁾ *Dicționarul statistic al Basarabiei*. Pag. 366.

³⁾ Dimitrie Cantemir. *Op. cit.*, p. 32.

⁴⁾ A. Egunov. *Buletinul Comitetului de statistică a regiunii Basarabiei*. Vol. II, p. 200.

⁵⁾ N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*. Vol. II, p. 214.

⁶⁾ A. Zăscuic. *Op. cit.*, v II, pag. 183.

Pe când în anul 1808, aproape o jumătate din populația Hotinului se compunea din Moldoveni, astăzi acest oraș este locuit aproape exclusiv de străini. După anexarea Basarabiei de către Rusia numărul populației în Hotin se micșorează. „*Lângă cetate se găsește un forștadt*“, povestește Sviniiin, „*care mai înainte era foarte mare și bogat, iar astăzi se află într-o situație de plâns*“ ¹⁾. În 1816, târgul nu avea decât 1.500 de suflete ²⁾. În anul 1854, în Hotin și cele patru suburbii se găsește o populație de 12,885 de suflete, în anul 1860—18.191 ³⁾, iar în anul 1897—23.839 de locuitori.

După datele primăriei Hotinului, în anul 1925, în oraș se găsesc 17.013 de locuitori din care Români—856 de suflete, Ruși—2,680, Evrei - 7.282, iar restul alte naționalități. După datele Direcțiunii statistice regionale din Basarabia populația Hotinului s'ar ridica la 31.800 de suflete, plus 7.900 de populație flotantă ⁴⁾. Se poate lesne presupune că nici una din aceste statistici nu corespunde adevărului.

În Hotin, în momentul de față se găsește un liceu de băieți, unul de fete, o școală normală de băieți, o școală profesională de fete, una de meserii, 13 școli primare și 2 grădini de copii.

Pe lângă patru biserici ortodoxe, Hotinul are și o biserică catolică, una armenescă în părăsire, două biserici lipovenești, 17 case de rugăciuni evreiești și o casă de rugăciuni baptistă.

Câteva întreprinderi comerciale și industriale, mici fabrici de ulei, apă gazoasă etc., câteva cooperative și vre-o două bănci, nu pot reînvia vechea viață economică a Hotinului.

Bălți. Schimbarea orientăției în viața economică a Basarabiei dela unire încoace va duce desigur la ridicarea unor orașe basarabene și poate și la decăderea altora.

Bălții este unul din orașele Basarabiei care are cele mai mari șanse de dezvoltare în nouile condițiuni de viață. Așezat pe riulețul Răut, în mijlocul Basarabiei de nord, la încrucișarea drumurilor ce duc spre Iași și Cernăuți, Bălții în ultimii ani capătă o importanță economică foarte mare.

Istoria acestui oraș se pierde în negurile trecutului. După tradiție Bălții ar fi existat în veacul al XV-lea când a fost devastat de către Tătari ⁵⁾. Ca târg Bălții apar la începutul veacului al XVIII-lea. Petru-cel-Mare, în retragere spre Rusia după înfrângerea dela Stănilești, lasă mari cantități de provizii în Bălți. Tătarii pun mâna pe ele, prădându-i și pe locuitorii târgului. În momentul anexării Basarabiei, târgușorul Bălți, era proprietatea particulară a boerului Panaiot și ținea de județul Iași. În anul 1818, Bălții au fost vizitați de către Împăratul Alexandru I, care „a ordonat ca Bălții să devie oraș“ ⁶⁾. Astfel

¹⁾ P. Sviniiin. *Op. cit.*, pag. 282.

²⁾ *Op. cit.*, pag. 282.

³⁾ A. Zasciuc. *Op. cit.*, pag. 184.

⁴⁾ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, pag. 306.

⁵⁾ A. Zasciuc. *Op. cit.*, p. 156.

⁶⁾ *Ibidem*.

Bălți pe neașteptate devine capitala județului Iași, care dela anul 1887 își schimbă denumirea în județul Bălți. Până în ultimul timp, orașul Bălți a fost proprietate particulară a familiei Catargiu.

Și creșterea populației orașului Bălți este în legătură cu istoria orașului. La anul 1860, în Bălți era 8.837 de suflete, la anul 1897—9.975 de suflete, la anul 1904—20 769, iar acum, după datele primăriei orașului Bălți, populația orașului se ridică la 35.000 de suflete, din care Români 10.800, Evrei 21.000, Ruși

O stradă din Bălți.

2.059, Armeni 700, Polonezi 322, Lipoveni 150, Nemți 49 și alte naționalități 220 de suflete.

Cultul în orașul Bălți este reprezentat prin două biserici ortodoxe, una armenescă, una catolică, una lipovenească, 4 sinagogi și 22 case de rugăciuni evreiești. Cu înființarea episcopiei în orașul Bălți s'au pus bazele unei catedrale episcopale.

Dela unire încoace, în Bălți s'a înființat o școală normală de băeți, iar liceele particulare de băeți și de fete au devenit licee de Stat. În oraș sunt 12 școli primare și 4 grădini de copii.

Vieța economică a orașului Bălți care se intensifică din zi în zi, este reprezentată prin 1.175 de întreprinderi comerciale, 8 bănci, 6 cooperative, 5

mori sistematice, 2 fabrici de bere, 1 de spirt, 1 de vată, 12 de ulei și un număr destul de mare de fabrici mai mici.

Soroca, capitală de județ, având una din cele mai frumoase poziții geografice, are puține șanse de dezvoltare ca oraș atâta timp cât nu va fi legat cu cale ferată de celelalte centre românești. Așezat într-o lăsatură a malului Nistrului, constrânsă de dealuri aproape abrupte, care formează un fel de amfiteatru, orașul propriu zis își înghesuește străzile strâmbe în fundul acestei lăsături, pe amfiteatrul dealului fiind aruncate casele și viile locuitorilor moldoveni. Deși așezat pe o porțiune navigabilă a Nistrului, oraș comercial din vechime, Soroca

Soroca.

nici în trecut n'a putut lua o dezvoltare mare din cauza situației lui de oraș de graniță, vecinic amenințat de vecini.

În primele decenii a stăpânirii ruse Soroca pierde și din însemnătatea pe care o avea, ca oraș în timpul Moldovei. La aceasta contribuie și faptul că Soroca, până în anul 1848, a fost proprietatea particulară a familiei boierești Roset-Roznovanu. Decăderea orașului se vede și din numărul populației. Așa, în anul 1854, Soroca abia numără 4.198 de locuitori. La 1 Ianuarie 1860, în Soroca locuia 5.250 de suflete ¹⁾. În ultimele decenii se observă o creștere mai intensă a populației. Astfel, după recensământul din anul 1897, populația Sorociei se ridică la 15.800 de suflete. Astăzi, după datele primăriei orașului, Soroca are 22.450 de locuitori, care se împart astfel: Români—7.857, Ruși—2.694, Evrei—11.225, Polonezi—449 și alte naționalități—225. Aceste date, care credem sunt mai aproape de adevăr, nu coincid cu datele Direcției statistice regionale,

¹⁾ A. Zașciuc. *Ibidem*, p. 173.

care socoate că populația orașului Soroca se ridică la 27.880 de suflete de populație stabilă și 13.500 populație flotantă ¹⁾).

În ultimele decenii, Soroca capătă o importanță deosebită ca centru cultural. Pe lângă o școală normală de băieți, există și un liceu de băieți, unul de fete, un liceu tehnic agricol, o școală tehnică de meserii, 10 școli primare și 5 grădini de copii.

În orașul Soroca și în cele două suburbii ale lui, Bujerovca și Zastânca, se găsesc 5 biserici ortodoxe, una romano-catolică și câteva case de rugăciuni evreiești.

Soroca numără 24 de mici întreprinderi industriale, care servesc interesele economice ale județului.

Cahulul. Un oraș izolat cu desăvârșire, fără nici un fel de legătură prin drumuri mai mult sau mai puțin bune cu interiorul Basarabiei și cu Moldova de dincolo de Prut. O cale ferată care ar lega Cahulul cu orașele din vechiul regat poate ar fi în stare să scoată Cahulul din somnolență, să-i schimbe aspectul de sat întins, cu străzi bine aliniate, cu cartiere tăiate în pătrate.

Fostul guvernator al Basarabiei, Feodorov, care a căpătat experiență în crearea orașelor, prin aranjarea părții noi a Chișinăului, în anul 1838, s'a hotărât să facă un oraș și pe moșia sa, cumpărată dela principesa Cantacuzino. În locul sătișorului Frumoasa a crescut orașul de astăzi.

După războiul din Crimeia Cahulul devenit românesc, devine și capitală de județ. El fu cumpărat de către proprietarul Caravas'le, familiei căruia aparține și astăzi. După anul 1878, Cahulul își pierde calitatea de capitală de județ, pe care o recâștigă la anul 1914.

În anul 1890, Cahulul avea o populație de 6.115 suflete, compusă din Români, Evrei, Greci, Bulgari și Ruși. Acuma în Cahul se numără 12.000 de locuitori, din care Români sunt vre-o 5.000 de suflete.

În Cahul se găsesc două biserici ortodoxe, una lipovenească și două case de rugăciuni evreiești.

Pe lângă un liceu de băieți și unul de fete, în Cahul există și 6 școli primare și două grădini de copii.

Viața economică a orașului este reprezentată prin vre-o trei bănci și câteva industrii mici.

Bolgrad. Este așezat pe malul stâng al lacului Ialpuh, nu departe de revarsarea râulețului cu acelaș nume în lac. Coloniștii bulgari aduși de către Ruși în timpul războaielor turco-ruse și în special după anexarea Basarabiei au cerut să transforme satul principal al coloniștilor, Tabac, fost oraș sub Turci, în târg dându-i denumirea Bolgrad. Prin decizia din 29 Decembrie 1819, cererea Bulgarilor a fost admisă. Coloniștilor însă nu le-a plăcut Tabacul, și ei au început să se tragă spre podișul puțin înclinat de pe malul Ialpuhului, care are

¹⁾ Dicționarul Statistic al Basarabiei, pag. 488.

o poziție mult mai frumoasă decât Tabacul¹⁾. Astfel în anul 1820 a luat ființă orașul Bolgrad, devenit reședință a curatorului coloniștilor bulgari din Basarabia. În anul 1838 a fost terminată monumentală catedrală în Bolgrad, construită după planul și forma catedralei din Chișinău. În perioada când cele trei județe din sudul Basarabiei au fost realipite la România, Bolgradul devine capitală de județ cu același nume.

Populația orașului Bolgrad, în anul 1827, se ridica la 2.179, compusă aproape exclusiv din Bulgari (Români numai 9 suflete)²⁾. La anul 1870 populația orașului Bolgrad atinge cifra de 9.616 suflete, la anul 1842—10.179, iar astăzi, după datele culese de primărie numărul populației se ridică la 16.298 din care Români 1.417, Bulgari—10.955, Evrei—1.936, Ruși—1.459 și restul—diferite naționalități.

Bolgradul are un liceu de băieți, cărui aparțin câteva lacuri din sudul Basarabiei. A fost înființat de către guvernul Moldovei în anul 1858. Pe lângă acest liceu în timpul când Bolgradul ținea de România funcționa și o tipografie, în care se tipăreau broșuri de propagandă pentru Bulgarii de dincolo de Dunăre. Există și un liceu de fete, precum și 8 școli primare și câteva grădini de copii. În afară de catedrală, despre care am amintit, în Bolgrad mai sunt două biserici ortodoxe, una baptistă și trei case de rugăciuni evreiești.

Viața economică a Bolgradului este destul de intensă cu tendința de a se mări, de când acest oraș intră în legătură cu porturile dunărene, în special cu Galații. Are vre-o 5 bănci, o cooperativă, 3 mori sistematice și câteva întreprinderi industriale de importanță mai mică.

Chilia-Nouă. Un oraș cu tendința de a-și recăpăta importanța economică și comercială, pe care a avut-o în vechime. Lângă vestita cetate a existat și un târg, în care se concentrau produsele regiunii, cari luau drumul mării. „*Cetatea nu este așa de mare*“, scrie Dimitrie Cantemir: „*dar este o piață foarte vestită, frecventată de toate corăbiile, nu numai dela cetățile dela mare dimprejur, dar și de cele mai îndepărtate care vin din Egipt, Veneția și Ragusa, care duc de aici de obicei ceară și piei crude de vite*“³⁾. Chiar sub stăpânirea turcească, târgul, cum se vede din mai multe mărturii, era locuit de Români. Astfel, cum am văzut mai sus, în anul 1808 în acest oraș din 478 de gospodari 393 erau Români.

Sub stăpânirea rusă orașul n'a putut lua o dezvoltare mai mare, fiind că cerealele sudului Basarabiei luau drumul Odesei pe uscat. Astăzi orașul este în plină dezvoltare.

Populația Chilieii la anul 1827 atingea cifra de 3671 de locuitori, din care Români erau 1694⁴⁾; la anul 1912 numărul populației se ridică la 17.200. După

1) Iov Titorov. *Bulgarii în Basarabia*. Sofia, 1903, p. 64.

2) *Descrierea Statistică a Basarabiei propriu zise sau a Bugeacului*, pag. 400.

3) Dimitrie Cantemir. *Op. cit.*, p. 38.

4) *Descrierea statistică a Basarabiei propriu zise sau a Bugeacului*, pag. 118.

datele Direcțiunii statistice regionale, populația Chiliei-Noui ar atinge numărul de 12.944 de locuitori stabili și 3.469 de populație flotantă¹⁾, ceea ce desigur nu corespunde realității.

Biserica Sf. Nicolae din Chilia-Nouă, zidită de către Vasile Lupu.

Nu departe de malul Dunării, la marginea orașului, cu străzi largi și

¹⁾ Dicționarul Statistic al Basarabiei, p. 368.

drepte se ridică biserica sf. Nicolae, zidită de către Vasile Lupu în locul altei biserici, ridicate de către Ștefan-cel-Mare. În afară de această biserică mai sunt 3 biserici ortodoxe, una lipovenească, o casă de rugăciuni a sectei „fără preoți” și 4 case de rugăciuni evreești. În Chilia-Nouă se găsește o școală medie, 12 școli primare și 3 grădini de copii. Câteva cooperative, mori de aburi, vre-o patru fabrici de cherestea, o fabrică de spirt contribuie la viața economică a orașului, care este destul de animată, în special în anii cu recoltă bună în sudul Basarabiei.

Reni. Dimitrie Cantemir spune despre târgușorul Reni următoarele: „*Renii, cum îi zic au altă dată Moldovenii, Tomarova, cum îi zic acuma Turcii, cetate de*

Portul Reni.

aceiași ordine (ca și Isaccea), este așezată nu departe de gura Hierasului pe Dunăre. Acolo cu toate că stă sub împărăția turcească, nu se află nici un Turc. Garnizoana este compusă din creștini, care toți sunt Moldoveni, și șeful ei, tot creștin, se cheamă de obicei beșligasi și este supus pașii din Silistra“¹⁾.

Este foarte greu de stabilit, dacă în locul Renilor de astăzi a fost vechea cetate, dacă Daciporata a devenit Arbium a Romanilor. Faptul este că Renii existau în timpurile când Moldova pune stăpânire pe gurile Dunării.

La începutul veacului al XVII-lea Reni cad sub oblăduirea turcească, fiind închinată, cum se exprimă Miron Costin, mormântului lui Mahomed. În hărțile

¹⁾ Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*, București. 1823, pg. 39.

geografice dela sfârșitul veacului al XVII-lea și în veacul al XVIII-lea, Renii este trecut ca cetate. În timpul războaielor turco-ruse în veacul al XVIII-lea Renii în vreo două rânduri fu ocupat de către Ruși, cari între anii 1787—1791 aduc și așează în târg un număr de Bulgari și Gagauzi, care însă, ca și un număr de Greci, refugiați la 1821, n'au schimbat fizionomia moldovenească a târgușorului.

Orașul vechiu era pe malul înalt și abrupt al Dunării, care se mîncă de apele acestui fluviu ¹⁾.

Dela anul 1821 orașul începe să se întindă pe podiș la oarecare distanță dela malul Dunării, formând cartiere mari pătrate, ca în toate orașele noi.

În anul 1827 Renii avea o populație de 2.066 de suflete, din cari Români 669 ²⁾. Pe la anul 1892 în Reni se numără 6.946 de locuitori, iar după datele primăriei târgului de astăzi, în Reni se găsesc 15.539 de suflete, populație compusă din 6.467 de Români, 3.953 Ruși, 2.753 Evrei, 556 Greci, 499 Bulgari, 712 Gagauzi și 99 alte naționalități.

Renii au astăzi 3 biserici ortodoxe, una lipovenească, o sinagogă, o școală medie, 5 școli primare și 2 grădini de copii.

Așezat la încrucișarea drumului fluvial cu cel de cale ferată, Renii capătă o importanță economică destul de mare, la care târgușorul este ajutat de câteva bănci, cooperative și mici industrii.

Leova. Un târgușor mic pe malul stîng al Prutului. A luat ființă la începutul veacului al XVII-lea. Cum afirmă un autor turc din primele decenii ale veacului al XVIII-lea, în Leova era și un castel ³⁾, al cărui urme astăzi nu se mai văd.

Izolată de restul Basarabiei prin lipsa de drumuri, Leova se învioriază dela unire încoace, stabilind legături economice cu Hușul și județul Fălciu, făcând comerț cu cereale, pe care le coboară spre Dunăre pe apele Prutului.

Are o populație de 3.442 de suflete ⁴⁾, compusă din Evrei, Greci și puțini Români, cu toate că târgușorul este situat, ca și Cahulul, într-o regiune absolut românească. O biserică ortodoxă, 5 case de rugăciune evreești, o școală medie, patru școli primare și o grădină de copii, — tot ce are acest orașel mic ca cult și cultură.

Vre-o trei bănci și câteva întreprinderi industriale mici nu pot da o viață mai animată acestui târgușor mic.

¹⁾ *Descrierea statistică a regiunii Basarabiei propriu zise sau a Bugeacului*, pag. 382.

²⁾ *Ibidem*, p. 384.

³⁾ A. Egunov, *Op. cit.*, vol. III. pag. 292.

⁴⁾ *Dicționarul Statistic al Basarabiei*, p. 121.

ISTORIA

DE I. ZABOROVSKI.

În rândurile ce urmează s'au strâns laolaltă date privitoare la istoria regiunii românești dintre Prut și Nistru, *Basarabia*, deslipită de *Moldova* în 1812 și unită cu România în 1918.

Istoria deosebită a Basarabiei înseamnă în sensul strâns al cuvântului istoria frământărilor și prefacerilor prin cari a trecut în curgerea veacurilor această parte de pământ românesc, din pricini fatale, geografic-istorice. Aceste frământări și prefaceri sunt cuprinse ca într'un simbol în însăși numele de Basarabia, de cea mai curată și mândră origine românească, nume care a acoperit însă această regiune ca un zăbranic al morții un veac întreg sub străinul cotropitor.

Istoria acestei *noui* provincii a României e legată organic de istoria *vechei* Moldove, din care ea a fost parte întregitoare *patru veacuri* și formează un tot cu istoria neamului românesc, creiat de cucerirea și civilizația Romei pe podișul încununat de Carpați și revărsat în creșterea lui de mai târziu dealungul văilor apelor până la hotarele trase de fire acestei entități geografice, Dunărea, Marea Neagră, Nistru, prisosul trecând și peste ele.

Conspect geografic. — *Basarabia* în înțelesul de astăzi este porțiunea podișului moldovean dintre Prut și Nistru, format din culmi lungi și late în direcția SE, menținându-se la înălțimea cam de 300 m ¹⁾, și alcătuind în genere o masă deluroasă puțin înclinată spre sud, în care apele au săpat văi largi, lăsând în relief dealuri uniforme ²⁾, acoperite cu păduri.

În partea de miază-zi dealurile se pierd puțin câte puțin într'o câmpie largă, alcătuind stepa (*Basarabia* propriu zisă), mărginită de Dunărea de jos și Marea Neagră.

Nistru, ale cărui ape se plimbă prin nenumărate cotituri, primește, în regiunea centrală a Basarabiei pe Răutu cu Cubolta ³⁾, Bâcu și Botna.

În partea de miază-zi apele au în genere direcția S: Cahul, Ialpuș, Catalpuș și Chirgir-Chitai, ce se varsă în limanurile cu acelaș nume. Cel mai însemnat este Cogâlnicul, care se varsă în lacul Conduc (Sasicu).

¹⁾ Dr. G. Murgoci și I. Popa-Burcă »*România*«, 1920, pag. 48.

²⁾ Uniformitatea dealurilor Basarabiei e întreruptă în partea de NW, între Prut și Nistru, de șiruri paralele de stânci din piatră de var, calcar poros, care sub numele de Toltry se continuă în Podolia și Galiția (Ib., pag. 49).

³⁾ Răutu și Cubolta curg în parte într'o regiune joasă, plină de bălți (Ib., pag. 101).

În ce privește clima Basarabiei, media temperaturii între 7° și 8°, în genere, cu ierni foarte friguroase și veri foarte călduroase; însă marea Neagră prelungește o toamnă caldă și plăcută în partea de miază-zi foarte priincioasă pentru cultura viței ¹⁾. Dintre vânturi, în partea centrală a Basarabiei predomină Crivățul, iar în partea de sud Băltărețul. Basarabia de N are aproape toată vara ploioasă, iar iarna uscată, partea de S în genere e secetoasă ²⁾.

Indelețnicirea locuitorilor având în vedere bogățiile locului constă mai ales în lucrarea pământului și creșterea vitelor ³⁾.

Pe o suprafață de 45.630 km. p. ⁴⁾ trăesc azi cam 2.650.000 locuitori, dintre cari cea mai mare parte cam 1.700.000 sunt Români, vechii Moldoveni, băștinași pe aceste meleaguri, ocupând mai ales mijlocul și partea de miază-noapte; ceilalți sunt străini: Ucranieni, infiltrați în partea de nord a ținutului Hotin, și cu deosebire osebite neamuri colonizate în timpurile noastre în partea de miază-zi: Velico-Ruși, Lipoveni, Cazaci, Bulgari, Găgăuți, Germani; Evreii sunt răspândiți prin târguri și târgușoare ⁵⁾

Conspect istoric. Astăzi *Basarabia* este partea României, cuprinsă între Prut și Nistru (județele: Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Chișinău, Tighina, Cahul, Ismail și Cetatea-Albă).

În trecut Basarabia n-avea nume deosebit, ea eră parte întregitoare din *Moldova*, țară întemeiată prin jum. sec. XIV (c. 1360) de Românii maramureșeni, descălecători pe apa Moldovei, și cuprinsă între munții Carpați, Dunărea de jos, Nistru și marea Neagră ⁶⁾.

¹⁾ *Ib.*, pag. 67.

²⁾ Aci suflă un vânt uscat și cald (Zamfir C. Arbore. *Basarabia în secol, XIX 1898*. pag. 73).

³⁾ După Comitetul central de statistică din 1905, Basarabia avea 4.189.545 ha. *cultivabile* (Pan. Halippa. *Basarabia, schiță geografică*, pag. 1).

Dicționarul statistic al Basarabiei 1923 ne dă următoarele cifre:

Suprafața cultivată cu cereale	2.561.661 ha. (în 1922).	
acoperite cu pomi	40.470 ha.	} în 1920.
» cu vii	399.6 ha.	

Vite, 4.001.750 capete în 1922 2.642.167 ha.

Pește prins 3.967.609 kg. în 1918

⁴⁾ În această cifră se cuprinde și o suprafață de ape de 1.230 kmp. (Pan. Halippa, loc. cit.).

⁵⁾ Iată cifrele exacte după Dicționarul statistic:

1919: Români, la sate	1.585.000,	la orașe	98.000
Ucranieni, la sate	225.000	»	» 29.000
Evrei " "	138.000	»	» 129.000
Bulgari și Găgăuți, la sate	124.000	»	» 23.000
Velico-Ruși " "	45.000	»	» 30.000
Lipoveni și Cazaci " "	41.000	»	» 18.000
Alții	33.000	»	» 34.000

⁶⁾ Moldova veche se împărțea în trei părți: Țara de Jos, Țara de sus și Basarabia, numărând în total 23 ținuturi și anume: Țara de Jos cuprindea 12 ținuturi 1) Iași, 2) *Cărligătura* (ambele ținuturi de o parte și de alta a Prutului), 3) Roman, 4) Vaslui, 5) Tutova, 6) Tecuci, 7) Putna, 8) Covurlui, 9) Fălciu, 10) *Lăpușna*, 11) *Orhei*, 12) Soroca (aceste ultime trei în Basarabia de azi); Țara de Sus cuprindea 7 ținuturi: 1) *Hotinul* (Basarabia), 2) Dorohoi, 3) Hârlău, 4) Cernăuți, 5) Suceava, 6) Neamțul, 7) Bacăul; Basarabia, partea de miază-zi a Moldovei, între Prut și Nistru, cuprindea: 1) Bugeacul (din sec. XII) și ținuturile: 1) Cetatea-Albă, 2) Chilia, 3) Ismailul (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 1909, pp. 42 și urm.).

Astăzi Moldova întregită e alcătuită din: Moldova veche (13 județe), Bucovina (11 județe mici) și Basarabia (9 județe), în total 33 județe.

De pe la sfârșitul secolului al XIV, din timpul Domnului Moldovei Roman Mușat (1391—1394), Basarabia în întregimea ei era *una* cu țara Moldovei; Alexandru cel Bun (1400-1433) i-a adăugat *Cetatea-Albă*, dela limanul Nistrului (1410), iar Ștefan cel Mare (1457—1504) i-a desăvârșit hotarul dela Dunărea de Jos, cuprinzând definitiv în marginile ei *Chilia* (1465) ¹⁾.

În anul 1484, la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, Basarabia pierde cele două cetăți, apărătoare ale hotarului ei de miază-zi: Chilia și Cetatea-Albă, care capătă denumirea de *Akkerman*. Turcii unesc cetățile prin pământul înconjurător, alcătuind primele provincii turcești (Raiele) în cuprinsul Basarabiei.

În regiunea Codrului.

În anul 1583, în timpul lui Ștefan Lăcustă (1583—1590), raielele din Basarabia de jos sunt sporite cu toată această parte a Basarabiei, parte cunoscută de atunci sub acest nume: în ea e cuprinsă de acum și *Tighinea* de pe Nistru, care capătă denumirea de *Bender*. În interiorul acestor raiele sunt primiți a se sălășlui Tătarii de peste Nistru: ei dau părții ocupate denumirea de *Bugeac*.

În anul 1713 Turcii s'au înstăpănit și asupra cetății *Hotinului*, făcând din ținutul înconjurător din Basarabia de sus o altă raia.

¹⁾ Hotarul în această direcție până atunci a oscilat între țara Românească și Moldova.

La începutul secolului al XV tot ținutul dintre Prut și Nistru era în stăpânirea Domnilor Moldovei; la începutul secolului al XVIII rămăsese sub obla-duirea acelor Domni numai mijlocul (ținuturile: Greceni, Codru, Lăpușna, Orhei, Soroca și partea de dincolo de Prut din ținuturile Iași și Cârligătura).

În anul 1812, prin tratatul de pace dela București, Turcia, „suzerana“ țărilor române, a cedat Rusiei *întreaga parte a Moldovei dintre Prut și Nistru*: raielele turcești (Hotinul, Benderul, Ismailul, Chilia, Akkermanul), Bugeacul tătarăsc și ținutul moldovenesc mijlociu (Greceni, Codru, Lăpușna, Orhei, Soroca și partea din Iași și Cârligătura).

Denumirea de Basarabia pe care o purtă numai partea de jos a acestui ținut, a fost extinsă de ruși întregului ținut anexat, devenit o provincie (oblastie) a imperiului rusesc, mai apoi (1871) o gubernie (*Basarabia*).

În anul 1856, prin congresul dela Paris, s'a retrocedat Moldovei o porțiune din Basarabia de miază-zi: ținuturile Cahul, Ismail și Bolgrad.

În anul 1878, prin congresul dela Berlin, această porțiune, care dela 1859 făcea parte din Principatele-Unite ale Moldovei și Valahiei (dela 1866 „România“), a fost înapoiată Rusiei.

În anul 1917, în urma revoluției rusești, Basarabia se preface în *republică democratică moldovenească*, însă în federația statelor rusești.

În anul 1918 republica moldovenească devine *independentă*.

În ziua de 27 Martie 1918, în urma rostirii „Sfatului Țării“, Basarabia, devenită republică moldovenească, se unește cu țara-mamă România, din care astăzi face parte întregitoare.

Basarabia. Astăzi prin *Basarabia* se înțelege întreg ținutul dintre Prut și Nistru, denumirea, în această întindere, datând dela anexarea acestei părți a Moldovei la imperiul rusesc (1812).

În trecut prin *Basarabia* se înțelegea numai partea de miază-zi a ținutului ce poartă azi acest nume ¹⁾, adică cam ce-ar corespunde din 1538 raielelor turcești, cari se întindeau asupra județelor de astăzi: Cetatea-Albă, Ismail, Cahul (cea mai mare parte) și în parte Tighina ²⁾.

CREIAREA MOLDOVEI. — 1. Timpurile ante-romane. Cel mai vechiu popor cunoscut ca trăitor pe cuprinsul Basarabiei (circa sec. VI a. Hr.), *Sciții*, nu reprezintă, desigur, decât numai numele politic de stăpânire a unei minorități

¹⁾ Vigenère, scriitor din sec. XVI spune: „dealungul malurilor mării Negre, unde sunt fortărețele Cetatea-Albă și Chilia, e Moldova sau Basarabia“; Miron Costin, în poema sa, amintește de acei Domni-Basarabi, cari stăpâneau și acel țărm al mării, unde s'a lăsat numele Basarabiei, deși câmpia Cetății-Albe până la Euxin a fost totdeauna moldovenească; Botero, călător în sec. XVI, arată că o parte a Moldovei se chiamă Basarabia „pe marea Neagră, unde e Cetatea-Albă“ etc.; apoi în sec. XVII Chytroens spune, că din Moldova făcea parte și Basarabia „lângă marea Neagră“ etc.; Timon, în sec. XVIII, arată că Basarabia e „extrema pars Moldaviae“, cu Cetatea-Albă etc. (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, 1900, pp. 75—76; cf. D. Cantemir op cit. pp. 42, 54—58).

²⁾ Valul lui Traian, începând dela Prut mai jos de Fălciu și stărșindu-se la Nistru, mai sus de Bender, despărțea Moldova de raielele turcești (B. P. Hașdeu, Ioan Vodă-cel-Cumplit, 1894, pp. 117—118, cf. D. Cantemir, loc cit.).

etnice, sub care se cuprinde un șir de neamuri deosebite după ținutul locuit, felul de trai, naționalitate, pe întinsul dintre fluviul Don (vechiul Tanais) - marginea extremă de est și r. Olt - - marginea extremă de vest ¹⁾). În ce privește Basarabia, Sciții propriuși — cunoscuți ca popor nomad — vor fi cutreerat cu deosebire partea de miază-zi — Bugeacul — ca loc de trecere și prelungire a stepei rusești, iar partea centrală și nordică cu vâlcele și colnice va fi fost în seama supușilor băștinași în aceste locuri, ca unii ce vor fi avut un trai mai așezat, hotărât de îndeletnicirea lor: creșterea vitelor și în măsură rudimentară lucrarea pământului, îndeletniciri pe care le găsim bine hotărâte — după risipirea stăpânirii scitice c. sec. V a. Hr. — la băștinașii acestor locuri, geto-dacii, seminții tracice, răspândiți în această parte până la Dunăre, semințiile cele mai numeroase fiind peste Dunăre, în partea de miază-zi.

Faptul că pe timpul lui Alexandru-cel-Mare (336 - 324) centrul de gravitate politică geto-dacă trece din sudul Dunării la nordul acestei ape ²⁾ nu îndreptățește presupunerea coincidenței și cu înstăpânirea acelor părți de neamurile geto-dacice prin dislocuirea celor scitice ³⁾, ci mai degrabă ne duce la încheierea, că popoarele care mai înainte intrau în organizația stăpânirii politice scitice, rămase libere după desfacerea acelei organizații, al cărei centru de gravitate a rămas totdeauna în stepa rusească (îndepărtat), apar în organizația politică proprie cu toată forța manifestă a unui popor străvechiu și definitiv așezat pe aceste meleaguri ⁴⁾).

Deosebit de poporul autohton geto-dac, care era răspândit pe întreg conspectul geografic asemănător, cuprinzând podișul moldo-basarabeian în întregimea lui, apoi întinzându-se ca o pânză și în părțile deluroase muntenesti, aflând apoi pe podișul ardelenesc punctul lui de concentrare, unde a dat naștere organizației politice proprii: statul dac de mai târziu (sec. I a. Hr.), partea de miază-zi a Basarabiei, — Bugeacul — alcătuind o unitate geografică cu câmpia Munteniei — a fost, desigur, potrivit caracterului ei de stepă, un loc de străbătere a popoarelor nomade — respectiv scitice - până la colonizarea prin expansiunea firească a poporului depe colnice și vâlcele, care treptat și concomitent cu slăbirea dominațiunii scitice, s'a înstăpânit și pe câmpia mărginașă a podișului până la granițele firești — Dunăre, marea Neagră și Nistru.

În afară de aceste popoare, încă din timpul dominațiunii politice scitice, țărmurile mării Negre și ale Dunării, mărginașe ale Basarabiei din partea de miază-zi, se aflau în stăpânirea Grecilor, cari aveau aci, pe locul Cetății-Albe, vestita colonie Tyras ⁵⁾). Găsim și aci acelaș proces de înrăurire civilizatoare asupra părții masive și întunecate a pământului, ale cărei orificii de respirație -

¹⁾ Herodot c. IV apud. Al. Xenopol. *Istoria Românilor* ed. 1896, I, p.p. 21 și urm. V. Pârvan. *Inceputul vieții romane la gurile Dunării*, f. dată p.p. 17 și urm.

²⁾ Tucidide, Dio Cassius, Arrianus, Strabo.

³⁾ Al. Xenopol, op. cit., I, p. 44 și urm.

⁴⁾ I. G. Andrieșescu. *Contribuție la Dacia înainte de Romani* 1912, p.p. 114—115.

⁵⁾ N. Iorga. *Chilia și Cetatea-Albă*, 1899, p. 15 și urm. V. Pârvan, op., cit. p.p. 40 și urm.

mare, erau ocupate de o civilizație de o putere covârșitoare, care, după cum în împrejurări analoage a străbătut poporul macedonean și pe cel italic, a încălzit cu razele ei de lumină și căldură și romanismul, ce s'a întins peste aceste locuri mai târziu (sec. II d. Hr.).

2. Romanizarea Basarabiei. Romanizarea Basarabiei stă în legătură cu *romanizarea întregului orient, romanizat* prin cucerirea romană, începută de pe la sf. sec. III î. Hr.—228 î. Hr.—și desăvârșită în partea locului despre care este vorba prin cucerirea Daciei Traiane în sec. II d. Hr. (105 - 106).—Basarabia fiind parte nemijlocită din pământul locuit de Daco-Geți, firesc a trebuit să cadă în sfera de romanizare a acestor popoare în urma stabilirii organizației politico-culturale romane în aceste locuri, organizație cunoscută sub numele de *provincia romană Dacia Traiană*.

E drept că romanizarea cu organizarea ei intensă s'a făcut în marginile provinciei, care oficial cuprindea centrul de populație și fosta organizație politică geto-dacă: partea vestică a *Ardealului* cu partea estică a *Banatului și Oltenia* ¹⁾, restul țării: dealurile și câmpia Munteniei, podișul moldo-basarabeian și stepa basarabeiană rămânând în afară de organizația politică romană și în bună parte în stăpânirea efectivă a băștinașilor geto-daci, al căror număr s'a îngroșat firește cu o notabilă admigrare din partea pământului lor cucerit de Romani ²⁾. O dovadă că părțile menționate au fost lăsate în afara stăpânirii romane din sec. II d. Hr. este și prezența valului lui Traian, care se întindea dela Tighina pe Nistru până la Prut, în direcție transversală, deci construit nu pentru apărarea Basarabiei, ci pentru apărarea Dobrogei, provincia romană Scythia Minor ³⁾.

Romanizarea Daco-Sciților aflători pe câmpia Munteniei și pe podișul moldo-basarabeian s'a făcut dar prin radierea romanității prin contactul vecinătății și ca rezultat al comunicațiilor inerente locurilor și oamenilor, cari n'au putut încetă după cucerirea romană, ea neavând caracterul unui zid chinezesc. Dacă aceste locuri n'au intrat în stăpânirea directă a Romanilor este că ele nu prezentau pe acea vreme vre-un interes deosebit economic sau politic, populația de aci fiind rară, locurile sălbatice ⁴⁾. Însă pe o vreme când hotarele politice n'aveau determinarea și fixitatea hotarelor moderne, stăpânirea romană, deși aci neorganizată, cuprindea în sfera ei de influență și aceste locuri, pe cari le străbătea cu puterea ei economico-politică-culturală, prin contactul cu paza valului, dealungul Dunării până la vărsare și aflându-se cetăți de pază nu numai

¹⁾ Ptolemeu sec. II d. Hr. *Entropius* apud. Al. Xenopol, I, pp. 111 și urm.

Vezi drumurile și orașele romane: *Tabula Peutingeriană*.

²⁾ Aci numărul vechilor locuitori, cu deosebire partea bărbătească, parte nimiciți în lupte, parte emigrați în urma cuceririi s'a micșorat în mod simțitor, fără însă a dispărea complet, înlesnind romanizarea (*Entropius*).

³⁾ Al. Xenopol, I, p. 154.

⁴⁾ Din 36 orașe dace arătate de Ptolemeu în Dacia, numai 8 sunt puse în Muntenia și Moldova (*Xenopol*, I, p. 154 și urm.).

pe malul drept, dar și pe cel stâng ¹⁾. Sub aceste auspicii câmpia munteană, cași cea moldo-basarabeană, deși necolonizată și neocupată cu armata, au fost însă pacinic folosite de plugarii și negustorii romani ²⁾. Rămâne stabilit, dacă ținem seama că romanizarea se datorește nu atât coloniștilor aduși din toată

Împăratul Traian.

lumea romană și care desigur reprezintă un caracter dubios în parte și superficial roman, ci infiltrațiunii lente, dar adânci a păturii rurale unită cu elemente militare, după cum dovedesc cuvintele cu caracter ruralo-militar din I. română ³⁾, că, înainte de revărsarea poporului român format și rezultat din puternica și desăvârșita romanizare a Daciei-Traiane propriu-zisă cu centrul de gravitate Ardeal—Banat—Oltenia, peste munți,—care constituie în felul lor o piedică, stabilind un fel de dualitate al întregului geografic și etnografic al României, a fost și altă romanizare cu centrul de gravitate pe ambele maluri ale Dunării direcția nord-est, care este și prima din câmpia munteană și moldo-basarabeană cu repercusiuni și pe podiș ⁴⁾. Aci, însă, s'a menținut încă mult timp rezerva dacogetică neatinsă în centrul masei ei de puternica influență a romanismului; cu timpul însă s'a topit la focul dogoritor

al civilizațiunii romane, fiind treptat elemente atrase în cuptorul de romanizare ardeleano-banato-oltean sau dunărean, fie de voe, fie de nevoe ⁵⁾.

3. Basarabia în fața marilor confederații de barbari (sec. III—VI).

Basarabia ca parte întregitoare a podișului moldovean, necuprinsă în organizația politică romană, în timpul formării marilor confederații de barbari din sec. III și chiar mai înainte, a servit ca teren de lente infiltrațiuni străine, probabil slave, care pe măsură ce Geto-Dacii, atrași către centrul de gravitate a

¹⁾ La Barboși lângă Galați, la Oituz (Poiana) erau întărituri mari de apărare, apoi val cu șanț de apărare dela Adjud până la Foltești; în legătură cu valul lui Traian „Tighinea-Prut” drumul roman prin Moldova de jos la Barboși și punct important naval și stațiune militară a cohorței din leg. I Italică (V. Parvan, op. cit., pp. 49—51. id. Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos, an. acad. 1913, p. 30; cf. Xenopol, II, p. 94).

²⁾ V. Parvan: *Inceputurile etc.*, p. 35, 36.

³⁾ N. Iorga. *Hist. des Roumains* 1922, pp. 21, 24. *Ist. Rom. din Ardeal* 1925, pp. 20—21; cf. V. Parvan. *Castrul dela Poiana*, loc. cit.

⁴⁾ V. Parvan, *Inceputurile...* p.p. 103—105, 128 și urm. 139.

⁵⁾ Dacii rămași liberi căutau să pătrundă și cu forța în partea pierdută a țării lor, de aci colonizari cu sila de către împărații romani de Daci liberi în cuprinsul Daciei Traiane.

neamului lor supus puternicei influențe romane, se împuținau, ocupau ei locurile rămase libere și se îndesau pe măsură ce erau apăsați de migrațiunile popoarelor barbare. Altă înfățișare a Basarabiei este stepa de miază-zi, pe a cărei margine udată de apele mari se înfiripase o înfloritoare și senină civilizație greco-romană, cum s'a arătat, prin coloniile grecești de pe țărmurile și în această parte—a Pontului Euxin (Tyraș), și romanizate prin atingerea cu provinciile romane Moesia și Scithya Minor¹⁾, mulțumită legăturilor agricolo-comerciale ca și ale lumii militare—puternic element de romanizare de prin castre, cetăți și apărare a valurilor.

Aceste două părți alcătuitoare ale Basarabiei au avut, firește, o soartă inegală ca urmare a năvălirilor barbare. Podișul (centrul și nordul) și-a continuat aproape neturburat procesul-normal de infiltrări, așezări, deslocuiri de popoare, desigur, întocmai ca fundul apelor adânci, vâluind uneori mai ușor, alte ori mai tare, în tot cazul puțin notabil, ca un teren neinteresant—spre a fi neliniștit adânc, dovadă că Romanii nu și au organizat aci stăpânirea, deși această patre se prezintă ca o enclavă între Dacia Traiană, Scithya Minor și Ad-Moesiam, și n'ar fi pus vre-o rezistență apreciabilă etnico-politică ca de pildă Dacia-Traiană; un ținut deci acoperit în mare parte cu păduri, fără drumuri, fără așezări, fiind un fel de prelungire a părții rămasă barbară (Germania-Rusia) a Europei de pe vremuri.

Valurile cele mari care spumegau violent pe apa Basarabiei erau însă cele dela suprafață—stepa de miază-zi (Bugeacul), unul din cele două popasuri ale popoarelor în mișcare, celalt popas fiind câmpia Tisei (Panonia). În Bugeac intensitatea și caracterul deosebit de violent²⁾ al imigrărilor necurmte și îndelungate (sec. III—XIV), au stins începutul civilizațiunii antice (*romano-grecești*), care numai ce se înfiripase și totuși pătrundea ca niște raze puternice de soare³⁾, în întunericul încunjurător, tinzând la romanizarea podișului moldo-basarabeian⁴⁾. În acest popas se așează primii barbari năvălitori *Goții*⁵⁾, pe care-i găsim statornici în aceste locuri de prin c. 260 până la venirea Hunilor—375⁶⁾.

Atât *Hunii* (375—453) cât și frații lor întru totul asemănători *Avarii* (sec. VI) n'au dat atenție specială Bugeacului, unde ramuri de ale lor vor fi sălă-

¹⁾ Despre vre-o influență romană în legătură cu Dacia-Traiană deocamdată nu poate fi vorba, despărțirea și piedicele naturii erau prea mari în timpul acela.

²⁾ A. Xenopol, II, p.p. 30—31.

³⁾ V. Părvan afirmă că Moldova de miază-zi, toată câmpia munteană și *Basarabia de jos* au fost pătrunse tot așa de adânc de viața romană, ca și Dacia Tr., Oltenia și Dobrogea. (*Începuturile*, p. 138).

⁴⁾ Rămășițele splendei civilizațiunii romane din aceste locuri s'au descoperit abia în timpurile din urmă (V. Părvan, op. cit.). Cf. Zamfir Arbore. *Basarabia* în sec. XIX, p.p. 8—12.

⁵⁾ Când împăratul Valens vrea să lovească centrul puterii Sciției, el face pod la Noviodunum, la capatul de desfacere al Deltei (Xenopol, II, p.p. 6,8).

⁶⁾ O dovadă de sălășluirea lor în locul menționat e și faptul că împinși de Huni, cu excepția unui mic număr care la direcția munților (Kaukanland) și de ramura (Ostrogoții) care se așează în Panonia, încunjurând Carpații, masa Goților așezați în părțile noastre, Goții trec peste Dunăre în Moesia. (Xenopol, II, p. 9).

şluit cu totul vremelnice—căci altfel în loc de direcţia nord-est, prin înconjurul Carpaţilor păduroşi, care i-a dus în cel de al doilea popas: Panonia, ei ar fi luat direcţia sud spre Moesia, ţinta ultimă a lor fiind tot imperiul roman ¹⁾.

4. Slavii în Basarabia. Afară de opera de distrucţie a civilizaţiei romane în Basarabia de jos ²⁾, năvălirile barbare au avut şi o operă pozitivă de mare importanţă pentru soarta neamului românesc: propulsiunea masei slavone din stepa rusească şi podişul ucrainean, în aceste locuri.

Desigur că Slavii făceau parte din confederaţia popoarelor sarmato-scitice, despre cari vorbeşte Herodot, şi nu e nici un motiv ca infiltraţiuni slave să nu fi fost pe podişul moldo-basarabeian, ba chiar poate pe câmpia munteană, încă depe acea vreme (sec. VII—VI a. Hr.). Slavii, desigur, că au făcut parte şi din confederaţia Goţilor ca şi, mai ales, din cea a Hunilor, a căror putere de târrire a popoarelor din părţile pe unde treceau, se vede de acolo că pe Ostrogoţi, ramura Goţilor aflaţi la răsărit de Nistru la venirea Hunilor (375), îi găsim imediat la desfacerea confederaţiei acelora (453) în Panonia. Mai mult, Slavii sunt arătaţi de Jordanes, încă înainte de năvala Hunilor, ca mărgininându-se spre vest cu Dacia „încojurată cu o întăritură de munţi“, adică Dacia-Traiană ³⁾. Deci nici o vorbă că podişul moldo-basarabeian trebuie să fi fost ocupat în bună parte, bine înţeles sporadic, ca un ținut de puţină însemnătate pentru vieaţă pe vremea aceea, de triburi slavone, cari au început să se intensifice la năvala Hunilor (sf. sec. IV) şi ajungând la maximum de intensificare la cea a Avarilor, (prima jum. sec. VI).

Concentrarea lumii slavone nu trebuie înţeleasă a fi ținut prea mult timp, dacă ținem seama de pânza întinsă a repezii ei resfirări, care se ţinea dela marea Baltică şi apa Elbei până la marea Adriatică, pătrunzând până în inima Greciei şi adânc, şi în Dacia-Traiană ⁴⁾.

Deşi Slavii au pătruns şi în văile din cetatea de munţi a Ardealului, persistenţa lor timp mai îndelungat se observă în părţile şese sau în vâlcelele podişului moldo-basarabeian, în depărtare de munte: locul de concentrare şi persistenţă a masei latine. Denumirile de riuri, de localităţi cu caracter slav ⁵⁾, care abundă în aceste părţi, locuite astăzi de o populaţie compact românească, precum şi mărturiile istorice despre formaţiuni politice slave în aceste părţi, anterioare întemeierii ţării Moldovei ⁶⁾, sunt dovezi neînlăturabile, că atât câmpia munteană, cât şi vâlcelele podişului moldo-basarabeian—cu deosebire partea

¹⁾ N. Iorga. *Histoire*, p. 26.

²⁾ Dacă ținem seamă că năvălirile barbare au nimicit organizarea şi civilizaţia română în centrul ei de cristalizare: Dacia-Traiană, pe unde au trecut fără a se aşeza, în aşa fel că a întors poporul daco-roman la starea de păstorie (*Xenopol* II p. 36), se înţelege că nu mai putea rămâne urma de civilizaţie română în drumul de trecere şi popas perpetuu: Basarabia de jos.

³⁾ *Xenopol*, II, p. 5.

⁴⁾ Procopius, Teofilact 640, Menandru (*Xenopol*, II, p.p. 44—47).

⁵⁾ *Xenopol*, II, pp. 172, 174—175.

⁶⁾ Ib. pp. 175, 177; cf. *Zamfir Arbore*, op. cit., p. 14 (Slavii în Basarabia citaţi de cronicarul rus Nestor).

dintre Siret și Nistru, au fost îndelung timp locuite de o populație slavonă precumpănitoare.

Dacă ținem seamă de faptul că Moldo-Basarabia era în imediată vecinătate și prin configurația geografică — podișul moldo-basarabeian fiind o prelungire a celui ucrainian — cu masa slavonă din răsăritul Europei, în timp ce Basarabia de jos ca și câmpia munteană constituia drumul de trecere și popas al popoarelor mișcătoare, atunci înțelegem că triburile slavone dela șes s'au strecurat mai repede spre locurile lor de concentrare: podișul ardelean, unde se topeau în cuptorul dogoritor al latinității, fiind absorbite rapid și complet în masa compact romanizată de aci, și peste Dunăre, unde lupta cu elementul traco-roman de acolo îi era favorabilă, dată fiind risipirea acelui element de devastările cumplite barbare din sec. IV—VII: urmarea este că în părțile noastre Slavii s'au putut menține mai îndelungat pe podișul moldo-basarabeian.

Procesul de influențare slavonă asupra poporului și mai ales a limbii daco-romane se va fi petrecut nu numai pe podișul transilvan-leagănul românismului—unde traiul laolaltă a Daco-romanilor cu Slavii se va fi petrecut câte va secole (III—VI), ci și dincoace de munți, pe câmpia moldo-munteană și podișul moldo-basarabeian, unde lupta de desnaționalizare a Slavilor a fost poate mai aprigă, date fiind condițiunile grele, în cari se găseau infiltrațiunile romane pornite din partea muntelui (podișul ardelean) spre masa slavonă aflătoare în acele locuri. Immigrarea daco-romanilor în părțile locuite de masse mari slavone se va fi început odată cu încetarea primelor năvăliri violente, cari au dat naștere marilor confederații barbare, încetare care coincide cu slăbirea stăpânirii prin defecțiunea slavo-bulgară (incep. sec. VII) și s'a continuat tot timpul până la năvălirea Tătarilor (jum. sec. XIII), care prin caracterul ei extrem de violent a stavilit masa daco-romană, ce începuse a se resfira până departe dincolo de Nistru, amenințând analog cu emigrarea masei slavone, ca, depărtându-se prea mult de punctul ei de razim să se dilueze până a se pierde sau a se fixa în alte locuri de concentrare decât în acele în nemijlocită atingere cu muntele. Faptul că azi atât Moldova veche, cât și Bucovina și Basarabia, afară de neînsemnate părți de margine recent colonizate cu străini, sunt în întreg trun hiul lor compact românești, deși denumirile slavone în aceste părți abundă, este o dovadă de puternicul șuvoiu romano-dac pornit din munte, care — urmat și de întemeierile, după cum se va vedea, a unei organizații de Stat pe la jum. sec. XIV: țara Moldovei,—a desnaționalizat cu desăvârșire triburile slave de aci și le-a desființat începuturile lor de organizare, fiind străbătut și el, bine înțeles, de influențe slave, dela locul de pornire și probabil și la locul ultim de așezare.

E cam acelaș proces, care s'a petrecut cu desnaționalizarea semințiilor slave dela răsărit de Elba prin marca de Brandenburg (vechiul Branibor slav), ca și germanizarea Borușilor din Prusia de către cavalerii Teutoni și ai Purtătorilor de spadă.

5. Basarabia față de a doua perioadă de năvăliri barbare (sec. X—XIII). Din confederația avară făceau parte și *Bulgarii*, cari, desfășcându-se de Avari sub Cubrat (634), alcătuiesc ei însă și o stăpânire în felul huno-avaric, care se întindea dela Don până la hotarele Panoniei. Dar această stăpânire e împărțită în oarde, dintre cari cea a lui Asparuh, stabilită la început în Onglu (Bugeac) sau Basarabia de jos (668), trece curând și se așează definitiv în Moesia (678).

Deși așezarea Bulgarilor nu se constată decât în Basarabia de jos și aceasta scurtă vreme, stăpânirea lor politică—cu urmări însemnate asupra formațiunilor politice românești—se constată după nimicirea stăpânirii Avarilor de către Franci (797) și la sudul și la *nordul* Dunării ¹⁾.

După scurta sălășluire a *Ungurilor* în Basarabia de jos (Atelcuz) *c.* 830 până la 952, găsim acolo pe *Pecenegi* sau *Pacinați*, care se lătesc spre câmpia munteană. Erau împărțiți în mai multe triburi, dintre care unele locuiau dincolo de Nistru, altele (cam jumătate) dincoace ²⁾. În a doua jumătate a sec. XI, au fost nimiciți, din cauza incursiunilor ce făceau în imperiul bizantin, de Isaac Anghel (1083—1096) ³⁾. În timpul stăpânirii pecenege la gurile Dunării, în Basarabia de jos, se menționează pentru prima oară Cetatea-Albă, Aspron al Byzantinilor ⁴⁾.

Ca urme de așezările Pecenegilor în Moldova și Basarabia de jos au rămas denumiri ca : Peceneaga, sat și râu pe malul drept al Dunării, pârâul Uz și pasurile Uz și Oituz dinspre partea muntelui.

O răspândire mai largă în Moldo-Basarabia și câmpia Munteană ⁵⁾, până dincolo de Olt, o găsim la poporul uralo-altaic, înlocuitor al Pecenegilor, *Cumanii*.

Ei vor fi fost un trib al Pecenegilor, căci apar alături de aceștia la 1057, adică în toiul luptelor acelora cu Bizantinii, și le vor fi luat locul.

Numărul relativ mare de numiri cumane de așezări și de oameni, ce-au rămas până azi, numele de Cumania ce purtau țările române până în jumătatea sec. XIII, înființarea episcopatului Cumanilor pe Milcov, deci indicarea unui centru, sunt dovezi neînlăturabile de înfiriparea temeinică a unei stăpâniri cumane în părțile noastre cu deosebire în Moldo-Basarabia-de-Jos, dar nu și o egală infiltrație a poporului cuman însuși, care de stepă fiind, nu-l puteau atrage văile roditoare ale podișului moldo-basarabeian, ocupat probabil încă în majoritate de populație slavă, iar muntele fiind aproape exclusiv în puterea Românilor ⁶⁾.

Stăpânirea Cumanilor ⁷⁾ a fost desființată de năvălirea *Tătarilor*, de acelaș

¹⁾ Xenopol, II, p. 68. Mărturie la geogr. Ravenat sf. sec. VII, geogr.

²⁾ Xenopol II, p. 154—155.

³⁾ Ana Comnena, Cedrenus.

⁴⁾ Const. Porfirogenetul. N. Iorga: *Chilia*, pp. 23, 24, 26.

⁵⁾ Avem 33 numiri cumane în Moldova, Muntenia și Oltenia.

⁶⁾ Cf. Cumania albă și Cumania neagră.

⁷⁾ Locul de scurgere. în urma presiunii din afară a popoarelor mișcătoare, al Pecenegilor și al Cumanilor căți vor fi fost răspândiți pe podișul moldo-basarabeian sau câmpia muntenăască, era Ardealul, unde găsim mai târziu o parte din Pecenegi, cunoscută sub numele de Bessi, prescurtare din Bleseni (Piceni) V Xenopol, II, pag 157.

neam cu ei, a căror stăpânire înfiripată din jumătatea sec. XIII ține în Basarabia-de-Jos, până în jumătatea sec. XIV, ea însă, prelungindu-se dincolo de Nistru, până la marea Caspică și mai departe, centrul puterii lor fiind în mijlocul Asiei¹⁾), încă câteva secole. Deși au lăsat și Tătarii numiri, ca urme ale stăpânirii lor prin părțile noastre, ca și frații lor precedenți, Pecenegii și Cumanii, de vre'un amestec notabil cu Românii nu poate fi vorba, așezarea lor ca popor fiind mărginită numai în Basarabia-de-Jos (Bugeac)²⁾.

Însă atât Pecenegii, cât și Cumanii și într-o măsură infimă Tătarii s'au amestecat în parte cu elementele etnice străine, conlocuitoare pe podișul moldo-basarabeian și câmpia munteană basarabeiană, și mai ales cu slavi³⁾.

6. Intemeierea țării Moldovei. Primele elemente de organizație politico-administrativă la Români au fost *județele* (văile cu satele), mai târziu, mai multe județe corespunzând unei oarecare unități geografice, au alcătuit organizația politico-militară: *voevodatul*. Din dezvoltarea voevodatului depe Argeș, cuprinzând la sine și voevodatul vecin depe Jiu, a ieșit *Țara Românească sau Muntenia* circa 1290 d. Hr.; din dezvoltarea voevodatului depe apa Moldovei, cuprinzând la sine mai târziu și voevodatul Sepenișului, depe Prutul superior până la Nistru, a ieșit *țara Moldovei*, circa 1359 d. C. Această țară, apoi, cuprinzând în organizația sa treptat, dar repede, toate alcătuirile voevodale depe întregul cuprins dintre Carpați și Nistru până la gurile Dunării și marea Neagră, a dat naștere până pe la 1400 d. C., Moldovei de mai târziu, în compunerea căreia deci se cuprindea în întregime, încă dela începutul sec. XV și porțiunea dintre Prut și Nistru, cunoscută astăzi sub numele de *Basarabia*.

Să vedem temeiul și caracterul elementelor alcătuitoare ale țării Moldovei.

Înainte de întemeierea acestei țări, podișul moldo-basarabeian era ocupat, în majoritate, de populațiuni românești și slave⁴⁾. Deși așezările acestor două popoare într-o măsură oarecare erau întrolocat, în genere *massa românească* era sprijinită pe munte, resfirându-se până la apa Siretului⁵⁾, Slavii fiind împărștiați prin vâlcelele dintre această apă și Nistru⁶⁾.

În ce privește alcătuirile politice anterioare întemeierii Moldovei, se în-

¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, pag. 41.

²⁾ După cuprinderea Bugeacului în alcătuirea țării Moldovei, Tătarii de aci trăesc liberi, având, după relațiile date de Reichersdorf pe vremea lui Petru Rareș, 500 așezări V. N. Iorga, *op. cit.*, pag. 35-36.

³⁾ N. Iorga *id.* pag. 30. Relațiile despre invazia Tătarilor în episcopatul cumanilor (Putna-Râmnic) ni-l da ca locuit de Români (*Xenopol II*, pag. 165).

⁴⁾ Mai avea în număr mai mic: Cumanii și Tătarii (D. Onciul, *op. cit.* p. 95).

⁵⁾ *Xenopol II*, p. p. 172, 174, 175, 178 și urm. Românii, până în timpurile mai nouă au ocupat totdeauna partea muntoasă, unde se află documentate și primele lor urme cf. poporul românesc din munții Hemului, Rodope și Pindului până în zilele noastre (Nicetas Choniates), cf. geografia muntelui (*Xen. II*, p. 25, 28). Români menționați (s. c. XI), dealungul Carpaților Moldoveni, în Bacău, Neamț, denumirea cetății Neamț dovedește existența unui popor românesc în aceste locuri și în acele timpuri *Xenopol II*, p. 191); și voale de Români se revărsau d'n acest rezervoriu până departe: Românii menționați la Dunărea-de-Jos și m. m. Neagră (relațiile lui Cinnamus cu privire la expediția lui Manuil Comnenul în 1161, idem Nicetas Choniates în 1167).

⁶⁾ Slavii din Basarabia menționați de cronic. slav Nestor (*Zamfir Arbore*, *op. cit.*, p. 14).

seamnă în partea locului: ținutul *Sepenițului* între Prutul superior și Nistru¹⁾, ținutul *Câmpulungului bucovinean*, ținutul *Vrancei* (din partea Moldovei de jos spre munte), ținutul *Tigheciului* (Orheiul basarabean), ținutul *Bârladului* (Brodincii-populație mixtă româno-slavă) și stăpânirea tătară din Basarabia de jos. Acesteia din urmă stăpâniri le erau supuse nominal și tributare toate celelalte organizații, fiind împedicate de a se încheia într'un tot, alcătuind unitatea politică a Moldovei vechi.

Dintre alcătuirile moldovenești menționate, anterioare întemeierii Moldovei întregi, a fost desigur voevodatul *Sepenițului* din colțul de N E (ținutul *Hotinului* de azi), ereditar și oarecum egal în însemnătate și putere cu voevodatul celui mai recent descălecat, acel al Moldovei, întrucât în dezvoltarea acestuia din urmă, voevodatul *Sepenițului* intră pare mai mult ca un element moștenit, nu supus, în nici un caz nu cucerit²⁾.

Cât despre »republicile« care s'au păstrat până târziu în cuprinsul Moldovei, ale *Câmpulungului*, *Vrancei* și *Tigheciului*, ele par a fi urme de confederațiuni de cnezate românești³⁾, nedovedind a se cristaliza în forma politică-militară a voevodatului.

În ce privește singura formațiune politică din Moldova ce pare slavă și anterioară întemeierii acestei țări, adică aceea depe apa *Bârladului*, e o stăpânire efemeră pe care a încercat-o a o îndeplini Slavii aflători în Moldova, desigur împreună și cu Românii conlocuitori⁴⁾ după înfrângerea suferită de Cumani la Dunăre din partea lui Manuil Comnenul. De altfel Slavii se cam întăriseră în Moldova până la descălecarea Românilor prin admigrări noi din părțile rusești și persistă, ce e drept ca populație rară, sub Pecenegi, Cumani și Tătari⁵⁾.

Întemeierea țării Moldovei s'a putut face numai după distrugerea cuibului tătăresc din Basarabia de jos, în urma expedițiilor ungaro-române⁶⁾, și s'a

1) În aceste părți cei mai vechi români sunt menționați sub denumirea de *Bolohoveni* (*Volohoveni-Vlachi*), a căror locuri se găseau între principatele de Haliciu Volynia și Kiev până aproape de Bugul superior, a. 1221, 1235, 1195, 1240, 1255—1257 (*Kaluzniacki ap. Xen. II*, p.p. 191—192); cf. relațiile lui Nicetas Choniates despre expediția din Galiția a. 1164 (*D. Onciul*, op. cit. p. 86). În legătură cu expansiunea Românilor în aceste părți este menționată de analele rusești teritoriul *Bolochova* din Podolia, între Volynia și Kiev *Zemlya Bolohovskaia* «pela 1150, oarecum indep. sub conducători proprii cneji» (*D. Onciul*, ib. 86—88—89).

2) I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, 1923 p.p. 31—34. id. *Drepturile noastre asupra Hotinului 1918*, p. 3—4.

3) *D. Onciul*, p. 91—92. Bogdan Bătrânul din 1359 a lăsat Românilor din *Câmpulung* și din codrul *Tigheciului* (*Codrenilor*) autonomia cu judecătoria lor, cu obligația de a plăti tribut și a servi în oastea domnului, până în timpul lui D. Cantemir; cf. sec. XII (*Xen. III*, p. 101—102).

4) Cei mai vechi locuitori din aceste părți, cunoscuți sub numele de *Brodnici* sunt menționați de analele rusești pela 1147; faptul că din diploma regelui Andrei II din 1222 se vede că ei au ajutat la întemeierea imperiului româno-bulgar; 102 în diploma papei din același an sunt echivalați cu *Vlahii* și un voevod al lor poartă numele românesc de *Ploscânea* 1222, îndreptățește părerea că populația acestor locuri era mixta româno-slavă (*D. Onciul*, pp. 89—91).

5) *D. Onciul*, p. 80.

6) Exped. regelui Ludovic-cel-Mare din 1342 (*D. Onciul*, p.p. 96 și urm.). La această expediție au luat parte și voievozii români din Ardeal, supuși coroanei ungare, în deosebi Dragoș, voevodul Maramureșului, întemeietorul voevodatului Moldovei ca o prelungire fizico-etnică a voevodatului său de peste munti, pe apa Moldovei; asemenea probabil, în înțelegere sau cooperând și domnul T.-Românești, Basarab cu fiul și asociatul său Alexandru.

realizat în prima formațiune — prin încheierea laolaltă a voevodatelor menționate, în cuprinderea aproape a întregii Moldove de mai târziu, cu excepțiunea părții de miază-zi: Basarabia de jos (partea vestică) și ținutul Vrancei, care intrase mai dinainte în alcătuirea celeilalte țări surori: Țara-Românească.

Trebue de înțeles că această întemeiere politică a avut un substrat etnic (puternic) românesc însemnat și ca număr și ca forță, rezultat, la început, dintr'o lentă imigrare din părțile muntoase, strecurându-se pe văile apelor și dislocuind șuvițele, unele poate mai vechi, ale șuvoiului slav din direcție opusă, prin muncă, inițiativă și energie, și alcătuind nucleele de formațiuni politice românești, urmată apoi de imigrarea organizată cu caracter militar-politic, cunoscută sub numele de *descălecare*, care se suprapune asupra primei păтури românești, cuprinzând-o în alcătuirea ei ¹⁾, iar resturile slave câte or mai fi rămas, absorbindu-se cu totul în massa românească. Această descălecare de elemente românești politico-militare ia un caracter pronunțat cu întemeierea voevodatului de pe apa Moldovei, după expedițiunea de isgonire a Tătarilor din Basarabia de jos, și culminează cu întemeierea țării de sinestătătoare e Moldovei, de către Bogdan Bătrânul din 1359.

Descălecarea, prin introlocarea elementelor românești din munte cu cele de pe podiș și șes, ca și prin predominarea elementului selecționat prin organizația lui politică militară din Ardeal, a determinat în cea mai largă măsură unitatea de limbă, obiceiuri și așezăminte a întregului popor românesc, din ambele țări întemeiate cam în aceeaș vreme: Țara Românească și Moldova, a căror istorie e aproape identică nu numai prin origină, în desfășurarea ei înfățișând un paralelism surprinzător ²⁾.

BASARABIA CA PARTE ÎNTREGITOARE DIN ȚARA MOLDOVEI.—

7. Timpul de luptă pentru întregirea țării și fixarea hotarelor basarabene.—**Primii Domni ai Moldovei până la Ștefan-cel-Mare (1359—1457).** Basarabia în înțelesul ei de astăzi, adică regiunea dintre Prut și Nistru, a fost în întregime parte întregitoare din Moldova, deatunci de când această țară, întemeiată în jumătatea sec. XIV, și-a desăvârșit cuprinsul în marginile ei firești: Carpați, Nistru, Dunărea de jos și Marea Neagră, fapt împlinit până la începutul secolului următor, al XV-lea.

E de observat că această desvoltare s'a făcut uimitor de repede, nici o jumătate de veac, pentru că țara nou formată, Moldova nu era altceva decât o stăpânire cea românească, care substituia altă stăpânire — pe cea tătarască, întrucât elementele componente ale nouăi țări nu erau altceva decât celulele gata formate—voevodatele românești,—cari erau împiedicate de a încheia orga-

¹⁾ Au fost dela început două elemente distincte: descălecătorii și descălecații; de aci termenii de *român* și *vecin*, în înțeles de clase sociale: țărani (cei găsiți dinainte) și boeri (descălecătorii). O dovadă de supremație a elementului descălecător mai este și precumpănirea limbei vorbită de Românii din Ardeal, în văile Dunării și Nistrului; deci descălecătorii erau elemente superioare și bogate (boeri) și reprezentau o predominare atât politică, cât și socială (Xenopol, III, pp. 40, 48 50).

²⁾ Xenopol, III, p. 51.

nismul Statului de unitate etnico-politică a Moldovei, de stăpânirea tătarască din Basarabia de jos.

Acest proces de formațiune politică nu s'a făcut decât prin luptă: luptă a fost cu tătarii și înainte și după întemeiere; luptă a fost și cu încercarea de organizare de Stat slavo-rutean în colțul de NE ¹⁾; luptă a fost și în partea de jos a țării cu înlocuitorii politici ai Tătarilor: Genovezii și Muntenii ²⁾.

După dislocuirea politică a Tătarilor din Basarabia de jos, Chilia și Cetatea-Albă, cele două orificii de respirație ale Statului moldovenesc în formațiune erau ocupate deocamdată de Genovezi ³⁾.

Dar stăpânirea Genovezilor asupra celor două cetăți ⁴⁾ nu se putea opune multă vreme în fața unei viguroase expansiuni politice ale unui Stat ce-și căută hotarele trase de fire: Țara Românească, în desfășurarea ei, ajunsă mai repede la Dunărea de jos, ia în stăpânire cheia gurilor acestei ape: Chilia ⁵⁾; Moldova, urmând de aproape în desfășurarea ei, pe țara soră, se înstăpânește asupra celeilalte cetăți Genoveze: Cetatea-Albă, ochiu și orificiu spre mare ⁶⁾.

Dar dualitatea Statului românesc avea să se lovească aci la Dunărea de jos și Mare de problema unității sale, anume care din cele două țări: Țara Românească și Moldova, avea să se înstăpânească în aceste locuri esențiale pentru viitorul existenței lor.

Luptele între cele două țări pentru stăpânirea Chilie ⁷⁾ au fost dârze: și e curios că cetatea pentru prima oară o găsim în stăpânirea Moldovei, când în Ț. Românească domnea Mircea cel Bătrân ⁸⁾ fără să se menționeze — cu acest prilej — lupte între munteni și moldoveni.

Nu e probabil că a fost o cesiune din partea domnului muntean, al cărui instinct de reprezentant, apărător și întregitor de țară nu putea ceda tocmai în punctul esențial al asigurării depline a poziției noului Stat între cei doi poli

¹⁾ Această încercare culminează cu înscăunarea ruteanului Jurie Koriatovici la 1734, când elementul rutean a căutat să substitue pe cel moldovean în conducerea Moldovei.

Din aceste tendințe politico-rutenești și ca urmare a colonizărilor pe care se răzimbau, au rămas în Basarabia de sus, Bucovina și Moldova de sus până pe la lași localități cu finale caracteristice malo-ruse în „ăuși”; apoi formularul ruso-litvan, însă după modele ungurești, a actelor de domnie (N. Iorga, *Basarabia noastră*, 1912, p. p. 9—11).

²⁾ Ibidem, p. 7.

³⁾ N. Iorga. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*. 1900, p. p. 57, 58. Prezența Genovezilor în Chilia este din 1360, stăpânirea politică constatată în 1381, 1391, 1392, 1396, 1397, 1403. Ib., p. p. 49—50, 52—53.

⁴⁾ Probabil, având în vedere și caracterul zidăriei, întăriturile au fost făcute de Genovezi (N. Iorga, *op. cit.*, p. 79). Cf. D. Cantemir în „Descriptio Moldaviae”, care respinge părerea că cetățile au fost făcute de Genovezi.

⁵⁾ Stăpânirea munteană asupra Chilie ca o afirmare a stăpânirii malului Dunărean este constatată în documente din timpul lui Mircea (1387); poate e vorba de Chilia Nouă, cealaltă, cunoscută sub numele bizantin „Licosomo”, fiind în ostrov, se va fi menținut încăt cât-va timp ca o enclavă genoveză în mijlocul stăpânirii lui Mircea de pe ambele maluri ale Dunării (Ib., p. p. 52—53).

⁶⁾ Stăpânirea Moldovei asupra Cetății-Albe, Mancastro al Genovezilor, se constată prima oară în privilegiul comercial dat de Alex.-cel-Bun în 8 Octomvrie 1403, cu privire la vama cetății (N. Iorga. *Basarabia*, pag. 12), castelul probabil e menținut încă de Genovezi până la 1410 (N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 57—58). Prin stăpânirea Cetății-Albe, Nistru devine hotar al Moldovei și totodată se dobândește o fereastră la mare. (I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, p. 40).

⁷⁾ Chilia stăpânea gurile Dunării.

⁸⁾ Chilia e constatată prima dată ca cetate moldovenească în tratatul dela Lublan din 1412 (N. Iorga. *Chilia etc.*, p. 77).

de consolidare: muntele și marea la gurile Dunării. Cauza probabilă a pierderii acelei cetăți e slăbirea lui Mircea în luptele cu Turcii ¹⁾).

În tratatul dela Lublau din 1412, încheiat între regii Ungariei și Poloniei cu privire la o eventuală împărțire a Moldovei, sunt trase cu precizie hotarele acestei țări. Ne interesează în deosebi stăpânirea moldovenească în părțile basarabene: după stipulațiunile din tratat, în aceste părți, Poloniei i-ar fi revenit din „pădurea mare” dintre Siret și Nistru jumătate de dincolo de Prut cu Cetatea-Albă, iar Ungariei cealaltă jumătate cu Chilia ²⁾; deci la începutul secolului al XV întregul, cunoscut sunt astăzi sub numele de Basarabia, sprijinit solid pe Dunărea de jos și mare prin cele două cetăți vestite în trecut, era în puterea domnului Moldovei ³⁾).

Chilia ⁴⁾ cuprinsă în hotarele Moldovei, în momente de slăbire a Țării Românești, atacată de Turci, servește ca pricină de lupte cu noroc schimbător ⁵⁾ între cele două țări românești, până ce Ștefan-cel-Mare se înstăpânește definitiv asupra ei; în schimb Cetatea-Albă, care a trecut din mâna Genovezilor ⁶⁾ direct în aceea a Moldovenilor, rămâne definitiv în cuprinsul Moldovei, fiind cârmuită de părcălabii ⁷⁾ domnilor acestei țări.

Să urmărim desăvârșirea graniței Moldovei în colțul de NE. în Basarabia de sus.

Anterior întemeierii țării Moldovei, în această parte, după cum s'a arătat, se afla voevodatul Sepenițului (între Prut și Nistru) sub Ștefan Vodă cel Bă-

¹⁾ Părțile de pe malul drept al Dunării au fost luate de Turci după stabilirea lui Vlad în Jocul lui Mircea în 1395; redobândite de acesta după restabilirea lui, fără să se știe precis pentru câtă vreme și în câtă întindere; după înfrângerea lui Baiazid la Angora în 1402, situația lui Mircea se ridică și poate că atunci i s'a restituit ceva din teritoriul pierdut dela sudul Dunării, (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 62—63, 68 și urm.),

Deși Vlad, înlocuitorul lui Mircea se intitula „Voevod al Basarabiei” (Hurmuzaki, Dogiel, Fejér, ap. N. Iorga, *loc. cit.*), nu e probabil ca Alex.-cel-Bun să se fi folosit de aceste evenimente, ca mai târziu în împrejurări analoage Ștefan cel Mare, să ia în stăpânire Chilia? E drept, că, apoi Mircea a fost reintegrat, dar pentru scurtă durată: sfârșitul domniei domnului muntean coincide cu restabilirea puterii turcești, după frământările urmate la prinderea și moartea lui Baiazid.

Chilia menționată în 1403 ca în mâinile creștinilor (N. Iorga, *ib.* p. 71), munteni sau moldoveni.

²⁾ Documentul publicat în Dogiel, Dlugosz, Katona, Fejer, Ulianicki, Prochaska (N. Iorga, *Chilia*, p. 77 cf. Xenopol III, pag. 118).

³⁾ Celelalte puncte de hotar le găsim stabilite și în priv. din 8 Octomvrie 1408: pe Nistru—Tețina, Vadul-Sărăți, Tighinea; în partea de sud, în hotar cu Ț-Rom—Bârlad și Bacău sunt menționate ca margini extreme (N. Iorga, *Basarabia* pag. 12—13; cf. Xenopol III, pag. 83). Zosima, călător rus, menționează pela 1420 Stânca Vamii prob. Otacul (Atachi) în fața Mohilăului (N. Iorga, *loc. cit.*).

⁴⁾ Chiar dacă e vorba de Chilia moldovenească de pe malul stâng al Dunării, iar nu de castelul genovez „Licostomo” din ostrov (N. Iorga, *Chilia*, p. 77), în tratatul dela Lublau însă e menționată cu aceeași însemnătate ca și Cetatea-Albă, deci punctul de gravitate al apărării gurilor Dunării trecuse de acea parte.

⁵⁾ Domnii Țării Românești, ca și acei ai Moldovei, nu puteau renunța la Chilia, care reprezenta punctul cel mai însemnat de apărare la gurile Dunării; Dan II, urmașul lui Mircea, atacă Chilia în 1429; Alexandru-cel-Bun apără Chilia împotriva lui Sigismund: Sigismund cheamă pe Teutoni în sprijinul său în 1427, ca prin ei să stăpânească „Dunărea până la Mare”; Petru III cedă Chilia lui Iancu Hunyadi pentru Munteni, iar Bogdan II recunoscând faptul se îndatorează în 1450 a nu ataca Chilia fără consimțământul lui Iancu (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 85, 86, 88, 102, 103; cf. I. Ursu, *Ștefan-cel-Mare. 1925*, p. 36).

⁶⁾ Gullebert de Launoy, călător dela Camenița, în 1421 menționează Cetatea-Albă: Bellegarde (Belograd, Bialogorod) ca aparținând Moldovei (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 81 și urm.; cf. I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Alba și stăpânirea Moldovei asupra ei, an acad. 1908*, p. 341).

⁷⁾ Ștefan-cel-Mare organizează părcălabiile, făcând din ele puncte de apărare ale granițelor și de concentrare a trupelor pe ținuturi (I. Bogdan, *id.* p. 342).

trân. Acest voevodat, probabil, intră în alcătuirea țării Moldovei pe timpul lui Petru Mușat (1375—1391)¹⁾ și ceea ce este de însemnat că el atrage la sine și ținutul complementar de peste Nistru, provincia din jurul Haliciului²⁾, zălogit Moldovei pentru 3.000 ruble împrumutate regelui polon, care, cam în același timp, ajunge megieș cu domnul Moldovei.

Ținutul zălogit a fost sporit în timpul lui Alexandru-cel-Bun (1400—1432), care adăugise la împrumut încă 1.000 ruble, cu : Sneatinul, Colomea și Pocuția³⁾. După Alexandru, în timpul luptelor pentru domnie între urmașii săi și ca urmare a sprijinului polon ce se dădea unuia sau altuia dintre pretendenți, o bună parte din acest ținut nordic al Moldovei s'a pierdut vremelnice⁴⁾.

Dar frământările pentru moștenirea scaunului de domnie după moartea lui Alexandru aduc o primejdie mai mare decât ciuntiri vremelnice (pierderea Hotinului față de Poloni și a Chilieii față de Unguri-Munteni) : desmembrarea Moldovei abia desăvârșită în domnia aceleia, încercându-se a se forma două țări : una de miază-noapte cu centrul Suceava, alta de miază-zi (Basarabia) cu centrul în Cetatea-Albă.

În sfârșit tot acestor triste vremuri se datorește primejdia ca Moldova, fără vreme, să intre în supunere față de Turci⁵⁾.

E drept că prin tratatul din 1435⁶⁾ Ilie și Ștefan, fii și urmașii lui Alexandru-cel-Bun, împărțind ținuturile Moldovei între ei, împărțirea era socotită

Alexandru-cel-Bun.
Domnul Moldovei (1400—1432).

¹⁾ Hotarul Moldovei în acest timp și din această parte era : Ceremușul, Colacinul și Nistru ; reședința la Suceava : Petru avea pârcași la Hotin și Tețin (doc. din 1387). (I. Nistor, *op. cit.*, p. 34).

²⁾ Xenopol, III, p. 109.

³⁾ Xenopol, III, p. 117 : 1.000 ruble e posibil să fie suma ce-o mai datora reg. Poloniei, care se achitase de rest (I. Ursu, *op. cit.*, p. 266).

⁴⁾ În 1433 Ștefan II cedează Polonilor Hotinul ; primește totuși Sepenițul, Teșina, Chmelovul (fără Pocuția) : cu acest prilej se fixează hotarul despre Polonia și despre răsărit : Nistru „dela Potoc până la mare” (N. Iorga, *Basarabia*, pp. 16—17), dar în 1436 Ilie retrocedează aceste feude cu Hotinul în plus (Hurmuzaki¹² N. Iorga, *Chilia*, pp. 96—97, cf. Xenopol III, p. 126), aceste cedări însă par mai mult formale, ele de fapt sunt păstrate de Marinka, soția lui Ilie, care după orbirea acestuia, cedează Polonilor castelele Hotin, „Czeczum” și Chmelov, în schimbul altor posesiuni (N. Iorga, *ib.*, p. 100 ; cf. Xenopol III, p. 127).

⁵⁾ Petru III, pentru păstrarea scaunului domnesc, punându-se bine și cu Polonii și cu Ungurii, închină țara și Turcilor, obligându-se a plăti un pescheș de 2.000 galbeni (Xenopol III, pag. 12—133).

Tratat formal de închinare turcilor s'a făcut prima dată de Bogdan III (1504—1517), textul la N. Costin (C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908, p. 6—8).

⁶⁾ Prin tratatul de împărțire dintre fiii lui Alexandru : Ilie și Ștefan din 1435, Ștefan capătă : Vaslui, Bârlad, Tecuci, Covurlui, Chilia (fără Cetatea-Albă) v. Hurmuzaki I ap. N. Iorga, *Chilia*, pp. 93 și urm.

Nevoia apărării față de Tătari face pe Ștefan să ia în stăpânire și Cetatea-Albă, care se constată în stăpânirea lui între 1435—1440 (I. Bogdan, p. 345).

deocamdată numai în ce privește veniturile ce se cuveneau fiecăruia din moștenirea părintească ¹⁾, însă, în mod firesc, trebuia să se ajungă, după analogia împărțirilor france din apus, dar mai mult din grija de apărare a ținuturilor ce le aveau în grije, la o desmembrare politică, alcătuindu-se un stat moldovenesc separat în Basarabia.

Însă, prin înfrângerea definitivă a lui Ilie și suirea lui Ștefan pe scaunul din Suceava, Cetatea-Albă fiind neglijată, dispar și începuturile de formațiune teritorială în Moldova de jos ²⁾.

În frământările ce-au urmat după moartea lui Ștefan II, oploșirea lui Alexandrel în Cetatea-Albă, unde-și mutase oficial scaunul de reședință ³⁾, și unde și moare în 1455 ⁴⁾, nu reprezintă decât pălpăirile din urmă ale focului, al cărui putere se trecuse prin încercarea serioasă—desigur mai mult inconștientă a lui Ștefan II de a înăptui o formațiune politică moldovenească separată.

În timpul acestor turburări, Polonii se încercară să se înstăpânească pe linia Nistrului cu Cetatea-Albă pentru a doua oară, întâia încercare a fost tratatul dela Lublau din 1412—în timpul domniei lui Bogdan II, așa după cum Ungurii realizasesă luarea Chilie.

Dar încercarea Polonilor se mântuie cu înfrângerea suferită din partea domnului Moldovei la Crasna lângă Huși ⁵⁾.

8. Apărarea hotarelor basarabene. Pierderea Basarabiei de jos. Epoca lui Ștefan-cel-Mare (1457—1546). Cel mai mare domn al Moldovei este și cel mai aprig apărător al hotarelor acestei țări. Cu domnia lui Ștefan-Cel-Mare (1457 — 1504) se începe duelul între Moldova și puterea turcească, duel care fusese cu un veac în urmă între aceeași putere cuceritoare și Țara Românească, pe vremea lui Mircea cel Bătrân (1386—1418). În fața primejdiei, care amenința acum Moldova, Ștefan ia toate măsurile și cheltuește toate forțele pentru întărirea și apărarea hotarelor din partea atât de grav amenințată: Dunărea de jos, Marea, Nistru.

Sforțările uriașe ale marelui Domn, conflictele mari, din cari au eșit strălucitoare biruințe, ca și tragice înfrângeri, sbuciumările și luptele de compensație, au fost într'adevăr, pentru Basarabia de jos, care purta la sine cei »doi plămâni« ai Moldovei întregi: Chilia și Cetatea-Albă.

Petru Aron, fugind din fața tânărului domn, care venea să-și cucerească moștenirea cu sabia în mână, cedase Hotinul Polonilor ⁶⁾; după un asediu de doi

¹⁾ Locurile atribuite lui Ștefan nu alcătuiau un principat deosebit: ambii erau »Voevozi« ai Moldovei, aveau aceeași politică, Ilie având întâietatea, boeri separați de fiecare nu erau, idei abstracte de stat nu aveau; se accentuiază caracterul împărțirii menționându-se locurile cu *veniturile* lor; apoi lipsa Cetății-Albe din partea cuvenită lui Ștefan, care ar fi completat în mod firesc configurația politică a noului Stat (N. Iorga *Chilia*, p. 95; cf. Xenopol, III, pp. 125—126).

²⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 100.

³⁾ Chalkakondylas, cf. N. Iorga, *id.*, p. 107. Cu acest prilej niște pescari moldoveni au cuprins prin surprindere comptuarul genovez *Lerici* dela gura Nistrului (N. Iorga, *Chilia*, pp. 116 și urm.).

⁴⁾ N. Iorga, *id.*, pp. 116 și urm. Cf. Xenopol, III, p. 130.

⁵⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 104.

⁶⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 23.

ani cetatea n'a putut fi reluată ¹⁾. Imprejurările, în cari Hotinul reîntră în cunoscutele Moldovei, nu sunt cunoscute; dar în 1464 găsim pe Goian, primul pârcaľab a lui Ștefan, comandând cetatea în numele domnului Moldovei ²⁾.

Dar chestiunea de un caracter grav a hotarului de miază-zi atrage toate eforturile, cari nu erau din cele obicinuite la un domn ca Ștefan-cel-Mare.

Când puterea turcească avea să risipească încercările lui Vlad Țepeș de a scăpa Țara Românească dintr'o situație, care—virtual—fusesse definitiv pecetluită la sfârșitul domniei lui Mircea, Ștefan a văzut momentul hotărîtor, că odată cu prăbușirea politică a țării surori, să se rezolve chestiunea Chilieii, însă fără succes, fiind personal rănit la asediul acelei cetăți. (1462) ³⁾. Numai după trei ani, în 1465, Țara Românească fiind vasală, în accepțiunea de supusă politicește împărăției turcești, cu Radu-cel-Frumos, pârcaľabii munteni Isaia și Buhlea, deschid ⁴⁾, după un bombardament numai de o zi, biruitoarelor domn al Moldovei porțile cetății.

Prin desființarea stăpînirii politice a Tătarilor din Basarabia de jos, primejdia tătarască n'a fost înlăturată de deasupra Moldovei: cît timp cu deosebire stepa basarabeană constituia un punct de atragere și un loc de scurgere a puhoiului mongolic, această țară are să sufere nenumărate și grele prădăciuni. Și în timpul lui Ștefan-cel-Mare avem trecere prădalnică a Tătarilor peste Nistru, dar fugăriți și ajunși de domnul Moldovei aproape de satul Lipnic, pe drumul spre vadul Otacului (Atachi), ei plătesc scump această încercare ⁵⁾. Cu acest prilej, Ștefan întărește cetatea Orheiului ⁶⁾, loc de apărare la trecerea peste Nistru, prin aceste părți ⁷⁾.

Cu prilejul amestecului lui Ștefan în domnia Munteniei, s'a afirmat în mod hotărîtor planul turcesc de supunere și a Moldovei. Dar supunerea acestei țări depindea mai întăi de cucerirea celor două cetăți: Chilia, păzitoare a gurilor Dunării, și Cetatea-Albă, fereastra Moldovei la Marea Neagră ⁸⁾.

Răsboiul din iarna anului 1475, care s'a încheiat cu desăvârșita înfrângere la Podul Înalt a armatei turcești de expediție în Moldova, avea ca scop esențial cucerirea acelor cetăți ⁹⁾.

¹⁾ Prin învoiala dela Overchelăuți din 4 Aprilie 1459, Ștefan capătă numai orașul (N. Iorga, *Basarabia*, p. 23), dar cetatea o cedează Polonilor, desigur constrâns de împrejurări (I. Ursu, Ștefan-cel-Mare, p. 36).

²⁾ La N. Iorga, *Basarabia*, data este 1466, la I. Ursu, data 1464

³⁾ N. Iorga, *Chilia*, pp. 124 și urm.

⁴⁾ E probabil, după afirmarea lui Dlugosz, că a fost o predare prin bună înțelegere a unei cetăți destul de rezistentă. I. Ursu, *op. cit.*, p. 37—38; cf. N. Iorga, *Chilia*, p. 129).

⁵⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 24. E vorba de Tătari cu centrul în Oceacov la gura Bugului, din așa zisa „Ucraina Hanului” sau „Olatul Oceacovului” (I. Nistor, pp. 75—76).

⁶⁾ Atunci au fost așezați în ținutul Orheiului cete numeroase de viteji și voinici „slujitori depe margină”, din cari se coboară răzășii Orheiului de mai târziu, îndrăsneți și dărzi, (I. Nistor, *loc. cit.*).

⁷⁾ Tătarii mai trec Nistrul, după lupta dela Podul Înalt, dar sunt bătuți de Ștefan la Grumăzești și fugăriți peste Nistru; cu acest prilej căpetenia tătarască Iura se înecă în Nistru la locul numit „Vadul Jurăi” la confluența Iagolnicului, 20 km. la nord de Orhei (Xenopol, IV, p. 58).

⁸⁾ Importanța acestor cetăți pentru apărarea Moldovei reiese din cuvintele sultanului: „Până când Moldova stăpânește Chilia și Cetatea-Albă, iar Ungaria—Belgradul sârbesc, până atunci nu vom birui pe ghiauri”.

⁹⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. p. 146, 148; cf. I. Ursu, p. p. 43, 80, 82.

O încercare însă din partea turcilor de a ataca cetățile, după o înfrângere așa de hotărâtoare ca cea din 1475, nu s'a mai produs ¹⁾, totuși Ștefan se îngrijește, la o eventuală și foarte probabilă repetiție a expediției turcești, cu deosebire de paza acestor cetăți ²⁾.

Încercări în această direcție au și fost, dar fără urmări ³⁾, în timpul marelui expediții turcești din 1476, când în Basarabia de jos se concentrase, trecând pe la hotarul dinspre Muntenia și peste Nistru, mari trupe de turci, tătari și munteni. Dar nici după înfrângerea lui Ștefan din Codrîi Neamțului, cetățile n'au

fost atacate ⁴⁾, desigur din cauza împrejurărilor nepriincioase, cari silesc pe „biruitor“ la o retragere rușinoasă, și poate mai ales însemnatei înfrângeri de sub z'durile Hotinului, prima cetate atacată de sultan după biruință ⁵⁾.

Cu prilejul acestor lupte cu Turcii și după sfârșitul lor îl vedem pe Ștefan, cu sârguință, întărind cetățile ⁶⁾.

Grija lui Ștefan nu era, firește, lipsită de temei. Turcii hotărâseră, pentru a putea menține în supunere Țara-Românească și a înainta în expansiunea lor asupra altor țări creștine, de a cuceri cu orice preț aceste „porți și chei“ ale Moldovei și ale creștinătății înconjurătoare ⁷⁾. Ei aveau cu sine și sprijinul poate interesat în această chestiune al Munteniei ca și tovărășia firească a Tătarilor totdeauna pânditori de prădarea Moldovei; în timp ce Ștefan cel Mare era lipsit de un sprijin efectiv din partea creștinilor și aliaților săi.

Ștefan-cel-Mare.
Domnul Moldovei (1457—1504).

Muntenii lui Vlad Călugărul în unire cu Turcii încercară un atac asupra Chilieii în 1481 ⁸⁾; încercarea este repetată în 1483 ⁹⁾. În 1484 Baiazid II cu-

¹⁾ I. Ursu, p. 59.

²⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 141, îngrijirea lui Ștefan-cel-Mare și după exped. din 1476. În acest scop a fost trimis la Veneția în 1477, Gr. Tamblac care declară acolo că cetățile sunt tot ce poate fi mai important pentru Moldova N. Iorga, *op. cit.*, p. 152, cf. Xenopol IV, p. 80.

³⁾ Încercări făcute de ieniceri și galioane turcești. (N. Iorga, *Basarabia*, p. 26).

⁴⁾ Flota turcească fusese distrusă de furtuni; (I. Ursu, p. 145); Sultanul se sfiește a ataca cetățile (N. Iorga, *Chilia*, p. 150).

⁵⁾ Dlugosz „clade ingenti suscepta“ ap. I. Ursu, loc. cit.

⁶⁾ În anii 1475—6, 1479—80 (N. Iorga, *Basarabia*, p. 26; cf. I. Bogdan, *Inscripțiile*, pp. 336—340).

⁷⁾ După declarațiile lui Baiazid II: „Chilia e cheie și poartă la toată țara Moldovei și a țării dela Dunăre (Muntenia), iar Cetatea-Albă e cheie și poartă pentru toată Polonia, Tataria și M. Neagră“.

⁸⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 154, cf. Xenopol, IV, p. 83.

⁹⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 27.

cerește ambele cetăți: la 14 Iulie pârcălabii Maxim și Ivașco predau Chilia, după un asediu de opt zile, cetatea „fiind atacată cu întărituri și despre uscat și despre apă“ iar în ziua de 4 August pârcălabii Gherman și Oancea predau Cetatea-Albă, după un asediu numai de două zile ¹⁾. Din ținutul înconjurător se făcu o raia, organizată în sangiacat ²⁾.

Prin stăpânirea celor două cetăți, Turcii câștigau două foloase politice de cea mai mare însemnătate: Marea Neagră devenea un loc Turcesc ³⁾, iar colțul creștin din estul Europei: Moldova, Polonia, Ungaria, Ucraina cădea în sfera de subjugare turcească; lipsa lor pentru Moldova însemna ceva mai mult: pierderea independenței politice și decăderea economică ⁴⁾, exprimate așa de simplu și sugestiv de cronicarul Miron Costin „de atunci au purces țara tot spre rău din an în an, până astăzi“.

Încercările ce le mai face Ștefan de a redobândi cetățile pierdute, fie prin combinațiuni și concesiuni politice ⁵⁾, fie prin îndrăznețe dar zadarnice atacuri ⁶⁾, dovedesc și ele cât de dureroasă era rana făcută Moldovei, și nu se pot socoti decât ca niște vibrațiuni ce se mai prelungesc în virtutea principiului inerției, măcar că faptul, care pecetluise până la o vreme hotărîta și îndelungă soarta țării, era definitiv încheiat.

Faptul istoric era dar hotărît definitiv: temeiul Basarabiei se mutase ceva mai spre amiază-noapte ⁷⁾; din partea ciuită a țării se căută să se facă ce se poate spre a se apăra, de bine de rău, restul: se întărește Lăpușna, un pârcălab de hotar se hotărăște la Ciubârciu, pe Nistru ⁸⁾.

În 1492, Ștefan încheie pace cu Turcii, obligându-se a plăti tributul ⁹⁾, ceea ce nu-l împiedică ca mai târziu să se alăture la o coaliție creștină și să facă acte de ostilitate împotriva lor ¹⁰⁾.

Însă încheierea păcii din 1503 dintre Turcia și Ungaria, la care aderă și Polonia, înseamnă renunțarea definitivă la recucerirea cetăților pierdute ¹¹⁾ Cu

¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, pp. 155 și urm., cf. Xenopol IV, pp. 82 și urm. După declarația lui Seadeddin, Cetatea-Albă era astfel întărită că ar fi putut rezista 30 ani și totuși s'a predat în două zile, garnizoana fiind vădit impresionată de căderea Chiliei (I. Ursu, p. 184, cf. N. Iorga, *Chilia*, p. 162).

²⁾ Se făcuse două serhaturi sau sangiacate: raiaua Cetății-Albe dela Ilimanul Nistrului până la râul Cogălnic (Vest) și dela Mare pe valea Cogălnicului până la Nistru în dreptul satului Purcarl; raiaua Chiliei dela Cogălnic la Catalpug (Vest) și prin Tașbunar la Dunăre (I. Nistor, *op. cit.*, p. 92).

³⁾ I. Ursu p. 185.

⁴⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 164, cf. I. Ursu, p. 136.

⁵⁾ Tratatul dela Colomeia dintre Ștefan și Casimir avea în vedere, desigur, în primul rând recuperarea cetăților pierdute: Casimir se obligă să aplece în persoană „cu sabia sa“ cu toate forțele sale pe Ștefan, „în toate granițele sale vechi, așa după cum era din vechime în țara Moldovei“ (I. Ursu, p. 196).

⁶⁾ Ștefan încearcă în 1485 recucerirea cetăților prin trădarea localnicilor (mărturia lui Seadeddin ap. I. Ursu, *id.*, p. 190). Ștefan atacă Chilia în 1485, învinge pe Halibag la Cătlăbug. (N. Iorga, *Basarabia*, p. 27) dar nu poate lua cetatea din lipsă de artilerie și de ajutor suficient polon (I. Ursu, *id.*, p. 193); în 1486 atacă Cetatea-Albă (Xenopol IV, pp. 86–87); în 1500, după încheierea păcii cu Turcii, încurajat de o încercare de faptuire a unei ligi creștine cu prilejul războiului dintre Turcia și Veneția, Ștefan trimite pe vornicul Boldur să dea foc cetăților (I. Ursu, pp. 261 și urm.).

⁷⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 29.

⁸⁾ N. Iorga, *op. cit.* p. 27.

⁹⁾ I. Ursu, pp. 208 și urm. cf. N. Iorga, *Chilia* p. 171.

¹⁰⁾ I. Ursu, *ib.* p. 257, *vez!* și nota 6.

¹¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 174

acest prilej se recunoaște oficial situația de tributari față de Turci a domnilor români¹⁾; în tratatul păcii, între alte cetăți turcești, sunt enumerate oficial și castelele *Ak-Kirman* (Cetatea-Albă) și Chilia, cu toate dependențele lor²⁾.

De acum Basarabia de jos, al cărei caracter românesc era așa de vădit³⁾, mai ales după ce în 1510 Tătarii, „Tartarii Biologrodenses“ se oploșesc aci, în-tăiu trecător, apoi durabi, pentru aproape două secole, căpătând și numele tă-tărăsc de Bugeac, își schimbă radical întreaga sa înfățișare odată cu nomen-clatura geografică⁴⁾.

Basarabia de jos — Bugeacul — devine de acum un drum pentru năvălitori. Aci se așează câțva timp, în 1510, rebelul Selim, viitorul sultan, ginerele han-ului din Crâm, luând în stăpânire Chilia și Cetatea-Albă⁵⁾, planul lui fiind ca, prin stăpânirea cetăților dela Dunăre și Nipru, să-și formeze o bază de operații pentru prădarea Ungariei și Poloniei, și poate și cucerirea Moldovei⁶⁾.

În 1518 Tătarii lui Alep-Sultan trec vadul Sărății⁷⁾.

Față cu caracterul turburător ce începe să-l ia Basarabia de jos, pentru apărarea Moldovei din această parte se creiază Vornicia Țării de Jos; Bogdan III, din nevoi militare, făcu o nouă reședință la Huși⁸⁾.

În 1518, Polonii, uniți cu Moldovenii și Muntenii atacă Chilia, scopul cam-paniei fiind și atacul Cetății-Albe⁹⁾.

Ca o compensație politică pentru pierderea celor două cetăți, ca o răsbu-nare și sfidare față de neputința ori nepăsarea polonă în această chestiune, poate ca o manifestare de energie a marelui domn, care, și după acea catas-trofă națională, se simțea în stare a veghia și acționa pentru asigurarea hota-relor țării sale, Ștefan se încearcă să ocupe Pocuția¹⁰⁾.

În legătură cu prădăciunile Cazacilor¹¹⁾ se întărește cetatea *Sorocii*, atestată prin documente în a. 1510, 1522, 1532¹²⁾.

Cel dintăiu dintre moștenitorii scaunului domnesc după Ștefan-cel-Mare, mai răsărit, este fiul marelui domn, Petru Rareș, care îmbinase în firea lui, în-tr'un chip ciudaț, energia, îndrăzneala, o largă concepție politică, atâtea însușiri

1) N. Iorga, *Chilia*, p. 177.

2) *Ib.*, loc. cit.

3) N. Iorga, *Basarabia*, pp. 30 și urm.

4) N. Iorga, *Chilia*, p. 178; cf. I. Nistor. cap. VII (pp. 121 și urm.). Așezarea Tătarilor în Bugeac.

5) N. Iorga, *Basarabia*, p. 28; cf. Xenopol, IV, p. 195.

6) N. Iorga, *Chilia*, p. p. 179—180.

7) N. Iorga, *Basarabia*, loc. cit.

8) *Ib.*

9) N. Iorga, *Chilia*, p. 176.

10) În 1490 ocupă aci câteva sate, de aci conflictul care duce la dezastrul ce l-a încercat oastea polonă în Codrul Cosminului; în 1498 Ștefan ocupă Pocuția în întregime, așezându-și parcălabi la Colomeea și Sneatin; chestiunea Pocuției, pe care Ștefan declară că o lasă „odată cu capul“, se tratează probabil în negocierile din 1499, apoi în cele din 1503, dar Ștefan bolnav și apropiindu-i-se sfârșitul părăsește țara, pe care Polonii o iau din nou în stăpânire la începutul anului 1504 (I Ursu, *op. cit.*, p.p. 214, 267—268 și urm.; N. Iorga, *Basarabia*, p. 26; Xenopol, IV, p. 106; cf. N. Iorga, *Polonais et Roumains, relations politiques, économiques et cultu- rales 1921*, p.p. 21 și urm.).

11) I. Nistor, p. p. 78 și urm.

12) Hurmuzaki II, Studiul și Doc. V; N. Iorga, *Basarabia*, p. 29.

ale tatălui său, cu pripeala, lipsa de măsură în acțiune și îngâmfarea: de aci acțiunile lui la început cuminți și izbânditoare, la sfârșit se prefăceau în aventuri dezastruoase.

Acest domn, ale cărui aripi străbătuse victorios asupra Ardealului, înfrânând în Pocuția, întră fără a-și încheia forțele necesare—în conflict grav cu mărețul sultan cuceritor, zdrobitorul Ungariei, Soliman ¹⁾). Acesta grămădește asupra domnului moldovean o formidabilă coaliție alcătuită din marea oaste turcească de expediție, tătari, munteni și poloni. Rareș, părăsit și de ai săi, pierde tronul, iar în locu-i fu pus ca supus turcesc ²⁾), în felul lui Radu cel Frumos din Muntenia anului 1462, Ștefan Lăcustă, fiul lui Alexandru și nepot a lui Ștefan cel Mare (1538).

Cu acest prilej Soliman desăvârși, asigurându-i granițele, sangiacatul cetăților din Basarabia de jos ³⁾). Mai mult, la raiiele de aci ale Chilie și Cetății-Albe, s'a mai adăogat încă o raia, făcută și ea în trupul Basarabiei, aceea a Tighinei pe Nistru, ridicându-se tot odată cetatea numită pe turcește Bender ⁴⁾).

De acum ținutul cuprins de Turci în Basarabia de jos ⁵⁾), începe a fi cunoscut în istoriografia contemporană sub numele propriu zis de *Basarabia* ⁶⁾), nume, care amintea de altfel stăpânirea de odinioară a *Domnilor Basarabi* ai Țării Românești prin aceste meleaguri.

Această rană adâncă făcută țării a fost viu simțită de Moldoveni. Ștefan Lăcustă, care simboliză subjugarea Moldovei în acelaș timp cu ciuntirea ei, fu ucis de boeri și odată cu uciderea „Turcului“ din scaun, se pornește și o năvală prădalnică asupra Bugeacului ⁷⁾). Noul domn, ridicat de răscoala boerilor moldoveni, Alexandru Cornea, năvălește asupra Tighinei și Cetății-Albe, pustiește, arde mahalalele Chilie ⁸⁾).

Când grecul Ioan Despotul, enigmaticul aventurier, fu primit în scaunul de domnie de boerii Moldovei cu îndepărtarea basarabeanului neomenos și laș Alexandru Lăpușneanu, ochii isteți ai străinului fură isbiți de rana încă sân-

1) Despre cauzele generale ale expediției lui Soliman împotriva lui Rareș. Vezi Xenopol, IV, pp. 222 și urm.

2) Cu înlăturarea lui P. Rareș din 1538 se sfârșește cu neatârarea Moldovei (ib., p. 250). Când Rareș revine în scaun în 1541, el nu se mai deosebește în condițiunile politice nici de Ștefan Lăcustă, nici de următorii domni ai Moldovei puși de Turci: Rareș ridică peșcheșul de 3.000 galbeni la 12.000, socotit acum haraciu (tribut datorit); o garnizoană turcească de 500 călări e primită în Moldova, iar un fiu al său e trimis ostatic la Constantinopol (ib. p. 239).

3) Era de nevole să se mărească ratelele din Basarabia de jos și pentru a li se asigura granițele împotriva Tighecenilor, cu care oamenii raiielelor aveau dese conflicte la aprovizionarea cu lemne (N. Iorga, *Chilia*, pp. 184—185).

4) N. Iorga, *Chilia*, p. 186.

5) Noul hotar al raiielelor din Basarabia de jos mergea dela satul Sălcuța pe Botna spre vest, tăia Co-gălnicul mai jos de Grădiște și atingea lalugul mai sus de Javgur și de acolo spre sud până la vechiul hotar al raiiei Chilia (I. Nistor, p. 106).

Raiaua Benderului avea următoarele hotare: la nord apa Băcului, la sud apa Botnei, la est Nistru, la vest o linie meridională dela malul Băcului la Bulboca și atingea țărmul drept al Botnei la Sălcuța inclusiv (ib., p. 105; cf. N. Iorga, *Basarabia*, pp. 35—36).

6) I. Nistor, p. 109.

7) I. Nistor, p. 107.

8) N. Iorga, *Chilia*, p. 186 și urm.

gerândă a țării și chemă la luptă pentru recuperarea cetăților din Basarabia de jos: Tighina, Chilia și Cetatea-Abă ¹⁾).

Mai târziu Ioan Armeanul ²⁾, supranumit din cauza strășniciei lui față boeri, cel-Cumplit, strâns de gât de exorbitantele cereri de bani ale Turcilor, scoate sabia și prima lovitură pe care o dă este asupra raielelor turcești încuibărite în Basarabia de jos, atacând Tighina și Cetatea-Albă ³⁾, pe cari le scaldă în sânge. Lupta cea mare de lângă Catlabuga ⁴⁾, ar fi fost și ea câștigată de fiorosul domn, dacă boerii săi nu l-ar fi trădat și silit să se închidă pe dealul Roșcanilor lângă lacul Cahului. Aici, în Basarabia de jos, pentru a cărei recucerire, a străfulgerat o clipă sabia lui biruitoare, domnul Moldovei s'a predat și a fost rupt în bucăți de Turci.

9. Turburările provocate de așezările tătărești din Basarabia de jos. — Expedițiile polono-căzăcești. — Războiul turco-polon. — Pierderea Hotinului. — (c. 1550 — c. 1700). Cucerirea turcească a Basarabiei de jos nu coincide însă și cu o expansiune etnică turcească în aceste părți moldovenești; dar, la adăpostul săbiilor turcești, se scurg în aceste locuri drâmbеле tătarilor isgonite de aci cu atâta trudă odinioară de domnii moldoveni întregitori de țară. Prezența de acum statornică a unui popor prădalnic în aceste părți, pe lângă o vădită și permanentă amenințare pentru Moldova, provoacă expedițiunile polono-căzăcești, care se țin lanț în cursul a două veacuri, al 16-lea și al 17-lea, având cele mai nimicitoare urmări asupra Basarabiei și Moldovei întregi.

Cetățile din Basarabia de jos servesc ca sprijin și țință în luptele ce s'au urmat în aceste părți ⁵⁾.

Față de aceste împrejurări și după încercările care sunt ca și ultimile svâcniri ale unui braț ciuntit, ale lui Alex. Cornea, Ioan Despotul și Ioan Armeanul, Moldova simte nevoia de neînălțurat de a-și creia în partea primejduită alte-puncte de îngrădire și de apărare ⁶⁾.

Lăpușna ajunge, și indirect prin atenția specială a lui Alexandru Vodă, cari nu-și uită locul de origine făcând din ea un centru administrativ și economic, un loc natural de întărire a Basarabiei ciuntite ⁷⁾.

¹⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 38.

²⁾ Ioan-cel-Cumplit e așezat în scaun cu sprijinul sangeacului de Cetatea-Albă (N. Iorga, *Chilia*, p. 199).

³⁾ N. Iorga, *Chilia*, pp. 199—200, cf. Xenopol V, pp. 87 și urm.

⁴⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 39.

⁵⁾ Cea dintâi prădăcinie căzăcească în Basarabia e menționată în anul 1528 (Hurmuzaki II⁴; N. Iorga, *Chilia*, p. 184). În năvălirile căzăcești ce s'au urmat a fost prădat iarmorocul Orheiului; au fost asediate și arse de mai multe ori Tighina, Chilia, Cetatea-Albă; Ismailul a fost cuprins de Cazaci (N. Iorga, *Chilia*, pp. 201 și urm.).

⁶⁾ Ciubărciul, care luase provizoriu locul Cetății-Albe, fusese cuprins împreună cu Căușanii la 1538 în noua raia a Basarabiei de jos (N. Iorga, *Basarabia*, p. 35): Renii sau Tomorova, care înlocuia dela 1538 capătul Dunării în locul Chiliei (N. Iorga, *ib.* p. 45) fu cuprins mai târziu (în 1622) în raiaua Turcească (I. Nistor, p. 118).

⁷⁾ I. Nistor, pp. 143 și urm. În ținutul Lăpușnei se găsea și Chișinăul; într'un document din 1436 se pomeneste seliștea Chișinăului; satul, din care s'a dezvoltat sub stăpânirea rusească orașul de astăzi, a fost întemeiat de Vlaicu, fost pârcalab de Hotin, Orhei și Cetatea-Albă, unchiul lui Ștefan-cel-Mare (I. Nistor, pp. 146 și urm.).

În apărarea Moldovei mai stătea, din grația naturei, și codrul Tigheciului sau Chigheciului, care se află mai jos de Lăpușna, în fața Fălciului până la apa Ialpugului, și care după expresia lui D. Cantemir, constituia »pentru Moldova apărarea cea mai tare contra Tătarilor« ¹⁾ Oficialitatea s'a folosit de această apărare firească, domnii Moldovei au colonizat intens aceste locuri, iar pe Tighecenii sau Codrenii i-a încărcat cu privilegii. Când a fost nevoia mai simțită apărarea s'a organizat, înființându-se funcția de *Căpetenia Codrului*, un fel de pârclăbie *sui-generis* pentru regiunea dintre Prut și Cahul ²⁾. Orheiul, Soroca, ridicate odinioară împotriva Tătarilor crâmleni, deveniră acum și punctul de sprijin spre sud, împotriva Tătarilor așezați în raielele turcești din Basarabia de jos ³⁾.

Dela 1538, Tighina, Chilia și Cetatea-Albă se despărțiră pe încetul și economicește de Moldova; trebuiau găsite alte capete de drumuri, alte centre și porturi de intrarea și scurgerea avuțiilor țării; de aci creșterea importanței Lăpușnei devenită vamă în locul Tighinei ⁴⁾; Galații încep a se ridica luând locul Chilie și Renilor. De altfel cetățile raielelor pierd importanța lor economică de odinioară; marile pescării de pe Dunăre și Mare sunt și ele decăzute ⁵⁾.

Orheienii și Tighicenii sau Codrenii, apărători de hotare ai Moldovei se disting între ceilalți Moldoveni prin vitejia și dărzenia lor. Nu arare ori se pun în fruntea mișcărilor de împotrivire față de domnii nevrednici sau împilători ⁶⁾.

O altă urmare a pierderii Basarabiei de jos a fost și instrăinarea ei din punct de vedere etnic. După curățirea acestor locuri de Tătari de către domnii întregitori de hotare și popularea lor cu Moldoveni ⁷⁾, când marginea de jos a Moldovei a încăput pe mâna Turcilor, Tătarii au revenit scurgându-se neîncetat aci, așa că încetul pe încetul satele românești, întâiu pustiite, au fost înlocuite cu căștele tătarilor ⁸⁾. Afară de Tătarii Bialogrodeni așezați imediat după cucerirea turcească din 1484, alte drâmbe de Tătari s'au năpăstuit după 1538, sălășluind pe aceste locuri, întemeind așa numitele olaturi de sate tătarăști ⁹⁾:

¹⁾ D. Cantemir, pp. 70—71.

²⁾ Funcția datează din timpul lui Ioan-cel-Cumplit (I. Nistor, p. 153).

³⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 187.

⁴⁾ I. Nistor, pp. 110, 145.

⁵⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 191.

⁶⁾ Lăpușnenii și Tighicenii se răscoală împotriva împilatorului domn Iancu Sasul, aducând cu dâșii pe unul dintre ei Ivan Vodă Lungul (Xenopol V, p.p. 99—100); o răscoală a oamenilor din ținuturile Orheiului și Lăpușnei de sub conducerea lui Ionașcu zis Bogdan, are ca rezultat maziirea lui Aron Tiranul (Xenopol V, p.p. 111—113); Orheienii se răscoală împotriva lui Alexandru Movilă de două ori în 1616 (N. Iorga, *Basarabia*, p. 52); Hotinenii se răscoală contra pârclăbului Italian pus de Gașpar Vodă; Orheienii ridică împotriva lui Gașpar pe un „Domnișor“ dintre ei (N. Iorga, *loc. cit.*); în 1671 avem răscolă cu un caracter mai general a lui Mihalcea Hâncul, bogat boier basarabean cu toți Orheienii și Lăpușnenii împotriva hrăpărețului domn Gh. Duca (Xenopol VII, p.p. 228—229). O cauză mai era și deprinderea ce-o căpătase locuitorii din acesta părți din expedițiunile căzacești, mulți dintre ei intrând în oastea cazacilor, când trecură zilele de glorie ale acestora; Hotinenii sunt mai liniștiți, fiind mai aproape de Suceava și chiar de Iași (N. Iorga, *Însămănătatea ținuturilor de peste Prut pt. ist. Rom. și pt. folclorului rom. în ac. 1912*, p.p. 6—7).

⁷⁾ I. Nistor, p. 122.

⁸⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 39, cf. Xenopol V, pp. 88 și urm.

⁹⁾ Afară de Tătari, ca populația străină pripăsită în aceste locuri, în acele vremuri, se menționează Armenii, care așezați în târguri cu deosebire în centrele însemnate de comerț cu străinătatea, mijlocesc schimbul de mărfuri între Polonia și Moldova, până în mijlocul secolului al XVIII; ei formau în raielele turcești o colonie numeroasă, care spori sub dominația turcească (N. Iorga, *Chilia*, p. 193).

Aceștia erau și ei din Crâm, cu deosebire din hordele Orak și Oremberg, care ne dau pe Tătarii Bugeceni ¹⁾: ei au aci și o reședință la Căușani pe Botna, unde în permanență stătea seraskierul, adică locțiitorul hanului din Crâm. Cum se vede Bugeacul devenise o anexă, un „olat“ al Crâmului ²⁾. Populația românească însă din aceste locuri de acum înstrăinate n'a pierit imediat și cu totul, ea a persistat aci încă multă vreme ³⁾.

Piatra de mormânt asupra Basarabiei de jos era pecetluită cu trei peceți: politică, economică și etnică. Dar mormântul era proaspăt.

Când Mihai Viteazul, domnul Țării-Românești, care sintetiza în eroicul său suflet, revolta aprigă a conștiinței românești împotriva grelei asupriri păgâne, străfulgeră sabia de desrobire, Aron Tiranul, domnul Moldovei, gătit și de fantasticele pretențiuni materiale ⁴⁾ ale unei împărății mai mult lacome decât tru-fașe, a intrat în tovărășia domnului muntean întocmai cum frunza intră în puternicul circuit al unui vârtej irezistibil.

„Răsvrătirea“ domnilor români fu de o violență puțin obicinuită: avântul era mare și trăsăturile planului de acțiune mărețe.

Aron, prins și suggestionat de sborul vulturului muntenesc, se avântă și el mai mult chiar decât îi îngăduiau slabele lui aripi: cu ajutor ardelenesc și cu tovărășia cazacilor, domnul Moldovei pornește în 1595 campania de recuperare a Basarabiei de jos: asediază Tighina și aproape o cuprinde, însă lasă îndeplinirea faptului pe seama Cazacilor, cari pretindeau singuri această onoare și pradă; bate Cetatea Albă, învinge pe begul acestei cetăți, dar n'o poate lua din lipsă de tunuri de asediu: ajutorul său Andrei Barcsci lovește Ismailul ⁵⁾ care și cade în mâna Moldovenilor ⁶⁾.

Dar Aron Tiranul, în jocul forțelor deslănțuite, dispare repede; el fu înlocuit cu Ștefan Răzvan; împotriva acestui biet țigan, care moștenise o tragică situație, cu totul nepotrivită nici cu forțele nici cu visurile lui, hanul Crâmului, în numele suveranului său turc, se pornește trecând pe la Bender, împreună cu Ahmed, destinat să fie sangeac al *Moldovei reîntregite, însă în sens turcesc*.

¹⁾ Pentru prima oară numele tătarilor din Bugeac e pomenit în 1603 „Tartari Bucyakienses“, N. Iorga, *Chilia*, p. 220).

²⁾ I. Nistor, pp. 126—129. Incetul cu incetul, Tătarii s'au deprins în Basarabia și cu lucrarea pământului, din drumeți și păstori devinind și plugari (N. Iorga, *Chilia*, p. 216).

³⁾ La 1760 numele curent încă era Cetatea-Albă și Tighinea (Callimachi II—V. N. Iorga, *Basarabia*, pag. 40); în 1580 begul de Bender scria românește „Eu Ali-bei de Tighinea“. (ib. pp. 41—42); pentru nevoile religioase ale Românilor din aceste părți s'a înființat circa 1595, episcopia Proilaviei și a Ismailului, jurisdicția ei întinzându-se și asupra creștinilor din Hânia Crâmului (I. Nistor, pp. 129—130; Aron Tiranul întemeiază episcopia Hușilor de care țineau Soroca, Orhei, Lăpușna, Tighecul; ținutul Hotinului ținea de episcopia Rădăuțului, iar Bălți de ținutul Iașului și al Cărligăturei (ib.). Asupra caracterului românesc al satelor și cetăților din Basarabia-de-Jos vezi și mărturiile călătorului francez din 1585 François Pavie baron de Fourquevaux, (N. Iorga, *Basarabia*, pp. 47 și urm.).

⁴⁾ Aron Tiranul, ca preț al scaunului de domnie, promisese 400.000 galbeni sultanului, 50 000 vizirului alți 150.000 la diferite persoane influente etc. (Xenopol, V, p. 110).

⁵⁾ Raiaua Ismailului a fost făcută în timpul lui Aron Tiranul în 1595 și se întindea pe ambele maluri ale Ialpugului, mărginindu-se la est cu raiaua Chilie, la vest cu Cahulul, la nord cu Bugeacul mai sus de satul Tabaci; în 1622 s'a adăugat și Reni (I. Nistor, p. 118).

⁶⁾ N. Iorga, *Chilia*, pp. 209 și urm.; cf. Xenopol, VI, pp. 27—28.

Acest plan turcesc s'a sfârșit de tabăra dela Țuțora a Moldo-Polonilor, conduși de cancelarul polon Zamoiski, care se gândea însuși la recuperarea Basarabiei de jos, însă ca dobândind un sprijin pentru regatul polon la Dunărea de jos și Mare ¹⁾.

Mihai Viteazul cucerește fulgerător Moldova în 1600, spulberând ca un fum acest plan polon: vești la Viena mergeau atunci cum că eroicului Domn de acum și al Moldovei, îi era în gând recucerirea Basarabiei de jos ²⁾.

După repede năruire a lui Mihai Viteazul, starea Basarabiei de jos devenită turco-tătară reintră în statu quo ante.

Să vedem în acest timp „tribulațiunile” și primejdiile prin cari trece Basarabia de sus, a cărei „chee și poartă” era cetatea Hotinului.

După victoria asupra lui Petru Rareș dela Obertyn din 1538, I. Tarnovski asediază Hotinul, iar după șase săptămâni cetatea, care fusese reîntărită de domnul Moldovei ³⁾, fu cucerită, zidurile îi sunt aruncate în aer ⁴⁾. Dar Ștefan Lăcustă primind condițiunile polone de pace, păstrează Hotinul ⁵⁾. E de însemnat însă că, prin amestecul Polonilor, Hotinul e scăpat deocamdată de o sigură cucerire turcească, Soliman dând îndărăt din fața cetății asediată de Tarnovski ⁶⁾.

Mai târziu, Ioan Despotul, în urmărirea mijloacelor de cucerire a scaunului Moldovei, cedează în 1562 palatinului polon Albert Laski Hotinul, pe care în urmă i-l ia înapoi ⁷⁾. Alexandru Lăpușneanu vrând să arate stăpânilor săi turci un model de slugă sincer supusă umple cetățile moldovene cu lemne și le dă foc ⁸⁾, Hotinul însă e cruțat din dorința Turcilor, cărora le era de nevoie o

Mihai Viteazul.
Principe al Ardealului, Domn al Țării Românești
și al Moldovei (1600).

¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, pp. 211 și urm.

²⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 215.

³⁾ După înfrângerea dela Obertyn Petru Rareș continuă hărțuile cu Polonii, repară Hotinul ridicându-i și ziduri noi de piatră și cărămidă roșie și tare, care se pot vedea până astăzi; sporește și numărul străjerilor (I. Nistor, p. 103).

⁴⁾ *Ib.*, loc. cit.

⁵⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 37.

⁶⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 37.

⁷⁾ *Ib.*, loc. cit.

⁸⁾ Pentru aceleași motive Lăpușneanu mută scaunul de domnie la Iași, targ deschis și în apropierea raialelor turcești (1568).

cetate de apărare spre Polonia ¹⁾), drept care a și vârat într'insă o garnizoană turcească, primul microb de răslașuire a Basarabiei și din această parte ²⁾).

Bogdan IV, ușuratecul tânăr polonofil, își avea reședința de predilecție în Hotin, pe care-l înfrumuseță ³⁾), iar amenințat fiind de Ioan Armeanul, dăruiește cetatea seniorului polon Dobrovolski cu condițiunea, ca dacă până în trei luni, nu va primi ajutor din parte-i, s'o predea Turcilor ⁴⁾).

Însă Ioan Armeanul înstăpânit în scaun și împăcat cu Poloniei, primește în stăpânirea sa Hotinul ⁵⁾).

Hotinul, revenit în stăpânirea domnilor Moldovei, servește ca refugiu lui Ieremia, Simion și familiilor lor, fugăriți de Mihai în 1600 ⁶⁾).

* * *

Indată după căderea lui Mihai Viteazul, cancelarul Polon Zamoyski, gândind să încheie repede și radical socotelile planului polon, reclamă în 1602 cele două provincii dunărene și două sau trei cetăți turcești dela gurile Dunării, ce se țin de ele. I se răspunde, că sunt cuceririle lui Soliman și nu se dă „locul unde au săpat copitele cailor oștirii turcești învingătoare” ⁷⁾).

A urmat asvârlirea roatelor de Cazaci, cari aduc prăpădul cu deosebire în Basarabia, ținta lor fiind tatarlăcul oploșit în aceste părți ⁸⁾).

Constantin Movilă cedează Hotinul Polonilor ⁹⁾), servindu-i ca sprijin atât lui, cât și lui Alexandru Movilă în luptele lor cu „omul Turcilor” Ștefan Tomșa ¹⁰⁾); în cele din urmă Zolkievski predă cetatea lui Radu Mihnea, în 1617 ¹¹⁾). Dar Polonii reocupă Hotinul cu prilejul răscoalei creștine împotriva Turcilor, provocată de noul domn al Moldovei, murlacul Gaspar Gratiani. Cu acest prilej Polonii se gândesc la înstăpânirea asupra liniei Nistrului prin recuperarea Tighinei și Cetății-Albe. Această expediție a avut urmări dezastruoase pentru creștini: în fugă însuși capul hatmanului polon este retezat de o sabie tătarască ¹²⁾), Gaspar e ucis de Moldoveni, iar pârcălabul italian, pus de el în Hotin, e isgonit ¹³⁾). Sub

¹⁾ I. Nistor, p. 110.

²⁾ Xenopol V, pp. 68—69.

³⁾ Mărturia lui Fourvueveaux (I. Nistor, pp. 112—114).

⁴⁾ Xenopol V, p. 75.

⁵⁾ Mai târziu Ioan Armeanul formulează vechea pretenție asupra Pocuției (Xenopol V, p. 77).

⁶⁾ N. Iorga, *Basarabia*, pp. 46—47.

⁷⁾ Într-o variantă a actului, cetățile sunt menționate: Chilia, Cetatea-Albă, Ismailul și Benderul (N. Iorga, *Chilia*, p. 219).

⁸⁾ În 1601 cazacii pradă Soroca; apoi în 1602 ei pradă cetățile basarabene; în 1604 ard Ismailul și Soroca; în 1606 se înregistrează alte prădăciuni căzăcești la Dunărea de Jos (ard și pradă Bugeacul, Chilia și Cetatea-Albă); în 1612 jafuri de ale cazacilor dealungul mării Negre, până la Varna; în 1614 pradă în Moldova spre M. Neagră; în 1616 alte incursiuni la Nistru, respinse de Moldoveni în unire cu Tătarii. Prădăciunile căzăcești constituiesc și ele o cauză de stabilire a Tătarilor în Bugeac: trebuia o pază pentru raiielele turcești (N. Iorga, op. cit., 217, 220).

⁹⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 52.

¹⁰⁾ Xenopol VI, p.p. 259—261.

¹¹⁾ N. Iorga, loc. cit.

¹²⁾ Despre această nenorocire cronicarul polon scrie: „Mai bine s'ar fi scufundat în pământ țara aceea a Moldovei înainte de a fi intrat noi într'insă; nici odată coroana polonă n'a suferit o mai mare înfrângere”.

¹³⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 222.

următorul domn Alexandru Iliăș Polonii se asigură punând mâna pe Hotin ¹⁾, pe care însă îl restituie lui Ștefan Tomșa prin pacea din 9 Oct. 1621 ²⁾ din același oraș, prin care se pune capăt definitiv acelei expediții.

În 1629 găsim petrecând în Hotin cu grija, de ce va mai fi din partea vecinilor neastâmpărați, pe domnul Moldovei Miron Barnovschi ³⁾.

O puternică mișcare și lungi lupte pe pământul Basarabiei între Poloni, Turci, Cazaci, Tătari și Moldoveni trezește însemnata căpetenie tătarască Canțemir Mârza, care caută să-și întemeieze o cărmuire personală pe malul mării, la gurile Dunării: stat nou „de amenințare, stoarcere și jaf.” ⁴⁾.

Aceste lupte au ținut aproape de cincisprezece ani (între 1624—1637) și se sfârșesc după trecătoarea încununare a lui Mârza cu caftan și solie dela sultan ⁵⁾, și prin intervenția ⁶⁾ domnilor români Matei Basarab și Vasile Lupu, cu refuzarea tătarului la Constantinopol, unde i-se taie capul.

Rezultatul pozitiv al acțiunii lui Mârza a fost pustiirea desăvârșită a Basarabiei, așa că „între Nistru și Prut n'a mai rămas o casă” ⁷⁾.

Urmează o prigoană a mârzacilor și în general a Tătarilor din Basarabia: mulți dintr'înșii părăsesc Bugeacul, unele căpetenii pleacă în Crimeea, alții la Don, unii își găsesc adăpostul chiar în Polonia, unde sunt așezați pe la Nipru superior.

Dar peste câți-va ani vin alții „cu diumul” ⁸⁾, așa că Vasile Lupu însuși, prin intervenția hotărâtă a căruia se pusese oarecum capăt acțiunii războinice a lui Mârza, are de suferit trei invazii tătarăști ⁹⁾, ceea ce îl silește să se apropie de Poloni și de Cazaci ¹⁰⁾ și să plătească Tătarilor răscumpărarea — „balci-beșlicul” ¹¹⁾.

Și totuși domnia lui Vasile Lupu (1634—1653) a însemnat relativ o lungă și binefăcătoare odihnă pentru ținuturile basarabene: el a zidit în aceste părți biserica Sf. Dimitrie din Orhei și cu prilejul expediției împotriva Tătarilor biserica Sf. Nicolae din Chilia ¹²⁾.

După aceste întâmplări se simte nevoia unei organizări mai solide a ținu-

¹⁾ Xenopol, VI, p. 269.

²⁾ N. Iorga, *Basarabia*, pp. 52—53.

³⁾ *Ib.*, loc. cit.

⁴⁾ *Ib.*, pp. 54—55.

⁵⁾ Cel dintâi cap al Tătarilor din Bugeac recunoscut oficial de Turci. Bugeacul devine pe timpul lui un loc de refugiu, un lagăr, o ascuțitoare de bogății prădate (N. Iorga, *Chilia*, p. 222).

⁶⁾ Nolle trupe cu cooperarea oștilor lui Matei Basarab îl înving și-l urmăresc până în părțile Ismailului și Cetății-Albe (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 223 și urm.).

⁷⁾ Hurmuzaki XV, (N. Iorga, *Basarabia*, p. 55).

⁸⁾ N. Iorga, *Chilia*, p.p. 228—229.

⁹⁾ În 1646, o năvală strașnică a tătarilor în două direcții: o drămbă cuprinde ținutul Sorocei, Hotinului, Cernăuțului, Dorohoiului, Hârlăutului și Iașilor până sub zidurile Sucevei și până în munte; alta a inundat Orheiul, Lăpușna și Fălciul; numai Chighecenii au scăpat în Codru, unde își găsește vremelnice refugiu și Vasile Lupu (Xenopol, VII, p.p. 34—36).

¹⁰⁾ El dă în căsătorie lui Timuș, fiul hatmanului căzăcesc, pe fiica sa Ruxandra (*ib.*, loc. cit.).

¹¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 229.

¹²⁾ N. Iorga, *Basarabia*, p. 55. Pisană bisericii din Orhei n'are dată, probabil a fost zidită între 1636—1651; pisană bisericii din Chilia poartă data zidirii 1 Mai 1638—1 Mai 1658 (Zamfir Arbore, p.p. 290, 302).

turilor de peste Prut, pentru apărarea Moldovei; pe la jumătatea secolului al XVII-a găsim întemeiată aci o serdărie în felul celei turco-tătărăști ¹⁾.

Un fapt notabil este legătura pe care o încearcă în 1664 înlocuitorul lui Vasile Lupu, domnul acum pribeag Gheorghe Ștefan, să o facă cu marele cneaz al Moscului Alexe Mihailovici, care se obligă a realipi la Moldova Bugeacul, adică »teritoriul și cetățile pe care Turcul le-a desbinat de Moldova, precum sunt Cetatea-Albă, Chilia, Tighinea« ²⁾.

Însă în adoua jumătate a secolului al XVII-lea Moldova avea să încerce o nouă pierdere: ca urmare a războiului turco-polon pentru Podolia și Camenița, Hotinul.

Vasile Lupu.
Domnul Moldovei (1634—1653).

Cetatea-Albă, Tighinea, Smilul« ⁶⁾. În lupta ce s'a dat sub zidurile Hotinului din 1673, Polonii ocupă cetatea ⁷⁾, dar Ioan Sobieski nu ascultă de glasul lui Petriceicu de a se avânta asupra cetăților turcești din Basarabia, căci în socotelile lui de cucerirea coroanei regale intra și sprijinul Turcilor ⁸⁾.

În prima jumătate a secolului Hotinul a rămas în cele din urmă în stăpânirea domnilor Moldovei: aci se întârește Vasile Lupu împotriva înlocuitorului său Gheorghe Ștefan, care venia cu ajutor muntenesc și ardeleanesc ³⁾.

La deschiderea războiului pentru Camenița ⁴⁾ Mohamed IV ocupă Hotinul, bisericile sunt prefăcute în moschei. Domnul Moldovei Ștefan Petriceicu trece în acest conflict, de partea Polonilor și nu numai că nu se gândea la pierderea acestei cetăți, cu care înțelegea că se pierde iremediabil și picul de autonomie, de care se mai bucură Moldova ⁵⁾, dar nădăjduia scriind Polonilor că „s'ar putea cuprinde toate orașele moldovenești luate de Turci:

¹⁾ Cu hotnogi de pază la hotare și namesnici pentru ordinea internă, serdarul având „toată marginea în seama și în purtare de grijă“ (N. Iorga, *Basarabia*, p. 75).

²⁾ Hurmuzaki I X² (N. Iorga, *Chilia*, p. 230).

³⁾ Xenopol VII, p. 199.

⁴⁾ Cauzele războiului: o parte din cazaci sub P. Doroșenco, nemulțumiți de împărțirea cazacilor sub stăpânirea rusă și polonă prin armistițiul dela Andrușov din 1669, s'au pus sub protecția Turcilor; de aci ostilități între Turci și Poloni. (I. Nistor, p. 173).

⁵⁾ Petriceicu spunea că, dacă se pierde Hotinul, „în Moldova n'are ce mai domni domn“, (Xenopol, VII, pp. 232—233).

⁶⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 231.

⁷⁾ Xenopol, VII, p. 234.

⁸⁾ Xenopol, VII, pp. 234—235.

Pacea dela Juravna din 27 Octomvrie 1676 dădu Camenița cu Podolia Turcilor. Dar stăpânirea acestei cetăți de Turci constituia o amenințare pentru Moldova. Gânduri de a transforma Moldova în pașalâc puteau trece atunci prin capul lui Mohamed IV, și poate protestul hotărît al țării exprimat prin gura lui Miron Costin ¹⁾, i-a făcut pe turci să procedeze mai prudent, lăsând deocamdată un lagăr lângă Hotin ²⁾, dar punând mâna pe vama orașului ³⁾. Aceasta era începutul cuceririi turcești a punctului de sprijin și apărare a Moldovei dinspre Basarabia de Sus ⁴⁾.

O consecință imediată a războiului polono-turc din 1672 a fost răvășirea Moldovei ⁵⁾ și așa destul de încercată de jecmănitorea domnie dinainte a lui Gheorghe Duca, care a provocat în 1671 întinsa răscoală a Orheienilor și Lăpușnenilor, de sub conducerea lui Mihalcea Hâncul. ⁶⁾.

După răsunătoarea biruință din 1683, Cara Mustafa fiind înfrânt sub zidurile Vienei asediate, Ioan Sobieski se gândea la un plan mare: cucerirea din mâna Turcilor a Țării Românești, Moldovei și Bugeacului. O expediție moldo-căzăcească a fost îndreptată în acest scop asupra Bugeacului, care este găsit »plin peste măsură de grâu, orz și meu«; expediția, în fruntea căreia se afla și Petriceicu, acum domn pribeag ⁷⁾, după ce arde Tighinea și pradă Bugeacul, ajunge până sub zidurile Cetății Albe, având de gând să se îndrepte spre Ismail și Chilia ⁸⁾.

Dar Moldovenii, împrăștiați pela „jacuri“, sunt goniți de Tătari și ajunși aproape de Reni, loviți cu pripeală, se retrag pe Prut, unde se întăresc în unghiul pe care apa îl face cu troianul: lupta care s'a dat la gura Frumoasei, continuată la gura Largei iese în paguba Moldovenilor ⁹⁾.

Încercările pe cari le face în două rânduri în 1685 Sobieski însuși, care cerea năvală asupra Cetății-Albe și Chiliei și stabilirea la Marea Neagră, nu duc nici măcar la trecerea Nistrului, Polonezii fiind împiedicați dela acțiune de ploi, boli și lipsă de provizii ¹⁰⁾.

În 1689 Sobieski cere ajutor Nemților și sprijin Papei ca Tătarii să fie scoși cu totul din cuiburile Bugeacului și ale Crâmului. În acelaș an se încep tratativele de pace între Turci și Nemți; împăratul, sub sugestiunea planului

¹⁾ Miron Costin către comandantul turc: „Suntem noi Moldovenii bucuroși să se lătească împărăția (turcească) în toate părțile cât de mult; iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lătească“.

²⁾ Xenopol, VII, p. 231; cf. I. Nistor, pp. 178--179.

³⁾ Xenopol, VII, p. 233).

⁴⁾ Neculcea se exprimă astfel: „începătura durerii și stricării țării noastre“.

⁵⁾ Xenopol, VI, pp. 225--226: rezidentul german Kintsberg, care a vizitat aceste locuri în 1674, scria „aproape 2/3 din populație pierise sau se împrăștiase“ (*ib.*, p. 234).

⁶⁾ N. Iorga. *Basarabia*, p.p. 79--80) Hâncu era un bogat boier moldovean cu întinse moșii prin părțile Chișinăului; el a întemeiat în 1678 mănăstirea de maici Hâncu-Paraschiva din Chișinău (*Z. Arbore*, p.p. 321--3); e posibil ca răscoala aceasta să se fi întins până la Hotin (I. Nistor, p. 176; cf. Xenopol, VII, p.p. 228--229). După potolirea răscoalei, un călător polon scrie că „n'am întâlnit pe nimeni, ci numai cadavre“ (I. Nistor, *ib.*, loc. cit.)

⁷⁾ Petriceicu chiamă la luptă și pe C. Cantemir, domnul de mai târziu, căruia îi scrie să vie: „să fărâșăm păgânul, să ne răscumpărăm pământul nostru, care dintr'însa ne strălnaseră păgânii!“

⁸⁾ N. Iorga. *Chilia*, p.p. 235 și urm.

⁹⁾ I. Nistor, p. 189; cf. Xenopol, VII, p.p. 246--247.

¹⁰⁾ N. Iorga. *Chilia*, p. 235 și urm. (loc. cit.).

polon cerea ca Bugeacul evacuat de Tătari să fie înapoiat Moldovei, care și-ar fi redobândit astfel vechile hotare ¹⁾).

La continuarea tratatelor din a. 1690, Polonia își formulează pretențiile, partea ce i-ar reveni: „Muntenia, Moldova și Bugeacul cu Cetatea-Albă“, argumentând că mai ales de luarea Bugeacului „atârnă nu numai stăpânirea Dunării și asigurarea celor cucerite, ci despărțirea de oastea turcească a Tătarilor, cari sunt un braț al prea puternicului corp otoman“ ²⁾).

După negocieri care s'au urmat și în anii următori: 1692, 1693 și 1698, Polonii își reduc pretențiile numai la păstrarea cetăților mol'ovenești, ocupate în cursul războiului: Cernăuți, Suceava, *Hotinul*, *Soroca* și ca hotar *Nistru până la vărsare*; se adăugă trimiterea Bugecenilor în Asia ³⁾).

La încheierea păcii de la Carlovăț din 1699, Polonia capătă numai Cameița ⁴⁾, cât despre evacuarea Bugecenilor, Turcii au interpretat-o în sensul ca Tătarii să deșerte numai locurile ocupate în cursul luptelor și unde ei se-și stabilise, și anume: ținutul Lăpușnei, pe ambele maluri ale Bâcului, lângă Chișinău ⁵⁾).

Cu încheierea acestei păcii cu astfel de rezultate pentru Poloni, uimitor disproporționate cu pretențiile lor și neînsemnatul folos pentru Moldova, influența polonă în Moldova cade pentru totdeauna ⁶⁾).

10. Raiaua Hotinului. — Războaiele ruso-turce și ocupațiile rusești din sec. XVII — Pierderea Basarabiei. Însfârșit cu prilejul expediției din 1713 a seraskierului Abdi Pașa pentru reabilitarea lui Stanislav Leszczynski, Turcii se opresc la Hotin pe care-l ocupă, îl reîntăresc și din ținutul înconjurător se și organizează raiaua respectivă ⁷⁾. Însemnătatea acestei pierderi pentru Moldova se reflectă în simplele cuvinte ale cronicarului: „Luarea Hotinului ca o *rană* țării multă slăbiciune și cădere i-au făcut“ ⁸⁾).

Prin pierderea Hotinului și înființarea unei raiele în Basarabia de Sus, pentru apărarea Moldovei în această parte rămăneau în picioare Soroca, Orhei, Lăpușna, Tigheciu și Greceni ⁹⁾).

¹⁾ N. Iorga. *Chilia*, p. 233.

²⁾ *Ib.*, p.p. 240—242.

³⁾ N. Iorga. *Chilia*, loc. cit.

⁴⁾ N. Iorga. *Basarabia*, p. 81. Cu predarea cetății și evacuarea ei de Turci fu însărcinat de sultan, domnul Moldovei Antioh Cantemir (Xenopol, VIII, p.p. 79—80).

⁵⁾ N. Iorga. *Chilia*, loc. cit.

⁶⁾ N. Iorga. *Basarabia*, loc. cit.

⁷⁾ N. Iorga. *Chilia*, p. 246; cf. Xenopol, IX, p. 9. De oarece se refugiase din vecinătate în această raia, în timpul lui Racoviță vre-o 4.000 țărani, iar N. Mavrocordat, după porunca Porții, trimite să-l aducă măcar că Turcii îl ascundea „tăgăduindu-i“ ca să n-l înapoieze, s'a alipit la raiaua Hotinului „tot ținutul Cernăuților“ afară de Târgul Cernăuți (N. Iorga. *Boeri și Răzăși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare, an. ac. 1912*, p.p. 38—39).

⁸⁾ Axinte Uricariul. E caracteristic plângerea din 1732 a pribeagului Gh. Lupașcu Hăjdău: „dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau județul *Hotin* să scape de dușmanii Turci“ (N. Iorga. *Basarabia*, p.p. 86—87).

⁹⁾ Granițele raielei Hotinului erau: Prutul și Răchitna spre vest; râul Cuihurul între Soroca și Hotin spre sud; avea 100 sate cu cet. Hotinului și târgurile Lipcani, Briceni și Noua Suliță: vechia stemă a cetății era un pândăș; stema turcească: trei turnuri pe câmp auriu, deasupra turnului de mijloc o semilună de care atârnav 2 paloșe încrucișate. Rușii au păstrat această stemă adăugând deasupra paloșelor o cruce de argint (I. Nistor, p. 204).

Soroca era să încapă și ea pe mâna Turcilor în 1712, iar la Lăpușna, încă înainte de încheierea păcii 1699, încercase să se așeze cazacii, apoi Tătarii ¹⁾.

Tot în acest timp (1713) Tătarii lui Giaun Mârza, folosindu-se probabil de înfrângerea Rușilor la Prut ²⁾, trec peste vechiul hotar al Bugeacului, numit a lui Halil Pașa, și se înstăpânesc pe încă o fâșie din pământul Moldovei, apreciată „două ceasuri” în lățime și „32 ceasuri” în lungime ³⁾.

Grigore Ghica în 1727 făcu sforțări să-i scoată din locul încălcat, îi scoase

Cetatea Hotin

chiar din câte-va sate sau cășle, le dărâmă casele și chiar o moschee, dar nu le putu smulge dreptul de pășune pe fâșia încălcată ⁴⁾.

După căderea influenței polone (sfârșitul secolului al XVII-lea), îndată se

¹⁾ N. Iorga. *Chilia*, p.p. 245–246.

²⁾ I. Nistor, p. 208.

³⁾ Incălcarea a fost recunoscută sub Mih. Racoviță (1721) și ca ea să aibă măcar un caracter provizoriu încălcătorii erau supuși la dijma bucatelor (ușurul) și dare anume pentru pășune (alâmul) (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 246–248).

⁴⁾ Mai târziu I. Callimachi și C. Moruzzi confirmă și ei raptul, tătarii fiind îngăduți cu obligația ușurului, alâmului și ascultării de părcălabul de Orhei și căpitanul de Codru (N. Iorga. *Chilia*, p.p. 246, 248–249; I. Nistor, p. 211).

În 1777–1782 sub C. Moruzzi se hotărânicește Moldova cu Bugeacul: linia de graniță trecea dela Bender pe la satul Hotărniceni, urma Troianul până la Beșteman, tăia „drumul spre Tigheciu și Codru” se ținea apoi de acest drum, atingea „drumul dela Tigheciu la Ialpovăț, continua către Ulmeni și Borzești, străbătea Valea Adâncă, movila Tâlmăciului, a Deliiilor, Valea Verdegenilor, se apropia de Ițcani și Catțin, înainta spre Strășinești și Maxine, spre Larga și movila Turlei; însemnarea se oprește la satul Tatarvîlă (N. Iorga. *Basarabia*, p.p. 89–90).

arată zorile unei alte influențe creștine, aceia a Rusiei (începutul secolului al XVIII-lea).

Ridicarea Rusiei sub impulsul straniei personalități gigantice a lui Petru cel Mare (1689—1725), constituia o mare primejdie pentru Turcia intrată pe alunecșul căderii încă cu un secol în urmă. Moldova, după complectă eșuare a sprijinului Polon, se agață cu noui nădejdi de stânca răsărită pe întinsul mărilor sbuciumat de valurile durerilor ¹⁾).

Dumitrie Cantemir.
Domnul Moldovei (1710—1711)

Biruințele lui Petru treziră nădejtile Moldovenilor, dintre care mulți mai ales Hotineni și Orheiieni, intrară în oastea rusească. Numărul acestora era așa de însemnat ²⁾ că, cu excepția ațățărilor lui Carol XII oploșit la Varnița, lângă Tighinea ³⁾, el a hotărât în largă măsură pe Petru să-și încerce norocul la Prut ⁴⁾.

De astfel Dimitrie Cantemir găsește la venirea în Scaun un partid de boeri partizani ai Rusiei gata format ⁵⁾ și e nevoit, fiind și el convins, să încheie tratat formal cu Petru cel Mare ⁶⁾ și în care se garanta ca „Țara Moldovei cu Nistru să-i fie hotar și Bugeacul și cu toate cetățile tot ale Moldovei să fie” ⁷⁾. Cantemir dă și el o proclamație prin care îndeamnă la luptă pentru redobândirea „Tighinei, Chiliei, Cetății Albe, Ismailului și Galaților” ⁸⁾. Neparticiparea la această „revanșă” fiind socotită drept

crimă era pedepsită cu moartea ⁹⁾. Petru cel Mare se pregătea dar să por-

¹⁾ După încheierea păcii dela Carlovăț, Antioh Cantemir (1696—1700) mută slujitori domnești pe la margini, pe la vadurile Nistrului și ale Prutului, care se depopulasă din pricina Tătarilor (Xenopol VIII, p. 70).

²⁾ În 1707 în oastea rusească se afla un pâlce de călărime românească; cu organizarea ei fusese însărcinat Apostol Chigeci (I. Nistor, p.p. 196—197). Intre ei mai erau și Callimachi, Turculeț, frații Voronencu (N. Iorga, *Hist. des relat. russo-roumaines* 1917, p. 113).

³⁾ Rămășița oastei lui Carol XII petrece iarna în ținutul Cărligături pe care-l pradă îngrozitor (Xenopol, VIII, p. 96).

⁴⁾ N. Iorga, *Hist. des relations russo-roumaines* 1917, p.p. 109—110.

⁵⁾ Intre boerii mari erau amicii călduroși ai Rusiei: Hatmanul Antiochus Jura și Mitropolitul Gedeon care s'au adresat direct țarului oferindu-l un sprijin de 10.000 soldați și mijloace de echiparea încă 15.000 pentru reocuparea Bugeacului (*ib.*, p.p. 113—114).

⁶⁾ Xenopol, VIII, p.p. 115 și urm.

⁷⁾ Nicolae Costin, Art. XI din tratat suna astfel: „Hotarele Moldovei după vechile ei drepturi sunt acele formate de Nistru (cu Camenița, Bender cu teritoriul Bugeacului), Dunărea, Muntenia, Ardealul și Polonia (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 244—245).

⁸⁾ Hurmuzaki Supl. II, Ep. Melchisedec crede că Galații sunt menționați pentru că Turcii cuprinseser mahalaua Badalanului și lacul Brateș (N. Iorga, *Chilia* p. 245); de altfel Turcii pusese mâna, ca, în prealabil la Hotin, pe vama orașului, după cum reiese din restituiri pe care le fac la păcile din 1774 și 1792.

⁹⁾ N. Iorga, *Relations russo-roum.*, p. 119.

nească, mai întâiu asupra Oceacovului, apoi asupra Tighinei și Cetății Albe; Tătarii fugiră în ghioluri după cetate spre mare ¹⁾.

Infrângerea dela Prut puse capăt acestei încercări și odată cu ele căzură pentru totdeauna și legăturile de ordin mai mult *ideal* ce se împletiseră între Moldova și *noua* împărăție creștină.

Cu campania rusă din 1736 — 1739, Moldova intră într'un contact *material* cu Rusia și a început a simți ghimpii care se ascundeau sub trandafiri. Campania se deschide cu luarea Hotinului în stăpânirea Rușilor ²⁾ țărița Ana e »proclamată« de generalul Münich »Doamna Moldovei« ³⁾. Dar purtarea aspră a generalului comandant cu boerii Moldovei, tratarea țării ca pământ turcesc, ca țară cucerită ⁴⁾, vădiau în chip evident ce se putea aștepta dela noi »măntuitori« și creia trista temere a sorții ce avea să pecetluiască această fatală legătură ⁵⁾.

Și totuși în războiul din 1768 — 1774, nădejdi noi hrăneau sufletele Moldovenilor. Hotinul din nou cucerit de Ruși părea că începe viață românească: pe moșile raielei revin vechii stăpâni, cetatea e condusă de părcălabul ei ⁶⁾ Și Tighinea e »retrocedată«, locuitorii Sorociei nu-și pot ascunde bucuria ⁷⁾. Chilia și Cetatea-Albă sunt și ele cucerite ⁸⁾. Țările române încap în stăpânirea oștilor rusești ⁹⁾: boerii ridică fruntea, ei cer, la încheierea războiului, restitutie în integrum a liniei Nistrului și Dunării: Hotinul, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Ismailul trebuiau să străjuiască iarăși ca odinioară hotarele țării ¹⁰⁾.

Amestecul Austriei și curmarea înainte de vreme a războiului dădămară toate aceste »iluzii«, la încheierea păcii (Kuciuk-Kainardji 1774) se cerea măcar să fie înlăturați încălcătorii din 1713 depe fâșia de »două ceasuri« lățime și »32 ceasuri« lungime, și dacă se poate restituirea Renilor cu »câteva bălți cu ostroavele lor ce sunt pe locul Moldovei« ¹¹⁾. Toate cetățile Moldovei cucerite de Ruși în cursul războiului, au fost retrocedate la încheierea păcii ¹²⁾, numai moșile depe raiele trebuiau să reintre sau să rămână în mâinile vechilor lor

¹⁾ N. Iorga, *Chilia*, loc. cit.

²⁾ Hotinul e cucerit de Gen. Münich; în avangardă se găslau și filii lui D. Cantemir, Constantin și Dimitrie (N. Iorga, *Relat. ruso-rom.*, p.p. 137—138); după încheierea păcii, oștile rusești retrăgându-se, Hotinul e stăpânit câțva timp de Domnul Moldovei Gr. Ghica (ib. p. 141 cf. Xenopoi, IX, p.p. 62 și urm.

³⁾ I. Nistor, p. 232.

⁴⁾ Obligațiunile impuse de gen. Münich localnicilor erau următoarele: întreținerea unei oști de 20 000 oameni, 3 000 oameni pentru întărituri și spitale, o sumă de 91 pungi de argint a 1200 ducați (N. Iorga, op. cit. p.p. 140—141), Münich impuse boerilor 12 orânduiri și (Niculcea) »le-au zis că de nu vor primi așa, a da foc târgului și i-au făcut cu de-asila de au lscălit« (Xen. IX, p.p. 64—65).

⁵⁾ Au mai prădat și cazacii.

⁶⁾ N. Iorga, *Basarabia* p.p. 139—140.

⁷⁾ Sorocenii în 1772 se bucură că s'a înlăturat »giugul cel greu a strâmbătășilor care ne-au mâncat până la oașe« (ib.).

⁸⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 250.

⁹⁾ Xen., IX, p. 132.

¹⁰⁾ N. Iorga, *Chilia*, p. 251.

¹¹⁾ N. Iorga, *Basarabia*, loc. cit.

¹²⁾ Art. XVI al tratatului: »Împăratul Rusiei dă înapoi Porțile Basarabia toată, cu orașele Cetatea-Albă, Chilia, Ismail și cu târgurile și satele ce cuprinde această provincie, precum li restituie și Cetatea Bender« (N. Iorga, *Chilia*, p. 251).

stăpâni ¹⁾ fâșia reclamată e realipită țării și Gr. Al. Ghica puse să se stâlpească locul cu bouri ²⁾, vama Galaților era scoasă și ea din mâna ghiurugiilor nazirului din Chilia și a celui din Isaccea ³⁾; și Bugeacul e restituit Porții dar cu condiția să fie lăsat a fi deșertat de Tătarii cari trec cu duimul în supunerea Rusiei ⁴⁾.

Aceste erau toate „foloasele“ unui lung războiu purtat pe pământul țării și cu jertfa ⁵⁾ băștinașilor, a căror dureri și suferințe fusese alinate vremelnice de avântate nădejdi.

În schimb, în 1775, ca un tragic epilog, o bună parte din Moldova de sus, leagănul, locul de Scaun, păstrătoarea pioaselor fundațiuni și oaselor marilor, credincioșilor și cinstiților voievozi Moldoveni, parte numită *de atunci* Bucovina, a fost smulsă din trupul țării și cedată de Poartă Austriei, ca o răsplătire pentru serviciul adus de a fi mijlocit încheierea unui războiu dezastruos pentru turci, printr-o pace prematură.

În războiul dela sfârșitul veacului al XVIII-lea (1788—1792), la care de data asta, a luat parte, alături de Rusia și Austria, e un fel de repetare a celor petrecute în războiul anterior: Cetățile Moldovei încap iarăși în mâinile rușilor ⁶⁾, cu excepția Hotinului care e ocupat de austriaci ⁷⁾; boerii iarăși își capătă moșiile din cuprinsul raielelor ⁸⁾. Pacea dela Iași (1792 ⁹⁾), în afară de noi privilegii acordate Galaților ¹⁰⁾ aduce lucrurile la *starea dinainte* ¹¹⁾. În 1798, turcii aduc mulțumiri domnului Moldovei Al. Callimachi (1795—1799) care a reîntărit pentru stăpânii țării sale Turcii, zidurile Chiliei și Cetăței-Albe ¹²⁾.

Astfel după o clipă de stranie nălucire a planului de *un fel* de unire a țărilor române (Muntenia și Moldova), alcătuind un Stat sub principele Potemkin ¹³⁾, întinericul devine tot atât de nepătruns tăinuind în sânul lui grozava realitate: Moldova secolului al XVIII ciuntită și la miază-zi (Basarabia de jos)

¹⁾ Xen., IX p.p. 150—152 cf. N. Iorga, *Relat. russo-rom.*, p. 183

²⁾ I. Nistor, p. 214.

³⁾ Vameșul turc fusese introdus la Galați încă din sec. XVII (N. Iorga, *Chilia*, loc cit.).

⁴⁾ Bugeacul a fost locuit de Tătari până la 1812, dar nu ca în sec. XVII, războinici quasi-independenți sub mârzacl; noua ocupație agricolă îi domolește mult (Ib., p.p. 243, 251).

⁵⁾ Într-o tănguire către feldmareșalul Romanzov, Moldovenii declară: „Suntem supuși împărăteșilor porunci până la cea de pe urmă picătură a sângelui și pre gata spre a da din cele ce sunt prin putința noastră pentru trebuințele oștii împărătești, însă *cu știință și cu oare și care cuvințioasă rânduială*“ (Xen., IX p. 133).

⁶⁾ Rușii cuprind: Tulcea, Isaccea, Ismailul luat de Suvoroff (Xenopol, IX, p. 235). Cetatea-Albă și Chilia au fost cucerite de armata contelui de Potemkin după mari greșeli și inutile pierderi de timp și oameni (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 252—253).

⁷⁾ Capitulara Hotinului în 1787 păru mai mult un fel de învoială (Xenopol, Id., p. 231). Austria uni în 1788 Hotinul cu Bucovina, punându-l sub jurisdicția bisericească a episcopului de Cernăuți, (I. Nistor, pag. 238).

⁸⁾ N. Iorga, *Basarabia*, pag. 141.

⁹⁾ Cu prilejul războiului care s'a încheiat prin pacea dela Iași din 1792 au emigrat, în Rusia un mare număr de moldoveni (se spune $\frac{2}{3}$ din populație), care au îngroșat numărul românilor transnistreni: la încheierea păcii a fost vorba pentru prima oară, să se înființeze mai ales pentru Ion Al. Mavrocordat, ce se dăduse de partea rușilor, o Moldovă între Nistru și Bug. (N. Iorga, *Relat. russo-rom.*, p.p. 216—217).

¹⁰⁾ N. Iorga, *Chilia*, p.p. 252—253, cf. Xenopol, IX, p.p. 237—270.

¹¹⁾ Ib.

¹²⁾ Ib. și M. Șuțu, (1793—1795) întărise cetățile turcești (Xenopol, IX, p. 250)

¹³⁾ Xenopol, IX, p. 226 cf. Iorga, *Desvoltarea ideii unității politice a românilor*, 1915, p.p. 32 și urm.

și la miază-noapte (Bucovina) și la marginea răsăriteană (linia Nistrului : Hotin, Tighina, Cetatea-Albă).

Din două încheștări între cele două împărății, una tânără, cealaltă bătrână, lucrurile în Moldova rămăsese neschimbate. Totuși un lucru se produsese : bătrâna Turcie, care trosnea din toate încheieturile, primise lovituri serioase, părți din stăpânirea ei, dealungul țărmului nordic al Mării Negre intrase în mâna rușilor, care acum sunt megieși cu Moldova : *Nistrul devine hotarul despre Rusia*.

Războiul dela începutul secolului următor, al XIX, 1806—1812, a fost făcut pentru continuarea operei de înaintare a stăpânirii rusești în stăpânirile Turciei, intrată în descompunere ¹⁾.

La 19 Noembrie 1806, Hotinul e luat prin surprindere de cazaci, în trei ceasuri ²⁾, Benderul ³⁾, Ismailul la fel ⁴⁾; la 11 Decembrie Cetatea-Albă căzu fără asediu ⁵⁾, la 21 Decembrie Chilia la fel ⁶⁾.

Odată stăpâni pe linia Dunării ⁷⁾, Rușii iau măsuri alcătuind un guvern provizoriu, întroducând și luând conducerea divanurilor ambelor țări ⁸⁾ făcând numiri în administrație și biserică ⁹⁾, proiectând organizări de instituții ¹⁾.

Dar oastea de ocupație apăsa greu asupra țărilor destinate a face parte silnic din împărăția rusă ¹¹⁾.

Dar planul de anexiune bine hotărât ¹²⁾ și pregătit suferă însemnate schim-

¹⁾ Obiectul rus al războiului din 1806—1812 era linia Dunării, adică cuprinderea Munteniei și Moldovei. Cauzele lui (N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p.p. 225—227).

²⁾ La Hotin se găsesc multe provizii „zaharea“, moșile sunt restituite boerilor moldoveni; țăranii încep se să mute în mahalalele părăsite de Turci (N. Iorga. *Basarabia*, p. 141)

³⁾ N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p. 228.

⁴⁾ *Id. Basarabia*, loc. cit.

⁵⁾ *Id. Chilia*, p. 254.

⁶⁾ *Ib.*

⁷⁾ Rușii ocupă Moldova și Muntenia fără luptă, prin surprindere. (Xenopol, IX, p. 295).

⁸⁾ Se credea că Const. Ipsilanti, revenit adus fiind de Ruși, s'ar fi proclamat „rege al Valachiei, Moldovei și Basarabiei“, de fapt el era numai gospodar însă al ambelor țări (N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p. 228) La încheierea armistițiului dela Slobozia (1807) în locul lui Ipsilanti retras în Rusia, rămâne gen. rus Prozorowski; la revenirea lui Ipsilanti în București, generalul rus rămâne numai la Iași până la 1808, când conducerea o luă Cușnicov ca președinte al Divanurilor (*Ib.*, p. 231); pe Cușnicov, primul președinte al Divanurilor II înlocuește dela 1810 senatorul Crasno Mileșevici; reședința era la Iași, cancelaria divanurilor alcătuită din ruși (I. Halippa. *Trudă I*; Radu Rosetti. *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812 II. an. ac. 1909*, p.p. 639—641, 643).

⁹⁾ Au fost întrebuințați în ad-ție și căți-va moldoveni : Ilie Catargiu, general rus; Em. Falș, colonel Dicescul, șeful poliției la Iași; Nicoriță, general locotenent; dar în general boerimea tratată vitreg : conflicte cu Iordache Catargiu (surghiunit), Roznovanu (bătut și tras de barbă), poetul Conachi, mitr. Veniamin Costachi (N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p.p. 247—248).

În locul lui Ven. Costachi, e pus de Ruși la 1808 în Iași mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni, moldovan din Câmpulungul Bucovinei, și care mai înainte fusese episcop de Akkerman, apoi păstorise în Rusia (I. Nistor, p. 246); ca episcop al Bugeacului fusese numit în 1811 bulgarul D. Sulima (N. Iorga, *Basarabia*, p. 144); lui Gavril îi era supusă și biserica din Muntenia (R. Rosetti. *Arh. Sen.*, p.p. 652 653).

¹⁰⁾ În 1812 era un proiect de a se înființa o miliție pământească, Ciceagov făcu și el această propunere pentru Moldova, câte 20.000 sold. de fie care țară (*Id.*, p.p. 111 și urm.). Olaturile Benderului, Căușanilor, Akkermanului și Chiliei se unea sub numele de ispravnicia Basarabiei, ispravnic fiind numit Manolache Vărnăv (N. Iorga, *Basarabia*, p. 143)

¹¹⁾ În 1809 cine nu mergea cu Rușii era socotit „trădător de patrie“ (*Ib.*, p. 143).

¹²⁾ În conferința ruso-turcă dela Iași din 1807 Rușii, tari pe sprijinul Francezilor, susțin anexarea ambelor țări; la întvederea dela Erfurt din 1808 Napoleon aprobă această pretenție, iar Latour-Maubourg, ambasadorul Franței la Constantinopole, e obligat s'o sprijine (N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p. 235).

bări către sfârșitul războiului ¹⁾. Cauza a fost că Napoleon, pe sprijinul căruia se contă așa de mult în împlinirea acestor lucruri, și-a întors dintr-o dată fața dela Alexandru I. Rușii scad repede în pretenții : Moldova, apoi linia Siretului ²⁾ și în sfârșit ajung și la linia Prutului ³⁾.

La preliminările păcii dela Giurgiu din Noembrie 1811 ⁴⁾. Turcia cedează linia Prutului ⁵⁾; pacea virtual era făcută.

Pentru împlinirea formalităților comisiunile se mută în București (Decembr.) ⁶⁾, îndată sunt și întrerupte, Turcia ținând să păstreze cel puțin paza gurilor Dunării ⁷⁾. Armistițiul care se încheiase cu prilejul preliminărilor este denunțat de Cutuzov în Februarie 1812 ⁸⁾. Conflictul cu Napoleon însă e deschis; Rușii fac apel pentru încheierea păcii și la mediația Suediei ⁹⁾. În Aprilie acelaș an, o parte din armata de ocupație, tare de 40.000 oameni, e nevoită să evacueze ca să facă față lui Napoleon, pregătiri în legătură cu deșertarea țărilor române și cu defensiva împotriva expedițiunii franceze se urmează în mod activ și intens ¹⁰⁾.

Față de această schimbare, Turcia, care până atunci avusese numai sprijinul discret al Austriei ¹¹⁾, este îndemnată la rezistență de însuși Latour-Maibourg, ambasadorul Franței la Constantinopol ¹²⁾.

Rușii se găsesc într-o situație extrem de critică ¹³⁾: negocierile se reîncep la 21 Aprilie 1812, după cererea lui Cutuzov: baza lor rămăsese cea ultimă (linia Prutului) ¹⁴⁾.

Tratatul se urmau însă cu mult prea încet ¹⁵⁾ față cu precipitarea evenimentelor: țarul însărcinează pe Ciceagov, numit comandant Șef al armatei

¹⁾ Încă în 1810 (Iunie) Rușii, cu consimțirea lui Napoleon, susțin linia Dunării; în Mai ei înștănesc formal anexarea principatelor (*Ib.* pp. 237-238).

²⁾ Xenopol, IX, p. 302.

³⁾ La întâlnirea din București (Incep. an. 1811) dintre Italianski și Hamid Effendi, ruperea relațiilor dintre Napoleon și Alexandru fiind sigură. Rusia se mulțumește cu Moldova; ba chiar s'ar fi spus *linia Prutului* (N. Iorga, *Relat. russo-roum.* pp. 240-241).

⁴⁾ N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzestii.* an. ac. 1910 p. 162; cf. Xenopol, IX, p. 306.

⁵⁾ Marele Vizir declară: «Vă dau Prutul; nimic mai mult... Ismailul singur vă plătește războiul și mai aveți patru cetăți și o strălucită provincie» (N. Iorga, *op. cit.* p. 163).

⁶⁾ *Ib.* Delegații păcii erau din partea Rusiei: Italianski, Gabaniev și Iosif Fonton, întâiul tâlmaciu al Ambasadei rusești pe lângă Poartă; din partea Turciei: jud. militar Selim, apoi Hamid și Galib, însoțiți de interpreții frații Dumitrache și Apostolache Moruzzi.

⁷⁾ *Ib.*, p. 162.

⁸⁾ *Ib.*, p. 164.

⁹⁾ În Martie 1812 prin agentul suedez Horn și amb. Palin (*Ib.* p. 166).

¹⁰⁾ Hotinul este întărit; se strâng bani până la 2 mil., căruțe, 80.000 boi conduși de 40.000 țărani (*Ib.* p. 167, Xenopol IX pp. 310 și urm.).

¹¹⁾ Încă din 1810 (Oct.) Austria făcea sforțări la Constantinopole să se obțină condiții mai bune de pace pentru Turcia; pe atunci Reis Effendi declară oficial, că singura graniță admisibilă e Nistru: «se va apăra până la extrem fiecare palinac de pământ» (N. Iorga, *Relat. russo-roum.*, p. 230).

¹²⁾ El se încerca să convingă Poarta ca să refuze cinci ani de-a rândul de a cedă un singur palinac din pământul cetăților care alcătuiau siguranța împărăției turcești (Hotin, Bender, Ismail), Rușii fiind în ajun de a rupe cu Franța, și ne mai având în teritoriul ocupat decât vre-o 20.000 soldați (Xenopol, IX, pp. 301-302).

¹³⁾ Svon că sultanul trimisese un ambasador special la Paris; se auzia că țarul ar fi consimțit să renunțe la tot ce cucerise. (N. Iorga, *Alte lămuriri etc. an. ac.*, p. 167).

¹⁴⁾ Turcia cedă înutul dintre Prut și Nistru, afară de Basarabia propriu zisă și gurile Dunării (*Ib.* p. 168).

¹⁵⁾ Se aștepta de turci un trimis special a lui Napoleon, Andréossy, care se mișca f. încet (*Ib.* p. 167).

dela Dunăre, al flotei de pe marea Neagră și guvernator general al țărilor române ocupate ¹⁾, să forțeze ²⁾ încheierea unei păci, care nu mai putea întârzia pentru Ruși. La vestea înlocuirii date într-o chestiune de o așa de mare însemnatate, Cutuzov dă o lovitură; la 2 Mai obține încheierea păcii pe baza liniei Prutului împreună și cu cetățile dela Dunărea de Jos ³⁾. Personal înștiințează grabnic Curtea din Petersburg ⁴⁾. În urma răspunsului favorabil al țarului, pacea este iscălită la București în ziua de 28 Mai 1812. *Moldova dintre Prut și Nistru era cetată Rusiei* ⁵⁾.

Diplomații străini, dar mai ales Rușii rămân surprinși de această repede și neîndreptățită cedare ⁶⁾. S'a căutat o explicare în trădarea unuia din talmaci ⁷⁾. Cauza adevărată a fost desigur egoismul și nestatornicia lui Napoleon, care a adus zăbava, șovăirea politice franceze și neîncrederea ce-a trebuit să însufle Turcilor în această lumină planurile geniale ale împăratului francez ⁸⁾; mai era desigur ușurința și lipsa bunei credințe, dovedite și mai înainte a plenipotențiarilor turci ⁹⁾.

Prin pacea dela București Moldova înjumătățită pierde granițele de răsărit și miază-zi ¹⁰⁾ și aceasta după suferințele ce i le-a adus un război de șase ani, purtat pe pământul ei și la care a fost părtaș cu toate puterile mijloacelor ei ¹¹⁾.

¹⁾ N. Iorga, *Alte lămuriri etc. an. ac.* pp. 168–169. Împreună cu Ciceagov veniau și Sc. Sturza cu fiul său Alexandru, vestiți boeri reacționari ruso-fili, asemenea o suită de greci și renegați (*Ib.*).

²⁾ Ciceagov avea instrucții să isprăvească interminabilele negocieri cu Poarta... altfel să rela ostilitățile cu toată energia... să amenințe cu flota mării Negre și cu o răscoală generală a grecilor și a tuturor popoarelor care gem sub jugul otoman. (*Ib.*).

³⁾ *Ib.* p. 170.

⁴⁾ Cutuzov a expedit doi curieri de odată (*Ib.*).

⁵⁾ *Ib.* pp. 170–171. Granița între cele două împărății era astfel menționată: „Prutul, din locul unde acest râu pătrunde în Moldova până la vărsarea sa în Dunăre, apoi din acest loc, malul stâng al acestei ape până la Chilia și la vărsarea sa în marea Neagră, vor face hotarul celor două împărății (N. Iorga, *Basarabia*, p. 156, cf. Xenopol, IX, p. 309).

⁶⁾ Langeron scrie: „Je n'ai jamais pu comprendre ce qui avait engagé les Turcs à nous accorder une paix qui était devenue si indispensable pour nous: J'ai la certitude qu'aucun membre du congrès turc ne fut ni acheté ni gagné par des espérances“. (R. Rosetti, *Arhiva Sen.*, p. 637).

⁷⁾ În această privință Ciceagov declară: „Plenipotențiarul turci erau mult mai bine luminați asupra adevăratei interese turcești de cum se crede obicinuit (N. Iorga, *Alte lămuriri*, etc., pp. 173 și urm.; cf. R. Rosetti, *Arhiva Sen.*, p. 636); Turcii, în desperarea cauzelor încercase chiar să cumpere pe generalul Kutuzov prin ambasadorul Danemarcei Hübsch, (Xenopol, IX, p. 302).

⁸⁾ N. Iorga, *Alte lămuriri*, p. 185. Galib, întrebând de consulul francez din București asupra cauzei unei păci așa de favorabile pentru Ruși, a răspuns că: „făgăduința domnului Latour-Maubourg nu s'a împlinit la timp“ (Xenopol, IX, pp. 307–308), trimisul francez Andréossy a sosit după încheierea păcii (R. Rosetti, *Arhiva Sen.*, p. 637).

⁹⁾ N. Iorga, *Alte lămuriri*, p. 170.

¹⁰⁾ Partea ocupată, cuprinzând raietele cetăților turcești de pe Nistru și Dunărea-de-Jos (Hotin Bender, Akkerman, Ismail, Chilia), legate între ele prin spațiul intermediar, rămas în directă stăpânire a domnilor Moldovei cu cetățile Soroca, Orhei, Lăpușna, Tigheci și Greceni, totuși alcătuind o unitate geografică, a fost rubricată de Ruși cu denumirea *Basarabia*, numele până atunci numai al părții sudice din ținutul anexat. De altfel numele de Basarabia, ca țară deosebită de Moldova, apare oficial din timpul Ecaterinei a II-a, care la stabilirea de consuli în țările române, le numește „Valachia, Moldova și Basarabia; acum tot teritoriul dintre raiete era cuprins sub acest din urmă nume (N. Iorga, *Relat. russo-roum.*, pp. 240 și urm.), suprafața 145.630 km-cu 482.630 loc., 5 cet., 17 târg. și 685 sate (I. Nistor, p. 257).

¹¹⁾ Iată câteva cifre cu privire la contribuțiile impuse de Ruși Moldovei în timpul ocupației din 1806–1812: în afară de 70 mil. puduri fân impuse ambelor țări în 1808, Moldova este impusă cu încă 80.000 cetverturi (1 cetvert = 120 ocale) grâu, jumătate în natură, jumătate în bani socotit cetvertul 10 lei; apoi, deosebit 40.000 cetverturi ovăș, 30.000 cet. hrișcă; în Februarie 1809 se cer Moldovei 11.000 care cu 44.000 bol pentru

Turcii, „suzeranii“ țării jertfite au primit cu ciudă înjumătățirea uneia din cele mai frumoase și bogate „raiele“ ale lor ¹⁾. Pentru Moldoveni rana era drept în inimă: încă de mai înainte, atunci când nădejdea nu era cu totul stinsă, delegații de boeri, în cap cu Inocențiu, episcopul Hușilor, tremurând de soarta țării se dusesse până la țar, jeluindu-se ²⁾. Când însă împrejurările le vedeau lămurit „neînălăturabilul“ inimile s'au împietrit și resemnarea veni să ia locul neliniștei, apoi obicinuința cu starea lucrurilor și în sfârșit, *acomodarea* la nouile împrejurări: fatalele constrângeri împietrise inimile fruntașilor țării ³⁾.

Dar când lucrurile se liniștiră, armele tăcură, Domnul Moldovei Sc. Callimachi revine în Scaunul țării sfâșiată, boerii strânși în divan dădură drumul glasului durerii: protestară energic contra raptului ⁴⁾.

BASARABIA ANEXATĂ IMPERIULUI RUS. — UNIREA CU ROMÂNIA.

11. Basarabia ca oblastie și gubernie rusească. — Retrocedarea parțială din 1856. — Sfatul Țării și unirea cu România. (1812—1918). Primul Domn al Moldovei înjumătățite Scarlat Callimachi (1812—1819), cu toate stăruințele boerilor, mai ales ale mitropolitului Veniamin, n'a încercat nici o intervenție în chestia sfâșierii ce suferise Moldova prin pacea dela București din 28 Mai 1812, Ioan Caragea: Domnul Munteniei (1812—1819) a făcut o încercare în acest sens prin reprezentantul său la Viena, Fr. Gentz; dar fără urmare ⁵⁾.

transportul la 54.000 cetverturi grâne; în Noemvrie 1809 asemenea 11.000 care pentru transport de provizii; în Decemvrie 1809 pe lângă care, 1 mil. puduri de fân, apoi 51.000 cetverturi pâne, pe care să le tranporțe în Hârșova, Focșani și Buzău; moșile din ținutul Hotinului au fost luate pe seama Statului pe timp de un an. Tofuși Ledoux scrie în 1810 că, în comparație cu Muntenia care în urma acestor *vexațiuni* se prezintă ca „un pays ruiné, sans ressources“, Moldova a fost „un peu ménagé, sans doute étant plus voisin de leur Empire“, deși cheltuielile făcute de această țară pentru armata rusă în anul 1810 era de 5.830.300 lei, iar în 1811 i se cerea 7.500.000 puduri fân, jumătate în natură, jumătate în bani, socotit 10 parali pudul și predabil în 40 zile. După socotilele făcute, fiecărui soldat rus li revenia din partea locuitorilor câte o porție de carne. La o întâmplare a Divanului cu rugămintea să se micșoreze exorbitantele cereri ale armatei de ocupație a primit răspunsul că „de oare ce acest războiu are de scop și *eliberarea* Moldovei de sub jugul barbar, ea are datoria să contribue la purtarea lui cu *tot ce i se cere* (R. Rossetti. *Arhiva Sen.*, pp. 78 și urm.). Rușii își dădeau seamă de această stoarcere, căci atunci când Ciceagov a fost însărcinat cu negocierile păcii, dându-i-se și guvernarea țărilor ocupate (Aprilie 1812), i s'a recomandat, cam târziu, să pună capăt și „grozăviilor“ administrației. ruse“ acolo (N. Iorga, *Basarabia*, pp. 152—153).

¹⁾ Incunoștințarea păcii a mers cam încet la Constantinopol (Iunie): Galilb e disgrațiat, lui Dumitrache Moruzzi ca și lui Panaio:ache li se taie capul (Xenopol, IX, p.p. 307—308; cf. N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p. 242).

²⁾ Împaratul răspunse că va păstra țărilor Moldova și Valachia, *sub toate raporturile*, după vechile lor instituții (N. Iorga. *Relat. russo-roum.*, p.p. 164—168).

³⁾ La comunicarea făcută de Ciceagov în 13 Iulie 1812, Divanul Moldovei se exprima că: „Vestea încheierii păcii, dată în vileag, a umplut de negrăită bucurie sufletele celor adevărați și credincioși patrioții“ (R. Rossetti. *Arhiva Sen.*, p. 638).

⁴⁾ În ședința Divanului din 26 Oct 1812, boerii se tânguiră că li s'a luat „Tot câmpul și inima țărilor“. „Isvorul vitelor, magazia țării, *indemnarea și adăpostirea pământenilor*“ (N. Iorga. *Chilla*, p. 255).

Ce reprezintă, din punct de vedere economic, Basarabia se poate vedea din următoarele cifre: din 200.000 chile grâu producătoare în întreaga Moldovă, Basarabia dădea 120.300; din 80.000 oi, destinate pentru Constantinople, 35 40.000; din 300.000 ocale de unt, 140.000; cota parte din tributul datorit Porții de 1.97.000 lei, Basarabiei îi revenia 625.000, etc. (N. Iorga. *Basarabia*, p.p. 257—158; cf. Xenopol IX, p.p. 319—320).

⁵⁾ Intervenția se făcuse la congresul dela Viena, dar Metternich n'a crezut *oportun* să se ocupe de acens la chestiune (I. Nistor, p. p. 253—'56).

Moldova dintre Prut și Nistru rămânea definitiv pierdută ¹⁾).

Guvernul rusesc a procedat imediat la organizarea noiei provincii ²⁾, căutând însă, prin aparențe, să dea impresia că nu se schimbă nimic esențial din Moldova veche. Primul guvernator al Basarabiei a fost numit în persoana moldovanului Scarlat Sturdza, o sumă de alți boeri moldoveni (Sturdza, Catargiu, Ghica, Balș, Dimachi, Leon Vârnăv) avea grija ținuturilor și a impozitelor.

Spre deosebire de regimul absolutist din Rusia, cărmuirea impusă Basarabiei era mai liberală cu instituții în care nobilimea locală jucă rolul principal și ca și cum ar avea în mâinile ei conducerea *oblastiei* ³⁾.

Dar aceste aparențe ⁴⁾ erau o concesie impusă de puterea realității: durerea sfâșierii își urma însă procesul ei firesc. Astfel chestiunea proprietăților, de care trebuiau să se desfacă cei ce se hotărâau să rămână cu rostul lor de boeri în vechia Moldovă ⁵⁾; apoi întreruperea legăturilor și sociale și economice între moldovenii de o parte și de cealaltă a Prutului ⁶⁾, la care, pe lângă ciuma ivită în anul robirii, se mai adăuga și *reaua* administrație a unei noi stăpâniri în ținutul devenit *oblastie* rusească ⁷⁾.

Starea sufletească, pregătită în deajuns de abuzurile ocupației din 1806—1812, se manifestă hotărît împotriva noiei oblăduiri: în afară de boeri care cea mai

¹⁾ În 1812, Basarabia avea 12 județe (Hotin, Soroca, Iași, Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Ismail, Greceni și Codru) cu 240.000 locuitori în 17 târguri și 685 sate (Z. Arbure, p. 538; cf. Dr. P. Cazacu, *O sută de ani de robie*, 1912, p. 4). Turcii rămăsese cu Chilia veche până la 1817; pentru delimitarea definitivă se formase în 1815 o comisiune de hotare; dela 1817 hotarul aci îl formează brațul Sulina, confirmat la Akkerman în 1826; prin tratatul dela Adrianopol din 1829 fu alipită la Basarabia toată delta Dunării (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 255—256).

²⁾ Partea anexată devine o provincie rusească: *Oblastea Basarabiei*; se păstrează cele 12 ținuturi împărțite în ocoale și adunările moldovenești, care sunt extinse și în ralele și Bugeac. Stema *oblastiei* era capul de bour cu stele între coarne, pe câmpaurii pe un scut, pe scut se aninase pajura rusească (I. Nistor, p. 259).

³⁾ Baronul B. E. Nolde (Studii de drept de stat rusesc), caracterizează cărmuirea Basarabiei în a. 1812 astfel: în capul regiunii era un consiliu suprem (Verhovnii soviet), în care se concentrău puterile supreme active și judecătorești, care era supus direct Împăratului și Consiliului de Stat; *toate cauzele se hotărâau în el definitiv cu majoritate de voturi*; alcătuirea acestui consiliu era mixtă: membri numiți și membri aleși, *cei aleși aveau majoritatea*. Lucrările aproape în toate instituțiile se făceau paralel moldovenește și rusește (Dr. P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, p. 90). Chiar dela început sunt numiți sovietnici împărătești: D. Râșcanu, Bașotă, Catargiu Nicolae și Petrance, apoi în 1822 Botezat, Casimir, Leon, Chirica, secretar al Sfatului; Costache Ciornei registrator de colegiu în 1826 (N. Iorga, *Basarabia*, p. 16*).

⁴⁾ Rolul nobilimii moldovene în conducerea *oblastiei* era mai mult formal, formele de autonomie erau fictive; Sc. Sturza un bătrân de 80 ani și bolnav era de formă, supravegherea Basarabiei rămânând în mâna amiralului Ciceagov (Dr. P. Cazacu p. 91).

⁵⁾ Poarta dădu la 5 Noembrie 1815 un termen de 18 luni ca boerii, hotărârii a rămâne în Moldova să se desfacă de pământurile de peste Prut „a vinde toate cele de peșe Prut strămoșești moși“ (N. Iorga, *Basarabia*, p. 161; cf. Xenopol X, pp. 9—10). În acest scop s'a format în Moldova un „comitet asupra desfacerii, locuitorilor celor din dreapta Prutului de averile lor din *oblastia* Basarabiei“, la 14 Ianuarie sorocul s'a împlinit. Dintre boerii mari rămăsese sub ruși numai Ioan Balș și Const. Paladi pe lângă alți vre-o 200 boeri mici (ib.).

⁶⁾ Exportul din cauza carantinei este oprit (ib. pp. 159—160).

⁷⁾ Călători ruși între 1820—1830, după ce trecuse vre-o 15 ani de guvernare rusească, constată că în Basarabia e mai rău decât era sub gospodari (Domnii Moldovei); Longhinov scie din Chișinău în 1824: „Aici este o regiune barbară, unde oamenii fără vină sunt înăbușiți în închisori, prădați, bătuți și arși“; iar Kiselev scrie în 1833 că funcționarii din Basarabia sunt „drojdia Rusiei și a Moldovei“ (Casso); un rescript al Împăratului Alexandru îi justifică: „Ruși nedoriți, culeși după nevoile timpului cu mare grabă“; Svini în „Storojenco“ declară că „guvernatorii nu fac nimic decât abuzuri“ (Dr. P. Cazacu, p. 93).

însemnată parte rămăsese în »blagoslovita« Moldovă ¹⁾, țăranii trec Prutul cu duiumul ²⁾ în vechia patrie, iar când vestea organizării Basarabiei din punct de vedere bisericesc ca o eparhie deosebită, semn de durabilitate a »cuceririi« ajunsese la Iași ³⁾, tristețea atinsese marginile sale.

Dar guvernul rusesc era preocupat de înglobarea grabnică a oblastiei în vasta întindere a imperiului moscovit. La 1813 Sturza este înlocuit cu generalul Harting (1813—1816), ales tocmai prin faptul că era departe de boerii moldoveni și reprezentând mai energic tendința de a aproapia cârmuirea Basarabiei de structura Statului rus: el cere organizarea gubernială ⁴⁾. Boerii protestară și împotriva guvernatorului ales în persoana unui om străin de provincie și împotriva tendințelor lui de »unificare« ⁵⁾. Incercarea se arăta deci pripită și împotrivirea neașteptat de hotărâtă: Țarul rechemă pe Harting și restabilește statu quo ante ⁶⁾.

Trebuia de cercetat mai cu băgare de seamă, pricinile nemulțumirilor, de găsit mijloacele de înlăturarea lor. În Mai 1814, o primă anchetă se face de generalul Gais; în Noembrie 1816 un comisar imperial vine la fața locului ⁷⁾; împăratul însuși scrie lui Gavril, recomandând să i se citească scrisoarea prin biserici ⁸⁾. O reorganizare a oblastiei se impunea; consilierul Svinin din *comisiunea de organizare a Basarabiei*, vine la Iași să se informeze cum se cârmuiau odinioară județele dintre Prut și Nistru ⁹⁾; se luă măsuri ca în funcțiile civile să fie numiți localnici ¹⁰⁾; în sfârșit se îngăduie chiar și legăturile cu Moldova, în 1817 ¹¹⁾.

În 1818 veni chiar țarul în Chișinău și puse bazele noiei reorganizări a oblastiei, care trebuia să se facă după »datini naționale«. Noua orânduire administrativă, al cărei titlu era chiar în moldovenește »Așezământul«, socotia ob-

¹⁾ Sultanul mulțumi printr'un firman pentru credința arătată, care de fapt era pentru Moldova, datina veche (N. Iorga, *Basarabia* p. 162) Caducitatea Turcilor fiind indiscutabilă, întoarcerea spre ei a fost de fapt politica cea bună: flacăra puterii românești începea să ardă cu vigoare pe măsură ce Turcii slăbiau (V. Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate între 1683—1688*, 1925, p. 150).

²⁾ La anexare, Rusia iartă birurile pe 3 ani, scutire de serviciu militar pe 5 ani de zile, recunoaște provizoriu privilegiile, datinele și legile provinciei, totuși mulți trecură peste Prut în Moldova, peste 3000 țăranii trec Prutul. (*ib.* pp. 149, 160, 162—163, cf. Xenopol loc. cit.)

³⁾ La 19 Ianuarie 1813, consulul francez de acolo exprimă măhnirea localnicilor: »Prutul e pierdut de acum pentru totdeauna pentru Moldova. Pierderea Prutului e însă pierderea Moldovei. (N. Iorga, loc. cit.)

⁴⁾ Casso (Dr. P. Cazacu, p. 91).

⁵⁾ Boerii trimiseră la 1814 o delegație la Petersburg care protestară la împărat: dăruiește-ne nouă un ocârmuitor civil dintre Moldoveni născut, bărbat care să cunoască familiile boerești de aici, obiceiurile și legile noastre. (*ib.*, p. 92). Timp de 4 ani luptă boerii în cap cu mitropolitul Gavril și în plângerea către împărat: »oare nu avem obiceiurile vechi și pravilele Moldovei? (I. Nistor, p. 263).

⁶⁾ *ib.* În 1816, un ucuz dă un nou regulament administrativ: un consiliu general cu 2 camere sub președinția generalului Bachmetiev, polnomocniul namestnik: erau acum 8 județe: Hotin, Orhei, Soroca, Iași, Bender, Codreni, Ismail, Greceni (Zamfir Arbore, p.p. 539—540)

⁷⁾ El trebuia să întărească drepturile tuturor: clerici, nobili, negustori, popor. (N. Iorga, *Basarabia*, pag. 163).

⁸⁾ N. Iorga, *Basarabia*, loc. cit.

⁹⁾ *ib.*

¹⁰⁾ *ib.* Bachmetiev dă o proclamație că se vor lăsa vechile drepturi și obicei; cererile la autorități se pot face în moldovenește (I. Nistor, p. 263)

¹¹⁾ N. Iorga, *ib.*

lastia „parte a principatului Moldovei“; se recunoștea limba locului „moldovenească“, „legile“ și „obiceiurile moldovenești“¹⁾.

În același timp se organizează oblastia și bisericește; ucuzul din 29 August 1813 înființează „Arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului“²⁾. Primul arhiepiscop, cum s'a arătat, a fost numit în persoana moldoveanului din Câmpulungul Bucovinei Gavriil Bănulescu-Bodoni, vicaral Benderului și Akkermanului fiind numit fostul episcop al Bugeacului³⁾, rusul de origine bulgărească Dimitriei Sulima, care a urmat lui Gavriil dela 1821.

Urmează apoi după 1841 Irinarh Popov, în timpul căruia apare foaia bisericească „Vestitorul Eparhiei Chișinăului și Hotinului“, cu text paralel în moldovenește și rusește⁴⁾. Limba cântărilor, cărților și de cancelarie bisericești era și s'a păstrat multă vreme cea moldovenească⁵⁾. Ierarhia bisericească rămase un timp, afară de primul Păstor al Basarabiei, moldovanul câmpulungean Gavriil, în mâni moldovenești⁶⁾. În mănăstiri, atâtea pioase fundațiuni moldovenești⁷⁾, se continuă, deși cu manifestări mai slabe, vechile tradiții de cultură⁸⁾.

1) *Ib.* Prin noua organizare oblastia era împărțită în 6 județe: Hotin, Iași, Orhei cu cap. Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail (I. Nistor, p. 267). Cele două Camere sunt desființate, înlocuite fiind cu un singur Stat superior (Verhovnii Sovet) (Z. Arbore, p. 539), al cărui președinte era marele naclalnic al oblastiei, sub a cărui conducere era încredințată Basarabia și care era „oștenescul general-gubernator“ de Podolia cu reședința la Cămenia sau Chișinău, și alcătuit din 4 membri și 6 deputați, aceștia din urmă fiind aleși din nobili pe 3 ani cu întărirea guvernatorului—între ei trebuia să fie și mareșalul nobilimei; gestiunea se făcea în moldovenește și rusește, afară de judecățile politicești și hotărârile cari se fac numai moldovenește; judecățile urmează a se face pe temeiul legiilor și obiceiurilor Moldovei (după pravilele studiate de Casso). Privit astfel cu organele administrative și judecătorești efective ale „Așezământului“ se arată ca o instituție largă și liberală (I. Nistor, p.p. 266—268).

2) I. Nistor, p.p. 321—322.

De noua eparhie mai atârna bisericește guvernul Chersonului cu Odesa, Tiraspol, Ananiev și Elisavetgrad (vechia Ucraină a Hanului); această parte transnistriană a fost desfăcută la 1837 în timpul păstoriei lui D. Sulima (1821—1841). La data anexării (1812) județele Bălți și Orhei făceau de mitropolia Moldovei (Iași) județele Grecei, Codru, Hotărniceni, Lăpușna și Soroca de episcopia Hâșilor; creștinii din ugeac și din raiiele turcești ascultau în cele duhovnicești de mitropolia Proilaviei; singur ținutul Hotinului avea episcopie proprie (*Ib.*, p.p. 319, 321, 329).

3) Rușii reînființară episcopia Cetății Albe în timpul ocupației din 1789—1792: cel dintâiu episcop a fost Gavriil, apoi la 1808 D. Sulima (*Ib.*).

4) În 1871 textul moldovenesc a fost suprimat. În acest timp s'a înființat în partea cedată Moldovei la 1856, eparhia românească a *Dunării-de-Jos* cu scaunul la Ismail (I. Nistor, p. 330).

5) În timpul lui Antonie Șocotov, urmașul lui Irinarh dela 1855, în bisericile din Basarabia se cânta încă românește (*ib.*, p. 331), numai cu episcopul Pavel (1871—1882) se stârnește unificarea bisericilor: Batiușcov spune că „până la 1871 când pe scaunul episcopiei veni S. S. Pavel, în unele (sic!) mănăstiri și biserici slujba dumnezeiască se făcea în graiul moldovenesc“ (*ib.* p.p. 331—332). În ce privește cancelaria bisericească, limba oficială era cea moldovenească în rând cu cea rusă (circulările arh. Gavriil și Sulima); se găsesc acte de coresp. bisericească în moldovenește până la 1870; Pavel dispune la 1873 ca toate actele bisericesti să se facă în limba rusă. În parohii limba română s'a întrebuințat până aproape în zilele noastre (Șt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească 1923*, pp. 146—149; cf. N. Iorga, *Basarabia*, p. 165).

6) N. Iorga *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia 1918*, p. 8.

7) În Basarabia sunt 12 mănăstiri și 13 schituri: pentru cele mai multe avem date precise asupra întemeierii lor: *Căpriana* (Chișinău), ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare; *Dobrușa* (Orhei) întemeiată în 1772 de monahul Ioasaf dela Pobrata; *Gârbovăt* (Orhei) la 1300 de boerul Const. Carpuz; *Hâncul* (Chișinău) la 1678 de marele stolnic Mihalcea Hâncul; *Hârjauca* (Orhei) la 1870 de ierom. Vasnufie dela mănăstirea Neamț cu sprijinul boerului Niculiță; *Noul Neamț* (Tighinea) de monahii mân. Neamț din Moldova; *Suruceni* (Chișinău) la 1485 de ierom Iosif cu sprijinul pitarului Casian Suruceanu; *Calarașeuca* (Soroca) la 1782 de Hagi Marcu Donici din Moghila; *Coșeleuca* (Soroca) la 1782 de răzășiș Maria Tocanov din satul Cotiușeni; *Răciula* (Orhei) la 1797 de preoții satului Pașcani Andrei și Ioan Roșca cu sprijinul a doi răzăși Simeon și Const. Strat; *Tabăra* (Orhei) ctitorie a boerului Gheorghe Rusu; *Vărzărești* (Chișinău) cea mai veche, menționată într-un document de pe vremea lui Alexandru-cel-Bun; vezi: Arh. V. Pușu, *Mănăstirile din Basarabia 1919*.

8) N. Iorga, *Continuitatea*, p. 7. Mănăstirea Noul Neamț reprezintă marele curent de cultură trezită în Moldova prin mișcarea lui Paisie (*ib.*); în multe mănăstiri se scria cărți cu mâna, se scotea copii de pe cărțile tipărite peste Prut (Șt. Ciobanu, p. 150).

Guvernul rusesc având nevoie de preoți și funcționari pregătiți anume pentru noua oblaștie a întemeiat seminarul din Chișinău (1813)¹⁾. Pentru norodul moldovenesc lăsat însă în întunec se face interpret pe lângă înalta ocărnuire mitropolitul Gavril²⁾ și »Așezământul« prevede »așezarea de școli pentru norod³⁾. Școli se-și deschid mai târziu: D. Sulima deschide în 1822 o școală publică la Chișinău, sub conducerea dascălului Hâncu⁴⁾; în urmă găsim școli la Bălți, la Țighina, apoi la Cetatea-Albă, Cahul, Soroca, Orhei, pe la mănăstiri (Dobrușa, Hârjauca), la sate (Rezeni, Mereni, Volcineț, Nisporeni, Hârtopul, etc.⁵⁾. Învățătura se urmă moldovenește după o »Bucoavnă« a lui Hâncu, scoasă în mai multe ediții; mai târziu pentru învățământul mai înaintat a fost nevoie de o carte mai sistematic alcătuită și în 1865 se tipărește »Abecedă românu compus pentru școalele elementare de Ioan Doncevu«⁶⁾.

Concesiunile ce se făcuse nordului moldovenesc prin »Așezământ« erau provizorii pentru Rusia, care nu era mama cea bună a Basarabiei. În curând veniră și vremurile de reacțiune ale lui Nicolai I (1825—1855).

»Așezământul« a fost abrogat și locul lui îl luă »regulamentul« lui Voronzov⁷⁾: toată puterea de acum se concentra în mâinile guvernatorului militar; autonomia locală e desființată⁸⁾; legile moldovenești sunt înlocuite cu cele rusești⁹⁾; limba moldovenească e scoasă din actele publice, făcând loc celei ruse⁹⁾; încercări serioase de rusificare urmau să se facă și în instituțiile de cult și de cultură¹¹⁾.

1) La 1816 pentru pregătirea funcționarilor se făcu deosebit »pension pen'ru nobili« cu obligația de a cunoaște limbile rusă și română (Dr. P. Cazacu, p. 143).

2) Gavril spunea în plângerea sa de moldoveni că: »cu totul împotriva li este a vedea pe filii lor lipsiți de hrana învățaturii limbii moldovenești«. (I. Nistor, p. 368).

3) *Ib.*, p. 369.

4) *Ib.* pp. 369—370.

5) I. Nistor, loc. cit.; cf. Dr. P. Cazacu, pp. 141 și urm. Inceputul învățământului primar la sate se găsește în așa numitele școli casnice întemeiate pentru aducerea la dreapta credință a Lipovenilor-rascolnici dela 1837, astfel de școli se fac și pentru Moldoveni de către Sulima, ele iau o dezvoltare mare sub Antonie. În 1870 erau circa 175 școli (Dr. P. Cazacu, p. 146).

6) Șt. Ciobanu, pp. 113 și urm.

7) Voronzov urmează la 1823—1844 lui Inzov, ca »general-gubernator al noiei Rusii; vice-rege (nămesnîc) al Basarabiei« sub el s'au schimbat 7 guvernatori (Dr. P. Cazacu p. 93).

8) La 29 Ianuarie 1829, Consiliul suprem (Verhovnîi Soviet) e desființat și înlocuit cu Sfatul oblaștie (oblasnoi soviet), care se adună de 2 ori pe an și-și dădea avizul în chestiuni economice; membrii, cu excepția reprezentantului nobilimii, erau numiți de guvernator. Funcțiunile nu mai sunt electiv, avem acum naționalni numiți care dela Feodorov (1836) întruneau în mâna lor toată puterea militară și civilă (I. Nistor, p. 270; cf. Z. Arbore p. 541).

9) La 1824 »judecătoria politică a oblaștiei Basarabiei« avea pecete românească (N. Iorga. *Basarabia*, p. 164). Până la 1828 justiția e moldovenească și ea organizare și ea legislație (Dr. P. Cazacu p. 163).

10) I. Nistor, p. 270. Limba română s'a menținut totuși în administrație până dela 1850, deși la 1842 expirase termenul de 7 ani dat la 1835 pentru înlăturarea ei definitivă din actele publice (Șt. Ciobanu p. 152).

11) Dela 1828 avem școli ținutale civile (Chișinău, Bender, Bălți, Akkerman, Hotin și Ismail) numai în limba rusă; în Octombrie 1842 s'a introdus și limba română, care, între 1860—1870 a fost exclusă din toate școlile (Dr. P. Cazacu, pp. 144—145).

Și pentru școli se dăduse termenul de 7 ani (1835—1842), dar limba n'a putut fi scoasă decât în 1867 (I. Nistor p. 373). În 1833 se înființează un liceu rusesc cu 7 clase, în care se predă facultativ până la 1873 și limba română; pentru acest curs a întocmit I. Doncevu »Abecedă« (*Ib.* pp. 373, 375—376). În 1832 s'a întemeiat o Bibliotecă obștească în Chișinău prin subscripție publică (*ib.*), în 1899, din 20.000 volume nu se află o singură carte românească (Z. Arbore.)

Și aceste schimbări pare că se reflectau în aspectul străin pe care-l căpătase, prin clădirile ce se făcuse, târgurile Basarabiei¹⁾.

Și totuși oblastia purtă imprimat adânc în înfățișarea norodului ca și în manifestările lui sufletești, caracterul moldovenesc.

Împăratul Alexandru III se îngrijește, el trimite pe Batiușcov să cerceteze această »anomalie«. Și învățatul cercetător ajunsese la încheierea că »populația Basarabiei a rămas în întregime românească« și adaogă părerea că numai prin cultură (școală) s'ar putea ajunge ca »măcar jumătate din țărani români, să devină ruși«²⁾.

Măsuri noi în toate direcțiile trebuiau luate.

În 1871, Basarabia devine *gubernie*, cârmuită după zacoane rusești³⁾. Obiceiurile moldovenești, de care se ținuse seamă în cârmuire, trebuiau înlăturate ca »populația rusă să se poată bucura de toate prerogativele unei națiuni stăpânitoare în Basarabia«⁴⁾. Sistemul de guvernare introdus urmă să se continue până în pragul revoluției din 1905⁵⁾. În biserică, arhiep. Antonie cată să oprească slujba dumnezească în graiul moldovenesc; tipografia cărților bisericești e și ea închisă (1883), după ce aproape 70 ani neîntrerupt a scos cărți bisericești în limba poporului moldovenesc⁶⁾. Tot Antonie desființează, în 1871, școlile bisericești de limbă moldovenească, în schimb, școlile laice rusești, cu deosebire după 1855, se înmulțesc⁷⁾; la urmă limba moldovenească e scoasă și din licee unde se predă într-o măsură destul de modestă⁸⁾. Pornirea împotriva școlilor românești, înfiripate de bine de rău în prima parte a dominațiunii rusești, este

1) N. Iorga, *Basarabia*, p. 169. Clădirile statului purtau vulturul bicefal, bisericile căpătau inscripții și picturi slavone, școlile și bibliotecile cărți rusești și portretele țarilor, apoi monumentele țarilor pe străzile botezate cu numele a deosebiți împărați, personaje și scriitori ruși (Dr. P. Cazacu p. 121).

2) I. Nistor pp. 301—302.

Batiușcov afirmă că »după mine, cea mai importantă parte din Basarabia sunt Românii, dar se stăruia să dovedească că Moldovenii sunt Slavi, care au primit mai târziu *limba latină*; alții ca Danilevsky, Crușevan etc. nu contestau *romanitatea* populațiunii moldovenești din Basarabia; Danilevsky chiar consilia guvernul rus, în disperarea cauzei, să dea *Basarabia României* (Dr. P. Cazacu pp. 70, 72.)

3) I. Nistor p. 272.

4) *Id.*

5) Ca o satisfacție a năzuințelor liberale din Rusia s'a creiat în 1864 Zemstvourile, introduse în 1870 și în Basarabia. (*Id.* p. 211) În 1869 s'a codificat legiurile Basarabiei, folosindu-se traducerea din grecește a lui Manolache Draghici; în 1870 s'a introdus și obligația serviciului militar (*Id.* loc. cit.)

Despre a cătuirea și atribuțiile zemstvourilor pe larg la Dr. P. Cazacu pp. 114—117.

6) Tipografia Eparhială din Chișinău a fost înființată în 1814 după stăruințele mitropolitului Gavril cu aprobarea sinodului rus; în timpul lui Gavril s'au tipărit 19.320 exemplare în limba română, între care și o Biblie, tipografia a s'agnat între 1841—1852; după 1853 rețărăște și cărți din țările române; închisă la 1883, e redeschisă cu aproar a sinodului rus în 1906 (Șt. Ciobanu pp. 41, 52, 60—61, 67—72).

7) În 1883 numărul acestor școli ajunsese la 350 ca o mută rezistență împotriva rusificării prin suspendarea posibilității de luminare (înlăturarea graiului), copiii moldovenilor nu mai urmează la școli; recensământul din 1897 dădea 81,8% neștiutori de carte dintre care moldovenii alcătuiau 53,5%¹⁰; pricina acestui rezultat după zemstva gubernială (1905) este că elevii intrați în școli nu puteau învăța fiindcă nu știau rusește (Dr. P. Cazacu p. 18)

8) Studiul limbii române care a fost predată în licee între 1840—1850, e declarat facultativ în 1863, iar la 1866 Consiliul de Stat suspendă predarea limbii române în liceul regional din Chișinău sub cuvânt că elevii cunosc această limbă în mod practic; în 1867 se suspendă predarea limbii române și în seminar; în școlile medii ținute limba s'a menținut până către anul 1880; ceva mai mult, a rezistat cântarea moldovenească în seminar (Șt. Ciobanu pp. 172—174, 178).

aşa de aprigă că în cei din urmă 50 de ani Moldovenii din Basarabia n'au avut o şcoală în care să se predea limba lor, măcar ca obiect de studiu ¹⁾).

Sub stratul gros de cenuşe rusificatoare însă ardea viu cărbunele sufletului naţional.

Arhiep. Sergie (1882—1891) faţă de mişcarea clericilor moldoveni e nevoit să conceadă întrebuiţarea limbei moldoveneşti în biserică şi să redeschidă, de data asta, la mănăstirea Noului Neamţ, tipografia cărţilor bisericeşti ²⁾).

Arhiep. Iacov (1898—1904) înfiinţează chiar o societate de editură, în largă măsură moldovenească, pentru nevoile bisericii, aprobată de Sinodul din Petersburg în Oct. 1900 ³⁾ Arh. Vladimir (1904—1908) introduce studiul limbei române în seminarul din Chişinău şi în timpul lui se tipăresc numeroase cărţi liturgice moldoveneşti; tot atunci apare şi o revistă bisericească, tipărită cu litere chirilice în limba română »Luminătorul« ⁴⁾. Vladimir înţelege chiar nevoia să predice în limba română în soborul din Chişinău.

Aceste manifestări din urmă pe teren bisericesc, coincid şi cu mişcarea naţională ce se trezeşte în Basarabia după revoluţia rusă din anul 1905.

Grupările politice cu caracter *naţional*⁵⁾, publicaţiile româneşti ce apar atunci ⁶⁾, făceau dovada evidentă că fondul poporului moldovenesc rămăsese până la capătul veacului de robie, românesc, crescut în puterile lui sufleteşti şi prin contactul viu cu izvorul de energii de peste Prut, dela care totuşi n'a putut fi cu totul oprit ⁷⁾, împărtăşindu-se astfel şi el de momentele

¹⁾ Dr. P. Cazacu, pp. 146, 148, 151.

²⁾ I. Nistor, p. 334.

³⁾ *Ib.*, p.p. 334—336. Societatea purtă numele: »Infrăţirea ortodoxă misionară a Naşterii Domnului«.

⁴⁾ *Ib.*, p.p. 336—338. »Luminătorul« aprobat cu ucazul din 20 Decembrie 1907, iese în Ianuarie 1908 sub conducerea preotului C. Popovici şi cu colaborarea ierom. Gurie Grosu, monah. Dionisie, preot Al. Mateevici, C. Parfenie ş. a. (Şt. Ciobanu, p.p. 299—302). Mai înainte, la 1867, se redactă în cele două limbi »Buletinul eparhiei Chişinăului«, dar la 1871 partea românească a fost suspendată (*Ib.*, p.p. 286—287).

⁵⁾ Se formase două grupuri politice: a) grupul moderat, format din oameni mai în vârstă, mari proprietari, preoţi. în frunte cu P. V. Dicescul, înfiinţase »Societatea pentru cultura naţională«, care cerea ca în şcolile din satele moldoveneşti învăţămintul întâi să fie în moldoveneşte, apoi în ruseşte, iar pe lângă scolile secundare să se facă şi cursuri de limba română (Casso); b) grupul de oclat moldovenesc era format din tineri, feciori de răzăşi, ţărani, preoţi şi târgoveţi, scoate mai multe gazete; ţine congrese ca cel dela Soroca în 1906, în care învăţătorii cer ca învăţământul public să se facă în limba naţională; adunarea dela Ismail cere la Dumă »pământ şi drepturi naţionale«. acest grup formulează chiar şi un program de revendicări: *Autonomia Basarabiei cu predominarea naţiunii române, limba română în dregătorii şi şcoli, toate dregătoriile de ocărmuire locală în sate, voloste, ţinuturi, precum şi Sfatul principal superior (Sfatul Ţării) organizate pe principii democratice, având la bază votul obştesc, egal, direct şi secret* (Dr. P. Cazacu, p.p. 164—166, 170—171).

⁶⁾ Grupul naţional-democrat scoate următoarele ziare: »Basarabia« (Mai 1906), după indemnul prof. C. Stere, sub conducerea lui E. D. Gavrilă şi cu colaborarea lui P. Halippa, I. Pelivan, M. Vântu, Vasile Oatu, Al. Nour, C. Porumbescu, Al. Mateevici, S. Cujbă, etc.; »Viaţa Basarabiei« (Aprilie 1907); »Moldovanul« (Ianuarie 1907) naţional-independent, sub conducerea lui Gh. Madan şi cu colaborarea lui P. Dicescu, Tudose Roman, preot. Bobe că, mision. ep. Gurie, etc.; cea mai însemnată şi care apare mai mult timp este însă »Cuvântul Moldovenesc« (Mai 1913), de sub conducerea lui N. N. Alexandri, apoi G. Murafa, redactor fiind fără întrerupere P. Halippa; colaboratorii: E. Madan, St. Ghenzul, învăţ C. Popescu, preot. Al. Mateevici, I. Pelivan, V. Harea, Gh. Năstase, I. Guzdugan, Dr. P. Cazacu, etc. (Şt. Ciobanu, p.p. 287—288, 290—291, 294—295, 299—302, 307, 310—311); »Cuvântul Moldovenesc« a avut şi sprijinul material a lui Vasile Stroescu (I. Nistor, p.p. 403—404; cf. Dr. P. Cazacu, p.p. 175—177).

⁷⁾ Deşi Rusia a făcut în prima parte a stăpânirii însemnate concesii elementului autohton (vezi Aşezământului), la un lucru a veghat cu străşnicie: întreruperea contactului cu Moldova şi în general cu

redeşteptării naţionale din 1848, 1859, 1866, 1877¹⁾) care au creiat România modernă.

Timpurile de libertate sufletească dela 1905 au trecut repede. Rusia şi-a revenit din boala ce-o încercase şi asupra *guberniei* apasă de acum cu toată massivitatea unui imperiu de absolutism intransigent.

Serafim, arhiepiscopul dela 1908—1914, zădărniceşte ori ce manifestare românească în biserica Basarabiei²⁾. Grupările politice care abia îşi schiţase revendicările, amorfesc, publicaţiile ce începuse aşa de avântat, amorfesc³⁾. Cercul Basarabiei se căptuşise iarăşi cu nouri negri ce apăsau sufletul românesc în aceste părţi.

Dar zorile deşteptării de acum pentru totdeauna se ivesc cu anul 1917.

Caracterul etnic al Basarabiei rămăsese până la urmă românesc.

În timpul războiului 1806—1812, Tătarii câţi mai rămăsese în Bugeac⁴⁾, părăsesc în massă acest ţinut strămutându-se în sudul Rusiei⁵⁾. Locul lor, cărmuirea însă, s'a gândit să-l umple cu alte neamuri, înfiinţând chiar dela început o *contoră* de colonizare pentru noua oblastie⁶⁾. Coloniştii au fost atraşi şi prin folosele şi privilegiile ce li se dădeau⁷⁾; până astăzi, partea de jos a Basara-

Românii din celelalte părţi. Astfel pe Prut se stabilise o carantină aproape permanentă (N. Iorga, *Relat. russo-roum.*, p. 251), care la început fusese îndreptăţită de ciuma din 1812, menţinută însă şi după încetarea molimii (Xenopol, X, p. 9—10). Totuşi Basarabia s'a folosit de împrejurări care au pus-o de mai multe ori în contact *direct* cu ţara din care s'a deslipit: ocupaţiile ruseşti din 1828—1834 şi 1853—1856, apoi şi restituirea ținuturilor Cahul, Bolgrad şi Ismail din 1856 care a durat până la 1878 (I. Nistor, p. 247).

Se mai adaugă şi relaţiile care au continuat după anexare, între cele două biserici româneşti de a dreapta şi de a stânga Prutului: Mitr. Veniamin, fraţii Scriban, Philaret şi Neofit, episcopul Romanului Melhisedec: mănăstirea Neamţ din Moldova avea o sucursală peste Prut, mai rămăsese chestiuni materiale, obligaţiuni între cele două biserici; Antonie arh. Chişinăului are tipografi dela măn. Neamţ. (N. Iorga, *Relat. russo-roum.*, p. 295—296). N'au lipsit şi contactul cu scriitorii moldoveni: în vremea eteriei (1821) trecura Prutul pribegind câtă-va vreme în Basarabia mitr. Veniamin, episc. Meletie al Huşilor, pravilistul Andrei Donici, preotul Beldiman, scriitorul Hrisoverghi şi mai ales Costache Negruzzi; primele publicaţii româneşti, „Curierul Român” şi „Albina Românească” au trecut şi ele Prutul (I. Nistor, p. 379, 382—386). Negruzzi avea relaţiuni de familie în Basarabia, ştia ruseşte, a tradus din Puşchin, operele satirice ale lui Antioch Cantemir; prin mijlocul lui, scriitorii Basarabiei Donici, Russo trec în Moldova (N. Iorga, *Relat. russo-roum.* p. 288—290).

1) Mişcarea dela 1848 avusese ca rezultat asprirea regimului în Basarabia, vechile comunicaţii cu Moldova întrerupte (N. Iorga, *Continuitatea Spiritului românesc în Basarabia, 1918*, p. 21). Şi totuşi, la unirea din 1859, Al. Haşdeu scrie: Vă trimit urări de bine din partea Basarabiei pentru care sunt scumpe şi pline de însemnătate viitoarele destine ale României unite, Patria mamă (I. Nistor, p. 386).

2) Măsurile luate dau naştere la secte religioase printre ţăranii moldoveni; în timpul lui s'a reînfiinţat episcopia Ismailului (I. Nistor, p. 440—446).

3) „Basarabia” apare între 24, V, 1906—11, III, 1907; „Viaţa Basarabiei” 22, IV, 1907—25, V, 1907; „Moldovanul” 14, I, 1907—15, X, 1908; numai „Cuvânt Moldovenesc” o duce mai departe (St. Ciobanu, loc cit.; cf. I. Nistor, p. 398—399).

4) Tătarii începuse să deşerte Basarabia mai înainte de 1812; în 1759, hanul Crimeei Ghirai, scoase tribui Edisan din căştele regiunii Cetăţii-Albe; după alţi 10 ani, la cucerirea Benderului (1769) peste 12.000 Tătari Nogai părăsesc Bugeacul; la 1794, Tătarii din Crimeia, liberaţi de sub ascultarea Porţii, în 1792, Ucraina Hanului intră în stăpânirea Rusiei, ceea ce a avut drept urmare o însemnată emigrare de Tătari din Basarabia (I. Nistor, p. 140).

5) În 1806 se mai găseau în Bugeac 5.010 familii tătăreşti, care fură ridicate chiar la începutul războiului din acel an şi transportate în Rusia (I. Nistor, p. 140); Tătarii, la plecare, singuri îşi distruse casele din căştele făcute din vălătuci; târgurile lor pieriră (N. Iorga, *Chilia*, p. 254—255).

6) Id. p. 265

„Aşezământul” prevedea: „bejănarli străini, sub numirea de colonişti se vor primi spre a se statornici cu locuinţa în oblastia Basarabiei” (I. Nistor, p. 295—296).

7) Li s'a fixat privilegii şi scutiri de dări pe timp de 4 ani: ucuzul din 29 XII, 1810 (N. Iorga, *Chilia*, p. 265).

biei prezintă o înfățișare pestriță (Bulgari, Găgăuzi, Nemți, Francezi, Ruși, Armeni etc. dar și Moldoveni)¹⁾.

Totuși, luând seama și de fâșia din Basarabia de sus (ținutul Hotinului) și pe baza catagrafiilor ce s'au făcut oficial în timpul stăpânirii rusești, *Moldovenii* se înfățișează din punct de vedere etnografic până la sfârșit, *stăpânii* Basarabiei, păstrând, cu toate aparențele contrarii — înfățișarea de țară moldovenească acestui ținut românesc²⁾.

Din mijlocul lor, al Moldovenilor, din Moldova dintre Prut și Nistru, devenită dela 1812 gubernie rusească, n'a lipsit să să ivească și în acest timp de apăsare și atmosferă haină, fii nobili cari să îmbogățească cu frumusețea

¹⁾ Cei mai vechi coloniști din Basarabia sunt *Bulgarii* veniți cu prilejul războaielor din a 2-a jum. a sec. XVIII, întâi la 1769; catagrafia din 1817 înseamnă 12 sate bulgărești cu 482 familii (I. Nistor, p.p. 285—286). Coloniile bulgărești au fost aciuilate în ocoalele Prut, Cahul, Ismail și Bugeac, cu centrul în Folograd; în 1828 mai veniră un rând de bulgari; în 1857 erau 83 sate bulgărești, privilegiate (N. Iorga, *Chilla*, p. 266; în 1852 se socotia numărul bulgarilor la 48.720; însă amestecați cu moldoveni, ruteni, arnăuți și găgăuți; dintre ei parte (21.500) au emigrat mai târziu în Rusia (Z. Arbure, p.p. 195, 197—198). Colonii *nemțești* avem din a. 1814 dealungul apelor Cogălnic, Ceaga și Sărata; din 1816 avem și coloniști *francezi* (pe Cogălnic), iar între 1824—1828 se stabilesc și *elvețieni*; în 1833 a mai venit un rând de nemți din Germania de sud (I. Nistor, p.p. 295—296), în totul s'au format 24 colonii germane (Z. Arbore, p. 215). Numărul rușilor din Basarabia este neînsemnat, *Rutenii* nu sunt menționați în catagrafia din 1817 (I. Nistor, p.p. 282—283), deși azi numărul lor în ținutul Hotinului e notabil; numărul lor a sporit mai târziu: sate din ținutul menționat, care pe harta lui Alex. Nour sunt însemnate $\frac{3}{4}$ ucrainenii (Răchitna, Mălinița, Chișcăuți, etc.) pe la 1816 se exprimau astfel: „de-ar da Maica Precista năstăv să ni se ridice greutatea aceste și să ni lase în obiceiurile noastre cele moldovenești care am apucat dela bătrânii noștri și să venim în floare precum am fost (T. Pamfil, *Ținutul Hotinului la 1817, 1920* p. 10); *cazaci* s'au concentrat în jurul Cetății-Albe, unde au format colonii (seci) încă de pe timpul Ecaterinei II când 10.000 cazaci din Ucraina s'au așezat pe Dunăre (Z. Arbore, p. 233), dar parte au fost rechemăți în Rusia; din cei rămași, amestecați cu moldoveni și sârbi, au format colonii militare (stanițe), numărul lor, după statistica din 1842 este cam de 32.065 oameni (Id., p.p. 234, 236; cf. I. Nistor, p.p. 296—297). Cazacii moldoveni erau țărani dela Nistru, care, de când cetățile Basarabiei erau pierdute, trebuiau să-și cheltuiască energia alurea (N. Iorga, *Insemnătatea ținuturilor de peste Prut pentru ist. rom. și pt. folclorul rom. an. ac. 1912*, p. 6). *Velicorușii* nu puteau fi mulți în Basarabia, de oarece în sudul Rusiei se aflau mai dinainte vaste terenuri de colonizare (I. Nistor, loc. cit.); *Velicorușii* cari se găseau în Basarabia la 1812 erau dintre fugarii din timpul războiului (Batușcov) ap. (Z. Arbore, p. 239); dintre ei, Feodorov (1834—1853) a luat 40.000 (brodiaghi) și i-a trecut înapoi peste Nistru (I. Nistor, loc. cit.; cf. Z. Arbure, p. 240). *Evreii* au pătruns în număr mai mare în Moldova în cursul sec. XVIII, venind din Ucraina; numărul lor sporește în timpul războiului din 1806—1812; Nicolae I le-a dat oarecare privilegii; s'au înființat 16 colonii agricole evreiești, în 1856 erau 78.751 evrei (I. Nistor, p.p. 287—299). *Și moldovenii, dintre cei fugiți la 1812, reveniră în Basarabia și întemeiară sate noi în Bugeac (Spinoasa, Căprioara, Frumușica, Satu-Nou, Moldovașca ș. a.)* (I. Nistor, p. 294).

²⁾ La anexare (1812) Basarabia avea 300.000 loc. (Moldova întreagă avea 800.000; la 1817, după catagrafia făcută erau 482.630, dintre cari 419.240 *Moldoveni* (86%) (I. Nistor, p. 289); la 1856, numărul locuitorilor este de 990.274, dintre care 736.000 *Moldoveni* (74%) (Id.); aceste constatări îl fac pe Zasluc, în scrierea sa statistică din 1842, să facă următoarele aprecieri: „*Basarabia e populată de Moldoveni care fac $\frac{3}{4}$ din numărul întreg al locuitorilor. Ținuturile Chișinău, Bălți și Soroca sunt locuite numai de Moldoveni; în ținutul Hotinului ei sunt amestecați cu Ruteni; în ținuturile Tighina și Cetății-Albe ei sunt amestecați puțin cu elemente pribegite de pretutindeni (Nemți, Bulgari și Ruși), care s'au așezat mai ales pe la târguri cu învoirea cărmuirii*“ (I. Nistor, p. 299). După statistica din 1897 populația Basarabiei se ridică la 1.935.412 dintre care 56% *Moldoveni*; statistica din 1912 (anul jubileului 1812—1912) dă cifra de 2.496.054 *fără a se menționa procentul Moldovenilor*, celace provoacă riostă fostului ministru Casso (Cașu) că statistica oficială „nu face mențiune de Moldoveni cu toate că ei constituie mai bine de jumătate din populația totală a Basarabiei“ (Id. p. 209—202); alte date oficiale din acel timp dă însă procentul de 48% pentru *Moldoveni*, iar preotul Lașcov (Lașcu), în monografia „*Basarabia*“ scrisă cu prilejul jubileului, afirmă că: „*Poporul cel mai vechiu în Basarabia sunt Moldovenii, după datele oficiale 48%, în realitate Moldovenii formează 70% din toată populația*“ (Dr. P. Cazacu, p. 75); în 1918 sunt 2.725.000 suflete dintre care 1.800.000 *Moldoveni* 66,5% (I. Nistor, p. 305).

simțirii și adâncimea cugetării lor, comoara artei, literaturii și științei românești: *Hasdeu, Russo, Donici, Stamati*¹⁾.

Basarabia n'a rămas tot timpul în stăpânirea Rusiei în forma în care această gubernie (mai înainte oblastie), intrase în alcătuirea politică a imperiului rus. În urma războiului Crimeii, congresul dela Paris (1856) desface, din interes general european privitor la gurile Dunării, partea limitrofă acestei ape, realipind-o la Moldova, țară care din acel timp este pusă sub protecția colectivă a Marilor Puteri²⁾. Dar această „realipire” este datorită întâmplării și interesului străin: ea nu mulțumia, în forma în care se înfățișă, Moldova, din nici un punct de vedere: era numai o mângâiere ilusorie³⁾.

Totuși această neînsemnată porțiune basarabeană, acest petec de pământ moldovenesc realipit la țara-mamă, Moldova la 1856, *România* la 1859, era ca o recunoaștere a nedreptății ce se făcuse în 1812 și ca un pas pe calea realizării de mai târziu. De aceea retrocedarea către Rusia, prin hotărârea congresului dela Berlin (1878), a fost resimțită dureros de România⁴⁾, nemângâiată cu compensația Dobrogei, pe atunci nedorită.

Ca urmare a întâmplărilor anului 1917, când Rusia țaristă s'a prăbușit, descompundu-se în elementele legate odinioară prin silnicii și inichități, Moldo-

1) Atmosfera în Basarabia însă nu era propice pentru înflorirea talentelor românești, cari nu și-au putut da roadele decât trecând Prutul pe pământ *liber* românesc, tocmai într'un timp care coincide cu renașterea Românilor (1848—1859). Dintre scriitorii basarabeeni mai însemnați numai C. Stancu a fost statornic în Basarabia, dela care, de fapt pornește și scrisul românesc în Basarabia (N. Iorga, *Continuitatea* etc. p.p. 11—13). Scriitorii care au rămas în epoca 1848—1859 și au scris în Basarabia, neavând contact viu și însemnat cu ceilalți Români, au dat producțiuni slabe. (I. Hâncu, Margela, I. Sârbu) (Id., p. 21); o scurtă trezire a genului basarabean se arată după 1905: mișcarea revistelor „Luminătorul” și „Cuvântul Moldovenesc” din care a ieșit poetul Al. Maevici (P. V. Haneș, *Scriitorii basarabeeni*, 1920, p. 254).

2) Partea realipită Moldovei în 1856 cuprindea jud. Cahul, Bolgrad și Ismail; după Thouvenel cu 320.000 loc. (N. Iorga, *Chilia*, p. 27) 10.208 vârst. (I. Nistor, n. 274).

Art. 21 al trat. din Paris (1856): „Împăratul consimte la o îndreptare a granițelor în Basarabia, hotărându-se în principiu și linia de demarcațiune. Teritoriul cedat va fi alipit către Moldova sub suveranitatea Înaltei Porți (Xen. XII, p. 144). Linia de demarcațiune era următoarea: (Sud) de satul Tabac prin com. Tatar-Bunar până la satul Bazareanca de Sus, trecând deacurmezișul apelor care se varsă în lacurile sărate; mai spre est Bazareanca, granița mergea drept Vest, trecând pe lângă lacul Burnas, se termină la țărmul mării (Vest); mai jos de satul Comrat spre Sud pe linia băii Chirsan până la satul Congazu unde urma pe linia malului lacului până la valul de jos a lui Traian lângă satul bulg. Tabac (Z. Arbore, *Liberarea Basarabiei*, 1915, p.p. 34—35).

3) Delimitarea era artificială: C. Hurmuzaki făcu raport la Divanul ad-hoc pentru îndreptarea hotarelor de o comisie europeană, se cerea și Delta care a fost proprietate nediscuțată a Principatului Moldovei (N. Iorga, *Chilia*, p.p. 267—268). Desvoltarea economică a provinciei alipite împedicată prin restricțiuni, iar deșteptarea conștiinței naționale prin diversitatea popoarelor așezate aici artificial „nu era autenticul fiu” (Id., loc. cit.). Călmăcânia recunoaște oficial înstrăinarea Bugeacului, în 1858 acordă pentru satele bulg. școli naționale însă și cu obligația predării limbii române; în 1861 Alexandru I. Cuza acordă coloniilor un fel de administrație proprie și scutire de oaste (Id. p.p. 266—267); Alexandru vizitează partea alipită și proclamația lui sună: „Venim printre voi ca Domn și ca Părinte, ca să vă aducem bucurie și vindecarea rănilor de care ați pătimit până acum” (I. Nistor, p. 274), cuvinte care nu-și puteau avea răsunet decât în ținutul Cahului. În 1864 s'a reînființat vechia episcopie a Ismailului cu ep. Melchisedec Ștefănescu, un gimnaziu în Ismail și 125 școli primare în târguri (I. Nistor, p. 275).

4) Ținuturile Cahul, Bolgrad și Ismail sunt retrocedate Rusiei prin tratatul dela Berlin (1878) art. XLI. „Principele Românii retrocedază M. S. Împăratului Rusiei porțiunea de teritoriu din Basarabia desprinsă dela Rusia în urma Tratatului dela Paris din a. 1856, mărginită la apus de Prut, la sud de brațul Chilia și de gura râului Stary-Stambul (*Memoriile regelui Carol I al României 1912*, vol. XIV p. 50). Cu toate că se

venii din Basarabia, în mod firesc s'au ales de o parte, cătând ca în haosul distrămării unei împărății de care ei erau până atunci legați silnic, să-și reia

Carol I

Domn și Rege al României (1866-1914)

vire la organizarea Basarabiei: *autonomie teritorială și politică, armată națională*

locul pe care li-l hotărîse soarta în cadrul istoriei. Încă dela început (Martie 1917) au manifestări, întruniri, conferințe, cu deosebire meetinguri soldățești în dosul frontului¹⁾; urmează închegarea unui partid național moldovenesc²⁾ congrese ale diferitelor categorii sociale și profesionale: cooperative sătești, congrese ale învățătorilor etc. Din toate se desprindea un gând, acela de a-și așeza viața națională după rosturile firii lor: autonomia Basarabiei.

Ucraina, care o luase înainte, în ce privește organizarea ei ca formațiune politică aparține revendică pentru sine și Basarabia. Manifestările moldovenești din Basarabia, care exprimau așa de hotărît politica proprie națională, trebuiau însă să pornească pe calea realizărilor: dintre toate grupările, comitetele ostășești erau cele mai consistente, manifestându-se în această direcție încă depe front și păstrându-se în forma unei organizațiuni, poate și prin deprinderea disciplinei ostășești. De aceea congresul tuturor Moldovenilor din Rusia, dela 20 Octomvrie, era mai mult un congres ostășesc: el rostește hotărârile cu pri-

primele din partea Rusiei, în privința intențiunilor ei asupra Basarabiei, un răspuns *precis*, s'au mai făcut încercări, memorii, intervenții la Petersburg prin gen. Ghica, chiar și intervenția *personală* a Principelui Carol, s'a ajuns aproape și la un conflict armat (N. Iorga. *Politica externă a regelui Carol I, 1916*, p. 282). M. Coșălniceanu și I. C. Brătianu, delegații României la congresul dela Berlin, protestară pentru: „Despolierea noastră de o porțiune din patrimoniul nostru” care este o călcare „a principiilor de dreptate absolută cât și a drepturilor scrise” (I. Nistor, p. 276); la începutul campaniei, Țarul dăduse o patentă prin care se garantă integritatea teritoriului României. De fapt, România n'a consimțit la cedarea Basarabiei, ci numai a evacuat (N. Iorga *Relat. russo-rom.*, p. 263). La 1 Octomvrie 1878, autoritățile ruse iau în primire Basarabia (I. Nistor, p. 280). Memoriile regelui Carol scriu: „Azi (1 Oct.) Rusia a ocupat Basarabia, după ce autoritățile române s'au retras. Totul s'a petrecut în cea mai mare ordine (XIV, p. 81). Din punct de vedere ad-tiv, între 1857—1879 Basarabia era împărțită în 7 județe: Akkerman, Bender, Chișinău, Orhei, Soroca, Hotin, Iași (Bălți); în 1879 din Cahul, Ismail și Bolgrad s'a făcut jud. Ismail; organiz., actuală datează din 1899 (Z. Arbore, p. 542).

¹⁾ În războiul mondial 1914—1918 fusese 360.000 soldați din Basarabia, cei mai mulți Moldoveni, pe frontul românesc; la 18 Aprilie 1917 la Odessa a avut loc un meeting ostășesc la care au participat 10.000 moldoveni, cari cer: „cursuri de istoria și literatura română la Universitatea din Odessa”, autonomie politică pentru Basarabia și organizarea de „cohorte moldovenești” (I. Nistor, p. 408).

²⁾ În Aprilie 1917, sub președinția lui Vasile Stroescu, membri: Paul Gore, Vi. Herța, P. Halippa, Onis. Ghibu (refugiat ardelen) (Id., p. 412).

*Sfatul Țării cu 120 deputați (87 Moldoveni), reforma agrară, oprirea colonizărilor, naționalizarea învățământului*¹⁾.

Alegerile sunt făcute de către grupurile formate: comitetul ostășesc alege 44 deputați, congresul țăranilor 36, comisiunile județene și comunale, corporațiunile profesionale dau 58 deputați, din numărul total moldovenii constituiau 70%.

În ziua de 21 Noemvrie 1917 are loc deschiderea Sfatului Țării în localul liceului No. 3 de băieți »Al. Donici«²⁾.

În ziua de 2 Decembrie Sfatul Țării dă forma definitivă organizării Basarabiei pe care o declară *Republică Federativă Moldovenească* în Federația Statelor Ruse.

Puterea executivă e încredințată unui consiliu de directori³⁾.

Dar haosul din Rusia creștea, bolșevicii care introduceau un regim cu totul nou într-o țară complect destrămată, cuprinsese în vârtejul lor răscolitor și Basarabia; tânăra cărmuire a Basarabiei lipsită și de experiența trecutului și de sprijinul elementelor constituite: cohorte moldovenești cu totul insuficiente intrase și ele în descompunere⁴⁾, se vede în neputință de a ține piept anarhiei⁵⁾ ce se înstăpânea în noua republică *din Rusia*. Ochii cărmuitorilor se îndreaptă spre o forță dinafară, firește că s'au gândit mai întâiu la cartierul general rus dela Iași, care mai avea aparența disciplinei militare⁶⁾. Încă de mai înainte se propusese intervenția armatei române: susceptibilitățile, temerile, dușmăniile au împedicat însă glasul *celor* ce-o chemau.

La 5 Ianuarie 1918 însă bolșevicii se înstăpânesc asupra Chișinăului, guvernul autonom al republicei moldoven și se împrăștie⁷⁾.

Blocul moldovenesc din Sfatul Țării roagă insistent sprijinul armatei române. În ziua de 13 Ianuarie (1918) generalul Broșteanu, comandantul diviziei XI intră în Chișinău și e salutat în Sfatul Țării ca „brav reprezentant și conducător al oștilor frățesti venite să salveze republica moldovenească de *pacostea* bolșevismului moscovit«⁸⁾.

După stabilirea ordinei și darea puținței ca cărmuirea basarabeană să procedeze la organizarea țării, având în vedere și exemplul Ucrainei, la 24 Ianuarie

1) Dr. P. Cazacu, p.p. 227—230.

2) Dr. P. Cazacu, p.p. 233—245; cf. I. Nistor, p.p. 415—416; erau 68 deputați Moldoveni; președinte I. Inuleț, membrii: Pan. Hatippa, I. Pelivan, N. Alexandri, P. Erhan, Gh. Pântea, St. Holban, Andrei Scobiola, I. Buzdugan, T. Ioncu, N. Grosu, I. Văluță, Gr. Cazacliu, Vi. Chiorăscu etc. etc.

3) Consiliul directorilor s'a constituit la 7 Dec.: P. Erhan, V. Cristî, N. N. Codreanu, I. Pelivan, Șt. Ciobanu, T. Ioncu, T. Cojocariu, M. Savenco și V. Grinfeld (Dr. P. Cazacu, p. 248).

4) Trupele moldovenești de formație nouă și coesiune slabă reprezentau numai un batalion de infanterie și câte-va escadroane de cavalerie, care „paradau prin oraș în uniforme de fantezie și se dedau la abuzuri“, (Dr. P. Cazacu, p. 263).

5) Pe la jumătatea lui Decemvrie (1917) se mai găseau în Chișinău, alături de guvernul republicei (Sfatul Țării și Consiliul de Directori) încă vreo nouă comitete diferite, care simpatizau cu bolșevicii; restul țării era quasi-guvernât de o sumă de comitete de toate nuanțele (Ib.).

6) În 27 Decemvrie (1917) Sfatul Țării ia rezoluția ca cartierul g-l rus dela Iași să-și la asupra-și apărarea republicei (Ib., p. 268).

7) I. Nistor, p. 420.

8) Dr. P. Cazacu, p. 271.

1918 Sfatul Țării votează *independența* Republicii Moldovenești ¹⁾. Locul directorilor îl luă un consiliu de miniștri ²⁾. Contactul cu armata română, sprijinul acestei forțe naționale, disciplinate, atingerea cu atâtea elemente naționale refugiate din celelalte părți românești, trezesc sentimentele românești ale Moldovenilor din Basarabia și le precizează gândurile spre unirea cu toate forțele românești, bine-

Maria
Regina României

Ferdinand I
Regele României

înțeles, pentru atunci, cu acele forțe cari erau organizate într'un stat temeinic, România anului 1918 ³⁾. Mai întâiu indemnul vine din ținuturi (Bălți, Soroca) apoi în ziua de 27 Martie 1918 Sfatul Țării glăsuiește pe față „*în numele popoului Basarabiei, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărească soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa România*” ⁴⁾.

¹⁾ Id. p. 281.

²⁾ Sub președenția d-lui Dr. Clugureanu. (Ib., 278, 282).

³⁾ I. Nistor, p. 422; cf. Dr. P. Cazacu, p. 295.

⁴⁾ Dr. P. Cazacu, p. 317 și urm.; cf. I. Nistor, p.p. 424—425. Au fost 86 voturi pentru, 3 contra și 36 abțineri. Votarea s'a făcut sub președenția prof. C. Stere și a luat cunoștință de ea prim-ministrul României Al. Marghiloman, care era în Chișinău, C. Stere ales apoi președinte al Sfatului (3 Aprilie) și un Consiliu de directori generali: Dr. P. Cazacu, I. Costin, Șt. Ciobanu, E. Catell, N. Codreanu, I. Pellivan, V. Chiorescu și I. Gherman (Dr. P. Cazacu, p. 322).

Se păstra însă un fel de semi-autonomie cu Sfatul Țării pentru chestiuni locale și cu delegații (2) în guvernul României.

Dar în ziua de 27 Noembrie, Sfatul Țării după ce votează reforma agrară și fiind convins, în ajunul convocării constituanței, că *în România tuturor Românilor regimul curat democratic va fi asigurat*, declară „unirea Basarabiei fără condițiuni cu România Mare”¹⁾.

În ziua de 20 Decembrie 1919 Adunarea Constituantă a României ratifică cu unanimitate de glasuri hotărârea Sfatului Țării din 27 Noembrie 1918.

După votare, raportorul acestui proiect de lege, Vasile Stroiescu a rostit aceste cuvinte: „*Să dea Dumnezeu ca această unire să fie într'un ceas bun, cu noroc și pentru totdeauna*”.

¹⁾ Dr. P. Cazacu, p.p. 331 – 332; cf. I. Nistor, p. 433

ANEXAREA BASARABIEI

(SCHIȚĂ ISTORICĂ).

DE PAUL GORE,

Membru Onorar al Academiei Române.

Gavriil rămâne exarh pe jumătate de Moldovă, care se smulsese de Ruși, cu acest prilej dându-i-se *numele fals și fără nici un rost de „Basarabia“*.

(N. Iorga, „Istoria Bisericii Românești“ vol. II, pag. 226—227).

„Țara Moldovei va avea ca hotar Nistru. Bugeacul, cu toate cetățile lui, va aparține Moldovei“.

(Tratatul între Petru-cel-Mare și Cantemir).

Alexandru I, Țarul Rusiei, în prima perioadă a domniei sale urmărea politica grandomană externă a bunicei sale Ecaterina cea Mare, mai ales în ceea ce privește peninsula Balcanică.

Cunoscând bine aceste visuri, amicul intim al Împăratului, Prințul Adam-Georg Czartoryjski (Czartoryjski) ¹⁾, vice-ministru al Afacerilor străine, a prezentat lui Alexandru I, la 1804, un memoriu detaliat, în care arată necesitatea imperioasă, din punct de vedere al interes-ilor rusești, de a reconstitui Regatul Poloniei sub protectoratul Imperiului rusec. Recunoscând că asemenea reconstituire și renunțare la stăpânirea necondiționată rusească asupra Poloniei ar cere compensații, Czartoryjski arată Împăratului posibilitatea largă de a avea aceste compensații pe socoteala „Imperiului Ottoman“ („turcul plătește“). Mai există și un alt stăpân al Poloniei rupte în bucăți — Austria. Patriotul polon a găsit o soluție favorabilă pentru țara lui și în privința acestui stăpân: în cazul când Statul hrăpăreț, Austria, ar renunța la regiunile polone pe cari le-a anexat, Rusia trebuia să primească, după acest plan, Moldova, iar Austria, Muntenia, o parte din Bosnia, Belgradul și Ragusa ²⁾.

¹⁾ Pr. A. G. Czartoryjski (1770—1861) la 1795 îl vedem ca aghiotant al Marelui Duce Alexandru, viitorul împărat; la 1803—vice ministru de externe, sfetnic intim al împăratului. Împreună cu Novosilțev, el a format un „comitet“ neoficial, care îndrumă toate reformele create de către Alexandru I. La 1815 senator, la 1830, șef al guvernului provizoriu în Polonia, la 1851 președinte al Adunării Naționale. După înfrângerea insurgenților Poloniei, a emigrat la Paris. La 1848 el, consecvent ideilor sale înaintate, dă libertate iobagilor săi de pe moștile din Galiția.

²⁾ L'Autriche, s'il fallait obtenir son assentiment pourrait avoir une partie de la Bosnie et de la Valachie, Belgrade, Raguse. La Russie aurait la Moldavie V. „Mémoires de Pr. Adam Czartoryjski“ 1887 II, p. 65.

Punctul de vedere al diplomației franceze era foarte bine cunoscut Rușilor. Scrisoarea din 16 Octomvrie 1806 a lui Sébastiani, ambasadorul francez la Constantinopol, adresată lui Talleyrand, este caracteristică în această privință: »si la France pouvait donner par un traité de paix ou autrement la Valachie et la Moldavie à l'Autriche ou à une autre puissance quelconque, pourvu que ce ne fût pas à la Russie«. (Hurmuzaki, Documente, supl. I, vol. II, 350).

Diplomații și publiciști Francezi credeau că dacă Napoleon n'a reușit să ocrotească Principatele Dunărene („Principatele martire“ cum le numește Casso. V. Rusia la Dunăre p. 148 etc.) dela pretențiunile și poftele Rușilor, atunci soarta lor naturală trebuia să le aducă sub sceptrul Habsburgilor (Casso l. c. 173) Pradt scria, (Congrès de Vienne, II, 4): »Peut-être le moment était-il venu de terminer toutes les querelles, auxquelles depuis quarante ans la Valachie et la Moldavie ont donné lieu, qu'on les eut annexées à l'Autriche à la charge encore de les civiliser et de les rendre à l'Europe, en les rapprochant de la civilisation, il n'y aurait que du bien pour tout le monde.

Il faut prévenir l'invasion toujours imminente de ces deux pays par la Russie, elle vient encore de s'en rapprocher par l'acquisition de la Bessarabie«.

Evenimentele neprevăzute de Czartoryjski, au schimbat planurile lui. După Austerlitz, Austria a încheiat o pace separată cu Napoleon și Curtea Imperială din Petersburg era plină de indignare în fața acestei »josnice trădări« a aliatului său.

Czartoryjski a alcătuit la 1806 un alt memoriu către Țarul Rusiei, cerând ocuparea și anexarea imediată, »fără nici o întârziere«, a Moldovei și Valahiei până la Dunăre, care trebuia să fie viitorul hotar al Imperiului rusesc ¹⁾.

La miază-zi de Dunăre trebuia să se creeze un stat creștin (adică slav) mare și puternic, sub protectoratul Rusiei. Intregul program al ocupației militare a Principatelor Dunărene a fost alcătuit de prințul polon de origine lituană, cu minuțiozitate uimitoare, arătând chiar și numărul armatei ruse, care ar putea să ocupe ușor principatele — 100.000 de soldați.

Atenția lui Napoleon, îndreptată spre orient, părea foarte primejdioasă pentru Czartoryjski, care găsea că ea este în mod egal dăunătoare atât în cazul unei apropieri cu sublima Poartă, cât și în caz, dacă el avea intențiuni de cuceriri în orient; crearea unui Stat sub protectoratul rusesc la miază-zi de Dunăre după părerea lui Czartoryjski, ar fi putut servi ca cea mai bună și efectivă stavilă împotriva năzuințelor și intrigilor franceze ²⁾.

¹⁾ Il semble donc que le seul plan convenable à suivre pour la Russie, sur un changement futur dans l'empire Ottoman serait d'y établir des états séparés, jouissant des formes de l'indépendance, quant à leur régime intérieur, mais sous la souveraineté de la Russie, et sous l'égide de sa protection. On excepterait du nombre de ces états les pays que la Cour Impériale croirait à sa convenance de s'approprier entièrement tels que la Moldavie, la Valachie et la Bessarabie.

Outre les ressources de tout genre qu'offriraient ces provinces à la Russie par la nature, la richesse et l'abondance de leurs productions, le Danube, qui les borde dans toute leur étendue, deviendrait une frontière infiniment plus solide que n'est actuellement le Dniester“. Memoriul din 11 Ianuarie 1806, publicat în „*Buletinul Societății Imperiale de Istorie*“ Vol. 82, p. 254, SPB.

²⁾ V. Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 11.

Acest plan a fost pus în aplicare, cu aprobarea Țarului, de Baronul Budberg, succesorul lui Czartoryjski, Ministrul Afacerilor Străine al Împăratului Alexandru I și dușmanul cel mai neîmpăcat al lui Napoleon.

Pentru a clarifica mai bine principiile politice ale Țarului Alexandru I, nepot și elev credincios și devotat al bunicei sale Ecaterina, trebuie să ne amintim toate stadiile acestui proces istoric, acestui »Drang nach Donau-Țarigrad«¹⁾, care, născându-se în concepția politică a marelui reformator al Rusiei Petru cel Mare, a avut dezvoltarea sa psihologică, ne ajungând nici chiar în zilele de azi la punctul lui de culminație²⁾.

Prima încercare a Țarului Moscovit de a pătrunde în »hotarele Imperiului Otoman«, a avut pentru dânsul și pentru țara lui consecințe foarte triste. După campania în Moldova, Petru, apărând în Varșovia și întâmpinat cu felicitări, spunea: »Norocul meu că am primit numai cinci zeci lovituri cu bățu, în loc să primesc o sută«³⁾. Acest om integru nu știa ce este jena.

Cu toată propaganda făcută, ce e drept, destul de primitiv⁴⁾, de emisarii lui Petru în țările balcanice și mai ales, cele slave, cu toată trădarea așa de fatală pentru Moldova, de Domnul Moldovei Dimitrie Cantemir⁵⁾ (tratatul încheiat între Petru și Cantemir în 11 Aprilie 1711, la Iaroslău, în Galiția), planul Țarului Moscovit a eșuat complet și nereușita lui a avut un răsunet la Marea Neagră, prin pierderea Azovului. Cât de apocrif este socotit de scriitorii ruși testamentul lui Petru, totuși nimeni nu poate nega că în chestia orientală toată politica ulterioară a succesorilor lui Petru, a fost călăuzită de ideea predominantă a augustului extremist — stăpânirea Mării Negre și, ca acord final — Constantinopolul și Dardanelele⁶⁾.

A doua încercare, mai norocoasă pentru ruși, a fost la 1730. Generalul rus von Münich a înfrânt armata turcească la Stăvuceni. Războiul s'a isprăvit cu pacea dela Belgrad.

Al treilea război ruso-turc, dar, după teoria istoricilor ruși, primul război ruso-turc, dură dela 1768—1774. Rușii au ocupat Hotinul, Iașii, Galații, Brăila, Benderul, Ismailul, Chilia și Achermanul. Din războiul acesta, Rușii au eșit bi-

1) V. prof. N. Iorga. (*Chestiunea Dunărei. Vălenii de Munte 1913*, p. 100, 106, etc.), pomeneste că lui Sviatoslav, principele rus, se atribue năzuința de a realiza »întâia formă rusească a idealului moscovit de mai târziu«, crearea marelui imperiu dela Nipru și până la Constantinopol. Această teorie de origină tendențioasă panrusească nu este dovedită de loc de izvoare științifice și în orice caz este opera istoricilor ruși.

2) V. N. Dascovici. *La question du Bosphore et des Dardanelles*. (Les Russes devant Byzance), Genève, 1915.

3) V. Valișevski. »Petru-cel-Mare«, ediția rusească, p. 89.

4) V. Brückner. *Istoria lui Petru-cel-Mare*. Vol. II, p. 147—148.

5) Prof. universitar Coclubinski (un basarabean din Ackerman) în lucrarea lui »*Relațiile Rușilor sub Petru-cel-Mare cu slavii sudici și Românii*«. (Odessa, 1867, p. 45), spune: »Dimitrie Cantemir își asigura interesele personale, dar afară de dânsul numai puțini din anturajul lui știau că el pune în joc întregul viitor al țării lui și că riscul primejdios cădea numai pe Moldova«. b) Prof. Iorga (*Histoire de Roumains, Bucarest 1922*, p. 185), explică purtarea lui Cantemir prin tinerețea și neexperiența lui, însă Cantemir, născut la 1673, avea la 1711, 38 ani, vârstă destul de coaptă, mai cu seamă pentru un Domn. (Cantemir născ. 1673, m. 1723). c) V. Tratatul dintre Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei și Petru-cel-Mare (Țarul Rusiei din 13 Aprilie 1711 art. II, III, IV, VI, VIII, X, XVII. v. Acte și documente relative la istoria renașterii României, publicată de D. A. Sturdza și C. Goleșcu Vartic, vol. I, p.p. 16—17. d) Pr. Trubețkoi. *Narațiunile despre neamul principilor Trubețkoi*, p.p. 179, 180, etc., SPB 1891.

6) V. Prof. N. Iorga. *Chestiunea Dunării. Vălenii de Munte 1913*, p.p. 224—225.

ruitori, și după pacea dela Cuciuc-Cainardji din 1774, afară de multe achiziții teritoriale, au căpătat și dreptul de a proteja pe creștinii din Imperiul Otoman. Acest drept înseamnă nu numai recunoașterea legăturii naturale între Imperiul rusec, cel mai mare în lume Stat pravoslavnic, cu popoarele ortodoxe din întregul orient al Europei, ci și, ceea ce a fost pentru Ruși și mai important, posibilitatea, de a încheia relații mai apropiate și mai strânse cu toți creștinii din țările ocupate de Turcia, cari erau nemulțumiți de soarta lor, sau, cari aveau poftă de aurul rusec, așa de sonor și de atrăgător.

Propaganda rusească și pan-slavă a început în mod mai vast, mai îndrăzneț decât înainte și recrută din zi în zi tot mai mulți aderenți și agenți zeloși, dezinteresați personal sau cumpărați ¹⁾.

În anul 1787 a izbucnit un nou războiu între Ruși și Turci, care a durat până la 1791. Suvorov a înfrânt pe Turci la Focșani și Râmnic, Rușii au luat Chilia, Tulcea, Isaccea, Ismailul. Pacea dela Iași a sancționat punctele tratatului din Cuciuc-Cainardji și a dat Rușilor Crimeea, Tamani, Oceacov și stepele de pe malul stâng al Nistrului. Prima treaptă a scării, care duce la porțile Constantinopolului a fost luată, deși rezultatul acesta nu corespundea greutăților și cheltuielilor suportate de Ruși. Turcul plătea, iar Moldova murea de foame, de boli, de sarcini grele și neajunsuri în tot timpul ocupațiunii rusești.

Planul măreț și fantastic al reconstruirii Imperiului Bizantin, sub coroana mândră a nepotului Ecaterinei — marele Duce Constantin ²⁾, preocupă mult pe Țarina Rusiei. — Orizonturi largi, prea largi se deschideau înaintea ochilor acestei iemei îndrăznețe și energice, de origină germană, cu caracter despotic și ipocrit, care dorea să ridice imperiul ei la o înălțime de neatins pentru supușii ei barbari.

„Impărăteasa Rusiei“, — scria Sabatie de Cabre, Ducelui de Choiseul, „numai visează, vorbește și gândește la cucerirea Constantinopolului. Acest delir o aduce la convingerea fermă că flota ei, care de altfel nu reprezintă nimic, ar putea să terorizeze capitala Imperiului Otoman“ ³⁾.

După pacea dela Cainardji, Ecaterina a îmbrățișat și mai mult ideia veche a lui Petru-cel-Mare de a răscula pe supușii creștini ai Imperiului Ottoman, de a curăți cu ajutorul lor calea spre Constantinopol și de a reînvia monarhia veche a Paleologilor. Ideia aceasta a fost întrupată de către Impărăteasă într'un vestit „proiect grecesc“, ⁴⁾ care a preocupat-o în modul cel mai serios până la moarte. Ea nu putea să uite scrisoarea Feldmareșalului von Münich, care la 1762 scria Impărătesei: „Eu pot dovedi cu date bine documentate că la 1695, când Petru-cel-Mare a asediat Azovul și până în momentul morții lui la 1725, adică în curs de 30 de ani, el n'a avut decât o singură năzuință de a cuceri

¹⁾ V. Prof. A. Coclubinski „Graf. A. Osterman și parcelarea Turciei“. Odessa, 1899

²⁾ V. Testamentul Impărătesei Ecaterina II. „Memoriile Imp. Ecaterina II, SP. B. 1907, p. 720.

³⁾ Walizewski. Ecaterina II, ediția rus. SP. B. 1908, p. 407—408.

⁴⁾ Walizewski. Imp. Ecaterina, p. 248—249.

Constantinopolul, și cea mai fierbinte dorință de a alunga din Europa pe păgânii Turci și Tătari și de a reconstitui Imperiul Bizanțului“¹⁾).

Însă nu toți din anturajul „Semiramidei Nordului“ (porecla lingușitoare a lui Voltaire) împărtășeau ideile suveranei. Conte Panin, de pildă, socotea că ideea reconstituirii Imperiului Bizantin este o simplă nebunie. Cneazul Potiomchin însă, la 1777, lucra împreună cu Impărăteasa asupra planului „definitiv“ al cuceririi Țarigradului. În scrisoarea din 10 Septembrie 1782, Ecaterina scria Împăratului Iosif II »Sunt sigură că Maiestatea Voastră nu-mi veți refuza concursul D-vs., pentru reconstituirea Imperiului Bizantin și pentru așezarea la tronul imperial a nepotului meu Marele Duce Constantin«²⁾).

Lingușitor abil, Grimm, unul din mulții corespondenți ai Impărătesei, cunoscând mania ei, a început a o numi în scrisorile sale »Impărăteasa Grecilor«.

La 1781, Ecaterina a comandat o medalie cu care micul Constantin, »Împăratul Daciei și al Bizanțului«, se plimba pe malul Bosforului. E curios că acest rol de »Rege al Daciei«, care a fost atribuit Marelui Duce Constantin de către bunica lui, n'a dispărut cu moartea Impărătesei. Consulul Rusiei la București, scria la 3 Noiembrie 1807: »Depuis quelque temps il s'était répandu ici le bruit que la Transylvanie allait être cédée par la Maison d'Autriche et jointe à la Moldavie et à la Valachie sous le nom de »Royaume de Daces« pour appartenir au Grand Duc Constantin de Russie« (Pr. N. Iorga. Acte și Fragmente II, p. 433).

Contele Ségur, cu care Potiomkin a vorbit mult despre planurile Ecaterinei, scria la Versailles: »noi ne-am deprins în așa fel că Rusia întreprinde niște aventuri din cele mai riscante și că norocul o ajută, că nu putem de loc calcula, după toate regulile științei și artei politice, toată activitatea viitoare a acestei țări«³⁾).

În așteptarea viitoarelor victorii mai strălucite, Ecaterina anexează la 1783 Crimeia. Fiind acolo la 1787, împreună cu Împăratul Iosif II, Ecaterina îi arată escadra rusească gata de plecare, subliniind că dela Sevastopol și până la Constantinopol nu e distanță mai mare decât 48 ceasuri.

Aici, în Crimeia, a fost hotărât de către Ecaterina, noul război cu Turcia. Impărăteasa a făcut tot ce era în putința ei ca să forțeze pe Turcia să-l declare. Când Potiomkin a luat Benderul, iar Suvorov Ismailul, Țarina Rusiei a înnebunit de bucurie, repetând că istoria întreagă nu mai cunoaște asemenea fapte glorioase și eroice⁴⁾.

Moartea Împăratului Iosif II a pus capăt acestei bucurii. Regele Prusiei, acest »Dumme Teufel«, cum îl mângâia Ecaterina, care, firește, în accesele ei de mânie injura în limba maternă, n'a fost dispus să joace rolul admiratorului devotat al acestei femei, așa de răsfățată de bărbați lingușitori și prea supuși. După

1) Büsching. Magazin für Historie und Geographie, XVI, 413—478.

2) Arneth. »Joseph II und Catharina von Russland«, 143.

3) Dépeches de C-te Ségur

4) Prof. Brückner. »Die Einnahme von Izmail«. Baltische Monatschrift, Neue Folge, II, 556; Valliszewski, 445.

pacea dela Iași, Ecaterina n'a micșorat deloc pofta ei endemică de cucerire a Țarigradului și mereu vorbea de efectul pe care-l va produce în întreaga Europă vestea despre bombardarea acestei capitale a viitorului Imperiu pan-slav.

Aceste visuri fantastice o însoțesc pe Ecaterina până la moarte.

Succesorul Ecaterinei, Împăratul Paul I, în mod demonstrativ, nu se prea interesa de chestiunile de care se interesa mama lui. El dorea să cucerească India și aproape uitând Constantinopolul, repeta : „Bengalia“ ! . .

În anul 1806, Franța ducea prin reprezentanții ei diplomatici la Constantinopol, lupta pentru numirea Domnitorilor în țările Românești, potrivit vederilor ei în chestia numirilor Moldaviei și Valahiei. Atuncea, cum știm, la noi continuă perioada tristă și rușinoasă pentru demnitatea noastră națională, epoca Fanarioșilor. Fiecare putere mare de atunci, adică Rusia, Anglia, Franța, Austria, Prusia, în persoana ambasadorului depe lângă Poarta Otomană, avea candidații ei, uneltea, intrigă și lucră din răspuțeri pentru reușita politicei ei proprii. Candidații la scaunele domnești din București și Iași se schimbau ca în caleidoscop. Acești greci, cari prin sprijinul antreprenorilor plătiți și prin intrigi și cele mai murdare mijloace, deveneau „Domni“ ai Moldovei și Munteniei, rămăneau ciocoi nu numai ai Turcilor ci și ai protectorilor lor, ambasadorilor Marilor Puteri.

La 1802, Rusia a reușit să obțină făgăduința Porții Otomane că domnitorii țărilor românești ¹⁾, vor fi numiți pe termen de 7 ani și nu vor fi destituiți fără înțelegere prealabilă cu Rusia. Atunci s'a făcut numirea a doi gospodari : Moruzi ²⁾ în Moldova și Ipsilanti în Muntenia. Amândoi au fost slugi devotate ale Rusiei. Ambasadorul francez n'a protestat, însă, pe urmă, când s'a convins că Ipsilanti, și, mai cu seamă Moruzi, lucrează pentru interesele Rusiei și în contra Franței ; indignarea francezilor a mărit energia lor pe malurile Bosforului și, trei săptămâni după sosirea noului ambasador francez Sebastiani la Constantinopol, la sfârșitul lunei August în 1806, sultanul a destituit pe amândoi greci-gospodari și a numit în Moldova pe Calimaki, român grecizat, dra-

¹⁸⁾ Gospodarii fanarioși din Moldova și Valahia n'au avut nici un drept de a se numi „Domni“, deoarece acest sens istoric și național al titlului nu corespundea de loc caracterului funcției lor ; tot așa acești Greci n'au avut nici un motiv de a se numi „prinți“, fiindcă titlul acesta avea trăsături caracteristice, bine precizate în jurisprudența nobiliară și în heraldica europeană. Gospodarii fanarioși erau numai funcționari numiți de stăpânul lor și gonți sau pedepsiți de dânsul atunci când le venea poftă. Chiar și rangul turcesc de „Bej“, pe care-l aveau temporar, câtă vreme erau în funcțiune, gospodari, greci în Moldova și Muntenia, era mai inferior decât rangul de Pașă, care și el nu corespundea deloc titlului occidental de „Prinț“.

¹⁹⁾ Alexandru Moruzi, fratele lui Dumitrache Moruzi, unul din viitorii actori ai tragediei desmembrării Moldovei, care s'a isprăvit cu decapitarea lui, rămânea la Constantinopol, unde lucra în folosul familiei și al Rușilor. Rolul lui la anexarea Basarabiei de Ruși, este discutat de istoricii Români, pe când nepoții lui din Rusia se făleau totdeauna cu însemnătatea acestui rol, numind cu mândrie pe Dumitrache „inițiatorul acestei anexări“ (V. Casso, p. 138 n. 2 ; Pompiliu Eliade. *De l'influence Française sur l'esprit public en Roumanie. Paris 1898*, p. 113.

În Rusia, familia Moruzi a fost recunoscută ca princiară numai la 1893 (Ucăruri imperiale d'n 9 Iunie 1893 și din 10 August 1905). V. Vasilievici. Familiiile titrate. SPB. 1910 I, p. 3^a și Ermerin. La noblesse titrée de l'Empire de Russie, p. 202, 3^a 4. La departamentul Heroldiei din Petersburg se păstrau petițiile membrilor familiei, cari, subliniind rolul lui Dumitrache Moruzi, decapitat pentru apărarea intereselor Rusiei, cereau recunoașterea familiei în demnitatea de „cneaz“.

gomanul Porții, iar în Muntenia pe grecul Suțu; Hangerli a fost numit mare dragoman la Poartă — tustrei adepți fideli ai politicei franceze. Napoleon, prevăzând posibilitatea invaziunii rusești în principate, a trimis pe un ofițer polon din armata franceză Falcovschi ¹⁾, care avea sarcina de a parcurge toată frontiera Moldovei la Nistru dela Hotin și până la Marea Neagră și în acelaș timp de a adună toate informațiile necesare despre armata rusă de pe malul stâng al Nistrului. Sebastiani prevedea și el imposibilitatea de a reține în viitor două principate creștine, Moldova și Valahia, cu situația lor geografică așa de importantă pentru planurile vecinilor lor, și așa de grea și nenorocită pentru Principate în stăpânirea și subordonarea Porții și era de părere ca aceste Principate să fie ajustate Austriei numai să nu le ia Rusia ²⁾.

După interesele politicei franceze, Principatele trebuiau să joace rolul unei momeli de apropiere între Franța și Austria.

Ambasadorul Rusiei Italinski, însă, nu dormea și el, ci lucra din răspuțeri și paraliză cât putea rezultatele energiei și îndrăzneiei lui Sebastiani. La 15 Octombrie 1806, Suțu și Calimachi au fost destituiți, iar Moruzi și Ipsilanti numiți din nou. Poarta evită cât putea ciocnirea cu Rusia. Cea din urmă, însă, primind satisfacția complectă ³⁾, nu s'a astâmpărat; Ministrul Afacerilor Străine Baronul Budberg, însărcinează pe consulul rusesc la Iași, Radofinichin ⁴⁾, de a organiza o agentură secretă în Moldova și Valahia, care ar pregăti opinia publică pentru ocupațiunea principatelor de Ruși. În acelaș timp Rusia, prin nota adresată Marilor Puteri europene spune că: „Maiestatea Sa Imperială“, adică Țarul Rusiei „a ordonat armatei sale“ să ocupe „provinciile“ (nu Principatele) Moldova și Valahia, arătând și motivele acestei măsuri: pregătirile militare ale turcilor în cetățile lor, stingherirea navigațiunii rusești la Marea Neagră, apariția armatei turcești pe malul stâng al Dunării, necesitatea de a pune frontiera Rusiei „în apărare“ împotriva „insultelor“, și de a „proteja privilegiile“ popoarelor subjugate, zădărniciind proiectele inamicilor Rusiei ⁵⁾.

Motivele adevărate, firește, au fost cu totul altele. Rusia, având în vedere starea grea financiară a Turciei și nepregătirea ei pentru un război lung și greu, găsea momentul foarte favorabil pentru realizarea proiectului lui Czartoryjski, prelucrat de Ministrul Afacerilor Străine în Rusia, Baronul von Budberg și aprobat în întregime de Împăratul Alexandru I. Ocuparea principatelor Dunărene, răspândirea influenței rusești asupra tuturor popoarelor creștine din Imperiul Otoman, răscoala acestor popoare, zădărnicirea influenței franceze la Constantinopol și, ca rezultat Crucea Sf. Vladimir pe cupola Sf. Sofie, adică realizarea visului megaloman secular rusesc.

¹⁾ Hurmuzaki, supl. I, vol. II, p. 346, 351.

²⁾ Hurmuzaki, supl. I, vol. II, 359.

³⁾ V. Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 21, 22, etc.

⁴⁾ Caracteristica acestui „grec très fin astucieux...“ v. Hurmuzaki, vol. 3, supl. I, p. 134, 135, etc.

⁵⁾ „Dans ces circonstances, Sa Majesté Imperiale a senti la nécessité de mettre ses propres frontières à l'abri de toute insulte, de protéger les peuples dont elle a promis, du consentement de la Porte, de conserver les privilèges et de prévenir et déjouer les projets des ses ennemis; en conséquence elle a ordonné à son armée d'occuper les deux Provinces de Moldavie et de Valachie... (N. Iorga. *Acte și Fragmente*, II, p. 412).

În ziua de 11 Noemvrie 1806, Generalul Michelson în mod absolut neașteptat pentru Turci și Moldova, a trecut fără nici o declarație de război ci „amicamente“ Nistrul lângă Movilău și la 15 Noemvrie a luat cu înșelăciune, ¹⁾ fără nici o rezistență cetatea Hotinului. Ambasadorul rusesc la Constantinopol Italinski, plin de mirare, aflând faptul acesta neașteptat și pentru dânsul, a încercat să explice Porții purtarea lui Michelson prin diferite silogisme diplomatice ²⁾, însă Michelson tot înaintă, ocupând în mod consecutiv Iașii, Galații, Focșanii, Bucureștii.

Turcia istovită, zdruncinată de gâlcevi și răscoale, cerea pace, altminterlea sultanul risca tronul.

Dar și Rusia avea nevoie mare de pace, simțind bine posibilitatea aproape inevitabilă a războiului cu Franța. ³⁾ Napoleon nu ascundeă dorința lui de a preciza situația Rusiei, care trebuia, după părerea lui, să rămână în Asia, Europa rămânând pentru popoarele europene, în frunte cu Franța ⁴⁾.

Diviziile rusești dela Dunăre și din Principate reprezentau pentru întreaga armată rusă o forță considerabilă, care nu putea să lipsească Rușilor în caz de ciocnire cu Napoleon.

Opinia publică rusească, e drept pe atunci foarte slabă, totuși, cerea terminarea războiului cu Turcia și încheierea grabnică a păcii.

Reprezentanții puterilor streine, acreditați la Petersburg, socoteau acest război cu Turcia ca „apolitic“ și „imoral“ ⁵⁾.

Rezultatele foarte slabe ale operațiunilor militare, massa mare a victimelor, în majoritate morți de boalele molipsitoare ⁶⁾, au fost cauza că războiul cu Turcia nu se bucură de popularitate nici chiar între tineretul militar din Rusia.

Oamenii de stat din Rusia învinuiau pe „neamțul“ Baron von Budberg, că el a fost autorul acestei „aventuri“, pe când, cum spune Casso, adevăratul instigator al ocupațiunei principatelor, a fost un patriot polon Czartoryjski. Între acești oameni de stat, Conteul Voronțov, un bun cunoscător al fragilității tezaurului rusesc și al cheltuielilor enorme, suportate de stat, avea teamă, că, în cazul cel mai favorabil pentru Rusia, ea va dobândi o frontieră nouă la Dunăre, pe care va trebui s'o apere numai cu cea mai mare greutate, cu atât mai mult, cu cât o asemenea frontieră întinsă putea să devie, în caz de război european, o povară grea pentru interesele generale ale apărării naționale.

¹⁾ Generalul Michelsohn primise ordin dela Împărat să intre în Moldova fără declarație de război, cerând comandanților cetăților turcești învoirea de a trece prin țară spre a merge în Dalmația. I se poruncise în chip hotărâtor să la cetățile prin mijloace „prietenești“; „c'était un nouveau mot dans le dictionnaire de la guerre“ spune Conteul Langeron. (V. Hurmuzaki, vol. III, supl. I, p. 109). Cetățile Hotin, Bender, Ackerman, Chilia fură ocupate de Ruși fără cea mai mică împotrivire, din contră, Turcii așteptau pe Ruși cu „cafea și ciubuc“. (V. Rosetti „Arhiva Senatorilor“ *Analele Academiei XXXI*, p. 460).

²⁾ V. Scrisoarea lui Italinski către dragomanul Hangerly, Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 4, n. 1.

³⁾ V. Casso. *Rusia la Dunăre*, p. 91.

⁴⁾ V. Bradt. *Du système permanent de l'Europe à l'égard dela Russie*, 71.

⁵⁾ Joseph de Maistre. *Correspondence diplomatique* I. 25, Casso, 93.

⁶⁾ „Les Russes meurent comme des mouches dans ce climat si contraire a la temperature, a laquelle ils sont accoutumés“. (V. Arhiva Principelui Vorontzov XVII, p. 205). Cred că starea rea sanitară a armatelor ruse a fost cauza adevărată a acestei mortalități, și nu atât clima. Despre „Clima Valachiei și Moldovei și despre așa zisă „bubă“ valahă etc.“. V. H. Witte, dr. în medicină (în limba rusească). S. P. B., 1842.

Contele Benckendorf și el nu ascundea părerile lui pesimiste în această privință și în scrisoarea adresată contelui Voronțov ¹⁾ spune că „declararea războiului este un lucru ușor, însă, cel puțin, trebuie să ai un plan pentru a-l conduce și, mai ales, pentru a-l isprăvi“.

Amiralul Mordvinov, om de stat, vestit prin francheța și sinceritatea lui, în memoriul prezentat Împăratului Alexandru I, arată că Rusia este destul de mare și că, în loc de a anexa provincii noi și streine, ca Moldova și Valahia, statul rusesc ar trebui să depună toate eforturile lui pentru îmbunătățirea și dezvoltarea teritoriului existent. „Binele Imperiului rusesc nu cere de loc dobândirea Moldovei și Valahiei, din contra, numai păstrarea patrimoniului național, așa de bogat, poate să aducă gloria adevărată și lauda posterității“. Așa vorbea Țarul. Înțeleptul amiral Mordvinov, fost ministru de marină și viitorul Președinte al „Societății libere de studii economice“.

Dar există și o altă tabără, nu mai puțin numeroasă, în fruntea căreia a fost cancelarul contele Rumeanțov, acest Rumeanțov, care se lăudă că lupta cu Turcii este meseria ereditară a familiei lui și care nu putea nici de cum să renunțe la planurile vaste și fantastice ale Ecaterinei, privitoare la orientul Europei.

„În pacea apropiată cu Turcia“, spune Casso (p. 95) „Rusia a fost nevoită să caute acum nu echivalentul sacrificiilor depuse, ci măcar mângâiere pentru visurile ei nerealizate și speranțele pierdute“.

Rusia, care cunoștea foarte bine tratatele cari stabileau drepturi numai de suzeranitate ²⁾ ale Turciei asupra principatelor Dunărene, Moldova și Valahia, cerea dela Turcia anume aceste principate și le privea deja ca o proprietate dobândită. „La Russie ne pouvait renoncer à ces trois provinces (Moldavie, Valachie, Bessarabie) *et ne cederait pas un pouce de leur territoire* (Depeșa contelui Șuvalov, V. Casso p. 85 No. 1). În caz, spune Colencourt, dacă Rusia va fi nevoită să le evacueze, va crede că pierde o provincie „rusească“. (V. Casso, 65, No. 2). Înalta Poartă, care nu atât de mult, în timpul păcii dela Carlovitz constată lipsa ei de drept de a dispune de teritoriile Moldovei și Munteniei, acum nu contrazicea în mod principal nimic, ci intră în târgueli și numai nu se arată dispusă de a cedă tot ce i se cerea.

Violarea frontierei rusești de către Napoleon i-a forțat pe Ruși de a fi mai domoli, și dâșii, cari cereau Moldova și Muntenia, pe urmă Moldova, apoi Moldova până la Siret, acum erau gata să se împace numai cu Moldova dintre Prut și Nistru, această parte mai mare și mai fertilă a principatului Moldovei, care, în fine, a fost smulsă de dâșii din trupul viu românesc și denumită „Basarabia“ ³⁾.

¹⁾ V. Casso, p. 93.

²⁾ Talleyrand socotea chiar suzeranitatea Porții Otomane asupra Moldovei și Valahiei numai „nominală“ (V. Casso, p. 9, n. 2).

³⁾ „Basarabia în cursul veacului al XIX n'a putut să joace acest rol, care i-a fost predestinat de Ruși și la care a fost menită după tratatul din București. Pe urmă s'a clarificat că ea nu va fi această primă treaptă pentru cuceririle posterioare ale Rusiei în peninsula Balcanică, că ea nu va servi ca o etapă de tranziție în avântul agresiv rusesc spre Bosfor“. (V. Casso, Rusia la Dunăre, p. 228).

În ziua de 28 Maiu 1812 tratatul, după multe convorbiri, a fost iscălit și străvechea regiune românească a devenit și, se credea, că pe veci, întâi „oblastie“ și mai pe urmă „gubernie“ rusească, tot așa cum erau văzute amândouă principatele cari, după părerea lor, trebuiau să devie simple gubernii rusești. (Prințul Prozorovski a făcut și proiectul împărțirii Principatelor în 4 gubernii: 1) Bessarabscaia, 2) Moldavscaia, 3) Valahscaia și 4) Oltenscaia (Casso, 68).

Nimeni nu-și poate închipui acum această stare, în care se aflau Principatele și „Basarabia“, anexată de ruși, după sfârșitul războiului. Armatele rusești nu au trecut numai priu ele, ci au rămas aici cinci ani și în acest răstimp poporul românesc nu cunoscuse nici o zi senină. Intreaga populație a fost utilizată în mod forțat pentru lucrările extrem de grele de fortificație, ea muncea, încurajată de lovituri, iar ca măsură preventivă ca să nu fugă, eră păzită de soldați în nopțile grele de desperare, de oboseală și de suferințe. Această populație muncea mult, prea mult, peste puterile ei istovite, mănca prost, n'avea îmbrăcăminte. Rușii au introdus în Principate toate ororile unei robii din cele mai cumplite, care există la dâșii acasă și care n'a fost cunoscută de loc de populația liberă a Principatelor. Jefuită până la piele, istovită de munca silnică, slăbită de foame, supusă tuturor greutăților timpului vitreg și diferitelor epidemii, populația pierdea în massă. Rușii au introdus serviciul obligatoriu al populației Principatelor în transporturile militare și practicau în modul cel mai larg și arbitrar rechiziția vitelor. Putem spune că fruntea nevinovată a martirului — poporul român — a fost încoronată de o adevărată cunună de spini. Dela 15 și până la 25 mii de care, fiecare înjugat cu patru boi și însoțit de doi țărani români, trebuiau să fie prezente, ori când, la dispoziția armatei rusești, De Mériage în raportul lui spune că „armata rusească a devorat țara, care la începutul anului 1809 reprezintă o adevărată pustie“ ¹⁾.

Contribuțiile bănești și naturale curgeau ca din cornul abundenței. Comandantul superior al armatei rusești a cerut dela Ipsilanti 80 de pungi de aur ²⁾.

El n'a avut putința de a satisface această cerere și a fugit în Rusia, temându-se de răzbunare. Atunci administrarea țării a trecut în mod oficial în mâinile Comandamentului militar rus și Generalul Miloradovici cerea în mod regulat în fiecare lună 4.000 de ducați din visteria Statului pentru întreținerea armatei Ruse; afară de suma aceasta, el a cerut pentru organizarea spitalelor rusești o sumă considerabilă. Toți negustorii din întreaga țară erau obligați să plătească un impozit special sub amenințarea pedepsei de a fi expulzați în Siberia. Boierii, afară de sume mari pe cari le plăteau după capriciile diferiților comandați militari ruși, erau obligați să plătească și o sumă mare de 1.200.000 piaștri „după starea fiecăruia și postul ce-l ocupa“ ³⁾.

¹⁾ Mériage. *Aux affaires étrangères*, 1 Juillet 1811, p. 589.

²⁾ V. Rosetti. *Arhiva Senatorilor din Chișinău*, Hurmuzaki, *Documente*, v. I, II, supl. I.

³⁾ În general, boierii erau tratați de Ruși în mod foarte aspru, iar uneori și cu un dispreț pronunțat. Spătarul lordache Catargi, întors dela Paris, în 17 Februarie 1811, a fost arestat, perchiziționat și dus sub o

Generalul Cutuzov, cu câteva zile numai înainte de încheierea păcii la București, în ziua de 25 Aprilie 1812, a cerut plata imediată dela populație a 2.000.000 de piaștri, iar Ciciagov, în luna Iunie din anul 1812, a cerut tot aceeași sumă, care a fost micșorată după lungi și insistente cereri și proteste din partea boerilor.

Moldova, care înaintea venirii Rușilor plătea Turcilor tributul anual în sumă de 3 milioane de piaștri, acum trebuia să plătească Rușilor, cari au devastat țara în așa fel cum n'au făcut nici odată Turcii, suma de 8 milioane piaștri. Suma care a fost plătită Turcilor, ca tribut din partea Munteniei, a fost mărită de către Ruși de cinci ori.

Administrația militară rusească în principate ajungea până la culme în ceea ce privea prada, stoarcerea de bani cu forța, bătaia de joc, reaua voință și răutatea. În schimb ea nu dădea populației nici ordinea cea mai primitivă, nici siguranța.

„Jafurile armatei rusești de ocupație tot sporesc și despre aceasta vorbesc nu numai adversarii noștri străini“, spune Casso (p. 64), „ci scrie chiar Feldmareșalul și comandantul acestei armate, Prințul Prozorovski, arătând că armata preface „Basarabia“ într'o pustie desăvârșită“¹⁾. Feldmareșalul pune întrebarea guvernatorului Podoliei Cevkin (Scrisoarea din 28, I, 1808): „În caz dacă hotarul Imperiului rusc ar fi Dunărea, oare ar fi folositoare pentru Împăratul, pustiirea localităților din aceste țări? Dacă aceste provincii iarăși se vor întoarce la Turcia, atunci Poarta va avea mari pretențiuni către Rusia pentru daunele pricinuite, iar popoarele cari locuiesc aci nici odată nu vor fi binevoitoare înterelor Rusiei“.

Iată ce scria amiralul Ciciagov²⁾: „În această epocă, administrarea țării a ajuns la atâta desordine că foametea a izbucnit în Valahia, provincie care ar putea să fie cea mai fertilă din Europa. Ca consecință, s'au ivit boalele molipsitoare și mortalitatea a devenit extremă“, și mai departe: „Împăratul, înainte de a mă concedia, mi-a dat, pentru ca să mă fac cunoscut, un lung memoriu, care conține plângerile locuitorilor nenorociți din Moldova și Valahia împotriva armatelor generalului Cutuzov și mi-a spus: „Nu mai pot suferi mai mult asemenea grozăvii“. „Când am venit la armata de Dunăre“, scrie mai departe Ciciagov, am aflat că la toate muștrările cari se făceau comandantului

escortă în Rusia. Boerul Iordache Roznovanu a fost tras de barbă prin sala Divanului de către un secretar al lui Crasno-Miloșevici, fiindcă a spus categoric că populația Moldovei nu mai poate da imediat 20.000 de care pentru transporturile armatei, și multe alte cazuri. V. R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor, Analele Academiei XXXIV*, 74 — 75, etc.; V. Hurmuzaki, vol. III, supl. I; *Jurnalul Contelui Langeron*, p. 321. „Les Russes“ scrie Baron de Mériage, „ne sont point almés en Moldavie; les boyards ou seigneurs se voient avec peine depouillés par eux de leur considération et de leur autorité; leurs mœurs, leurs usages, leur costume, auxquels ils sont attachés étant l'objet de la risée des officiers russes“ (Casso, p. 90, No. 6). Duc Armand de Richelieu, général guvernator al Novorusciei și al Odesei, spune: „En général les boyards de Moldavie que j'ai vus et avec qui j'ai pu m'entretenir, m'ont paru très éloignés de l'état d'ignorance et de stupidité auquel les Russes affectent de faire croire qu'ils sont réduits pour justifier, sans doute, la hauteur et les mauvais traitements qu'ils leur font essayer et qu'ils ne semblent mériter en aucune manière“. (Documente. Buletinul societății Imperiale Ruse de Istorie, v. LIV, p. 196).

¹⁾ V. Lucrările Comisiunii Arhivelor din Basarabia, I 333 — 334.

²⁾ V. *Memoires de l'Amiral Tchitchagov*, Paris, 1909, p. 360—370.

general Cutuzov în această privință, el răspunde: „Am să-i las ochii ca să plângă“¹⁾).

Ciciagov povestește mai departe: „Înainte de venirea mea la București, trecând prin Moldova și Muntenia, am observat că multe localități au fost părăsite cu totul și am aflat că locuitorii, pentru a evita rechizițiile cari totdeauna și mereu se reînnoiau din partea autorităților și pentru a scăpa de vexațiunile obicinuite din partea soldaților, s'au retras peste granițe, iar alții rătăceau prin păduri. Asemenea emigrațiuni au avut loc pretutindeni pe timpul cantonării trupelor. Disciplina a fost atât de desmățată (scăzută), că jaful și prada au devenit „pour ainsi dire, à l'ordre du jour“. Dar, oare trebuie să ne mirăm de abuzurile soldatului, dacă comandantul general al armatei a prefăcut Bucureștii într-o altă Capua și nu s'a ocupat absolut de nimic, afară de plăcerile lui personale²⁾).

Nu trebuie să uităm că cuvintele sus citate au fost scrise nu de un ofițer oarecare din armata rusească sau de un străin, care dorește să critice pe moscoviți și-și însemnează impresiile lui volante, ci le scria Feldmareșalul Prințul Prozorovschi și Amiralul Ciciagov, amândoi investiți cu o încredere osebă a Împăratului Alexandru I, și amândoi Generali Comandanți ai Armelor rusești (Ciciagov a fost numit în luna Aprilie 1812 în locul lui Cutuzov); fără nici o îndoială că-și cunoșteau bine starea lucrurilor și n'au putut fi bănuși că exagerează în mod tendențios caracterul nefast, catastrofal și rușinos al administrației militare rusești.

Englezul Wolsch, care a vizitat Principatele la începutul anului 1820, spune: „Eșind din mahalalele Bucureștilor, am văzut multe clădiri în ruine. Credeam că toate acestea sunt făcute de Turci, însă mi s'a spus că din contră, aceasta este opera Rușilor din 1806“³⁾. (Cuvântul „din contra“ este foarte caracteristic în gura englezului).

Ministrul de Externe al Franței scria Contelui de Fay de Latour-Maubourg, la 31 Ianuarie 1812⁴⁾: „Poarta era convinsă că Moldova și Valahia, zdrobite de impozite și vexațiuni în timpul ocupațiilor rusești, erau nemulțumite de acest jug“. „Tot ce au suferit aceste provincii va ușura expediția turcească. Basarabia a fost totdeauna devotată lor. Tot ce a fost teritoriu otoman este foarte slab unit cu Rusia și des regretă stăpânirea veche“.

Contele de Rochechouart, aghiotantul lui Cutuzov, raportează Generalului :

¹⁾ Casso. (*Rusia la Dunăre*) spune că aceste cuvinte Cutuzov nu putea să le spună și că aceasta este o născocire din partea istoricilor români, — pe când cuvintele acestea sunt citate de însuși Ciciagov, un rus indiscutabil, contemporanul lui Cutuzov și general-comandant al armatelor rusești. (*V. Mémoires de l'Amiral Tchitchagov*. Paris 1909, p. 36)

²⁾ V. Jurnalul Contelui Langeron, Hurmuzaki, *Documente*, v. III, supl. I. p. 327. „Le premier soir de Koutouзов en arrivant à Bucarest fut de chercher une maîtresse“.... p. 381... „il fit de sa maison un véritable mauvais lieu... il était entouré d'escrocs.... c'est au milieu de cette société immonde qu'il passait sa vie...“.

³⁾ Walsch. *Voyage en Turquie*, trad. Vilmain, Paris, 1828, p. 184.

⁴⁾ Casso *Rusia la Dunăre*. Moscova, 1813, p. 127.

„În tot timpul călătoriei mele am fost spectatorul unei mizerii îngrozitoare și mărturisesc dorința arzătoare de pace a populației“ ¹⁾.

Oare ce fel de compensație au primit Principatele și locuitorii lor pentru toate aceste jertfe, atât de mari, pentru toate aceste privațiuni, pentru ruina generală, pentru toate durerile de nedescris, suferite de ele din partea armatei „eliberatoare rusești“ timp de 5 ani?

Generalul Ciciagov a constatat numai răbdarea legendară a populației Principatelor: „Ați ținut povara răboiului cu statornicie și dărnice. Sacrificiile voastre sunt cunoscute“ ²⁾. Sacrificiile au fost și mai mari dacă adăogăm și pierderea așa numitei „Basarabii“ în realitate mai mult decât jumătate a Moldovei.

Deși Rușii aveau un singur scop — Constantinopolul — și, când apăreau în Principate, se îndreptau, atât de departe, firește, cât puteau, numai spre el, totuși nu pierdeau nici odată nici un prilej ca să nu declare că dâșii sunt cei mai naturali și cei mai sinceri ocrotitori ai popoarelor creștine din peninsula Balcanică. Pravoslavnicia noastră, a Românilor și a vecinilor marelui Imperiu slav a fost fatală, începând dela 1711 și până în ziua de azi, pentru neamul nostru.

E foarte interesant de a notă că Ciciagov însuși n'a fost de loc partizanul ideii anexării „Basarabiei“. Socotind partea Moldovei dintre Prut și Nistru, anexată de Ruși și denumită de dâșii „Basarabia“ ca bogată și foarte fertilă, Ciciagov totuși o consideră prea devastată de ocupațiunea rusească ³⁾.

Înainte plecării lui din Petersburg, el cerea Țarului ca instrucția, primită de dânsul, să fie complectată cu încă un punct: posibilitatea de a renunța la achiziția Moldovei. În drum, el se gândește în această direcție și scrie Țarului din Tver, că toate sacrificiile trebuie să fie făcute pentru a încheia o alianță ruso-turcă. „Dacă chiar politica noastră ar cere anexarea Moldovei, ași socoti acest proiect acuma prea anticipat“. Ciciagov crede că cu anexarea Moldovei pacea nu va fi durabilă și că frontiera Rusiei nu va fi tocmai naturală atunci ⁴⁾. (V. Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 149).

Afară de aceasta, Ciciagov crede că dacă va avea loc, după dorința

¹⁾ Горлаинов. *Архива генерала а Статului*. No. 4.328.

Credem că nu atât de pace cât de evacuarea Principatelor de către armata rusă.

²⁾ „Vous avez soutenu le fardeau de la guerre avec constance et libéralité: Vos sacrifices sont connus...“

³⁾ „Je demande si votre Majesté veut que la partle de la Moldavie acquise par ce traité de paix soit offerte en recompense de l'Alliance intime et sincere qu'on leur propose“. V. Casso, p. 160.

⁴⁾ Origina latină a Românilor, spune Casso (p. 229), dezorientă nu numai pe diplomații ruși, ci chiar și pe slavofili. Așa vestitul scriitor Danilevski sfătuia guvernul rusesc de a ceda Basarabia României, „având în vedere principiul naționalității“. (Rusia și Europa. SPB. 1888, p. 442). De aceeași părere a fost scriitorul rus Durnovo (Petersburschia Viedomosti). A. Kuropatkin în cartea lui „Problemele armatei ruse“, vol. I, p. 492—494, v. II, p. 502, vorbind despre războaiele ruso-turce, spune că Rusia a ajuns la sud-est la frontierele ei naturale chiar în anul 1792, după pacea dela Iași, care i-a dat malul stâng al Nistrului. A. Kuropatkin, ministru de război al Rusiei, socotea Nistrul ca frontiera naturală a Imperiului Țarilor,

Țarului, încheierea pactului ofensiv și defensiv cu Turcii, atunci „Basarabia“ trebuia să fie retrocedată Turciei ca o recompensă ¹⁾).

Împăratul Alexandru I a respins propunerea lui Ciciagov, arătând că asemenea cedare ar fi o inconveniență, mai cu seamă având în vedere că Turcii primesc totdeauna „complezențele ca marca slăbiciunii și a fricei“ ²⁾. Ideea nesocotită a lui Ciciagov, spune Casso, despre retrocedarea „Basarabiei“ s'a făcut cunoscută la Constantinopol și ambasadorul Angliei de acolo Liston a propus Rusiei în mod oficial să renunțe la „Basarabia“.

Casso spune (p. 152), că în caz dacă Ciciagov ar fi găsit negocierile între Ruși și Turci neisprăvite la venirea lui în București, Basarabia în ziua de azi (1913) n'ar fi fost în hotarele Imperiului rusesc și mai departe: „Dacă Ciciagov n'ar fi fost rechemat la vreme, Rusia ar fi fost nevoită să dea înapoi „Basarabia“ anexată. Rechemarea lui Ciciagov a garantat Rușilor stăpânirea asupra „Basarabiei“. Soarta Basarabiei a fost strâns legată cu invazia în Rusia a lui Napoleon. Vestea despre intrarea lui în Moscova deșteptase speranțele boierilor moldoveni și prin mijlocirea lor și cele ale țăranilor din Basarabia (Casso).

Ciciagov a fost de părere, el care putea să se convingă la fața locului, că nici Moldova nici Muntenia n'au fost turcești, dar în același timp el a fost cel mai înfocat admirator al ideii cuceririi Constantinopolului. Având în vedere că împrejurările n'au fost tocmai favorabile pentru realizarea acestui plan îndrăzneț, Împăratul Alexandru I scria lui Ciciagov: „Chestia Constantinopolului poate să fie amânată pentru viitor. Odată ce trebile noastre cu Napoleon vor merge bine, vom reveni imediat la planurile Dvs. împotriva Turcilor și vom declara atuncea înființarea Imperiului slav sau grec ³⁾).

Poarta Otomană nu putea să uite nici ea pierderea teritoriului străvechiu moldovenesc, care a fost așa de ușor și așa de pe neașteptate dobândit de Ruși. Sub influența victoriilor francezilor la Lutzen și Bautzen, Poarta a început să nădăjduiască că Europa are să revizuiască tratatul din București, iar încheierea armistițiului între aliați și Napoleon la Pleisvitz, în 4 Iunie 1813, și deschiderea congresului la Praga, a împins pe sultan să trimită acolo un reprezentant, care trebuia să prezinte pe loc cererea revizuirii. Poarta Otomană și-a adus din nou aminte că ea n'avea nici un drept să cedeze teritoriul Moldovei, *care nu-i aparține*. În privința aceasta, ea a fost admonestată nu numai de ambasadorul Franței, dar și de cel al Angliei și de internunțul Austriei Stürmer ⁴⁾.

Însă norocul lui Napoleon intră într-o eclipsă, iar Imperiul rusesc nu a fost dispus de a trata chestia „Basarabiei“, care a fost pentru el prima treaptă prețioasă din această scară, care ducea la porțile Constantinopolului. Andreossy,

1) Iată ce scrie Scalcovski. *Revista chronologicală a Regiunii Novorusiei*, Odessa 1838, p. 148.

„Cu prilejul războiului cu Turcia, Rusia administră principatele ocupate Valahia și Moldova și chiar credem posibil anexarea ambelor principate cu Basarabia la Imperiu pentru salvarea acestor provincii dela o devastare completă“. Ce cinizm neîntrecut? Dar cine a devastat Moldova și Valahia dacă nu același Ruși?

2) Casso, p. 161.

3) V. Casso, p. 158.

4) V. Casso, p. 166.

ambasadorul francez, raportă guvernului său: „Inconveniențele cedării „Basarabiei“ sunt deja simțite și comandantul acestei regiuni, închizând sau deschizând frontiera la Prut, dispune după dorința lui de principatul Moldovei. Frontiera la Prut oferă Rușilor un avantaju așa de mare, încât Moldova poate să fie văzută astăzi ca fiind dependentă în mod absolut de bunăvoința Comandantului Rus“¹⁾).

La 22 Februarie același Andreossy scria: „Malul stâng al Prutului se închide din ce în ce mai ermetic sub pretextul ciumei care ar fi izbucnit la Brăila și care nu există decât în imaginația guvernatorului din Chișinău“²⁾).

Guvernul Imperial Rusesc simțea mereu posibilitatea unui nou război cu Turcia și din cauza aceasta îndreptă toată atenția spre noua frontieră cu Moldova. Contele Kiselev, întorcându-se la începutul anului 1816, după revizia militară a guberniilor sudice, raportă Împăratului Alexandru I despre necesitatea imperioasă de a trage frontiera rusească peste Prut, în Moldova, arătând toate inconveniențele din punct de vedere strategic și administrativ militar ale frontierei existente, adică a Prutului³⁾).

Împăratul a răspuns că Rusia, deocamdată are nevoie de repaos. În mod involuntar ne vin aminte cuvintele lui Pradt: ⁴⁾ „Împăratul Alexandru a fost moderat, el a fost acela care a refuzat Finlanda. El a fost moderat, oare nu el a luat Basarabia? El a fost moderat și oare nu el a refuzat Regatul Poloniei?“.

Vestea ratificării păcii cu Turcia a ajuns la Smolensk, pe unde se găsea atunci Alexandru, în ziua de 10 Iulie, la 12 Iulie a ajuns la Moscova și la 14 la Petersburg. Era o bucurie de nedescris, cu atât mai mult că populația află că Rusia a dobândit o țară fertilă și bogată.

Iată ce spune manifestul Țarului din 6 August 1812: ⁵⁾.

„Această pace *care ne-a fost dată de Dumnezeu*, a adus foloase strălucite Imperiului Rusesc, cuprinzând în hotarele lui suprafața pământului bine populată și fertilă, care are întinderea ei de la Ackerman până la gurile râului Prut, care se află la o distanță de 9 verste dela Iași, (sic!) și dela gurile acestea până la frontiera Cezariană și de acolo spre jos de Nistru, în total aproape 1.000 verste, cuprinzând în ea cele mai vestite cetăți: Hotin, Bender, Chilia, Ismail, Ackerman și multe alte orașe comerciale“. (E interesant că, conform tratatului din București, Turcia a cedat „Basarabia“ nu Imperiului Rusesc, ci „Curții Imperiale Rusești“ (v. art. V).

„Basarabia este o țară frumoasă, Sire“ scria Ciciagov lui Alexandru I la 18 August 1812. Ciciagov avea dreptate. Cea mai bună, cea mai bogată și mai fertilă parte a Moldovei, a fost ruptă din trupul ei de către un vecin de aceeași lege, care pretindea a fi ocrotitorul ei împotriva păgânului brutal numai din

¹⁾ Ulianitzki. *Matériaux pour servir*, etc.

²⁾ V. Casso, p. 97.

³⁾ V. Zablitzki.—Desiatovski, *Contete Kisselev*, v. I, p. 35.

⁴⁾ Pradt. *Du système permanent de l'Europe à l'égard de la Russie*, p. 26.

⁵⁾ Colecția completă de legi rusești 1812, No. 25.199.

cauză, că soarta istorică a pus-o în imposibilitate de a-și apăra pământul strămoșesc de poftele unui tutor nepoftit și lacom.

După iscălirea tratatului dela București, amiralul Ciciagov, care a fost însărcinat de Împăratul Alexandru I cu introducerea administrației rusești în noua provincie anexată, a încredințat lui Capo d'Istria, agent diplomatic pe lângă Comandamentul său, alcătuirea regulamentului provizoriu pentru administrarea „Basarabiei”. „Atunci Rusia nu a avut posibilitatea să-și bată capul cu organizarea unui petec de pământ, de curând dobândit“¹⁾.

Guvernul central din Petersburg nici nu-și dădea seamă ce reprezintă „Basarabia”. Unii chiar credeau că ea se află în Caucaz, alături cu Gruzia²⁾. Sviniin, care a fost trimis în Basarabia, a primit, între altele și însărcinarea de a lămuri de ce anume confesiune este populația Basarabiei³⁾. El spune că guvernul rusesc a uitat⁴⁾ să dispună ca populația Basarabiei să depună jurământul de credință Țarului Rusiei, ceea ce s'a făcut numai la 1816.

„Dorința mea adevărată este, „scrie Alexandru I către Ciciagov“, ca să dau Basarabiei o administrare, care ar corespunde cu moravurile, obiceiurile și legile ei: toate clasele locuitorilor trebuie să aibă drepturi egale în ceea ce privește moștenirea strămoșilor“. În aceste cuvinte, spune profesorul Casso, cari confirmau ideia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, se cuprindeă recunoașterea unei națiuni deosebite în Basarabia cu toate drepturile ei istorice și asemenea, menționarea despre legătura ei de sânge cu Roma depărtată“⁵⁾.

În rescriptul său din 1818, Împăratul Alexandru I scrie:

„Oblastia Basarabiei păstrează compoziția ei națională și, prin urmare, primește și o formă specială a administrării... Am văzut această țară și dacă Atotputernicul va binevoi, am s'o mai văd. Cred că am să găsesc în ea, la fiecare pas roadele instituțiilor mele și împreună cu aceasta probele zelului și sânguinței funcționarilor, cari vor fi însărcinați cu conducerea acestor instituțiuni“.

Dar Alexandru I n'a mai văzut „Basarabia“, iar veștile cari ajungeau la dânsul, îl îngrozeau. Abuzurile și administrarea arbitrară, și, mai cu seamă, venalitatea și jaful funcționarilor ruși, între cari erau și administratorii cei mai înalți, ca guvernatorul, toate acestea sileau pe locuitorii Basarabiei, boeri și țărani, a emigra peste Prut; țăranii chiar fugeau acolo în masse.

Pentru ocrotitoarea oficială a creștinilor, cum pretindea a fi Rusia, toate faptele acestea au fost foarte compromițătoare.

¹⁾ Memoriul lui ViegheI, p. 5.

²⁾ V. ViegheI, *Memoriul*, p. 35; Casso. *Rusia la Dunăre*, p. 228) arată ca Ministerul de Externe din Petersburg la 1840 n'a putut să găsească Chișinăul pe harta Imperiului Rusesc, iar la 1909 Senatul Rusesc (Înalta Curte de Casație) a recunoscut într-una din deciziile lui că Basarabia „împreună cu Moldova făceau parte din Imperiul Bizantin“.

³⁾ Memoriile lui Sviniin. Batiuşcov în cartea lui „Basarabia“ scrie (p.p. 103—104): „Basarabia încă înainte de „realipirea“ (sic!) ei la Rusia, din 1812, a fost strâns legată cu ea nu numai prin aceeași lege, ci și prin rudenția de neam a părții importante din populația ei. Această legătură dublă cu Rusia și a servit ca cauză că Rusia, apărând Principatele române, Moldova și Valahia, și Basarabia, în fine a alipit cea din urmă, ca cea mai puțin legată cu Principatele române și mai mult legată și înrudită cu Rusia“.

⁴⁾ După părerea lui Casso „n'a îndrăznit“ având în vedere starea spiritelor populației

⁵⁾ V. Casso. *Dreptul bizantin în Basarabia*, p. 8.

Contele Kiselev raportă Impăratului în mod verbal:

„Scriam, Majestate și confirm acuma: Guvernatorul H. nu numai pradă averea, ci suge sângele nefericiților locuitori din Basarabia. Se vinde orice funcțiune, totul are preț și ispravnicii sunt nevoiți să fie niște hoți mai mult decât alții, de oarece plătesc pentru posturile lor dela 20 și până la 30 de mii ruble. Ca să vă dovedesc cât de nefastă este administrarea de azi din Basarabia, ași dori să porunciți, Majestate, de a vă prezintă o notiță de câți locuitori au fost în Basarabia la 1812, la încheerea păcei, câți coloniști bulgari au venit la noi și pe urmă, câți locuitori au emigrat, preferând jugul turcesc așa de greu pentru dânșii, administrării noastre.

Afară de aceasta, trebuesc cercetate și achizițiunile făcute de domnii funcționari și îmbogățirea lor neproportională; din numărul acesta nu exclud pe guvernatorul Basarabiei¹⁾. Principele Kurakin scria Ministrului de Poliție Viazmitinov, la Petersburg: „Intr'adevăr, va fi un lucru foarte regretabil dacă această regiune, Basarabia, care până acum a fost așa de populată și fertilă și a căreia achizațiune a costat atât de scump Statul, va fi, în fine, pustiită²⁾.

A. Storojenco, Inspector Sanitar, trimis în Basarabia la 1829, scrie: „Nu se observă că buna stare a locuitorilor din Basarabia ar progresă, din contră, când armatele noastre au ocupat Basarabia, ea se află într'o stare mult mai înfloritoare“³⁾.

Starea țăranilor noștri în „Basarabia“ anexată, a fost într'adevăr foarte grea. Rușii, cari priveau cu mirare un fenomen ne-obicinuit pentru dânșii, — libertatea țăranilor noștri, pe când ai lor erau robi, aruncau pe spinarea bieților Moldoveni toate sarcinele cele mai grele. — Așa de pildă, după Sviniin⁴⁾, aceste sarcini se împărțeau în două categorii: cele obicinuite și cele extraordinare. Cele obicinuite au fost: 1) birul care a fost destul de greu; 2) impozitul pentru întreținerea poștelor cu obligația de a clădi și de a repara aceste clădiri; 3) furnizarea fânului și furajului pentru poște; 4) obligația de a întreține podurile și digurile și de a repara drumurile; 5) furnizarea lemnului pentru carantine, instituțiunile Statului și funcționari; 6) plata vieritului, stupăritului și vinăritului. „Aceste obligațiuni grele“, spune Sviniin, „nu sunt nimica pe lângă altele, ca de pildă: la 1812, țăranii au fost siliți să transporte toată pâinea, rămasă dela armata rusească (peste 15 milioane kilograme) și au clădit pentru această cantitate magazii; tot ei au transportat pentru nevoile spitalelor circa 78.000 metri cubi de lemne, au clădit carantine pentru grănicerii dela Prut, au întreținut și întrețin și acuina pe socoteala lor pe coloniștii veniți în Basarabia, pentru cari au cărat materiale de construcția caselor și munciau la clădirea lor“.

Prin casele țăranilor se încuartiruează armata, țăranii întrețin pichetele la graniță. Mazilii și răzeșii sunt întrebuințați ca călăreți și se află oricând la dispoziția ispravnicilor, neavând timpul necesar de a-și vedea de gospodăriile lor.

¹⁾ V. Zablotski-Desiatovski. *Contele P. D. Kisselev și epoca lui*. Vol 1, p. 33.

²⁾ *Memoriile Societății Imperiale de Istorie și Antichități* din Odesa. XXII, 118.

³⁾ Storojenco. „Două luni de căldătorie“. *Lecturile societății Imperiale de Istorie și Arheologie*, 1871, cartea IV, pp. 41—83.

⁴⁾ Sviniin. „*Descrierea*“ p. 25.

Garda civilă, recrutată printre țărani, păzește împreună cu soldații grăniceri Prutul, și se chiamă în fiecare săptămână. Fiecare pichet se găsește la distanță de 200 pași și se păzește afară de grăniceri încă de trei oameni, cari sunt sub comanda unui mazil. Acest serviciu era foarte greu pentru țărani, cari sufereau mult și de revizori ofițeri ruși grăniceri. Până la 1826 mai există linia, vamală la Nistru și carantinele în anumite puncte. Așa dar „Basarabia“ a fost strânsă între două linii de vămi și de carantine: cea dela Prut și cea dela Nistru. Vieghele (amintiri, VI, p.p. 128, 136, VII p.p. 65, 66) spune că carantinele din partea Podoliei au fost foarte severe, iar din partea guberniei Herson mult mai indulgente“.

Încă dela sfârșitul anului 1812 țărani moldoveni din Basarabia au început să fugă în masse peste Prut. Consilierul de Stat A. Baicov, care a fost în Basarabia la începutul anului 1813, scria în memoriul lui, adresat Ministrului Poliției din St. Petersburg, Viazmitinov: ¹⁾ „Țărani ne mai fiind în stare a suporta birurile grele și taxele ilegale la cari sunt supuși, sunt siliți să-și părăsească vetrele și să fugă peste Prut pentru a se așeza în părțile Imperiului Turcesc (adică în Moldova rămasă). Intr'adevăr, ar fi păcat dacă această țară, până acum atât de populată și atât de bogată în produse, va fi condamnată pustiirii“.

Sviniin ²⁾, menționând fuga locuitorilor din Basarabia, povestește un fapt foarte caracteristic, cum locuitorii din Moldova au trecut Prutul cu luntre, au legat pichetul de cazaci și au transportat pe partea cealaltă a Prutului pe toți țărani din satul „Koniscari“ (?), împreună cu toată averea lor și chiar cu vitele lor. Mai departe el spune că aproape 3.000 de familii de moldoveni, ne mai putând răbda birurile, samavolniciile, și persecuțiile din partea administrației rusești, au fugit peste Prut; că la începutul anului 1814, tot din cauza acestor împrejurări, majoritatea locuitorilor era gata să fugă în Moldova, sau cum spunea Sviniin „pe partea turcească de peste Prut“, și că Mitropolitul Gavriil, și-a dat toată osteneala ca să reție turma lui dela fuga generală.

Nu se știe, dacă linia de păzitori la frontiera Prutului — cazacii și grănicerii, n'a jucat în chestia aceasta un rol mai efectiv, decât predicile și chemările prelatului român.

Episcopul Dimitrie al Benderului și Akermanului comunică Mitropolitului Gavriil ³⁾ că în jud. Akerman locuitorii părăsesc satele lor și că în unele sate au rămas numai preoți.

Crasno-Miloșevici ordonă Locot.-Colonel Arkudinski să plece imediat în județul Orhei, de oarece este informat că „unii din boieri, rău văzuți de administrația rusească, caută să turbure poporul în Basarabia și să-l silească să treacă peste Prut în Moldova, în care scop întrebuințează diferite motive false

¹⁾ Memoriile lui Baicov (funcționar al Ministerului de externe din Petersburg), trimis de guvernul din Petersburg pentru controlarea informațiilor defavorabile administrației din Basarabia (tipărit în „Buletinul Societății de Istorie și Arheologie“ din Odesa, vol. XXII.

²⁾ Descrierea Basarabiei, p. 210, etc.

³⁾ Arhiva Consistoriului din Chișinău, 1812, No. 32.

și interpretări răuvoitoare despre paguba mare pentru dânsul de a mai trăi sub auspiciile guvernului rusesc, povestind în acelaș timp despre starea de robie în care se află poporul din Rusia și despre birurile și impozitele extraordinar de grele cari cad în sarcina țăranilor ruși și altele multe“.

„Vă recomand“, scria Miloșevici „de a vizită târgurile și satele și unde, dacă veți afla orice mahnire sau neliniște din partea poporului din cauza anexării țării către Rusia, ¹⁾ luați toate măsurile posibile spre a convinge poporul să nu creadă provocațiunilor boierilor, cari le fac numai având în vedere interesele lor proprii... Explicați că poporul se va bucura de aceeaș libertate și independență de care se bucură în Moldova și că a-tot milostivul Domnul nostru, Impăratul, nu va suferi niciodată ca supușii lui de curând „dobândiți“ să poată spune că au fost mai fericiți sub ocârmuirea turcească sau moldovenească, decât sub sceptrul Majestății Sale.. Dacă se va observă ori unde emigrarea populației peste Prut, aveți datoria să-i opriți imediat și să-i arestați cu sprijinul poliției, iar pe cei vinovați de instigații aveți să mi-i aduceți sub excortă“ ²⁾.

Chiar la 1817 (v. scrisoarea Contelui Capo d'Istria către general guvernatorul Basarabiei Bahmetiev din 30 Aprilie 1817, publicată de Casso, Rusia la Dunăre, p. 216 și 4) emigrările populației autochtone din Basarabia continuau.

Iată ce scria Capo d'Istria: „tout ce que nous revient de vos environs, c'est à dire de provinces russes et de Principautés ne dispose pas favorablement pour l'administration actuelle de la Bessarabie. Les emigrations continuent, les paysans sont vexés et le désordre qui avait signalé d'une manière aussi affligeante le gouvernement du general Hartingh paraît encore subsister“.

Dar, cu toate aceste măsuri, boerii părăseau moșiile lor și plecau la Iași, iar țăranii își încărcau tot avutul lor în care și se îndreptau spre Prut ³⁾.

Simțământul desnădăjduirii a cuprins mii de locuitori pașnici.

De obicei fuga aceasta, zice prof. Casso, se explică prin apariția ciumei, care bântuia atunci în Basarabia și prin svonurile despre introducerea iobăgiei pentru țărani. Prof. Casso însă nu dă însemnătate acestor explicații, deși recunoaște că într'adevăr din Rusia se cerea informații despre posibilitatea așezării în Basarabia a țăranilor ruși robi. El găsește o altă explicație mai verosimilă, arătând starea spiritelor a populației Românești, decăderea economică a țăranilor, ca consecință a taxelor abuzive și fără de sfârșit, și deziluzia populației întregi, care nu mai avea încredere în administrația rusească ⁴⁾, fiind terorizată de ea.

¹⁾ Această ordonanță oficială tocmai corespunde cu opinia bine stabilită în literatura rusească, că populația Basarabiei a fost salvată prin anexarea acestei regiuni a Moldovei de sub jugul turcesc. V. Danilevski „Rusia și Europa“ SPB. 1871, p. 35, care spune: „Basarabia este achiziție dobândită nu de mult. Aici populația creștină a fost smulsă din mâinile Turcilor, cuceritorilor sălbatici și aspri, cari o suprimau. Populația Basarabiei sărbătorește acest fapt ca scăparea din jugul greu. Anexarea Basarabiei n'a fost o cucerire, ci o liberare.

²⁾ Șceglov. *Din trecutul Basarabiei*. Lucrările Comisiunii Științifice a Arhivelor din Basarabia, vol. II p. 226 — 230.

³⁾ Casso, p. 202, 203

⁴⁾ V. Casso. p. 203.

Cred că ar fi absolut la locul său, să amintesc aici pe scurt despre rolul pe care l-au jucat boerii moldoveni din Basarabia ca apărătorii neamului lor, limbei lor, obiceiurilor lor și drepturilor poporului. Despre aceasta există destule documente oficiale rusești, cari mărturisesc că cea mai mare grijă a boierilor eră ca să păstreze limba moldovenească ¹⁾ în toate instituțiile din Basarabia; tot aceleași documente — rapoartele guvernatorului Harting, ale General-Guvernatorilor Bahmetiev, Inzov și Vorontzov, povestesc cu indignare despre lupta, susținută cu îndârjire și într'un mod sistematic de boieri împotriva reprezentanților ocârmuirii rusești din „Basarabia“, pentru păstrarea legilor și obiceiurilor moldovenești, dar, mai presus de toate, a limbei moldovenești. Acești administratori subliniau, în același timp, că boerii nu aveau grijă de privilegii personale.

Vieghel, vice-guvernatorul Basarabiei, povestește în „memoriile“ sale ²⁾, că din cauza politicii lui rusificatoare, boierii l-au declarat dușmanul neamului moldovenesc și au cerut dela General-Guvernatorul Basarabiei destituirea lui, în același timp hotărînd să nu-i mai întindă mâna și să nu-l salute în ședințele Consiliului Înalt. Boierii Râșcanu, Bașota, Donici, Vasile Roșet și alții apără ³⁾ pe țărani de abuzurile și vexațiunile funcționarilor ruși ⁴⁾, scriu jalbe în contra funcționarilor prădalmici și bătăuși, adresate Consiliului Înalt și Locotenentului Imper al al Basarabiei (General-Guvernatorului Novorusiei), arătând că țăranii moldoveni din Basarabia sunt oameni liberi și nici decum robi, și deci nu pot fi tratați în așa fel cum îi tratează funcționarii ruși.

Boierii, membrii Consiliului Înalt se luptau cu administratorii superiori, cari voiau să aplice în Basarabia legile rusești. Boierii, președintele și membrii Tribunalului Penal din Ackerman, refuză în mod categoric orice procedură în limba rusească (v. Vieghel, amintiri). Tot același Vieghel, vice-guvernator al Basarabiei povestește (Amintiri VI, 98) că boerii moldoveni, *numindu-se „Români“*, se lăudau de originea lor Romană, crezând [că ea este mai superioară decât cea slavă.

Dela 1812, clasa proprietarilor mari, a boierilor, se împarte în două tabere: rusofilă puțin numeroasă, dar puternică prin sprijinul administrației rusești, și cea conservatoare națională moldovenească, care nu învăță limba rusească și se ținea de obiceiurile pământului și legile vechi ale țării ⁵⁾.

¹⁾ V. Nacu. *Schîța organizării civile a oblastiei Basarabiei*. p. 19; Vieghel: Amintiri; Vieghel: *Memoirul*; Zașcluc: *Memoriile Comitetului statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1868, v. III; Casso, p. 216, n. 7, etc

²⁾ V. Arhiva rusească 1892, No. 12. *Amintirile lui Vieghel*, p. 175.

³⁾ Nacu 123, 127 etc. *Arhivele Statului și arhiva nobilimii din Basarabia*.

⁴⁾ V. Nacu. 56. Deși și generalul Harting și Namiestnicul general Bahmetiev în rapoartele lor către guvernul din Petersburg, învinuiau numai pe funcționarii moldoveni de diferite abuzuri și vexațiuni, totuși documentele rusești n'au păstrat nici un nume moldovenesc al funcționarilor scoși din slujbă și condamnați. Din contră, cunoaștem numai nume rusești, ca de pildă: Nepeico, Tumanov, Tiscki, Radlei, Miatovski, Osmolovski, Jelihov, etc. V. Nacu, p. 124.

⁵⁾ Vieghel (v. *Amintirile lui*, *Arhiva rusească 1892*, No 12, p. 109), spune că aproape toți boierii din Basarabia vorbeau franțuzește, iar unii și nemțește, dar nimeni dintr'înșii nu știa, nici nu dorea să învețe rusește (1823) și n'a avut nici o dorință să vadă Petersburgul sau Moscova. Dășii nu ascundeau părerea lor că nordul Rusiei este o țară sălbatică, însă mulți boieri se duceau la Viena.

Nadejdin. (*Călătoria în Basarabia*, V. Almanahul jubilar al Chișinăului 1812—1912, p. 55) reproșează boierilor români din Basarabia slăbiciunea lor către educația vieneză ci nu cea Rusească. Boierii moldoveni din Basarabia trimiteau pe copii lor la Viena, ci nu la Odessa, Moscova sau Petersburg. Colonelul Cornilovici (*Descrierea bugeacului*, p. 77) constată același lucru.

Administratorii ruși se răsbună în contra taberei celei din urmă. În 1814 boierii: Postelnicul Iordache Bucșenescu, Banul Dimitrie Râșcanu și Spătarul Ioniță Sturdza au fost acuzați de către guvernatorul Harting că ar fi cumpărat marfă de contrabandă de peste Prut și că au comandat pecetea Nobilimei din Basarabia cu stema Moldovei și inscripția moldovenească, dar nu cu cea rusească. Spătarul Ioan Bașota a fost învinuit că ar fi luat mită, Șendrea că ar fi trecut mărfuri de contrabandă din Moldova, etc. Toți aceștia au fost în fine achitați, delicturile lor nefiind de loc dovedite, dar au suferit multe neplăceri în situația lor de acuzați și nu puteau să plece la Petersburg ca delegații nobilimei, ca să se plângă Împăratului și guvernului în privința abuzurilor administrației locale.

Vasile Roset-Bălănescu, spătar, deputatul nobilimei, a fost expulzat din Basarabia în interiorul Rusiei, Catargi asemenea etc.

De sigur că Alexandru I nu cu inimă ușoară scria în rescriptul lui din 1 Aprilie 1816 ¹⁾: „Spre cea mai extremă durere sunt informat în mod absolut sigur că toate năzuințele mele nu sunt realizate și că desordinea, mai cu seamă pornind dintr'un timp încoace, a ajuns până la ultimul grad, din care cauză multe familii nevinovate ale celor mai supuși săteni, părăsind vetrele lor, caută adăpost peste frontiera noastră“...

Și totuși, deși Alexandru I trimite General-Guvernatorului cele mai severe ordine, deși Capo d'Istria, mare amic al neamului nostru în „Basarabia“, însărcinat atuncea cu conducerea politicii rusești în orientul Europei, se silea, cât putea, de a explica guvernatorilor toate consecințele triste ale administrației lor, situația nu se îmbunătățea. „Este necesar“, scria Capo d'Istria, „de a asigura prosperitatea acestei provincii, din nou dobândită, e necesar de a arăta prin fapte că, *păstrând în această provincie caracterul ei distinctiv și național*, se poate ajunge a se face utilă pentru Imperiu“.

Se schimbau guvernatorii, dar situația tristă și haotică rămânea aceeași. „Emigrațiunile continuă“, scrie Capo d'Istria la data de 17 Aprilie 1817, lui Bahmetiev, vice-Regele (Locotenent Imperial, „Namiestnic“) al Basarabiei ²⁾ Țăranii sunt jăfuiți și desordinele, cari se manifestau în mod așa de întristător sub guvernarea generalului Harting, par a mai dăinui“.

„Basarabia“, scria Longhinov Contelui Vorontzov în 7 Iunie 1823 ³⁾ „a fost o provincie nenorocită lăsată pradă la jaful întregii bande oribile aduse de Bahmetiev (General-Guvernator) din Camenița, adevăratele lepădături din Podolia. Un om așa de slab ca Bahmetiev a devenit *aproape un complice criminal al nevetei* lui și al tuturor acestor poloni, greci, armeni și evrei, cu cari dânsul a *populat orașul Chișinău* și tribunalele guvernământului său“.

¹⁾ V. Stadnițchi, *Mitropolitul Gavriil Bănulescu*, p. 289.

²⁾ V. Casso, *Arhiva Ministerului de Interne*. No. 1.175.

³⁾ *Arhiva familiei Vorontzov*, vol. XXII, p. 497. „La Bessarabie a été une province infortunée, abandonnée au pillage de toute une horrible suite amenée par Bakhmètiéf de Kamienetz le rebut dela Podolie... Un homme aussi faible comme Bakhmètiéf était devenu prisque criminel complice de sa femme et de tous ces polonais, grecs, arméniens et juifs, dont il a peuplé la ville (Kischineff) et les tribunaux de Son gouvernement“

„Basarabiei nu-i place deloc jugul moscovit“. raportă vice-consulul Prusian din Iași din 10 Octomvrie 1815 ¹⁾. „Nobilimea se simte disprețuită, maltratată și treptat, treptat lipsită de privilegiile ei. Ea este îndepărtată din toate funcțiunile țării, cari se încredințează Rușilor“.

În problema mea nu intră demonstrarea tuturor defectelor administrației rusești în Basarabia. Aceasta voi face-o aiurea și cu alt prilej. A-și dori numai să arăt aci, în trăsături generale, că cu anexarea Basarabiei de către Ruși și cu evacuarea Principatelor, micșorate în întinderea teritoriului lor, n'a încetat pentru neamul Românesc epoca suferințelor și a umilințelor. Jignit adânc în amorul său propriu național, adus până la ultima disperare, grație pustiirii țării, jefuit până la piele de vecinul puternic și asupritor, el trebuia să vadă cu suletul amărit pe vecinul său străin după sânge, limbă și obiceiuri, care dispunea atât de puternic de pământul lui străvechiu.

Treceau anii. Și România și „Basarabia“ iarăși, au văzut armatele rusești (1828—1834, 1848—1851, 1853—1854), iarăși plângeau locuitorii și gemea Țara și pământul se cutremură sub tropotul călcăilor grele ale străinilor. „Suferințele populației, scria St. Marc Girardin (*Souvenir de voyage*, I, 225), întreceau orice descriere. Niciodată nu s'a văzut o asemenea nimicire a ființelor vii“ ²⁾.

„Ocupația dela 1848—1851“, cum spune prof. Borețchi (*Istoria României*“, în limba rusă, p. 211), „a avut consecințe grozave pentru Români“.

La 1877, Rușii atunci aliații Românilor, au trecut prin țară, iar Basarabia a jucat un rol important, mai cu seamă la începutul războiului, ca centru militar în spatele armatelor moscovite. Rușii, în fine, aproape au ajuns la Constantinopol, această țintă așa de fermecătoare a politicei lor seculare. Norocul a fost așa de aproape și eră așa de realizabil. Însă soarta a hotărât altminterlea, și frumosul vis a trecut ca un vis.

S'a isprăvit războiul și s'a întâmplat ceeace nu are precedent în întreaga istorie universală. Aliatul credincios și loial a fost forțat pentru toate sacrificiile grele, pentru tot concursul sincer și efectiv dat altui aliat, să-i cedeze o parte din teritoriul său propriu ³⁾ O parte din Basarabia, care a fost înapoiată după tratatul din Paris dela 1856 României, ca pământul drept istoric al ei, anexat în mod arbitrar de Rusia, a fost luată iarăși dela România. Gurile Dunării, acestui fluviu, după părerea și convingerea Rușilor, pur slav, nu puteau să nu fie în mâinele Rușilor. Mai cinică, mai strigătoare nedreptate nu putea și nici nu poate să fie.

Românii n'au uitat însă Basarabia și la 1912, când Rusia sărbătorea centenarul răpîirii acestei părți a Moldovei, toată presa românească, fără nici o deosebire de nuanță politică, a subliniat doliul național al acestei zile memora-

¹⁾ Casso. *Russia la Dunăre*, p. 225.

²⁾ V. Pompiliu Eliade. *La Roumanie au XIX siècle, II*, Paris Hachette, 1914, una din cele mai bune lucrări, foarte bine documentată, despre ocupațiunea rusească 1828—1834.

³⁾ V. General Niox. *Géographie Militaire*, Paris, 1915. *Le Pays Balcaniques*, p. 54; Paul Gaultier. *La Roumanie (Bibliothèque de l'union Française)*, p. 52, etc.

bile și fatale, iar d-l profesor Iorga a scos lucrările lui despre Basarabia, cari aminteau opiniei publice trecutul și caracterul național adevărat al populației acestei „gubernii“ ¹⁾ rusești.

Neamul Românesc n'a încetat a crede, sub toate loviturile cele mai crude ale soartei, că ceasul de răsplată și de dreptate va veni și pentru Statul lui mic, înconjurat din toate părțile de dușmani seculari neîmpăcați. Ceasul acesta a sunat și dacă noi vom pricepe cum trebuie să evităm toate defectele caracterului nostru național actual, consecințele triste, ale trecutului nostru întunecat de stăpânirea păgânilor, ale tiraniei fanarioților, ale asupririi Rușilor ²⁾ și ale înrăuririi prea mari și nefaste străine, atunci viitorul senin și frumos este asigurat. Trebuie să lucrăm însă din răputeri pentru a zidi o nouă bază a vieții noastre asemănătoare cu baza adevărată a spiritului nostru național de odinioară, dar trecută prin prizma suferințelor noastre seculare și deci purificată, înobilată și coordonată cu curente sănătoase ale culturii moderne și ale moralei creștinești.

Prima condiție pentru aceasta este dragostea și solidaritatea; această dragoste, care precum știm din istoria universală, a fost și este singurul mijloc pentru zidirea Statelor naționale și tari; această dragoste, care este singurul ciment creator și care se începe și se încoronează prin solidaritate binefăcătoare.

Isprăvind această parte a lucrării mele, citez cuvintele savantului francezi, general Niox, care spune în cartea lui: „Geographie Militaire des pays Balcaniques“: Rassa română individualizată în mod remarcabil și servită de unitatea limbei și religiei, se revarsă peste alte popoare. Românii au dat dovezi de cea mai mare vitalitate și în zilele cele mai negre ale istoriei lor, n'au încetat de a susține credința lor în viitor și de a repetă vechiul adagiu popular: „Românul nu piere“.

„Existența acestui grup latin, pierdut în orientul Europei și plin de viață, după ce a fost de atâtea ori înecat de invaziunile asiatică, este un fapt istoric din cele mai însemnate“ ³⁾.

¹⁾ Prof. I. Nistor (*Istoria Basarabiei*, p. 272), spune că Basarabia a devenit gubernie în 1871. „Oblastia“ Basarabiei a fost denumită „Gubernia“ la 1873.

²⁾ „De când Rușii, sub masca de aliați și liberatori, s'au deprins a veni înarmați la Moldoveni, de atunci numai a luat începutul adevărata corupție a moravurilor moldovenești“ (v. Vieghef. „Arhiva Ru-sească“, 1893, I, p. 58).

³⁾ „Leur race, remarquablement individualisée, servie par l'Unité de langue et de religion, débordent sur les autres peuples. Ils ont donné les preuves de la plus grande vitalité et aux jours les plus sombres de leur histoire ils n'ont cessé d'affirmer leur foi dans l'avenir et de se répéter le vieux adage populaire: „Românul, nu piere“—Le Roumain ne périra pas.

L'existence de ce groupe latin, perdu à l'orient de l'Europe et plein de vie après avoir été tant de fois submergé par les invasions asiatiques, est un fait historique des plus remarquables“. Paris 1915, p. 9.

MONUMENTELE ISTORICE

DE ȘTEFAN CIOBANU.

Moldova răsăriteană, cuprinsă între apele Prutului și ale Nistrului, este plină de amintiri vizibile ale trecutului ei multicolor. Ici, colo, se înalță câte o movilă, depe vârful căreia adeseori se deschid orizonturi nemărginite în stepa de dincolo de Nistru; pe malul Dunării zac în ruine urmele a două cetăți mari, cari odinioară străjuiau brațele răsăritene ale gurilor Dunării; în apele Nistrului și astăzi își oglindesc cu tristeță zidurile puternice cele patru cetăți vechi, cari fixau granița între hoardele nomade de dincolo de Nistru și începuturile de civilizație de dincoace; partea de miazăzi a Basarabiei este tăiată de două valuri atribuite lui Traian, a căror urme nu s'au putut șterge de brazda trasă veacuri de-a rândul de către muncitorul pământului; în preajma drumurilor vechi, cari legau Moldova de sus cu cetățile de pe Nistru și Dunăre, cu vadurile de pe aceste râuri, ce duceau spre Crimeia și Constantinopol, poți da peste urme de așezări omenesti, peste cimitire vechi, peste mici fortificații de pământ; iar în satele liniștite ale răzeșilor din Basarabia se ascund, între arbori, bisericuți vechi în care strămoșii noștri își puneau tot gustul și toate cunoștințele arhitecturale pentru înfrumusețarea lăcașului sfânt.

Dacă partea Moldovei de miază-noapte, Bucovina, este considerată ca un muzeu național, care păstrează cele mai sfinte relicve ale trecutului neamului românesc, dacă Dobrogea a conservat mai multe amintiri din trecutul glorios al Romanilor, iar în Muntenia și Ardeal se încrucișează începuturile puternice ale culturii noastre naționale cu civilizația Apusului din Evul mediu, Basarabia păstrează un amestec de urme ale culturilor, cari s'au perindat în această provincie: aici se găsesc rămășiți ale culturii vechi grecești și celei romane, aici se pot vedea urmele prădalnicului nomad și ale civilizației italo-latine din Evul mediu; iar peste toate domină trăsăturile culturii neamului românesc, cel mai statornic oblăduitor al acestei provincii.

Basarabia n'a fost explorată sistematic din punct de vedere arheologic; cercetările cari s'au făcut în această provincie au avut un caracter mai mult sau mai puțin ocazional și urmăreau anumite scopuri. Ceiace s'a găsit însă în Basarabia, ceiace se poate vedea și astăzi în ruinele cetăților ei, în bisericile ei, în valurile și movilele ei, este o dovadă că Basarabia, în ce privește însemnătatea rămășițelor ei istorice, ocupă nu cel din urmă loc între celelalte provincii românești.

Monumentele istorice din Basarabia, după vechimea și însemnătatea lor istorică, ar putea fi clasate în următoarele categorii: 1) movile și valuri, 2) urme de orașe și cetăți vechi și 3) biserici și mănăstiri.

Pe întreg teritoriul provinciei dintre Prut și Nistru se înalță, cum am notat mai sus, movile, dintre cari unele sunt de o mărime considerabilă. Cele mai multe din aceste movile sunt situate pe malul înalt al Nistrului, care domină stepa de dincolo de Nistru; iar cele din interiorul provinciei sunt așezate pe culmile dealurilor cari despart râulețele din Basarabia. Ceva cu totul deosebit prezintă localitatea nu departe de revărsarea râulețului Ciuhur în Prut, între satele Avră-

Suta de movile.

meni și Brănești, localitate cunoscută sub denumirea de „Suta de Movile”¹⁾. Intradevăr, pe valea Prutului, pe alocurea mlăștinoasă, una lângă alta se ridică ca niște furnicare uriașe, un număr mare de movile, a căror proveniență a dat naștere la diferite ipoteze. Aceste movile au formă lungăreață și sunt așezate în dezordine, având direcția ost-vest. Dărâmate de vremuri și de om, unele din ele par ridicături naturale. Dar faptul că asemenea movile se găsesc și pe alte râuri, în special pe Răut, în regiunea comunei Sărăteni, unde pe vale sunt așezate vre-o treisprezece movile, ne face să presupunem, că aceste movile au fost create cu alte scopuri, decât cele de pe dealuri.

Din movilele din Basarabia cari au atras atenția arheologilor ruși, merită

¹⁾ A. Zașcînc. *Regiunea Basarabiei*, vol. II, p. 245. C. Stamati, *Despre Basarabia și cetățile vechi*. „Buletinul societății de istorie și antichități din Odessa”. Vol. II, p. 814. Zamfir Arbore. *Basarabia în secolul al XIX-lea*, p. 382.

să fie notate următoarele: trei movile din jurul comunei Bulboaca (jud. Tighina), din cari una poartă numele „*Movila cu stâlp*“, „*Movila turcească*“, „*Movila de deasupra dealului*“ și „*Movila șvezilor*“ de lângă Tighina. Mai sunt cunoscute „*Movila dragaiselor*“ de lângă comuna Chircăești (jud. Tighina), o movilă veche dintre Tighina și Căușeni, botezată de către ruși „*Movila lui Suvorov*“; „*Movila hanului*“, așezată lângă valul lui Traian, în apropiere de com. Copanca (jud. Tighina); „*Movila lată*“ din aceeași localitate, etc. ¹⁾.

La acestea s'ar putea adăoga „*Movila mare*“ de lângă com. Talmaz (jud. Cetatea Albă), un rând de movile pe drumul ce leagă Căușenii cu Cetatea Albă și movilele depe înălțimile din preajma râulețelor Botna, Cogâlnic, Hadjider, Ialpuh. Iar în partea de mijloc și în nordul Basarabiei, movilele sunt așezate pe culmile dealurilor de lângă râulețele Bâc, Ichel, Răut, Cula, Ciugur, etc. Mai rar se găsesc movile pe văi. În drumul dela Soroca spre Atachi se găsește „*Movila uriașului*“ o movilă în lungime de 21 metri și de 7 metri lățime ²⁾. Unele din aceste movile, cum este „*Movila cu stâlp*“, aveau în trecut deasupra câte un stâlp de piatră. Desigur că cele mai multe din aceste movile serveau în trecut ca puncte de observație, în special cele depe dealurile de deasupra Nistrului. Este de notat că movilele depe înălțimele din Basarabia au legătură între ele în așa fel, că de pe vârful uneia se văd movilele din vecinătate. Aceasta ne face să credem în legenda, că ele serveau și ca puncte pentru signalizare; când de exemplu năvăleau Tătarii, noaptea prin focuri de pe vârful movilelor se aducea la cunoștința capitalei Moldovei.

Nu încape nici o îndoială, că aceste movile provin din diferite epoci, că poate unele din ele au fost făcute de către Sciți, cari au lăsat mai multe movile în stepa dela nord de Marea Neagră; iar în special movilele de pe văi dau de bănuir, că ele au fost ridicate pe morminte, așa cum se obișnuia la popoarele vechi. În regiunea Bugeacului, cele mai multe din movile au fost făcute de către Tătari și poate și de către alte popoare nomade, cari au călcat prin Basarabia; și nu este exclus că și domnitorii Moldovei, punând stăpânire pe malurile Nistrului, au ridicat și ei puncte de observație la granița răsăriteană a Moldovei.

Pentru istorici și arheologi prezintă un mare interes și valurile lui Traian din Basarabia, acele construcții de pământ uriașe, cari au creat în jurul lor o serie de legende și în lumea științifică și în populație.

Valul lui Traian de sus, cu o lungime de 130–140 de kilometri se începe la Prut mai jos de Leova, lângă satul Tigheceanca, și făcând puțin spre nord-est taie râulețul Sărata, merge mai departe pe lângă satul Ialpujel, tăind Cogâlnicul în apropiere de satul Grădiște; de aici valul lui Traian își schimbă ceva direcția mergând spre sud-est pe lângă com. Satul-Nou și tăind Botna nu

¹⁾ Ion Hallpa. *Date istorice principale asupra Basarabiei*. Operele comisiei științifice ale arhivelor din Basarabia. Vol. II, pp. 100–105. A. Zașciuc. *Ibidem*, p. 244.

²⁾ I. Sorochin. *Movila uriașului*. A. Egunov. *Descrierea statistică a Basarabiei*, vol. I, p. 131.

departe de satul Sălcuța; de aici, pe o distanță oarecare, valul merge pe coama dealului din stânga Botnei paralel cu râulețul până la satul Chircăești. După ce treci valea băltoasă a Botnei de lângă Chircăești, dai din nou peste val care taie coama dealului dintre gurile Botnei și Nistru și se coboară în bălțile stufoase ale Nistrului între satele Copanca și Chițcani. Pe culmea acestui deal, de unde se deschide o priveliște largă asupra Nistrului și locurilor de dincolo de acest râu se înalță la o distanță de vreo 200 de metri dela val, „*Movila Hanului*“, despre care am vorbit mai sus, o movilă cu o circumferință de vreo 170 de metri și cu o înălțime de vreo 5 metri.

Valul lui Traian de jos are cam aceeași lungime, ca și valul de sus, și se începe la Prut ceva mai jos de com. Vadul-lui-Isac. Luând direcția pe o linie nu tocmai dreaptă spre sud-est, trece valea râulețului Ialpuh la revărsarea lui în lacul cu același nume, lângă satul Tabac și se coboară pe lângă satul Vaisal până la răvărsarea Catlabuhului în lacul Catlabuh; de aici valul își schimbă puțin direcția, mergând spre nord-est, tăind gurile râulețelor Chirghiz-Chitai și Ali-Aga și oprindu-se în lacul Sasâc (Cunduc) ceva mai sus de satul Eschipolos.

Și valul lui Traian de sus și cel de jos au șanțul dinspre miez-noapte, iar valul propriu zis—dinspre miez-zi. În legătură cu aceste valuri pe alocurea sunt movile, cum este de exemplu movila Hanului despre care am amintit mai sus, movila de pe dealul de lângă Ialpuh; iar în unele locuri pe valuri se observă urme de întărituri de pământ, un fel de „noduri“ mici. Pe văile râulețelor pe unde trec valurile, ele abia se pot vedea, pe locurile însă mai înalte, pe podișuri și dealuri, valurile sunt de mărime considerabilă, având o înălțime de 3–4 metri, iar în lat de 10–15 metri, cu un șanț de o adâncime de 2–3 metri, așa cum se prezintă valul și șanțul de lângă dealul opus comunei Tabac din preajma râulețului Ialpuh și porțiunea de val de lângă satul Copanca.

Valurile lui Traian sunt cunoscute din vremea veche. Miron Costin, analizând părerile contemporanilor săi, cu privire la valul lui Traian, vine la convingerea, că „*mai de crezut sunt aceia cari zic că Traian împărat au săpat acest șanț în vecinica pomenire și veste, să se știe șleavul oștii de cei care se trag după oști mari, negușitori și oșteni*“¹⁾.

Dimitrie Cantemir își întemeiază argumentația pe faptul că împăratul Traian a adus în aceste locuri „*mari colonii de cetățeni romani*“ și pe existența valului lui Traian. „*Ca o mărturie veșnică*“, spune el, „*a acestui lucru vine șanțul împăratului Traian, care și azi păstrează numele făcătorului lui, și de care mă mir că nici un istoric din cei vechi ori din cei mai noi n'au pomenit nimic*“²⁾.

Cu privire la originea acestor mari construcții de pământ, dărmate astăzi de vreme, dar încă mărețe (pe la anul 1890 și ceva, după afirmațiunea izvoarelor rusești, valul pe alocurea avea o înălțime de 5 metri) părerile se împart; unii cred că valurile sunt făcute în timpurile antice de către Traian, alții socot

¹⁾ M. Cogălniceanu. *Cronicele României*. București. 1872, v. I, p. 22.

²⁾ Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*. Trad. de G. Pascu. București. 1923, p. 40.

că valurile sunt opera popoarelor barbare, cari au trăit în aceste locuri (Bastarnii, Dacii); în ultimul timp profesorul I. Nistor a reinviat teoria generalului rus Cornilovici, care a descris Bugeacul, la anul 1819, că valurile „din Basarabia sudică au fost ridicate de Tătari pentru a stabili hotarul Tatarlâcului lor față de raialele turcești și față de Moldova liberă”¹⁾. Această teorie, pe lângă faptul că valurile coincid cu granița stăpânirilor tătărești, s’ar putea sprijini pe modul cum este construit valul, care are șanțul în exteriorul posesiunilor tătărești, și ar găsi o confirmare în valurile de dincolo de Nistru, din fosta regiune a Ociacovului, dacă s’ar stabili că aceste valuri coincid cu granițele regiunilor tătărești de dincolo de Nistru. Însă un rând de hrisoave domnești

Vedere generală asupra cetății de pământ de lângă căt. Gorodca.

din veacul al XV-lea și al XVI-lea vorbesc despre existența valului lui Traian în acele vremuri. Așa Alexandru-cel-Bun confirmă o donație a logafătului Toader de lângă gura Bâcului pe malul Nistrului făcută mănăstirii Gumora și fixând granițele, spune: „și alt sat Boboij mai la vale de așa numitul Traian”²⁾.

Intr’un document din anul 1489 (13 Martie), Ștefan-cel-Mare confirmă cumpărarea de către armașul Lupu a unei moșii depe râulețul Sărata, ce se varsă în Prut; hotarul acestei moșii mergea „pe vale în sus până în Traian la stâlp, apoi pe Traian în sus până unde se întâlnește Traianul cu Sărata”³⁾. Este clar că aici este vorba de valul lui Traian care taie râulețul Sărata la revărsarea

¹⁾ I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, Cernăuți. 1923, p. 142.

²⁾ A. Egunov. *Op. cit.* V. III, p. 15.

³⁾ I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*. București. 1913. V. I, p. 371.

Sărăticăi în acest râu. Despre acelaș val în lăgătură cu Sărata se vorbește și în alt document a lui Ștefan-cel-Mare din 13 Septembrie 1503 ¹⁾ și într'un act al lui Ștefăniță din anul 1518 ²⁾. Aceste acte dovedesc că valul lui Traian a existat înainte de stabilirea Tătarilor în Bugeac în sudul Basarabiei. În tot cazul, chestiunea originii valurilor lui Traian din Basarabia rămâne deschisă până când nu se vor face cercetări speciale.

Izvoarele istorice mărturisesc că în vechime, pe teritoriul Basarabiei, se găseau o mulțime de orașe cari au dispărut și cari au aparținut diferitelor popoare. Poporul grecesc, punând stăpânire pe comerțul lumii antice, înfiin-

Valul și șanțul cetății de lângă Gorodea.

țează factorii în unele localități de pe litoralul Mării Negre și pe râurile mai principale cari se varsă în această mare. Astfel se explică originea unor orașe grecești, cum a fost Tirasul, pe locul unde astăzi este Cetatea-Albă, Licostomo în locul Chiliei, etc. Hărțile vechi ne indică că în Basarabia au fost și orașe dace, cum a fost Carsidava, Arcobadava, Petrodava și altel ; iar când Basarabia trece sub stăpânirea română, aci se înființează o serie de cetăți, cum au fost cetățile Sf. Ciril, Egista, Almirina, Literata, Cantalozatio, Smornes și altele. Din toate aceste orașe vechi nu se poate preciza locul unde ele au fost situate decât pentru vre-o două-trei din ele. În unele părți ale Basarabiei se mai pot

¹⁾ Ibidem. V. II, p. 228.

²⁾ A. Egunov. *Op. cit.*, pp. 21—24.

vedea și astăzi urme de așezări omenești, cari în vechime se găseau în număr mult mai mare. Dimitrie Cantemir, vorbind despre Bugeac, relevă faptul „că acest ținut a fost așezat cu cetăți destul de frumoase”, ceiace se poate dovedi prin „ruinele vechilor zidiri cari se văd încoace și încolo” ¹⁾. Din aceste urme de cetăți Cantemir se oprește asupra vechei cetăți Tintu, care „fiind dărâmată la anul . . . , a zidit-o din nou Ștefan-Cel-Mare. După aceia însă, Turcii au făcut-o una cu pământul, încât astăzi, cu greu s'ar putea arăta locul ei. Din dărâmturile ei zidiră un alt târg în locul celui vechiu, care și azi este în floare și se cheamă de obicei Tobac” ²⁾. Este vorba de localitatea din dreptul satului Tobac, la gurile râulețului Ialpuh, lângă valul lui Traian, unde se pot distinge urmele fostului oraș, așezat pe drumul mare ce legă Vadul Dunării dela Isaccea cu Cetatea-Albă și Tighina, și unde, după presupunerea unor arheologi ruși, ar fi fost vechea Tanata ³⁾.

La o distanță de vre-o 18 kl. dela Orheiul de astăzi, spre sud-est, în localitatea „Peștera“, lângă comuna Trebujeni, se văd și acum urmele unei cetăți mari. Malul Răutului, stâncos în general, pe măsură ce se apropie de Nistru devine atât de înalt și abrupt, încât pe distanțe mari este imposibil de a-l coborî sau urcă. În apropiere de Trebujeni, cursul râului se încolăcește în așa fel, că formează o peninsulă rotundă, prinsă numai cu o fâșie îngustă de pământ cu restul terenului. Malul acestei peninsule este lin, cu o ușoară urcare spre limba de pământ, care o leagă cu împrejurimile; în general, nivelul acestei porțiuni de pământ este mai jos decât nivelul terenului din jurul râului. Malul stâng al Răutului, adică malul opus, este atât de stâncos și abrupt, încât formează un zid de apărare natural, în formă de semicerc. Pe această peninsulă atât de bine apărată, se văd urmele unui oraș. Valuri, resturi de cărămidă, piatră și moloz, arată că aici a fost un oraș mare. Se distinge și locul unde a fost biserica, cu cimitir în jur ⁴⁾. Câteva pietre dela cimitir au gravată pe ele crucea în forma ei moldovenească. Iar pe malul Răutului, la capătul valului al treilea se văd urmele unei băi, cu galerii pentru scurgerea apei și cu țevi de olane. Cât privește presupunerea că aici ar fi fost Orheiul vechi, ea cade dacă luăm în seamă, că într'un act dat de către Ștefan-cel-Mare la 20 Ianuarie 1497 se pomeneste, în legătură cu Orheiul, un sat „Molești lângă Orhei” ⁵⁾, care nu este altul decât satul Mălăești, situat la câțiva kilometri mai sus de Orheiul de astăzi, pe Răut, fapt care dovedește că în vremurile lui Ștefan-cel-Mare, Orheiul eră așezat pe locul unde se găsește și astăzi. Aceasta ne face să credem, că lângă Trebujeni a fost un alt oraș moldovenesc. În legătură cu acest oraș au fost și două mănăstiri vechi de pe malul opus cetății, săpate în piatră ⁶⁾.

¹⁾ Dimitrie Cantemir. *Op. cit.* p. 36.

²⁾ Ibidem.

³⁾ I. Halippa. *Op. cit.*, p. 15.

⁴⁾ Vezi General Scarlat Panaitescu. *Cetățile-ruini din Basarabia. Anuarul Com. Monum. istorice, Secția din Basarabia. Chișinău 1924*, pp. 96—99.

⁵⁾ I. Bogdan. *Op. cit.*, v. II, p. 97.

⁶⁾ Șt. Ciobanu. *Biserici vechi din Basarabia. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Chișinău. 1924* pag. 39—46.

La revărsarea Răutului în Nistru, pe harta lui Dimitrie Cantemir, anexată la Descrierea Moldovei, este pus un oarecare oraș *Oriow*. Poate urmele acestui oraș se văd astăzi pe malul Răutului, la o distanță de vre-o trei kilometri dela Nistru. Pe povârnișul ce coboară spre Răut, pe malul drept al râului, se găsesc urmele unui cimitir vechi, din care s'au păstrat vre-o zece pietre mormântale cu inscripții indescifrabile, dar fără îndoială moldovenești. La stânga dela acest cimitir, la o distanță de vre-o 700—800 metri se găsesc alte două pietre, în jurul cărora se vede un val cu urme de șanț și cu lespezi mari de piatră așezate în șir ¹⁾).

Nu se pot distinge astăzi urmele vechii capitale de ținut a târgului Lăpușna, care eră situat pe locul unde acuma este așezat satul cu acelaș nume.

În hrisovul lui Ștefan-cel-Mare din 13 Martie 1489 se vorbește despre un târg Sarata, atunci dispărut, așezat la revărsarea Saratei în Prut ²⁾).

Pe râul Botna s'au păstrat valurile a două mici cetăți. Una din ele eră așezată la o distanță de vreo patru kilometri dela cătunul Gorodca. Povârnișul dela malul drept al râului, acoperit cu livezi și vii, la un moment dat devine mai înalt și mai abrupt. Două vâlcele, cari întretaie povârnișul, formează un con natural, legat cu masivul dealurilor numai printr'o fâșie de pământ. Pe vârful acestui con, de unde se deschide un orizont larg, se văd urmele unui val puternic și a unui șanț din partea de dinafară. Șanțul și valul taie și fâșia de pământ, ce leagă conul cu masivul dealului. Suprafața cercului format de val este cam de 6—8 ha. Pe val, cum se vede, a fost zid de piatră și de cărămidă a căror resturi se găsesc în abundență și în interiorul cetății. Cetatea este așezată ca poziție la fel cu cetățuia dela Iași, și din punct de vedere strategic eră foarte ușor de apărat. Locuitorii din împrejurimi și astăzi numesc această localitate „Cetatea” ³⁾).

Pe acelaș râu, lângă satul Gârlele, pe o sprinceană de deal din dreapta râului tăiată de o vâlcică, care dă în râu, s'a păstrat valul și urmele șanțului unei cetăți de pământ; valul are forma unui trapez și cuprinde o suprafață de 7—10 ha. În vale, în imediata apropiere de râuleț, pe malul stâng al lui, se văd urmele fostelor clădiri și ale unui iaz mare ⁴⁾). O piatră mormântală găsită în valul cetății, cu o inscripție turcească, ne-ar indica că aici a fost o cetate turcească sau tătarască, poate vechea Hansca.

În satul Palanca de pe malul Nistrului (jud. Cetatea-Albă), până la anul 1858 au existat ruinele unei citadele, ca și în satul Tatar-Bunar din acelaș județ ⁵⁾).

După unele mărturii și în târgul Leova era un fel de cetate, cu un castel de piatră ⁶⁾).

¹⁾ Șt. Cloban. *Op. cit.*, pag. 65.

²⁾ I. Bogdan. *Op. cit.*, v. I, p. 373.

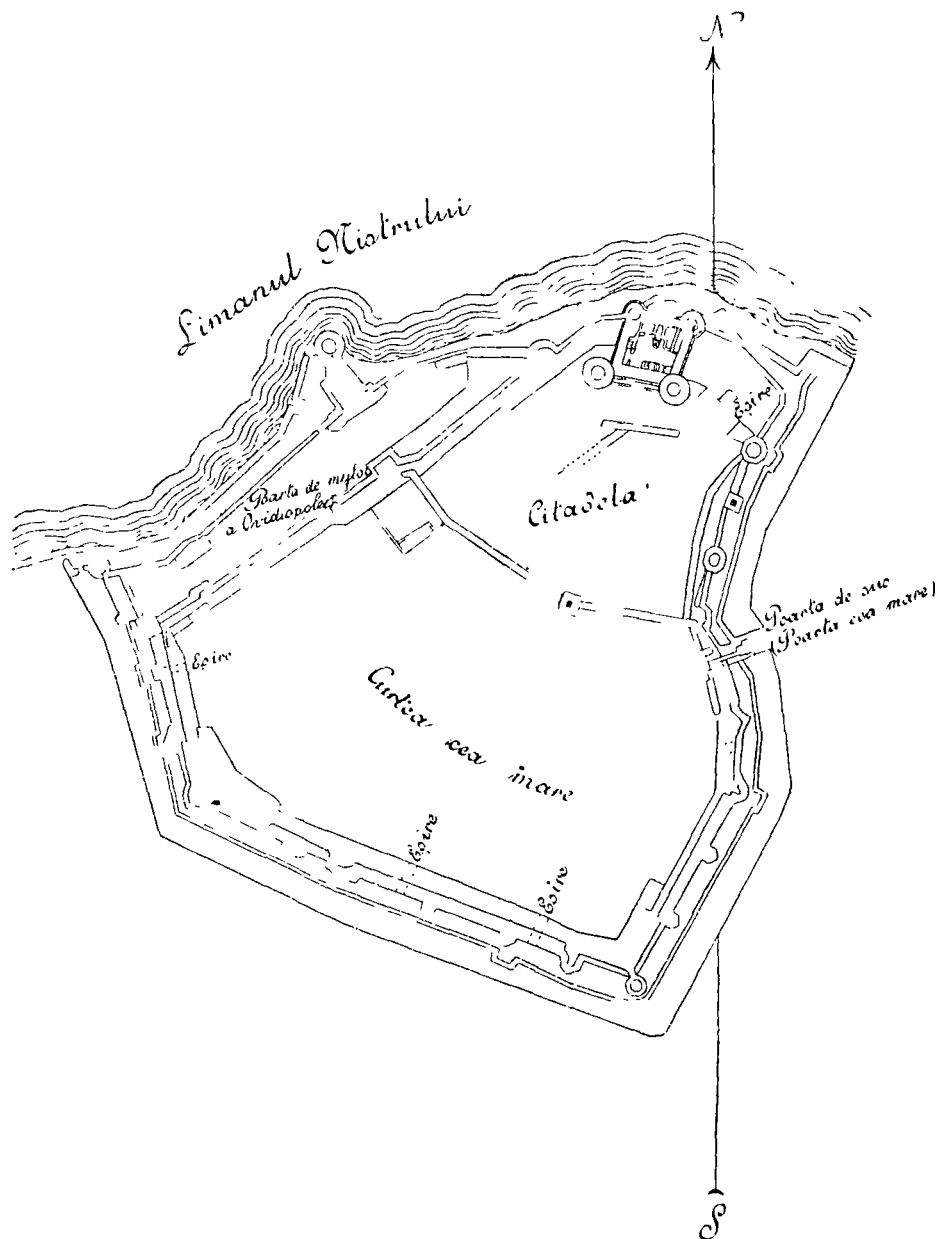
³⁾ Șt. Cloban. *Op. cit.*, p. 51.

⁴⁾ Ibidem, p. 49.

⁵⁾ A. Zașciuc. *Op. cit.*, v. II, p. 241.

⁶⁾ A. Egunov. *Op. cit.*, v. II, p. 292.

Mândria Basarabiei însă, din punct de vedere istorico-arheologic și național sunt cetățile ei, ce s'au păstrat dealungul Nistrului. Ruinele cetăților vechi de pe apele Rinului, castelele medievale, pe cari le-a păstrat Europa, for-

Planul Cetății Albe.
Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

tărețele mici din Apus, așezate pe câte o muchie de deal, deasupra prăpăstiilor invoacă trecutul plin de poezie al Europei apusene, au ceva din farmecul ro-

mantic al veacurilor dispărute. Concepția grandioasă a apărării Nistrului pe lângă că are și ea farmecul ei, conține și ideea, că Nistrul, în trecut, a fost granița unde se termină Europa civilizată și se începea viața nomadă a popoarelor asiatice, ce se perindau în stepele din sudul Rusiei de astăzi. Prin aceasta se explică faptul, că pe când celelalte râuri, care taie stepa Rusiei meridionale și se revarsă în Marea Neagră, Bugul, Niprul și Donul, n'au urme de cetăți, pe malul drept al Nistrului se ridică patru cetăți mari. Și părerea prof. N. Iorga, că istoria Chiliei și Cetății-Albe ar fi o „*istorie de hotare*“¹⁾, se poate extinde și asupra celorlalte cetăți de pe malul Nistrului.

Pe malul drept al limanului Nistrului, în care se revarsă râul cu acelaș nume, la o distanță de vre-o 18 km. dela Marea Neagră, se ridică ruinele vechi Cetății-Albe. Puține din orașele Europei au o vechime atât de mare și atât de bine stabilită ca Cetatea-Albă. Însăși denumirea orașului are o istorie lungă: *Tyras, Turris Neoptolemi, Niconia, Alba Iulia, Akliba, Asprokastron, Maurokastron, Monkastro, Leukopolis, Cetatea-Albă, Belgorod, Akkerman*, — toate aceste denumiri, din cari unele au fost contestate ca identice cu vechea Cetate-Albă, au fost puse în legătură cu vechea cetate. Limanul Nistrului în vechime eră fără îndoială mai adânc și mai potrivit pentru navigație, făcând impresia unui golf al Mării Negre bine apărat de vânturi.

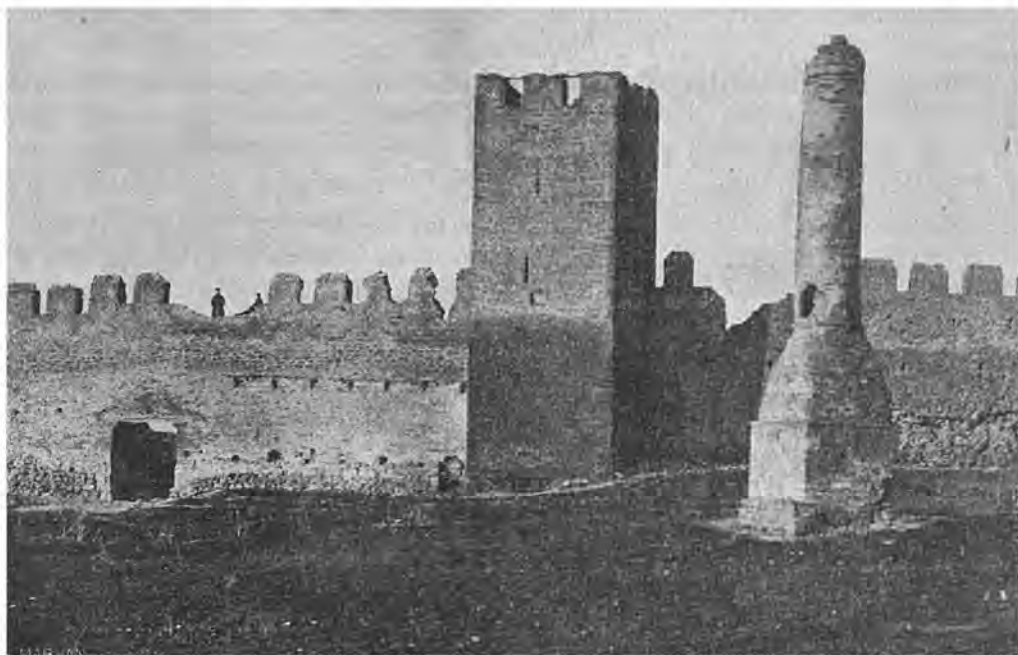
Litoralul Mării Negre din regiunea Nistrului, întotdeauna bogat în vite și uneori, când populația se ocupă de agricultură, și în grâne, din vremurile vechi, atrage lumea mânătită de interese comerciale, și nu este exclus, că, după cum presupun unii istorici, primii cari au descărcat în această localitate au fost fenicienii, care înființează o colonie. Geografii vechi confundând locul unde a fost așezat vechiul Tyras, după unii, colonie feniciană, după alții, greacă, identifică acest oraș cu cetatea Maurokastron și Cetatea-Albă de pe urmă. Cu toate că unii istorici presupun că orașul Tyras eră așezat în altă parte pe malul Nistrului, săpăturile din ultimul timp dovedesc că aici, în locul unde se găsește astăzi Cetatea-Albă, a fost o colonie milesiană grecească, o factorie și un castel pentru adăpostirea mărfurilor. Încă în veacul al V-lea, înainte de Hristos, Herodot vorbește despre „*grecii dela gura Tyras'ului (Nistrului) cari se chiamă Tiriți*“²⁾. În veacul întâi după Hristos, Romanii, după ce pun stăpânire pe Mesia inferioară, ocupă Tyras'ul, pe care îl dețin până în veacul al III-lea. Năvălirile barbarilor acopăr cu negure istoria orașului, care abia în veacul al X-lea apare în acte ca cetate bizantină, sub numele de Asprokastron și Maurokastron. Nu se știe dacă imperiul bizantin, care după cum se vede, pune stăpânire pe oraș în veacul al VI-lea, și poate reface cetatea veche, stăpânește acest oraș fără întrerupere. Pe la jumătatea veacului al XIII-lea, Cetatea-Albă fu ocupată de către Tătari. Sub aceștia din urmă, pe la anul 1330, în Cetatea-Albă găsi moartea de martir un negustor din Trapezunt, Sf. Ioan-cel-nou. În a doua jumătate a vea-

1) N. Iorga. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. București 1899, p. 7.

2) N. Iorga. *Op. cit.*, p. 15.

cului XIV-lea Cetatea-Albă nu se știe prin ce împrejurări trece sub stăpânirea genovezilor cu numele Moncastro. Genovezii înființează aici și o episcopie greacă ¹⁾).

La începutul domniei lui Alexandru-cel-Bun, Cetatea-Albă intră în stăpânirea Moldovei; într'un privilegiu comercial dat de către Alexandru-cel-Bun negustorilor din Lemberg la anul 1408, Cetatea-Albă este trecută ca oraș moldovenesc în rând cu alte orașe din Moldova ²⁾. Această schimbare atât de logică în împrejurările noi istorice, când expansiunea poporului românesc ajunge la apele Nistrului, deschide perspective noi pentru dezvoltarea orașului; Cetatea-

Cetatea de piatră (a doua) Cetatea-Albă.

Colecțiunea Comisunil Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

Albă devine nu numai o bază de apărare a Moldovei, ci și un punct important comercial, care făcea legături între Moldova și porturile de pe Marea-Neagră și Mediterana și cari făcea un comerț întins și cu Polonia și cu regiunile tătarăști de dincolo de Nistru. După cum mărturisește călătorul francez Guillebert de Lannoy, care a trecut prin Cetatea-Albă în anul 1421, „*Moncastro... este un oraș închis și un port la Marea-Neagră, unde locuiesc Genovezi, Români și Armeni*“ ³⁾. Cu un an înainte, Cetatea-Albă, pentru prima dată, fu atacată de către Turci. Alexandru-cel-Bun ia măsuri pentru repararea cetății în anul 1421, reparare care

¹⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 39–59

²⁾ I. Bogdan. *Inscripțiile dela Cetatea-Albă. Analele Acad. Române. Secția ist.*, vol XXX, p. 340.

³⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 82.

se face sub supravegherea voevodului Podoliei Ghedigold, vasalul principelui litvan Vitold, aliatul lui Alexandru-cel-Bun; 12.000 de oameni și 4.000 de căruți lucrează la fortificarea cetății ¹⁾. Neînțelegerile între Iliș-Vodă și fratele său Ștefan duc la înflorirea și mai mare a Cetății-Albe, când între anii 1435 și 1440 acest oraș devine cetatea principală a domnitorului Ștefan, care își dă toate silințele să refacă Cetatea ²⁾. Din vremurile acestui domnitor s'a păstrat o placă de marmoră albă cu o inscripție grecească care în românește sună astfel:

„Ruga robului lui Dumnezeu, Fedorca, făcutu - s'a această cetate pe vremea precuviosului domn gospodar Io Ștefan voevod, și prin boerul domniei-sale și al cetății pârcălab, în anul 6948.

+ Mântuiește de primejdii pe robul tău, născătoare de Dumnezeu + Ștefan. Noemvrie în 10^a 3).

Din această inscripție se vede, că în anul 1440, un oarecare Fedorca, arhitect după unii, și pârcălab al Cetății după alții, întărește cetatea lărgind-o poate și roagă pe Maica Dumnului să-l ferească de primejdie pe domnitorul său Ștefan.

În anul 1454 Cetatea-Albă fu înzestrată cu fortificații noi de către pârcălabul Stanciul, cum se vede din altă inscripție slavonească de pe o placă de marmoră găsită în unul din cele patru turnuri ale cetății ⁴⁾. Cu un an mai târziu domnitorul Moldovei Alexandrel se refugiază în Cetatea-Albă, unde găsi moartea, fiind otrăvit de boerii săi ⁵⁾. Turcii, care cuceriseră Constantinopolul încearcă din nou să pună stăpânire pe Cetatea-Albă, trimițând în anul 1454 o flotă puternică care atacă fără succes cetatea. Ștefan-cel-Mare înțelege mai bine ca oricare alt domnitor însemnătatea Cetății-Albe și în anul 1476 construiește poarta cea mare a cetății, cu ambrazuri și ocnițe, cum se vede dintr'o inscripție slavonească care în românește se traduce astfel:

„În anii dela întruparea Domnului 6984 s'au săvârșit marea poartă, în zilele Cuviosului Io Ștefan voevod și în zilele panului Luca și Herman“ ⁶⁾.

În așteptarea unui atac din partea Turcilor, Ștefan-cel-Mare, cum se vede dintr'o altă inscripție din anul 1479 ⁷⁾, rezidește cetatea, care cu toate acestea în August 1484 cade în mâinile Turcilor.

Sub stăpânirea moldovenească Cetatea-Albă din punct de vedere administrativ se bucură de oarecare privilegii: Cetatea are în frunte un pârcălab domnesc, are pecetea ei, are și jupanii ei; în general are o organizație municipală, care se deosebea puțin de cea a târgurilor din Moldova. Comerțul intens pe care-l face Cetatea-Albă duce la o înflorire a orașului, care devine unul din cele mai bogate orașe ale Moldovei.

¹⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 83. I. Bogdan. *Op. cit.*, p. 341.

²⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 93. I. Bogdan. *Op. cit.*, p. 344.

³⁾ I. Bogdan. *Op. cit.*, p. 319.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 326—327.

⁵⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 106.

⁶⁾ I. Bogdan. *Op. cit.*, p. 334.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 337.

Sub stăpânirea turcă Cetatea-Albă pierde din însemnătatea ei comercială; ea devine mai mult o bază militară a imperiului Otoman, împotriva căreia se îndreaptă privirile dușmanilor Turcilor în special ale Cazacilor. Din timpurile stăpânirii turcești asupra Cetății-Albe s'au păstrat câteva descrieri a cetății. Călătorul francez François de Pavie, care a vizitat Cetatea-Albă în anul 1585 scrie că cetatea „*este un oraș în Moldova, pe care sultanul l'a supus acum 95 de ani... Este așezat, cum am spus, pe malul râului Turla și are la un capăt o fortăreață, cu multe turnuri, ziduri îndoite și șanțuri adânci. Este făcută după obiceiul vechi, dar bine întocmită*“ ¹⁾.

Câteva date asupra Cetății Albe ne-a lăsat și episcopul de Nicopole, Filip Stanislavov, care vizitează Cetatea-Albă în anul 1659. După afirmația lui Cetatea-Albă, cu două porți de fier, are „*șanțurile așa de înalte și adânci, încât abia poate trece peste ziduri săgeata*“. Cetatea este păzită de 1.700 de ostași turci, cari au o moschee. În suburbiile cetății locuiau Turci, Tătari și creștini, cari aveau o biserică ortodoxă ²⁾.

Un funcționar superior turc, care a stat în Basarabia între anii 1720 și 1742, și care a lăsat descrierea cetăților din Basarabia, fără ca să-și lase numele, după ce arată împrejurările în care a fost cucerită Cetatea-Albă de către Turci, menționează, că „*cetatea are niște șanțuri foarte adânci și late. Necredincioșii core cad în ele, pier, musulmanii însă rămân neatinși*“ ³⁾. Aceasta întrucât șanțul a fost sapat de către 60 de sfinți musulmani.

Un alt călător francez, Peyssonel, arată, că pelângă portul Cetății Albe pela 1762 existau și șantiere ⁴⁾, iar negustorul german Kleeman în anul 1768 scrie „*E așezată pe o stâncă foarte înaltă; a fost zidită de către Genovezi... Fortificațiile ei sunt gotice. Genovezii au grămadit aici zid peste zid, toate strașnic de înalte. Șanțul tăiat în stâncă, are nouă coși de adâncime și e foarte îngust... Cetatea e mai tare dinspre liman decât dinspre apus*“ ⁵⁾.

Cetatea-Albă în timpul stăpânirii turcești a fost ocupată în trei rânduri de către Ruși și anume în anii 1770, 1789 și 1806, când Rușii rămân în ea pentru mai mult timp. După părerile unui călător (Karaczay), Cetatea-Albă avea în aceste timpuri peste 15.000 de locuitori ⁶⁾. După generalul rus Cornilovici, care a descris cetatea între anii 1822 și 1828 cetatea are forma unui pentagon, din ziduri înalte cu metereze, are 26 de turnuri de diferite mărimi. Șanțul are o adâncime de 7 stânjeni, lățimea este aceeași. Pe malul abrupt al limanului zidul cetății are o lungime de 200 stânjeni, iar dinspre uscat - 350.

Cetatea are trei porți, din care una cu o punte mobilă. În interiorul cetății se găsește o citadelă cu patru turnuri rotunde și cu un castel pe o te-

¹⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 205.

²⁾ Ibidem, p. 233; N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*. București. 1921, v. II, p. 30.

³⁾ F. Brun. *Principatele române și Basarabia pe la jumătatea veacului al XVIII-lea*. A. Egunov. *Op. cit.*, vol. III, p. 298.

⁴⁾ N. Iorga. *Chilia și Cetatea-Alba*. p. 257.

⁵⁾ Ibidem, p.p. 258—259.

⁶⁾ N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*. Vol. II, p. 214.

melie de piatră naturală ; în castel sunt două pulberării și magazii mascate. Din clădirile din interiorul cetății autorul notează o geamie, o haubtvahță, două cazarme, o magazie, un sarai și cinci case de nuele ¹⁾).

Până la anul 1832 Rușii se servesc de cetate, ca de bază militară ²⁾). La 1856 guvernatorul Basarabiei permite unei societăți rusești de navigație, să ia piatră pentru pavajul debarcaderului portului, care s'a folosit însă de acest privilegiu numai în parte. Ceva mai târziu administrația gubernială rusă pune zidurile cetății la vânzare prin licitație publică, însă, din fericire, nu s'au găsit cumpărători ³⁾). Cu încetul însă cetatea se ruinează. Zidul exterior de acoperire din partea de vest a cetății s'a dărâmat aproape complet. Apele limanului spală argila de sub blocurile naturale de piatră pe care este așezată cetatea, și stânca naturală se lasă pe alocurea în jos, provocând crăpături în ziduri. Unul din cele patru turnuri a castelului în forma de patrat s'a dărâmat din această cauză. Zidul cetății a doua, care taie interiorul cetății pe la mijloc și un foișor din acest zid, a devenit prada locuitorilor și a neglijenței autorităților comunale ⁴⁾). Din vechea geamie se înalță încă minaretul dărâmat.

Și totuși zidurile posomorite ale acestei cetăți, pe care n'o cruță vremea și oamenii, se ridică cu atâta semeție, sunt atât de tari, încât vor învinge și nepăsarea omenească și puterea timpului și vor stă încă mulți ani ca mărturie a trecutului românesc a provinciei dintre Prut și Nistru ⁵⁾).

La o distanță de vreo sută de kilometri dela Cetatea-Albă pe malul drept al Nistrului este așezată o altă cetate moldovenească Tighina. Nistrul, vechiul Tyras, cu toate că nu face parte din râurile mari, este greu de trecut din cauza malurilor stâncoase în partea de sus și mlăștinoase în partea de jos. Lângă Tighina însă el are unul din cele mai bune vaduri, cunoscut fără îndoială vechimei, fapt care a contribuit la înființarea cetății în acest loc. Pe aici trecea în vechime drumul pe uscat ce legă prin vadul Dunării dela Isaccea peninsula balcanică cu stepa de astăzi a Rusiei meridionale, „drumul mare tătăresc“ de mai pe urmă al Moldovenilor, care ducea spre Caffa genovezilor din Crimeia. Cu acest drum mare se încrucișă drumul fluvial, ce legă gurile Nistrului și Cetatea-Albă cu Hotinul și Soroca.

Data înființării cetății nu se cunoaște ; după presupunerea unora, genovezii care au pus mâna pe comerțul de pe Marea Neagră după a patra cruciadă, au pus stăpânire și pe Tighina, construind aici un castel sau lărgind, după părerea unor cercetători ruși, castelul roman, care a fost acolo ⁶⁾). Când Moldova se întinde până la Nistru, în veacul al XIV-lea, Tighina devine oraș moldovenească. Aici se înființează o vamă, cum se vede dintr'un privilegiu comercial

¹⁾ Descrierea statistică a Basarabiei propriu zise sau a Bugeacului. Pag. 109—111.

²⁾ A. Zașciuc. *Op. cit.*, v. II, p. 131.

³⁾ V. P. Semenov-Teașanschi. *Rusia*. Vol. XIV, p. 484.

⁴⁾ Gr. Avachian. *Cetatea-Albă. Cum se distruge un monument istoric*. București, 1924.

⁵⁾ V. Al. Lapedatu. *Gravuri și vederi dela Cetatea-Albă. Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*. Anul VI, p.p. 57—66.

⁶⁾ A. Zașciuc. *Op. cit.*, vol. II, p. 145. *Descrierea statistică a Basarabiei, etc.*, pag. 291.

acordat de către Alexandru-cel-Bun la 8 Octomvrie 1408 comercianților din Lemberg, în care Tighina este trecut ca oraș moldovenesc cu vamă ¹⁾. Că în Tighina era vamă domnească se vede și din alt act dela anul 1452 ²⁾ și din confirmarea privilegiului de către Ștefan-cel-Mare comercianților din Lemberg la 3 Iulie 1460, în care se spune că negustorii „*la Tighina vor plăti vama ce s'a plătit și mai înainte, după acelaș obicei vor plăti și acuma*“ ³⁾.

Tighina era bine cunoscută și străinilor. Intr'un tratat de geografie rusesc din veacul al XVI-lea se vorbește despre „*orașul Teghinea*“ ⁴⁾, iar polonezul Wacław Grodecky în acelaș veac îl introduce în harta sa georgafică. Așezat la granița cea mai periclitată, domnitorii Moldoveni desigur că au avut aici și o

Citadela cetății Tighina.

bază militară. Cetatea de piatră din interiorul cetății de astăzi, care după părerea specialiștilor datează dela epoca armelor albe, poate a fost făcută de către Moldoveni și poate că ei au pus și bazele cetății de pământ. Miron Costin afirmă în descrierea Moldovei în limba polonă, că zidurile cetăților Hotin, Suceava, Tighina și Cetatea-Albă, au fost făcute de către domnitorii Moldovei. După pierderea Cetății-Albe Ștefan-cel-Mare și urmașii lui trebuia să și ațin-tească privirile asupra Tighinei, înzestrând-o cu fortificații noi.

În anul 1538 în urma expedițiunii militare în Moldova a sultanului Soliman, Tighina trecu în mâinile Turcilor. Ei transformă împrejurimile Tighinei cu 12

¹⁾ I. Bogdan. *Inscripțiunile dela Cetatea-Albă. Analele Academiei Române. Secția istorică. V. XXX, p. 341.*

²⁾ N. Iorga. *Chilia și Cetatea-Albă. Pag. 106.*

³⁾ I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan-cel-Mare. Vol. II, p. 273*

⁴⁾ *Dicționarul enciclopedic nou. Vol. V, p. 855.*

sate în raia turcească și așează o goarnizoană de ieniceri în cetate, pe care o refac desigur cu brațele Moldovenilor. La intrare în cetate Turcii așează o placă de marmoră pe care se vestește despre „*marea izbândă a sultanului asupra domnului Moldovei și calcarea învinsului sub potcoavele cailor turcești*“ ¹⁾).

„*S'a întunecat și cetatea Tighinei*“, face aluzie la pierderea Tighinei Miron Costin în poemul său în limba poloneză ²⁾).

• Sub stăpânirea Turcă, Tighina fu de mai multe ori atacată de către Cazaci și Moldoveni, care nu puteau uita de vechea lor cetate. La anul 1707 cetatea fu refăcută de către Turci, cum afirmă funcționarul superior turc care ne-a lăsat descrierea cetăților din Basarabia din prima jumătate a veacului al XVIII-lea. „*Tighina este*“, scrie funcționarul turc, „*o cetate puternică, care s'a conservat bine... și totodată și scutul tare al islamismului în contra Rusiei... Ea are un zid dublu și șanț adânc*“ ³⁾).

La refacerea cetății au lucrat Muntenii și Moldovenii în frunte cu domnitorul Antioh Cantemir, iar materialul de construcție fu adus din Moldova, în special din județele Lăpușna și Orhei.

De numele cetății Tighina este legat și episodul dramatic din viața regelui Suediei Carol al XII-lea, care după înfrângerea dela Poltava la 1709 se refugiază cu resturile armatei sale și a aliatului său, a hatmanului Ucrainei Mazepa, la Tighina, unde între Varnița și cetate se așează într'un lagăr fortificat, pe care-l numește „*Noul Stokholm*“ și stă aproape patru ani în așteptarea revanșei.

Cetatea Tighina a fost asediată și ocupată de către Ruși în trei rânduri: la anul 1770, 1789 și 1806. După anexarea Basarabiei de către Rusia, Tighina devine cetate de rangul întâiu, păstrându-și caracterul său vechiu. Rușii ridică în ea câteva clădiri noi, cazarme și case pentru ofițeri, astăzi ruinate.

Cea mai veche parte a cetății, citadela din interiorul cetății de pământ, este construită din ziduri groase de piatră care pe vremuri erau încinse cu un șanț și are forma de patrat cu o singură intrare dinspre miază-zi. Cetatea interioară cu o suprafață pe peste două *ha* are opt turnuri, patru la colțuri și patru la mijlocul zidului lateral. Zidul dinspre răsărit este așezat pe malul înalt al Nistrului. În interiorul cetății de piatră este o pulberărie și câteva cazemate de proveniență mai nouă ⁴⁾).

Cetatea din pământ are forma unui pentagon neregulat și este formată dintr'un șanț adânc în laturile dinspre uscat, a cărui pereți sunt îmbrăcați în piatră. Valul lângă șanț are zece bastioane. În cetate se poate intra prin șase porți. Interiorul cetății pe circa 60 de *ha.* găsesc mai multe clădiri, între care o biserică și ruinele unei geamii, din cele trei, ce se găseau la 1812 în interiorul acestei cetăți

¹⁾ I. Nistor. *Istoria Basarabiei*. Pag. 105.

²⁾ M. Kogălniceanu. *Cronicele României*. Vol. II, p. 495.

³⁾ A. Eguinov. *Op. cit.*, p. 299.

⁴⁾ O descriere amănunțită a cetății ne-o face generalul Cornilovici. *Op. cit.*, p. 291.

Cea mai mică din cetățile de pe Nistru este cetatea din Soroca. Ea nu are nici vechimea celorlalte cetăți de pe Nistru, nici importanța ei strategică pentru Moldova. Unii din istoricii ruși cred, că aici a fost vechea cetate genoveză *Olhonia*. Aceasta însă nu se poate dovedi prin nici o mărturie istorică. Desigur că în veacul al XIV-lea Moldovenii pun stăpânire pe vadul dela Soroca, dar orașul nu apare ca cetate și ca pârclăbie decât mai târziu. În tratatul de pace încheiat între Ștefan-cel-Mare și regele Poloniei la 12 Iulie 1499, se amintește pentru prima dată și despre „*pârclăbul de Soroca Coste*“ ¹⁾. Se crede că Ștefan-cel-Mare zidește aici și o mică cetate de lemn și de pământ, care avea menirea

Șanțul cetății Tighina.
Colecțiunea Comisiunii Monumentelor istorice, Secția Basarabiei.

să apere țara de incursiunea Tatarilor, fapt care se confirmă într-o scrisoare a lui Bogdan-Vodă către regele Poloniei trimisă la anul 1512²⁾ Domnitorul Moldovei Petru Rareș în anul 1543 reface cetatea Soroca în piatră, dându-i forma pe care o are astăzi. În prima jumătate a veacului al XVI-lea Soroca nu odată fu obiectul atacurilor bandelor căzăcești, cărora cetatea le stătea în cale în încercările lor de a prăda Moldova de sus. Astfel Cazacii zaporojeni devastează orașul și ținutul Sorociei în anul 1600, devastare care pare a fi o răzbunare împotriva Sorocenilor, cari în cap cu pârclăbul lor Pârvul în anul 1587 în urmărirea Cazacilor ajung până la Pereiaslavli ³⁾. Cu toată situația lui de oraș de gra-

¹⁾ I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*. Vol. II, p. 425.

²⁾ A. Lapedatu. *Cetatea Sorociei*. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*. Anul VII. București 1914, pag. 85.

³⁾ *Ibidem*, pag. 87.

niță, Soroca se ridică ca oraș cum se vede dintr'un act din anul 1619, prin care se constată că în Soroca era un iarmaroc mare, cu negustori Români, Armeni și Tătari ¹⁾).

În veacul al XVII-lea Soroca își îndeplinește rolul său de mică cetate de graniță pentru Moldova, în mai multe rânduri opunând rezistență încercărilor Tatarilor, Cazacilor și Poloneșilor de a intra în Moldova, de câteva ori căzând în mâinile acestor popoare. Brigadierul francez Moro de Braze, care-l însoțea pe Petru-cel-Mare în campania dela 1711, scrie despre Soroca: „*Patruzeci și cinci de ani înainte de aceasta (de anul 1711), această cetate a suportat un asediu glorios: 40.000 de Turci și 40.000 de Tătari sub conducerea unui seraschier au fost nevoiți după eforturi inutile timp de șase luni să se retragă cu rușine, lă-*

Vederea generală asupra cetății Soroca.

sând lagărul și toată artileria, pentru care fapt seraschierul a plătit cu capul său. Generalul Allart (generalul lui Petru-cel-Mare) a găsit beciuri subterane bune, câteva săbii, câteva butoaie cu praf, dar puține alimente“ ²⁾).

Și Dimitrie Cantemir, care a văzut Soroca, afirmă că cetatea este mică, „dar în raport cu vremea, când a jost zidită, foarte întărită. Are un zid drept-unghiular, dar foarte tare și apărat de turnuri foarte înalte și zidit din piatră, în care abundă dealurile dimprejur...“ ³⁾ Autorul anonim turc din prima jumătate a veacului al XVIII-lea notează, că cetatea Soroca este mică, dar foarte puternică ⁴⁾. Călătorul englez Ioh Bell d'Antermony vizitează Soroca în prima jumătate a veacului al XVIII-lea notează că Soroca „este un oraș plăcut“ cu locuitori Moldoveni, cu „un turn vechiu, având câteva tunuri neîntrebuințate“ ⁵⁾).

¹⁾ N. Iorga. *Istoria comerțului românesc*. Vălenii-de-Munte, 1915. V. I, p. 310.

²⁾ A. Pușchin. *Notițele lui Moro de Braze*. Ed. P. Morozov, vol VI, p. 201.

³⁾ Dimitrie Cantemir. *Op. cit.*, p. 31.

⁴⁾ A. Egunov. *Op. cit.*, vol. III, p. 292.

⁵⁾ N. Iorga. *Istoria Românilor prin călătorii*. Vol. II, p. 129.

Ruinele castelului dela Soroca cuprind o suprafață de aproximativ o jumătate de ha. Forma cetății este circulară. In jurul zidurilor se văd urme de șanț, care pe vremuri se umpleau cu apă. Intrarea se face printr'un turn dreptunghiular. Celelalte turnuri au forma circulară. In întreaga construcție se resimte influența artei de fortificație genoveză ¹⁾.

Dacă Cetatea-Albă joacă un rol atât de însemnat în viața Moldovei ca oraș de graniță, care deschidea drumul spre mare, în nordul Moldovei cam acelaș rol îl joacă Hotinul. Așezat lângă un vad al Nistrului, care făcea legătură între Moldova și Apus, în special Polonia, Hotinul a trebuit să ia ființă, încă în vremurile cele mai îndepărtate ; și legenda că acest oraș ar fi fost creat de către

Cetatea Soroca.
Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabiei.

Cotizon, împăratul Dacilor, al cărui nume modificat l-ar purta, dacă nu găsește confirmare în mărturiile istorice, conține și un sâmbure de adevăr. Este stabilit, că la începutul veacului al XIV-lea, când în nordul Moldovei există voevodatul român în țara Șipenițului, Hotinul făcea parte din cele trei orașe. pe care le stăpânea acel voevodat ²⁾.

Voevodul Ștefan care era în capul ținutului, ajutat de regele Poloniei Cazimir-cel-Mare, al cărui vasal era, fortifică vadul de lângă Hotin. Fiul lui Ștefan, Petru Mușat, prin căsătorie cu fiica domnitorului Moldovei Lațcu, unește Moldova cu țara Șipenițului ³⁾. In a doua jumătate a veacului al XIV-lea cetatea

¹⁾ Vezi descrierea cetății de d-l general **Sc. Panaitescu**. *Cetățile ruini din Basarabia*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia. Chișinău, 1924 pag. 93--95.

²⁾ I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, pag. 32.

³⁾ Ibidem, p. 34.

Hotinului avea în cap un pârcalab. Alexandru-cel-Bun repară cetatea, în jurul căreia se dezvoltă o viață comercială și economică destul de puternică. În privilegiul, despre care am amintit mai sus, dat de către Alexandru-cel-Bun negustorilor din Lemberg la 1408 se pomenește despre vama și târgul din Hotin, care făcea comerț și cu străinătatea. În luptele dintre fiii lui Alexandru-cel-Bun, Iliș și Ștefan, acest din urmă în schimbul unui ajutor al Polonezilor în contra fratelui său cedează Hotinul Poloniei. Ștefan-cel-Mare, care mai bine ca oricine înțelege rostul cetății Hotinului în viața Moldovei, asediază timp de aproape doi ani cetatea, pe care o ia dela Polonezi prin tratatul dela 1459 ¹⁾, punând în

Cetatea Hotin.

capul ei pârcalab — pe unchiul său Vlaicu. La anul 1476 cetatea fu asediată de către Turci, cari însă n'au putut-o lua. Petru Rareș reface cetatea. În aceste vremuri și orașul ajunge la o dezvoltare destul de înaintată. Încă din tratatul dela 1459 între Ștefan-cel-Mare și regele Cazimir se vede, că Hotinul era un punct comercial foarte important. O mărturie din anul 1592 constată, că la Hotin „veniturile erau cele mai îmbelșugate” ²⁾. Călătorul francez François de Pavie, baron de Fourqueveaux, care a trecut prin Hotin la anul 1585, scrie că „Hotinul era un târg mare împrejurul căruia curge apa Nistrului. Pe malul acestei ape se găsește o cetate mică, încinsă cu ziduri înalte de cărămidă, clădită de mult și străjuită

¹⁾ I. Nistor. *Op. cit.*, p. 70.

²⁾ N. Iorga. *Istoria comerțului românesc*. Vol. I, pag. 213.

din toate părțile“¹⁾. Styjkowski, cronicarul polonez din veacul al XVI-lea, afirmă acelaș lucru. „Hotinul“ — spune el: „este o frumoasă și puternică cetate așezată pe o stâncă, având aspectul fortăreții Kockenhausen din Liflanda“²⁾.

Cetatea Hotinului văzu sub zidurile ei în anul 1600 și oștirile marelui vod Mihai Viteazul, care urmărea pe Eremeia Movilă, închis în acea cetate.

În veacul al XVII-lea Hotinul în câteva rânduri trecu la Poloneji. La 1621 în jurul Hotinului se desfășoară una din cele mai crâncene lupte între Turci și Poloneji. Iacob Sobieski tatăl regelui polonez Ian Sobieski, a lăsat despre această luptă niște notițe intitulate:

„*Commentariorum belli Chotinensis libri tres*“. Pe baza acestor notițe și folosindu-se de amintirile din acea vreme, scriitorul polonez din veacul al XVII-lea Wacław Potocki scrie renumitul poem „*Woina Chocimska*“, campania dela Hotin. În altă luptă dintre Poloneji și Turci în anul 1673, Turcii au fost înfrânți lângă Hotin, luptă la care iau parte ca aliați ai Polonejilor și Muntenii și Moldovenii. La anul 1712 în urma războiului ruso-turc, la care au luat parte și Moldovenii, Turcii, ca să izoleze Moldova de Polonia, ocupă cetatea Hotinului, transformând întregul ținut în raia turcească. „Și s’au păgubit“, deplânge acest eveniment cronicarul Axentie Uricarul: „*dintr’acel an țara Moldovei de acel minunat ținut al Hotinului și au lipsit și pârcălabi și căpitani de acolo. Iar luarea Hotinului, ca o rană, țării multă slăbăciune și cădere i-au făcut*“³⁾.

Prin ajutorul inginerilor francezi Turcii largesc cetatea, fapt pe care îl confirmă și Dimitrie Cantemir în „*Descrierea Moldovei*“, socotind că, cetatea Hotinului „*trebuie numărată printre cele mai mari cetăți ale Moldovei. Odinioară*“ adaogă el: „*era întărită despre apus cu ziduri și șanțuri foarte înalte, iar despre răsărit în chip natural de malul râpedelui Tyras și de stânci colțuroase, dar în războiul din urmă pe care l-au avut cu Rușii, Turcii, făcându-se stăpâni pe cetate în anul 1712, pe de o parte dărâmară zidurile vechi, iar pe de alta o încinsă cu întărituri destul de bune în felul a celor de acuma, lărgind-o cu mai mult de jumătate, așa că azi nu fără drept poate să se cheme că este cea mai frumoasă și mai întărită dintre cetățile Moldovei*“⁴⁾.

O foarte amănunțită descriere a cetății Hotinului ne-a lăsat funcționarul anonim turc, „Secretarul departamentului de aprovizionare“ al Hotinului, care a stat mai mulți ani în Basarabia, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. „*Mai jos de cetatea veche,*“ scrie el: „*zidită pe stâncă, în vale, sunt așezate fortificațiile noi, aruncate în formă de saci. În interiorul cetății vechi se găsește: o geamie, transformată din fosta biserică, locuința inspectorului de comunicație, locuința șefului grănicerilor, cazarmile artileristilor și casele imamului și a celui ce cheamă la rugăciune. Această cetate veche este făcută foarte solid și cu multă iscusință. În subsol sunt magazii, din care duc galerii și săli în afară. Pe scări te urci spre locuințele*

¹⁾ I. Nistor. *Op. cit.*, pag. 113—114.

²⁾ B. P. Hasdeu. *Arhiva istorică a României*. Vol. II, pag. 8.

³⁾ M. Kogălniceanu. *Croniclele României*. Vol. II, pag. 170.

⁴⁾ Dimitrie Cantemir. *Op. cit.*, p. 32

garnizoanei, cari sunt foarte frumoase. Ele, cum spune tradiția, au aparținut odată fetelor lui Serali (?). În mijlocul acestei cetăți vechi se găsește o fântână, săpată în stâncă, care are o adâncime de 570 m. (?), care se aprovizionează cu apă din Nistru.. Cetatea nouă ridicată de curând și așezată lângă (în afară) cea veche are patru porți: a Constantinopolului, a Timișoarei, dinspre apă și cea secrete. În această cetate exterioară sunt două băi, două geamii, iar lângă porțile Constantinopolului multe prăvălii; mai departe, în văgăună, vis-à-vis de citadela interioară, o baie, poarta șefului ienicerilor și nu departe de ele geamia șefului ienicerilor și cazarmile acestor din urmă... Vis-à-vis de ușile geamiei se găsea locuința autorului, care în anul 1136 (1723—1724) și-a pierdut un fiu, la moartea căruia el a alcătuit o cronogramă și personal a gravat-o pe piatra funerară¹⁾.

Cetatea Hotinul. Vedere generală.

În anul 1763 Hotinul fu vizitat de către ministrul turc Resmi-Ahmed-Efendi, asupra căruia cetatea a lăsat următoarele impresii: „pozițiunea e solidă, iar fortăreața se poate asemăna cu Rumili-kysary de lângă Constantinople... Un castel fu ridicat în partea sudică a cetății, castelul cel vechiu deveni arsenal, având un număr îndestulător de tunuri și alte munițiuni; iar județul dimprejur și târgușoarele și satele fură prefăcute în sangeac, din ale cărui venituri se întreține garnizoana fortăreții sub comanda unui vizir și câte odată a unui pașa mai de jos.

Astăzi Hotinul este un oraș populat și bine edificat, în mijlocul grădinilor și plantațiunilor²⁾.

1) A. Egunov. *Op. cit.*, vol III, pag. 287—288.

2) B. P. Hăjdău. *Arhiva Istorică a României*. Vol I, p. I, pag. 182.

Sub stăpânirea turcă Hotinul a fost asediat în câteva rânduri, și anume : în anul 1739 de către Ruși și în anii 1769 și 1787 de către Ruși și Austrieci. Pentru locuitorii creștini din raia, Turcii, în anul 1765, îngăduiră înființarea unei episcopii, a cărei catedră a fost ocupată și de către cunoscutul cărturar Amfilohie.

Anexarea Basarabiei de către Rusia aduce după sine și ocuparea cetății Hotinului. Rușii transformară Hotinul în cetate „de rangul al doilea“, iar la anul 1856 o desființează ca cetate, lăsând-o pradă vremii și administrației nepăsătoare a orașului ¹⁾.

Astăzi și această cetate zace în ruini. Din clădirile frumoase, descrise de către funcționarul turc, nu s'a păstrat decât câteva dărâmături. Se distinge cetatea veche zidită de Moldoveni pe la sfârșitul veacului al XIV-lea, cetate în formă de segment dinspre uscat și în linie dreaptă dinspre Nistru, din ziduri puternice de piatră cu șapte turnuri și cu urme de cazemate în interior. În jurul acestei cetăți Turcii au ridicat în anul 1713 cetatea bastionată de pământ, cu șanț, împrejur, cu cazărmi pentru ieniceri etc., clădiri astăzi în ruină, la cari Rușii au adăugat o biserică. În ciuda vremurilor cetatea ridicată de Turci a suferit mai mult decât cea veche moldovenească.

Din marea cetate moldovenească de pe malul Dunării, Chilia, astăzi n'a rămas decât un șanț, urne de valuri și rămășițe de temelie a fostelor clădiri. S'a stabilit aproape cu precizie că anticul oraș dela gurile Dunării *Lykostomo* n'a fost pe locul unde este astăzi Chilia Nouă, ci *Lykostomo*, cum presupune d-l N. Iorga, a fost o cetate insulară în locul Chiliei Vechi de pe malul drept al brațului Dunării în dreptul Chiliei Noi de astăzi ²⁾. Este dovedit că în antichitate Grecii stăpâneau gurile Dunării, având aici și un castel, care poate fi pus în legătură cu Chilia Nouă sau Veche de astăzi. Pe la sfârșitul evului mediu, în veacul al XII-lea, Chilia apare cu numele ei de acuma, ca cetate bizantină.

În a doua jumătate a veacului al XIV-lea Chilia cade sub stăpânirea Genovezilor. În tendința de a avea acces spre Mare, Principatele Românești dela începutul existenței lor năzuiesc spre a pune stăpânire pe gurile Dunării, care spală coastele țărilor românești, în special Muntenia. Prin aceasta se explică faptul, că Chilia la începutul veacului al XV-lea trece dela Genovezi în stăpânirea Munteniei, unde domnea dinastia Basarabilor. De aici și denumirea Basarabiei, care se extinde dela ținutul Chiliei asupra Bugeacului, iar sub Ruși asupra Moldovei dintre Prut și Nistru. Dar stăpânirea Munteniei asupra Chiliei n'a durat mult: principatul Moldovei avea aceleași interese militare și economice de a fi stăpân pe Chilia. Iată de ce, după expresiunea unui istoric, Chilia devine mărul de discordie între Moldova și Muntenia. Alexandru cel Bun, care consolidează granițele Moldovei, ia Chilia dela Muntenia. Într'un act dela 1412 Chilia este considerată ca oraș moldovenesc ³⁾. După câțva timp Chilia trece din nou la Muntenia, dela

¹⁾ A. Zașciuc. *Op. cit.* vol. II, pag. 182.

²⁾ N. Iorga. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 31.

³⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 77.

care o ia Ștefan-cel-Mare în anul 1465 în urma unui atac sângeros. Moldova fiind amenințată de Turci, cari își întind stăpânirea asupra peninsulei balcanice, Ștefan-cel Mare reface cetatea în anul 1479; după cinci ani cetatea fu asediată de Turci și luată în anul 1484 cu toată rezistența oștirii lui Ștefan-cel-Mare. Astfel și cetatea Chilie se transformă în cetate turcească, ca și Cetatea-Albă. Din epoca dominației turcești s'a păstrat descrierea unui călător, a lui Pavel de Alepo, care scrie la anul 1658, că Chilia era „o vestită cetate cu un castel larg și măreț, vechi și foarte puternic, cu construcția cea mai solidă și bine înzestrată cu tunuri”¹⁾. Episcopul catolic Filip Stanislavov, vorbind despre Chilia pe care a văzut-o în anul 1659, afirmă că Chilia avea atunci 1600 de locuitori creștini și două biserici²⁾. La anul 1678 călătorul Cornelio Magni tipărește o carte în care descrie și Chilia, care

Șanțul cetății Chilia.

după afirmația lui are un castel frumos, cu turnuri multe și cu artilerie, cu flotă turcească în fața Chilie³⁾. Castelul Chilie este admirat și de către călătorul la Motraye, care a trecut prin Chilia pe la anul 1711⁴⁾.

În timpul războaielor ruso-turcești Chilia în trei rânduri fu luată de către Ruși și anume în anii 1769, 1791 și 1806. Rușii desființează cetatea înainte de anul 1856, când Chilia din nou trece sub stăpânirea Românilor, cărora le-a aparținut până la anul 1878.

S'a păstrat o descriere a cetății făcută între anii 1822—1828 de către generalul rus Cornilovici, care ne înfățișează cetatea moldovenească în următoarele

¹⁾ N. Iorga. *Op. cit.*, p. 232.

²⁾ N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*. Vol. II, p. 30.

³⁾ *Ibidem*, pag. 229.

⁴⁾ *Ibidem*. Vol. II, p. 97.

cuvinte: „Are forma unui patrat, este așezată pe malul stâng al văii Dunării; în perimetru are vre-o 800 de stânjani (suprafața de 17 – 18 ha.), dinspre uscat este înconjurată cu glacis și trei plașdarmuri, are patru bastioane și cinci turnuri de piatră, din care două octagonale, iar trei patrunghiulare; șanțul care o înconjură are 7 stânjani (15 metri) în lățime și se umple cu apă din Dunăre; din partea râului cetatea este clădită din piatră cioplită; are două porți și peste șanț două punți mobile... În interiorul cetății sunt următoarele clădiri: o geamie de piatră, transformată în biserică creștină a Adormirii Maicii Domnului, o clădire pentru corpul de gardă, 8 case cu dependențe pentru statul major și ober ofițeri, 5 cazărmi pentru soldați, o magazie de piatră pentru intendență, o pulberărie de piatră cu trei despărțituri și două depozite militare“¹⁾.

Cetatea Ismail.

A doua cetate de pe Dunăre, Ismailul, pe ruinele căreia astăzi se găsește o mănăstire și o pepinieră viticolă, n'a păstrat nimic din ceea ce a fost pe vremuri. Și Ismailul are legenda originii lui. Unii din scriitorii ruși cred, că în vechime aici a fost o colonie romană *Smornis*, înființată de către împăratul Traian. Mai târziu această colonie cade în mâinile Genovezilor, iar pe urmă intră în stăpânirea Moldovei. Istoria precizează însă, că aici a fost un sat moldovenesc *Smil*, care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este fortificat de către Turci. Românii însă, cum se vede din mărturia călătorului dela începutul secolului al XVIII-lea, la Motraye, formau majoritatea populației Ismailului („ca mai mare parte din locuitori sunt Valahi și Moldoveni“²⁾, fapt pe care îl confirmă

¹⁾ Descrierea statistică a Basarabiei, pag. 117.

²⁾ N. Iorga. Istoria Românilor prin călători. Vol. II, p. 69

în anul 1659 și episcopul Filip Stanislavov ¹⁾. Dimitrie Cantemir spune, că Ismailul „căruia Moldovenii îi ziceau altă dată Smil, este o cetate nu de nesocotit, ținută de oaste turcească peste care se află un muntevelî“ ²⁾.

După primele războaie cu Rușii, Turcii refac cetatea, transformând-o, cu ajutorul inginerilor apuseni, în una din cele mai puternice și mai mari cetăți. Cetatea avea un perimetru de vre-o 12 kilometri și putea să adăpostească o armată întreagă. După pacea cu Rușii dela anul 1791, Turcii încredințează refacerea cetății inginerului Kaufert, care reduce suprafața ei la o jumătate din ceiace a fost înainte. Cetatea a fost asediată de mai multe ori de către Ruși și luată de ei la 1809.

Biserica Înălțării Sf. Cruci din cetatea Ismail, transformată dint-o geamie.

Generalul Cornilovici descrie astfel Ismailul: „Cetatea Ismail este situată pe malul stâng al Dunării; perimetru ei de astăzi are peste 2.500 stânjeni (5½ kilometri); are 14 bastioane din care numai unul, dinspre Dunăre este acoperit cu îmbrăcăminte de piatră, celelalte toate-s de pământ, are două baterii pe malul Dunării pentru bătaie orizontală; dinspre uscat este înconjurată cu glacis, are patru ziduri cu cozemate (porți ?) de piatră; din acestea, cele dinspre nord se numesc una a Hotinului, alta a Tighinei, a treia dinspre miază-zi—a Chiliei, și a patra dinspre Dunăre—a Stambulului; are zece sortii de lemn în șanț, trei punți mobile, cinci porți de barieră în calea deschisă și zece plațdarme. În interiorul cetății sunt următoarele clădiri ale Statului: un arsenal de piatră, 2 depozite militare, o casă pentru corpul de gardă, 4 închisori, 3 cazărmi, 2 spitale principale militare, un spital de marină, 13 pulberării, una baie turcească de piatră, ocupată cu material de artilerie, 40 de case vechi rămase dela Turci în care stă personalul militar, 2 mă-

¹⁾ N. Iorga. Ibidem, p. 30.

²⁾ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 38.

năstiri grecești, din care una de lemn a Adormirii Maicii Domnului, iar alta a Sfântului Nicolae, 2 biserici, una principală în numele Înălțării Sf. Cruci, transformată dintr-o geamie turcească de piatră, alta de lemn armenească în numele Sf. Gheorghe. Clădiri particulare: 5 case de piatră, 40 de lemn, 20 de nule, 59 prăvălii, 6 mori de pământ, 12 pivnițe, 9 crâșme, 3 restaurante, una baie, una fierărie¹⁾.

Din cele semnalate de către generalul Cornilovici, s'a păstrat până în zilele noastre fosta geamie transformată în biserică cu hramul înălțării Sf. Cruci, o podoabă a artei musulmane, de o frumusețe incomparabilă.

Biserica Mazarachi din Chișinău.

Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

De un interes deosebit pentru trecutul nostru cultural și istoric sunt și puținele biserici vechi din Basarabia. În Basarabia, astăzi se găsesc mai bine de o sută de biserici ridicate înainte de anul 1812. Cele mai vechi din bisericile din Basarabia, fără îndoială, sunt cele săpate în piatră. În malurile stâncoase ale Nisrului și Răutului sunt câteva peșteri, cari au servit ca biserici, poate chiar în primele veacuri ale creștinismului, servind totodată și ca adăposturi în timpurile grele de mai pe urmă. Așa este biserica din Saharna (jud. Soroca), biserica din Neporotova (jud. Hotin), biserica din Țipova (jud. Orhei) și două biserici din Butuceni (jud. Orhei). Una din aceste din urmă biserici, cum se vede dintr-o inscripție, a fost făcută la anul 1675 de către „robul lui Dumnezeu Bosii pârcălabul Orheiului, cu soția și cu copii săi, în cinstea Domnului Dumnezeu

¹⁾ Descrierea statistică a Basarabiei, p.p. 373—374.

și pentru iertarea păcatelor“¹⁾. Aceste biserici, care au pe lângă ele și peșteri, chilii pentru călugări, ca formă se apropiau de bisericile obișnuite: aveau forma unei nave cu altarul spre răsărit și cu tavanul tăiat în formă de boltă.

Sunt foarte interesante bisericile de lemn din Basarabia, cari s'au păstrat într'un număr destul de mare în regiunile păduroase ale Basarabiei, în codruș din jud. Chișinău, Orhei și Bălți și în codrul Tigheciului din jud. Cahul. Aceste bisericuțe, uneori minunat de bine construite ca proporție, sunt făcute din stâlpi

Poarta la intrare în biserica lui Rășcanu. (Chișinău).

Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

de stejar, legați prin trei patru grinzi orizontale, care se îngrădeau cu nule și se tencuiau cu argilă frământată cu paie.

Pe dinafară pereții se îmbrăcau în scândură, iar acoperișul de șindrilă cu strășini mici, se apropie de acoperișurile caselor țărănești. Forma acestor biserici era forma unei nave, a căror pereți laterali uneori aveau sânnuri în colțuri, și se terminau spre răsărit cu un semiexagon, care, împreună cu catape-teazma, formau altarul. Clopotnița se făcea sau aparte, sau făcea parte din corpul bisericii. Din aceste biserici, cele mai interesante sunt bisericile din Nimoreni (jud. Chișinău), Gârlele (jud. Chișinău), Dănceni (jud. Chișinău), Drăgu-

¹⁾ **Șt. Ciobanu.** *Biserici vechi în Basarabia.* Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia, Chișinău, 1924, p. 43.

șenii vechi (jud. Chișinău), Sarata Galbenei (jud. Tighina), Copcui (jud. Cahul), Leova (jud. Cahul), Turtaul de Larga (jud. Cahul), Vadul lui Isac (jud. Cahul), Ohrincea (jud. Orhei), Ișnovăț (jud. Orhei), Teșcureni (jud. Bălți) și Cornova de Bârne, (jud. Bălți).

Bisericile vechi de piatră s'au păstrat în regiunile bogate în cariere de piatră, cum este regiunea Ichelului și a Răutului. În forma acestor biserici, cari

O piatră mormântală, Biserica Sf. Ilie din Chișinău.
Colecțiune Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

se apropie de forma bisericilor de lemn, se deosebesc trei tipuri și anume: biserica fără clopotniță, cu acoperiș simplu, cu două turnulețe mici, pe care se așează crucile. Așa este biserica din Hrușeva a cărei clopotniță interesantă este așezată la intrare în curte. Pereții laterali sunt zidiți în linie dreaptă cu mici sânnuri în formă de segment, înaintea catapetezmei și cu o absidă înspre răsărit, care formează altarul. Intrarea se făcea de obicei în peretele dinspre miază-zi, mai rar dinspre apus. Al doilea tip este tipul bisericilor cu clopotniță deasupra intrării, sau mai bine zis a pridvorului, care, uneori, după cum se făcea intrarea este așezat în corpul bisericii dinspre apus, sau dinspre răsărit. Acoperișul clopotniței, la cele mai multe

biserici de piatră, are forma frumoasă a unui clopot. Sunt și biserici cari au forma unei trefle bine pronunțate. Bisericile de piatră au o cupolă, în unele cazuri două, care însă nu străpung acoperișul. Al treilea tip al bisericilor de piatră este tipul bisericilor în forma unei nave bazilicale, cu o singură navă, cu pereții laterali în linie dreaptă, cum sunt bisericile din Căușeni și Chilia Nouă. Bisericile din Basarabia, în afară de biserica din Căușeni, n'au fresce pe ziduri; în schimb, în ele se găsesc mai multe icoane din veacul al XVII-lea și XVIII-lea, în cari se resfrânge influența artei de pictură italiană. Ușile împărătești dela

altare, adeseaori sunt lucrate în lemn ajurat, iar catapetezmele sunt înfrumusețate cu chenare de lemn sculptat. Câte o cadelniță lucrată artistic, câte un potir cu inscripție, câte o cruce veche, câte o scoarță de pe Evangheliile, cu chipuri în argint, formează partea interesantă a obiectelor bisericești.

Din bisericile de piatră din Basarabia, merită să fie puse în primul rând cele două biserici ale lui Vasile Lupu: una, biserica Sf. Dimitrie din Orhei, care, în ce privește forma, n'a suferit aproape nici o schimbare, cu toate reparațiile prin care a trecut. O inscripție frumoasă deasupra intrării vorbește despre ziditorul bisericii; desigur că biserica a fost pictată, dar nu s'a păstrat nimic din fresce, cum nu s'a păstrat nimic din obiectele bisericești mai vechi. Biserica Sf. Nicolae din Chilia Nouă, ridicată de acelaș domnitor, are forma unei nave bazilicale, zidite în pământ. Biserica a fost refăcută, și numai inscripția de deasupra intrării amintește despre anul zidirii bisericii, care a fost ridicată de către Vasile Lupu, în locul unei alte biserici a lui Ștefan-cel-Mare. Aceiaș formă are și interesanta biserică din Căușeni (jud. Tighina), săpată și ea în pământ, cu pereții laterali în linie dreaptă, cu boltă în forma unei pivnițe în interior, cu o arcadă în mijlocul bisericii. Zidită pe la anul 1760 și ceva, de către mitropolitul Proilaviei Daniil, cu banii adunați de către mama mitropolitului dela Domnitorii țărilor românești; biserica a fost frumos pictată. Frescele, cari au suferit puțin din cauza umezelei, n'au fost renovate sau schimbate și sunt interesante prin faptul că ele reprezintă școala de pictură din Țările Românești din epoca brâncovenească, cu motive din arta bizantină.

Din bisericile din alte părți ale Basarabiei sunt interesante biserica din Hrușeva (jud. Orhei), din Vadul-lui-Vodă (jud. Chișinău), din Izbești (jud. Orhei), din Criuleni (jud. Orhei), etc. ¹⁾.

Câteva biserici din Chișinău din veacul al XVIII-lea sunt tipice pentru bisericile moldovenești din acea epocă, ca stil, ca construcție arhitectonică elegantă, proporțională și frumoasă. Din acestea, biserica Mazarache așezată pe o sprinceană de deal, în partea veche a orașului, este cea mai frumoasă având și câteva icoane vechi de un interes deosebit. Biserica Rășcanu din Visternicenii, biserica Sf. Ilie, biserica „Soborul“ vechi, biserica Bunavestire cu inscripții, cu icoane din veacul al XVIII-lea, cu pietre mormântale în jurul lor, au și ele farmecul lor și nu sunt lipsite de interes din punct de vedere artistic și național ²⁾.

¹⁾ Ibidem, pag. 1—70.

²⁾ Despre bisericile din Chișinău. Vezi Șt. Berechet, „Cinci biserici vechi din Chișinău“. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia. 1924, pag. 112—148.

MÂNĂSTIRILE

DE ȘTEFAN GR. BERECHET.

I

Dacă mănăstirile din Moldova veche sunt așezate în poziții mai mult muntoase, putând sluji la vreme de răsboaie și ca puncte strategice; în Moldova dintre Prut și Nistru, niciuna din mănăstiri nu este așezată prin locuri muntoase, pentru că lipsesc asemenea munți, și nici construcția lor nu este adaptată nevoilor de apărare în vremuri de luptă.

Mănăstirile basarabene sunt cuibărite prin funduri de văi, înconjurate de păduri,— astăzi mult mai mici ca odinioară;— agățate pe culmi de dealuri, ale căror margini sunt tivite de codrii, ascunzători de ochii dușmanilor, sau înfipite, dacă nu săpate, în malul stâncos al Nistrului de unde ochiul omenesc poate surprinde orice mișcare de pe steпа de dincolo de Nistru.

Acestea din urmă, ca și cele de pe Răut, puteau servi și nevoilor de apărare personală.

Mai toate mănăstirile basarabene sunt ctitorii de boeri și creștini evlavioși, cu excepția a două domnești. Par'că s'au temut să-și arate mărinimia sufletului lor și să-și veșnicească evlavia prin clădiri, cari să dureze veacuri întregi, fiindu-le teamă de jafurile și prădăciunile Tătarilor, Cazacilor și altor neamuri de dincolo de Nistru.

Fiind continuu supuse nestatorniciei vremurilor, ele nu mai poartă în stilul lor pecetea frumosului stil moldovenesc al celor de peste Prut. Prefacerile dese, și la depărtări mici de timp, le-au sărăcit regularitatea stilului și le-au mutilat forma, punându-le într'o inferioritate vădită față de secularele așezăminte domnești din Moldova veche. Nu există, se vede, tragere de inimă pentru a se clădi mănăstiri la marginea țării din cauza că era bătută de valurile vremii și răutatea neamurilor streine.

Nici una din mănăstirile basarabene nu mai posedă inscripția de înțemeiere și nici bogatele colecții de hrisoave cu privire la diferitele dăruiri din partea domnilor și boerilor țării. Aici nu curg daniile una după alta, cum se întâmplă la cele din Moldova veche, ci dinpotrivă, întinderile de pământ din Basarabia slujesc ca danii față de celelalte mănăstiri din fundul Carpaților. Nu găsim, deci, la nicio biserică din mănăstirile acestea frumoasele inscripții cu minunata caligrafiere, prin care se atrăgea atențiunea tuturor streinilor. Ele,

poate, vor fi existat, dar din cauza prefacerilor silite de întâmplările vremurilor au dispărut.

O altă pricină a dispariției acestor inscripții este și faptul că stăpânirea greacă și rusă, deși creștine amândouă, au putut înlătura glasul românesc al trecutului lor. Sunt cunoscute numai inscripțiile slave dela biserica Sf. Dumitru din Orhei ¹⁾ (1634—1640) ²⁾, cea dela biserica Sf. Nicolae din Chilia ³⁾ (1640), precum și inscripțiile românești dela biserica Rășcanului, Sf. Mihail (Vechiul Sobor) și Buna-Vestire ⁴⁾ din Chișinău, deși sub raportul caligrafiei sunt cu totul inferioare celor dela bisericile mănăstirilor din vechea Moldovă. Acestea sunt biserici de mir, ci nu de mănăstiri.

Mănăstirile din Basarabia sunt cu totul sărace în manuscrise cu cuprins istoric sau didactic: fie pentru că, și ceea ce a fost odinioară, au fost transportate de amatori ruși pe la diferitele biblioteci din marile centre științifice ruse, în vremea când la noi nu se cunoștea gustul și importanța acestor izvoare de serioasă informație istorică, fie din alte pricini. Cercetând această chestiune mai adânc, aflăm că nici nu s'au ocupat călugărli de prin aceste locașuri sfinte cu copierea de manuscrise, deoarece ei însuși nu erau statornici, ci continuu izgoșiți din loc în loc, ca să nu se prindă dragostea de cultură națională, și aceasta mai cu seamă în ultimul veac de apăsare. Sunt cunoscute colecțiile „Șciuchin“ și „Iațimirschi“ din Moscova alcătuite din manuscrise slavo-române, cari erau cumpărate sau furate din bibliotecile mănăstirilor din Moldova veche.

Este de asemenea cunoscut, că toate aceste locașuri sfinte nu au moaște sfinte și nici icoane făcătoare de minuni, afară de Hârbovăț, care dela sfârșitul secolului al XVIII-lea posedă icoana maicei Domnului făcătoare de minuni.

Documente deasemenea sunt foarte rari. Căpriana își are documentele sale la mănăstirea Zografului din Sf. Munte Atos. Noi cunoaștem numai trei din ele. Restul sunt cărți dela diferiți domnii, boeri și persoane evlavioase, cari abia acum încep să se publice prin diferite publicațiuni, trebuind să fie adunate în anumite colecții. Publicarea trebuie să se facă cu toată atențiunea cu privire la corectitudinea limbei lor pentru a fi folosite de istorici și filologi ⁵⁾.

¹⁾ „Zapiski Odesscago obșcestva istorii i drevnostei = Memoriile societății de istorie, și antichități din Odessa“ vol. VI, 1867, Odesa, p.p. 514—15 faximilele IV, Cf. Șt. Ciobănu în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, secția din Basarabia, 1924, p. 46.

²⁾ Șt. Berechet în „Revista Arhivelor“, Anul I, No. 3, 1926.

³⁾ „Zapiski“, vol. I, 1844, Odesa, p.p. 292—300; cf. Șt. Ciobănu în „Anuarul Com. Mon. Ist., secția din Basarabia“ 1924, Chișinău, p. 48.

⁴⁾ Șt. Berechet în art. „Cinci biserici vechi din Chișinău“ din „Anuarul Com. Mon. Ist., secția din Basarabia“, p.p. 117—18; 128 și 132 și în fascicolă aparte, p.p. 8—9; 19 și 23.

⁵⁾ C. Tomescu a publicat un număr de nouă cărți domnești și particulare privitoare la viața mănăstirilor din Basarabia, în „Calendarul bisericesc pe 1926“, care sunt un prețios material pentru istoria bisericească a acestei laturi românești, vezi: pp. 58, 63, 67, 68, 73, 74, 76, 77, 79.

Șt. Berechet: „Cinci documente basarabene privitoare la moștile episcopiei Hușilor, Chișinău 1925, pp. 1—12, publicate și în Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău, vol. XVI, 1925, pp. 121—132.

Episcopul de Hotin, Visarion, publică un șir întreg de documente privitoare la mănăstirea Dobrușa, în „Anuarul Com. Mon. Ist., secția din Basarabia“ pe 1925, cari vor lărgi cu mult cunoștințele despre activitatea monahilor aceluia locaș.

Numai într-o parte din mănăstirile basarabene au fost mici focare de păstrare a culturii românești, prin aceea că în ele se deschiseseră oarecari școli pentru cartea națională, respingând cu o cunoscută încăpățănare pe cea slavorusă. Date avem în această privință numai despre școlile primitive din mănăstirile Dobrușa și Hârjauca.

Pavel arhiepiscopul Chișinăului ¹⁾ în anul 1872 scria: *»Deschiderea școalelor rusești, pe lângă toate mănăstirile a fost întâmpinată cu foarte multă rea voință din partea fraților celor mai mari, cari sunt incuți, grosolani, necunoscători ai limbei rusești și dușmani ai învățământului rusesc. Invățătorii și învățătoarele*

Poarta mănăstirii Rugi (jud. Soroca).

din unele mănăstiri, mai cu seamă la Hârjauca și Dobrușa la început au fost insultați în chip grosolan de către călugări ²⁾».

Mai toate mănăstirile din Basarabia sunt creațiuni ale secolului al XVIII-lea, și al XIX-lea, afară de Vărzărești și Căpriană, cari sunt din al XV-lea, iar cea din cetatea Ismail din al XVII-lea.

După 1818 Basarabia avea 20 mănăstiri și 5 schituri, multe dispărând înainte de această dată. În prezent avem 20 mănăstiri.

Astăzi aceste mănăstiri au o gospodărie cu colorit rusesc. Cu toată reducerea de venituri, totuși monahii basarabeni gospodăresc așa de bine în cât

¹⁾ Pavel Lebedev, arhiepiscopul Chișinăului dela 13 Iunie 1871—16 Iulie 1882.

²⁾ „Dielo No. 360” din Arhiva Consistorului din Chișinău.

prin unele mănăstiri și-au instalat lumină electrică, au mori de foc, iazuri cu pește, vii și altele.

Mănăstirile basarabene sunt așezate în trei grupe bine distincte :

1) Grupa din jud. Lăpușna, formată din mănăstirile Căpriană, Condița, Hâncul, Suruceni și Vărzărești.

2) Grupa a doua formată din mănăstirile Hârbovățul, Hârjauca, Țigănești, Răciula, Tabăra, Curchi, Hirova și Frumoasa.

3) Grupa a treia este alcătuită din mănăstirile de pe linia Nistrului, așezate la mari distanțe una de alta, ca : Saharna, Călărășauca, Rugi, Japca și Noul-Neamț.

II

Mănăstirea Vărzărești. Cea mai veche dintre mănăstirile basarabene este, după datele documentare, și acestea fragmentare, mănăstirea Vărzărești. La ea se poate ajunge după o călătorie de aproape 30 km. dela stația Bucovăț, mergând pe valea satelor Vorniceni și Lozova, suind înaltul deal de pe care te pogori pe coama altuia, râpos, așezat cu fața spre vest la poalele căruia este așezat satul Vărzărești, prin care trece pârâul Sinești. Deasupra acestui deal format dintr'un teren fugar, care primejduiește existența mănăstirii, cu toată întărirea, ce i s'a făcut în ultimul timp,—și cu ajutorul Comisiei Monumentelor istorice din Basarabia,—sunt înfipte chiliile. Ele sunt înconjurată de un zid de piatră numai prin partea de jos, în mijlocul cărora sunt durate bisericile.

Despre această mănăstire, pare-se, că se vorbește pentru prima dată în 25 Aprilie 1420 de către Alexandru-cel-Bun în hrisovul, pe care-l dă boerului său Venea ¹⁾, prin care-i întărește niște moșii fixându-le și hotarele. În acest document se vorbește și despre „Kișno Vărzareva monastărea“ ca fiind un hotar al moșiei, ce se dă acestui boer. Această mănăstire a fost reînviată la 1770 de către proin-protopopul Constantin Măcărăscu ²⁾ cu tatăl său, preotul Vlasie, care mai târziu s'a numit în călugărie Varlaam. După tradiție, a fost prădată de Tătarii din Basarabia de două ori până în anul 1796. Până la 1862 exista numai o singură biserică cu hramul Sfântului Dumitru, de lemn, pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă, clădită în 1796 de protoereul Macarevici, având și o clopotniță ridicată din 1835. În locul unei alte biserici de lemn se clădea prin vremea aceasta o alta de piatră. Astăzi are două biserici : cea din 1796 și 1863. Corpul de chilii era de lemn prin jumătatea veacului trecut ³⁾, iar astăzi sunt dintr'un material mai solid ⁴⁾. Până la 1815 era mănăstire de călugări, după care dată s'au adus călugărițele din desființatul schit Cosăuți ⁵⁾, ⁶⁾, ⁷⁾.

¹⁾ Iurie Venelin: „Vlaho-Bolgarskîia ili Daco-Slavianskîia gramatâ = Gramate Vlaho-Bulgare sau Daco-Slave“ S.-Peterburg, 1840, p. 61.

²⁾ A. Zașciuc: „Materială dlea geografii t statistiki Rossii; Bessarabskaea oblasti=Materiale pentru geografia și statistica Rusiei: ținutul Basarabiei“. S.-Peterburg, 1862, p. II, pag. 203.

³⁾ A. Zașciuc: Op. cit., p. 209.

⁴⁾ Arhim. V. Pușu: „Mănăstirile din Basarabia“ în Revista societății istorico-archiologice bisericești din Chișinău. Chișinău, 1919, pag. 81.

⁵⁾ Z. Arbore: „Basarabia în sec. XIX-lea“, pag. 324.

⁶⁾ Șt. Ciobanu: „Biserici vechi din Basarabia“ în Anuarul comisiei Monumentelor istorice, secția din Basarabia, Chișinău 1924, pag. 53.

⁷⁾ N. Iorga: „Basarabia noastră“. Vălenii de Munte, 1912, pag. 33.

Mănăstirea Căpriana. A doua mănăstire după vechime este mănăstirea Căpriana. Pomelnicul — în lipsa inscripției — ne dovedește, că primul ei întemeietor este Ștefan-cel Mare. N. Iorga ¹⁾ și I. Ursu ²⁾ ne confirmă același lucru, fără însă a se putea sprijini pe vre o informație din cronica contemporană. Cronica-rul Miron Costin ne spune, că Petru Rareș „și la monastirea Chipriana au lucrat“ ³⁾. Aceasta a avut loc în preajma anului 1541. Tot acelaș domn a afierosit mănăstirei o evanghelie, manuscris pe pergament, îmbrăcată în scoarțe de lemn învălite cu argint aurit, din Octomvrie 1545, cu următoarea inscripțiune, săpată în metalul prețios de jur împrejurul marginilor ultimei scoarțe ⁴⁾. Iat-o: „*Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Petru Voevod, cu mila lui*

Mănăstirea Căpriana.
Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

Dumnezeu domn al întregului pământ moldovenesc și doamna lui Ileana și fii lor Iliăș Voevod, Ștefan și Constantin făcut-au și înfrumusețat-au acest tetraevanghel și datu-l-au întru ruga lor în mănăstirea din nou ridicată a Adormirei Prea curatei Născătoare de Dumnezeu ce se numește Căpriana, în anul 7053 (1545) luna Octomvrie. Expresiunea „nou ridicată = novosăzdanoe“ are ambele înțelesuri de: a) reparată și b) clădită din nou. Cu privire la această mănăstire nu posedăm de cât trei documente:

1) Din Aprilie 1559, prin care Alexandru Lăpușneanu dăruiește acestui lo-

¹⁾ N. Iorga: „*Basarabia noastră*“. Vălenii de Munte, 1912, pag. 33.

²⁾ I. Ursu: „*Ștefan-cel-Mare*“ în Biblioteca istorică No. 2, București, 1925, pag. 416.

³⁾ *Cronicele României* de M. Cogălniceanu, București, 1872, tom I, p. 205.

⁴⁾ „*Zapiski Odesskago obșcestva istorii i drevnostei* = *Memoriile societății de istorie și antichități din Odesa*“, Odesa, 1844, tom I, p.p. 292—293 și „*Kișinevskieia eparhialnăia viedomosti*“, 1880, No. 24, p p. 1119—1122.

caș 12 moșii : Lozova, Pârjolteni, Onești, Sadova, Bălăcni, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glăvășeni, Bisericani, Parcani de jos, viile dela Cotnari ¹⁾.

2) Din Ianuarie 1662, prin care Istratie Dabija Vodă îi dăruiește moșia Popăuți din jud. Orhei, ²⁾ și

3) Din 1698, prin care Antioh Cantemir din cauza leneviei călugărilor, cari o aduseseră la complectă ruină, o închină mănăstirei Zografului din Sfântul Munte ³⁾.

Comparând toate aceste materiale între ele și având și expresiunea din documentul lui Antioh Cantemir din 1698, unde se spune : „*Pentru aceea, acest răposat întru sfinți domn, mai sus amintitul Ștefan Voevod, a fost ctitor al sfântului locaș al Zografului dela Sf. Munte și deasemenea ctitor și fondator al ambelor acestor mănăstiri, Căpriană și Dobrovățul, cari sunt zidite de dânsul, de aceea, după o bună judecată se cuvine ale sale către ale sale, ca de acum înainte sfânta mănăstire Căpriană să fie veșnic metoh al sfântului locaș al Zografului din Sf. Munte...*” suntem pe deplin convinși că acest locaș a fost clădit de Ștefan-cel-Mare și este singura lui ctitorie aici în Basarabia ⁴⁾. Aceste cuvinte ale documentului, puse față în față cu pomelnicul mănăstirei, care se începe cu pomenirea lui Ștefan-cel-Mare, apoi ideia că Petru Rareș o repară și-i dăruiește și o evanghelie din partea sa și a soției sale, precum și legătura cu Dobrovățul, deasemenea ctitorie a lui, închinată de Vasile Lupu aceluiași locaș din Sf. Munte, ne întăresc în convingerea de mai sus ⁵⁾.

Această mănăstire este așezată la o margine a mării păduri, care se întinde între satul Strășeni și Căpriană. Pe lângă ea curge râul Ișnovăț. Acolo se poate ajunge pe un drum de țară, tăind această pădure prin mijloc. Distanța dintre stația Strășeni și mănăstire este numai de 10 km.

Dela 1698 până la 1813, ea a fost cărmuită de către monahi trimiși dela Zograf, în ultimul an arătat mai sus, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a luat-o sub conducerea casei mitropolitane, sub care a stat până la 1857 ⁶⁾ până când, prin stăruințele celor din Sf. Munte, a trecut iarăși sub conducerea lor neomenească, arhiepiscopul primind mănăstirea Hârjauca. După 9 Martie 1873, toate averile mănăstirilor românești din stânga Prutului trec sub supravegherea ministerului de externe rus și atoniții pierd marile lor venituri. În 1915, când Bulgarii au declarat război Rușilor, monahii bulgari de acolo au fost puși sub conducerea unui egumen rus, care și acela, după 1918, dispare, mănăstirea căpătând vechiul ei rost românesc.

¹⁾ Iurie Venclin: *Op. cit.*, p.p. 171–74, și Șt. Berechet în Revista „*Luminătorul*”, Chișinău, anul 58 No. 21, 1 Noembrie 1925, p.p. 14–17.

²⁾ „*Zapiski*”, tom II, Odesa, 1863, p.p. 40–41; și Șt. Berechet în Revista „*Luminătorul*”, Chișinău. Anul 58, No. 21, 1 Noembrie 1925, p.p. 17–19.

³⁾ „*Zapiski*”, tom I, Odesa, 1844, p.p. 349–51; și Șt. Berechet în Revista „*Luminătorul*”. Anul 58, No. 23, Chișinău, p.p. 47–54; și traducerea românească de Arhim. Melhisedec în „*Uricarul*”, vol. III, Iași, 1853, p. 270–74.

⁴⁾ Arhim. V. Pușu: *Op. cit.*, pp. 18–21.

⁵⁾ Șt. Clobană: *Op. cit.*, pp. 53–55.

⁶⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, pag. 201.

Astăzi această mănăstire are trei biserici :

1. Biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, clădită de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în 1820, în locul celei vechi, clădită în 1545 de Petru Rareș și distrusă de cutremur, cum spune Zașciuc ¹⁾. Stilul acestei biserici principale se menține în parte cel moldovenesc, căruia reparațiile de mai târziu au început să-i știrbească din liniile caracteristice. Se cunoaște adaosul lui Bodoni dela naos spre ieșire. Are și o clopotniță de piatră făcută tot cu cheltuiala acestui mitropolit, în care sunt atârinate, în momentul de față, nouă clopote de factură rusă, afară de unul din 1786, care are inscripția următoare: *„Acest clopot lău făcut părintele arhimandrit Ignatie dela sfânta mănăstire Chipriana cu toată cheltuiala sa, aice este hramul Adormirii Maicei Domnului, let 1786»*²⁾. Pictura veche s'a șters, înlocuindu-se cu alta nouă a unui penel rus, nu tocmai fericit reușită. Era mult mai bine să se spele cea veche.

2. A doua biserică, — zisă de iarnă, — clădită în 1840, de egumenul Ilarion cu hramul Sf. Gheorghe. Este lipită cu chiliile, având, în vremea veche, un izvor chiar la intrare ³⁾.

3. A treia, nouă, din 1903, tot cu hramul Sfântului Gheorghe, zidită prin truda egumenului Teofilact. Este în stil rusesc, fără gust, cu toate că este destul de impunătoare ca clădire.

Dintre mormintele cele mai de seamă, avem pe al Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, îngropat în dreapta zidului bisericii, având o inscripție în limba rusă, săpată caligrafic în marmură ⁴⁾. Puțin mai la dreapta, în pământ, se găsește mormântul arhimandritului Chiril, cu inscripția românească, care este vrednică de amintit: *„Supt această marmoră odihnește trupul răposatului arhimandritului Chiril Andrianopolitis, carele au fost namestnic Mitropoliei Moldaviei și cavater și la anii 1819 și 1820 pentru a sa pomenire sau ostenit și au fost ca un arhitector la prefacerea ca din nou a bisericei mari din Mănăstirea Chipriana. Iară la anul 1921, Noemvrie 5 zile, au împlinit obșteasca datorie»* ⁵⁾. Din cuprinsul acestei inscripții reese, că acest arhimandrit a fost întrebuințat de Mitropolitul Bodoni ca arhitect al reparației bisericei celei mari despre care am vorbit mai sus. În lăuntrul bisericei, lângă peretele din dreapta, în spațiul dintre naos și pronaos este piatra mormântală a unui egumen din jumătatea veacului al XVIII-lea scrisă în limba greacă. Caligrafierea este făcută cu greutate în îndărătnica marmură, astfel că astăzi nu se mai poate descifra. Tot pe la 1862 se mai puteau vedea și mormintele boerului din Iași, vistiernicul Grigorie Constantinov (?) și Mitropolitului grec de Ierapole, Grigorie ⁶⁾. Celelalte morminte nu mai au nici o însemnătate pentru istoria românească.

¹⁾ Op. cit., p. 201.

²⁾ St. Berechet: „Mănăstirea Căpriana“ în „Anuarul Comisiei Monumentelor istorice, secția din Basarabia“ pe 1925, Chișinău.

³⁾ A. Zașciuc: Op. cit., p. 202.

⁴⁾ St. Berechet: Op. cit. Acolo este și clișeul inscripției.

⁵⁾ St. Berechet: Op. cit., Vezi și clișeul inscripției.

⁶⁾ A. Zașciuc. Op. cit., p. 203.

Chiliile sunt bine orânduite, gospodăria mănăstirei este în dezvoltare. Astăzi noul stareț a instalat și lumină electrică.

Biblioteca mănăstirească conține cărți vechi bisericești scrise în limba română și slavă. Această bibliotecă păstră până la începutul războiului mondial prețioasa evanghelie despre care am vorbit, dăruită de Petru Rareș, îmbrăcată cu scoarțe învelite cu un strat de argint aurit, care, pe la 1862, avea și pietre de diferite colori¹⁾. Astăzi a dispărut din bibliotecă, fiind dusă în interiorul Rusiei.

Mănăstirea Noului Neamț (Chițcani). Călătorul, privind dela Tighina spre sud, zărește înaltul turn al mănăstirei Noului Neamț, care-i fiica Neamțului

Mănăstirea Noul Neamț.

din Carpații Moldovei vechi. Urmând linia Nistrului printre copacii zăvoifului râului, lăsând în dreapta lunca prea adesea inundată de vărsarea Botnei, se ajunge după un drum, greoi toamna și plăcut pe timp de vară, la cea mai bine organizată și cea mai bogată dintre mănăstirile Basarabiei, care este mănăstirea Noului Neamț. Pentru a pătrunde la ea trebuie să treci prin satul Chițcani. Această mănăstire este una din cele mai tinere. Temelia ei s'au pus în 1863, pe moșia, făcută însă danie mănăstirei Vechiului Neamț de către domnitorul Moldovei, Alexandru cel Bun²⁾ în 31 August 1429, numită Zagorna, care avea o baltă și iezerul dela Nistru cu tot venitul. Prin alte două hrisoave, din 1 Septembrie 1429 și 23 Decembrie 1430, același domn cu soția sa Maria, a întărit

¹⁾ «Zapiski», tom, I, Odesa 1844, pp. 292-293 și A. Zașcluc, *Op. cit.*, p. 202.

²⁾ Ieromonahul I. Ieronim: «Istoricul Sfintei mănăstiri Noul Neamț, din județul Tighina», Chișinău 1926, pp. 7-12.

această danie la care mai adaogă încă trei mori. Mai târziu, Petru Rareș, în 1 Martie 1456, întărește aceste danii, lămurind mai bine hotarele moșiei și ale bălților în jos de Nistru pe la gura Zagornei cu toate gârlele, ce cad în Zagorna și iezerul Voevodina, Prisaca Ivancova și a Zagornei, 3 vaduri de moară la Nistru: Hovorane, Icorobscă și gura Zagornei. Ștefan-cel-Mare, prin actele din 13 Iulie 1463 ¹⁾ și 17 Martie 1500 ²⁾, întărește și el aceste danii, adăogând bălțile Strâmba și Dubrovca, oprind, sub pedeapsă pe cei ce vor face turburare hotarelor pământului mănăstiresc, ca apoi Petru Rareș în 15 Martie 1527, să confirme vechile danii, adăogându-i satul Copanca. Din cauza deselor turburări pe care le făcea un oarecare Malec din Copanca, călugărilor îngrijitori ai moșiei, Aron Vodă, în 1581, hotărăște ca pedeapsă să i se ia 6 boi și mai apoi 12. În 1592, pârcălabul de Ceobruți primește porunca din partea aceluiaș Aron Vodă, ca, pentru neastâmpărul fiilor lui Malec, să-i spânzure chiar acolo.

În 1593 însă venind Turcii și ocupând cetatea Tighina, călugării sunt goși depe moșia mănăstirei, nerecunoscându-li-se drepturile date de vechii voievozi români. Această a durat până la 1771 când oastea rusească a Ecaterinei II-a a ocupat Moldova. Egumenul mănăstirei Vechiului Neamț a început să intervină pe lângă Rumeanțev pentru recăpătarea moșiilor și bălților acestei mănăstiri. După multă muncă și după ce divanul moldovenesc a prezentat un certificat semnat de mulți boeri și după ce s'a căpătat declarația locuitorilor din satul Copanca, precum că după mărturiile bătrânilor se știe că acest sat Copanca a fost sat mănăstiresc și după ce a fost întrebat chiar și mitropolitul Moldovei, Gavriil Calimah, asupra stăpânirii mănăstirei Neamțului din Moldova veche asupra acestor moși și iazuri, cercetarea s'a suspendat prin încheierea păcei dela Cuciuc-Cainargi, când Turcii se întorc iarăși ca stăpâni în Tighina.

În 1806, — în timpul celui de al treilea război ruso turc, — când trupele ruse cuprind Moldova, egumenia mănăstirei Neamțului din Moldova veche, reînțepe să-și dobândească drepturile asupra moșiei Copanca. Lucrul a rămas în acelaș stadiu și după 1812, după pacea dela București, când Moldova răsăriteană, numită acum Basarabia, fu smulsă de imperiul rus. În 26 Octomvrie 1845 se hotărî ca veniturile mănăstirei Neamțului vechi dela moșia Copanca, a bălților și iazurilor să fie trimise acestei mănăstiri, ea însă devenind proprietate a haznalei imperiului. La 10 Iunie 1852, acest domeniu a fost evaluat la 224.183 ruble și 62 copeici, hotărîndu-se ca cu acești bani mănăstirea să-și cumpere altă moșie peste Prut, ceiace însă nu s'a realizat.

În 1858, Teofan Cristea, administratorul averilor mănăstirei Neamțului din Basarabia, a refuzat să primească venitul tuturor averilor dela 1821 până la 1859 care se ridicase la suma de 112.223 ruble și 24³/₄ copeici, cerând ca moșia să fie redată mănăstirei, după cum hotărîse cârmuirea dela 1845. La 28 Noem-

¹⁾ I. Bogdan : „Documentele lui Ștefan-cel-Mare“, vol. I, București, 1913, p.p. 75—7.

²⁾ I. Bogdan : *Op. cit.*, vol. II, p. p. 169—72.

vrie 1860 prin hotărîrea Consiliului de miniştri rus s'au cedat aceste moşii mănăstirei ¹⁾).

Din cauza luptei guvernului lui Alexandru Ioan Cuza pentru secularizarea averilor mănăstireşti din Moldova şi Muntenia, mulţi călugări din mănăstirea Vechiului Neamţ au fugit în Basarabia unde-i chema Teofan Cristea. Aceştia prin îngăduirea sinodului rus şi a arhiepiscopului de Chişinău, au trăit 2—3 ani în satul Nemţeni din judeţul Chişinău. În Noemvrie 1862 aceşti călugări cu toată averea lor încărcată în patru care cu boi au ajuns în satul Copanca-Chiţcani, săvârşind slujba dumnezeiască după tipicul lui Paisie Velicovschi, conduşi fiind de ieromonahul Andronic. La 13 Ianuarie 1864 li s'a aprobat să-şi facă un nou locaş, deoarece biserica Chiţcanilor cu hramul Sf. Nicolae eră neîncăpătoare pentru numărul fraţilor ce creştea din ce în ce. Biserica principală s'a ridicat cu multe greutăţi, lipsind banii necesari. În sfârşit, ea fu terminată de istov abia în 5 Noemvrie 1878 când fu sfinţită de Pavel arhiepiscopul Chişinăului, afierosindu-se hramului Înălţării Domnului. Alegerea egumenilor se făcea de către călugării din această mănăstire cu aprobarea mitropolitului Moldovei, iar în toate chestiunile administrative ca: tunderi noi în monahism, antimise, hirotonii, aparţin arhiepiscopului de Chişinău. Tipicul de care se conduc este cel al lui Paisie Velicovschi. Se primesc mai mult monahi din Moldova veche la care se pot adaoga şi alţii din Basarabia. Averea ei s'a înmulţit treptat. Astăzi are trei biserici clădite într'un stil, care nu este cel bizantin. Imprejurul acestor biserici sunt corpuri de chilii la cari s'au adăogat cu vremea, trapeză şi o foarte bogată bibliotecă aşezată într'un local anumit. Ea cuprinde foarte multe scrieri în limba română, rusă şi slavă. Cele mai multe sunt aduse de călugării începători ai acestei mănăstiri din vechea mănăstire a Neamţului. Are şi câteva manuscrise între care şi manuscrisul stareţului Andronic despre viaţa sa şi monografia mănăstirei scrise în limba românească. Clădirea bisericei celei mari şi a turnului din faţa porţii au suferit mult din cauza bombardamentului din timpul ultimului război, cari stricăciuni s'au reparat în parte. Până astăzi gospodăria acestei mănăstiri face admiraţia tuturor călătorilor străini ²⁾).

III.

Până acum am vorbit despre cele trei mănăstiri, cari au dani domneşti. Cele ce vor urma se vor referi la mănăstirile, din veacurile XVII-lea, XVIII-lea şi XIX-lea cari au existat prin grija şi daniile boerilor sau mai de grabă al simplilor evlavioşi creştini. Dacă până acum am putut stabili anul, mai mult sau mai puţin exact, al întemeerii acestor puţine mănăstiri pe baza unor documente neîndoelnice, apoi de acum înainte vor stăpâni presupunerile bazate pe tradiţia păstrată în fiecare din acest locaş, ne existând nici acele ştiri fragmentare eşite din documente sau măcar din inscripţia vreunui mormânt.

¹⁾ Arhim. V. Pulu: *Op. cit.*, pag. 51.

²⁾ Arhimandrit Gurie: *Istoria Novo-Neameţcago sveato-Voznesenscago monastărea. — Istoria mănăstirei Noului Neamţ a Sfintei Înălţări*. Chişinău, 1911.

Mănăstirea Hâncu. Vârâtă, pe la sfârșitul sec. XVII-lea, într'un fund de vălcea, ¹⁾ ascunsă de vederea călătorului ce se afundă în valea Cogălnicului, cel cu multe iazuri, mănăstirea Hâncu este fixată, în stânga, pe o costișă mărginită de pădure cu feluriți copaci. Intemeiată în 1678 de stolnicul Mihail Hâncu, ²⁾ care i-a și dăruit moșia Săcăreni. La început de călugărițe, prin jumătatea veacului al XVIII-lea din pricina jafului tătărăsc, ea s'a populat cu monahi din Vărzărești. Până la 1836 a fost socotită schit. Egumenul Dosoftei, bulgar de neam, zidește în locul bisericei Sf. Paraschiva de lemn alta de zid, iar pentru buna rânduială călugărească alcătuește niște instrucțiuni încă din 1823. A doua biserică cu hramul Adormirea Maicei Domnului este ridicată tot de zid în 1841. În dreapta bisericei celei mari, în curte găsim un mormânt cu inscripția: «*Supt această piatră odihnește robul lui Dumnezeu stolnicul Ion Cheșcu care au lăsat moșia Dumisale la satul Bolțun pe apa Lăpușnei la anul 1817 Aug. 12 zile și s'au îngropat la Sfânta mănăstire Hâncul pentru care rugăm pre milostivul Dumnezeu să-l odihnească în soarta dreptilor, amin.*» ³⁾ În biblioteca mănăstirii găsim manuscrisele: un *pateric* cu 2 + 250 file, *Istoria lui Carol al XII-lea* cu 128 file, *Cuvântările lui Isac Sirinul* cu 321 file, aceasta din urmă cu multe note informative istorice. Ar fi de căutat, orânduit, colecționat, și tipărit documentele mănăstiri, cari zac până astăzi într'un turn, fără orânduială.

Dintre mănăstirile, înființate în decursul secolului al XVIII-lea avem:

- 1) Hârbovățul în 1730; ⁴⁾
- 2) Hârjauca în 1750; ⁵⁾
- 3) Țigănești în 1760; ⁶⁾
- 4) Dobrușa în 1772; ⁷⁾
- 5) Saharna în 1776; ⁸⁾
- 6) Rugi în 1777; ⁹⁾
- 7) Condrița în 1783; ¹⁰⁾

¹⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 204—7; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 148—151; Dicț. geogr. al. Rom: p. 113, col III-a; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 321—23;

²⁾ De la 1862 între documentele mănăstirii se afla zăpădăritul fondatorului din 9.XII, 1678 cu altele: hrăso-vul lui Iliaș Vodă din 8 XI 1667; al lui Grigore Ghica din 1765 și zăpădăritul familiei Hâncu, vezi A. Zașciuc, *Op. cit.* pag. 206.

³⁾ Șt. Ciobanu: *Op. cit.* pp. 51—3.

⁴⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 219—22; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 329—30; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 157—59; Dicț. geogr. Rom., p. 114. V. Puțu: *Op. cit.* pp. 42—44

⁵⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 222—25; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 330—32; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 159—61; Dicț. geogr. Rom., p. 114; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 49—59.

⁶⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 215—16; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 327—28; P. A. Crușevan: *Op. cit.* p. 155; Dicț. geogr. Rom. p. 218; V. Puțu: *Op. cit.* p. p. 59—62.

⁷⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 225—28; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 332—34; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 161—63; Dicț. geogr. Rom. p. 88; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 37—8; Melhisedec Dumitriu: *Op. cit.* pp. 3—8

⁸⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 229—31; Z. Arbore: *Op. cit.*, p. 334; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, pp. 165—67; Dicț. geogr. Rom. p. 181; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 53—6.

⁹⁾ Arh. Melhisedec Dumitriu «*Monastirile din eparhia Hotinului*» art. în «*Anuarul Eparhiei Hotinului pe anul 1925*» pp. 9—13, materialul istoric scos din Pr. A1. Proțenco: «*Istoria schitului Rugi*» Chișinău, 1925. Dicț. geogr. Rom. p. 179.

¹⁰⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 20—34; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 321—23; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 147—8; Dicț. geogr. Rom. p. 116; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 29—30.

8) Suruceni în 1785; ¹⁾

9) Curchi în 1773 — 1792; ²⁾

vom vorbi numai despre câteva din ele peste celelalte vom trece mai repede, neavând ceva deosebit de semnalat.

Mănăstirea Dobrușa. Ridicată în 1772 de către ieromonahul Iosafat, vechilul mănăstirii Pobrata, trimis să administreze moșiile acestei ctitorii domnești din Moldova Veche. La osârdia acestuia s'a mai adaos și truda călugărului Efraim de la mănăstirea Curchi ³⁾. Locul așezării ei este pitoresc, pe umărul unui deal tivit cu codrii vechi. După ce Pobrata s'a închinat Patriarhiei de Ierusalim, Dobrușa s'a îndatorat a plăti acestei patriarhii o dare anuală. Lipsa de apă pentru rugătorii mănăstirii i-a silit să se pogoare cu chiliile lor de pe vârful dealului la poala lui, unde au dat de izvoare de apă atât de trebuitoare pentru nevoile lor.

Biserița de lemn începută de vechilul Pobratei nu a putut fi terminată la plecarea lui în Moldova. Ea se termină în 1785 de către Efraim de la Curchi cu alți monahi tot de acolo, dându-i ca hram pe Sf. Nicolae. Biserica aceasta a rămas în deal, servind de slujbă pentru schimnicii mănăstirii. În 1822 s'a ridicat cu ajutorul boerului Toma Cosma o mare biserică închinată aceluiași sfânt. Astăzi are trei biserici: a) cea din deal, unde a fost vechiul schit; jos în vale: b) bis. Sf. Nicolae și c) biserica din corpul stăreției din 1847 cu hramul Schimbarea la Față. Astăzi este metohul episcopiei de Hotin, odinioară foarte bogată. Nu ar fi rău ca acele documente, cari au început să se publice în „Luminătorul” să se continue, căci ele aduc lumini noi asupra trecutului acestui locaș de închinare.

Mănăstirea Hârbovățul. Pe valea Ichelului. Apare din mijlocul verdeței grădinelor bogate. Nu este precizată data întemeierii ei, fiindcă unii socotesc ca întemeietor al ei pe armașul moldovean Constantin Carpuș, în 1730, alții însă spun că ar fi fost înființată la finele socolului al XVII-lea de către călugării fugari din mănăstirea Berșad din Podolia, izgoniți de persecuțiile unirei cu Roma. Până la smulgerea Basarabiei a fost arsă de Turci și Tătari de trei ori, dispărându-i și arhiva. Înalta biserică de zid cu hramul Adormirea Maicei Domnului este clădită de Stefan Lupu, polițaiul Chișinăului cu soția sa Elena, cari, amândoi, au îmbrăcat haina călugăriei mai târziu și de arhimandritul Serapion. În această mănăstire se păstrează icoana făcătoare de minuni a Maicei Domnului, dăruită în 1790 de soția colonelului rus, Nicolae Albaduev, ucis de cal în curtea mănăstirii. Ea, în fiecare an, la 23 Aprilie, este dusă cu mare cinste de la biserica Arhiepiscopiei Chișinăului, unde stă șase luni, de la fiecare 1 Octomvrie a fiecăruia an până la data de mai sus, pentru a i se închina

¹⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 203 — 9; Z. Arbore: *Op. cit.* pp. 323 — 324; P. A. Crușevan: *Op. cit.* p. 151 Dicț. geogr. Rom. pp. 198 — 199; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 57 — 8.

²⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.* pp. 211 — 14; P. A. Crușevan: *Op. cit.* pp. 153 — 55; Dicț. geogr. Rom. pp. 82 — 83; V. Puțu: *Op. cit.* pp. 31 — 6

³⁾ Z. Arbore: *Op. cit.* p. 325.

lumea credincioșilor. Acest obiect are începutul său din 1859. Nu cunoaștem locul unde se vor fi ascuns cele 7 gramate domnești, dintre care a lui Duca Vodă din 1671, privitoare la daniile făcute mănăstirii!

Mănăstirea Hârjauca. Este așezată, după aceleași norme de adunare a rugătorilor către Dumnezeu, într'un sîn de pădure seculară și nu departe de mănăstirea Hârbovăț, Frumoasa și Răciula. Se poate ajunge la ea suind dealul cel mare dela calea ferată, din dreptul stației Șipotenii. Nu există precizie asupra ctitorului și anului întemeierii ei. Tot materialul ce ni-l dă diferitele lucrări nu este susținut de documente istorice. În orice caz această mănăstire a trecut în secolul al XVIII-lea prin foarte multe necazuri.

Mănăstirea Hârjauca.
Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabiei.

Starețul care și-a pus toată dragostea creștinească față de acest locaș este cunoscutul Spiridon Filipovici, sârb de neam, dar om cultivat prin însăși viața sa pribeagă. Lui i se datorește toată starea de înflorire dintre 1818-1846 pe care o descrie și un literat sârb rătăcitor din vremurile acestea, Ioachim Vuici, care în lucrarea sa a făcut mai mult decât o monografie documentată asupra mănăstirii acesteia. Tot lui Spiridon i se atribuie clădirea bisericii celei mari cu hramul Înălțării Domnului din 1836. Dela 1845 devine mănăstire arhierească pentru păstorul din Chișinău, după trecerea Căprienei iarăși la Sf. Munte. Starețul ei de drept este arhiepiscopul Chișinăului, înlocuit de un om al său. Este cea mai cuprinsă și chibzuită mănăstire după a Noului-Neamț. Nu-i lipsește nimic din cele de nevoie pentru viața fraților. Totuși ar trebui să lipsiască coopera-

¹⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p.p. 219-20.

tiva, care vinde printr'un călugăr stămburi femeilor din satele vecine, fiindcă nu este bine să se pogoare ideia de „ajutorare“ până la acest înțeles. Nu a făcut impresie bună nici unui preot, profesor englez din Oxford! Tot astfel pot lipsi și băile pentru evrei, dela Curchi!

Posedă una din cele mai bogate și mai bine orânduite biblioteci cu multe lucrări, cari ar face cinste celui mai bun cărturar, și în deosebi unui teolog ¹⁾).

Mănăstirea Saharna.—Stă pe malul Nistrului între trei văi înguste la o depărtare de 45 km. de Orhei. Inconjurată de dealuri stâncoase de pe care Ucraina se deslușește ca în palmă. Spre apus de mănăstire a fost un schit Horodiște, care avea o bisericuță săpată în stâncă cu hramul Buna Vestire.

Mănăstirea Saharna.

Prin 1776 un shimonah Vartolomei venind din Rusia cu o ceată de frați și gă-sindu-l păraginit, reparând chiliile și bisericuța a intrat în ele. Mai târziu proprietarul locului Enache Hrisoverghi-Lazu înzestră schitul lor cu pământ. Intre 1818—1821 s'a clădit biserica cea mai mare de piatră și s'a sfințit, pare-se, de mitropolitul Veniamin Costache, dându-i hramul Sfânta Treime, sub egumenul

¹⁾ Ioachim Vuici: „Puteșestvie po Ungarii, Valahii, Moldavii, Bessarabii, Hersonu i Crâmu vo crație soshstvennom rucom negovom spisano u sveato-voznensenscom monastăru Ghirjavki vo bogohranimoi Eparhii Kișinevskoi i Hotinskoi i Bessarabii = Călătorie prin Ungaria, Valahia, Moldova, Basarabia, Herson și Crimeea, scrisă pe scurt cu mâna lui proprie la Mănăstirea Sf. Înălțări „Hârjauca“ din de Dumnezeu păzita eparhie a Chișinăului și Hotinului în Basarabia“, Belgrad, 1845, p.p. 89—136, scrisă într'o foarte ciudată sârbă, exemplarul este al bibliotecii noastre; vezi și St. Berechet: „Un călător sârb necunoscut pe la noi: Ioachim Vuici (1840), p.p. 319—346, în „Lui Nicolae Iorga Omagiu 1871—518 Iunie 1921“. Lucrarea lui Vuici nu trebuie uitată la alcătuirea unei monografii pe care o merită mănăstirea Hârjauca, dar nu cum s'a făcut de autorul unei broșuri absolut slabă.

Tarasie. În 1833 sub starețul Serafim s'a mai zidit încă o biserică care slujește pentru nevoile serviciului divin numai iarna. De această mănăstire atârna schitul Țipova, la 10 km. tot pe malul Nistrului.

IV.

În prezent avem numai șapte mănăstiri de călugărițe în toată Basarabia :

1. Vărzărești, în 1420, despre care am vorbit la ctitoriile domnești.

2. Japca, în 1770 ¹⁾.

3. Călărășauca, în 1780 ²⁾.

4. Tabăra, în 1784 ³⁾.

5. Răciula, în 1797 ⁴⁾.

6. Hirova, în 1803 ⁵⁾.

7. Coșeleuca, în 1855 ⁶⁾.

Dintre acestea, prima datează din secolul al XV-lea, patru din cel al XVIII-lea și ultimele două din secolul al XIX-lea. Dintre toate vom descrie numai una din ele, deoarece gospodăria tuturor acestor mănăstiri este la fel. Mănăstirile de maici fiind mult mai curate, sub raportul gospodăresc, dar nu și cele mai bogate din punct de vedere al averilor și al extinderii în afară, deoarece acțiunea celor de călugări permite tot felul de întreprinderi, potrivite cu învățătura creștină, pentru a lărgi ramele vieții mănăstirești. Ceva deosebit nu avem de semnalat. Sunt cazuri când unele mănăstiri din mănăstiri de călugări s'au transformat după împrejurări în mănăstiri de călugărițe și din potrivă, după cum am arătat deja.

Mănăstirea Japca. — Este agățată de malul Nistrului la o depărtare de Soroca de 45 km. Grădinile și viile, în afară de pădure, formează decorul acestei mănăstiri de femei. De aici ochiul sboară spre priveriștile din Ucraina, urmărind șerpuirile Nistrului până departe, în toate direcțiunile. Este, desigur, un minunat punct strategic al timpurilor vechi. Două lacuri, pădurea, grădinile, Nistru și stepa de dincolo de el, alcătuiesc un ne mai văzut peisaj. La început a fost locuită de călugări. Timpul când s'ar fi zidit ar fi jumătatea veacului al XVII-lea, când ieromonahul lezechil ar fi venit din Mănăstirea Deleni din Moldova și împreună cu câțiva frați și-au durat o biserică de lemn. Pe la finele secolului următor, nu mai rămăsese urme din mănăstire și un alt monah Teodosie, tot din același schit Deleni, repară chiliile și biserica jefuită și

¹⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p.p. 233—37; Z. Arbore: *Op. cit.*, p.p. 337—39; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, Dicț. geogr. Rom. p. 132; V. Puîu: *Op. cit.*, p. p. 72—8.

²⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p.p. 231—33; Z. Arbore: *Op. cit.*, p.p. 336—37; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, p.p. 169—71; Dicț. geogr. Rom. p. 49; V. Puîu: *Op. cit.*, p.p. 61—5.

³⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p.p. 214—15; Z. Arbore: *Op. cit.*, p.p. 326—27; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, p. 155; Dicț. geogr. Rom., p. 207; V. Puîu: *Op. cit.*, p.p. 79—80.

⁴⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, 218—19; Z. Arbore: *Op. cit.*, p. 329; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, p. 157; Dicț. geogr. Rom. p. 173; V. Puîu: *Op. cit.*, p.p. 70—1.

⁵⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p.p. 210—11; Z. Arbore: *Op. cit.*, p. 329; P. A. Crușevan: *Op. cit.*, p.p. 151—53; Dicț. geogr. Rom., p. 113; V. Puîu: *Op. cit.*, p.p. 63—9.

⁶⁾ A. Zașciuc: *Op. cit.*, p. p. 228—29; Z. Arbore: *Op. cit.*, p. 334; P. A. Crușevan: *Op. cit.* p. 163; Dicț. geogr. Rom., p. 76; V. Puîu: *Op. cit.*, p.p. 66—7.

arsă de Tătari. Bisericii îi dăde hramul Înălțării. Dela 1818 Mitropolitul Gavriil Bănulescu o ridică la rangul de mănăstire, dând vrednicului muncitor dreptul de a păstori. Astăzi mănăstirea are trei biserici: a) cea mare cu hramul Înălțării zidită de boerul Constantin Androne în 1825, fu apoi rezidită în 1912 cu trei altare; b) biserica de iarnă cu hramul Sf. Mihail, zidită de Mihail Lobov din Chișinău în 1849, și c) bisericuța din stâncă cu hramul Înălțarea Sf. Cruci, restaurată în 1852. Din 20 Aprilie 1916, este locuită de călugărițe ruse, fugite din mănăstirea Lesna din guvernământul Holmului, de când Germanii ocupaseră această regiune. Vieța acestor ființe feminine este deosebită de a celorlalte mănăstiri de călugărițe, prin aceea că duc o vieță de obște, au cor bun, școală pentru

Mănăstirea Japca.

copile orfane, o școală medie cu 4 ani de învățământ, școală de gospodărie sătească de trei ani și o școală de învățătoare cu doi ani de studiu. Se vede cât de colo că direcțiunea de muncă a lor este trecută prin felul de a vedea vieța călugărească mult mai înalt și mai folositor pentru societatea, în mijlocul căreia se trudes cu munca și rugăciunea.

V.

Din vechiul trecut al acestor mănăstiri și schituri cunoaștem cele ce arătam mai la vale.

Cunoaștem, după datele informative, vreo 21 schituri, cari parte au fost desființate până la răpirea Basarabiei, parte după aceasta. Iată-le:

1. *Borzești*, județul Orhei, biserica cu hramul „Adormirea“, clădită de doi monahi din Curchi în 1770 ¹⁾).

¹⁾ „Trudă bessarabskago țercovnago istorico-arheologhiceskago obșcestva. = Lucrările societății istorico-arheologică bisericească din Basarabia“, vol. 1, pag. 148.

2. *Butuceni*, județul Orhei, săpat în stâncile din malul Răutului, ar fi fost întemeiat la 1690 (?) ¹⁾.

3. *Cărătura*, județul Hotin, de călugărițe, închis în 1821, călugărițe trecute la Rugi ²⁾.

4. *Cosăuți*, județul Soroca, în malul Nistrului, desființat în 1815.

5. *Cucurezeni*, județul Orhei, biserica „Buna Vestire“, are o icoană a Sf. Nicolae din 1795 ³⁾.

6. *Fântâna-Doamnei*, județul Orhei, de călugărițe, în 1805, prin voia mitropolitului Veniamin Costache cele dela Coșeleuca au cerut să se mute aiurea, fiind multe ⁴⁾. Ele se mutară aici, dar fiind supărate de un proprietar în 1815, se desființează și maicele se duc la Tabăra.

7. *Galița*, de monahi, județul Bălți, desființat în 1809 ⁵⁾.

8. *Ghitici*, de monahi, în Orhei ⁶⁾.

9. *Hârtop*, de călugărițe, județul Orhei, desființat în 1812, călugărițele s'au dus la Hirova ⁷⁾.

10. *Horodiște*, județul Orhei, desființat în 1821.

11. *Ignăței*, județul Orhei, de monahi, cu o biserică din 1793 ⁸⁾.

12. *Lomanova*, de monahi, închis în 1821 ⁹⁾.

13. *Mana*, de călugărițe, județul Orhei, desființat în 1811, maicile trimise la Răciula ¹⁰⁾.

14) *Peștera*, nu departe de Butuceni, în malul Răutului se găsește o peșteră în care odinioară a fost o biserică cu inscripția slavă: „*Această mănăstire a săvârșit-o robul lui Dumnezeu, Bosie pârcolab de Orhei, cu soția și fii săi în cinstea lui D-zeu, pentru ertarea păcatelor sale, Silvestru, leat 7183 (1675)*“ ¹¹⁾. Silvestru este numele starețului sau ctitorului?

15) *Poiana*, de monahi, jud. Soroca, desființat în 1816. ¹²⁾

16) *Popăuți*, de călugărițe, jud. Orhei, desființat în 1816 și călugărițele, o parte, au plecat la Vărzărești. ¹³⁾

17) *Râșca*, de monahi, jud. Orhei, între satele Ivăncei și Ișnovăț. Acolo acum este o biserică a paharnicului Darie Donici din 1776. Inscripția de pe mormântul ficei lui, Ralița este din 1780 și un clopot din 1785. ¹⁴⁾

¹⁾ Ibidem, p. 134.

²⁾ În „*Chișinevschia eparhialnăia viedomosti*“ 1883, No. 16, p.p. 530—551.

³⁾ Localitatea se mai chiamă Cacarezeni, după numele unui arendaș grec, numit Cacarazas. În hârtiile ruse este trecută „Cocorezeni“.

⁴⁾ D. Șcęglov: „*Ob uprazdnênâh monastăreah Bessarabii = Despre mănăstirile basarabene desființate*“ în revista eparhială rusă „*Chiș. eparh. viedomosti*“ No. 16 și 17 din 1898.

⁵⁾ „*Chiș. ep. viedomosti*“, No. 1 din 1881, p. 11 și urm.

⁶⁾ Idem, 1898, No. 24 p. 812.

⁷⁾ „*Arhiva Consistorului din Chișinău*“, *Dielo* No. 284 din 1812 și *dielo* No. 161 din 1817.

⁸⁾ „*Trudâ ist. arh. obșestva*“, vol. I, p. 148.

⁹⁾ *Chiș. eparh. viedomosti*“, 1883, No. 16, p.p. 530—551.

¹⁰⁾ D. Șcęglov: *Op. cit.*, în rev. ep. Chișinăului, No. 16 și 17 din 1898.

¹¹⁾ V. Curdinovskii: „*Peșcernăe hramă Bessarabii = Bisericele-peșteri din Basarabia*“ în *Trud.* vol. X p. 2

¹²⁾ „*Chiș. eparh. viedomosti*“ No. 17 din 1898.

¹³⁾ D. Șcęglov: *Op. cit.* p. 517, *Arh. consist. Chișinău, dielo* No. 403 din 1861 și „*Chiș. eparh. viedomosti*“ No. 17 din 1898.

¹⁴⁾ „*Trudâ istorico-arheol. obșestva*“ vol. I, p. 141; și Șt. Ciobanu: „*Anuarul Com. Mon. Ist. secția din Basarabia*“, 1924, p. 67.

18) *Recea*, în jud. Orhei, biserica ridicată în 1804 cu binecuvântarea episcopului Inochentie de Huși și desființat în 1825.¹⁾

19) *Rezina*, de călugărițe, jud. Soroca, întemeiat de un preot ucrain în 1770²⁾.

20) *Soroca*, de monahi, jud. Bălți ? întemeiat de Diamandache Rosset în 1752³⁾.

21) *Verejeni* sau *Cărătura*, pe malul Nistrului, jud. Soroca.

* * *

Moșiile mănăstirilor din Basarabia închinat la locașurile grecești din răsărit erau în număr de 138 moșii cu un total de întindere de pământ de 229202,80 deseatine, distribuite astfel :

1) Mănăstirilor grecești din Sf. Munte, în deosebi Zografului, 23 moșii cu 49.895,50 deseatine ;⁴⁾

2) Vatopedului, 48 de moșii cu 64.181,72 deseatine ;

3) Sfântului Mormânt, 35 moșii cu 73.958,04 deseatine ;

4) Muntelui Sinai, 13 moșii cu 15.049,15 deseatine ;

5) Sf. Pavel, 6 moșii cu 12.903,86 deseatine ;

6) Xiropotamului, 2 moșii cu 3.474,30 deseatine ;

7) Ivirului 1 moșie cu 1.658,98 deseatine ;

8) Comunităților celor 20 mănăstiri din Sf. Munte, 3 moșii cu 2.541,45 deseatine ;

9) Patriarhiei de Antiohia, 1 moșie cu 1.732,83 deseatine ;

10) Școalei naționale din Constatinopole cu 5 moșii de 3.798,30 deseatine.

Mănăstirile din Moldova-Vechi aveau :

1) Neamțul Vechi avea 13 moșii cu 27.775,22 deseatine ;

2) Mitropolia din Iași, 4 moșii cu 6.887,84 deseatine ;

3) Eparhia Hușului 12 moșii cu 12.740,20 deseatine ;

4) Mănăstirea Pângărați, 1 moșie cu 1.418,65 deseatine ;

5) Mănăstirea Slatina, 3 moșii cu 6.864,72 deseatine ;

6) Biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi din Iași cu 1 moșie de 388 deseatine.⁵⁾

Pământul Moldovei dintre Prut și Nistru, care a fost dăruit atâtor mănăstiri și instituții din Răsărit, după o stranie concepție a trecutului, a vărsat atâta aur pentru interese străine mai degrabă decât pentru ajutarea acelor biserici ortodoxe.

După aceasta, trecând sub stăpânire rusească, veniturile lui au avut o soartă tot așa de vitregă, căci ele au servit intereselor politice ruse și nu neamului nostru, care un veac întreg a purtat pe grumazul lui un jug apăsător, iar asupra conștiinței lui păcatele întunerecului, prin lipsa de școală națională și printr-o biserică robită slujbei unei patrii ce nu a fost a ei.

1) «*Trudă bessar. ucënnoi arhivnoi comissii*»=Lucrările comisiei arhivalice savante din Basarabia» vol. II p. 248 și «*Trudă istorico-arheol. obșcestva*» vol. I, p. 100.

2) «*Chiș. eparh. Vedomosti*» No. 8, din 1881, p. 118.

3) «*Bogoslovskaja enciklopediea*»=Enciclopedia teologică» X. 1909, p. 542.

4) Deseatina, măsură rusă de suprafață—1,092 hectar.

5) Materială—Materiale adunate de reprezentantul zemstvei basarabene. Mitrofan Purișchevici : „*Despre moșiile din guvernământul Basarabiei, închinat sfintelor locuri din Răsărit*”, p. II, Chișinău, 1910, p.p. 388-419.

LEGISLAȚIA

DE C. GEORGESCU-VRANCEA.

Organizarea judecătorească a Moldovei, la epoca când începe ocupațiunea rusească a Principatelor, care se termină prin tractatul dela București din 16/28 Mai 1812 și răpirea Basarabiei, este următoarea :

În fiecare ținut era câte o *judecătorie de ținut*, înființată de Moruzi, condusă de către un judecător de ținut, recrutați din boierimea scăpătată.

Din documentele timpului se vede, că acești judecători obișnuiau să trăiască mai mult la Iași, rămânând în sarcina slujbașilor administrativi, ispravnicilor și pomojnicilor lor, ca să cerceteze pricinile *civile* mărunte din județe.

În materie penală, urmărirea delictelor și crimelor era încredințată *ispravnicilor de ținuturi*, cari lucrau împreună cu *căpitanul de poteră*. Aceștia însă depindeau de Hătmănia din Iași.

Indivizii arestați prin ținuturi, vinovați de fapte mai grave, erau înaintați *Hătmăniei din Iași*, cari îi puneau la popreală la grosul Hătmăniei.

Hătmanul lua interogatorul celor arestați, și, dacă erau nevinovați, îi puneau în libertate.

În caz contrar, cei arestați erau înaintați cu actele încheiate *Marelui Armaș*, care îi băga la închisoarea Armășiei, unde rămăneau până erau judecați de *Divan*, departamentul criminalicesc.

De asupra acestei prime instanțe judecătorești, amestec hibrid de puteri administrative și judecătorești, venea *Divanul* din Iași, denumire generică, cuprinzând următoarele diviziuni :

a) *Divanul judecătoreesc*, care avea în cădere judecarea afacerilor civile și bănești de o mare însemnătate, precum și a afacerilor cu caracter administrativ ;

b) *Al doilea departament al Divanului* avea în cădere judecarea afacerilor civile și bănești de o însemnătate mai redusă ca cele de mai sus ;

c) *Departamentul afacerilor criminale*, care judeca afacerile criminale.

Pe lângă acestea, Divanul mai avea un *departament al trebilor străine*, care judeca neînțelegerile dintre sudiții străini și locuitorii din Moldova.

Cu venirea ocupațiunii rusești, judecătoriile ținutale sunt desființate, rămânând în căderea ispravnicilor și judecarea micilor pricini civile.

Se păstrează organizația Divanului, cu diviziunile arătate mai sus, dar se creiază o instanță de apel pentru acei nemulțumiți cu judecățile Divanului,

numită *Inaltul Divan*, prezidat la început de Mitropolit, iar în urmă de guvernatorul civil rus al Principatelor, care se intitulează : *Rezidentul Divanurilor din ambele Principate*.

Din Basarabia cădeau sub organizarea judecătorească de mai sus nu mai ținuturile : *Grecenii, Codru, Hotărnicenii, Orhei, Soroca și Eșii*.

Până în anul 1807, olaturile Benderului, Achermanului, Chiliei și Ismailului precum și raiaua Hotinului erau sub administrația și . . . justiția turcească. De la 1807 se formează din acestea, ținuturile Hotinului, Tomarova (Reni), Ismail și Bender.

Cari legi erau aplicate în Basarabia la data răpirei ei ?

Divanul Moldovei nu mai consultă Pravila lui Vasile Lupu, fie din cauza rarității exemplarelor din această Pravilă, fie că nu mai corespundea timpului, fie că parte dintre boerii divanului nu cunoșteau limba pământească.

Divanul își bazează hotărârile pe Novelele lui Justinian, ale lui Leon VI și a altor împărați, pe Parafraza Institutelor lui Justinian de Teofil, pe Bazilicale și mai ales pe Manualul legilor sau *Hexabiblonul lui Harmenopol*.

De asemenea se recurge la un număr de hrisoave domnești din trecut, mai ales la acel cunoscut sub numele de *Sobornicescul hrisov* al lui Mavrocordat din 1785.

Insfârșit alături de aceste legiuiri scrise, și uneori mai presus de ele, — Divanul recurge la *obiceiul pământului*.

Care era starea de spirit a timpului cu privire la încrederea de care se bucură justiția la acea epocă ?

O spune cu atâta adevăr Costache Negruzzi în prefața Colecției de legi a Logofătului A. Donici :

„Logofătul cel mare hotără cum vroia, și cum era disposat, și dacă jăluitarul apela la Divan, Divanul sub președința Domnului, ce nu înțelegea nici limba nici obiceiul țării, hotără ca și Logofătul, și jăluitarul nu câștiga alta de cât un adaos de cheltueli și pierdere de vreme. El se înturnă acasă cu lacrimile în ochi și cu *târfăloagele* în sân, rămânându-i speranța că la Domnul viitor își va căpăta dreptate“.

* * *

Prima organizare judecătorească a Basarabiei, sub Ruși, se face în anul 1818. Proiectul de organizare este prezentat de către guvernatorul de atunci al Basarabiei, generalul Bahmeteev, împăratului Alexandru Pavlovici, care îl întărește sub denumirea de *„Asezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei“*.

În linii generale, așezământul acesta este un progres vădit față de starea de lucruri de până atunci, alcătuindu-se instanțe de judecată cu căderi determinate, statornicindu-se modul de numire al judecătorilor și oarecare stabilitate a lor, precum și procedura de urmat în judecarea proceselor.

Se introduce în recrutarea judecătorilor, pe lângă sistemul băștinaș al țării, de numirea lor de către puterea centrală, — sistemul *alegerii* lor din anumite clase sociale.

Sistemul acesta caracteristic, și de proveniență rusească, care s'ar trage din vremurile țarului Ivan III (1497), care a impus boerilor și ofițerilor săi să-și exercite jurisdicția alături de mădularele alese din popor,— figurează pentru prima oară în țările noastre în așezământul din 1818, acordat Basarabiei.

El va figura de asemenea și în Regulamentul organic, cu care Kiseleff peste 20 ani va înzestra Principatele române.

Sistemul acesta al alegerii judecătorilor cel puțin pentru parte din instanțele judecătorești, va subsista ca un fir roșu dealungul întregii organizațiuni judecătorești existente în Basarabia sub Ruși, culminând în instituția *Șofenilor*, cu cari Guvernul provizoriu al lui Kerenschi caută să contrabalanseze influența judecătorului profesionist, cel puțin pentru judecătoriile de pace.

Primăria Municipiului Chișinău.

Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

Prin așezământul din 1818 justiția din Basarabia se împarte de :

- I. *Judecătoriile ținutului* (un fel de Tribunale).
- II. *Judecătoriile criminalicești și politicești* ale Oblastiei (un fel de Curți de Apel).
- III. *Verhovnâi Sfat al Oblastiei*, cu caracter mixt administrativo-judiciar, având căderea de supremă instanță.

Pe lângă acestea, mai funcționă o jurisdicție specială pentru hotărnicii, numită „*Contora hotărnicilor*“.

Judecătoriile ținutale erau câte una de ținut. Și cum la acea epocă Basarabia era împărțită în 6 ținuturi : al Hotinului, Eșului, Orheiului, Benderului, Akermanului și Ismailului, erau prin urmare de toate, șase judecătorii ținutale.

Ele se compuneau din un *președinte* și doi *cileni* (membri). Președintele era numit de stăpânire, iar cilenii erau aleși de boierimea ținutului și întăriți de General Guvernatorul Podoliei.

La judecătoriile ținutale se judecau de 3 ori pe an: dela 20 Februarie—20 Martie, dela 15 Mai — 1 Iulie și dela 1 Noemvrie—20 Decemvrie.

Este interesant de reținut pentru cei cari se ocupă cu trecutul nostru juridic, că procedura de judecare înaintea acestor instanțe, urmărea soluționarea cât mai grabnică a pricinilor.

Plângerile urmau să fie adresate în primele 4 zile ale celor trei vadele, și trebuia să cuprindă ca și azi „lămuriri asupra ființei pricinei“, arătând și averea pârîtului, din care se va împlini datoria.

Ea se făceau în două exemplare: unul rămânea la judecătorie, trecându-se în rezumat într'un izvod, iar celalt exemplar împreună cu o *povestcă* (citație), semnată de cilen, se trimetea pârîtului, printr'un *mozil*, din cei patru însărcinați cu aceasta.

Primind povestca, pârîtul în soroc de 15 zile, trebuia să răspundă personal sau prin *vechil* (procurator), expunând opunerile sale la reclamație, alăturând și documenturile de cari se servește.

Când pârîtul nu venea la termen, era amendat în folosul reclamantului, iar dacă lipsea și adoua oară, atunci reclamantul era obligat să-și depună documenturile cu izvod, și să *jure* că nu mai are alte acte. Apoi începea cercetarea pricinei și în urmă se dădea hotărîrea.

Dacă pârîtul se prezintă, atunci judecătoria obligă pe ambele părți să depună toate actele de cari se servesc și apoi să *jure că altele nu mai au*.

Apoi le dădea un termen ca să ia cunoștință de actele produse și apoi să răspundă în replică.

După aceea judecata intră în chibzuire și dădea hotărîrea potrivit *pravidelor Moldovei*.

Din expunerea de mai sus se vede că ceea ce a căutat legiuitorul nostru din 1925 să soluționeze prin legiuirea sa asupra rezolvării urgente a proceselor, — preocupase pe legiuitorul din 1818, care căutase să-i dea o deslegare în multe puncte asemănătoare cu acele cuprinse în legiuirea din 1925.

Limba întrebuințată în ședință, este acea *moldovenească*.

Iată ce se recomandă prin așezământ, judecătorilor: „cilenurile judecătoriilor ținutale, mulțumindu-se cu leafa ce li s'a hotărît dela haznaoa Impărătească, nu au dreptate a cere dela acei ce se judecă, niscaiva răsplătiri în „bani sau daruri de lucruri pentru pricinele ce se vor căută, căci ei se vor su-pune răspunderii, ca și pentru jăfuiri“.

Este, prin urmare, o dispozițiune ceva mai drastică decât acea cuprinsă în pravilele boierului moldovean Donici, care în un caz similar se exprimă astfel:

„Judecătorul să nu primească peșcheș, decât puțin lucru, care este spre mână, care sau spre băutură“.

Judecătoria Oblastiei, se compunea din două secții:

a) Judecătoria criminalicească, cu un președinte, trei sovietnici (consilieri) și un asesor, având căderea să judece afacerile criminale venite în apel dela judecătoriile ținutale.

b) Judecătoria politică, compusă din un președinte și patru sovietnici,— se ocupă cu afacerile civile venite în apel dela judecătoriile ținute, precum și cu cele financiare.

Președintele și câte un consilier, eră numit de stăpânire, iar ceilalți consilieri erau *aleși* pe câte 3 ani, de boerime, și întăriți de Guvernatorul Podoliei, de care atârna atunci oblastia Basarabiei.

Pe lângă aceste instanțe judecătorești, figură câte un *procurator*, numit de cârmuire, având rolul de minister public.

Verhovnîi Sfat al Oblastei, eră compus din un președinte, patru cileni și șase deputați.

Președintele eră generalul-Guvernator al Podoliei.

Cilenii (membrii) erau guvernatorul civil al Basarabiei, vice-guvernatorul și cei doi președinți ai judecătoriilor.

Deputații erau aleși din sânul boierimei pe termen de 3 ani și întăriți de General-Guvernatorul Podoliei.

Limba întrebuințată în Supremul Sfat, eră cea rusească și *moldovenească* pentru *afacerile financiare și criminale*, păzindu-se legiurile Rusiei, cu observarea dreptăților și obiceiurilor pământului.

Pentru pricinele de judecăți *politicești* (civile) și de hotărnicii, se întrebuințează limba moldovenească, iar judecățile se făceau pe *temeiul legilor și obiceiurilor Moldovei*.

* * *

Cum se vede, în prima fază a stăpânirii rusești în Basarabia, *limba moldovenească* intră în pertractarea majorității proceselor, ca limbă de judecată, iar legiurile după cari se călăuzesc judecătorii sunt legiurile și obiceiurile moldovenești, afară de procesele penale și fiscale.

Desființându-se în anul 1825, Statul Suprem al Oblastei și atribuțiile lui trecând asupra Departamentului al doilea al Senatului din Petersburg, toate dosarele trimise în recurs, urmau a fi judecate tot conform *legilor și obiceiurilor basarabene*.

Pentru aceasta, Tribunalul politic din Chișinău, eră obligat ca odată cu dosarul să înainteze Senatului extrase în traducere rusească după legile și obiceiurile locale, după cari se călăuziseră judecătorii la pronunțarea hotărârilor.

La aceeaș epocă, guvernatorul depe atunci al Basarabiei, Bachmetiev, înstitui o comisiune de juriști moldoveni, care după mai mulți ani de lucru, elaborează un proiect de legiuire civilă redactat în limba franceză sub titlul „Projet du code civile pour la Bessarabie“.

Asupra acestui proiect de codificare, unul dintre colaboratori, *Manega*, basarabean și titrat din Paris, publică câteva lucrări, în cari arată spiritul modern, în care se concepuse acel proiect de codificare.

Basarabia eră să aibă cinstea să se prezinte cu o codificare civilă, care să anticipeze cu 40 ani introducerea Codului Napoleon, dar nu o traducere servilă, ci o contopire rațională a principiilor din dreptul roman cu acelea ale Codului Napoleon.

Această bună porneală, pe tărâmul legislativ, care ne-ar fi îngăduit în prezent să reinodăm cu ușurință firul rupt în 1812, — din nefericire este brusc întreruptă prin regimul centralist și autocrat, inaugurat în Rusia, prin suirea pe tronul împărăției a lui Nicolae Pavlovici.

Prin așezământul său din 29 Fevruarie 1828 se aruncă un giulgiu asupra începutului de organizație judecătorească locală și națională, care reușise să se înfiripeze în Basarabia.

Limba moldovenească este exclusă cu desăvârșire dela orice autoritate publică din Basarabia.

Măsura noului împărat, luată sub impulsivitatea spiritului său autocrat, se menține până la alipirea Basarabiei la Patria-Mumă, deși în acest interval

Inchisoarea din Chișinău.

Colecțiunea Comisiunii Mon. Istorie. Secția Basarabiei.

s'au succedat și împărați însuflețiți de un spirit larg și conciliant ca împăratul Alexandru al II-lea.

Se mențin, ce e drept, legiurile locale ale Basarabiei, dar traduse în rusește.

Iar dintre aceste legiuri, se rețin ca legiuri locale: *Cartea lui Armenopol*, o compilație după legiferările romane și bizantine, *Prescurtarea după legiurile împărătești ale logofătului Andronache Donici*, despre a cărui erudiție în ale legilor, se dusesse vestea, spunându-se chiar în glumă că :

Dacă ai vre-o judecată
Mergi la Donici de te-arată,
Căci el până și în pilaf
Îți găsește un paragraf.

Și în fine *Sobornicescul hrisov al lui Mavrocordat din anul 1785.*

În loc ca să se continue inițiativa luată de Bahmetiev, de a se înzestra Basarabia cu o legislație proprie, — guvernul rus se marginește să traducă în rusește manualele și hrisovul de mai sus, să le boteze cu titulatura »legiuri locale«, și să oblige pe judecătorii ruși cari vor începe să acapareze justiția basarabeană, ca să le aplice în practica vieții juridice basarabene.

Majoritatea judecătorilor ruși, ne având cultura clasică trebuitoare, pentru a aprofunda știința dreptului roman și bizantin, al cărei exponent erau cele două manuale pomenite mai sus, încep să le ocolească, să le boicoteze, și să aplice tot mai temeinic codul civil rus, în locul unor legiuri pe cari le considerau drept »incoherente și confuze«.

În potriua acestei procedări, Casația rusă reacționează în ultimele vremuri, — căutând se restabilească câmpul de aplicare al ziselor legiuri locale, cu toată încăpățânarea instanțelor de fond.

În ceea ce privește »obiceiul pământului«, care în Moldova avea aceeași putere ca și legea scrisă, ba chiar având precădere când se întâmplă să vie în conflict, — nici nu este pomenit în așezământul lui Nicolae Pavlovici. Ba Casația rusă afirmă, că prin suszisu Așezământ s'a abrogat aplicarea obiceiului pământului ca normă obligatorie pentru judecătorii din Basarabia.

Se temeau oare stăpânitorii Basarabiei, că subsistarea »obiceiului pământului« în care se încheagă adevărată viață juridică a norodului basarabean, va fi mărturia cea mai vie a nedreptății actului săvârșit de ei în 1812?

Nu făcea parte, expulsarea, din viața juridică a moldovenilor, a acestei norme de orientare juridică, — din o sumă de măsuri, prin cari Rușii căutau, cu prilejul ori cărei ocupații în Principate, să îndepărteze *tot ce era specific național*, întronând principii de organizare și distribuirea justiției specific rusești?

Așa au încercat să facă sub ocupația lui Rumianțof în timpul oblăduirii Ecaterina II, așa au procedat în Basarabia, — așa a încercat să facă Kiseleff prin Regulamentul organic cu care înzestraseră amândouă Principatele.

Un cercetător atent, va putea descoperi cu ușurință, cu prilejul tuturor acelor ocupațiuni rusești, sistemul de desrădăcinare a normelor de organizare a justiției băștinașe și înlocuirea lor, cu norme specific rusești.

Rețin în treacăt, principiul *recrutării* judecătorilor, care în țările noastre, în totdeauna au fost *numiți* de Domnitor, sistem înlocuit în Basarabia în parte prin acel al *alegerii*, și care a trecut și în Regulamentul organic.

Sistemul acesta, care cum am văzut sub Așezământul din 1818 era mixt, sub oblăduirea lui Nicolae Pavlovici, tinde să se transforme în tribunale pentru principalele clase sociale din Basarabia, cu membrii aleși din clasa socială respectivă.

În același timp, prin acest mod de selecționare a judecătorilor, se năzuește la crearea unei preponderențe a elementului *neprofesional* judecătoresc, asupra aceluia de carieră.

* * *

La alipirea celor trei județe din sudul Basarabiei, de Moldova, în urma

tratatului dela Paris, — organizația lor judecătorească, fu astfel rânduită de *Căimăcănia* de atunci :

În târgurile din Reni, Chilia și Vâlcov, se înființează câte un *județ*, în locul fostelor *ratușe* rusești. Județul judecă afaceri bănești, până la 240 lei vechi.

În coloniile bulgărești, la sate se instituesc așa numitele *județe coloniale* compus din *vornicul* satului și din doi asesori.

Peste mai multe sate, se rânduesc *ocolași* cari judecă iarăș cu doi asesori.

Toți acești magistrați de țară, sunt *aleși* de obștea satului dintre gospodarii cu „bune purtări, și cari servesc de pildă în gospodărie, agricultură, grădinărie, și în știința ținerii tamazlăcurilor“.

Peste căderea acestor județe târgovețe și sătești, s'a instituit un *Tribunal* la Ismail numit *Tribunalul județean al Basarabiei Moldovene*, compus din un președinte și doi membri numiți de Guvern, și din 3 asesori aleși de obștia orășenilor.

De asemenea la Cahul, se înființează o judecătorie cu competența tribunalelor ținutale din Moldova. Căimăcănia din Iași, hotărăște ca judecățile să se facă în *limba moldovenească*, iar hotărârile vor fi bazate pe *legile țarei*, respectându-se numai drepturile câștigate sub guvernul precedent după legile domitoare în Rusia.

* * *

Sub domnia țarului Alexandru II „Liberatorul“, se încep în Rusia o serie de reforme, cari dacă ar fi fost continuate și aplicate în mod cinstit, ar fi ferit-o de strașnicele convulsii sociale în cari se sbate și astăzi.

Prin legea din Noemvrie 1864, se stabilește organizarea judecătorească care a funcționat și în Basarabia cu oarecari modificări, până la alipire.

Instanțe speciale pentru sate numite *judecătorii de pace*, cu drept de apel la *congresul judecătoriilor de pace*, și instanțe speciale de orașe, *judecătorii orășenești*, — apoi *Tribunale regionale*, cu o competență proprie cu instanța specială de apel la *Palat* și în fine *Senatul* din Petrograd, instanța de casare pentru întreaga Rusie.

Noua lege de organizare judecătorească, alcătuia un progres vădit față de justiția pe *clase* a lui Nicolae Pavlovici, întrucât pe de o parte menținând pentru instanțele judiciare dela sate și pentru judecătoriile orășenești, sistemul electiv, pe lângă *censul*, care se cerea candidaților, dă precădere acelor cari aveau anumite studii, sau practica justiției, timp de cel puțin cinci ani.

Inceputul inaugurat în anul 1864, ar fi condus, cu multă probabilitate la o justiție uniformă pentru toate clasele sociale, și la treptata restrângere a sistemului electiv, și înlocuirea lui prin sistemul numirilor din elementele profesionale și specializate în judecarea proceselor.

Din nefericire, reacțiunea ce se produce sub urmașul „Liberatorului“, sub țarul Alexandru III, oprește procesul de evoluție al justiției rusești.

Printr'un ucaz dat în anul 1889, se restabilește justiția elementelor neprofesionale, și pe clase sociale.

La țară se organizează așa numitele judecătorii de voloste, alcătuite din un președinte, asistat de trei asesori numiți *sudieci* sau *zasidateli*, având ca secretar pe *piserul* volostei.

Această jurisdicție sâtească, cu o competență bănească destul de mare, se recrutează prin *alegere* dintre sătenii din voloste.

Afacerile judecate în primă instanță de judecătoriile de voloste, merg în apel la *congresul zemschi nacialnicilor*, cari înlocuesc fostul congres al judecătorilor de pace.

Acești judecători administrativi, creațiune a timpurilor reacționare de sub țarul Alexandru III, represintă amestecul disolvant al puterii executive, în împărțirea justiției. Pe de altă parte, recrutați prin alegere din clasa *dvorenilor* (boierimei), înfățișează icoana timpurilor blagoslovite ale țarului Nicolae Pavlovici.

Sub răposatul țar Nicolae II, se începuse în anul 1912, să se reorganizeze justiția de pace pe noi baze, dându-se precădere elementului profesional, — reorganizare care urmă să se aplice în Basarabia în anul 1915.

Războiul mondial, a împiedecat această extindere și în Basarabia, așa că până în Aprilie 1917, se menține în Basarabia instituția judecătoriilor de voloste și a *zemschi nacialnicilor*.

Revoluția și Guvernul provisoriu, desființează aceste instituțiuni zămislite în dreptul reacționar al vremurilor lui Alexandru III.

În locul lor, Guvernul provisoriu, — revine la organizarea judecătorească de sub Alexandru II, organizând judecătorii, având în capul lor câte un judecător ales de *zemstve*, *necerându-se nici un cens*, ci numai anumite studii sau practica de cinci ani în ale dreptului.

În apel, afacerile dela judecătorii mergeau la congresul judecătoriilor, prezidat de un judecător al tribunalul regional din Chișinău.

Organizația tribunalului regional din Chișinău și a celorlalte instanțe superioare, rămăsese cu puține schimbări, aceeaș cu acea instituită în 1864.

Aceasta, este starea de lucruri în care se găsește Basarabia din punct de vedere al organizării justiției, în anul 1918, la alipirea ei de Patria-Mamă.

În privința dreptului în vigoare, — în materie civilă se aplicau așa zisele *legiuri locale basarabene*, — arătate mai sus, împreună cu *obiceiul pământului* atunci când un text expres din legiuirile locale sau când părțile înțelegeau să se refere la el.

În caz de insuficiență a legiuirilor locale instanțele judecătorești recurgeau la dreptul civil rusesc. — În ceea ce privește dreptul și procedura penală, și cel comercial, — se aplica cele rusești.

BASARABIA PRIVITĂ DE STRĂINI

DE IOAN I. MACOVEI.

„Națiunea este ceva subiectiv în esență, adică ea este o însușire a conștiinței, bine determinată“.

Ellinec.

I.

Naționalitatea, ca factor social, are rădăcini în timpurile vechi, dar formarea naționalităților este un fenomen al timpurilor moderne, este un factor de o mare importanță în viața politică și socială a omenirii. O singură întrebare se naște, dacă ne gândim la problema naționalității: ce e națiunea? Mai mulți oameni de știință — istorici, sociologi, filosofi și scriitori — au răspuns la această întrebare, căutând să dea concepției de națiune o definiție cât se poate de explicativă și adevărată. Unii din ei căutau, în primul rând, să evidențieze în această concepție mai multe însușiri de natură externă, obiectivă și anume: *rasa*, ca unitate antropologică, *teritoriul* geografic, ca o condițiune externă a formării naționalității, ca factor obiectiv care imprimă caracterului colectiv al unei națiuni trăsături proprii; alții insistau mult asupra *religiei* și a *limbii*.

Religia, căci este prea cunoscut faptul, că în viața unui popor, în anumite momente din evoluția lui sufletească, tradițiile religioase, unitatea cultului și a concepției religioase constituesc poate fermentul cel mai puternic al unității naționale: se crede pe drept cuvânt că Evreii și Armenii cu greu și-ar fi păstrat unitatea lor națională, dacă nu s'ar fi deosebit din punct de vedere religios de celelalte popoare, cu cari au conlocuit în decursul veacurilor.

Limba, căci ea, servindu-ne ca mijloc de comunicare, este în același timp și forma exterioară cea mai fidelă a conținutului sufletesc — a cugetării, a afectivității și, ca atare, ea este expresiunea cea mai evidentă a naționalității: iată de ce se pune atâta preț pe limbă atunci, când se vorbește de naționalitate.

Dar toate aceste însușiri ale naționalității, ca note externe și obiective, nu sunt indispensabile și nu constituesc ceva esențial și absolut propriu aceluia complex de oameni, care se numește națiune.

Rasa, ca unitate antropologică, nu este o însușire indispensabilă a naționalității, căci unele națiuni mari ale timpurilor noastre nu prezintă acea unitate antropologică de rasă: națiunea germană, s. ex., s'a format din elementele ger-

mane propriu zise, chelte și slavone; poporul rus — din elementele slave, finice și turco-tatare; poporul italian reprezintă un fenomen și mai complicat din punct de vedere al elementelor antropologice componente; poporul ebraic, care se crede, este cel mai curat ca rasă, în realitate și el este compus din diferite elemente antropologice.

Teritoriul comun constituie numai una din condițiile formării naționalității, dar nu și a existenței ei. Este adevărat, că toate naționalitățile de astăzi s'au format pe anumite teritorii; dar odată formându-se, legătura lor cu teritoriul nu mai rămâne indisolubilă: istoria ne arată, că unele popoare, formate ca naționalitate, veacuri întregi locuiesc și se dezvoltă pe teritorii străine, fără a-și pierde individualitatea lor ca națiuni; așa sunt, de ex., coloniștii germani și polonezii în fostul imperiu rusesc, nemții în partea de est a Austriei; unele națiuni sunt pe cale să-și piardă teritoriul — Armenii, iar Evreii, de ex., națiunea cea mai rezistentă și expresivă, și-a pierdut cu desăvârșire orice legătură cu vechiul său teritoriu, devenind un popor fără patrie, fără țară.

Deasemenea și religiunea este tot o condiție pentru formarea naționalității, dar nu un factor esențial al ei; când poporul înaintează pe calea progresului și a culturii, când rolul ideilor devine din ce în ce mai însemnat în viața socială și culturală a națiunii, influența religiei asupra conștiinței naționale a maselor scade.

Factorul esențial al naționalității, adevărata ei însușire este conștiința de neam, de rasă, acea unitate de concepție, de înclinări și de aspirațiuni, care izvoarăște dintr-o structură sufletească comună și uniformă la oameni de acelaș neam. Știința psihologiei ne explică, că această structură sufletească are la bază anumite determinări morfologice comune ale sistemului nervos produse de hereditate, tendințe sistematizate, corelațiuni dinamice, atitudini, mișcări de adaptare, etc., cu sediul lor în materia sistemului nervos. Aceste elemente inconștiente constituiesc determinismul static și dinamic al ființei omului și numai ele ne pot explica mersul conștiinței¹⁾. Vedem un munte și admirăm frumusețea liniilor cul-

Un boer moldovean din Basarabia din primele decenii a veacului al XIX-lea (Ion Chiruș).

¹⁾ Rădulescu-Motru, „Curs de psihologie”, cap. VI

minante, bogăția și varietatea vegetației depe coastele lui, privim cu curiozitate mai multe formațiuni geologice, cari se prezintă ochiului nostru la prima vedere. Explicarea și unora, și altora ne-o dă stratificarea geologică a solului produsă de treptata răcire a scoarței globului. Pentru viața psiho-fizică a omului „stratificarea geologică a solului“ este acea forță dinamică și statică, care determină și explică mersul conștiinței nu numai a unui om, ci și a poporului întreg, adică mersul conștiinței națiunii, care, cum am spus mai sus, este singura însușire esențială a națiunii. Conștiința națională aplicată în anumite atitudini devine caracter național.

În formarea caracterului național forța dinamică constituie factorul principal, care nu trebuie confundat nicidecum cu alți factori, precum este comunitatea de idei, de tradiții istorice și credinți religioase, literatura comună, etc.: acești factori nu formează caractere, ci creiază o apropiere sufletească între oameni și atâta tot.

Moldovenii din Basarabia, făcându-și studiile secundare și universitare în Rusia, trăind o viață întreagă sub influența culturii rusești în ceea ce privește istoria, literatura, arta, etc., s’au apropiat sufletește de pătura intelectuală rusă, dar cât privește caracterul și-au păstrat toate însușirile și particularitățile sufletești proprii națiunii române; acelaș lucru se poate spune și despre Românii ardeleni și bucovineni.

Caracterul național dezvoltat în condițiuni normale se afirmă într-o activitate vie în domeniul vieții practice, intelectuale, în artă. Întreaga sumă a creațiunilor constituie conținutul culturii naționale. Atât cultura națională, ca creațiune, cât și caracterul național, ca putere creatoare, nu reprezintă ceva absolut constant, neschimbător: și una, și altul evoluează, alimentându-se în procesul de creștere și dezvoltare cu elemente străine.

Mai multe popoare vechi în creșterea și dezvoltarea lor ca naționalități s’au alimentat cu elementele altor culturi străine: poporul grec și cultura națională elină s’a format sub influența puternică a elementelor feniciene și egiptene; cultura romană și-a însușit în cea mai mare măsură elementele culturii grecești; culturile naționale ale popoarelor Europei de astăzi și-au asimilat cele mai prețioase elemente elaborate de geniul atâtor și atâtor națiuni ale timpurilor vechi și ale timpurilor noi. Elementele străine, combinându-se cu elementele proprii ale culturii naționale respective, acomodându-se împrejurărilor și condițiunilor vieții unui popor, iau o culoare originală și specifică și devin astfel un element nou al culturii națiunii și o trăsătură proprie caracterului național.

În evoluția unei naționalități se observă un fenomen foarte interesant și în acelaș timp și eloquent, căci el ne explică în mod netăgăduit care este purtătorul adevărat al unei naționalități: este acea legătură între direcția de dezvoltare a ei și clasa socială, care exprimă ființa etnică a națiunii. Această legătură ne-o ilustrează istoria omenirii. Cunoaștem din această istorie, că forma socială primitivă a naționalității a fost tribul; această unitate etnică primitivă se caracterizează prin legăturile de sânge ale oamenilor și prin teritoriul comun. Dar naționalitatea în această formă socială primitivă încă nu este „ființă“

etnică: ne fiind consolidată prin legături și interese culturale, economice, ci unită numai prin obârșia și teritoriul comun, ea la prima încercare își pierde conștiința de unitate etnică și se asimilează cu popoarele cetro-pitoare. Istoria ne dă destule exemple de această natură.

Naționalitățile în înțelesul adevărat al cuvântului, adică acele mase mari de oameni, cari locuiesc pe teritorii imense și au o ființă etnică pronunțată, s'au format târziu și acest moment coincide cu diferențierea acelei mase după clase sociale, adică cu apariția în Europa a acelei organizări politice, care se numește Stat. Clasa socială privilegiată în această nouă organizare politică devine singura expresiune a naționalității. Lipsită de griji, necunoscând munca zilnică istovitoare pentru existență, trăind sub scutul ocrotitor al puterii Statului, ea, acea clasă privilegiată, și-a întrebuințat energia pentru asimilarea elementelor culturii generale (universale), cari corespundeau și spiritului epocii și intereselor ei de clasă și, întrucât asimilarea acestor elemente era în vederile și interesele clasei privilegiate, ea caută să le răspândească și în masele largi ale poporului de jos. Astfel tradițiile primitive și credințele naive ale vechilor triburi au fost înlocuite cu religiunile universale și în felul acesta s'a pus capăt diferențierii popoarelor și s'a început închegarea acelor mase mari, cari astăzi se numesc națiuni sau naționalități. Cu cât societatea eră mai democratizată, adică poporul era mai activ, producția muncii lui mai intensă și mijloacele de comunicare mai efective, cu atât și asimilarea culturii venite de sus era mai temeinică, punându-se astfel bazele conștiinței naționale.

Acolo unde masele rămăneau inerte și pasive, conștiința de neam și de rasă era foarte slabă, iar națiunea — fără putere de rezistență.

Când cultura antică s'a concentrat numai în știința, filosofia, literatura, arta și vieța unei singure clase sociale, celei privilegiate și suprapuse, devenind astfel expresiunea ființei etnice a acelei clase, fără a pătrunde în masele largi de jos, ea se prăbușește când dispare purtătorul ei — clasa socială privilegiată, iar poporul de jos rămâne pur și simplu ca material brut pentru formarea altor naționalități cu o ființă etnică mai pronunțată.

În Europa din evul mediu promotorii culturii naționale au fost feodalii, cavalerii. În cântecele menestrelor, în romanțele *poezilor provansali* se creau germeii literaturilor naționale, vibra conștiința de neam și de rasă. Dar trece evul mediu, dispar feodalii și cavalerii și cu ei întreaga epocă; vin timpurile moderne cu semnul lor caracteristic — diferențierea claselor sociale; apare o nouă clasă — clasa mijlocie — burghezia, funcționăria, care deodată se afirmă ca ființă etnică, luând parte activă la crearea culturii naționale. Dar poporul? Ca și în timpurile vechi, el trăia izolat, pastrându-și obiceiurile rasei; naționalizarea acestei mase în sensul împărtășirii ei la cultura claselor suprapuse se făcea cu greu, căci lipsea promotorul cel mai puternic al culturii — școala primară, și — istoria s'a repetat: soarta naționalității devine legată strâns de exponentul său — de clasa socială care o reprezintă prin cultura sa și adesea ori o catastrofă socială, un război sau alte fenomene, având ca rezultat căderea

clasei sociale, aduceau după sine sau o stagnare în dezvoltarea firească a naționalității, sau desnaționalizarea completă și înstrăinarea masei de jos. Istoria ne dă mai multe exemple de această natură. În veacul al XVI dezvoltarea națională a popoarelor ucrainean și lituan se oprește din cauza că clasele conducătoare ale acestor popoare, nobilimea și burghezimea, își pierduseră ființa lor etnică, asimilându-se cu Polonezii; același lucru s'a întâmplat și cu poporul ceh: după lupta sângeroasă dela Muntele Alb clasa cehă-conducătoare-aristocrația și burghezia părăsind țara, a fost înlocuită cu învingătorii – nemții; rezultatul a fost că națiunea cehă dispare de pe scena Europei pentru câteva veacuri; chiar în veacul al XVIII-a ea este încă considerată ca o națiune moartă, fără viitor („eine geschechtslose Nation“, cum spuneau nemții).

Mănăstirea Condrița.

Dar iată că pe la sfârșitul veacului al XIX se observă în viața statelor europene un nou fenomen: revine naționalitățile degradate și asuprite; mai multe popoare se unesc și formează o naționalitate cu aceeași limbă și trecut; ele opun o rezistență eroică tendințelor de deznaționalizare și asimilare chiar dacă aceste tendințe vin dela o naționalitate mai puternică ca cultură și organizare de stat; apar eroii neamului, apostolii ideii naționale. Așa, spre exemplu, în Austria Cehii, Slovicii, Ucrainenii, Croații și Românii-Ardeleni își manifestă hotărât ființa lor etnică, opunându-se cu îndârjire tendințelor Nemților și Ungurilor de deznaționalizare și asimilare. În Rusia același lucru îl fac Lituanii, Latâșii, Estonii, Finezii și Moldovenii-basarabeni. Această trezire a conștiinței naționale în veacul al XIX se datorește faptului, că purtătorul ei, poporul, s'a redeșteptat, a devenit un factor conștient în viața naționalității; democra-

tizarea vieții și naționalizarea ei sunt două procese paralele și idea naționalității este strâns legată cu democratismul veacului al XIX prin origina sa și prin soarta comună.

II.

Astfel se prezintă problema naționalității în lumina istoriei. Am ținut ca înainte de a trece la subiectul anunțat să dăm definiția științifică a naționalității și să expunem evoluția ei pentru următorul motiv. Este și acum multă lume dispusă a privi această problemă ca un anacronism al timpurilor moderne; ea crede că astăzi alte probleme trebuie să preocupe omenirea *fără deosebire de neam și de rasă* — problemele culturale, sociale, economice și politice. Privită deci sub prisma acestor probleme, „chestiunea Basarabiei“ s’ar reduce la câteva soluții imediate: dați-i provinciei mai multă cultură indiferent de proveniența ei, o organizare socială modernă, puneți în valoare bogățiile ei naturale și dați-i forma politică dictată de interesele ei culturale, sociale și economice, fie republică independentă, fie autonomie provincială sau confederație, și întreaga „chestiune“ este pe deplin rezolvată.

Noi credem însă că o asemenea soluționare a problemei Basarabiei este greșită în fond, pentru că toate soluțiile de mai sus au la bază completa ignorare a sufletului poporului Moldovenesc, a acelei conștiințe, care, redeșteptată și îndrumată, singură își va croi soarta sa în toate domeniile vieții. Prin urmare o deosebită atențiune față de această conștiință, de această „naționalitate“ se impune și atuncea orișice minte obiectivă trebuie să-și dea seama, dacă populația basarabeană este o naționalitate, sau, cum am văzut în motto, o „insușire a conștiinței bine determinată“ și dacă ea a trecut prin fazele evolutive stabilite de istoria omănirii.

În rândurile ce urmează vom arăta mărturisirile străinilor — călătorilor, funcționarilor — cari dela sfârșitul veacului al XIV au trecut prin Basarabia, au stat acolo și s’au pronunțat asupra caracterului etnic al populației ei băștinașe, asupra stării ei sufletești, sociale, culturale etc.

Potrivit definiției naționalității, vom căuta să relevăm din materialul vast acela, care se referă la acea definiție.

Călătorii străini apar pentru prima dată pe pământul românesc deabia pe la sfârșitul veacului al XIV; înainte de această epocă nu avem nici un străin, care să fi trecut prin țara noastră și să fi lăsat o descriere. Domnul profesor N. Iorga ¹⁾ astfel explică acest fapt. Înainte de veacul al XIV erau două mari drumuri, cari legau Apusul Europei cu Răsăritul ei — cu stepa rusească pe de-o parte, și cu Adrianopolul și Constantinopolul pe de altă parte. Unul din aceste două drumuri, pornind din părțile germanice ale Europei apusene, dela cunoscuta „Asociație Hansa“ trecea prin Galiția spre regiunile sudice ale Rusiei: era cea mai însemnată arteră, prin care se făceau mari transacții comerciale între capitalul „Asociației“ și piața stepei rusești.

¹⁾ „Istoria Românilor prin călători“, vol. I, pag. 2—5.

Alt drum, obișnuit pe vremea Bizantinilor, străbătea peninsula Balcanică, trecând din Europa centrală prin Ungaria, regiunea Nișului și a Vidinului, spre Adrianopol și Constantinopol.

Aceste două drumuri, ca două linii cu punctul de întretăiere la răsărit, formau un triunghi și pământul românesc era cuprins „ca o regiune fără rost în cultură“ ¹⁾ în acel triunghi. Pe la sfârșitul veacului al XIV-lea și mai târziu legăturile între popoare devin din ce în ce mai strânse; se creiază alte căi de comunicație între Apusul și Răsăritul Europei, mai scurte, cari treceau prin țările românești; dela această epocă mai mulți călători străini cu diferite misiuni: comerciale, politice și culturale calcă pe pământul românesc, unii dintre ei trec și prin Basarabia de astăzi și în „memoriile“ lor, în descrițiile călătoriei fac unele constatări și aprecieri prețioase asupra acestui colț răsăritean al vechii Moldove.

Cei dintâi călători, cari au străbătut pământul Basarabiei, sunt: francezul Fourqueveaux, italianul Botero și olandezul Dousa; toți trei sunt aproape contemporani.

Fourqueveaux, diplomat francez, după o călătorie în orient, se întoarce prin Moldova, trecând pe la gurile Dunării, Chilia, Cetatea-Albă, pe atunci în posesiunea Turcilor, Bugeac, părțile dinspre Orhei și Soroca, și se îndreaptă spre Iași. La gurile Dunării călătorul admiră pescăriile mari turcești; în Bugeac întâlnește cete de cazaci nomazi, cari făceau drumurile nesigure; la Cetatea-Albă vizitează cetatea, mahalalele dimprejur pline de țințari, pe cari, cum se vede, i-a simțit; în părțile orheiene și sorocene se distrează și cu vânatul. La Iași diplomatul francez rezumează tot ce-a observat și deduce, că „țara e foarte bogată, pământ negru; heleșteie sunt pretutindeni“ ²⁾, iar cu privire la populație recunoaște originea ei romană și latinitatea limbii cu toate elementele ei străine—„italiene, slave, grecești, turcești și mai multe altele“ ³⁾.

Italianul Botero a trecut prin Moldova în anii 1580—1590; el definește Basarabia în sensul ei adevărat istoric: „Basarabia este deasupra mării, unde e Cetatea-Albă“ și apoi descrie Moldova întreagă, relevând că locuitorii nu prea lucrează, sunt leneși și bețivi și că lenea lor se explică prin mulțimea terenurilor și rărima populației ⁴⁾.

Olandezul Dousa, al treilea călător străin din acea epocă, a trecut prin Moldova în anii 1597—98. Descrierea călătoriei lui este mai mult o însemnare a localităților, căci autorul e rezervat în ceea ce privește explicațiile și aprecierile asupra acelor localități și a populației. El a văzut Hotinul, Ismailul și Bolgradul (Belgorodul—Cetatea-Albă?), ceea ce e important, căci ne dă indicii sigure, că cele două localități din urmă nu sunt atât de noi, cum se crede ⁵⁾.

¹⁾ *Istoria Românilor prin călători*, pag. 5.

²⁾ *Ibidem*, pag. 161.

³⁾ *Ibidem*, pag. 161.

⁴⁾ *Ibidem*, 174.

⁵⁾ *Ibidem*, 210.

În Iulie al anului 1766 baronul de Tott, agent diplomatic al Franței, pleacă din Paris spre Tătari, având misiunea specială de a încheia un tratat de comerț cu hanul tătarăsc. Intrucât drumul baronului trecea prin Moldova—pe la Hotin, Iași, Chișinău și Bugeac, sau Basarabia propriu zisă, el descrie în „Memoriile“ sale („Memoriile Baronului de Tott“, rev. Arhiva, Iulie 1922, pag. 354—371) acea călătorie, făcând unele aprecieri foarte interesante asupra populației, locurilor prin cari trecea, precum și asupra trecutului și situației politice a Moldovei și Valahiei de pe atunci.

Trecând Nistrul, venind din Polonia, și ajuns la Hotin, călătorul dă peste anumite moravuri și lucruri, cari-l impresionează profund: peste vexațiunile nemiloase exercitate asupra populației moldovenești din Moldova de către funcționarii Turci cu scopul de a procura merinde de drum, de exploatarea crudă a acelei populațiuni de către boerii Moldovei și slugile lor, de către „Prinții“ (domnitorii) străini cu scopul de a se îmbogăți; această tristă situațiune îl face pe diplomatul francez să constate cu durere în suflet, că acele „cheltueli, pe cari boerii și le scot prin vexațiuni extraordinare, adăogate taxelor pe cari Prințul le impune locuitorilor pentru plata tributului și celelalte plăți, ce se mai fac, încarcă așa fel Moldova, încât bogăția sa de abia poate ajunge la satisfacerea lor“¹⁾. Cu privire la obârșia poporului românesc baronul de Tott afirmă, că „Moldova și Valahia fuseseră în vechime o colonie romană. Și azi se vorbește încă aici o latină coruptă, care se numește Rumie, limba romană“²⁾, iar mai departe, trecând la analiza stării politice a poporului românesc depe atunci, el face următoarea constatare: „Aceste nenorocite provincii (Moldova și Valahia) odată sub mândrul jug al Romanilor, gem azi sub greutatea unei opresiuni mult mai crude și cu mult mai umilitoare, deoarece sunt pustiite de subalterni, ce au o autoritate precară și momentană“³⁾.

* * *

La începutul veacului al XIX-lea, trei boeri moldoveni—Balș, Cănanău și încă unul necunoscut, pleacă în numele Divanului spre Odesa pentru a invita la Iași pe intemeitorul Odesei, ducele de-Richelieu. Acesta cu o suită întreagă, în care era și nepotul său contele de Roshecheuart, emigrant francez, se îndreaptă spre Iași prin Basarabia de astăzi și se oprește la Chișinău, unde se aflau și trimișii Divanului. Provincia între Prut și Nistru atrase atențiunea contelui și privind lumea dimprejur umilită și sărăcită de rășboaiele, cari se țineau lanț, ascultând graiul viu al populației, el recunoaște în memoriile sale⁴⁾ „originea romană după frumuseța, regularitatea de trăsături și puternica alcătuire a populației, mai ales a țăranilor“.

* * *

¹⁾ *Istoria Românilor prin călători*, pag. 365.

²⁾ *Ibidem*, pag. 365.

³⁾ *Ibidem*, pag. 365.

⁴⁾ *Revista ieșeană „Ioan Neculce“*, 1,2 an 1912.

Una din cele mai vechi lucrări rusești referitoare la Basarabia este „Călătoria în Moldova, Valahia și Serbia“ de D. Bantâș-Camenschi, an. 1810¹⁾. Această carte e descrierea călătoriei făcută de către D. Bantâș-Camenschi, agent diplomatic rus, în an. 1808, prin Basarabia de astăzi, Moldova și Valahia. Trecând prin aceste regiuni, autorul în patru scrisori consecutive (a XV, XVI, XVII, XVIII) cu o simplitate și naivitate de stil, care trădează o stare sufletească de admirație și în acelaș timp și de nedumerire în fața unei lumi noi și străine, cu obiceiurile, moravurile și ocupațiile locuitorilor, cu clima, orașele și monumentele ei istorice ne redă mai multe observațiuni și reflexiuni; călătorul se simte străin în acea lume nouă din momentul când la Dubosar (depe malul rusesc) a trecut Nistrul, călcând pe pământul Moldovei lui Ștefan-cel-Mare, și în următoarele cuvinte își exprimă starea sufletească: „Cât de ciudat și cât de neobișnuit mi-se părea la început tot; dar mai târziu am început și eu pe nesimțite să mă deprind și ceea ce mai înainte mă izbea, astăzi găsesc că e ceva cu totul obișnuit. Așa sunt oamenii“²⁾.

* * *

O altă lucrare rusească, după an. 1812, referitoare la Basarabia este cea a lui Pavel Svinin intitulată: „Descrierea oblastiei Basarabiei“ și tipărită în „Buletinul societății istorico-arheologice din Odessa“, vol. VI, an. 1867, cu data 1 Iulie 1816³⁾. Autorul descrierii, încercând să edifice publicul cititor asupra trecutului provinciei decurând alipite, afirmă cu tăria unui om convins de un adevăr științific, că istoria Basarabiei până la 1812 se află în cea mai strânsă legătură cu vechea Moldovă și e cu neputință să vorbești de Basarabia fără a aminti în trăsături generale de trecutul Moldovei întregi⁴⁾; trecând mai departe la locuitori, călătorul rus cu aceeaș tărie afirmă latinitatea originii Moldovenilor din Basarabia, spunând că „locuitorii-băștinași ai acestei provincii (ai Basarabiei) sunt Moldoveni sau Valahi, cari, cum am vorbit mai sus, sunt urmașii coloniștilor Romani⁵⁾; ei vorbesc“, continuă Svinin, „limba moldovenească, care este de origină latină, având la bază mai multe nuanțe originale ale limbilor neo-latine, cum e cea italiană“⁶⁾. Călătorul rus mai vorbește mult de începuturile culturale în Basarabia înainte de 1812 și, ceea ce este foarte interesant, analizează problema în cadrele trecutului cultural al întregului popor românesc, insistând foarte mult asupra multiplelor greutăți și împrejurări grele, ca luptele nenumărate, desidența religioasă și, în fine, jugul Turcilor, cari au împiedecat secole întregi dezvoltarea culturală a poporului românesc⁷⁾.

* * *

¹⁾ Călătoria prin Moldova, Muntenia și Sărbia.

²⁾ Scrisoarea a XVI-a din 23 Mai 1808, pag. 69.

³⁾ *Descrierea regiunii Basarabiei. Buletinul Societății de istorie și antichități din Odesa*. Vol. VI, 1867.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 199.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 220.

⁶⁾ *Ibidem*, pag. 204.

⁷⁾ *Ibidem*, pag. 223.

Căpitanul Marelui Stat Major rus Veltman, cu ocazia războiului ruso-turc din 1828-29, a scris „Istoria veche a Basarabiei“¹⁾ în care, făcând istoria Basarabiei, foarte documentată pentru acele timpuri, conchide astfel expunerea sa asupra trecutului provinciei dintre Prut și Nistru: „Istoria Basarabiei nu mai are nevoie de cercetări; ea este legată cu istoria Valahiei și Moldovei și cu soarta domnitorilor, cari se alegeau din boerii fanarului prin voința sultanului și puterea aurului“.²⁾

* * *

Doi călători germani din veacul al XIX, cari au trecut și prin Basarabia, în descrierea călătoriei lor înfățișează viața românească din această provincie

Mănăstirea Călărășăuca.

cu nepărtinire și deplină înțelegere și cu o vădită simpatie pentru populația ei băștinașă.

Unul din ei este doctorul I. H. Zucker, care în anii 1829—1831 a stat în mai multe orașe și comune din Basarabia, cum e Chișinăul, Sculenii, având, cum s'ar putea deduce indirect din descrierea călătoriei, calitatea de medic în echipele sanitare, ce se luptau cu ciuma și holera din 1829—31 în acele localități. „Bun observator, spirit cumpănit și drept, un străin nepărtinitor și fără trufie față de noi, un medic milos, o inteligență în stare să găsească totdeauna legăturile și să tragă concluziile“ — așa îl caracterizează domnul profesor

¹⁾ *Șchițarea istoriei vechi a Basarabiei*, Moscova, 1828.

²⁾ *Ibidem*, pag. 49.

N. Iorga ¹⁾, — doctorul Zucker în anul 1831 a scris în Basarabia o carte în nem-
tește, nu prea mare, cu titlul: „Bassarabien, Bemerkungen und Gedanken, bei
Gelegenheit eines mehrjährigen Aufenthaltes in diesem Lande“, în care ne arată
„observațiile și cugetările“ lui cu prilejul călătoriei prin satele și orașele noiei
provincii a imperiului rusesc. Cea dintâi constatare pe care o face doctorul
Zucker este aceea, care se referă la numărul populației românești din Basarabia.
„Cu ei“ (Românii), scrie autorul ²⁾, „sunt impoporate toate satele, cari cuprind
mijlocul și partea cea cu mult mai mare a țării“. Trecând la descrierea carac-
terului Moldoveanului-basarabeian, călătorul german relevă ospitalitatea lui ca
una din cele mai caracteristice trăsături ale sufletului românesc: „... Bucuria
de oaspeți e o deosebită însușire a Moldoveanului de orice stare“ ³⁾. El combate
cu energie părerea opusă, răspândită de unii călători străini, între cari ar fi și
baronul de Tott, cum că Moldoveanul are o fire închisă și rezervată, că nu-
mai cu biciul în mână îl poți face mai ospitalier și binevoitor. Doctorul Zucker
afirmă că, dacă într’adevăr țăranul moldoveian are unele rezerve față de străini,
vina este a lui, a străinului, care aplică acestui biet țăran un tratament neome-
nos. „Tu, Moldovene, ai ajuns“, scrie autorul, ⁴⁾ „în gura Rusului de rând aproape
un fel de batjocură. Neapărat că și Moldoveanul răsplătește străinului după
cuiuință“.

Continuând mai departe caracteristica țăranului Moldoveian din Basarabia,
autorul arată că el este viteaz în războiu, neînfricoșat până la nepăsare față de
moarte, iar în viața de toate zilele — muncitor, de o curățenie exemplară în
casă și în gospodărie, îndemânat, foarte încrezător și nepretențios. „Oalele,
sipetul, icoana mântuie podoaba casei. Pânza o țese femeile; oile dau lâna și
pielea îmbrăcămintea. Carul și-l face țăranul singur numai din lemn. Pentru
hrană ajunge mămăligă cu brânză. Pentru banii de bir și de cârciumă e câștigul
dela vite, dela un petec semănat cu grâu, dela vie și dela prisacă. Cu aceasta
omul e bucuros“ ⁵⁾. Autorul respinge ca neîntemeiată învinuirea adusă de unii
călători Moldovenilor-basarabeni, cum că mai mulți din ei ar fi hoți de cai; el
recunoaște că se fură mulți cai, dar „în stepa nepăzită s’ar putea fură de o
mie de ori mai mult“ ⁶⁾.

Casa țăranului-Moldoveian nu se încuie nici noaptea „și nicăiri nu e mai
sigur drumetuș de furt, decât în bordeiul țăranului. Furt cu spargere nu săvâr-
șește decât rareori Moldoveanul: mai mult obișnuiesc evreii, rușii și neapărat
grecii“ ⁷⁾.

Sub raportul economic acest țăran basarabeian înzestrat cu atâtea însușiri
admirabile, relevă autorul călătoriei, duce o viață grea: exploatat de numeroși

¹⁾ *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, pag. 129.

²⁾ *Ibidem*, pag. 132.

³⁾ *Ibidem*, pag. 133.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 134.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 135.

⁶⁾ *Ibidem*, pag. 135.

⁷⁾ *Ibidem*, pag. 135.

boieri și arendași în majoritate străini sau greciți, franțuziți și rusificați, împiedicat de nenorociri destul de dese, ca : lăcustele, boalele de vite, seceta, ciuma, lipsa de credit, vânzarea produsului muncii dinainte cu prețuri mici, cărciuma cu adalmașurile ei,— el trăiește în neagră sărăcie ; dacă mai adăogăm la acestea și lipsa lui de cultură, vom vedea cât de grea eră soarta lui. Ceva mai bine trăiau răzeșii-Moldoveni ; stăpâni pe ogorul lor, cu simțul de demnitate mai desvoltat, cu tradițiile trecutului ce nutreau acel simț de demnitate și mândrie națională, acești urmași ai vechei boerimi moldovenești erau buni gospodari, viteji ostași, ei întrupau în chipul cel mai frumos conștiința de neam și de rasă în provincia înstrăinată.

* * *

Un alt călător german care a trecut prin Basarabia în anul 1838, a fost I. G. Kohl, un om de știință și autor de călătorii, așezat în Rusia. În descrierea călătoriei făcute în Rusia de sud și intitulată „Reisen in Südrussland“, an. 1847, găsim capitole întregi consacrate provinciei dintre Prut și Nistru, decurând anexată la imperiul rusesc. Autorul descrie mai multe orașe și sate din Basarabia, cum este Cetatea-Albă, cetatea Benderului (Tighina), Chișinăul, Orheiul, Bălții, Lipcanii și altele ; el ne înfățișează viața economică a Basarabiei dând material statistic destul de prețios. Ceeace ne interesează însă sunt reflexiile autorului cu privire la manifestările românești ale vieții din provincia anexată. Călătorul german constată că boerii moldoveni din Basarabia — un Balș, un Sturza și alții — primesc gazete din Iași, disprețuesc Chișinăul pentru Iași și Odesa ; orașenii moldoveni trăesc în căsuțe cu cerdace de lemn și ferestre împietrite ¹⁾. Cu privire la starea spiritelor din Basarabia Kohl observă că țărănimea e adânc nemulțumită față de noua situațiune creată de administrația rusească : de birurile apăsătoare, de apucăturile nouilor proprietari de moșii, veniți de peste Nistru cu mentalitatea de stăpân asupra șerbului și cu cele 12 zile de lucru pe an, cari trebuia să le facă proprietarului țăranul. Toate aceste lucruri, afirmă autorul călătoriei, îl fac pe Moldovean să fie nemulțumit de noua orânduire rusească și să nutrească în sufletul său sentimente de simpatie pentru vechea cârmuire turcească. ²⁾

* * *

În anul 1862 căpitanul Marelui stat-major rus A. Zașciuc scoate de sub tipar monografia sa „Oblastea Basarabiei“ ³⁾, care este prima lucrare rusească, cu caracter științific, referitoare la Basarabia. Autorul tratează problema provinciei alipite la Imperiul rusesc cu o jumătate de veac înainte foarte larg : vorbește de trecutul ei, face o completă descriere geografică, arată în date statistice precise economia și, ceea ce este și mai important, insistă mult

¹⁾ *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, pag. 144.

²⁾ *Ibidem*, pag. 144—145.

³⁾ *Regiunea Basarabiei*. S.-Petersburg, 1862

asupra etnografiei provinciei noastre. Vorbind de trecutul îndepărtat al Basarabiei, Zașciuc recunoaște, că atât partea de nord, cât și cea de mijloc, până la Valul lui Traian, pe vremuri făceau parte din principatul Moldovei de dincolo de Prut și numai partea de sud — Bugeacul — era locuită de Tătarii Nogai supuși Hanului din Crimea și Imperiului Otoman ¹⁾.

Populațiunea majoritară a Basarabiei, afirmă căp. Zașciuc, „aproape $\frac{3}{4}$ din totalul general“, o formează Moldovenii; ei demult locuesc în partea de sud și în centrul Basarabiei și pot fi considerați aproape ca aborigeni ai acestor locuri ²⁾. Vorbind mai departe despre originea poporului moldovenesc din Basarabia, autorul, relevând faptul că această problemă nu e „pe deplin rezolvată“ în cer-

Mănăstirea Dobrușa.

cetările istorice, totuș înclină spre recunoașterea latinității acestei origini. „Pe deoparte“, scrie el, „înrudirea apropiată cu limbile romanice, prezența îndelungată a legioanelor romane în țărilor dunărene, tendința bine cunoscută a Romanilor spre colonizarea mai cu seamă a regiunilor importante din punct de vedere strategic, însăși denumirea de Români, ce o poartă Moldovenii, ne dau destule motive să-i considerăm ca fiind de origine apuseană“ ³⁾. Mai departe autorul constată că această populație, având la bază unitatea de sânge, reprezintă o naționalitate determinată atât prin anumite trăsături sufletești, cât și prin trecutul lor, care a imprimat mai multe din acele trăsături. Făcând descrierea foarte amănunțită și documentată a moravurilor și obiceiurilor ⁴⁾, precum și a caracterului

¹⁾ *Regiunea Basarabiei*, S.-Peterburg, 1862, pag. 146.

²⁾ Pag. 151.

³⁾ Pag. 450.

⁴⁾ Pag. 450.

țăranului Moldovean ¹⁾, cercetând credințele, cântecele, legendele și basmele lui, căpitanul Zașciuc, cu o deosebită căldură și simpatie relevă ființa etnică a acestei frânturi răsăritene a poporului românesc și scoate în evidență anumite însușiri și calități caracteristice, ca blândeța firii, sentimentul de compătimire ²⁾ și bunătatea țăranului moldovean, pe deoparte, pe de alta — acele trăsături, cari au întunecat sufletul lui trecut prin veacuri de suferință: slugărnicia, indolența, lipsa de curaj și discrețiunea ³⁾. În următoarele cuvinte pline de simpatie pentru poporul oropsit de vitregia soartei, autorul rus caracterizează poezia lui populară și sufletul, care vibrează ca o coardă sonoră în acea poezie: „Moldovenii sunt un popor pașnic și liniștit, care până astăzi nu poate uita anii îndelungați de robie; trecutul lui trist deopotrivă se reflectează în legendele populare, în credințele lui și vibrează în cântecele pline de durere și fără de sfârșit, ca și veacurile lungi de suferință“ ⁴⁾. Scrie căpitanul Zașciuc și despre limba din Basarabia; el recunoaște, că ea este de origine latină, că la bază are mai multă originalitate chiar ca limba italiană; constată faptul, că în procesul de formare și dezvoltare s'a alimentat și cu elemente slave, ceea ce se explică prin faptul, că Moldovenii veacuri întregi au avut contact cu poporul slav, fie prin legături diplomatice, fie prin lupte, fie, în fine, prin legături și fapte culturale, cum a fost pe vremea lui Alexandru-cel-Bun și a Mitropolitului Moldovei Teoctist, când limba slavă devenise limba oficială a bisericii și a începuturilor litcrare.

* * *

O lucrare de o deosebită însemnătate este descrierea călătoriei în Rusia de sud ⁵⁾, făcută de către cunoscutul publicist rus Afanasiev-Ciujbinschi. Valoarea lucrării întregi și în deosebi a acelor capitole, cari se referă la Basarabia și Moldoveni, este cu atât mai mare, cu cât în persoana autorului avem o minte analitică dotată cu un dar de observație extraordinar și cu o obiectivitate desăvârșită, care face cinste unui etnograf și publicist.

Călcând pe pământul Basarabiei, Afanasiev-Ciujbinschi face o constatare pentru el nouă și surprinzătoare: că întreaga provincie, în afară de colțul de nord, este locuită numai de Moldoveni, cari nu cunoșteau de loc limba rusă, iar reflectând asupra limbii moldovenești, încercând chiar să învețe câteva vorbe pentru uzul zilnic, călătorul rus se convinge, că ea derivă din limba latină și este foarte apropiată de limba italiană ⁶⁾. Mai departe, în cursul călătoriei sale, el face cunoștință de aproape cu populația moldovenească și-i consacră capitole întregi, înfățișând acea populație în lumina caldă a unui suflet, deși străin, dar binevoitor și obiectiv, și arătând toate însușirile ei sub raportul fizic, sufle-

¹⁾ *Regiunea Basarabiei* S.-Peterburg, 1862, pag. 453.

²⁾ Pag. 453.

³⁾ Pag. 453.

⁴⁾ Pag. 153.

⁵⁾ *Afanasiev-Ciujbinschi. O călătorie în sudul Rusiei*, partea II. Ed.

⁶⁾ Pag. 266.

tesc, social etc. Autorul constată că sub raportul exterior Moldovenii se remarcă prin statura lor înaltă și frumoasă, prin părul castaniu și negru, prin trăsăturile armonioase ale feței, cari trădează sinceritatea, simplitatea și naivitatea sufletului lor ¹⁾). Moldovencele se disting prin frumuseța corpului și a feței, prin ochii frumoși și fermecători; nu e sat unde să nu se găsească una-două femei de o frumuseță rară și mai multe - frumoase, iar fețe femeiești urite, ca la alte popoare, între Moldoveni nu se găsesc. Pe lângă înfățișarea frumoasă Moldovencele, afirmă călătorul rus, mai cu seamă cele tinere, au în privire un farmec deosebit, care face ca chiar bărbații cei mai tăcuți și timizi să fie răpiți ²⁾).

Trecând mai departe la descrierea caracterului Moldovenilor, Afanasiev-Ciujbinschi în primul rând remarcă indolența lor, apatia — trăsături cari și-au găsit un minunat răsunset în cântecele monotone, în dansuri, ba chiar și în mersul Moldoveanului, legănat și încet ³⁾); el este neîncrezător, face cunoștinți noui cu greu, dar, odată făcând acea cunoștință, el devine foarte sincer și încrezător ⁴⁾). În casa și gospodăria sa Moldoveanul este curat, foarte ordonat ⁵⁾ și nu e leneș, cum afirmă mulți; el muncește din răspuțeri pe câmp, în vii, în plantațiile de tutun și muncește mai mult pentru proprietar, decât pentru sine; apatia lui este rezultatul fatal al unor condițiuni, în care el trăiește: a cruzimei proprietarilor străini — greci, armeni, ruși și evrei — a administrației abuzive și hrăpărețe, care exploatează fără milă acest popor pașnic și răbdător, raportând centrului (la Petersburg) că provincia înfloarește sub a ei ocrotire; „Moldovenii astăzi sunt indolenți, dar lucrul acesta nu înseamnă, că ei sunt lipsiți de energie: trebuesc examinate mai de aproape și mai amănunțit condițiile de administrare“ ⁶⁾). Cu privire la starea economică și culturală a provinciei dintre Prut și Nistru, Afanasiev-Ciujbinschi face unele constatări grave: populația moldovenească, acest popor blând și muncitor, exploatat de proprietar, nedreptățit de administrația străină și abuzivă, zace în cea mai neagră sărăcie; pe de altă parte incult, superstițios, lipsit de simțul elementar de pudoare („Moldoveanul injură cum nu injură nici un popor în lume“) ⁷⁾, el inspiră cea mai legitimă îngrijorare și autorul își pune întrebarea: „oare când săteanul nostru va ieși din această stare copilărească și de robie, când va introduce în viața sa moravuri mai blânde și obiceiuri mai umane și când oare se va trezi conștiința lui de cetățean? Durerea pătrunde în suflet și îmi vine să cred, că mai bine ar fi, dacă asemenea întrebări n'ar mai străbate mintea omenească“ ⁸⁾). Reflectând mai departe asupra acestei stări de lucruri, autorul găsește și răspunsul la această întrebare: atunci, când în Basarabia se vor înființa școli pentru popor și când învățătura în aceste școli

1) Afanasiev-Ciujbinschi. *O călătorie în sudul Rusiei*, pag. 267.

2) Pag. 268-269.

3) Pag. 315.

4) Pag. 267.

5) Pag. 272.

6) Pag. 20 și 286.

7) *Ibidem*.

8) Pag. 286.

se va face în limba vie a poporului, adică în cea Moldovenească. Și Afanasiev-Ciujbinschi analizează cu această ocazie problema învățământului în provincia transnistriană a Imperiului Rusesc, făcând dovadă de un spirit larg și uman, de o minte luminată, care în anul 1862 dăduse acestei probleme de viață pentru Moldovenii din Basarabia acea soluție largă, la care n'a ajuns în anul 1910 nici Parlamentul rus, votând legea reorganizării învățământului primar cu limba de predare rusă pentru întreg teritoriul imperiului și pentru toate naționalitățile.

D-sa constată, că Basarabia aproape de loc nu are școli primare și crede, că preocuparea de căpetenie a fruntașilor basarabeni, dacă ei își iubesc pe frații lor cei mai mici și umiliți, este de a organiza școala în Basarabia — singurul

Mănăstirea Suruceni.

Colecțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

mijloc de a îmbunătăți soarta țăranului moldovean. Acelora cari încercau să invoace fel de fel de argumente și între ele și lipsa de mijloace bănești, călătorul rus le reproșă cu legitima indignare: „Oare provincia care a fixat din fondurile ei proprii Mareșalului nobilimii sale leafa de 10.000 ruble, nu poate jertfi o sumă necesară pentru organizarea școalelor primare, cari au devenit o necesitate imperioasă a oricărei societăți omenești?”¹⁾. Trecând apoi la organizarea învățământului din Basarabia, el exprimă credința că școala primară, ca să aducă roadele așteptate, trebuie să fie națională, adică predarea să se facă în l. poporului. „La noi (în Rusia), scrie Afanasiev-Ciujbinschi, autoritățile administrative nu privesc cu ochi buni nici o naționalitate și pretind l. rusă de la toți localnicii, indiferent de naționalitate. Mi se pare, că în școlile moldovenești

¹⁾ Afanasiev-Ciujbinschi. *O călătorie în sudul Rusiei*, pag. 282.

nici nu poate fi vorba de așa ceva: Moldoveanul ascultă cuvântul lui Dumnezeu în limba sa, prin urmare și cartea trebuie s'o învețe tot în aceeași limbă, iar limba rusă, nefiind obligatorie, ar putea fi introdusă în școală ca obiect facultativ... A introduce în școalele moldovenești l. rusă înseamnă a distruge un început bun, fără a atinge scopul propus. La noi așa zișii patrioți-polițiști în regiunile cu populație minoritară propagă l. rusă cu cîntul (nagaica) și cu pumnul¹⁾.

* * *

În anul 1865 în Moscova au apărut „Memoriile” lui F. Vighel,²⁾ fost vițegovernator al Basarabiei pe timpul 1 Decembrie 1824 — 25 Iunie 1826. În persoana autorului avem un reprezentant tipic al acelei doctrine oficiale a Statului rus din epoca imperialismului, care sub forma politicii protectoare ascundea tendințele prea cunoscute de acăpărare și rusificare a țărilor și popoarelor vecine.

Sosind în Basarabia în Septembrie 1825, acest funcționar rus, neamț de origine, examinează situația în provincia nu de mult alipită și constată, că nu numai Basarabia, dar „și Principatele Dunărene cu timpul sau se vor încorpora în Statul rusesc, sau își vor lega soarta lor de soarta imperiului, trăind sub al lui scut ocrotitor”³⁾. Acea umbră de autonomie în ocărnuirea provinciei și de către elementele locale prin alegere, aplicarea legiuirilor vechi moldovenești, respectarea unor datini și obiceiuri vechi strămoșești, precum și recunoașterea limbii moldovenești ca limbă oficială în instituțiile Statului pe lângă cea rusă, această autoadministrare relativă, pe care o îngăduise țarul Alexandru în Basarabia după anul 1812, i-se pare autorului „Memoriilor” un adevărat stat în stat, o republică în frunte „cu *abilul* general Inzov”, iar dorința populației de a menține această situație o consideră drept rebeliune, scriind că „Moldovenii nemulțumiți și-au luat în cap că pot face tot ce doresc”⁴⁾. Acestor aspirațiuni legitime ale Moldovenilor, susținute la curtea imperială din Petersburg de către Mareșalul boerimeii moldovenești din Basarabia Alexandru Sturdza, Vighel opune planul său de rusificare a provinciei expus în cunoscutul „Memoriu despre Basarabia”, care în cea mai mare parte a determinat Regulamentul din 29 Februarie 1828, acel act politic al cabinetului din Petersburg, care a șters definitiv orice urmă de autonomie în Basarabia. Autorul „Memoriului” explică planul de zugrumare a unui popor întreg din dorința sa „de a face din provincia anexată pur și simplu un guvernământ rusesc”. „Am ferma convingere, scrie el în „Memoriile” sale, că pentru a cârmui în liniște provinciile cucerite, trebuie să le identifiți cu Statul cuceritor, căci altfel ele îi vor slăbi puterea. Aci nu mai am nevoie de argumente. Marii cuceritori — Fridrih, Ecaterina, Napoleon procedau la fel”⁵⁾.

¹⁾ Afanasiev-Ciujbinschi. *O călătorie în sudul Rusiei*, pag. 283.

²⁾ Amintirile lui F. F. Vighel. Moscova 1865.

³⁾ Ibidem, pag. 99, p. a VI-a.

⁴⁾ Ibidem pag. 99, p. VI-a.

⁵⁾ Ibidem, pag. I 2.

Dar ceea ce ne interesează, este faptul că Vighel, acest ideolog al politicii tradiționale rusești de agresiune și degradare a naționalităților, concepe problema Basarabiei în adevărata ei lumină a realității istorice și etnice: el recunoaște că această provincie este o parte din trupul vechei Moldove ⁵⁾, că ea, cu excepția stepei Bugeacului, este locuită de Moldoveni ⁶⁾, că ei sunt urmașii vechilor coloniști romani asimilați cu vechii Daci în urma cuceririi Daciei de Traian; deasemenea recunoaște că limba moldovenească are la bază l. latină, că caracterul acestui popor s'a schimbat în urma tuturor peripețiilor, prin cari el a trecut, „apropiindu-se mai mult de poporul rus“. „La țărani, scrie autorul „Memoriului“, se observă aceeași nepăsare și mai mult tendința spre conservarea avutului, decât spre înmulțirea lui. La pătura de sus se observă mai multă vanitate. Pentru satisfacerea ei se cere lux, pentru menținerea luxului—aur; de lăcomia aurului boerii moldoveni nu pot fi acuzați, căci ei nu-l conservă, ci-l risipesc. Trăsurile luxoase, toaletele întrucâtva împodobesc viața lor trândavă și monotonă, ca somnul nopții“ ¹⁾).

* * *

Un cunoscut statistician și publicist rus A. N. Egunov, membru în comitetul statisticii și un foarte bun cunoscător al Basarabiei, în „Memoriile“ aceluși comitet scrie, în anul 1868, următoarele despre provincia dintre Prut și Nistru și trecutul ei: „Până la anexarea sa la Imperiul Rus în 1812, Basarabia era supusă aceluiaș regim de guvernământ ca și Moldova din care făcea parte integrantă. Prin urmare și istoria, și documentele istorice asupra Basarabiei la fiecare pas vorbesc de Moldova. Astfel este imposibil să vorbești de administrația Basarabiei până la anexarea la Rusia, fără să vorbești de Divanul Moldovei, căruia îi era supusă Basarabia. În Basarabia nu există proprietate, care să nu aibă documente date de către Divanul Moldovei“ ⁴⁾).

* * *

Cel mai recent material referitor la problema Basarabiei ni-l dă legea pentru secularizarea veniturilor mănăstirilor închinată din Basarabia, votată în ședința Dumei Imperiale din 12 Iunie 1912. E lucru cunoscut, că chestiunea acelor mănăstiri are un caracter specific și local și poate fi concepută numai în cadrele istoriei Moldovei întregi. Și Duma prin faptul admiterii proiectului de lege a făcut dovada că bine a înțeles acea problemă locală a Basarabiei, foarte pe larg și documentat expusă de către raportorul ei, deputatul-basarabean P. V. Sinadino, care a afirmat depe tribuna parlamentului rus, că ea are rădăcini în acele timpuri, „când Basarabia făcea parte din principatul Moldovei“ ⁵⁾).

1) Amintirile lui F. F. Vighel. Moscova 1865.

2) Ibidem, pag. 92.

3) Ibidem, pag. 98.

4) „Memoriile Comitetului statisticii Basarabiei“, vol. III, anul 1868, pag. 34.

5) Stenogramele Dumei Imperiale. Sesiunea 1911—12, vol. IV, No. 575.

CULTURA ȘI ȘCOALA

DE LIVIU MARIAN.

La 1812, când a fost anexată Basarabia de către Rusia, pământul dintre Prut și Nistru avea, ca și restul Moldovei de dincolo de Prut, cultura sa proprie moldovenească. Cetățile de-a lungul Nistrului, târgurile, satele, mănăstirile și conacele boierești, împrăștiate pe întreg cuprinsul ei, adăposteau, pe lângă numeroși plugari moldoveni, apărători ai hotarelor de răsărit ale Moldovei, încă o mare mulțime de preoți, călugări, dascăli, negustori și boeri cărturari, cari adăugau la limba și obiceiurile vechi moldovenești ale pământului, ce deosebeau fundamental pe moldovenii țărani de străinii veniți din răsărit, încă acea conștiință românească vie, trează, care nu putea izvorî decât din păstrarea tradiției naționale cu ajutorul cuvântului scris sau tipărit.

Mai expusă decât apusul Moldovei, Basarabia dela hotarul răsăritului a apărut, păstrat și continuat nu numai bogata cultură materială, moștenită din timpul vechilor voievozi moldoveni, dar și pe cea intelectuală, mai greu de apărut, întrucât numărul reprezentanților ei era în mod firesc mult mai redus decât cel al plugarilor, păstrători de legi și datini.

Conștiința națională trează, un produs viu al culturii moldovenești, s'a manifestat puternic, chiar îndată după anexare, prin reacțiunea populației băstinașe. Plângerile multe și hotărâte în—potriva asupririi armatelor de ocupație, în potriva închiderii graniței, în potriva răpirii drepturilor pământului, în potriva nesocotirii limbii și obiceiurilor strămoșești,¹⁾ — dovedește că populația moldovenească a Basarabiei își dădea foarte bine seama, îndată după 1812, că a fost ruptă dintr'un organism național viu, că i s'au tăiat vinele, prin cari să se poată nutri și pe viitor cu sângele românesc din trupul mamei sale Moldova.

O altă dovadă a aceleiaș conștiinți este hotărîrea boerimii și preoțimii de a apăra limba, obiceiurile și drepturile populației sătești și sub noua oblăduire străină.

Dacă legăturile cu restul Moldovei au fost rupte, s'a încercat totuși în Basarabia de a se păstra vie vechea vieată moldovenească, de a ține trează conștiința națională, singurile mijloace morale de sprijin ale Moldovenilor înstrăinați de patria lor străveche²⁾.

¹⁾ Ștefan Ciobanu : *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească. Chișinău, 1923*, pag. 3 și următoarele.

²⁾ N. Iorga : *Basarabia noastră* (Văleni-de-Munte, 1912), cap. VI: „Răpirea Basarabiei“.

Rușii au înțeles aceste sentimente, aceste gânduri și îngrijorări ale nouilor săi cetățeni, și și-au dat bine seama, că din ele pot naște nemulțumiri mari, revolte sufletești adânci, cari ar fi putut duce la tulburări. Și cum anexarea Basarabiei a fost primul pas pe calea visată, ce trebuia să-i ducă la cucerirea Constantinopolului, cale ce trecea peste țările pravoslavnice din Balcani, — Rușii au căutat pe de o parte să se apropie de Moldoveni cu duhul blândității creștine—lucru de altfel ușor, dată fiind religia comună—pe de alta, să exploateze ura împotriva Turcilor păgâni, pe urma cărora suferiseră așa de mult principatele dunărene ¹⁾.

Dacă ura împotriva Turcilor n'a putut fi lungă vreme exploatată nici în Basarabia, nici în principatele ocupate vremelnice, în schimb a fost exploatată din belșug idea ortodoxiei.

Și dacă vom adăuga la aceasta încă și atitudinea aparent binevoitoare a administrației rusești dela început ²⁾ (până la unirea principatelor, când în basarabeni se putea trezi gândul de gravitare în afară, spre noul Stat național), — vom înțelege, că era dată posibilitatea de a adormi cu încetul și definitiv conștiința națională a Moldovenilor.

Totuș ea n'a adormit, ci s'a trezit încă mai puternic odată cu inaugurarea sistemului rusesc de persecuție și apăsare de după 1860.

Cultura românească din Basarabia, urmând vechea tradiție moldovenească, s'a păstrat și s'a dezvoltat totuș, oricât de încet și sărăcăcios, în diferite direcțiuni: prin biserică, școală, tipografii bisericești, la început; prin literatură, teatru și ziaristică mai în urmă.

Instituția culturală cea mai puternică a rămas biserica, prin faptul că întreg clerul mirean și monahal eră moldovean, că acesta reprezintă pătura intelectuală cea mai puternică și că se folosea de cuvântul moldovenesc atât în vorbă, cât și în scris. La anexare erau în Basarabia 12 mănăstiri, 13 schituri și 749 biserici în 755 localități.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu ³⁾ (+ 1821) are meritul de a fi păstrat, apărât și dezvoltat caracterul moldovenesc al acestei biserici ortodoxe pe care l-au continuat mult-puțin și unii din urmașii săi până la 1871, când arhiepiscopul Pavel, un mare dușman al Românilor, a suprimat limba moldovenească, care stăpânise înainte toată corespondența și actele bisericești, ce se păstrează în arhivele bisericești și cea a eparhiei din Chișinău.

După ce organizează eparhia, Gavriil, cu aprobarea sinodului, înființează la 31 Ianuarie 1813 seminarul duhovnicesc, iar la 31 Mai 1814 deschide la Chișinău tipografia eparhială.

Aceste două instituții erau menite să continue tradiția moldovenească în

¹⁾ P. V. Haneș: *Scrittori basarabeni*, 1920, cap. 1. „Răpirea Basarabiei”.

²⁾ N. Iorga: *Basarabia noastră, Vălenii-de-Munte*, 1912, pag. 162 și următoarele.

³⁾ Despre personalitatea și activitatea acestuia cf. Șt. Cloban, *Op. cit.*, pag. 36 și următoarele; apoi Petre V. Haneș: *Scrittori basarabeni*, București, 1920, pg. 58—94.

biserică, după ce basarabenii nu mai putură învăța teologia la Iași, de unde își aduseseră înainte vreme și toate cărțile bisericești.

Dela 1815 la 1841 tipografia eparhială a tipărit o mulțime de cărți ¹⁾, fie moldovenești, fie moldovenești-rusești. Intre 1841—1852 nu se mai tipăresc cărți bisericești, probabil fiindcă nu mai eră nevoie de ele, fiind suficient numărul celor tipărite. Este interesant de constatat, că primele cărți bisericești sunt retipărite exact după cele vechi românești, cunoscute în Basarabia înainte de 1812. Abia mai târziu se recurge la prelucrări sau traduceri din rusește.

Pentru a se putea pune capăt tipăririi cărților românești, se încheie această tipografie la 1883, în urma unui raport către sinod al arhiepiscopului Serghie. Sinodul a dat această aprobare: „întrucât în toate bisericile din acea eparhie, în slujba bisericească a fost introdusă limba slavonească“ ²⁾ — un pretext inventat, de oarece de fapt în marea majoritate a bisericilor sătești se continuă cu slujba în limba română, cel puțin în parte, iar preoțimea eră recrutată din băstinași, cari făcuseră școala veche și păstrau deci tradiția moldovenească.

Abia după revoluția din 1905, la 26 Octomvrie 1906, aprobă sinodul deschiderea tipografiei.

Se tipăresc acum pe lângă cărți rusești și câteva românești. În curând după aceeașta sinodul aprobă editarea unei reviste bisericești: „Luminătorul“, al cărei prim număr apăru în Ianuarie 1908. Primul redactor al revistei a fost protoiereul (actualul rector al seminarului din Chișinău) Constantin Popovici ³⁾.

Cercetând activitatea mitropolitului Gavriil și a celor dintâi urmași ai săi, apoi pe cea a preoților și călugărilor vechi rămași în Basarabia după 1812, și nu mai puțin pe cea a primelor generații de absolvenți ai seminarului din Chișinău — din care a eșit și generația dela 1905, care reia firul tradiției mitropolitului Gavriil — constatăm, că viața religioasă a Moldovenilor dinte Prut și Nistru, cu toată suprimarea limbii și cărților românești în slujbă și corespondență, cu tot importul de preoți ruși, cu toată încercarea de rusificare a seminariștilor; ⁴⁾ s'a conservat în spiritul vechei tradiții moldovenești din biserica basarabeană și odată cu ea s'a păstrat limba și constiința românească a sateilor, aflătoare sub păstoria acestor preoți.

Era firesc ca prin ajutorul bisericii să se caute, cel puțin la început, a se conserva și întări începuturile de școli moldovenești, de altfel puține și slabe, pe deoparte din cauza influenței fanariote, care încetează abia la 1821, pe de alta din cea a războaielor, cari neliniștiseră până la 1812 hotarul de răsărit al Moldovei.

¹⁾ Despre tipăriturile bisericești în Basarabia vezi Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 36—76, precum și contribuțiile d-lui Dr. Onisifor Ghibu în revista „Societatea de mâine“ (Cluj, 1925).

²⁾ Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 70.

³⁾ Despre viața și activitatea călugărească, vezi „Mănăstirile din Basarabia“ de arhimandritul Visarion Pulu, actualul episcop de Bălți (Chișinău, 1919).

⁴⁾ Dr. P. Cazacu: Moldova dintre Prut și Nistru, Iași, pag. 124 - 139 («Biserica»).

Cele dintâi școli din Basarabia au fost bisericești, ¹⁾ și au ființat pe lângă mănăstiri și parohii, ca și în restul Moldovei. Se cunosc localități, în cari funcționau astfel de școli, în cari se predă scrisul, cititul și tipicul bisericesc; se cunosc și nume de „dascăli pentru învățat copii». Intre cei mai vechi aflăm, în 1790 la Chișinău, pe unul Ștefan dela Putna ²⁾, probabil un ucenic al învățatului arhimandrit Vartolomei Măzăreanu, care nu putea să fi rămas fără ucenici și continuatori.

Dar pe lângă acești dascăli particulari și vremelnici, ființau și școli regulate ca acea întemeiată la 1811 la mănăstirea Curchi pentru copii de preoți. Totuș cei mai mulți din acești copii cât și preoții basarabeni din 1812, își urmaseră învățătura la seminarul din Socola, pe care după 1812 nu-l mai putea cerceta așa lesne un moldovean basarabean.

Pentru formarea de clerici chiar în Basarabia sinodul rus a îngrijit prin înființarea mai multor școale „duhovnicești» (spirituale).

În frunte stă seminarul din Chișinău, cu 6 ani de învățătură și un program bisericesc-laic, care dădea absolvenților dreptul de a urma orice facultate (de teologie, drept, litere-științe) în afară de cursurile școalei superioare de specialitate, unde se cerea un examen special de admitere.

Profesorii seminarului erau absolvenți ai unei »Academii de teologie«, cu titlul de licențiat, magistrul sau doctor, întru cât în ele se predau, pe lângă materii de teologie, și materii laice (istoria, literatura, limbile clasice și moderne, filosofia etc.). Ca profesori la seminar ei aveau aceleași drepturi, ca și profesorii liceelor de Stat, proveniți dela celelalte universități.

Elevii seminarului se recrutau din absolvenții așa numitelor școale duhovnicești (spirituale) cu 4 clase. De aceste existau în Basarabia 3: la Chișinău (1868), la Edineți (1868) și la Ismail (1903).

Toate aceste școale erau întreținute de Sinod, care făcea și numirile profesorilor și controlul învățământului în ele. În prezent aceste școale sunt supuse ministerului cultelor, care plătește corpul didactic și ajută eparhiile Basarabiei la întreținerea lor cu subvenții speciale.

Dragostea de carte moldovenească se constată printre altele și din acea „plecată jalobă“ din 1815 a „negustorilor și locuitorilor“ Chișinăului către mitropolitul Gavriil, jalobă, în care ei spun „cu totul împotriva ne iaste a vedea pe fii noștri lipsiți de hrana învățaturii limbii noastre“ ³⁾. Din această jalobă mai cunoaștem, că înainte de 1815 ființă la Chișinău o „școală domnească“.

Cu aceste școli dela târguri, sate și mănăstiri, cu acești preoți absolvenți ai seminarului din Socola — nu se putea ca începuturile de școală moldovenească să poată fi imediat înăbușite de noua administrație, mai cu seamă că noul stăpânitor, oricât de „pravoslavnic“ ar fi fost, nu cunoștea limba Moldovenilor, o

¹⁾ Dr. P. Cazacu : Ibidem pag. 139 — 152 („Învățământul“).

²⁾ cf. Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 29.

³⁾ La Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 32—33.

disprețuia și o ură chiar în bisericiile vechi, zidite de voievozii și boerii vechi Moldove.

Dacă învățământul moldovenesc din Basarabia ar fi avut la 1812 aceeași răspândire și putere ca și biserica românească, același număr de școli și dascăli, și dacă ar fi rămas sub influența aceleiași preoțimi băștinașe, desigur, că ea n'ar fi putut fi desființată așa de lesne.

Dar aici intervine Statul rus și începe a-și îndeplini metodic și stăruitor planurile sale politice de desființare a limbii și conștiinței românești, lucrând în această direcție paralel cu funcționarii săi de administrație ¹⁾, la început localnici, apoi Ruși, importați din centrul Rusiei cu scopul evident de desnaționalizare a Moldovenilor.

Că înaintea organizării învățământului laic de către Ruși în Basarabia există unul clerical, rezultă dintr'un extras din informațiile eparhiei Chișinăului din 1815, privitor la știința de carte a fiilor de preoți ²⁾.

După aceasta erau din':

2.650	fii de preoți între	1—15 ani	886	știutori,	1.764	neștiutori
298	" " " "	15—20 "	244	"	54	"
179	" " " "	20—30 "	101	"	78	"

3.127 fii de preoți între 1—30 ani 1.231 știutori, 1.896 neștiutori.

Cu ajutorul acestor date ne putem imagina, care va fi fost situația sub acest raport a copiilor celorlalte păături sociale, în special cea a plugarilor.

De altfel și administrația școlară se constituise în Rusia numai cu puțin în urmă, la 1803, în formă de Minister de instrucție publică.

Până la această dată puținul învățământ se făcea fie în școli primare pe lângă biserici, fie în câteva licee-pensioane particulare, cari existau numai în centrele mari și erau întreținute de nobilime.

În Rusia s'a procedat întâi la organizarea în comune urbane de școli primare parohiale (prihodscoe), a căror funcționare s'a reglementat prin legea din 8 Decembrie 1828, deci 16 ani după anexarea Basarabiei, în care timp prin urmare învățământul aflător în această provincie era moldovenesc atât ca creație, cât și conducere didactică.

În aceste școli primare parohiale cu caracter mai mult bisericesc se predau la început materiile într'un singur an, apoi în patru. Obiectele de predare erau: religia, limba rusă și slavonă, scrisul, cititul și aritmetica. Activitatea școlară era supravegheată de către directorul liceului din guvernământul respectiv, iar învățătorii erau plătiți de Stat.

Astfel de școli ființau în comune urbane (în Basarabia am văzut că de aceste erau și pe la sate și mănăstiri !), iar învățătorii aveau dreptul la grade și la pensie.

Abia după aproape 50 de ani, prin legea din 25 Mai 1874, se înființează tipuri noi de școli primare, așa numite începătoare (nacialnoe ucilișce).

¹⁾ Dr. P. Cazacu, *Op. cit.*, pag. 90—102 („Administrația“).

²⁾ P. A. Lotoțchi: *Istoria seminarului din Chișinău* (în rusește), 1913, pag. 12.

4. Particulari (școli duminicale pentru adulți).

Коды VI.	Табла 2.	№ 34.	
КѢВѢНТЕ ДЕТРІЙ СЛОГѢРІЙ ДННН ЧНННШ ШН ДННН ШІІІ СѢКН. КѢШѢІЖ А СЛОГѢАБ ГЛА ДОНАТ			
БОР-ДѢ-Н	ТЪ-А'-РѢ	А-ДѢ-ЧѢ	КО-АН'-БЪ
А-ЧА-О-ТА	БО-ТѢ-ЗѢ	А-АБ'-ЦѢ	КЪ-АН'-РЪ
БЪ-ТѢ-РЪ	БО-ЦѢ-ЦѢ	КЪ-АН'-АЪ	КЪ-ГЛА-ТЪ
А-ЦѢ-П-ТЪ	БЪ-КА'-ТЪ	БО-ГА'-ТЪ	РЪ-АН'-НѢ
БѢ-АБ'-АБ	КА-РА'-ТЪ	ЧѢ-ТА'-ТѢ	АБ-ГА'-ТЪ
ПЪ-РА'-КѢ	БѢ-НН'-ОБ	БѢ-НА'-ТѢ	АЪ-РН'-ТЪ
НН-АН'-КЪ	БЪ-НА'-ГЮ	БѢ-ДѢ-РѢ	ЧѢ-РѢ-ШЪ
А-КН'-НЪ	ШН-ТН'-АЪ	ОЪ-РѢ-ТЪ	БЪ-ЦѢ-КЪ
ГЪ-Н'-НЪ	ГЪ-ТН'-ОБ	РЪ-ТА'-Б	БО-ГА'-ТѢ
КО-АБ'-ТЪ	ГЪ-АБ'-ТЪ	ГЪ-БА'-НЪ	БЪ-ТѢ-ОБ
ФЪ-ОБ'-ОБ	ДЪ-РА'-АЪ	БЪ-АА'-ША	КЪ-ГА'-РѢ
ДО-РН'-ОБ	ДО-РѢ-ЦѢ	ТО-КА'-РЪ	ГО-БН'-ОБ
ДО-РН'-ТЪ	ТЪ-РА'-БЪ	ЦН-ДѢ-АЪ	ТЪ-КѢ-ОБ
ЗН-ОБ'-ОБ	ЖЪ-РА'-ОБ	ГЪ-РА'-ФЪ	А-ПЪ-ЧѢ
КА-ШН'-ГЪ	АЪ-ОБ'-РЪ	ПЪ-ХА'-РѢ	ФН-РН'-КЪ
А-ША'-АЪ	КЪ-АА'-РѢ	ПН-ТА'-ГЮ	ТЪ-РА'-ЦЪ
НО-ПО'-Ю	ПЪ-ДѢ-РѢ	АЪ-ТА'-ОЪ	КО-БА'-ТЪ
БЪ-ПА'-Б	ОЪ-КА'-РЪ	ОЪ-КѢ-РѢ	ПЪ-ПѢ-ШЪ
А-АБ'-НЪ	КЪ-РѢ-АБ	ТЪ-АН'-Б	КЪ-АН'-НЪ
РЪ-ОА'-РѢ	АБ-А'-ОБ	ЗН-ЦѢ-ГЮ	БЪ-ТА'-БЪ

vizori școlari) și directori guberniali ai învățământului. Școalele purtau denumirea de școli cu 1 clasă (odnoclasnoe) și aveau dreptul să elibereze certificate.

La 4 Iunie 1875 M. I. P. creiază un nou tip de școală primară sătească cu 2 ani (dvuhclasnoe seliscoe ucilișce), având materiile împărțite pe 6 ani: primii 4 ani cuprindeau cursul primar propriu zis, iar ultimii 2 ani, curs de completare, corespunzător întrucâtva cu primele 2 clase de liceu.

Toate aceste 3 tipuri de școli primare, înființate prin legile din 1828, 1874 și 1875, adică: 1) prihodscœ po ustavu 1828 goda; 2) nacialinoe ucilișce po položeniiu 1874 goda și 3) seliscoe dvuhclasnoe ucilișce po instrucții 1875 goda—erau supuse unui „Consiliu Școlar Gubernial“, care avea în fruntea sa ca președinte pe mareșalul nobilimii basarabene, iar ca secretar pe directorul învățământului gubernial.

Astfel de consilii școlare existau și în capitalele de județ, fiind supuse celui gubernial.

După cum se vede, școalele primare trec de sub influența bisericească a preoției sub cea laică a nobilimii, o măsură dictată probabil dintr'o rațiune superioară de Stat, cel puțin în guberniile rusești cu populație nerusă și neortodoxă.

Din punct de vedere rusesc și rusificator eră explicabilă această măsură, dacă ne gândim, de ex., că în Basarabia moldovenească preoții moldoveni ar fi continuat cu siguranță să servească în școală interesele populației moldovenești, chiar în potriva legii, dacă rămâneă școala pe seama lor.

În 1884 Sinodul rus capătă dreptul de a deschide școli primare parohiale bisericești (țercovno-prihodscœ ucilișce), independent de celelalte, laice. La această dată târzie aceste școli primare bisericești desigur că nu puteau constitui o primejdie pentru ideea de Stat rusească în regiuni neruse, ca, de ex., în Basarabia, și aceasta pentru motivul, că Sinodul luase toate măsurile ca aceste școli bisericești noi să fie în adevăr focare de cultură rusească și rusificare.

Deosebirea în programă între aceste școli și celelalte laice eră, că în cele dintâi învățământul religios eră mult mai dezvoltat. Ele aveau aceleași drepturi ca și cele laice.

Afară de aceasta Sinodul mai creiază și tipul de „școla gramotă“, în care se predă numai scrisul cititul și religia în curs de 2 ani.

Întreținerea acestor școli se făcea de Sinod, iar drepturile și funcționarea lor au fost reglementate prin legea dela 1 Aprilie 1902.

La 20 Iunie 1917, după ultima revoluție rusă, guvernul provizoriu trece toate școlile sub autoritatea M. I. P., care le dă în grija Zemstvelor și a comunelor urbane.

Sub această îngrijire rămân dânsese până la 1 Septemvrie 1918, când sunt luate toate, fără excepție, sub administrația M. I. P. român, care introduce în ele imediat programa analitică din vechiul regat, plătind pe ziua de 1 Ianuarie 1919 personalul didactic din bugetul său.

Până la 1917 școala primară din Basarabia eră rusească, adică se predă în ea numai rusește și în primul rând pentru copii ruși. Aceasta nu însemnează că eră oprit accesul copiilor moldoveni în școală, dar țăranii moldoveni o ocoleau de obicei, întrucât eră foarte greu pentru copiii lor să poată învăța rusește.

Astfel se explică numărul relativ mic de școli primare în satele moldovenești până la 1918 și populația redusă a acestor școli, în cari intrau, de regulă, copiii preoților, dascălilor și funcționarilor ruși.

Școli pentru minorități nu existau în Basarabia sub Ruși.

O excepție formau coloniile germane, cari și sub raportul școlar erau privilegiate de guvernul rus.

În aceste școli primare se predă în nemțește religia și limba germană, iar la celelalte obiecte învățătorul se putea servi la explicații și de limba germană.

Școlile primare evreiești ¹⁾ au funcționat în mod particular, fără vreo organizație serioasă, omogenă, până la 1844, când se înființează pentru ei școli primare de Stat pe la orașe și târguri (cazioane evreiescoe ucilișce).

În ele se predă totuș în rusește, după programa școlilor primare de 2 clase (dvuh-clasnoe ucilișce). În afară de ele existau școli întreținute de comunitatea evreiască, așa numitele „Talmud-Tora“, având statute speciale, aprobate de autoritățile școlare.

Nu trebuie confundate aceste școli cu cele strict confesionale, cu „hederele“,

СОБРАНИЕ

СОЧИНЕНИЙ И ПЕРЕВОДОВЪ,

ВЪ ПРОЗЪ И СТИХАХЪ,

ДЛЯ УПРАЖНЕНИЯ

ВЪ ВАЛАХО-МОЛДАВСКОМЪ ЯЗЫКЪ;

съ присовокуплениемъ: 1) Словаря; 2) Собрания Славянскихъ первообразныхъ словъ, употребляемыхъ въ языкѣ Валахо-Молдавскомъ;

СОСТАВИЛИ:

Л. ГИЙКУЛОВЫЙ.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

1840.

Crestomația moldovenească a lui Iacob Hâncul,
tipărită la anul 1840.

¹⁾ Vezi articolul subsemnatului „Școala evreiască în Basarabia“ în revista „Școala Basarabiei“, an. I (1919), No. 12.

unde se predă numai religia mozaică. Hederul se putea înființa de către un dascăl evreu, așa numitul „melamed“, cu un termen redus de funcționare și în baza unei autorizații speciale, eliberate de autoritățile superioare.

Am văzut că la 1875 învățământul primar în Rusia (deci și în Basarabia) era acum definitiv organizat, unificat și sub controlul Statului. Să vedem acum cum se prezintă la această dată școala primară basarabeană sub raportul populației.

L. L. Soroca în cartea sa „Geografia guberniei Basarabia“ (Chișinău, 1878), ne dă următoarele date: Școli primare, de băieți și de fete, urbane și rurale,— 355, cu 28.186 elevi, la o populație de 1.052.013 suflete; din cari „Moldovenii formează masa principală a populației, aproximativ $\frac{3}{4}$ “. Totuș autorul nu arată naționalitatea elevilor, ca să putem vedea, ce procent de elevi moldoveni au urmat în aceste școli. Suntem convinși, că foarte puțini, dovadă numărul relativ redus al intelectualilor moldoveni din Basarabia față de cel al celorlalte provincii românești, de sub fosta împărăție Austro-ungară, cari aveau cel puțin școlile lor primare românești, fie confesionale, fie de Stat.

Ceeace ne interesează, este să constatăm în ce grad și-a arătat Statul rus în principiu interesul său pentru înmulțirea acestor școli și deci pentru combaterea analfabetizmului.

După aproape 20 ani dela apariția Geografiei lui Soroca, ne dă la 1897, Zemstva Gubernială din Chișinău următoarele date statistice cu privire la învățământul primar :

No. curent	JUDEȚUL	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Populația dominantă din comună	
				Moldoveni	Nemold.
1	Bălți	42	2.558	33	9
2	Cetatea-Albă	128	14.950	17	111
3	Chișinău	88	6.987	49	39
4	Hotin	57	3.489	18	39
5	Ismail	116	8.443	38	78
6	Orhei	51	2.967	34	17
7	Soroca	38	2.616	25	13
8	Tighina	71	4.792	22	49
	In Basarabia .	591	46.802	236	355

Datele acestea sunt importante și sub raportul naționalității dominante în comuna unde se află școala. Se arată în statistică numai 236 de comune mol-

dovenești din 591, cu toate că multe din celelalte (355) nu sunt amestecate, după cum ar voi să ne facă a crede statistica.

Dar chiar dacă am admite ca exacte aceste date, vedem din ele ce puțin au beneficiat de învățământul primar satele moldovenești și deci județele cu populație aproape în întregime românească.

În frunte stau județele Cetatea-Albă și Ismail, cele mai puțin românești și județul Chișinău, în care aproape jumătate din școli revin capitalei sale cosmopolite. Iată acest tablou elocvent:

No. curent	JUDEȚUL	COMUNELE CU POPULAȚIE										Totalul comunelor	
		Albaneză	Bulgară	Evree	Franceză	Găgăuță	Moldov.	Nemțescă	Rusească	Țigănească	Ucraină		Amestecată
1	Bălți	—	—	1	—	—	33	2	—	—	—	6	42
2	Cetatea-Albă	—	25	—	1	4	17	43	8	1	16	13	128
3	Chișinău	—	—	—	—	—	49	2	—	—	—	37	88
4	Hotin	—	—	1	—	—	18	—	—	—	27	11	57
5	Ismail	1	12	—	—	10	38	6	4	—	14	31	116
6	Orhei	—	—	—	—	—	34	—	—	—	2	15	51
7	Soroca	—	—	—	—	—	25	—	—	—	5	8	38
8	Tighina	—	8	—	—	16	22	7	3	—	3	12	71
In Basarabia .		1	45	2	1	30	236	60	15	1	67	133	591

Pentru a arăta progresul lent (și poate intenționat lent) în această direcție, nu este nevoie să prezentăm date statistice pe intervale mici.

Ajunge să consultăm datele oficiale ale Zemstvei Guberniale din Chișinău pe 1906, ca să vedem că într'un interval de 30 ani (dela 1878) numărul școlilor a sporit dela 355 la 1007, iar cel al elevilor dela 28.186 la 37.936, ceea ce însemnează, că atât numărul școlilor cât și al elevilor, n'a ajuns să se întreiască, cu tot sporul populației în acest interval de timp. În medie se creiază deci anual în acest răstimp câte 21 școli primare în toată Basarabia (deci câte 2 de județ!), iar numărul elevilor sporește cu câte 1476 în toată Basarabia (deci cu 184 elevi de județ!). Cifre destul de elocvente de altfel, a căror importanță însă se reduce la zero, dacă ne gândim că în totalul de școli intră și cele particulare, cele minoritare (ale coloniștilor nemți) și cele bisericești.

Lăsăm să urmeze tabloul:

TIPUL ȘCOLILOR PRIMARE	Județul Bălți		Județul Cetatea-Alba		Județul Chișinău		Județul Hrtin		Județul Ismail		Județul Orhei		Județul Soroca		Județul Tighina		În toată Basarabia	
	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor	Numărul școlilor	Numărul elevilor
1. Întreținute de zemstvă	16	—	—	—	6	—	60	—	—	—	8	—	25	—	15	—	130	7996
2. Întreținute de mi- nister de 2 clase .	6	—	16	—	6	—	2	—	7	—	4	—	5	—	4	—	50	33483
3. Idem de 1 clasă .	36	—	56	—	52	—	6	—	86	—	40	—	27	—	49	—	352	
4. Întreținute de so- cietăți	7	—	4	—	7	—	—	—	—	—	13	—	—	—	2	—	33	2307
5. Particulare . . .	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	404
6. Minoritare (ger- mane)	4	—	46	—	1	—	—	—	4	—	1	—	3	—	10	—	69	9737
7. Intr. de biserică (parohiale) de 2 cl.	3	—	3	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	10	20009
8. Idem de 1 clasă .	46	—	49	—	32	—	42	—	53	—	47	—	41	—	50	—	360	
Școli de toate 8 tipurile	119	7028	174	20157	104	6509	112	7043	150	10199	114	8116	103	6642	131	8242	1007	73936

S'ar crede că revoluția rusă din 1905 ar fi trebuit să silească Statul rus să dea mai multă atenție dezvoltării învățământului primar, pentru a combate astfel mai cu folos analfabetismul la sate și prin urmare posibilitatea unei repețiri a revoluționării masselor populare inculte, agitate de anarhiști.

Totuș nu se poate constata nici acum un progres simțitor, căci după „Informațiile statistice“ oficiale din 1916 ale aceleiaș Zemstve guberniale, ¹⁾ aflăm în întreaga Basarabie 1384 școli cu 80.991 elevi, ceea ce înseamnă pentru un interval de 10 ani un spor de 375 școli și 7055 elevi pentru întreaga Basarabie, iar în medie anuală de fiecare județ un spor de 4 școli și 88 elevi. Această nouă statistică, alcătuită în anul ultimei revoluțiuni rusești (1917) ne dă totuș date noi, interesante sub raportul naționalității elevilor.

Vedem din ele că numărul școlilor primare ruse din satele moldovenești (839) întrece cu mult pe cel din satele nemoldovenești (544) și tot așa numărul elevilor moldoveni (43.308) pe cel al nemoldovenilor (37.683)—desigur o primăjdie pentru deznaționalizarea Moldovenilor din Basarabia, dacă n'ar fi urmat la timp (1918) ²⁾ oprirea acestei desnaționalizări forțate și mai repezi acum de cât la 1906.

Iată și tabloul întocmit după datele amintite:

No. curent	J U D E Ţ U L	Numărul total de școli	Numărul de școli în sate moldo- venești	Numărul de școli în sate rusești și mixte	Total de elevi	Numărul de elevi în școlile satelor moldovenești	Numărul de elevi în satele ru- sești și mixte
1	Bălți	206	189	17	8.030	7.066	1.564
2	Cetatea-Albă . . .	179	27	152	13.813	1.766	12.047
3	Chișinău	171	163	8	8.938	8.368	570
4	Hotin	176	46	130	9.356	2.276	7.080
5	Ismail	234	92	142	11.029	4.324	6.705
6	Orhei	150	144	6	9.958	9.515	443
7	Soroca	136	106	30	8.220	6.411	1.809
8	Tighina	131	72	59	11.047	3.582	7.465
	In toată Basarabia .	1.383	839	544	80.991	43 308	37.683

Datele acestea, culese sub Ruși în preajma revoluției din 1917, ne arată destul de limpede, că Statul rus n'a făcut nimic în școala primară din Basarabia pentru copiii Moldovenilor și foarte puțin pentru luminarea în general a masselor mari populare din această provincie.

¹⁾ Publicată în 1917 la Chișinău de profesorul N. Popovschi.

²⁾ Pentru ilustrarea situației învățământului primar din Basarabia în 1918 vezi articolul nostru „Școala primară din județul Bălți“ în „Școala Basarabiei“, anul I, No. 2.

Ceeace ne va interesa însă mai mult va fi cum s'a înodat, după 1917, firul rupt în 1812 al învățământului moldovenesc din Basarabia, reînființându-se școala moldovenească de către înșiși patrioții români din Basarabia; apoi ce progrese s'au realizat pe acest teren în scurtul interval de 7 ani (1918 — 1925) de administrație românească. Progresele se pot constata chiar la finele anului următor Unirii: 495 de școli primare în plus, între ele și 92 grădini de copii, cari nu existau sub Ruși ¹⁾.

Lăsăm să urmeze tabloul respectiv cu datele statistice pe județe:

No. curent	JUDEȚUL	Învățământul primar-urban		Învățământul primar-rural		Învățământul particular		Grădinițe de copii		Numărul total de școli	Numărul total de învățători
		Numărul școlilor	Numărul învățător.	Numărul școlilor	Numărul învățător.	Numărul școlilor	Numărul învățător.	Numărul școlilor	Numărul învățător.		
1	Bălți . . .	7	24	186	300	2	2	4	4	199	330
2	Cahul . . .	3	9	106	164	3	3	7	7	119	183
3	Cetatea-Albă .	15	35	293	502	10	10	9	9	327	556
4	Chișinău . .	46	159	180	223	10	10	13	14	249	406
5	Hotin	9	27	175	254	11	11	6	6	201	298
6	Ismail	51	91	68	175	?	?	35	35	154	301
7	Orhei	3	5	196	242	1	2	4	4	204	253
8	Soroca	5	19	191	357	1	1	12	12	209	389
9	Tighina	21	51	193	272	1	1	1	1	216	325
	In toată Basarabia .	160	420	1.588	2.489	39	40	91	92	1.878	3.041

Și să se noteze, că aceste progrese au fost realizate în primul an după revoluția rusească și încheerea războiului, când în Basarabia era o mare criză de localuri proprii pentru școală, când multe din cele existente erau închiriate, neîncăpătoare, când, în fine, nu exista încă obligativitatea învățământului primar, cunoscută numai în Vechiul Regat.

Pentru continuarea studiilor, absolvenții diferitelor tipuri de școli primare din Basarabia aveau sub Ruși la dispoziție școli medii și licee (așa numitele „Ghimnazii“ pentru cursul superior și „proghimnazii“ pentru cursul inferior). Numărul lor însă a fost lungă vreme foarte redus, așa că accesul elevilor absolvenți de școli primare (în special al Moldovenilor) în aceste școli era foarte anevoios: atât din cauza locurilor reduse în clase, cât mai cu seamă din cauza limbii de predare rusești.

Intrucât Statul rus nu putea sau nu voia să înmulțească și să întrețină școli suficiente pentru răspândirea culturii în masele poporului basarabean, a intervenit chiar dela început inițiativa particulară.

¹⁾ După datele oficiale ale „Inspectoratului regiunii XV școlare“ din Chișinău.

Funcționarea acestor școli particulare se reglementează prin legea din 8 Decembrie 1828. Prin legea din 19 Februarie 1868 aceste școli (externate sau internate) se împart în următoarele categorii:

I) Școli secundare cu 6 clase.

II) „ „ „ 3 „ inferioare.

III) „ primare „ 4 și 6 clase (odnoclasnoe și dvuklasnoe ucilișce).

Ele se puteau înființa, în baza unei autorizații speciale a M. I. P., de către cetățenii ruși cu certificate de bună purtare.

Pentru a putea înființa o școală de categoria I, solicitatorul trebuie să aibă studii superioare, iar pentru categoria II și III titlul de profesor sau profesoară casnică (domașnii uciteli, domașneaia ucitelinița).

Pentru înființarea de școli primare particulare, solicitatorul trebuie să aibă titlul de învățător.

Programa acestor școli trebuie să fie aprobată de M. I. P., iar manualele folosite în ele din cele aprobate de M. I. P.

În școlile de categoria I (clasele IV—VI) profesorii trebuiau să aibă studii superioare; în clasele I—III din categoria I și în școlile de categoria II puteau fi admiși profesori cu titlul de profesor sau profesoară casnică.

În școlile primare puteau predă numai învățători.

Controlul îl exercită M. I. P. prin organele sale speciale.

Școlilor particulare de categoria I li se putea acorda denumirea de licee particulare (în baza legii din 19 Februarie și 19 Iunie 1871), iar în baza unei deciziuni speciale a M. I. P. și drepturile liceelor de Stat.

CURSULŢ PRIMITIVŢ DE LIMBA RUMÂNĂ,

COMPUSŢ

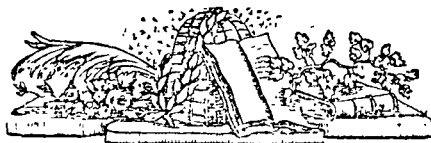
pentru șóóele elementare și IV classe gimnasiale
de
IoannŢ DoncevŢ.

НАЧАЛЬНЫЙ КУРСЪ РУМУНСКАГО ЯЗЫКА,

СОСТАВЛЕННЫЙ

для низшихъ училищъ и IV классовъ гимназій

И. Д.

KIȘINEŢ

Tipografié lui AkimŢ PopovŢ

1865.

Manualul de limba română a lui I. Doncev,
tipărit în Chișinău în anul 1865.

Absolvenții acestor licee puteau să urmeze la universități, dacă examenul de absolvire se făcea în fața unei comisiuni de profesori prezidată de un delegat al M. I. P.

Învățământul particular se putea face și în familii (de regulă aristocratice) de către așa numiții profesori și profesoare casnice, cari puteau funcționa în calitate de profesori la școlile medii și în cursul inferior al liceelor.

Școlile particulare¹⁾ au fost reglementate definitiv prin legea din 1 Iunie 1914.

Această lege acordă dreptul de a deschide școli, clase și cursuri: zemstvelor, orașelor, comunităților religioase, societăților și persoanelor particulare.

Se putea predă în aceste școli și în alte limbi decât cea a Statului, în afară de următoarele obiecte: limba rusă, istoria și geografia.

În liceele zemstvelor și orașelor (comunelor) trebuiau să se predea toate materiile în rusește.

Aceste școli puteau avea un caracter general, special și profesional.

Școlile secundare din Basarabia ale Ministerului instrucțiunii publice²⁾ erau de categoriile următoare:

1. Licee de băieți (clasice și reale).
2. Licee de fete (subvenționate de Stat).
3. Școli reale.
4. Școli tehnice.
5. Institutul pedagogic.
6. Școli normale.
7. Gimnazii.

Legea din 19 Noemvrie 1864 împarte liceele de băieți în clasice și reale cu câte 7 clase, iar legea din 19 Iunie 1871 desparte definitiv liceele clasice de cele reale. Celor dintâi li se adaugă încă o clasă a VIII-a.

Legea din urmă, din 10 Mai 1912, reglementează normele de retribuție ale corpului didactic și administrativ precum și drepturile la gradații și pensie ale profesorilor secundari³⁾.

Liceele de fete au fost reglementate prin legea din 24 Mai 1870, dându-se pe lângă 7 clase de curs general încă o clasă în plus, a VIII-a complementară, pedagogică.

Absolventele clasei VIII primeau titlul de „învățătoare casnică“.

Legea din 3 Iulie 1916 stabilește normele de recrutare și salarizare, pensie și drepturile la grade ale corpului didactic din liceele de fete.

¹⁾ Despre aceste școli vezi pe larg studiul meu: „Școalele particulare din Basarabia“ în revista „Școala Basarabiei“ din Chișinău, anul I, 1919, No. No. 4, 5 și 7).

²⁾ Asupra acestor școli vezi și documentata „Introducere“ la „Anuarul învățământului secundar din România“ pe anul 1924—1925 de Const. Chirițescu, pag. XII. XXV și următoarele.

³⁾ Despre categoriile, titlurile și drepturile profesorilor din Basarabia înainte de 1918 vezi articolul subsemnatului: „Profesorii secundari în Rusia“ în revista „Tribuna Școalei“ (Chișinău, 1921, No. 2), iar după 1918 „Anuarul“ d. Const. Chirițescu, pag. 35 și următoarele din „Introducere“.

În Basarabia a funcționat o singură școală tehnică cu 7 clase (în Soroca), înființată prin legea din 3 Iulie 1908 și reglementată prin legea învățământului tehnic din 2 Iunie 1917.

Institutul Pedagogic din Chișinău a fost înființat pe baza legii din 31 Mai 1872 și pregătește corpul didactic pentru școli medii. Astăzi acest institut nu mai există, nefiind nevoie de el.

Școlile normale s'au înființat în baza legii din 1870. Aveau la început 3 ani, apoi 4 ani. Prin legea din 14 Iunie 1917 a guvernului provizoriu rus ele au fost unificate ca program cu clasele cursului superior al liceelor de băieți, păstrând un caracter special pedagogic și fără limbi străine.

La Unire existau în Basarabia numai 3 școli normale. Astăzi avem 10 școli normale, din cari 3 la Chișinău (1 de băieți și 2 de fete) și câte 1 de băieți la: Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Tighina, Ismail și Cetatea-Albă.

Școlile medii ¹⁾ s'au înființat în baza legii din 8 Decembrie 1828 sub denumirea de județene (uezdnoe ucilișce) cu un curs de 3 ani. În baza legii din 31 Mai 1872 se transformă în școli orașenești (gorodscoie ucilișce) cu 4 și 6 ani de învățământ. Prin legea din 25 Iunie 1912 se reorganizează ca program, ca norme de recrutare a corpului didactic și ca drepturi a absolvenților, primind denumirea de „școli primare superioare“.

Sub regimul românesc programa școlilor medii a fost prefăcută și echivalată cu cea a cursului inferior de liceu, dându-li-se elevilor drepturile respective.

Soroca în cartea sa amintită constată în Basarabia pe la 1875:

5 școli secundare de băieți cu 1.081 elevi;

3 școli secundare de fete cu 779 eleve,

deci în total 8 școli secundare cu o populație totală de 1.860 elevi. În acest număr, după cât am putut constata, nu par să intre și școlile medii.

De reținut este că, în Basarabia au mai fost întemeiate între 1856—1877 și licee românești și anume: liceul din Ismail la 1873 și cel din Bolgrad, întemeiat de caimacanul Principatului Moldovei Nicolae Conache Vogoride la 1858. Ambele au fost românești până la retrocedarea Basarabiei în 1878. Oricum, putem constata sigur, că primele școli secundare de Stat se întemeiază la 1828 („Școalele ținutale“, astăzi „medii de băieți“ din Chișinău și Tighina) respective la 1833 (liceul No. 1 de băieți — azi „B. P. Hașdeu“ — din Chișinău ²⁾).

Mai multe școli secundare se întemeiază în intervalul celor două revoluții (1905 — 1917): 19 școli, deci câte o școală nouă în interval de 1¹/₂ ani.

Cele mai multe școli secundare s'au întemeiat însă în scurtul interval dela Unire (1918) până azi: 17 școli, deci în medie câte 3 școli la an.

La sfârșitul lui 1924 erau în Basarabia 67 de școli secundare de Stat ³⁾

¹⁾ Const. Chirițescu, *Op. cit.* „Introducere“, pag. XII.

²⁾ Vezi „Din istoria liceului de băieți No. 1 din Chișinău“, articol publicat de subsemnatul în „Școala Basarabiei“, an. II (1920), No. 7.

³⁾ După datele statistice ale „Inspectoratului Regiunii școlare XV“ Chișinău și ale „Anuarului“ d. Const. Chirițescu.

(în afară de cele normale, profesionale, comerciale, tehnice, industriale, agricole etc.), cari se repartizau pe județe după cum urmează :

No. curent	JUDEȚUL	LICEE DE:		Gimnazii	ȘCOLI MEDII DE:			Numărul total de școli
		Băieți	Fete		Băieți	Mixte	Fete	
1	Bălți	1	1	1	—	3	—	6
2	Cahul	1	1	—	—	1	—	3
3	Cetatea-Albă	2	1	—	1	4	—	8
4	Chișinău	4	3	—	3	3	1	14
5	Hotin	1	1	1	—	1	—	4
6	Ismail	2	2	1	—	3	—	8
7	Orhei	2	2	—	1	—	—	5
8	Soroca	2	1	1	—	6	—	10
9	Tighina	2	2	3	1	1	—	9
In Basarabia . .		17	14	7	6	22	1	67

Aceste 67 școli aveau 434 clase, 716 profesori și 15.337 elevi.

Progresul școlilor secundare din Basarabia sub administrația românească nu stă numai în sporul lor numeric.

El stă și în faptul că toate școlile medii au fost transformate de fapt în gimnazii, păstrându-și numai numele de școli „medii“; iar pe de altă în transformarea mai multor școli primare superioare în școli medii.

Alt progres este înființarea și mutarea aproape a tuturor școlilor medii din orașele capitale de județ în comunele urbane și rurale. Aceste din urmă erau până nu de mult nedreptățite față de orașe, în cari se concentraseră toate categoriile de școli secundare, îngreunând astfel foarte mult accesul copiilor de plugari în școlile secundare. În sfârșit, cel mai mare progres al învățământului secundar din Basarabia, din punctul de vedere al rațiunii noastre de Stat național, este românizarea lui completă (începută la 1918 și terminată la 1922), precum și sporul procentului de elevi și profesori români în ele.

Pe lângă școlile secundare s'au mai înființat în Basarabia îndată după unire și câteva Universități populare, din cari supraviețuiește azi una singură, cea din Chișinău.

Înființată la 1918, ea a dezvoltat până astăzi o activitate foarte rodnică, justificându-și pe deplin dreptul la existență în această parte a țării, care, sub raportul învățământului superior, a fost cu intenție neglijată de Ruși, pentru a nu se forma în jurul unei instituții mai înalte de știință și cultură în Basarabia moldovenească un curent național primejdios ideii de Stat ruse.

Universitatea populară are trei secții: literară, juridică și științifică-medicinală.

Au predat și predau la această Universitate profesorii cei mai distinși din localitate și ocazional, la matineurile Duminicale, profesori dela toate Universitățile noastre de peste Prut.

Acestei Universități i se datorește și înființarea primei mari biblioteci publice românești din Chișinău, care este astăzi printre cele dintâi din întreaga țară.

Buletinul Universității populare din Chișinău, tipărit la 1922, arată pe larg istoricul și activitatea acestei școli înalte, care se bucură de o subvenție specială din partea Statului, ca dovadă că necesitatea și munca ei culturală au fost pe deplin recunoscute de cei în drept.

Sub stăpânirea rusească nu existau în restul împărăției școli superioare decât în centre curat rusești: ca, Odessa, Kiev și Harcov, așa că periferia era complet neglijată sub acest raport. Astăzi au și Moldovenii basarabeni o

școală superioară, care cu timpul va putea deveni o fortăreață culturală importantă, care să contrabalanseze cu succes încercările dușmănoase nouă din învecinată republică moldovenească transnistriană, de unde tinerimea moldovenească, lip-

≡ КУВЫНТ МОЛДОВЕНЕСК ≡

РЕВИСТЫ ДЕ ЛИТЕРАТУРЫ ШИ ШТИНЦЫ ПРАКТИКЫ:

№ 14

Август
анул
1914.

СУПЛИМЕНТ
ГРАТУИТ

Редакция ши администрация: Кишинэу, Немецкая ул., № 16.

Типография луй В. В. Якубович

Revista „Cuvânt Moldovenesc”.

sită și de cele mai elementare școli moldovenești, ar putea fi ușor atrasă și cultivată de noul focar de cultură națională.

Neexistând în Basarabia sub Ruși o școală națională moldovenească, ar fi fost firesc, să nu existe nici o literatură didactică ¹⁾ în această limbă. Totuș o astfel de literatură a existat la început, după 1812.

Avem din acel timp bucoavne, gramatici, dicționare, crestomații și scriitori didactici reputați, ca: Ștefan Margellă, Iacob Hâncu, Ioan Doncev și alții, cari s'au gândit să înlesnească copiilor moldoveni, învățarea limbii rusești, dându-le manuale în limba lor maternă. Pentru licee și seminare, în timpul când mai eră tolerată limba moldovenească în ele, s'au alcătuit și câteva gramatici, cărți de citire și crestomații, cari suportă cu succes orice comparație cu manualele similare românești de peste Prut din aceeaș vreme.

Dela 1905 aceste cărți reapar în Basarabia, iar în 1918 basarabenii au putut să-și întocmească chiar ei singuri primele manuale pentru cursul primar.

Cum se explică totuș într-o provincie lipsită de școală moldovenească, și prin urmare de intelectuali moldoveni formați în spiritul național, mulțimea de bărbați de școală, cari la 1917—1918 au putut infiripă o școală națională?

Se explică: întâi prin obârșia țărănească a acestor învățători și preoți, cari, deși eșiți din școală rusească, totuș nu și-au uitat și neglijat limba strămoșească; apoi și prin manifestările culturale-politice moldovenești, cari se accentuiază dela 1905 încoace.

Aceste mișcări se datoresc tinerilor studenți Moldoveni dela Kiev, grupați în societăți naționale și având printre ei și câțiva colegi regăteni, și celor trecuți la universitatea din Iași.

Acești tineri patrioți și luminați au ținut să deștepte și pe frații lor de acasă.

Și aceasta au făcut-o prin diferite ziare și reviste populare ²⁾ ca: „*Basarabia*“ (1900) „*Vieața Basarabiei*“ (1907), „*Moldovanul*“ (1909), „*Basarabia reînviată*“ (1907), „*Luminătorul*“ (1908), „*Făclia Țării*“ (1912), „*Glasul Basarabiei*“ (1913), „*Cuvântul Moldovenesc*“ (1910), „*Școala Moldovenească*“ (1917), — cari cu toată asprimea cenzurii și poliției țariste, cari nu le-a îngăduit decât un trai scurt și plin de mizerii, au știut să aprindă încă și mai vie conștiința satelor moldovenești, pregătind spiritul sătenilor pentru o vieață politică națională și liberă.

Deși mai rar și în mai puțină măsură, mișcarea culturală-națională dintre Prut și Nistru a fost totuș promovată și prin reprezentații teatrale românești. Eră firesc ca aceste reprezentanții să se dea de artiști de peste Prut, ieșeni mai cu seamă, dar n'au lipsit nici încercări locale cu actori diletanți.

¹⁾ Despre cărțile didactice românești în Basarabia vezi Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 77—143.

²⁾ Despre publicațiile periodice românești în Basarabia vezi și Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, pag. 285—313.

Prin Basarabia au fost cu trupele lor un Matei Millo, Theodorini, Petre S. Alexandrescu, Nicolae Luchian, Bobescu, Costache Bălănescu, frații Vlădi-cești, Gr. Manolescu, Aristița Romanescu, etc. și au încântat pe Moldoveni în primul rând cu piese naționale ca cele ale lui V. Alecsandri, C. Negruzzi ș. a.

Odată gustul pentru teatru deșteptat, s'au format și trupe de amatori di-letanți, ca cele ale lui V. Hartia, Gh. Madan, ș. a. ¹⁾).

¹⁾ Ștefan Ciobanu, *Op. cit.*, cap. VI, pag. 184–193.

FIGURI CULTURALE

DIN TRECUTUL BASARABIEI

DE ION NEGRESCU.

„*Conservons jalousement les nations, mères et gardiennes de l'art, de la littérature, de la culture, c'est-à-dire de la variété, de l'intérêt, de la beauté, de l'humanité, de la vie humaine*“.

E. Boutroux.

Înțelegerea culturii unui popor nu se poate face fără considerarea realităților naționale și a împrejurărilor istorice, cari au determinat evoluția acestor realități, stânjenind sau înlesnind manifestarea lor.

Cu atât mai mult pentru un popor pe care destinele l-au condamnat să-și trăiască cele dintâi zeci de veacuri ale istoriei lui desmembrat, nedreptățit, asuprit. Istoria culturii unui atare popor dela origini și până la înfăptuirea unității lui etnice și teritoriale, care singură-l aduce la limanul îndeplinirii rostului său specific în înlănțuirea creațiunilor umanității, nu este decât, doar, înregistrarea aspirațiunilor și a forței, cu care geniul său național se pune în serviciul descătușării și al libertății.

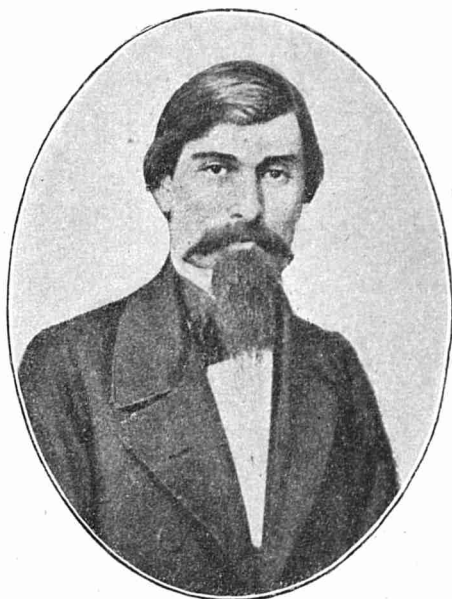
Cu atât mai mult pentru o provincie, în care națiunea frântă a trăit veacuri de oprimare cu tot cortegiul lor dramatic de masacre, de prăbușiri, de ruine, de doliu, de sclavie. Nu este, desigur, un incident faptul că după cum în *Apus*, din provincia cea mai răpită de libertăți naționale, din *Alsacia*, au pornit răsvrătitoarele îndemnuri ale marseliezei franceze a lui *Rouget de L'Isle*, tot așa din o provincie subjugată mai mult de un mileniu în *Răsărit* au pornit caldele cuvinte ale imnului de redeșteptare națională românească, în *Răsunetul* lui *Andrei Mureșeanu* din Ardeal.

În acest sens în orice capitol din istoria culturii unei provincii subjugate, precum a fost Basarabia, vom întrezări, la fiecare pas, aceleași aspirațiuni spre unitatea etnică organică, dela care ea a fost desprinsă prin biruința provizorie a forțelor brute, împotriva cărora însă sfârșesc totdeauna învingătoare eternele legi ale justiției imanente ale timpului. Mai mult încă, în încercările și în operele oricărui scriitor, care a văzut lumina zilei pe plaiurile Basarabiei libere sau pe plaiurile Basarabiei căzute apoi în robie, vom întrezări, la fiecare pas, ori suspinul după trecutele vremuri de libertate, ori aspirațiunile unei renașteri viitoare a libertăților.

Dar sunt scriitori originari din Basarabia, pe cari soarta i-a silit să părăsească de timpuriu pământul lor de naștere, fără ca apoi, în întreaga lor viață, să-l mai poată revedea, pierzând astfel orice legătură cu mediul basarabean și identificându-se cu îndrumătorii s-fletești ai Românilor din Principate, precum este *Alexandru Russo* sau *Bogdan Petriceicu Hasdeu*.

* * *

Plecat de timpuriu din Basarabia, la vârsta de nouă ani, și alți nouă ani petrecându-i în străinătate la studii, *Alexandru Russo*, când se întoarce în Moldova, în preajma anului 1837, în afară de răzlețele amintiri ale celor dintâi ani ai copilăriei, petrecute pe țărmurile Bâcului din Basarabia, poartă totuși încă o puternică reminiscență a originii lui basarabene; este atitudinea și lupta lui hotărâtă pentru ideile de democrație și libertate, de toleranță, bazate pe cele mai profunde sentimente ale iubirii de patrie, care svâcnesc din ansamblul studiilor și operei sale teoretice, de critică socială, atitudine și luptă pe care democratica Elveție, unde și-a făcut studiile, nu a avut decât doar a i le cultiva, întru cât el le purta în suflet inspirate de starea de robie a patriei lui părăsitate.

Alexandru Russo.

Semnarea *proclamației* pentru revoluțiunea din 1848, dacă nu și colaborarea lui la redacțiunea acestei proclamații, după cum susțin unii, participarea lui la adunarea Românilor ardeleni din 3 Mai 1848 pe *Câmpia libertății*, închisorile ungurești, pe cari le-a cunoscut și din cari era să fie dus la spânzurătoare pentru că a fost prins răspândind între Românii din Transilvania „*Deșteptarea României*” lui V. Alexandri, exilul în străinătate în urma anului 1848 și închisorile românești, Soveja, pe cari le-a cunoscut pentru ideile prea liberale din operele sale, sunt atâtea dovezi elocvente despre valoarea, pe care o avea noțiunea cuvântului „libertate” pentru scriitorul nostru Alexandru Russo.

Pe de altă parte tradiționalismul care-l caracterizează față de ceilalți tineri „*bonjuriști*” atunci când în critica sa socială, admitând importarea noilor forme politice și sociale din Apus, cere totodată păstrarea neatinsă a sufletului românesc, pe care cată să-l desgroape din comorile literaturii populare necunoscute și neînțelese până atunci și din tot ceea ce se cuprinde în tradițiile trecutului, acest tradiționalism definește figura luptătorului pentru libertăți Alexandru Russo.

Creer occidental și inimă moldovenească, așa caracterizează Russo generația tinerilor, din care el însuși făcea parte, în conflict cu „societatea veche și egoistă, născută din năpădirile Fanarului și din corciturile sângelui român... nici greacă, nici română“.

De aceea, atunci când este vorba de literatură, Russo cere naționalizarea ei; „*Ce e literatura de nu chiar expresia vieții unei nații?*“ Și cu spiritul său critic de fin și clar discernământ el propune, pentru a o salva de fizionomia ei străină și falsă, să se inspire din izvoarele poeziei populare, a cronicelor, a tradițiilor, a vieții specifice românești de la țară ¹⁾.

Dar mai mult decât în cele mai frumoase bucăți ale sale, ca *Sonveja*, *Stânca Corbului*, *Piatra Teiului*, Alexandru Russo se caracterizează în poemul său neîntrecut *Cântarea României* prin efuziunile de sentimentalism, în care notele revoluționare se îmbină cu cele ale iubirii de patrie, alternând scepticismul cu entuziasmul și resemnarea cu nădejdea, după tablourile din trecutul istoric al poporului român, pe care le evoacă înaintea ochilor noștri, întrebuițând când tonul popular, duios al doinelor, când acel religios și grav al psalmelor, când graiul bătrânesc al cronicelor.

* * *

Celălalt scriitor originar din Basarabia, de care am pomenit în paginile de mai înainte, *Bogdan Petriceicu Hasdeu* a dominat prin vasta sa activitate științifică și literară întregul cuprins al culturii românești din epoca vieții sale.

Uriș prin puterea sa de muncă, prin întinsele sale cunoștințe în domeniul istoriei și filologiei, prin imaginațiunea și fantezia, care i-a permis să se transpue în epocile cele mai îndepărtate și mai întunecate din trecutul neamului, în operele sale el a creiat un ciclu, care constituie parte integrantă din evoluția culturală a acestui neam, care atrage și zăbovește privirile oricărui cercetător.

Studii asupra documentelor cari poartă în ele primele manifestări ale limbii române, în diferitele ei stadii de dezvoltare, studii asupra „cărților poporane“ ale Românilor în secolul al XVI-lea, elaborate cu competența pe care i-o dădeau vastele lui cunoștințe în domeniul limbilor și literaturilor slave, indispensabile filologului român întru cât acestea au fost adeseori câmpul de propagare al producțiilor literaturii bizantine (529—1453) către noi, alcătuiesc materialul operei sale numite cu arhaica expresie „*Cuvente den bătrâni*“; sunt textele așa numitului „*Codex Sturdzanus*“ cu caracter compilativ bisericesc-dogmatic, legendar, istoric și mai rare-ori romantic. Alte studii filologice, urmărind dicționarul limbii istorice și poporane, sunt cuprinse în *Etymologicum Magnum Romaniae*.

Studii istorice asupra elementelor constitutive ale naționalității române în secolul al XIV, *întinderea teritorială, nomenclatura, acțiunea naturii asupra omului*, prin care se explică vitalitatea și puterea de rezistență a națiunii împotriva tuturor vicisitudinilor la care a fost expusă, cuprinde lucrarea sa inovatoare ca

¹⁾ V. cursul d-lui G. Ibrăileanu: *Istoria literaturii române moderne 1840—1880* p. 438.

sistem, numită *Istoria critică*, alături ca valoare de monografia sa *Ioan Vodă cel cumplit*. În sfârșit opere literare, ca „*Răsvan Vodă și Vidra*“, în care a prins momentul dramaticelor lupte pentru tron între boerii moldoveni, completează cadrul bogatei activități a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Venit din Basarabia subjugată, el nu și-a uitat niciodată patria și în operele sale a susținut cu căldură ideea democrației și a libertății. Astfel, după cum în *Istoria Critică* el explică, bunăoară, puterea și mărirea Venețienilor din evul mediu, învingători ai lui Barbarossa și Mahomet II, în antiteză cu decăderea lor din vremea nouă, prin democratismul instituțiilor lor vechi față de despotismul modern, tot astfel în zorile unei democrații și a unor libertăți viitoare întrezăria B. P. Hasdeu posibilitățile de renaștere a Moldovenilor dintre Prut și Nistru din apăsarea și umilința „Muscalilor“, împotriva cărora ura lui nu a avut margini.

Din acest punct de vedere autorul unui studiu de dată recentă a observat că „între cărturarii moldoveni din Basarabia, refugiați peste Prut, Hasdeu formează în privința atitudinii față de Rusia o excepție, întrucât a cunoscut față de ea numai ură și o ură dusă la extrem prin consecuența și îndârjirea, cu care a manifestat-o nu numai în pagini literare, dar mai cu seamă în articole politice și conferințe publice¹⁾, menite a creă o atmosferă ostilă „Muscalilor“.

Rolul pe care ideea de libertate l-a avut în concepția întregii sale opere,—din care el a vrut să statornicească „o școală de românism“, reesă din propriile sale cuvinte atunci când vorbește despre *Provedința în istorie*: „Istoria este studiul faptelor, care ne arată că Dumnezeu a urzit pe om în perspectiva civilizației. Dar individul nu ajunge oricum la civilizație, ci prin națiuni. Totul este predestinat. Și destinul nu distruge libertatea, căci aceasta este însăși cunoașterea lui pentru a-l realiza“.

Dar chiar în drama sa istorică „*Răsvan și Vidra*“ îl vedem simpatizând totdeauna cu cei nedreptățiți și asupriți, și îndeosebi, cu țărănimea.

* * *

Să părăsim însă această categorie de scriitori, cari nu sunt numai reprezentanții Basarabiei, ci sunt în acelaș timp reprezentanții Moldovei și repre-

Bogdan Petriceicu Hasdeu.

¹⁾ Vezi *Anuarul Universității Populare din Chișinău*, II, 1922—1925, pag. 81,—conferința d-lui L. Marlan—B. P. Hasdeu și Rusia.

zentații culturii românești în general, și să revenim la acele figuri, cari în tot trecutul lor au rămas strâns legați de soarta Basarabiei subjugate și cari alcătuiesc cu deosebire țelul nostru.

Nu ne putem opri la acele figuri culturale contemporane de origină basarabească, ale căror nume deși au fost definitiv legate nu numai de soarta și stările culturale ale Basarabiei, însă cari activează încă și cărora perspectiva istoriei le rezervă încă roluri de împlinit. Un alt cercetător, atunci când și aceste nume vor fi devenit de domeniul trecutului, va avea, fără îndoială, prilejul celor mai frumoase pagini într'un asemenea studiu.

* * *

Dar în fruntea Moldovenilor din Basarabia, luptători pentru libertățile, pentru drepturile, pentru obiceiurile, pentru legile și mai ales pentru cultura lor deosebită de a stăpânitorilor, aflăm uneori Români originari din alte provincii, din Bucovina sau Transilvania, și între aceștia cel dintâi este mitropolitul *Gavriil Bănulescu-Bodoni*.

De timpuriu acesta părăsi Ardealul, după primele studii ce le făcuse acolo, la Bistrița sau Șapte-sate, îndreptându-se spre școala lui *Petru Movilă* dela Chiev, spre Roma Nouă. Dar nici aici energia și dorul lui de învățături nu-i îngăduie un popas mai îndelungat, căci curând după aceasta îl aflăm pornind spre Grecia, spre Sfântul Munte, apoi înapoi în Ardeal, la *Năsăud*, de unde trecu apoi profesor la *Iași*, ierodiacon, ieromonah și predicator la Mitropolie.

La mici intervale de vreme îl aflăm de acum înainte când la *Iași*, când la *Poltava* și *Ecaterinoslav*, ca profesor și rector al seminariilor. La *Iași* ajunge arhimandrit iar în vremea lui *Ambrosie* ajunge episcop și curând după aceia mitropolit al Moldovei.

Nu aceasta este însă epoca păstoriei lui, care ne interesează pe noi mai de aproape. Toate aceste peregrinări ale lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, între exarhatul principatelor, arhiepiscopia Ecaterinoslavului, Novgorodului și mitropolia Chievului etc., sunt numai date, cari ne ajută înțelegerea energiei, pe care a trebuit el să o desvolte ca conducător al bisericii din Basarabia, atunci când această provincie a ajuns în răstimpul despărțirii ei silnice de trupul Moldovei.

Dacă valoarea vieții unui om trebuie apreciată după trăinicia operei, în care s'a concretizat acea viață, și după rostul pe care această operă l-a avut în evoluția sufletească a generațiilor următoare, atunci mitropolitul Gavriil Bănulescu, între cei dintâi, are dreptul la recunoștința noastră. El nu face parte din categoria acelor cari prin mari talente și daruri înăscute înfruntă veacurile ca idoli ai popoarelor, ci prin energia, prin acțiunea lui zi de zi, ajungând păstorul sufletesc al Moldovenilor, el s'a făcut vrednic de aducerea aminte a unui întreg popor.

Organizarea eparhiei Chișinăului, deschiderea seminarului teologic din Chișinău, în care s'a continuat învățământul limbii române până târziu, la anul 1867,

și deschiderea tipografiei eparhiale din Chișinău, în care dela 1814 până la 1821, când moare Gavriil Bănulescu-Bodoni, s'au tipărit zeci de mii de exemplare de cărți românești, începând cu bucoavna moldovenească cu traducere în rusește și continuând apoi cărți de rugăciuni, liturghii, catehizme, molebnice, ceasosloave, mineie, gramatici, etc.,—aceste sunt faptele neuitate din viața mitropolitului nostru.

Cercetătorii mai noi asupra operelor și vieții lui Gavriil Bănulescu-Bodoni au adus multe dovezi despre osârdia și truda cu care acesta a urmărit împlinirea în fapte a hotărîrilor lui nesdruncinate până la încheierea vieții. Noi vom cita un singur fragment caracteristic pentru felul de a gândi și a lucra a mitropolitul Bănulescu.

»In ocârmuirea acestei eparhii«—spune Gavriil Bănulescu, adresându-se comandantului armatelor rusești amiralului P. V. Ciceagov — „să mi se îngăduie să mă acomodez obiceiurilor de aici, când aceasta nu este în contrazicere cu legile, fiindcă aceasta cere liniștea poporului acestuia. . . și fiindcă și din punct de vedere civil lor li s'au acordat drepturile lor vechi moldovenești. . . pentru instruirea copiilor preoților și slujitorilor bisericii trebuiește înființat un seminar, în care să se învețe toate acele obiecte, cari se învață în alte seminarii duhovnicești. De a învața (în ea) cu preferință și neapărat limbele: cea rusească ca a stăpânirii; *acea națională moldovenească*, ca acei ce învață să poată propovădui poporului cuvântul lui Dumnezeu; cea latinească, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți *acea națională*“ (V. Șt. Ciobanu. *Cultura rom. în Bas.*, pg 38).

Astfel apare figura mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în urma studiilor mai recente ale d-lor Petre V. Haneș (Sriitorii basarabeni) din 1920 și Șt. Ciobanu (op. cit.) din 1923, mai senină, mai luminoasă, lipsită de pata acuzațiilor de rusofilism, pe care i le aruncase în studiile anterioare unii autori ca Ghenadie al Râmnicului (Revista nouă) și Moisiu (Știri din Basarabia de astăzi).

* * *

Teodor Vârnăv. O icoană a boierilor moldoveni din Basarabia din primele decenii ale veacului al 19-lea este *Teodor Vârnăv*, autorul care și-a povestit propria viață dela naștere (1801) până în 1845, în cadrul specific al vieții și al mediului basarabean, care ne interesează cu deosebire.

»*Istoria vieții mele*« a lui Teodor Vârnăv este totodată istoria vremurilor de restriște, când boierii moldoveni în drumurile ce le făceau la moșiile, pe cari le stăpâneau în baza moștenirilor și drepturilor lor străvechi, fără deosebire, în Basarabia, la Soroca sau Atachi, ca și în Țara de jos, au fost la un moment dat opriți și întrebați de pașapoarte la apele Prutului, statornicit ca hotar vremelnic între frați.

Aici nu o singură dată, după cum însuși ne povestește, a plâns lacrimi amare autorul nostru, Teodor Vârnăv, la despărțirea de ai lui.

»In curgerea acei vremi au venit în două rânduri la mine, dela Moldavia, maică-mea aducând și pe cel mai mic frate al meu Vasile...

După aceea s'au întors înapoi, făgăduindu-mi că dacă va căsători pe sora mea Săftica, apoi va veni în Basarabia cu totul, ca să trăiască la un loc cu mine până la săvârșirea ei din viață. Dar pentru că dragostea ce avem asupra ei, era în mine înrădăcinată peste măsură, în cât nu puteam a mă despărți de dânsa, și din care pricină peste voința ei am ținut-o la mine câteva luni, apoi la cea de pe urmă despărțire a noastră, în carantina Lipcanilor, cădeam la pământ și plângeam după dânsa întocmai ca copiii cei mici după mamele lor, de care scenă se mira toți cinovnicii (funcționarii) carantinei și a tamojnei (vămei)“.

Dar să urmărim mai deamănuntul firul vieții lui Teodor Vârnav așa după cum însuși ne-o povestește în autobiografia sa.

Născut din însoțirea *Mărioarei Vârnav*, fiica dvoreaninului Dumitrache Kirus, „carele au trăit în ținutul Sorociei și au avut și casă în târgul Sorociei“ cu *Costachi Vârnav*, care „avea așezarea lui în Țara de jos, la satul Florești din ținutul Tecuciului“, autorul nostru a învățat „buchile moldovenești“ dela preotul satului și aici și-a petrecut primii ani ai copilăriei, sburdalnici, deși în sânul familiei nu era totdeauna bucurie din pricina strâmtorării materiale. Încă de mic copil a fost luat apoi de moșul maicei sale, slugeriul *Fotachi Ciurea* pentru a-l crește, cu gândul de a-l lăsa apoi „clironom“ (moștenitor) averii lui. Primit deocamdată bine în casa acestuia, a căzut în curând în disgrăție, îndată ce mătușa sa a aflat de intențiile slugeriului de a-l lăsa moștenitor. „Și așa cu unirea amândurora am fost dat deodată în kuhne la bucătărie sub privigherea unei țigănci anume Safta“. Cu vremea a fost apoi trimis la un dascal moldovean din satul Hreățca, unde învață a „ceti pe slove ohtoicul și vre-o trei cathizme din psaltirea prorocului David“, iar pe la anul 1811 a fost trimis înapoi la casa părintească. De aici a colindat pe la diferiți alți moși și mătușe ale sale până ce în primăvara anului 1812 a fost luat de fratele mamei sale *Costachi Kirus* și dus în ținutul *Hotinului* și apoi în târgușorul *Otacle Movilăului* a boierilor *Leonarzi*, unde s'a bucurat de deosebita îngrijire a nănașei sale „buna și milostiva stolniceasa Safta Leonarda“.

Aceasta îl trimise la un filozof grec, la învățătură, în *Movilău*. Nici aici nu zăbovi însă mult și fu trimis înapoi în Valahia, la un „negoțiant“ anume *Constantin Lada*, fratele stolnicei, în București. Acesta îl încredință dascălului Chir Ianachi, dar ivindu-se ciurma din vremea lui *Caragea*, el întrerupse învățătura până când, peste câțiva ani, Constantin Lada pornind spre Viena și Lipsca îl luă și pe dânsul ca să-l „dea la învățătură la vreun oraș din aceste două“. Din cauza sburdălniciei lui îl lăsă însă la un alt dascăl la Sibiu. Întors și de aici, după moartea lui Lada, el fu trimis înapoi la părinți și apoi în Basarabia, unde intră în slujbă la judecătoria ținutului Hotin și-și începu gospodăria la satul *Burlăneștii* însoțindu-se apoi cu *Zoița*, fiica paharnicului *Ghițescu*. Prin muncă, cinste și economie Teodor Vârnav ajunsese apoi însuși proprietar de moșii și om înstărit. El își încheie astfel povestea vieții: „În toată vremea am mare părere de rău că nu am avut norocirea a putea fi luminat

cu învățătură, rămăind până la această vârstă în întunericul cunoștinței literaturii și blăstăm totdeauna copilăreasca mea lăcomie, care m'au silit a deșarta cutiele cu cofeturi și cu rahat-locum ce le luase cu sine Constandin Ladă, la călătoria lui din anul 1814 în Austria și Sacsonia, unde avea nimerenie (intenție) a mă lăsa la învățătură....

„Aceasta este istoria vieții, creșterii, învățaturii și a unora din cele mai însemnate priclucenii (peripeții) ce s'au întâmplat cu mine dela nașterea mea și până acum. Cele ce se vor mai întâmpla cu mine, de astăzi înainte, nu-mi sunt cunoscute; rog însă de a pururea pe a tot puternicul Dumnezeu, ca să mă păzească de năpăstui, de judecăți și de datorii și sfârșitul meu să se încheie cu bine“.

Astfel a fost Teodor Vârnav; povestitor simplu și realist, în graiul lui format din elementele vîi ale limbii populare, în care nu rare-ori însă pătrund elemente străine ale limbii stăpânitoare, el evoacă, într'o sinteză de humor și duioșie, anii copilăriei și tinerețelor lui hoinare între ținuturile Țării de jos și Nordul Basarabiei. Din ceața acestor ani se deslușesc figurile unor boieri moldoveni din Basarabia cu vieața lor rustică, cu preocupări ce nu se ridică mai presus de pământul bogățiilor lor, cu dragostea lor însă pentru acest pământ, din a cărui mană, precum a fost la 1828, ei trebuiau să hrănească „armatele rosienesci“, cari „trecuse cu război asupra Turcilor, în Moldavia“.

* * *

Ioan Sîrbu. O uitare mult mai desăvârșită decât meritată a învăluit numele acestui scriitor basarabean până în vremurile cu totul noi. Istoricii noștri literari de cele mai multe ori l-au ignorat cu desăvârșire și prea arareori au pomenit doar în treacăt de un „I. Sîrbu din Basarabia, care a publicat la 1851 o colecțiune de 50 de fabule“. Și totuș operele acestui scriitor au o importanță incontestabilă, nu atât prin valoarea lor intrinsecă, cât prin faptul că ele constituie „unicile cărți de literatură originală românească propriu-zisă, care au apărut în Basarabia sub dominația rusească“, după cum spune d-l Șt. Ciobanu în studiul special închinat pentru întâia oară lui Ioan Sîrbu.

Fecior al dvoreaninului Gheorghe Chiriacov Sîrbu, născut la 1830 Ianuarie 15, după cum arată inscripția de pe mormântul din cimitirul Mășcăuților ¹⁾ în ținutul Orheiului din Basarabia, pe care nu a părăsit-o pentru a trăi macar vremelnice în Moldova liberă, după cum s'a întâmplat, îndeobște, cu scriitorii basarabeni, și fără a fi învățat la vreo școală publică și fără a fi ocupat vre-o funcție în administrație, Ioan Sîrbu, gospodarul din Mășcăuți și Jăvreni, rămâne ca un simbol al conștiinței naționale românești în Basarabia după 40 de ani de robie, atunci când în „Înainte cuvântarea“ cărții sale de fabule, tipărită la Chișinău în 1851, spune: »Deci și eu, bunule cetitor.... pătruns fiind de scânteia dragostei, carele s'au ațâțat în sufletul meu cătră fiii Românești, mai vârtos, vă-

¹⁾ V. Comisiunea Monumentelor istorice — Secția din Basarabia. Anuar Chișinău 1924, pg. 68.

zând că limba aceasta, fiind mai fiică a slăvitei și vechei mume Latine, a fi de trebuință a o mai înzăstră, atunci când asemenea lucru se află tălmăcit în multe limbi; eu nu m'am lenevit a le urmă lor și a traduce aceste fabule în limba Moldovinească, care socot că îți vor fi de folos, și cred că de ai ave cea mai mică picătură de sânge Român, ai săltă văzând în mâinile tale această cărticică“.

Astfel vorbește Ioan Sirbu înaintea volumului său de „*Fabule alcătuite în limba molovinească*“, cărora în anul 1852 le-a urmat un al II-lea volum de „*Alcătuirii*“. Toate bucățile din primul volum sunt traduceri, după cum Sirbu a mărturisit în precuvântare, din Krylov, Hemnițer ¹⁾ și Dmitriev ²⁾, traduceri adeseori fără nici o tendință de localizare la vieața specifică a Basarabiei din preajma anului 1851. Subiectele tuturor fabulelor se raportă la caractere și la învățături generale omenești. Asemeni călătoarelor colecții de pilde populare, numeroasele manuscrise și ediții de isopii anonime, cari purtau cu ele hrana sufletească a maselor populare, cu totul indiferente însă la naționalitatea acestor mase, fabulele lui Sirbu lipsite de pecetea caracteristică a mediului, în care s'au născut, și a personalității autorului lor, demonstrează doar viile năzuinți spre ritm și rime românești a unui versificator moldovan din satele Orheiului după patruzeci de ani de stăpânire rusească. Incolo el se ține aproape de textele originalelor rusești.

Schimbările pe cari le face nu constau decât doar în răsturnarea titlurilor atunci când, bună-oară, intitulează „Omul și Umbra“, fabula, care la Krylov era „Umbra și Omul“, sau „Cerboaica și Satirul“, fabula care în original era numită „Cerboaica și Dervișul“ sau „Giudecătorul“, fabula care la Krylov este „Nobilul“.

În textul fabulelor schimbările pe cari le face Sirbu, față de originalele rusești ale lui Krylov, Hemnițer și Dmitriev, sunt de asemeni neînsemnate; parafrizarea unor versuri ale originalelor rusești sau omiterea câtorva versuri. Mai remarcabilă este schimbarea pe care o face Sirbu în redarea fabulei „Leul și puii lui“, intitulată în original „Educația Leului“. Aceasta este una din cele mai mari fabule ale lui Krylov, fiind compusă din 92 versuri cu măsura variabilă până la 12 silabe; totuș schimbarea nu are caracterul vreunei adaptări la mediul provincial, ci ea constă în omiterea primelor 51 de versuri din fabula lui Krylov, în care acesta îndrăznise să critice și să ironizeze vieața dela curtea împăratului animalelor, se înțelege.

Dacă în primul său volum Ioan Sirbu, împrumutând totdeauna alegoria adică corpul fabulei dela Krylov, Dmitriev sau Hemnițer, nu și-a putut lua libertatea de a o însufleți cu elemente din mediul românesc, pentru a cărui educație și învățătură se arată, totuș atât de preocupat în „Înainte cuvântarea“ sa, apoi trebuie să observăm, că în al doilea volum, care cuprinde „*Alcătuirile*“ tipărite tot la Chișinău în 1852, el a rezistat mai mult originalelor sale rusești. „*Patrioților!*

¹⁾ Șt. Ciobanu: *Cultura Rom. în Basarabia*, pag. 203.

²⁾ I. Negrescu: *Influențele slave asupra fab. rom.*, pag. 53.

primiți ale mele ostineli“, spune el la începutul volumului, care începe cu poezia— „*Moldova*“, în care vorbește despre bogățiile și stema Moldovei și cântă frumusețea moldovenelor.

Și în acest volum însă se poate recunoaște clar influența scriitorului rus *Derjavin* și chiar a romanticului *Pușchin*. Influența rusească se resimte nu numai în fondul operei lui *Sîrbu*, prin împrumutarea subiectelor „*Către moarte*“ sau „*Florile cele târzii*“, ci și în formă atât sub raportul lexicului, prin adoptarea unor termeni rusești românizați, cât și sub raportul gramatical prin frecuenta întrebuintare a unor expresiuni, cari oglindesc construcții gramaticale străine, necorespunzând tiparelor firești ale uzului limbii române.

În general, mijloacele tehnice, cunoștința limbii literare, ritmul, limba, versul nu i-au fost suficiente lui *I. Sîrbu* pentru realizarea aspirațiilor sale poetice. Dar am fi nedrepti dacă am stăruia să apreciem operele lui *I. Sîrbu* independent de mediul, de circumstanțele și de izolarea în care a fost el ținut să le scrie, atunci când însuși nu vede în ele de cât „*un mic grăunte*“ adus „*în jîtnița patriotismului*“. De altfel numai astfel vom putea înțelege asonanțele și disonanțele, cari abundă în loc de rime, înșelătoarea simetrie de vers și nenumăratele moldovenizme și caractere străine, de cari s’au pătruns poeziile lui *I. Sîrbu*.

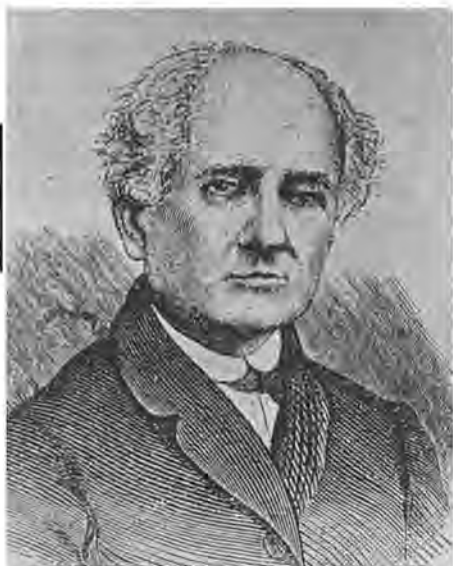
Dacă alți versificatori, originari tot din Basarabia, ca și *Sîrbu*, au lăsat literaturii române opere mai trainice, nu trebuie să uităm că aceștia au avut un contact direct și adeseori îndelungat cu producțiunile literaturii române din *Moldova liberă* și că, astfel, operele lor, deși în același timp, nu au fost produse însă în același mediu, stăpânit de cultul oficial al unei limbi și literaturi străine, prin care *I. Sîrbu* a năzuit, totuși, să răzbată, manifestându-și aspirațiunile sale spre literatură românească în fabulele și în celelalte poezii ale sale ¹⁾.

* * *

Alexandru P. Hajdeu. În toamna anului 1825, când moare țarul Rusiei *Alexandru*, acela care izbutise să prindă Basarabia în mrejele „*protecțiunii creștine ortodoxe*“, cu urcarea pe tron a celui mai autocrat dintre țari, *Nicolae I*, începe pentru Basarabia epoca celei mai întunecate politici de rusificare. Vechile așezăminte moldovenești și bruma acelei autonomii administrative, dreptul de folosire a limbii române în școală, în biserică și în administrație, care fuseseră îngăduite încă populațiunii basarabene de pravoslavnicul purtător al „*răsboaielor eliberatoare*“ sunt puternic subminate de tendința de rusificare centralistă petersburgiană. Astfel, când se împlineau aproape zece ani după ucazul care distramase orice urmă de autonomie provincială, și care izgonise limba română din administrația Basarabiei, în nordul ei, în ținutul Hotinului, auzim un glas vorbind despre patriotism ca despre cel mai puternic sentiment al unui cetățean, scoțând exemple din istoria Moldovei, „*căci Moldovenii au avut totdeauna la temelia*

¹⁾ Vezi mai dezvoltat studiul nostru comparativ din lucrarea „*Influențele slave asupra fabulei românești în literatura cultă. II*“, Chișinău 1925.

vieții lor creștinismul, monarhia și patriotismul“, vorbind despre trecutul istoric și despre vovezii Moldovenilor: Alexandru-cel-Bun, care a primit diademă împărătească dela Bizanț, Vasile Lupu, care a continuat politica culturală a lui Alexandru-cel-Bun, întemeietor de școli etc. vorbind despre vechea cultură a Românilor, mai veche uneori decât a Rușilor, vorbind mai ales despre îndatoririle, pe cari le are Rusia de a apăra Basarabia, căci și Moldova a contribuit cu mult la dezvoltarea ei prin Moldovenii săi, ca *Petru Movilă*, întemeietorul Academiei Duhovnicești din Chiev, prin spătarul *Niculae Cârnu* *Milescu*, profesorul lui *Petre-cel-Mare*, prin *Dimitrie Cantemir*, primul președinte al Academiei ruse, prin fiul acestuia *Antioh*, înaintașul literaturii rusești etc. Acesta era „*Cuvântul*

Alexandru Hajdeu.

nobilului român din Basarabia Alexandru Hăjdeu, efor și mădular a mai multor împărătești învățături publice din Rusia, către elevii școlii ținutului Hotinului ruși și moldoveni, care sfârșiseră cursul învățurii rânduite la acea școală și avea să treacă la gimnaziul din Chișinău“.

Acest cuvânt a fost tipărit întâi la 1838 în *Foaia pentru minte* a lui Bariț și reprodus apoi în *Curierul Românesc* a lui Eliade Rădulescu, în 1839, scos apoi în broșură de C. Stamati în 1855. Cuvântul fusese ținut în rusește, iar redarea lui în românește pentru publicațiile românești făcută, după unii, de către căminarul Mălinescu, după alții de însuși Constantin Stamati ¹⁾.

Prin ideile „cuvântului“ său Al. Hăjdeu a trezit un interes deosebit între Români, cari au adunat date asupra vieții lui și asupra altor opere ale sale. O listă a „producțiilor d. Hajdeu“ după arătările cavalerului C. Stamati, a dat-o M. Kogălniceanu, iar un studiu special i-a închinat d. Petre V. Haneș în lucrarea sa *Scriitorii Basarabeni*, din 1920, următor datelor pe care le adunase *Zamfir Arbore* în monografia sa *Basarabia*.

După acestea putem ști, că Al. Hăjdeu s'a născut la 1811, fiind în vârstă de 2—3 ani când tatăl său s'a așezat la *Cristinești* lângă Hotin, venind din partea austriacă a Poloniei, de unde era originar. A învățat sub îngrijirile tatălui său *Tadeu* și a profesorului *Hâncu* dela Chișinău. A studiat apoi la Harcov, Lemberg și München, audiind pe renumiții filozofi germani *Goerres* și *Schelling*, după care deveni apoi avocat la Chișinău. Ca om învățat nu numai în știința

¹⁾ Vezi: Petre V. Haneș: *Scriitorii Basarabeni*. Buc. 1920, pg. 170.

dreptului, ci și în științele istorice, filozofice și politice, el este totdeauna în curent cu mișcările politice din Principate. La anul 1859, când se înfăptuște Unirea Principatelor, el trimite „Urări de bine din partea Basarabiei, pentru care sunt scumpe și pline de însemnare viitoarele destine ale României unite, patria mamă“.

A murit la moșia sa *Cristinești* din Basarabia la anul 1874, lăsând fiului său Bogdan misiunea glorioasă, de a duce, prin uriașa sa personalitate, cu un pas mai departe, întreaga cultură românească.

Dacă istoria literaturii române nu poate cuprinde în paginile ei pe Alexandru Hajdeu, din cauză că el a tipărit cea mai mare parte din lucrările sale în limba rusă, în schimb, el poate oferi cercetătorilor, cari urmăresc desvoltarea și evoluția sufletului și culturii românești în Basarabia sub stăpânirea rusă, prilejul celor mai frumoase pagini.

În scrierile sale de natură științifică, precum sunt *Nutrițiunea plantelor*, *O ideie despre filozofie ca știință a vieții*, *Botanica Moldaviei*, *Un dicționar românesc-rusec*, *Problema timpului nostru* etc.; în studiile publicate în paginile diferitelor reviste rusești ca *Cântecele istorice ale Moldovei* din „Viestnic Evropî, *Poveștea lui Duca Vodă* din „Molva“, *Cugetări moldovenești* din „Telescop“, *Scrisoare asupra importanței limbei românești* etc. el nu a uitat nici odată că, scriind rusește, scrie totuș în serviciul poporului său moldovenesc. Biblioteca centrală din Iași păstrează până astăzi manuscriptul unei culegeri de poezii ale lui Alexandru Hajdeu intitulat în rusește: „*Momentele inspirațiunii de tinerețe ale lui Alexandru Hajdeu. Anul 1850, August în 30 zile*“¹⁾.

În o serie de sonete, în limba rusească, autorul își exprimă admirația pentru faptele vitejești ale trecutului moldovenesc și pentru frumusețile „naturale ale Moldovei“. O, ținut al patriei!—spune Al. Hajdeu într'un sonet: „fericit este acela căruia soarta i-a hărăzit să vadă lumina dumnezească în cuprinsul moldovenesc“, sau: „O! spune-mi Prutule, râu veșnic, despre gloria anilor de demult a Sfintei Moldove, cum viteazul nostru Ștefan, apărându-și patria, pe malurile tale a nimicit cetele necredincioase“. În alt sonet intitulat „*Limba moldovenească în Petersburg*“ Al. Hajdeu vorbește despre „mândria“, pe care o are limba moldovenească prin originea ei.

Aceste poezii ale lui Al. Hajdeu, cari se află în manuscriptul rusec din biblioteca centrală din Iași, nu cuprind numai „faptele mari ale Românilor expuse într'o serie de sonete scrise cu multă eleganță“, cum afirmă Vulcan în studiul său (prefață) la „*Domnia Arnăutului*“ din 1872, ci manuscriptul cuprinde pe lângă sonetele cu diferite subiecte istorice și patriotice și alte „*diferite poezii*“ și apoi încercările de traduceri în limba franceză a unora din aceste sonete și poezii, după cum însumi am avut ocazie a constata²⁾.

Un fapt vrednic de luat aminte în activitatea lui Al. Hajdeu este acela

¹⁾ Vezi în Arhiva XXX No. 3—4 o amănunțită analiză a noastră asupra acestui manuscript.

²⁾ V. Arhiva din Iași XXX No. 3—4.

că el dintre Români înainte chiar de Al. Russo vorbește despre însemnătatea literaturii populare în articolul său „*Cântecele populare a Moldaviei în privire istorică*” din 1833, publicat în paginile revistei ruse „*Telescop*”.

Ca și operele sale științifice, ca și renumitele discursuri ținute la Hotin, și nuvela istorică „*Domnia Arnăutului*” a fost scrisă, de la capul locului, în limba rusească. Întâmplări din istoria Moldovei, culese din graiul cronicarilor, a lui Costin și a lui Neculcea, în părțile lor cele mai strâns legate cu trecutul istoric propriu al Basarabiei, luptele dintre Duca-Vodă „veneticul cel vrăjmaș al neamului românesc”, ajuns domn în locul lui Dabița-Vodă, după ce prin perfidie izbutise să treacă drept mântuitorul domniței Dafna cu „sprincene negre ca aripa corbului” și „mai mândră decât brândușa în zorile primăverii”, răzvrătirea luptătorilor din Orhei și Soroca sub conducerea serdarului Hâncu împotriva încercărilor nelegiuite ale lui Duca-Vodă etc. — formează cuprinsul narativ al nuvelei.

Dar să lăsăm ca ultimul contur al figurei culturale a lui Al. Hajdeu să se desprindă din propriile lui cuvinte, reproduse de d-l Petre V. Haneș, după al doilea discurs ținut la Hotin în 1840, sub titlul de *Suvenire de cele trecute, ideie de cele de față și arătare de cele viitoare a Moldaviei*. „O! nație românească, nație de pe acum slăvită între toate popoarele cele mai făimoase prin suvenirele istorice a vremii trecute și prin constituția politică de astăzi, aduți aminte că soarta ta este ca să le întreci pre toate odată, prin civilizația și printr-o slavă, care naște din cultura științelor și a artelor, cum celelalte popoare te întrec—prin marea întindere a împărățiilor lor și prin acea slavă a războaielor. În adevăr, dacă noi vom arunca o căutătură asupra acelor popoare, care și-au câștigat un nume faimos în anele istoriei, noi vedem că cel mai slab din toate prin întinderea pământului și prin numărul cetățenilor au întrecut toate națiile prin renumele său... Prin aceasta mica noastră Moldovă poate și trebuie să ajungă și ea la mărire”¹⁾.

* * *

Cavalerul Constantin Stamati. Un scriitor basarabeian în înțelesul plin al cuvântului, care a lăsat literaturii române o operă mai cuprinzătoare, uneori de o netăgăduită originalitate, un scriitor cu bogate cunoștințe asupra literaturilor europene, care a pătruns de timpuriu în revistele de dincoace de Prut, în „*Albina*” lui Asachi, în „*Almanach pentru Români*”, în „*Dacia Literară*” a lui Kogălniceanu, reprezentând astfel legătura organică cu intelectualitatea Basarabiei, — este *Constantin Stamati*.

Îndelungata lui viață (1777 ?—1868 ?) i-a îngăduit să treacă de câteva ori Prutul înapoi spre Moldova, în care se născuse și să aibă astfel un contact direct cu conducătorii mișcărilor și curentelor literare românești. Constantin

¹⁾ *Op. cit.*, p. 176.

Stamati a scris și în proză și în versuri, a scris bucăți cu caracter liric, epic, didactic și istoric.

Inspirația lui este de natură foarte variată; el împrumută elemente din literaturile europene și cu deosebire din romanticii francezi, din literatura rusească și din literatura basmelor și baladelor populare române. Astfel, istoricii literari au stabilit legăturile dintre operele lui Constantin Stamati și poeziile lui V. Hugo, Alfred de Vigny, Lamartine, satirele lui Boileau, romanele lui Chateaubriand, literatura italiană a renașterii reprezentată prin Ariosto, literatura rusească a lui Derjavin, Krâlov, Hemnițer, Pușchin și Lermontov, la care se adaugă încă motivele cântecelor de înstrăinare din poezia populară a Basarabiei. Cuprinsul operelor lui Stamati nu poate fi deci apreciat decât în strânsă legătură cu izvoarele sale.

La lista de poezii traduse de Stamati din Hugo, Lamartine, Vigny, întocmită de d. N. I. Apostolescu în lucrarea *De l'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, d. Ch. Drouhet propune încă elegia *Iubitei A.* după *A El (vire)* din *Nouvelles Méditations* ale lui Lamartine, precum și poezia *Inchisul către un fluture ce intra în castelul său* după o poezie celebră a lui *Xavier de Maistre*, în studiul său asupra Cavalerului Stamati, publicat în *Vieața Românească* din Noemvrie 1921. Tot acolo autorul articolului analizează apropierea dintre poemul lui Stamati *Gafița blestemată de părinți* și versurile lui V. Hugo din *Les chants du Crépuscule*, precum

Cavalerul Constantin Stamati.

și acele dintre poemul *Roman din Vrancea* și *Atala*, *René* sau *les Natchez*, dintre *Dialogul unui holtei cu un boerinaș avut însoțit cu o cucoană de înalt neam* și satirele lui Boileau (*Satira X*), dintre *Eroul Ciubăr Vodă*, sau *Rolando furios moldovenesc* și *Orlando* al lui Ariosto etc.

În poeziile erotice ale lui Stamati predomină caracterele vechei și începătoare poezii lirice din Moldova; astfel este poezia *Fericirea nopții*, care începe ca și pastelul lui V. Alexandri *Dimineața*: „Zori de ziuă se revarsă“.

În traduceri din literatura franceză și rusă Stamati adeseori părăsește textul original, intercalând fragmente datorite propriei sale imaginațiuni sau diferite motive din literatura populară. El traduce frumoasele poezii ale lui Lamartine „*Le lac*“ și „*Le crucifix*“ intitulându-le „*Timpul trecut*“ și „*Crucelița*“.

sofiei mele“, din Vigny „*Le dialogue inconnu*“ sub titlul „*Eroice fapte ale lui Napoleon*“. Din scriitorul rus Derjavin traduce renumita odă de preamărire a lui Dumnezeu intitulând-o „*Laudă lui Dumnezeu*“; din Sencovschi traduce „*Pompoasa audiență la satana*“, o operă tezistă prin care autorul căutase să sprijine, să justifice și să întărească politica reacționară a țarului Nicolae I. Această traducere a lui Stamatî din scriitorul rus Sencovschi ar fi în măsură a ne arăta firea conservatoare și opusă ideilor noi de democrație și libertate a însăși traducătorului, ne asigură d-l Petre V. Haneș, în studiul său asupra autorului nostru din volumul *Scriitorii basarabeni*: „Și traducerea din Sencovschi, și părerea lui personală despre ideile liberale și preferința pentru Katargiu sunt semne evidente, că Stamatî rămăsese cu firea părintelui său, a unchiului său, cu educațiunea veacului al XVIII-lea, educațiune religioasă și conservatoare“.

Din Lermontov traduce *Hăulitul închisului*; din Pușchin *Prizonierul la Cerchezi*.

Indoiala plutește până astăzi asupra originalității unor altor compuneri ale lui Stamatî, precum este *Păgânul cu ficile sale*, o baladă romantică, în care nu lipsește elementul fantastic; subiectul despre un păgân creștinizat, care, pentru a-și asigura fericirea acestei vieți pământești, își vinde satanei și sufletul său și sufletele celor douăsprezece fete ale sale,— este dezvoltat într'un mare număr de versuri, în trei părți.

Mai neîndoioasă este poate originalitatea scrierilor lui Stamatî cu caracter istoric: *Fiica lui Decebal și Armin cântărețul*, din care nu lipsește caracterul erotic romantic, și balada *Dragoș*, în care autorul a simbolizat biruința neamului românesc asupra slavonismului; vrăjitorul Vronța a fost ucis de către voevodul Dragoș. În astfel de scrieri Stamatî și-a întrupat sentimentul trecutului național. Către trecut se arată cavalerul Constantin Stamatî îndrumat și în scrierile sale cu caracter satiric: *Geniul vechi al Românilor și Românii de astăzi*, sau *cum era educația nobililor români* etc., în care se entuziasmează pentru viața strămoșilor și defaimează decadența vieții contemporane.

Tot cu caracter moralizator Constantin Stamatî a scris și fabule. Nici aceste nu sunt originale. De altfel Stamatî în „*Precuvântarea*“ operelor sale, publicate în *Muza Românească*, de Th. Codrescu, a mărturisit: „nu se vor găsi între scrierile mele multe compuneri originale ale fantaziei mele, ci eu am imitat mai mult pe autorii Europei și am cules din ei câte ceva, ce mi-a părut mai aproape de simțirile Românilor și mai conform cu gustul compatrioților mei“. Până acum s'a știut în general, că C. Stamatî s'a folosit de fabulele lui Krâlov pentru întocmirea fabulelor sale. S'a stabilit chiar un număr de treizeci de fabule traduse din fabulistul rus Krâlov.

Traducerea acestor fabule se face parafrazându-se de cele mai multe ori textul original rusesc, și rare-ori dacă se încearcă localizarea lor, intercalându-se în ele unele proverbe populare românești sau amplificându-se morala și învățăturile fabulelor cu tendința de a le adapta la împrejurările specifice ale vieții românești.

În acest chip o slabă culoare locală pătrunde, totuși, din când în când, fabulele cavalerului C. Stamati.

Autorul acestui articol în lucrarea sa *Influențele slave asupra fabulei românești*, Chișinău 1925, a demonstrat influența încă a unui scriitor rus, necunoscută până acum, anume a unuia dintre cei mai de seamă predecesori ai lui Krâlov, *Ivan Ivanovici Hemnișter* (1745 – 1784).

Din acest fabulist rus C. Stamati a împrumutat o serie de motive pentru unele fabule ale sale, ale căror origini erau necunoscute până acum. De această categorie sunt fabulele *Ripitorul*, *Umbra barbatului și Haron*, *Tabăra de care Un părinte murind*, *Bogatul și săracul*, *Doi vecini avuți* etc.

De altfel procedarea lui Constantin Stamati față de motivele fabulelor este caracteristică întregii lui activități literare. Desvoltând totdeauna partea finală a motivelor împrumutate și une-ori localizând prin raportarea alegoriei la mediul românesc, precum și prin intercalarea proverbelor și zicătoarelor populare românești, C. Stamati se arată statornic preocupat de tendința de adaptare a originalelor, chiar dacă nu a avut puțința de a realiza totdeauna în chip artistic intențiile sale și de a transpune povestirile străine într-o culoare locală românească.

D-l Ch. Drouhet în studiul amintit, după ce descifrează influențele străine de ceea ce ar putea fi socotit ca original al cavalerului Stamati, stabilește „trăsăturile figurii“ lui „literare“ în modul următor: „În fond Stamati a avut puțină sensibilitate poetică. Traducerile și imitațiile sale comparate cu originalele lor învederează pozitivismul cam vulgar al firii sale... Ce era vaporos, diafan și eterat în meditațiile lui Lamartine se îngreuiază, încărcându-se de materialitate, se coboară spre pământ în versurile lui Stamati... Humorul lui rezultă din observarea sănătoasă a realității, ale cărei părți ridicole sunt semnalate din înfățișarea în chip naiv de însăși personajii a păcatelor lor. Nici finețe, nici spirit nu intră în humorul lui Stamati, după cum nu intră în satira sa nici acrimă, nici răutate...”

„Patriotismul însuflețește deseori versurile lui Stamati. În special mâhnirea înstrăinatului purtând în suflet dorul țării de care a fost despărțit, dorul Moldovei sale „plină de grații“, e exprimată pe un ton de emoții comunicativă. Întreaga sa operă de altfel e izvorită din sentimentul că va putea să sporească cât de puțin avutul literar al Moldovei, să pună „o picătură de miere în fagurii“ limbii ei și să procure cu ajutorul compunerilor „sălbaticii sale Muze“ oare care mulțumire poporului „rustic“, pentru care scrie... Ceeace dă o valoare poetică unora din aceste versuri e imaginația fericită a autorului și talentul său narativ...”

Încheiem, însfârșit, această încercare de a schița figura culturală a aceluia, care a fost cavalerul Constantin Stamati cu ultimele cuvinte înviorătoare din acelaș studiu mai sus pomenit: „Trăind retras în depărtata sa moșie de peste Prut, făcea, încă, înainte să dispară, impresia unei colonne uitată, părăsită,

bătută de viscole în mijlocul ruinelor căzute la pământ. Izolarea însă atrage privirile și ruinile își au și ele farmecul lor. Cu gândiri pioase rătăcim azi printre dărămăturile templului literar, ce s'a străduit să-l ridice modestul basarabean, și printre pietrele prăvălite și informe, aduse din depărtate cariere, dăm uneori de câte un fronton sau de câte un arc, cioplite în piatră dela noi și pe care ne place să descifrăm semnele unei trăinicii, care va ține tot atât ca și a limbii noastre“.

* * *

Alexandru Donici. Unul dintre scriitori basarabeni, care și-a creiat de cu vreme o întinsă popularitate între Români, pătrunzând în istoria literaturii prin fabulele sale, socotite mult timp originale,—este Alexandru Donici. Revistele vremii, ca *Albina Românească*, *Colendar pentru poporul românesc*, *Foaia științifică și literară*, *România literară*, *Revista Carpaților*, *Revista Română* etc., au publicat în paginile lor fabulele lui Donici, îndată ce acesta trecu din Basarabia în Moldova, pentru care se hotărîse încă din anul 1834, când se retrase din armata imperială în care servea ca ofițer. În anul 1839 fabulele sale apar și în ediții aparte, și reapar apoi în 1842, Cartea I și Cartea II-a. Născut în Basarabia cu șase ani înainte ca această provincie să fie anexată de Ruși, când ajunse Donici în vârsta anilor de școală secundară a trebuit să fie trimis spre Petersburg, unde după ce învăță câțva timp într'un pension particular, intră în școala de cadeți.

În timpul pe care-l petrecu la Chișinău, înainte de a veni în Moldova, făcu cunoștința poetului rus Pușchin, din care traduse apoi poemul *Țiganii și Căruța Poștei*.

În restul vieții până la 1866 în Moldova el avea profesiunea de magistrat și se îndeletnici cu literatura.

Alexandru Donici și-a dobândit și popularitatea și locul, pe care-l ocupă în istoria literaturii române, prin fabule. De aceea vom trebui să vorbim mai în amănunt despre acestea.

Nu se împlinise încă nici două zeci de ani dela moartea lui Donici, când revista *Contemporanul* arată, printr'un studiu, o mare parte din izvoarele fabulelor lui A. Donici în opera fabulistului rus *Krâlov*.

În anul 1913, în mod mai sistematic, a analizat influența rusească a lui Krâlov d-l Al. Epure, în lucrarea ce apare ca primă publicație a Seminarului de Slavistică de pe lângă facultatea de litere și filozofie a universității din Iași cu titlul *Influența fabulistului rus Krâlov asupra fabuliștilor noștri A. Donici și C. Stamati*. Prin această lucrare s'au înlăturat interpretările eronate ale unor istorii literare, ce încercau să aprecieze pe un scriitor ca Al. Donici, fără a se raportă în acelaș timp la izvoarele directe rusești, care au fost folosite de Donici în întocmirea fabulelor sale. Pe lângă aceasta, lucrarea d. Epure mai aduce și unele date noi asupra originelor fabulelor lui Donici.

Dar și autorul pomenit mai sus a mers alături de adevăr, când a căutat să fixeze izvorul unor fabule ale lui Donici în literatura franceză, precum și atunci când

a înclinat să socotească originale fabulele ale căror izvoare nu le-a putut afla la Krylov sau La Fontaine. Cu toate asemănările, pe cari d-l Al. Epure le află între fabulele lui Donici — *Muntele și Doi Raci* și corespunzătoarele franceze *La Montagne qui accouche* și *L'Ecrevisse et sa fille*, totuși izvorul direct al fabulelor lui Donici nu este La Fontaine.

Modelul fabulei lui Donici se află și de această dată în literatura rusă; nu este însă nici Krylov, ci un alt fabulist *Alexandru Efimovici Izmailov*¹⁾ (1779 - 1831), cunoscut prin modul original în care își alege subiectele din mediul claselor de jos, scriitor selectat de publicul cetitor al vremii, după cum se dovedește prin faptul, că la anul 1826 apăruse a cincea ediție a fabulelor și povestirilor sale, prima apăruse la 1814. Spiritul de observație al realității specifice rusești prinse cu humorul limbii rusești i-a asigurat lui Izmailov originalitatea cel puțin într-o parte din fabulele sale, caracterizându-l astfel talentul.

Din acest scriitor rus, care prin realizmul său cam brutal și-a atras din partea contemporanilor denumirea de „scriitor nu pentru dame“, a împrumutat Al. Donici motivele, pentru cari unii cercetători s'au adresat și le-au atribuit direct lui La Fontaine, precum și motivele altor fabule, socotite până acum originale. Din această categorie fac parte fabulele: *Muntele, Doi Raci, Înființarea Fabulei, Liliacul și Rândunelele, Calul și Măgarul, Două mance și un copil*, cari la Izmailov sunt intitulate, *Muntele la facere, Doi Raci, Originea și folosul fabulei, Liliacul și două rândunele, Magarul și calul, Copilul și șapte mance* etc. Comparația textelor acestor fabule ruse și române ne invederează legătura directă, dintre Donici și Izmailov. De asemeni fabula *Paiangul și Bondarul* trebuie scoasă din categoria celor socotite până acum originale, întrucât izvorul ei se află între fabulele lui Krylov, fiind acolo intitulată *Paianjenul și Albina*. Încă un autor din literatura rusă de care a fost influențat Al. Donici în întocmirea fabulelor sale este fabulistul rus I. I. Dmitriev²⁾, care a exercitat cu deosebire influența sa asupra lui I. Sirbu.

Astfel fabula lui Donici *Musca*, al cărei izvor era necunoscut până acum, este alcătuită după fabula cu același titlu a lui Dmitriev.

Împreună cu C. Negruzzi, Al. Donici a tradus cele șase fabule ale lui *Antioh Cantemir* (1709—1744), prințul moldovan, care face parte dintre înaintașii literaturii rusești din timpul lui Petru-cel-Mare.

Legate de manifestările politice ale vieții rusești, fabulele lui Antioh Cantemir, dacă au avut un rol oarecare în cercurile înguste ale societății aristocratice rusești, din vremea vieții lui, când circulau în manuscrise, ele nu au mai putut avea nici o însemnătate mai târziu, când împrejurările politice s'au schimbat și când legătura cu aceste împrejurări politice nu le mai putea da nici o viață.

Lipsite de o valoare artistică și literară, chiar în limba și în literatura în

1) I. Negrescu. *Influențele slave asupra fabulei românești în literatura cultă II*, Chișinău, 1925, p. 134

2) Vezi *op. cit.*

care s'au născut, cu atât mai puțin au putut ele să însemne ceva, să împlinească un rol, atunci când au fost transplantate într'un mediu străin, cu împrejurări politice și sociale cu totul deosebite de acele în care au fost alcătuite, cu toate că Al. Donici și C. Negruzzi au încercat uneori să omită amănuntele, să părăsească măsura fixă și să adapteze motivele, pe cât puterile le îngăduiau, la topica frazei românești.

Așa dar în opera lui Donici influența rusească nu se manifestă numai prin fabulistul rus *Krylov*, cum s'a crezut până acum, ci încă și prin fabuliștii ruși *Dmitriev* și *Izmailov*, alături de traduceri mărturisite din fabulele lui *Cantemir*.

Fără îndoială, influența cea mai puternică a exercitat-o *Ivan Andreevici Krylov* (1768—1844), întrucât el a împlinit, mai mult decât toți ceilalți fabuliști ruși, multiplele condiții pe cari le reclamă genul fabulei în forma cea mai desăvârșită artistică și populară.

În fabulele lui *Krylov* putea Donici, ca și *Stamati* și *Sirbu*, să afle întruparea poetică, alegorică a unei acțiuni, în care personagiile alese și caracterizate în scurt, simbolizează în modul cel mai natural naravurile oamenilor; în care acțiunea este condusă numai până la acel punct de unde ea intră în cadrul unui caz particular. Numai că naravurile și acțiunile prinse în alegoriile lui *Krâlov* erau luate din cadrul vieții specifice rusești și fabuliștii noștri aveau încă un lucru de realizat, atunci când se adresau la fabulele lui *Krâlov*: să conducă acțiunea acestor fabule împrumutate dela Ruși în așa fel în cât ele să intre în cadrul unor cazuri particulare și specifice românești.

În învățăturile pe care *Krâlov* le dăduse poporului rus, în forma unor alegorii, în cari sub convențiunea numirilor din lumea animalelor și păsărilor răsarău însuflețite toate categoriile sociale cu viciile și neajunsurile lor, putea Donici să afle critica educațiunii și culturii superficiale, critica sistemului de educațiune cu învățători străini de neam, străini și de sufletul, de tradițiile, de condițiile specifice ale vieții naționale. Acești educatori străini nu vor putea inspira copiilor o dragoste adâncă pentru bunurile și operele de artă națională și acești copii, mai târziu, vor rămânea în fața acestor descoperiri, neînțelegători și reci ca și cucoșul în fața boabei de mărgăritar, din fabulă.

Dar mai ales putea Donici să afle în fabulele lui *Krylov* o lume întreagă de funcționari, zugrăvită cu toate păcatele ei, începând cu categoria judecătorilor nedrepti și călcători de legi.

Și într'adevăr aici, mai ales, a urmat Donici lui *Krylov*. Leul plecat la vânat în tovărășia lupului, vulpei și cânelui, își uită cu desăvârșire făgăduiala dată de a împărți frățește orice vânat, adjudecându-și lui toate cele patru părți ale cerbului vânat de vulpe; judecătorul rus, ascuns sub chipul leului lui *Krylov*, a vorbit și românește prin intermediul fabulistului nostru Donici. De asemeni, fabulele cu secretarii și procurorii înfățișați sub chipul vulpei și toate celelalte categorii de funcționari lipsiți de calități și de însușirile morale care i-ar fi pus la adăpost de viciile ce bântuiau societatea rusă din timpul lui *Krylov*, ofereau fabuliștilor noștri atâtea izvoare de inspirațiune.

Pornind de la aceste izvoare străine, Donici nu a rămas niciodată un rob al modelelor sale. Împrumutând motivele lui Krylov, Izmailov, Dimitriev, Donici nu a împrumutat totodată și lumea străină de »mojici«, de »cinovnici«, de »nobili« etc., zugrăviți prin animalele fabuliștilor ruși. Desprinzând motivele din duhul ființei rusești cu care au fost împregnate de un autor ca Krylov, Donici a încercat să îmbrace în ele o lume deosebită, cu vițiile și cu scăderile ei deosebite.

Pe de altă parte, în folosirea motivelor din fabulele rusești se vede că Donici a făcut oare care selecțiune, după trebuințele și scăderile societății contemporane; nu aflăm la Donici o parte din acele fabule ale căror origini și al căror sens eră strâns legat de manifestările caracteristice ale poporului rus, precum este fabula »Educația Leului«; ori cum și Donici a avut mult de lucru în fața fabulelor lui Krylov, care ca și *Amintirile* lui Creangă, sunt intraducibile.

Astfel, mai mult de cât Sîrbu și Stamati, de care am vorbit mai înainte, acel ce a izbutit într-o măsură mai pronunțată, să imprime pecetea individualității naționale, să transpună subiectele străine în stil românesc, să facă adică transfuziunea motivelor și fabulelor străine în tiparul caracteristic limbei române, a fost Al. Donici.

La moartea fabulistului nostru, colaboratorul său la traduceri din Ant. Cantemir, *C. Negruzzi*, scria în *Trompeta Carpaților*:

„Plângeți dobitoacelor! Voi, cărora el știa a vă da atâta spirit! Istoricul vostru a murit“.

Alexandru Donici, în alcătuirile sale, nelăsându-se rob de rândurile izvoarelor sale străine, a încercat ca, traducând cuvintele, să îndeplinească golurile uriașe care rămân în mod fatal printre rândurile traducerilor. Mai mult, el a izbutit să înlăture uneori parte din defectele modelelor sale, bine-înțeles, nu vorbim aici despre Krylov. Un humor, o fantazie ușoară, un stil simplu, un vers care sugerează, o legătură mai dreaptă cu realitățile sociale înconjurătoare, au asigurat popularitatea fabulelor lui Donici, prin lumea de povești pe care el o întrupase în ele și cu care atâtea generații și-au hrănit anii copilăriei ¹⁾.

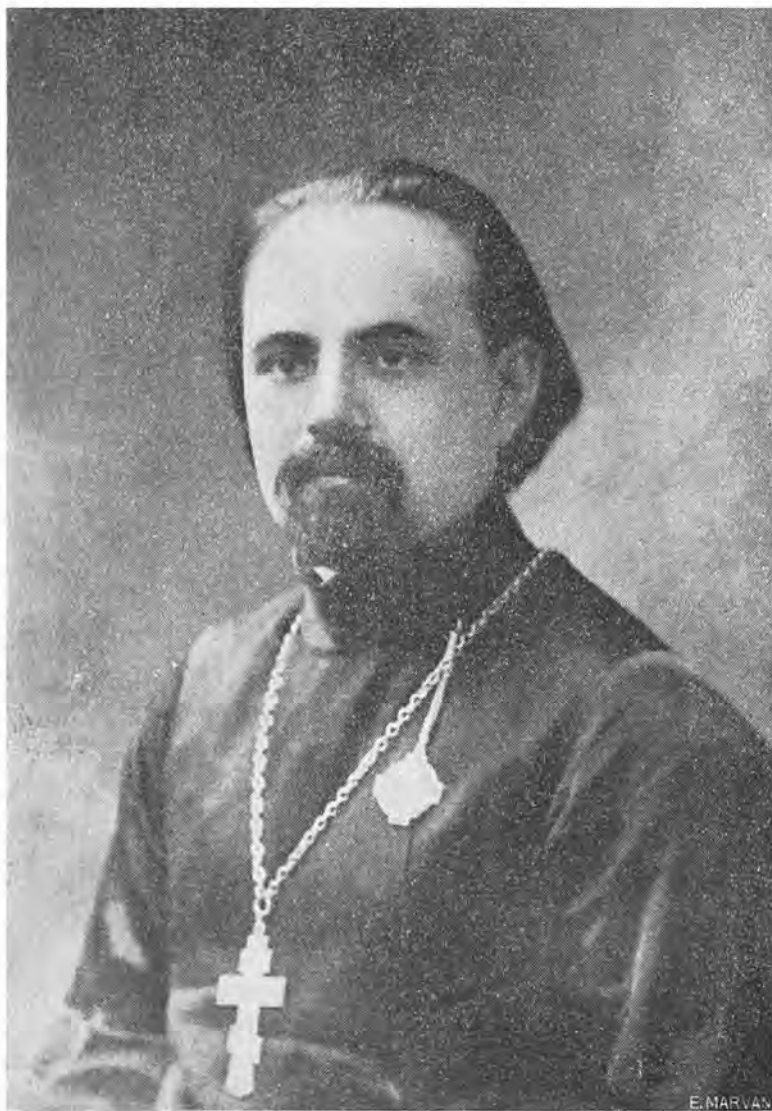
* * *

Al. Mateevici. După atâtea năzuinți către o literatură românească, pe care le-am văzut manifestate în încercările autorilor înșirați până aici, precum și în ale altora rămase numai în manuscrise, cum sunt acele ale lui A. Nacco ș. a., în preajma împlinirii celor 100 de ani de robie, sufletul basarabean se concretizează în poezia preotului Al. Mateevici, în avântul și în efuziunile sentimentale ale căreia ni se păstrează pentru totdeauna o armonie și o scânteie din geniul național moldovenesc din vremea de redeșteptare a Basarabiei.

Al. Mateevici s'a născut în anul 1888, în satul moldovenesc *Cainar*, unde

¹⁾ Vezi *Op. cit.*, pag.

tatăl său era preot ¹⁾. După cinci ani tatăl său se transferă în satul *Zaim*, iar de aici, după moartea acestuia, familia trecu, în anul 1906, la Chișinău. Aici își făcu studiile în seminarul duhovnicesc, de unde trecu apoi în semina-

Preotul Al. Mateevici.

rul teologic, când începu primele sale încercări de versificare. Absolvind seminarul, intră ca bursier la Academia teologică din Chiev, unde găsi un mediu cultural prielnic având alături și alți Moldoveni din Basarabia și de unde tri-

¹⁾ Vezi **Petre V. Haneș**. *Studii literare*.

mise mai departe colaborarea sa „*Cuvântului Moldovenesc*“ din Chișinău. Terminând academia, Al. Mateevici se căsătorii, se preoții, și fu numit profesor la Seminarul din Chișinău. D-l I. Buzdugan, poetul Basarabiei, povestește într'un articol cum l-a cunoscut pe Mateevici la redacția „*Cuvântului Moldovenesc*“, unde d-l Pan. Halippa îi întrulocă spunându-le: „Vă rog să vă iubiți ca frații, ca să le fie drag și la alții“. Era în anul 1913. Dar să vedem ce spune d-l Buzdugan: „Ne-am așezat la sfat și depănând una după alta amintirile sale despre viața din Academia dela Chiev, îmi spunea despre planurile sale literare, despre o lucrare ce o prepară în chestia înrăuririlor reciproce a bisericilor moldovenești cu cele ruse, și mai cu seamă îl preocupă rolul jucat de marea figură a mitropolitului moldovan, Petru Movilă, care a pus temelia culturii religioase și civile în Chiev, capitala Rusiei de sud, a Ucrainei de astăzi. Apoi îl mai preocupau traducerile pe cari vroia să le facă din poezii ruși și mai cu seamă din poetul asemănător cu sufletul său, Alexei Tolstoi. Iar din Al. Tolstoi mai presus de toate îl preocupa atunci problema necesității „artei pentru artă“ sau a „artei cu tendință“ pusă și dezvoltată cu atâta ardoare de către poetul *Alexei Tolstoi* în renumitul său poem „*Ioan Damaschin*“ pe care, mai târziu, Mateevici reușește să-l traducă atât de frumos“.

În cercul naționalistilor moldoveni dela Chișinău, care canalizau aspirațiunile de eliberare ale Basarabiei, își petrece Al. Mateevici anii, până după începutul războiului, când pleacă pe frontul austriac din Galiția, apoi pe frontul românesc, la Mărășești, de unde, în urmă, îmbolnăvind-se de tifos fu adus în Chișinău, unde își dădu obștescul sfârșit în toamna anului 1917. Nu i-a fost deci lăsat să vadă îndeplinirea idealurilor de desrobire cu care și-a hrăni sufletul tinereții sale închinat acestor idealuri, alături de tovarășii lui de luptă; dar zorile eliberării el le-a presimțit și le-a cântat. În acelaș an care avea să-i curme firul vieții lui de 29 de ani, depe frontul armatelor românești, el trimetea lui Halippa, la Chișinău, „consimțirea deplină tuturor începuturilor bune“ declarând că se simte gata să-l susție „cu toate puterile“ ¹⁾.

În acelaș sens ne raportează d-l Pan. Halippa ideile din cuvântarea lui A. Mateevici la congresul învățătorilor din 25—27 Mai 1917: „Fără unire nu vom putea dobândi nimic, deci să avem un gând, o inimă, un ideal.... sântem Moldoveni, fii ai vechei Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, și trebuie să ne zicem Români...“

Să stați cu mare putere la straja intereselor naționale. Să trăim bine cu străinii, dar să nu trădăm interesele noastre, căci altfel vom fi înghițiți de cei mai tari! Să nu uităm norodul, țărănimea, care a suferit atâta până acum! Să-l luminăm, să mergem mână în mână cu el, căci fără noi el nu poate nimic, după cum nici noi nu putem face nimic fără el. Să-l îndreptăm pe calea adevărului, cu fapte, iar nu cu vorbe. Mântuirea țărănimei e în noi și a noastră în ea!“ ²⁾

¹⁾ Vezi citația la Petre V. Haneș, *Op. cit.*, pag. 51.

²⁾ Vezi Conferința, ținută de d-l Pan. Halippa la inaugurarea monumentului lui Mateevici în Chișinău.

După cum vedem deci, Al. Mateevici, pornind dela descifrarea literelor latine pe paginile revistei „*Albina*“ la care era abonat tatăl său și care pătrundea până în îndepărtatele sate ale Tighinei ca *Căinari* și *Zaim*, ajunsese la cea mai oțelită conștiință națională, prin care avea să întrerupez unul din cele mai frumoase imnuri închinătate țărănimii. În înălțarea acestei țărănii care nu și-a pierdut credințele și nădejdea, oricât de adâncă a fost beznă trecutului nemilostiv cu ea, vede poetul ferecirea poporului, „înviorarea țării“.

În versurile lui Al. Mateevici se încrucișează influența poeziei românești din Regat, pe care a cunoscut-o cu deosebire în vremurile de după 1905, cu influența literaturii rusești, pe care a cunoscut-o de timpuriu și din care a și tradus adese-ori.

Astfel din poetul acordurilor, suspinelor și strigătelor de desperare, monotone dar sincere, din *Nadson*, a tradus Mateevici poema „*Creștina*“ ¹⁾, din *Alexis Tolstoi* traduse de asemeni poemele cari cadrează cu predilecțiile și preocupările profesiunii sale teologice ca „*Păcătoasa*“ și „*Ioan Damaschin*“, din Lermontov „*Rugăciunea*“ din Gorki „*Zina*“, din Pușchin „*Poetului*“, etc.

Dar mai mult de cât în aceste poeme, în care eră înlănțuit de ordinea unor idei străine, se simte o culoare locală și felul caracteristic de a fi, de a gândi, de a simți al lui Al. Mateevici în versurile sale originale; în acestea el a izbutit să dea expresiune artistică propriilor sale cugetări care se revarsă într'un torent de imagini originale, și deci naționale, atunci când vorbește despre „*Limba noastră*“; tot trecutul vijelios al pătimirilor nedrepte din viața neamului, toate aspectele, dela natura grandioasă a munților Carpați, până la întinderea monotonă a stepelor Bugeacului, acoperite cu spice de aur, și văzduhul înstelat răsfrânt în valurile Nistrului, toate sunt răscolite prin cuvintele înaripate ale lui Al. Mateevici; prin aceasta el este cel mai basarabean dintre toți scriitorii, căci opera lui, redusă poate numai la câteva poezii originale, ne vorbește totuși mai mult despre Basarabia de cât a tuturor celorlalți:

*Eu cânt pe cei, cari pân'acum
Fără cărare, fără drum,
În noapte rătăciți au stat
Nădejdea dar nu și-au lăsat!*

* * *

*Cari focul vieții nu l-au stâns
În pieptul lor de fier făcut,
Și cât de mult pe-ascuns n'au plâns,
Tot alte zile-au prevăzut,
Pe aceștia eu îi cânt.*

* * *

¹⁾ Vezi Ștefan Ciobanu. *Cultura Românească în Basarabia*, pag. 275.

*Eu cânt căci văd că ele vin
Acele zile de senin ;
Eu cânt căci văd de-acum că pier
A țării veșnică durere ;
Eu cânt căci văd năcazul frânt
Aud plugari în zori cântând
Nu doine de amar, de dor,
Inviorarea țării lor !
Și glasul vieții ascultând,
Venirea zorilor eu cânt.*

În felul aceasta, în 1917, poezia lui Al. Mateevici pornise năvalnică, cu accentele ei cele mai originale ca avalanșele de primăvară ; totul era în ea nou ; formă și fond. Era predestinată să pătrundă, să înglobeze, să robească sufletele cele mai șovăelnice. . Din nefericire însă, în acelaș an, mâna morții plutea deasupra autorului ei.

CULTELE

DE NICOLAE M. ENEA.

Din orice punct de vedere s'ar trata istoria acestei provincii românești — a *Basarabiei*, care nu de mult a apărut sub această denumire, ea nu poate fi tratată aparte, întrucât istoria a tot ce se atinge de viața poporului moldovean-basarabeian, nu este decât istoria întregului popor moldovenesc, ca fiind dintru început trup din trupul Moldovei și mădular din mădulările acesteia.

Problema noastră fiind mărginită la istoricul cultelor Moldovenilor și a altor națiuni ce se găsesc actualmente între Prut și Nistru, Dunărea și Marea Neagră, vom căuta să facem o privire retrospectivă și asupra acelor credinți religioase, confesate de acele noroade asiatice, cari s'au perindat prin aceste meleaguri și au adus cu ele zeitățile lor pentru cari ridicau altare și le aduceau jertfe, fiecare în legea lor, începând din întunecata antichitate cu concepțiile cele mai simple religioase, până la înalta concepțiune divină a creștinismului, venită din Răsăritul „Asiei apropiate“¹⁾).

Creștinismul a fost primit de străbunii antici ai poporului român din această localitate, iar aceștia moștenindu-l, l-au păstrat cu sfințenie, după cum și-au păstrat și moșia și graiul, cu toate vijeliile pe care soarta nemiloasă le-a aruncat asupra lor, spre a-le transforma istoria într'un adevărat martirolog.

Românii au luptat veacuri întregi împotriva păgânătății întru apărarea moșiei, credinței și graiului, făcându-și din aceste elemente scuturi de luptă.

Și n'au putut hoardele păgâne să sfarme, aceste scuturi binecuvântate, cari multe veacuri fură pavază nu numai pentru însuș neamul românesc, ci chiar pentru întreaga Europă²⁾).

Ceeace n'au putut face însă păgânii, au făcut-o cei de o credință cu acest neam și ca ironie — în nume de apărători ai creștinătății.

În anul 1812 Rusia pravoslavnică țaristă, sub motiv că vrea să apere sf. Cruce a României împotriva semilunei, rupe jumătate din trupul Moldovei și face ca aceasta să mai adaoge la istoria sa — și așa destul de tristă — o pagină mult mai dureroasă decât până atunci, scrisă cu picături de sânge, ce curseră un veac și mai bine din rana sa vie, până la 1918.

Partea Moldovei dintre Prut și Nistru, care își avea organizația sa atât politică cât și administrativă bisericească, tot una cu a întregii țări românești, trece sub stă-

¹⁾ N. Iorga: *Istoria Bisericii românești*, t. 1, pag. 3.

²⁾ I. Nistor: *Istoria Basarabiei*, pag. 7

pânirea străină și deci dela 1812 până la 1918 istoria cultelor în această provincie este rusească, suferă schimbări mai ales din cauza politicei țariste, care întrebuință orice mijloace pentru desnaționalizarea poporului băștinaș, introducând în această provincie diferiți coloniști, printre cari erau mulți prizonieri pentru concepțiunile lor religioase și cari au introdus nu puțin tulburare sufletească în inima pașnică și răbdătoare, dar tenace, a Moldovanului creștin.

Zei și credințele religioase a popoarelor vechi din Basarabia. După izvoarele bibliografice ale scriitorilor vechi, cât și din puținele cercetări arheologice și confruntările istoricilor moderni, se constată în mod precis, că pă-

Poarta de intrare în curtea bisericii Mazaracki.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

mântul Basarabiei de astăzi este legat de istoria unei sumedenii de noroade, ce s'au perindat prin „stepele fără păduri“, după expresia lui Herodot, dintre Istru și Tira dar mai ales este legat de istoria marelui popor al *Sciților*; acelor „mulgători de iepe“ pomeniți în Iliada sau „*Gogi și Magogi*“, după cum îi numesc în cuvântările lor înflăcărâte proorocii izraeliteni din Biblie¹⁾, descriindu-i ca pe un popor de o cruzime nemaipomenită.

De și o sumedenie de scriitori antici pomenesc în descrierile lor despre acest popor, începând cu Hesiod din v. al VIII a. Chr., apoi Alchei, Simonid, Eschile, Hecatei, Dion gură de aur, Strabon, Ptolomeu, Tacit și alții, totuși informațiunile cele mai prețioase le avem tot dela părintele istoriei, Herodot,

¹⁾ Ezechii cap. 38, 39. Apoc. 20—7.

din a II-a jumătate a veacului al V-lea a. Chr., care consacră Sciților o întreagă carte (a IV-a), din prețioasa sa istorie.

Și cu atât mai interesante sunt aceste informațiuni ale lui Herodot, întrucât el a vizitat personal aceste localități mai apropiate de Grecia și anume: „șesurile Tirei (Nistrului), ale Hipanidului (Bugului) și ale Boristhenului (Niprului)”¹⁾.

Sciții venind din Asia, pe lângă moravurile lor sălbatice, au adus cu ei și credințele lor religioase păgâne, care se rezumau într-o concepție unică, — adorarea astrilor și a fenomenelor naturii.

Aceste credințe, cari s'au plămădit la umbrele Himalaiului și sub cerul frumos al Indului și al Gangului, erau pline de vigoare și de viață. Zeii adorați nu erau decât icoane ale puterilor naturii²⁾:

Suria personifică soarele, dătător de viață și *Agni* duhul focului cel sclipitor, curățitor, dătător de căldură, gonitor de fiare sălbatice și ridicător de mirezme bine mirositoare, din jertfele ce se aduceau spre *Varuna* — zeul cerului; *Mitra* — duhul înalt al luminei, ocrotitorul de dincolo de mormânt³⁾.

Rudra — părintele vânturilor și alte personificări ale forțelor binefăcătoare ale naturii.

Afară de aceste zeități, care se raportau numai la natură și la fenomenele ei, Sciții mai aveau și zeii lor specifici, pe cari Herodot îi identifică cu zeii greci⁴⁾, cum de ex: *Papâi* — identificat cu Zevs; *Thamimasada* — cu Poseidon; *Oitoshur* — cu Apollon; *Artimnasa* — cu Afrodita-Urania; *Tabiti* — cu Ghestia și *Apia* — cu Gheia.

Ca oameni războinici, Sciții aveau un deosebit cult pentru zeul războiului — *Arrei*, căruia i se aduceau jertfe nu numai de animale, ci și de oameni, cari constau din câte un cap de vrăjmaș prizonier dintr'o suță.

În legătură cu cultul, Sciții își aveau și ei obiceiurile lor specifice. Așa de ex: înmormântarea împăratului lor eră comemorată prin uciderea a 50 din cele mai nobile și tinere slugi, cum și a 50 din cei mai buni cai ai lui. Cadavrele slugilor se așezau călare pe cadavrele cailor, cari erau sprijiniți în picioare în poziție de campanie și împodobiți frumos, erau îngropați împreună cu stăpânul mort, pe care trebuiau să-l întovărășască și să-l servească pe lumea cealaltă. Ei își îmbălsămau morții și făceau praznice întru pomenirea lor⁵⁾.

Toate aceste fapte arată în mod precis credința Sciților în spiritualitatea și nemurirea sufletului, în comunicarea celor rămași în viață cu cei ce au trecut în împărăția morții, cum și credința în învierea celor ce au murit, fapt ce-i determinau să îmbălsămeze cadavrele celor trecuți din viață, de și această îmbălsămare nu eră așa durabilă a la Egipteni.

În privința altor obiceiuri și moravuri în legătură cu cultul, scriitorii vechi

1) Th. Mișcenko. *Sciția. Dicționarul enciclopedic Brokhaus și Efron*, t. 59 pag. 200.

2) *Istoria generală*, ed. Kaspari, t. 1, pag. 127.

3) N. Iorga. *Istoria Bis. românești*, t. 1, pag. 3.

4) Th. Mișcenko. *Sciții. — Dicționarul enciclopedic Brokhaus și Efron*, t. 55, pag. 205.

5) *Ibidem* t. 59, p. 205.

ne dau multe și diferite informațiuni — multe contradictorii, de ex.: Strabon, Hippocrat și Pliniu spun că unii dintre Sciți erau antropofagi și că erau poligami; Strabon spune chiar că unii aveau femeile comune. Herodot arată însă că erau monogami.

Această confuzie de informațiuni provine din faptul că Sciția eră alcătuită din multe noroade — triburi de aceeași origină, — dar cu obiceiuri și moravuri deosebite, așa că la urma urmei Strabon și Tacit refuză de a mai scri despre această țară, socotind informațiile despre Sciți ca niște palavre.

Înainte de Sciți și pe timpul lor, prin aceste părți ale Basarabiei, veneau vestiții comercianți ai lumii vechi — Fenicienii și Grecii, aceștia din urmă înființând chiar colonii, după cum spune Herodot, și nu rămâne îndoială că aceste noroade stabilindu-se, în mici insulețe, în masa mare a Sciților, își aduseră cu ei și pe zeii lor, așa că pe pământul Basarabiei s'au ridicat altare și idolilor *Baal*, acelui zeu purtător de viață, creatorul forței naturale; lui *Moloh* — simbolul focului și al războiului cum și vestitei *Astarte* — zeiței Fenicienilor, ne mai pomenind de pleiada zeilor greci în frunte cu *Zeus* — zeul Universului; *Diana* — zeița pământului, al cărei loc de cinste îl luă în curând *Hera*; apoi vestita zeiță *Minerva*, *Demetra*, *Ghesta*, *Hermes* și alți zei htonici ca *Poseidon*, *Adonei*, *Pluton*, *Haron* și alții, creațiuni a celei mai productive și poetice fantazii, provocată de veșnicul albastru al cerului și al mării vechi Ellade.

Veniră apoi Dacii cu *Zamolxis*, veniră Romanii cu originalul lor *Ianus*, care dispunea de război și pace și cu alți zei împrumutați dela greci și dela alte popoare.

Trecură pe aicea și acele popoare germanice cu zeul lor *Votan* în frunte.

Toți acești zei și cu alți mulți ai tuturor neamurilor, ce au trecut prin aceste locuri, și-au primblat statuetele lor prin stepele Basarabiei, iar cerul ocrotitor al acestei mici porțiuni de pământ, a primit rând pe rând fumul ce se ridică din jertfele ce se aduse pe altarele lor.

Răspândirea creștinismului în Basarabia. În vâlmășala de formațiuni și dispariții a diferitelor noroade, care-și căutau locaș stabil de sălășluire, în vultoarea puhoaelor de neamuri pornite din leagănul comun al omenirii, spre câmpiile Europei, dintr'o mică localitate — *Bethleem*, își ia naștere și crește cu o repeziciune uimitoare o împărăție care nu cunoaște nici granițe de țări, nici de neam, nici de spațiu și nici de timp. Aceasta este împărăția veșnică a Veșnicului Împărat — *Iisus Christos*, iar împărăția Sa este *creștinismul*, care se deslănțue și cucerește întreagă lume.

Și această sfântă lumină a sf. doctrii a Mântuitorului nostru *Iisus Christos* a pătruns și în „*Sciția cea rece*“ — adică și în părțile Basarabiei de astăzi, — care „se încălzește cu focul adevăratei credințe“, după cum mărturisește prin v. al IV-lea d. Chr. fericitul *Ieronim*.

Să vedem pe scurt, în ce împrejurări s'a creștinat norodul depe atunci care locuia actuala Basarabie.

Fericitul Origen în exegeza sa spune că Sciția a fost încredințată pentru răspândirea creștinismului Sf. Apostol Andrei cel întâiu chemat, iar Sf. Ippolit de Partun, pela anul 222 spune în scazania sa, că Sf. Ap. Andrei a propovăduit Sciților și Tracilor.

Și ep. de Vinița Macarie, în lucrarea sa : „Istoria creștinizmului în Rusia până la Sf. Wladimir“ bazat pe multe alte mărturii a Sf. Părinți, susține că Sf. Andrei a învățat pe acei Sciți, cari locuiau în vecinătatea Tracilor, adică în Sciția care se întindea dela Dunăre spre nord, și deci, nu este exclus ca Sf. Ap. Andrei să fi aruncat cel dintâiu sămânța creștinizmului prin aceste părți ale Basarabiei, mai ales în partea de jos, prin coloniile grecești : Olbia și Tiras, trecând mai departe în spre apus spre Sciția Mică, adică pela *Tomis* și *Mesembria*, care aveau legături comerciale între ele.

La nord de Dunăre și peste Carpați, — după cum știm — se găseau străbunii noștri Dacii și Geții, ale căror credinți eshatologice se potriveau cu aceleași ale Șciților și ușor puteau să primească noua doctrină.

Tradiția, prin letopisețul Nestor, spune că Sf. Ap. Andrei a avut prin aceste locuri succese imediate, întrucât se pomeneste că Sfântul „sculându-se de dimineață, zise *ucenicilor* ce erau cu el : „Vedeți voi munții aceștia ?“¹⁾. Ori existența „ucenicilor“ presupune că Sf. Apostol avea deja un oarecare număr de prozeliti printre localnici. Prin urmare nu este exclus faptul că, în vederea procedurii obișnuit la începutul închegării bisericești creștine, Sf. Ap. Andrei să fi înființat chiar o comunitate creștină, adică o biserică, cu un stareț în frunte, adică cu un episcop.

Tertulian în opera sa „*Liber adersus Iudeos*“ spune că la sfârșitul veacului al III-lea „în adevăr supuse sunt lui Christos și neamurile Sarmaților și ale Dacilor și ale Germanilor“..., natural că în înțălesul că creștinismul eră cunoscut și că unele din aceste neamuri erau creștine. La anul 271 în Basarabia vin Goții cari fac ca cei mai bogați din locuitorii fostei Dacii — acum colonie romană — să se retragă peste Dunăre.

Istoricul bisericesc Ermia Sozomen spune că atât „ei — adică Goții — cât și neamurile din jurul lor, cari trăiau pe malurile Istrului, încă înainte de Constantin cel Mare împărtășeau credința creștină“²⁾.

După datele Soborului din Nicea se vede că la acest Sobor ia parte și un mitropolit got — Theophil, numit în actele Soborului *Gothixe sine Getarum*, adaus ce arată că eră vorba de Vizigoția, tocmai de Basarabia de astăzi ; mai departe se vede, că există deja și o eparhie gotică pendinte de catedra din Thesalonია, întrucât măcar că a luat parte la Sobor mitropolitul lor, totuș cu aducerea la cunoștința Goților a hotărârilor Soborului se însărcinează Alexandru, episcopul Thesaloniei.

Peste Goți vin Hunii. Fer. Ieronim din veacul al IV-lea — pomenit mai sus —

¹⁾ A. Zasciuk. *Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. Provincia Basarabiei*, p. 370.

²⁾ A. Zasciuk. *Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. Provincia Basarabiei*, p. 371.

scrie : „*Hunii învață psaltirea* : Sciția cea rece se încălzește la focul adevăratei credinți ; armatele Geților cu părul roș și ale Dacilor blonzi, duc cu ei pretutindeni temple de campanie“ ¹⁾

După moartea vestitului Attila, Basarabia cade sub dominația fiului acestuia Inahn. Puterea hunilor începe să scadă și ei sunt supuși Grecilor, cari se stăruiră să răspândească și printre ei creștinismul, mai mult din punct de vedere politic, spre a mai micșora spiritul lor războinic de mai înainte ²⁾.

Creștinismul se răspândește printre Huni, și noi vedem un șir de episcopi din timpul lor : pe *dacul Theotim* „Zeul Romei“, cum însăși Hunii îl numeau, care a luat parte la Sinodul al III-lea ecumenic ; apoi *Alexandru*, care ia parte la Sinodul al IV-lea din Halchedon ; apoi *Theotim al II-lea* care trimite o epistolă împăratului Leon (454–457) ; *Patern*, care a luat parte la alegerea Patriarhului din Constantinopol — Epiphanie și *Valentinian* „episcop al Sciților“ pe la anul 549.

Pe timpul lui Justinian (529), Basarabia devine calea principală și chiar staniște vremelnică a barbarilor din a doua mare imigrare, care se îndreaptă asupra imperiului bizantin. Vechea Dacie, deci și Basarabia, cade rând pe rând sub Gepizi, Longobarzi, Avari, Anți și Bulgari.

Ori, chiar pe vremea lui Attila, mulți din indigeni își căutară refugiu spre Carpați, rămânând numai unii din plugari, pe cari însăși barbarii îi protejau din interese economice ³⁾. Aceștia sigur și-au păstrat credința, și preoții lor pe cari Bulgarii, cari ocupară partea dintre Nistru și Dunăre, îi găsiră în Moesiă, Sciția mică-Dobrogea și Daciă, de sigur atârnavă din punct de vedere juridic de episcopii ilirici.

Din aceste timpuri tulbure s'au păstrat și până astăzi biserici subterane pe malurile Nistrului, căci și barbarii prigoneau pe creștini, făcând mulți martiri, pomenirea cărora se face în ziua de 22 Ianuarie st. v. Mai ales s'au ilustrat prin aceste prigoniri Bulgarii. Pe vremea cneazului Malomir au curs „și-roaie de sânge creștinesc“.

La 863 lui Malomir îi urmează un nepot al său Boris, care din motive politice se botează cu numele de Mihail, după numele nașului său Mihail Bulgarochtonul, fiind urmat și de norod pela 867–870.

Pe la sfârșitul veacului al IX-lea și începutul v. al X-lea Basarabia este ocupată de Maghiari, apoi de Pecenegi, de Polovți și în fine de Tătari.

Puterea bulgarilor cade, ei se retrag în Panonia, iar creștinii băștinași — Moldovenii dintre Prut și Nistru, ca și cei de peste Prut, cu toate constrângerile din partea veneticilor, își păstrară serviciul divin și ierarhia creștinească în toată curățenia lor, și vedem că întreaga Moldovă, de ambele părți ale Prutului, este toată creștină.

¹⁾ Zasciuk. *Materiale pentru geografia și statistica Rusiei, Provincia Basarabiei*, pag. 375 și P. Malitzki. *Manual de istoria bis. rusă*. t. I, pag. 4.

²⁾ Zasciuk. *Op. cit.* pag. 375.

³⁾ I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, p. 9; Zasciuk *Op. cit.* p. 375.

După mongoli, imigrațiile încetează. Valea Dunărei se curăță de nomazi prin reîntoarcerea Românilor din munții Carpați pe la locurile lor vechi, pe cari le părăsiseră pe timpul năvălirilor barbare, contopindu-se din nou cu Românii ce rămăseseră pe la vetrele lor de pe văile Prutului și a Dunărei, luându-și denumirea de Moldova și Valahia, — după cum se știe, — iar domnitorii — voievozi, îngrijindu-se mai departe de organizația politică și administrativă, atât civilă cât și bisericească, spre păstrarea și apărarea bunurilor materiale și spirituale prin cari acest popor eră legat de atâtea veacuri de străbuni și de acest pământ.

Din cele de mai sus, se vede că la început creștinismul a pătruns în Basarabia prin Greci și coloniști romani din Asia mică, în mod latent și pașnic, fără siluire, grație influenței covârșitoare ce o aveau Grecii prin coloniile lor, a căror cultură nu eră mai prejos de aceea a metropolei lor.

Această doctrină a trecut însă prin prisma sufletului latin al acestui popor, fapt ce se constată în mod vădit, din denumirile mai a tuturor națiunilor ce se ating de religia creștină a Românilor, cu chiar sfânta „cruce“ în frunte, care nu este de cât denumire latinească.

Aceasta în contra unor păreri nefundate că adecă creștinismul ar fi împrumutat de Români dela alte neamuri vecine, cu o cultură mai nouă de cât a noastră ¹⁾.

Formarea, deci, și închegarea vieții politice a Românilor din Basarabia, ca și din întreaga țară românească, se săvârșește concomitent cu plămădeala și consolidarea creștinismului, acesta fiind primit de Români direct dintru început și slujind chiar ca mijloc „prin care s'a întemeiat poporul nostru al Românilor“ ²⁾.

Odată cu răspândirea creștinismului în țările românești, atât cultul cât și organizația bisericească națională s'a întemeiat pe bazele ortodoxismului de răsărit și chiar după desbinarea produsă din sânul întregii Biserici creștine, Românii au rămas credincioși tot acelor dogme și tradiții ale Bisericii de răsărit, veacuri multe luptând cu energie prin reprezentanții lor, în contra tuturor încercărilor de a fi atrași—pe-o cale sau pe alta—spre biserica desbinată a Apusului.

În cursul tuturor acestor veacuri și până la anul 1812, biserica din Basarabia a făcut parte integrantă din Biserica română, — și altfel nici nu putea să fie — atârând din toate punctele de vedere de Mitropolia Moldovei și deci, întru cât istoria acestei biserici până la această dată nu este alta de cât istoria întregii biserici din Moldova, vom trece peste această epocă, insistând ceva mai mult asupra epocii de 106 ani, dela 1812, când Basarabia și deci și biserica română din această parte a României, prin voia soartei, trece la Ruși—până la 1918, când dreptatea immanentă reîntoarce Basarabia României, reparându-se astfel una din cele mai mari greșeli a diplomației europene și ștergându-se atât lacrimile ce curgeau din ochii obijduiților Români, cum și ura ce o nutreau față de siluitorul său, acest popor cu o inimă atât de nobilă și iertătoare.

¹⁾ N. Ioarga. *Istoria Bisericii românești*, t. I, p. 6.

²⁾ Ibidem ; I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, p. 13

Biserica basarabeană sub stăpânirea rusească, dela 1812—1918. Până în pragul veacului al XIX, după complecta ei organizare, biserica română din Basarabia atârână, cum am arătat mai sus, de Mitropolia Moldovei și aceasta la rândul ei de Patriarhia din Constantinopol, care veșnic tindea spre o supunere juridică complectă a acestei biserici, până chiar și la dreptul de numire a mitropoliților din oficiul acestei Patriarhii, împotriva tradiției de alegere din partea credincioșilor, după cum se obișnuise dintru început ¹⁾.

Ce se întâmplă însă ?

Între 1787 și Ianuarie 1792, Principatele române devin teatrul războiului dintre Turci și Ruși. Acești din urmă ocupă Moldova și tot atunci la 1788, moare mitropolitul Iepe atunci al Moldovei Leon Gheuca, și în locul lui, Divanul alege pe cunoscutul și marele învățat român, Gavriil Bănulescu-Bodoni, „un cleric cu înaltă învățătură duhovnicească, născut în orașul Bistrița din Transilvania“ ²⁾ dar originar din Câmpulungul Bucovinei ³⁾.

Acesta, după ce-și făcu studiile secundare în Ardeal, apoi cele superioare la Academia teologică din Chiev, se duse în insula Pathmos, unde se desăvârși în limba greacă, așa că el deveni un adevărat erudit, cu mult spirit de inițiativă, dar și cu multă ambiție.

În 1778, Gavriil se găsește ca profesor de latină la Iași ; în anul următor se călugărește la Constantinopol, de unde se reîntoarce în țară, fiind numit ca predicator la mitropolia din Iași în 1781. La anul 1782, Gavriil pleacă în Rusia unde și deveni profesor de filosofie la seminarul din Poltava. Aici el stătu până în 1789, când, Rușii ocupând Moldova, numesc ca mitropolit-locotenent al Moldovei pe un oarecare Ambrosie Serebrenicov, fost arhiepiscop al Ecaterinoslavului și a Chersonului tavric, care venise cu oștirile rusești, iar pe Gavriil îl numesc ca episcop de Cetatea-Albă ⁴⁾, episcopie din nou înființată de ei.

Războiul luând sfârșit, chiar în Ianuarie 1792, Ambrosie se retrage și se duce la Poltava, unde moare ca arhiepiscop al acestei eparhii.

Ambrosie, recomandă ca succesor în calitate de „Mitropolit a toată Moldova“ pe Gavriil, ca fost ales de Divan, cu care el eră în bune relațiuni și care nu de mult purtă titlul de episcop al Achermanului ⁵⁾.

Domnitorul depe atunci — Constantin Moruzi — eră împotriva lui Gavriil și drept aceia, cere Patriarhiei să-l înlătore și să facă o altă alegere de mitropolit.

În adevăr, Gavriil a fost înlăturat, trimis la Constantinopol, de unde — prin mijlocirea ambasadorului rus — trece din nou în Rusia, căpătând scaunul episcopiei Gotiei ⁶⁾ (Ecaterinoslav, Cherson și Tavrida), apoi fu numit la No-

¹⁾ N. Iorga: *Istoria bisericilor române*, v. II, p. 190.

²⁾ Ibidem, pag. 194; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, pag. 246.

³⁾ I. Nistor, *Op. cit.*, 321

⁴⁾ Ibidem; N. Iorga, *Op. cit.*, p. 194.

⁵⁾ N. Iorga. *Ist. bis. rom.*, vol. II, p. 194.

⁶⁾ N. Iorga. *Ist. bis. rom.*, vol. II, pag. 195.

vocercask și în urmă la 1799, mitropolit al Chievului și Haliciului de unde, în anul 1803, se retrase la Dubăsari (pe malul stâng al Nistrului), ca bolnav, primind o pensie anuală de 3.000 ruble.

La 1806, se începe un noi război între Ruși și Turci. Țările românești din

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni.

nou sunt ocupate de muscali. Intre Români se găseau și oameni influenți cari făceau politică rusească, în frunte cu Moldovanul Balș și cu Filipescu din Valachia, care intervin cu o petiție pe lângă guvernul rus, ca în fruntea Bisericii române să fie adus iarăși Gavriil Bodoni.

Urmează un ukaz împărațesc, prin care Gavriil este numit „Exarh al Moldovei, Valahiei și Basarabiei“ cu ordinul ca, de acum înainte, biserica română să atârne de Sinodul rus, iar nu de Patriarhia din Constantinopol.

Gavriil trece în Moldova în luna Mai 1808 și prin mijloace ce-i întunecă întru câțva aureola din jurul personalității sale, înlătură pe marele patriot Veniamin Costache dela Scaunul mitropoliei Moldovei, iar după 2 ani, tot prin aceleași mijloace îl înlătură și pe Mitr. Dosoftei Filitis din Valachia, și iată că Gavriil devine atotputernicul dispunător al bisericei române, numind în Valachia ca mitropolit pe un grec de origină din insula Mitilena, Ignatie ¹⁾, care nu s'a ilustrat prin nimic deosebit, decât prin înființarea unui liceu grecesc în București și printr'un jaf ne mai pomenit în averea mitropoliei ²⁾.

Ca organizator, Gavriil nu lasă nimic de dorit: înființează consistorii la ambele Mitropolii din țară, cercetează starea morală și materială a clerului, îndreaptă, poruncește, sfătuște și caută să introducă cultura în popor, transformând școala duhovnicească înființată de Veniamin Costache în seminarium.

Terminându-se războiul dintre Ruși și Turci prin pacea dela 16/28 Mai 1812, când Rușii luând jumătate din Moldova, se despăgubesc pe socoteala acelui norod, care le-a dat tot ajutorul moral și material—și săvârșesc prin aceasta un păcat pe care nici barbarii timpurilor vechi nu l-ar fi săvârșit față de un aliat, și pe care mulți din Ruși conștienți îl simțeau pe sufletul lor.

Soarta hotărând ca această jumătate de Moldovă să fie subjugată de străini, a trecut cu toate dregătoriile sale sub Rusia, care împotriva tuturor canoanelor Sf. biserici ecumenice, supune și biserica din această parte a Moldovei—jurisdicției bisericei rusești.

Exarhul Gavriil trece și el în această parte a Moldovei, pe care Rușii o denumiră—după cum zice d-l Prof. N. Iorga „*faș și fără nici-un rost*“, de Basarabia ³⁾.

Din acest moment începe istoria bisericei din Basarabia sub stăpânirea rusească.

Gavriil, ca fiind omul de încredere al nouilor stăpânitori, trece și el împreună cu clica lui de Ruși sau politicieni filoruși la Chișinău, unde i se încredințează conducerea afacerilor bisericești din această nouă provincie cerând ca să se formeze o eparhie specială pentru Românii de aicea, cu reședința la Chișinău și care să fie ridicată la treapta de arhiepiscopie, sub numele de *Arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului*, întrucât existase o episcopie a Hotinului, iar el să se intituleze ca „*Exarh și Mitropolit*“ al acestei eparhii, menținându-și dreptul de a purta cămilaucă albă, ca fost mitropolit al Chievlui ⁴⁾.

¹⁾ Cronica lui N. Râmniceanu; Erbiceanu, cron. grec., pp. 279—280, 289, 291.

²⁾ N. Iorga. *Ist. Bis. rom.*, v. II, p. 225—226.

³⁾ *Ibidem*, p. 227.

⁴⁾ După cum se știe în Rusia mitropoliții Petersburgului, ai Moscovei, ai Chievlui și a arhiepiscopiei Novgorodului poartă potcapuri și camilaucă albe. Acest semn distinctiv în biserica rusă, datează încă din veacul al XIV-lea și cel dintâi arhiepiscop care a purtat asemenea camilaucă a fost arhiepiscopul Novgorodului Vasile dela 1330-1352 și își are explicarea în faptul că chiar pe atunci, când imperiul bizantin începu să decadă și din punctul de vedere religios, Rusia pravoslavnică a crezut de cuviință să-și asume dreptul de în-

Ca vicariu își luă pe Dimitrie Sulima, pe care Gavriil îl cunoștea încă de când el fusese profesor la seminarul din Poltava, avându-l pe Sulima ca elev.

Sulima purta titlul de „episcop al Benderului (Tighinei) și Achermanului (Cetatea-Albă)“.

La 1813, urmează ukazul împăărătesc, iscălit la 21 August la Teplitz de Țarul Alexandru I, prin care se hotărăște înființarea acestei eparhii, cuprinzând câte-o parte din eparhiile: Proilaviei, Hușilor, Iașilor și Rădăuțului. Toate aceste eparhii atârnase de Mitropolia Moldovei, afară de Rădăuți, care țină de Bucovina încă din 1771.

În această parte a Moldovei, la trecerea ei sub Ruși se găseau 775 biserici, din care numai 40 erau clădite din piatră, 1 din cărămidă, iar 734 erau de lemn, de bârne sau de vălătuci ¹⁾.

La această eparhie s'au mai adăugat și bisericile dintre Nistru și Bug, din „stepa Oceacovului“, care cuprindea orașele: Tiraspol, Elisavetgrad, Ananiev și Odessa, cu județele lor, cu un număr de 77 de biserici, așa că eparhia Chișinăului și Hotinului avea cu *totul* 852 biserici.

Ca Mitropolit al acestei eparhii, Gavriil a' desfășurat în adevăr o activitate fenomenală: a rânduit administrația bisericească, înființând o dicasterie duhovnicească și interesându-se de soarta materială și culturală a clericilor și a mirenilor, înființează câteva școli primare și seminarul teologic din Chișinău pentru clerici, cum și o școală pentru nobili. La 1814, deschide o tipografie românească ²⁾, în care, până la 1820 se tipăresc 19.320 de cărți reli-

tăetate în biserica de Răsărit, socotindu-se ca singura apărătoare și conservatoare a adevăratei credinți creștinești ortodoxe.

În jurul acestei camilauce s'a creiat următoarea legendă — partea I fiind creiată în Constantinopol, iar a II-a în Rusia:

Se zice că Împăratul Constantin-cel-Mare, dorind să-și arăte deosebita sa bunăvoință față de papa Silvestru, pentru sfințenia acestuia și ca un semn care să indice demnitatea lui de cap al bisericii creștine, se gândia să-l coasă un potcap. Sub impresia acestei griji, Constantin văzu în vis pe Sf. Ap. Petru și Pavel, cari îi arătară cum să coasă acest potcap, arătându-i forma și culoarea, pe care cusându-l, însuși l-a pus pe capul veneratului prelat și se zice, — în legendă — că nedorind să împărătească în același loc cu locoșitorul lui Dumnezeu, și-a mutat capitala dela Roma la Constantinopol.

Urmașii lui Silvestru, uitând de vieța cuvințioasă și nemai respectând curățenia acestui potcap, au trebuit să-l trimeată înapoi la Constantinopol.

Patriarhul de pe atunci Filotel, văzu în vis un tânăr luminos, care nu era decât papa Silvestru, care-i porunci să trimeată potcapul în marele Novgorod, zicând că „după cum s'au luat dela Roma harul, slava și cinstea, tot așa se va luă harul Duhului Sfânt și dela cetatea împărătească, (Constantinopolul) în robia agareană (turcă) și toate cele sfinte se vor da dela Dumnezeu, marelui pământ rusesc“ „și acolo să fie purtat pe capul lui Vasilie arhiepiscopul“ și de atunci „s'a întărit potcapul alb pe capul s'lor arhiepiscopi ai Marelui Novgorod“.

Se vede clar, de unde începe redacția rusă, care se atribue lui Dimitrie Tolmaci și care a fost condamnată de Soborul din Moscova din 1667, ca „mîncinoasă și nedreaptă“ scrisă de D. Tolmaci „din vântul capului său“ ⁴⁾.

Oricum ar fi, totuși potcapul alb a rămas în biserica rusă și până acum, trecând dela arhiepiscopi Novgorodului și la cellalți mitropoliți ai Rusiei, ca semn simbolic al aceleiași idei de întăietate, spusă mai sus,

¹⁾ Șt. Ciobanu. *Biserici vechi din Basarabia*, p. 1.

²⁾ Șt. Ciobanu. *Cultura rom. în Basarabia*, pag. 41.

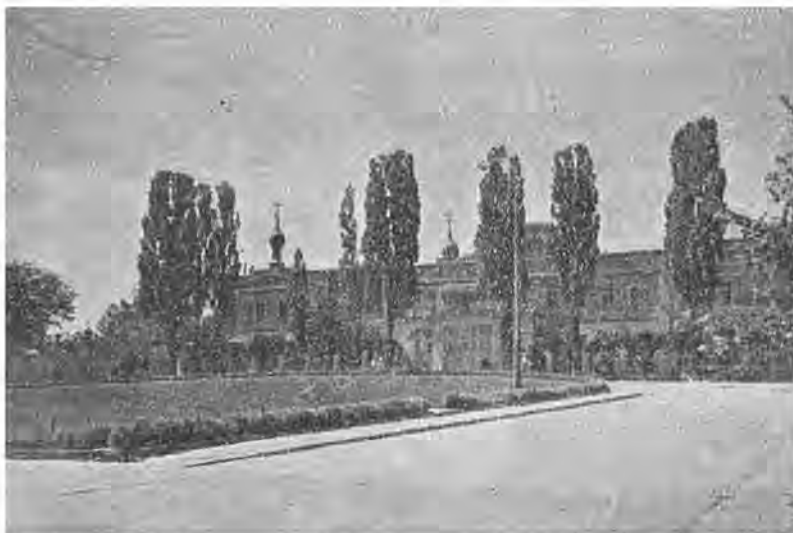
³⁾ K. Plotnicov. *Istoria rascolului rus*, pag. 18.

⁴⁾ Jdanov. *Jurnalul ministerului instr. publice*, 1891.

gioase în românește ¹⁾). Clădește Mitropolia, palatul mitropolitan și începe zidirea catedralei pe care a terminat-o urmașul său Sulima, la 1836.

După o activitate în adevăr rodnică, la 30 Martie 1821, Gavriil moare și este înmormântat la vechea Mănăstire Căpriană, zidită de către Ștefan cel Mare mănăstire pe care Bodoni o reparase de iznoavă.

Cu tot filoțarizmul său, mitropolitul Gavriil a știut să folosească cu prisosință situația și încrederea de care se bucură în ochii stăpânilor străini, spre binele și folosul națiunii sale, fiind totdeauna »în fruntea marilor patrioți, — cari luptară pentru dobândirea autonomiei Basarabiei și pentru păstrarea și conservarea caracterului ei moldovenesc ²⁾), căci ori-cum „sângele apă nu se face“.

Reședința arhiepiscopului, ridicată de Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

Locul lui este ocupat de vicarul său Sulima, la 3 Iulie 1821, care păstorește până la 4 August 1843 și cu care se începe epoca arhipăstorilor ruși în această parte a Moldovei.

Dumitru Sulima — în lume Daniil, s'a născut în târgușorul Nôvaia-Vodolâga din guvernământul Harcov, în anul 1772. Fiu de protoiereu, Daniil și-a făcut studiile începătoare într'un colegiu din Harcov, apoi terminând seminarul dela Ecaterinoslav, din Pultava, unde era și reședința episcopului de Ecaterinoslav, și unde avu ca profesor pe Gavriil Bănulescu Bodoni ³⁾, fu numit ca institutor, apoi profesor de retorică și prefect (sub-director) la seminarul din Slaviansk și, în fine, la 1797 fu hirotonit ca preot în Pultava, unde

¹⁾ I. Nistor. *Ist. Basarabiei*, pag. 327.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Șt. Cioabănu, op. cit., pag. 63.

stătu până la 1806. De-acolo el trecu în or. Nicolaev ca profesor și preot la biserica de piloți de marină, unde dezvoltând o activitate deosebită, atrase atenția Exarhului Țărilor Românești depe atunci — Gavriil, care, după ce Daniil Sulima rămase văduv, îl invită la el, ca ajutor în afacerile

Arhiepiscopul Dimitrie Sulima.

exarhatului. Sulima plecă la Iași, unde primi monahismul cu numele de Dumitru, în mănăstirea Golia și fiind propus de Gavriil ca episcop de Bender și Acherman, vicar al Exarhatului, fu întărit în această demnitate prin înalt decret

la 11 Aprilie 1811, demnitate pe care o împlini până la moartea binefăcătorului său Gavriil.

Peste 3 luni după moartea acestuia — la 3 Iulie 1821, ep. Dumitru Sulima fu întărit, prin înalt decret, ca episcop, iar la 11 Iulie ca arhiepiscop al eparhiei Chișinăului și Hotinului, în locul lui Gavriil Bodoni.

În timpul lui Sulima, chiar la 3 Iulie 1821, această eparhie trece în rangul al II-lea.

La 1835, Sulima transformă dicasteria lui Gavriil în »Consistoriu bisericesc«, cu atribuțiuni administrative, judecătorești și de control, în cele bisericești.

Tot în 1835, această parte a Moldovei se împarte, din punct de vedere administrativ, în județele : Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Chișinău, Bender (Tighina), Acherman (Cetatea-Albă) și Cahul, iar în județul Acherman se mai înființează gradonaciălia Izmailului, cum și Direcțiunea coloniilor. Ca urmare a acestei împărțiri administrative, la 1837, în 9 Mai, se retrag bisericile de dincolo de Nistru, de sub jurisdicția Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului, rămânând numai cele dintre Prut și Nistru, așa că dela sine se restrâng cadrele acestei eparhii, care nu mai poartă titlul de Mitropolie, ci numai de arhiepiscopie, tăindu-se astfel și legătura duhovnicească ce există între Moldovenii transnistrienii și cei de dincoace de Nistru.

După o păstorie de 22 de ani, destul de productivă în cele culturale și de toleranță față de Moldoveni, Sulima moare la 4 August, 1843 și este înmormântat chiar în Catedrala orașului, care prin îngrijirea lui s'a terminat.

După el urmează *Irinarh Popov*, episcopul de Vologda, la 12 Noemvrie 1843, care păstorește până la 1858.

În timpul păstoriei lui Irinarh, ridicat la treapta de arhiepiscop la 14 Aprilie 1845, eparhia Chișinăului și Hotinului suferă iarăși o schimbare și anume : în urma războiului din Crimeea, dintre Ruși și coaliția europeană, se încheie tratatul de pace dela Paris la 18 Martie 1856, prin care se prevede restituirea părții de jos a acestei provincii către Moldova și deci se reîntorc acesteia 104 biserici cu o populație de 127.892 suflete, de ambele sexe, după cum se vede dintr'un memoriu al generalul Șebeco ¹⁾.

Această parte de sud, restituită Moldovei, a trecut, din punct de vedere bisericesc, iarăși sub jurisdicția mitropoliei de Iași, sub administrația locală a unui Consistoriu în fruntea căruia era Teoctist Scriban.

La 17 Martie 1858, arhiepiscopul Irinarh se retrage la mănăstirea sa iubită Hârjauca, spre odihnă, unde stă până la 17 Martie 1859, când este numit ca arhiepiscop al Camenetz-Podoliei, iar la 20 Decemvrie 1863 este numit arhiepiscop al Reazanului.

După Irinarh, scaunul arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului fu ocupat de episcopul Oremburgului, din orașul Ufa — *Antonie Șocotov*, care păstorește

¹⁾ Buletinul eparhiei Chișinăului și Hotinului din 1883, No. 15.

timp de 13 ani, până la 1871, când la 13 Martie moare și este înmormântat ca și Sulima, în catedrala orașului Chișinău.

Acest ierarh s'a evidențiat prin organizațiunea administrativă bisericească, lucrând cu 3 biurouri colegiale: Consistorul duhovnicesc, o curatelă duhovnicească și Direcțiunea Seminarului în care intră și Școala Spirituală (Seminarul inferior) înființată în anul 1823.

Bisericile le repartizează pe cercuri, fiecare cerc cuprinzând 25—35 biserici, având în frunte câte un preot,—blagocin de cerc, căruia îi sunt supuși numai preoții de mir.

Astfel de blagocinii, care există și până astăzi, s'au înființat pe județe și anume: în Chișinău—4; în Orhei—5; în Bender—3; în Hotin—4; în Iași (Bălți)—4; în Soroca—4 și în Acherman—3. Afară de aceste a mai înființat și blagocinii de oraș: în Orhei—1; în Bălți—1; în Hotin—1 și în Sculeni—1. Total 31 de blagocinii.

Însăși bisericile, cari erau în număr de 843, din cari 318 de piatră, iar 525 de lemn sau de pământ (vălătuci) le-a împărțit în 3 categorii:

- a) biserici cu un cliros la 57 de familii;
- b) biserici cu doi cliroși, pentru 150 de familii;
- c) biserici cu trei cliroși, în număr de 46, erau socotite cele dela oraș și orașele, cu mai mulți preoți, cu diaconi și cu personalul bisericesc complet.

Pentru mănăstiri a înființat deasemenea astfel de blagocinii mănăstirești, sub administrarea cărora se găsește clerul monachal, cum și stareții și starețele de mănăstiri.

Blagocinii de mănăstiri a înființat în 3 județe: în Chișinău—1; în Orhei—1 și în Soroca—1.

Pe vremea lui Antonie se găseau în Basarabia 18 mănăstiri și anume: în jud. Chișinău—4 de bărbați și 1 de femei; în jud. Orhei—7 de bărbați și 3 de femei și în jud. Soroca—3 de femei.

În timpul păstoriei lui Antonie la 1859, s'a înființat mănăstirea Noul-Neamț, fiică a Lavrei Neamțului din Moldova.

Tot în timpul lui Antonie, la 1864, se înființează în România, Episcopia „Dunărei de Jos” cu reședința la Ismail, Cahulul trecând la episcopia de Huși.

Din punct de vedere al toleranței limbei naționale a Moldovenilor, Antonie este acela care începe opera de rusificare a Moldovenilor prin cuvântul bisericii. N'a avut însă nici timpul și nici posibilitatea să-și desfășoare activitatea sa mai pe larg, întrucât se lovea pe deoparte de popor, care nu înțelegea de loc limba străină rusă și pe de altă parte de însăși preoții, majoritatea cărora încă nu-și asimilase această limbă, cu atât mai mult—limba slavonă.

Urmașul său *Pavel Lebedev*, episcopul de Ladoga, vicar al Petersburgului, care vine la Chișinău pe ziua de 23 lunie 1871, ca episcop al Chișinăului și Hotinului, începe o campanie grozavă împotriva Moldovenilor, alungând dela vetrele lor părintești, pe preoți, pe profesori și pe toți acei ce-și manifestau

sentimentele lor naționale, destituindu-i din servicii, sau trimițându-i prin adâncul Rusiei.

Limba românească a fost scoasă cu totul din școli, din serviciul divin, iar unele din cărțile de slujbă în limba română au fost strânse la arhiepiscopie și, după cum afirmă unii ca Durnovo ¹⁾, li s'ar fi dat foc ²⁾, așa că sârmanul norod, fu despuiat de ceeace avea mai sfânt—dreptul de a ascultă sf. slujbă și de a se rugă la sf. biserică în limba sa înțeleasă; în cele din urmă el nu mai venea la această biserică, ci se ruga acasă.

Păstorii însă îi mângâiau pe credincioși, îi îndemnau la răbdare și cu toată rigoarea ce li se impunea ca să slujască numai în slavonește, acești singuri părinți sufletești ai norodului obișnuit, făceau slujbele pe acasă, ca bolezuri, diferite sfînțiri și molifte, tot în moldovenește.

Atunci tipografia moldovenească a lui Bodoni a fost distrusă ca să nu se mai tipărească nimic în limba norodului de baștină.

Imprejurările însă s'au schimbat și la 1882, Iulie în 16, Pavel fu mutat ca „Exarh al Gruziei (Georgiei), arhiepiscop al Cartaliniei și Cahetiei“, iar peste 5 ani este numit ca arhiepiscop al Kazanului, unde păstori încă 5 ani până la 23 Aprilie 1892, când moare și este înmormântat în catedrala aceluia oraș.

Râvna acestui păstor de a da lovitură de moarte acestui norod pașnic, răbdător și loial, care și așa era obișnuit din cale afară de soartă, nu-ți produce de cât un sentiment de compătimire, întrucât se vede că deși păstor sufleteș, dar sufletele ce i-au fost încredințate nu le-a cunoscut și nu le-a înțeles, după cum nu și-a înțeles nici rostul misiunii sale.

Tot pe vremea lui Pavel, la 1878, în urma războiului dintre Turci și Ruși, partea de Sud a Basarabiei, trece iarăși la Rusia, după tratatul din Berlin, așa că Ismailul—reședința eparhiei Dunărei de Jos—trece iarăși sub jurisdicția Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului, iar scaunul acestei eparhii trece la Galați. În timpul lui Pavel, s'au constituit așa numitele „Congrese eparhiale ale clerului din Basarabia“—cel întâi având loc la 1 Ianuarie 1872. Acestea au jucat un rol mare în gospodăria Bisericii basarabene.

Activitatea politică a lui Pavel în Basarabia pusese pe gânduri chiar autoritățile superioare rusești. Spiritele între Moldoveni se agitaseră așa de tare, încât vedem că Sinodul numește în Basarabia pe arhiepiscopul Kazanului — *Serghie Lapidevski*, care vine la Chișinău în ziua de 21 August 1882, și ca om și păstor adevărat se stăruiește să dreagă ceeace stricase predecesorul său.

În adevăr, Serghie nu prigonește pe băștinași, ci caută să dezvolte cultura religioasă-morală în popor, nu prin sâlnicie, ci prin școală și tipărituri. El înființează și înmulțește școlile clericale, așa numite „țercovno-prihodschia“, adică parohiale, așa că la 1891 erau deja 218 școli cu 6673 băieți și 794 fete. Res-

¹⁾ I. Nistor. *Istoria Basarabiei*, p. 332.

²⁾ Vasile Pocitan „*Biserica românească din Basarabia*“ pag. 24

tabilește tipografia moldovenească la mănăstirea „Noului Neamț“ din Chițcani, jud. Tighina, după stăruințele arhimandritului letopiseț—Andronic Popovici, starețul acestei mănăstiri, mare iubitor de carte, tipografie, care însă n'a funcționat.

După nouă ani de păstorie, Serghie este înaintat ca arhiepiscop al Chersonului și Odessei la 12 Ianuarie 1891, iar la 1893, Aug. în 9 este ridicat la treapta de Mitropolit al Moscovei, în care demnitate și repausează la 11 Fevruarie 1898.

După Serghie urmează *Isaachie Polojenschi*, care păstori aproape 2 ani de zile, dela Ianuarie în 2 zile 1891 până la 21 Noemvrie 1892, când este mutat ca episcop al Astrahanului, unde nici nu pleacă, fiind bolnav. El rămase în Basarabia ca superior al mănăstirii Hârbovăț, iar la 1893, Sept. în 17 este mutat

Casa Eparhială.

tot ca superior la mănăstirea „Adormirei“ din or. Tihvin, eparhia Novgorodului, unde și muri la 11 Mai 1894.

Acest păstor n'a avut timpul să se manifeste prin vre-o activitate deosebită, decât numai conducând ad-ția eparhială așa cum a găsit-o.

După el urmează fostul profesor la Seminarul din Chișinău, încă pe vremea lui Irinarh, și secretar particular a lui Alex. Scarlat Sturza — *Neofit Nevòdcicov*, care până atunci se găsea ca episcop de Turchestan.

La 21 Noemvrie 1892 este numit „arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului“, unde păstorește până la 26 Ian. 1898, când, din cauza bătrâneței, trece și el la „pocoi“ la Izmail, unde stă până la 9 Martie 1910, când moare în vârstă de 88 de ani.

Chiar pe ziua retragerii lui Neofit — 26 Ianuarie 1898 — este numit ca „episcop al Chișinăului și Hotinului“ vicarul Mitropoliei Chievului, episcopul de

Cihirin — *Iacob Piatnițchi*, care păstorește în Basarabia până la 1904, ca adevărat păstor al turmei ce i se încredințase.

Episcopul Iacob este acela care, în mod hotărît a aruncat o scânteie de lumină în întunerecul în care zăcea poporul moldovan.

Mai întâiu el înființează, la 28 Decembrie 1899, Societatea misionară „Frățimea Nașterii lui Hristos din Basarabia” cu scopul de a răspândi lumina religioasă-morală în popor și de a lupta împotriva sectelor religioase care își luase un avânt destul de mare.

Înțelegând că această societate nu-și va putea ajunge scopul fără o literatură măcar cât de simplă, în limba românească, arhiepiscopul Iacob face în 1900 un referat către Sf. Sinod al Rusiei, prin care cere dezlegare să se tipărească în limba română, cu litere chirilice, cărțile, broșuri și foi volante cu conținut religios moral, motivându-și intervenția prin cuvintele că: „*în cele mai multe din satele Basarabiei, populațiunea ortodoxă se compune, în majoritate, din Moldoveni și adese ori chiar numai din Moldoveni, cari cunosc numai limba moldovenească și nu înțeleg de loc limba slavă bisericească și nici pe cea rusească, chiar în forma ei vorbitoare*”.

Literatura didactică morală ori religioasă, ce există în limba rusească, sub formă de cărțile, broșuri, foi, etc., e cu desăvârșire inaccesibilă acestei populațiuni. Ori și Moldovenii sunt setoși de învățăminte morale și religioase, de poze creștinești și mângâiere prin citirea sau ascultarea cuvântului tipărit.

Necesitatea unei literaturi, care fiind scrisă în limba moldovenească, ar potoli această sete a moldovenilor, este foarte simțită¹⁾.

După îndeplinirea formelor cuvenite, Iacob capătă aprobare și se dă voie — natural sub cenzură — să se facă tipărituri în moldovenește.

Acest nobil gest al arhiep. Iacob trăește și acum în amintirea vie și plină de recunoștință a Moldovenilor, pentru care el a fost un adevărat păstor.

Succesorul său *Vladimir Sinchievici*, fu desăvârșitorul operei lui Iacob.

Venind în Basarabia, Vladimir, care fusese misionar, își înțelese bine rostul său de adevărat apostol și văzând — după cum zicea el — „întunericul și umbra neștiinței”²⁾ în care zăceau Moldovenii, pentru a-i ajuta, ca un adevărat apostol însoțit de duhul sfânt, învăță cât putu limba acestui popor, pentru a putea grăi și a se înțelege cu el și introduse predarea limbei moldovenești și în Seminar, plătind chiar singur pe profesor.

Pentru tipărituri în moldovenește, el dădu dezlegare cererii congresului preoțesc eparhial de a avea tipografie moldovenească și scrise pe referatul acestuia următoarea rezoluție: „*dorința clerului de a-și avea tipografia sa este și dorința mea; voi fi din tot sufletul bucuros, când mi se va împlini această dorință... voi avea grija ca tipografia să se deschidă în cel mai scurt timp*”³⁾.

¹⁾ Econ. V. Pocitan. „*Bis. românească din Basarabia*”, p. 28. I. Nistor, *Ist. Bas.*, p. 336.

²⁾ Ibidem, pag. 29.

³⁾ Econ. V. Pocitan: *Op. cit.* pag. 30.

La 26 Octomvrie 1905, Vladimir inaugurează personal redeschiderea tipografiei eparhiale moldovenești, care fusese închisă de Pavel și urează „răspândirea cât mai repede în popor a cărților, ce se vor tipări în această tipografie, doar s'a mai răsipi întunerecul cel mare, în care zac Moldovenii“.

Pe lângă aceasta, arhiepiscopul Vladimir răspunde la dorința clerului de a avea o revistă bisericească în moldovenește, prin rezoluția: „împărtășesc pe deplin dorința preoției de a avea o revistă în limba moldovenească“, jertfind chiar bani în acest scop și intervenind, la 24 Octomvrie 1907, pe lângă Sf. Sinod, pentru deslegare.

Primind ucazul împăratească cu deslegarea pentru scoaterea revistei: „*Luminătorul*“, el, aducând la cunoștința societății „*Frățimea*“ această bucurie, pune rezoluția: „*Chem blagoslovenia lui Dumnezeu asupra sfatului Frățimei Nașterii lui Hristos și doresc din suflet ca să blagoslovească Domnul, cu roade bune, ostenelele acelora cari iau râvna de a se osteni în lucrul luminării turmei noastre. Lumina lui Hristos să lumineze pe toți*“¹⁾.

La 25 Ianuarie 1908, apare primul număr al acestei reviste, în care se aduc sincere laude lui Vladimir, pentru interesul ce purtă spre luminarea norodului moldovan.

Politica țaristă însă nu vroi să înțeleagă acest suflet mare și la 16 Sept. 1908 Vladimir este mutat la Rostov pe Don, iar catedra eparhiei Chișinăului și Hotinului se dă pe mâna unui alt Pavel Lebedev — lui *Serafim Ciciagov*, — care, nu putu să se ridice peste acele patimi omenești, care pun stavilă în calea spre idealul creștinesc.

Convins de către părințele Ioan de Kronstadt, se lasă de militărie și se face preot, apoi murindu-i soția la 1898, Leonid Ciciagov se călugărește, schimbându-și numele în Serafim și trecând ușor prin treptele ierarhice la 1905 este hirotonit arhieru și numit episcop de Suhum, apoi la 1906 este mutat la Oriol, iar la 1908 este numit episcop al Chișinăului și Hotinului, unde este ridicat la treapta de arhiepiscop, la 16 Mai 1912.

Venind în Basarabia, pe care o cunoștea încă din timpul păstoriei lui Pavel, pe vremea campaniei din 1877, când fusese pe aici ca ofițer, acum ca arhieru, începu și el o campanie nu mai puțin aprigă decât a lui Pavel, împotriva a tot ce era moldovenesc: surghiunește și el pe preoți, pe profesori și pe alți dregători moldoveni, trimițându-i cu serviciul prin locurile cele mai îndepărtate din Rusia. Pune bețe în roata tipografiei moldovenești, sub pretext că se tipăresc cărți în românește, iar nu în moldovenește (sic) și o oprește; „*Luminătorul*“ lăncezește, căci colaboratorii ori sunt alungați ori terorizați de Serafim și nu mai îndrăznesc să se manifesteze în luminarea poporului, după cum începuse pe timpul lui Vladimir. Mulți chiar dintre preoții moldoveni curați, văzând prigoana aceasta, de frică, pentru a fi pe placul chiriarhului, căutau să se arăte patrioți ruși, în-

¹⁾ Econ. V. Pocitan: „*Bis. rom. din Basarabia*“, pag. 30.

scriindu-se în societatea așa numită a „adevăraților ruși“, care în limbajul curent se numea a „ciornosotenilor“ (bandă neagră), cu niște principii naționale mai strâmte decât șovinismul maghiar.

Toată lumea cultă din Rusia avea oroare de această bandă, care a și fost una din cauzele principale ale acestui reviriment social, din marea Rusie, la care asistăm în timpul de față

Cu toate acestea, sămânța aruncată de Iacob și Vladimir, prinsese rădăcini și vedem că în sânul Moldovenilor se desfășoară un fenomen nemai pomenit între ei care a deschis ochii celor în drept, că nu mai poate dăinui în Basarabia acea luptă împotriva limbei naționale a poporului de baștină.

Acest fenomen negativ a dat naștere sectei »Inochentienilor«, despre care vom vorbi mai departe și care a dat naștere în primul loc de prigoana limbei

Mahalaaua din jurul bisericii Mazarachi.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

moldovenești, fapt ce a atras după sine cauza a doua a acestei mișcări — lipsa totală de cultură.

Tot din cauza acestui polițienism bisericesc, practicat de unii din chiriarhii ruși din Basarabia, începură a se înmulți diferiți sectanți, mai ales Stundiștii și Baptiștii, în sudul acestei provincii.

Serafim a înțeles primejdia dar n'a înțeles să procedeze ca un păstor sufletesc, ci militărește — întărindu-și forțele: el așază încă un vicariu al Ismailului, pe lângă cel care există — al Achermanului, iar în contra lui Inochentie, Moldovanul din Balta, a intervenit și a adus o companie de cazaci, cari l-au ridicat de acolo, producând prin aceasta o mișcare și o tulburare în norod, în care au căzut o mulțime de țărani moldoveni, iar mai în urmă, când Inochentie a fost surghiunit la mănăstirea Murom din guvernământul de Nord - Olonetz, nenorociții de Moldoveni își vindeau tot ce aveau, și cete de familii întregi, pe-

regrinau spre acel »părintel« care le predică în graiul lor și mulți din ei au pierit pe drumuri în căutarea »veșnicului adevăr«.

Amintirea păstoriei lui Serafim este încă foarte proaspătă între basarabienii moldoveni și nu greșim dacă-l punem în rând cu Pavel Lebedev, în ce privește râvna spre înăbușirea sentimentelor și a graiului norodului de baștină-moldovan.

Laudele ce s'au adus și s'ar aduce de unia acestor doi, — nu păstori, ci apăsători sufletești — nu vor putea contrabalansa blestemele norodului moldovan, care a simțit atât de greu pumnul tiraniei în timpul păstoriei acestor doi distrugători a tot ce era moldovenesc.

În ziua de 11 Aprilie 1914, arhiepiscopul Serafim își ia rămas bun dela păstoriții săi, când, folosindu-se de cuvântarea ocazională, se stăruiește să se dezvinovățească de cele ce singur știa că făcuse în Basarabia, asemănându-se cu Sf. Ioan gură de aur, că adică și el va fi „clevetit“ prin minciună, cum a fost și Sf. Ioan

Și a plecat Serafim din Basarabia cu porecla dată de norod *antichrist*, cum îl numeau mai ales inochentienii.

La 22 Martie 1914, este numit, prin ucaz împărătesc, iar la 21 Iunie aceluiași an, sosește la Chișinău ca arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului *Platon Rojdestvenschi*, mutat aicea dela arhiepiscopia Aleutei din America de Nord.

Porfirie Rojdestvenschi s'a născut la 1866 în guvernământul Kursk, unde a terminat seminarul, s'a făcut preot, iar văduvind, intră în Academia teologică din Chiev, unde ca student, se călugărește în anul 1894, cu numele de Platon.

Terminând cursurile, Platon rămâne pe lângă Academie ca profesor și inspector, apoi rector, când la 3 Iunie 1902 este hirotonit ca episcop al Cihirului, vicar al Mitropoliei Chievului.

Ca rector al academiei n'a lăsat decât cele mai frumoase amintiri în memoria foștilor săi studenți, între care a fost și cel ce scrie aceste rânduri. De o blândețe adevărat părintească, de un tact și de o delicateță fără seamăn.

La 20 Februarie 1907, Platon este ales deputat în prima Dumă rusească, iar la 3 Iunie același an, când Duma fiind dizolvată din cauza liberalismului ce o caracteriză, majoritatea deputaților înfundară pușcăriile, Platon fu trimis ca arhiepiscop în America de Nord. Venind în Basarabia, Platon cu tot timpul scurt cât a stat aicea, un an și jumătate, prin spiritul blând și prin modul de a trata pe clerici și pe păstoriții săi — Moldoveni, n'a făcut de cât să mai aline rănilor sufletești, cauzate acestui cler și norod de loviturile grosolane ale predecesorului său Serafim.

Și de bună seamă, Platon a constatat și a înțeles superioritatea norodului moldovan basarabean, al cărui spirit de largheță și de jertfă de sine, cu atâta sinceritate și entuziasm, le recomandă ca exemplu poporului din Georgia, unde a fost mutat la 5 Decembrie 1915.

La 21 Decembrie 1915, Pr. S. Platon pleacă deci în Transcaucasia în calitate de arhiepiscop al Cartaliniei și Cahetiei — exarh al Gruziei (Georgiei), iar în locul său este numit P. S. episcop al Holmului și Lüblinului — *Anastase Gribanovschi*.

Fiu de preot, Alexandru Alexeevici Gribanovschi s'a născut la anul 1872 în guvernământul și eparhia de Tambov. Terminând cu succes seminarul din Tambov la 1893, tot în același an intră la Academia teologică din Moscova, pe care o termină la 1897 cu titlul de candidat (diplomat) în teologie, iar la 1898, Aprilie în 18, primește schima monahală, în mănăstirea de bărbați a »Sf. icoane de Kazan« din Tambov, sub numele de Anastase.

În același an, la 13 August, Anastase este numit ca sub-inspector la Academia din Moscova și de-și peste o săptămână este numit ca profesor de omiletică la Seminarul din Mohilev, el refuză această catedră, rămânând mai departe ca sub-inspector al Academiei.

La 1909, August în 21, este înaintat ca al III-lea vicar, iar la 1914, Mai în 2 — al II-lea vicar și tot în aceeași lună, la 14, este numit ca episcop de scaun al eparhiei Holmului și Lüblinului.

După un an și jumătate de păstorie în această eparhie, Pr. S. Anastase este numit ca arhiepiscop al eparhiei Chișinăului și Hotinului, în timpuri pline de cele mai vajnice evenimente politice, el însuși devenind prin aceasta o persoană istorică în viața bisericească a poporului român, întrucât el este acela care a încheiat șirul de arhipăstori ruși din această eparhie a Basarabiei.

La 6 Mai 1916, P. S. Anastase este ridicat la rangul de arhiepiscop.

Politica pe care a dus-o P. S. Anastase în viața bisericească basarabeană din aceste timpuri, după cum vom vedea mai jos, a fost cu tendințe de

Un monument funerar de lângă biserica Sf. Ilie.
Colecția Comisiei Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

a infiltra în sufletul clericilor convingerea că neținând seamă de marele eveniment ce avuse loc între timp, unirea Basarabiei cu România, biserica basarabeană totuși trebuie să continue a fi încadrată în jurisdicția Bisericii ruse, politică ce eră susținută și de câțiva preoți chiar moldoveni.

Totuși, după câteva frământuri, geniul neamului moldovenesc a învins și P. S. Anastasie, de bună voe, a părăsit această eparhie în luna Mai 1918, iar în locul vacant, P. S. Sinod al României, care intră în drepturile Sale, numește pe P. S. Nicodem Munteanu—episcopul de Huși—ca locțiitor, până la alegerea unui titular, în fruntea acestei eparhii.

Aceste momente atât de istorice în viața bisericii basarabene, ne vom încerca a le redă deasemeni cât se poate mai scurt :

Ca urmare imediată a revoluției rusești din 1917, tot în acel an, la 15 Aug, se deschide la Moscova soborul bisericesc a toată Rusia, ca realizare a visului, pe care de 200 de ani și mai bine, adică dela moartea ultimului Patriarh al Rusiei—Adrian la 1700, îl nutreau cei mai buni fii ai Rusiei pravoslavnice; sobor, care își are începutul în începutul revoluției prealabile din 1905 și pus în practică după izbucnirea marelui revoluții din 1917.

Acest sobor a luat ființă pe principiul libertății și democratizării bisericii.

Clerul moldovenesc din Basarabia se folosește de moment și, în mod hotărât, face *eșirea mze* cu Sf. Potir, plin de acele neprihănite jertfe, pe care el le-a adus pe altarul național o sută și mai bine de ani, și în mod deschis, în fața și spre cunoștința tuturor noroadelor, face pomenirea și ridică glasul cu cerința acelor drepturi, pe care acuma dreptatea immanentă le scotea din urna fatalității, întorcându-le norodului moldovenesc, spre răscumpărarea acelor obiduri ce i se făcuse sub jugul tiraniei străine.

Între 19—25 Aprilie 1917, clerul basaraben se convoacă în Congres extraordinar, care hotărăște, în mod precis cerințele sale și anume: *să se recunoască dreptul de autonomie a bisericii din Basarabia, în baza căreia să se înființeze o mitropolie românească basarabeană, cu Chiriarch și episcopi aleși de către congresele eparhiale ale acestei eparhii, din sânul și rândurile Moldovenilor basarabeni; graiul slujbelor și în școli să fie cel moldovenesc* ¹⁾.

Având în vedere că Rusia acuma nu mai eră decât un vulcan în erupțiune, explodând tot acel material fumegând, care de atâta vreme se îngrămădisise atât în suflet norodului rus, cât — și mai mult — în sufletele noroadelor străine apăsate; în această vâltoare de mișcări sociale, ce aveau loc în acest timp în Rusia, eră greu ca cererile drepte ale Clerului basaraben să capete o sancțiune legală și canonică din partea acelor, care tot nădăjduiau că această mișcare este o fantomă.

Delegatul însărcinat cu transmiterea acestor cerinți, atât de bine motivate, Ober-Procurorului P. S. Sinod, se întoarce cu răspunsul că *»organizarea auto-*

¹⁾ Prot. S. Bejanu. „O pagină din istoria bisericii ortodoxe basarabene”. „Luminătorul” Iunie, pag 13-14. „Autonomia Basarabiei” § 3—12.

nomă a bisericei basarabene, s'ar realiză mai cu succes, în cazul când s'ar introduce mai întâi autonomia proiectată a Basarabiei în raportul civil», iar relativ la chestia catedrei mitropolitane în Basarabia, cum și la reorganizarea administrației bisericești locale, *»va depinde de reconstrucția circumscripțiilor bisericești, cari vor fi efectuate la soborul bisericesc*». ¹⁾

După cum însuși delegatul se plânge, răspunsul Ober-Procurorului a fost de mântuială, ca să scape de aceste *»chestiuni supărătoare*» ²⁾ întrucât el nu credeă încă în posibilitatea unei autonomii civile a Basarabiei și nici în sobor.

În August, dela 3–26, acelaș an, se convoacă congresul eparhial ordinar, care primește aceleași postulate din Aprilie, dar, sub presiunea împrejurărilor, se slăbește o mică coardă și *congresul* pripindu-se, votează încredere arhiepiscopului Anastasie, care nu întrunea condițiunile principiale puse de congresul anterior. ³⁾

Acest gest, ori cât ar fi de apărat și de motivat, n'avea rost, întru cât atunci nu există încă hotărîrea Soborului din Moscova, relativ la alegerea episcopilor, și nici catedra Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului nu era vacantă.

Ori, acest fapt nu adăugă nimic la calitățile și la vrednicia lăudată de unii, a P. S. Anastasie, dar este lucru evident, că se păși prea ușor peste un principiu atât de înalt, pentru care acelaș cler basarabean moldovan luptase cu atâta râvnă și cerbicie. Împrejurările însă contribuîră la îndreptarea acestui fapt:

La 12 Decembrie 1917, Basarabia se declară *Republică Moldovenească federativă*, iar la 24 Ianuarie 1918 se declară *independentă*, fapt ce avu ca urmare în trebile bisericești, că peste 2 zile, la 26 Ianuarie, P. S. Anastasie încearcă să formeze o comisiune de pregătire pentru convocarea unui *Sobor local bisericesc al republicii moldovenești*, spre a viză la o nouă organizare a vieții politice bisericești, în vederea independenței politice a republicei.

Această comisie a început să lucreze la 18 Februarie 1918, dar evenimentele precipitându-se cu o iuțea vertiginoasă, Republica moldovenească independentă, la 27 Martie 1918, se alipește la trupul dela care a fost ruptă — la România. Pentru biserica basarabeană, P. S. Anastasie sugerează o altă chestiune, cea precedentă cu Soborul rămânând suspendată în văzduh.

Chestiunea nouă, pe care o inventă P. S. Anastasie și care apăru la orizontul bisericii basarabene eră raportul ei față de Biserica română, în situația creiată în urma alipirii politice, punându-se acum Bisericii române întrebarea mare, care fusese pusă cu câteva luni în urmă Bisericii ruse și anume: chestiunea autonomiei bisericești basarabene, legând cu această chestiune și o altă problemă ca adică și Biserica basarabeană să-și spună cuvântul său relativ la alipirea cu Biserica română, întru cât ea face parte încă din Biserica rusă.

¹⁾ „Glasul Bis. Basarabene” No. 40–41 din 1917, pag. 186–190.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Procesul-verbal No. 9 § 3, al congresului eparhial din 3–26 August 1917.

În vederea acestor lămuriri, la 7 Aprilie se trimite o delegație, alcătuită din membrii acelei comisiuni de pregătire pentru Sobor, la I. P. S. Pimen, mitropolitul Moldovei, care eră și locotenent al Primatului ¹⁾).

I. P. S. Sa a explicat delegației că „prin actul politic din 24 Ianuarie 1918, s'a restabilit fosta legătură canonică a acestei eparhii a Chișinăului și Hotinului față de mitropolia Moldovei și că, în prezent orice pretenții de drept canonic s'ar ridica din partea bisericei ruse asupra acestei eparhii, nu pot fi adresate decât mitropoliei Moldovei și Sucevei, adică bisericei române, dela sânul căreia această eparhie a fost luată cu forța la 1812, contra tuturor canoanelor bisericei ecumenice“.

„Soborul, despre care se vorbește, poate să se întrunească, dar sub formă de Congres, spre rezolvirea numai a chestiunilor cu caracter lăuntric din viața bisericească, în legătură cu noua situație politică a Basarabiei“.

Cât privește chestiunea unirii „aceasta iese din cadrele competenței acestui așa numit sobor, întrucât această unire a fost declarată de Sfatul Țării, alcătuit tocmai din fiii neamului moldovenesc și toți ortodocșii credincioși și membrii acestei biserici, în frunte cu un reprezentant ales din partea întregului cler basarabean“.

În sfârșit, I. P. S. Mitropolit a lămurit și chestiunea autonomiei bisericești, arătând că această problemă nu poate fi numai a Bisericei basarabene, ci ea este o problemă generală a întregii Biserici române, care va lupta cu toate forțele unite, spre câștigarea acestor drepturi autonome bisericești.

Delegația fiind pe deplin lămurită, atât de I. P. S. Mitropolit, cât și de însuși fostul pe atunci prim-ministru, în ce fază se găsește Biserica basarabeană, aceasta a raportat celor ce-i delegase.

La 25 Aprilie, după o mică corespondență între arhiepiscopul Anastasie și mitropolitul Moldovei, a plecat o altă delegație la Iași, în frunte cu însăși arhiepiscopul Anastasie ²⁾).

Schimbările de opinii au rămas tot la același punct și de și P. S.-lui Anastasie i s'a propus verbal, apoi de două ori în scris, să se prezinte la ședințele Sf. Sinod român, ca fiind membru al acestuia. P. S. Sa, care încă dela începutul lui Aprilie își pusese în cale să părăsească Basarabia, face acest lucru în luna Mai 1918, părăsindu-și păstoriții și lăsând de bună voie eparhia vacantă.

În urma acestor evenimente, Sf. Sinod al Bisericei române, nelăsând ca Biserica din eparhia Chișinăului și Hotinului să stea văduvă, la 14 Iunie 1918, găsim că P. S. Anastasie s'a retras dela scaunul acestei arhiepiscopii, hotărâște, iar ministru de instrucțiuni și culte, la 16 Iunie, prezintă M. S. Regelui spre întărire ca „P. S. Episcop al Hușilor — Nicodem, să conducă afacerile Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului până la alegerea unui titular“.

Totodată, întreg Sinodul trimite o carte pastorală către clerul și norodul

¹⁾ Vezi „Luminătorul“ din Septembrie 1920, pag. 5.

²⁾ „Luminătorul“ Ianuarie, 1921, pag. 21.

ortodox basarabean, în care își desvălește toată dragostea și grija ce o poartă de biserica din această parte a țării românești, chezășuind următoarele :

1. Alegerea ierarchilor bisericești basarabeni, care se vor face *de marele colegiu electoral*, atunci când vor face parte din acela și aleșii norodului basarabean, adică deputații, senatorii și membrii consistorului bisericesc.

2. Averile bisericești vor rămânea în folosul Bisericei și al așezămintelor ce se află acum și cari se vor mai întemeia.

3. Starea materială a clerului se va mai îmbunătăți.

4. Clerului i se va lăsa toată puțința de a-și întemeia așezăminte culturale și de bine-facere, care însă să nu vatăme nici rânduile ortodoxiei, nici drepturile și îndatoririle naționale, nici buna rânduială în Stat.

5. *Sfântul Sinod și înaltul guvern al Regatului român, își ia îndatorirea să împlinească Clerului basarabean toate dorințele, care se pot împacă cu păstrarea neștirbită a ortodoxiei, cu fața națională a ei și cu îndatorirea de a fi cheag de bună rânduială în această biserică, ajunsă una și nedespărțită cu biserica autocefală, drept slăvitoare de Răsărit a Regatului român¹⁾.*

La 21 Iunie, P. S. Nicodem, întărit și cu o gramătă din partea I. P. S. Mitropolit al Moldovei și Sucevei, vine la Chișinău spre a lua pe umerii săi o destul de grea cărmuire, întrucât vremea eră încă tulbure, iar în turma ce i se încredințase erau amestecați mulți lupi și furi, și greu i-a fost P. S. Nicodem să deosebiască oile adevărate de acei ce purtau numai pe deasupra piei de oae.

Frământările intrând într-o fază mai senină, la 4 Iulie 1918, Sf. Sinod al Bisericei române alege, iar la 15 ale aceleiași luni sfințește ca episcop de Botoșani, vicar al mitropoliei Moldovei și membru al Sf. Sinod pe localnicul basarabean moldovan—*arhimandritul Gurie*.

P. S. Gurie, la 1919, a fost trecut ca episcop de Bălți — vicar al Chișinăului și Hotinului,—iar la 1 Ianuarie 1920 este împuternicit de Sf. Sinod și de înaltul guvern român, ca locțiitor de arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, în locul P. S. Nicodem, care s'a retras.

La 21 Februarie 1920, Congresul eparhial corectează gestul din 1917, repetând acelaș act, dar în toată plenitudinea lui, și alege cu unanimitate de voturi pe P. S. Gurie, ca arhiepiscop al eparhiei Chișinăului și Hotinului, ca unul ce întrunea toate condițiile stipulate în hotărârile acelui Congres din 1917 și aprobate de Soborul din Moscova, care avusese loc la 1918, cum și în baza binecuvântării Patriarhului de Moscova Tihon, tot din 1918.

După mai multe chibzuiri și după ce Sf. Sinod în acord cu înaltul guvern au rezolvit această problemă, au recomandat, și la 25 Decembrie 1920, P. S. Gurie a fost confirmat prin I. Decret Regal, ca Arhiepiscop titular al acestei eparhii; la 29 Martie 1921, a fost investit de M. S. Regele Ferdinand al României în această demnitate, iar la 16 Mai acelaș an, P. S. Gurie fu instalat de către I. P. S. Mitropolit Primat al României întregite, ajungându-se

¹⁾ „Luminătorul”, Iunie, 1918, p. 24.

prin aceasta, în parte, la împlinirea acelor deziderate ale Congresului eparhial din 1917, iar prin art. 2 din legea dela 5 Mai 1925, prin înființarea Mitropoliei Basarabiei cu eparhiile :

1) Arhiepiscopia Chișinăului, și

2) Episcopia Cetăței-Albe — Ismail, se desăvârșesc acele dorinți, pe care clerul și norodul basarabeian le nutreau de atâta vreme.

Iar din județele Hotin, Bălți și Soroca se înființează episcopia Hotinului, care ține de Mitropolia Bucovinei.

Acestea sunt, pe scurt, fazele prin care a trecut biserica basarabeană pentru reîntoarcerea ei la sânul bisericii Mame,—autocefale române,—dela care fusese deslipită în chip samavolnic la 1812.

TABLOU STATISTIC

din anul 1922, de numărul parohiilor, bisericilor, capelelor și preoților ortodocși din Basarabia, după județe:

JUDEȚELE	Parohii urbane	Biserici urbane	Capele	Parohii rurale	BISERICI RURALE		Preoți	Totalul bisericilor și capelelor	Totalul parohiilor
					de piatră	de lemn			
Hotin	2	2	—	149	68	81	143	151	151
Soroca	1	2	1	138	112	39	144	154	139
Bălți	1	1	—	125	85	53	133	139	126
Orhei	2	2	—	148	155	14	155	171	150
Chișinău	14	19	14	99	81	41	166	155	113
Tighina	5	5	—	88	81	8	109	94	93
Cetatea-Albă ..	10	10	—	85	85	—	111	95	95
Cahul	3	3	—	51	46	15	63	64	54
Ismail	18	19	—	48	46	2	75	67	66
TOTAL .	56	63	15	931	759	253	1104	1090	987

Vieța cultului creștin în cuprinsul Basarabiei nu s'a mărginit numai la activitatea administrativă bisericească a arhierilor ruși. Ea a avut și manifestările ei specifice, frământările ei interne. O latură a acestei vieți o reprezintă mănăstirile din Basarabia.

Dacă am arunca o privire generală asupra Basarabiei, am vedea că regiunea cea mai bogată în mănăstiri este regiunea așa numită a Codrului și mai ales jud. Orhei, care singur are 10 mănăstiri și 2 schituri, ceea ce înseamnă aproape jumătate din totalul tuturor mănăstirilor și schiturilor din Basarabia.

În al doilea rând vine jud. Chișinău cu 5 mănăstiri și 2 schituri, apoi So-

roca cu 3 mănăstiri și 1 schit, Ismailul cu 1 mănăstire și 3 schituri, Tighina cu 1 mănăstire și, în fine, jud. Bălți cu un singur schit.

Județele : Hotin, Cetatea-Albă și Cahul n'au nici o mănăstire și nici un schit.

Acest fapt se explică mai întâi prin aceia că regiunea Orheiului, Chișinăului și a Sorociei sunt cele mai pitorești din punctul de vedere al reliefului și cele mai înzestrate cu codri seculari, unde frumoasa natură putea să atragă sufletele predispuse la contemplare, apropiindu-le cât mai mult de Acel ce a creiat această natură, dându-le adăpostul și liniștea de care aveau nevoie.

Pe de altă parte, acești codri au servit Moldovenilor de adăpost și împotriva urgiilor ce se revărsau asupra lor din partea puzderiilor de barbari. Și acești Moldoveni, fie singuri, fie în frunte cu domnitorii lor, ridicau locașuri sfinte de rugăciuni prin fundul acestor codri.

Un studiu istoric amănunțit asupra celui mai mare număr de mănăstiri din Basarabia nu există încă. Abia în timpul din urmă, grație Comisiunii monumentelor istorice și deosebitei energii desfășurate de d-l profesor și membru al Academiei române Șt. Ciobanu, suntem pe cale de a avea lucrări în adevăr științifice cu privire la aceste monumente cu atâta însemnătate istorică pentru trecutul patriei noastre și, în special, a acestui colțișor de țară așa de românesc.

De aceia, ne mărginim numai la un simplu tablou statistic al acestor mănăstiri, cari există acuma în Basarabia, cuprinzând și personalul mănăstiresc, care se repartizează după județe, mănăstiri și schituri, după cum urmează :

JUDEȚELE	Mănăstiri		Schituri		Biserici mănăstirești		PERSONALUL. MÂNĂSTIRESC								
	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Arhim.	Ierom.	Ierod.	Monah	Monahina	Rasofori	Rasofoare	Frați	Surori
Hotin . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Soroca . .	—	3	1	—	1	7	1	2	2	4	172	2	95	1	185
Bălți . . .	—	—	1	—	1	—	—	1	—	2	—	1	—	7	—
Orhei . .	7	3	2	—	20	6	2	71	34	181	193	50	197	308	240
Chișinău . .	4	1	1	1	12	2	3	31	22	96	38	33	35	76	95
Tighina . .	1	—	—	—	4	—	1	14	7	105	—	6	—	4	—
Cet.-Albă .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cahul . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ismail . . .	1	—	2	1	6	1	—	8	7	23	12	7	6	13	25
Total . .	13	7	7	2	44	16	7	127	72	407	415	99	333	409	545
Personalul bărbătesc	1121														
„ femeesc	1293														
Total general . . 2414															

Sectele din Basarabia. La 1812, după ce Rusia rupe Basarabia din trupul Moldovei, ea caută s'o populeze și neavând nici oameni, nici mijloace pentru acest scop, recurge la sistemul de care s'a servit Ecaterina a II-a pentru Rusia meridională, la colonizarea ei cu străini.

Prin realizarea acestui plan se atingeau două scopuri: întâi se ocupă pământul părăsit de indigenii moldoveni, mulți din cari la introducerea administrației rusești trecură Prutul, lăsându-și moșiile și căminurile străbune la voia stăpânului cotropitor „preferând ocârmuirea turcească, grea pentru ei, celei a noastre (rusești)“ — cum zice Casso¹⁾; al doilea — se credea că această politică va duce la rezultatul de a da populației moldovenești un caracter etnografic măcar împestrițat, căci rusesc eră imposibil. Și între anii 1814-1817, după cum spune episcopul Alexie, rectorul Academiei theologice din Kazan, „*colonizarea străină fu îndreptată în special spre Basarabia*; coloniștii veneau din Württemberg, din Bavaria, din Prusia și din alte localități“²⁾.

Drept este, că acuma colonistul german, în special care venea în Basarabia, nu mai eră acel „der Abschaum Deutschlands“, cum îl numeau germanii din timpul Ecaterinei a II-a și care ocupase guvernământul Petersburgului, în urma manifestului plin de privilegii dat de această țăriță de origină germană, în 1763.

Totuși, printre acești coloniști, au venit în Basarabia mulți cari aparțineau diferitelor secte religioase, cu spirit de protestantism și cu tendinți extremiste negative, care negau ceremoniile religioase, tainele, ierarhia bisericească, recunoscând numai principiul general protestant: „absoluțiunea prin singura credință“.

Secta separatiștilor. La 1831, în jud. Cetatea-Albă, la Sărata, apare o sectă așa numită a „separatiștilor“, care sectă datează de pela începutul veacului al XVIII-lea, bazată pe pietismul german.

Dogmatica acestei secte eră foarte simplă: credința în învățătura Mântuitorului, în revelațiunea neîntreruptă și în legătura de inimă (innig) cu biserica cerească, cu care credincioșii sunt legați în mod misterios pentru vecie³⁾.

Ei recunoșteau 3 taine: botezul, cuminecătura și Sf. Ungere (Oelüng), cum și sărbătorile.

Din punct de vedere moral, ținându-se strict de Sf. Evanghelie, ei erau de cel mai înalt idealism.

Baza și scopul vieții îl puneau în unirea cu Dumnezeu și în iubirea către aproapele, de unde rezulta cel mai larg umanitarism și tendința de a pune în aplicare virtuțile creștinești chiar față de vrăjmași. Se recomandă supunere autorităților, corectitudine față de celelalte confesiuni; sunt contra revoluției, ca fiind eșită din împărăția întinericului, contra viciilor, a lenei și-a ori-cărui defect care ar aduce vre-un prejudiciu omenirii. Educația copiilor trebuie să fie făcută în frica lui Dumnezeu.

În fruntea acestei secte, după cum istorisește ep. Alexie, se pune vestitul

¹⁾ Șt. Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, pag. 5.

²⁾ Ep. Aléxie. *Mișcarea religioasă raționalistă în sudul Rusiei*; Kazan, 1909, p. 65.

³⁾ Ep. Alexie; op. cit. p. 117.

predicator Lindl, un fost preot catolic, care cheamă norodul la pocăință și la convertirea către Christos, ce va veni la 1836 pentru judecata cea din urmă. Succesul acestuia a fost desăvârșit, grație faptului că clerul luteran nu dispunea pe atunci de oameni, cari să fi putut pune stavilă acestei mișcări religioase. Poliția rusească răspunde la intervenția coloniștilor protestanți și alungă pe Lindl peste hotarele Rusiei, care pleacă la Barmen, iar locul lui îl ocupă kirchendinerul lui Lindl, Strähle, fără vreo cultură deosebită, dar de o ambiție ne mai pomenită și destul de bun predicator. Acesta avu un succes enorm și ca rezultat se văd alcătuindu-se prin case particulare adunări de rugăciuni, la anumite ceasuri, adevă credincioșii se adunau, spre a ține „ceasurile“ (stunden). La aceste adunări se țineau cuvântări înflăcărâte, despre peirea lumii, care se va întâmpla în curând din pricina depravării neamului omenesc, despre venirea a II-a a Mântuitorului și a judecăței din urmă, cuvântări cari provocau efecte îngrozitoare în ascultători.

Din Sărata s'a răspândit această sectă în colonia Leiptzig sub conducerea lui Marthin Kranich, în Borodino sub a lui Karl Ehni.

În altă colonie—Bazel apare un alt predicator Würz, care prezice venirea, Mântuitorului, la anul 1843.

Însă autoritatea și încrederea în învățătura acestor sectanți, cu încetul scade, unii din ei se reîntorc la biserica luterană și rar când se mai manifestă, iar când apar prin Basarabia baptiștii, altă sectă religioasă, pe la 1860, separatiștii se contopiră cu aceștia.

Adventismul. Adventismul își are origina în America și nu este decât o formă a baptizmului. Intemeietorul acestei secte Williams Miller, născut la 1781 în or. Pitsfield din America a început a propovădui, că la 14 Aprilie 1844 va avea loc venirea (adventus — de unde și denumirea de adventism) lui Iisus Christos și deci și judecata din urmă, după Apocalips (20, 1—6), după care va urma împărăția pământească de 1000 de ani. Pe lângă aceasta Miller învăța, că trebuie să se serbeze ziua a 7-a care este Sâmbăta, iar nu Duminica.

Prozeliții lui Miller, în vederea apropierii zilei fatale, își vândură averea, părăsiră serviciile, își lepădară soții ori soțiile și toți petreceau zi și noapte în rugăciuni.

Prin anii 1890 această sectă a pătruns și în Basarabia prin Rusia. Actualmente sunt în Basarabia între 800—900 adventiști, dintre cari $\frac{1}{10}$ cel mai mare îl dă jud. Hotin — peste 350, apoi Cetatea-Albă—172, Chișinăul 86, iar restul este împrăștiat prin celelalte județe.

Ștunda și štundiștii. Această sectă a apărut sub influența convorbirilor duhovnicești (Stunden Andachts) ale parohienilor nemți, cari se adunau seara prin case particulare (Stundhaus), pe la anii 1860—70, spre a ține acele ceasuri (Stunden), după cum am văzut că făceau și separatiștii.

Intemeietorul acestei secte a fost un pastor din colonia Rorbach din județul Odessa—K. Bonekempfer, de unde a trecut apoi în Basarabia.

Ștundiștii nu recunosc icoanele, nici posturile, nici sărbătorile, afară numai de Nașterea Domnului și ziua întâia de Paști.

Ritualul bisericesc este ignorat; ei sunt contra viciilor și se țin tare de cuvântul dat.

Cu venirea baptiștilor Bonekempfer pleacă în America, iar ștundizmul cade și el sub influența acestora și acuma prin Basarabia misionarii nici nu pomenesc de ei în rapoartele lor.

Duhoborii și molocanii. Duhoborii sunt o sectă pur rusească și se aseamănă în doctrină cu Quăkerismul englezului Foks, din veacul al XVII-lea.

Caracteristica acestor secte, din punct de vedere dogmatic constă în învățătura că fiecare om este lăcașul lui Dumnezeu-Cuvântul și că este luminat de o lumină lăuntrică. Duhoborii nu recunosc ca lăcaș sfânt biserica, nu-și fac cruce, nu recunosc icoanele, nici pe preoți ca păstori și nici taina comunicăturei, nici autoritățile pământești, nici războiul, nici jurământul.

După cât se vede, doctrina acestei secte nu poate fi decât sămânța aruncată de protestantism.

Ea apare în guvernământul Harcov, în satul Ohoci, răspândindu-se destul de repede în special printre Ruși.

În mijlocul acestei secte se iviră neînțelegeri de doctrină, fapt care face ca ei să se împartă în 2 tabere, din care una își luă denumirea de *Molocani* sub conducerea unui țaran *Simeon Uclein*.

Prin Basarabia s'au strecurat câțiva molocani, dar sunt atât de răzlețiți și puțini la număr, că mai nici nu contează ca o sectă. În jud. Chișinău sunt 29 de familii de molocani; în județul Ismail — în com. Cișmeaua-rusă — sunt 82; în jud. C.-Albă în satul Spascoe sunt 15 molocani; mai sunt și prin celelalte județe, dar cu privire la ei nu avem date statistice.

Toate aceste secte mai vechi, ca molocanii, duhoborii, au dat naștere la alte secte ca „hlâștii“ și „prăgunii“, acești din urmă nefiind decât un amestec de vederi religioase de ale molocanilor și hlâștilor.

Succesul lor însă a scăzut enorm când apărură o altă sectă în ființa reprezentanților vechei secte a baptiștilor, cari au și început activitatea lor mai intensivă atât în Rusia, cât și în Basarabia pe la 1860 și de atunci sectele mici, pomenite mai sus, nu mai progresează, ci poate chiar sunt condamnate la dispariție.

Baptiștii își au originea dela vestitul N. Storck, ucenicul lui Luther care duse mai departe ideile marelui reformator, predicând și învățând, că omul se mântuește numai prin meritele de răscumpărare ale lui Iisus Christos, cu condiția numai ca omul să creadă în el în mod conștient.

Ca urmare a acestei dogme fu deducția, că botezul copiilor, cari nu pot avea încă conștiința de credință, nu are nici o însemnătate și deci toți cei ce au fost botezați în pruncie, pentru a se folosi de efectele răscumpărării trebuie din nou să se boteze (baptizin = a boteza, de unde și denumirea doctrinei: baptism, iar credincioșii — baptiști).

De altfel această doctrină nu era nouă nici în v. al XVI-lea. Ea există chiar din veacul al III-lea, reprezentată prin așa numiții curați sau novațieni, dela episcopul roman Novațian; apoi în v. al IV-lea, Donat, episcopul unei secte cu același caracter, reboteza pe cei deja botezați în pruncie.

Totuș, baptizmul ca o doctrină clar cristalizată, după cum susține ep. de Kazan Alexie, nu este decât o urmare naturală și logică a învățaturii reformiste a lui Luther.

Această doctrină, născută pe baza unei dogme bisericești, a degenerat, trecând în domeniul ideilor sociale și vedem pe acel vestit N. Storck strigând la toate răspântiile împotriva celor bogați și a autorităților.

Aceste strigăte desperate au făcut pe Luther să iasă din castelul său din Warthburg și, apărând pe tribuna catedralei din Wittenberg, își puse în joc toată puterea sa de convingere și un alt rebel Müntzer „diavolul personificat”¹⁾, după expresia lui Luther, fu izgonit din Wittenberg de ducele de Saxonia. Totuș această mișcare a provocat acea istorică revoluție țărănească, care a făcut mii de jertfe printre nobilimea germană din veacul al XVI-lea și căreia cu mare greutate i s'a pus capăt la 1527.

În urma acestui eșec, baptiștii, fiind urmăriți și prigoniți cu furie în Germania, și-au căutat refugiu în alte părți și s'au îndreptat spre Elveția, Moravia, Rusia, Anglia și America, alcătuind din sânul lor alte diferite secte cu caracter general baptist dar și cu oarecare deosebiri de formă, purtând diferite denumiri fie după conducătorii lor, fie după alte trăsături caracteristice și inovațiuni introduse în doctrina lor generală.

Astfel vedem printre baptiști sectele: mennoniții, hutterii, hernhutterii, Quăkerii și Ștundiștii, iar în Rusia sub influența fie a baptiștilor, fie direct a reformaților, apar diferite secte pe care le-am văzut mai sus, ca: Duhoborii, Molocanii, Hlăștii, Prăgunii, chiar și Tolstoenii, cu caracter mai mult sau mai puțin apropiat de baptizmul. Ori tocmai acest fapt a contribuit la succesul baptiștilor apăruiți în timpul din urmă pe la 1860 și în Basarabia, ca să contopească în sânul lor aceste secte mai mici.

După datele statistice, cari nu sunt tocmai complete, Basarabia ar avea cam următoarea situație a baptiștilor din punct de vedere al numărului:

Județele	Numărul baptiștilor
Hotin	886
Soroca	30
Bălți	100
Orhei	36
Chișinău	225
Tighina	100
Cahul	663
Ismail	448
Cetatea-Albă	995
Total	3393

* * *

¹⁾ Ep. Alexie. *Op. cit.*, p. 6.

Rascolnicii (Desbinații). Cea mai veche din sectele religioase, ce și-au găsit adăpost în țara românească, este secta de origină pur rusească a Rascolnicilor, adică a Staroobriadților sau Filipovenilor, ori, cum li se mai zice pe românește prescurtat, a Lipovenilor.

Acești sectanți au venit în țările românești, căutând scăpare împotriva prigonirilor ce li se făceau în Rusia, încă din veacul al XVII-lea, când țarevna Sofia la 1685 a dat un ucaz de o asprime fără margini împotriva lor, din care cauză ei s'au împrăștiat prin cele mai îndepărtate puncte ale Rusiei: Siberia, Caucazia, Crimeea, trecând și frontierele țării: în Polonia, Austria și în principatele române, deci și în actuala Basarabie.

Creștinismul în Rusia răspândindu-se și dezvoltându-se în masele poporului, acesta n'a înțeles să facă vreo deosebire între dogmele fundamentale ale acestei doctrine și între diferitele „obriăde“, adică rândueli bisericești, confundându-le unele cu altele și ținând la aceste din urmă chiar cu mai multă cercicie decât la cele dintâi.

În cărțile de slujbe bisericești, scrise și copiate de călugări prin mănăstiri, s'au introdus o sumedenie de greșeli, de ex.: „alliluiia“ să se pronunțe de 2, iar nu de 3 ori; umbrirea cu semnul sfintei cruci să se facă numai cu 2 degete, iar nu cu 3; procesiunile religioase să se facă mergând după soare, iar nu împotriva soarelui etc.

Cauza apropiată a acestei schizme (rascòl) a fost faptul că marele reformator al bis. ruse—Patr. Nikon—a îndreptat și corectat cărțile bisericești în mod hotărît, fără se ție seamă de furtuna ce s'a ridicat împotriva, lui din partea fanaticilor ce țineau la cărțile vechi, pline de greșeli.

Aceștia, după ce se convinseseră că nu mai pot face nimic și fiind prigonii fără cruțare, unii au fugit, alții s'au hotărît să-și apere credința cu armele, iar în cele din urmă rupând orice legătură cu biserica ortodoxă, s'au trezit la un moment dat în fața unui fapt dezastros, că ei nu mai aveau ierarhie, ne mai având episcopi și deci nu aveau cine să le hirotonisească preoți.

Rezolvirea acestei atât de grave probleme s'a făcut în modul următor: unii din acești rascolnici au hotărît că biserica poate să existe și fără ierarhie, deci și fără acele taine, cari pot fi săvârșite de persoane ierarhice. În ce privește cele două taine,—botezul și pocăința—ele pot să fie date spre împlinire după nevoie—mirenilor ¹⁾.

De aceia ei au luat denumirea de Bezpopovți, adică fără preoți.

Altă parte din acești rascolnici, au hotărît ca să primească pe acei preoți din bis. ort. rusă, cari din orice motive—ar trece la ei.

Această ramificație a sectei se numea popovți, adică acei cari aveau popi.

Amândouă ramificările rascolului rus, la rândul lor s'au dezbinat într'o sumedenie de mici alte subramificări purtând numele de „Tâlcuri“.

Prin veacul al XVIII-lea, după multe și mari chinuiri suferite de acești

¹⁾ K. Plotnicov: *Istoria Rascolului rus*, p. 85.

rascolnici, grație faptului că Ecaterina a II-a le-a mai ușurat situația printr-o oarecare toleranță, ei începură a răsuflă mai ușor, fapt ce i-a adus din nou în contact cu biserica ortodoxă și atunci încep a se ivi neînțelegeri între ramificațiile popovților și bezpopovților, fiecare din ei căutând în disputele lor să se sprijine pe datele bis. ortodoxe.

Acest fapt a dus la o apropiere între unii din ei cu bis. ortodoxă, de unde a rezultat o altă ramificare a așa numiților rascolnici uniți, sub numele de „Edinoverți”—adică de aceiași credință ¹⁾.

Aceștia renunță la dogmele rascolului și arhiep. rus Nichifor la anul 1780 le-a sfințit o biserică, le-a pus preot și le-a dat voe să se folosească de cărți vechi, dar fără greșeli.

Acest exemplu a fost urmat de o mare parte din rascolnici din multe alte părți.

Acestea sunt, în cel mai restrâns rezumat, câteva din peripețiile istorice ale acestor 3 ramificații, cari există și în Basarabia, dar într'un număr destul de neînsemnat, după cum ne arată următoarea statistică după județe :

JUDEȚUL	Tâlcul	Parohii	Biserici	Preoți	Numărul
Hotin	Uniți . . .	1	1	1	2.400
	Bezpopovți .	1	2	2	2.000
Soroca	Popovți . .	1	1	1	1.600
Bălți	Popovți . .	2	2	2	2.800
Orhei	Popovți . .	1	1	1	800
Chișinău	Uniți . . .	1	1	1	200
	Popovți . .	1	2	1	2.000
	Bezpopovți .	1	1	1	400
Tighina	Popovți . .	1	2	1	800
Cahul	Uniți . . .	—	—	—	60
	Popovți . .	1	1	1	2.400
Ismail	Uniți . . .	1	1	—	80
	Popovți . .	4	4	4	4.800
Cetatea-Albă	—	—	—	—	—
Total . . .		16	19	16	20.340

Cu toate că în Basarabia s'au introdus o mulțime de secte religioase, fie cu intențiuni politice, fie cu intențiuni prozelitice, poporul moldovenesc nu s'a lăsat de credința sa strămoșească ; el nu s'a lăsat să fie atras în mrejele diferiților misionari sectanți, după cum nu s'a lăsat, grație tradiției culturale, să

¹⁾ K Plotnicov: *Op. cit.*, p. 206

fie deznaționalizat, ori să-și piardă o iotă din limba pe care o vorbea atunci când Basarabia a fost anexată la Rusia ¹⁾).

Ca străjer neadormit al acestor sfinte și înalte sentimente ale norodului românesc din Basarabia eră preotul moldovan și mai ales cel dela țară, pe care politica rusească căută să-l facă instrument de desnaționalizare și de sprijin al țarizmului, atrăgându-l prin diferite mijloace. Preotul moldovan însă, în parohia sa, nu întrebuință altă limbă în graiul cu poporâni săi de cât limba moldovenească; ba chiar și în biserică, cu toată frica de stăpânirea străină, adesea săvârșea slânta slujbă și ținea cuvântări în limba înțeleasă de norod, ținând veșnic trează conștiința națională a Românului basarabean și sădindu-i în suflet ideea că pierderea credinței strămoșești ar însemna pierderea graiului după cum și pierderea graiului ar însemna pierderea acestei credințe.

Inochentismul. Ca rezultat a tendinței rusești de a strâmtorâ limba moldovenească în serviciul divin, a fost reacțiunea poporului de jos sub forma Inochentismului, care apare ca o sincopă destul de grea în adevărata credință a unora din Moldovenii atât basarabeni cât și transnistrienii. O puternică mișcare religioasă se produce în sânul Moldovenilor, fapt ce puse pe gânduri întreaga biserică rusă.

Această mișcare religioasă, a cărei denumire provine dela numele ieromonahului moldovan *Inochentie* din Balta Podoliei, a avut rezultate destul de tragice pentru Moldoveni.

Născut la 24 Fevruarie anul 1875, în satul Cosăuți din județul Soroca, dintr'o familie de țărani moldoveni — Țurcanu, cu numele din botez Ioan, Inochentie la vârsta de 21 de ani, intră ca frate în mănăstirea Dobrușa, sub familia de Ioan Levizor. Motivul că și-a schimbat familia poate să fi fost că a vrut să se eschiveze dela serviciul militar. La mănăstirea Dobrușa, a stat ca poslușnic 4 ani de zile, unde s'a manifestat ca o fire „încăpăținată și foarte capricioasă“ ²⁾.

Fire sbuciumată și neliniștită, Ioan Țurcanu călătorește prin Rusia, vizitând mai multe mănăstiri.

În timpul acestor călătorii, Ioan Țurcanu făcu cunoștință cu vestitul ieromonah din Țarițan — Iliodor, cu altă figură istorică — preotul Gapon, apoi, ducându-se la Petersburg văzu pe protoiereul Ioan Serghiev de Kronstadt, cari fără îndoială avură o puternică înrăurire asupra spiritului și firii sale atât de sensibile și asupra acestui suflet atât de aventuros.

Dela Petrograd se întoarce la Lavra din Poceâev și în fine revine la mănăstirile din Basarabia sa natală; vizitează iarăși Dobrușa, apoi Noul-Neamț și în fine se stabilește la Balta din guv. Podoliei, unde la 1909 August 15 episcopul Ambrosie îl călugărește, sub numele de Inochentie, hirotonindu-l ca ierodiacon, apoi la 19 Aprilie 1910 ca ieromonah.

¹⁾ Șt. Ciobanu. *Cultura rom. în Basarabia*, p. 34.

²⁾ I. M. Parhomovici. *Lucrările istorico-arheologice bisericești din Basarabia*. Fasc. IX, p. 197.

Inochentie deși încă tânăr începe a citi la bolnavii nervoși moliftele (exorcizmele) Sf. Vasile cel Mare, în moldovenește, cu atâta putere spirituală sugestionând pe cei bolnavi, încât de bună seamă, mulți din ei se lecuiau.

Pe neașteptate în jurul lui se creiază o atmosferă și o faimă nemai pomenită „de mare prooroc“, „mai presus decât Ioan de Kronstadt“; ba că el este „întruchiparea Sf. Ioan Botezătorul“, ba că chiar el este „lăcașul Sf. Treimi“, reprezentând pe Însăși Dumnezeu-Tatăl, și în această aureolă creiată de fantezia bolnavă a celor ce îl înconjurau, Inochentie își începe activitatea sa dezastruoasă, producând prin sugestionarea sa puternică, asupra ascultătorilor moldoveni întunecați, efecte îngrozitoare.

Faima despre „Părințelul Inochentie“ răspândindu-se cu o iuteală fulgerătoare, Moldovenii din Basarabia, Podolia și Cherson se duceau cu duiumul la Balta să audă în limba lor înțeleasă ceea ce spune „Părințelul“.

Și toți cari se duceau acolo, erau cuprinși de aceiaș psihoză, că „Părințelul“ este alesul lui Dumnezeu și că tot ce spune și face el, dela Dumnezeu este.

Făcându-se tulburare în norod, Inochentie este mutat la Camenetz din Podolia, dar el și acolo închiriază o casă și continuă mai departe cu activitatea sa; iar credincioșii în cete mari îl vizitau și acolo.

Situația devenind gravă și vestea ajungând la centru, episcopul Serafim, căruia i se atrase atenția asupra acestei mișcări, în 1912, intervine și Inochentie este oprit dela serviciu și trimis în nordul Rusiei la mănăstirea Murom din guv. Olonetz.

Înainte de plecare, el trece pela Balta, unde cu voia Ep. Ambrosie face serviciul divin când împărtășește 1.000 de suflete.

Cu plecarea lui Inochentie la Murom se începe adevărata tragedie pentru mulți din moldovenii basarabeni, podoleni și chersoneseji, cari își vindeau avutul lor pentru a se duce la „Părințelul-Domnul“, iar alții se duceau la satul Cosăuți, unde era „măicuța Domnului“ — mama lui Inochentie, cu tot felul de daruri și jertfe.

Autoritățile administrative, văzând că această mișcare ia un caracter epidemic, au oprit Moldovenilor vânzările imobilelor. Atunci aceștia își zăvoreau casele și ogrăzile, pe cari le părăseau și în grupuri mari de familii întregi, cu femei și copii mici, își luau drumul pribegiei spre necunoscutul nord, la „Părințelul“ din mănăstirea Murom.

La Murom, Inochentie eră deja socotit ca „Duhul Sfânt“.

Autoritatea bisericească superioară din Basarabia, în frunte cu Serafim, văzând dezastrul la care ajunsese prin politica polițienească din biserică, au căutat să ia măsuri de îndreptare.

„E timpul, Păstorilor“, — zicea Serafim — „să părășiți acea convingere, că Moldovanul este incapabil după natura sa, să cadă dela Biserica lui Christos în sectantism; eu vă preveneam că întunericul norodului (moldovenesc) poate să contribuie la repede la deturnare (dela adevăr) numai să se găsească un sectant care să poată predică în limba lui natală“.

Se trimise la Murom câți-va misionari să poată aduce înapoi pe acei nenorociți cari plecaseră acolo.

În acest timp însă Inochentie fusese deja arestat și trimis la fortăreața din Petrozavodsk, iar pe prozeliții lui îi înapoiară pe la locurile lor, așa că acești misionari întâlniră la Moscova un număr de vre-o 1500 de Moldoveni, pe cari îi conduseră în Basarabia, scoborându-i pe la gările: Bucovăți—77; Zloți—68; Bălți—117; Zaim—36; Dondiușani—36; Călărași—71; Căușeni—40; Mireni—41; Căinari—109; Mohilău-Podolia—168; Balta-Podolia—37; Popeliu-Podolia—41; Lipovăț-Podolia—37; Tiraspol—35 și alții ¹⁾.

Jeromonahul Inochentie.

Din guvernământul Chersonului, au fost trimiși pe la locurile lor în Basarabia 210 inochentieni, cari erau acolo exploatați de un adept a lui Inochentie. Aderenții lui cumpărase 30 de desetine de pământ și înființase *raii* lui Inochentie la Lipețca.

Inochentie stând în închisoarea din Petrozavodsk, de sigur că a fost silit să cedeze autorităților rusești și la 30 Iunie 1913, cu mare pompă, în prezența autorităților bisericești și civile și în fața altarului și-a recunoscut rătăcirea și s'a lepădat de ea, jurându-se că până la sfârșitul vieții sale el va păstra dogmele și poruncile Bisericii ortodoxe, adresându-se și către prozeliții săi, să-l ierte că i-a dus în rătăcire, sfătuindu-i să se lese de această credință eretică, întorcându-se la Biserica-Mamă cea pravoslavnică. Dela Petrozavodsk fu trimis la m-rea Solovetz din Marea Albă, iar la 1917, când toate închisorile și fortărețele

rusești imperiale au fost deschise, Inochentie a apărut iarăși, acum nu la Balta, ci în *raii* ce i se pregătise la Lipețca din guv. Cherson, unde din cauza unor răni ce o primise dela un soldat, într-o coastă, pe care, după cum spun prozeliții lui, el o prezisese, moare la 30 Decembrie 1917 lăsând în urma lui jertfe ce și acum se înmulțesc în Basarabia.

După cum spun inochentienii orice inovație, orice reformă care se face acum, „toate au fost prezise de Părintelu“, „s'apropie vremea judecăței când Părintelu va veni să judece omenirea și vai va fi de cei ce n'au crezut în el“.

În Basarabia sunt peste 20.000 inochentieni. Lupta cu ei este chiar peri-

¹⁾ I. M. Parhomovici. *Op. cit.*, p. 211.

culoasă pentru misionari, cari, natural, nu pot să lupte împotriva fanatizmului lor stupid.

Unii din misionari susțineau că această mișcare nu este decât o formă a sectei Hlăștilor^{*)}). Pentru aceasta, chiar Arhiepiscopul Serafim a invitat pe misionarul specialist sinodal din Petrograd — Scvorțov — cum și pe toți misionarii localnici ca să ancheteze la fața locului, spre a determina doctrina acestei secte.

După multe schimbări de păreri comisia aceasta n'a ajuns la o determinare hotărâtă¹⁾ arătând că „inochentismul nu are nimic comun cu hlăștii, nici în dogme, nici în cult și nici în legăturile genetice; că această mișcare religioasă nu este decât un sectantism cu caracter patologic, original și în forma sa încă nu s'a sistematizat definitiv”.

Această părere a rămas și până astăzi: inochentismul nu este bine stabilit, nu este studiat, ba chiar oricât s'ar studia, nu s'ar ajunge la nici-un rezultat, întrucât așa numitul inochentism nu are vre-o bază dogmatică pe care să se întemeieze și nici una prin care să se deosebească de biserica ortodoxă, afară de simpla credință că în Inochentie s'ar fi întrupat duhul sfânt, credință care șovăește dela un prozelit la altul și care este întortochiată cu tot felul de alte credințe simple, cari nu merg mai departe de simpla fantazie populară care creiază și inventează în jurul eroului fel de fel de povești fantastice, bazate pe miraculos²⁾).

Încă una din cauzele cari au contribuit la răspândirea faimei lui Inochentie este și faptul de care biserica rusă, sau mai bine zis, clerul monahal se servea în foarte mare măsură de sistemul de a răspândi în masele întunecate vestea despre o minune sau alta, manifestată de vre-o icoană, sau de vre-un schimnic viu sau mort la o mănăstire sau alta, pentru a atrage cât mai mulți credincioși și jertfe.

Ori, episcopul dela Balta, Ambrosie, a înțeles foarte bine că pentru a mări veniturile mănăstirii din Balta, n'ar fi rău să exploateze pe monahul moldovan Inochentie cu exorcizmele lui citite în limba moldovenească. Și prin sprijinul lui faima s'a răspândit, moldovenii au început să năvălească, aducând jertfe cu duiumul.

Prin urmare, inochentismul a fost o mișcare cu caracter patologic religios susținută în mod interesat la început de către autoritatea bisericească rusă, produsă de un exaltat de natură patologică și de un pervers chiar în materie sexuală, mișcare care a găsit un teren prielnic de dezvoltare între pătura încultă a Moldovenilor. Această mișcare însă n'a avut un caracter general: spiritul sănătos al masselor mari ale poporului românesc din Basarabia a învins și de data aceasta și sufletul lui a rămas neatins și de această mișcare.

¹⁾ Buletinul Eparhial al Chișinăului, No. 26 din 1913.

²⁾ Încă pe când Inochentie să găsea la Murom, el în prezența ucenicilor săi,—se zice—că luând portretul țarului Nicolai al II-lea din perete, îl puse pe genunchi și strigă: „Neculăeș! Neculăeș! Rău ar să fie de împărăția ta și chiar de tine însuși. Or să te stupească și or să te dee jos de pe tron”. Vezi *Glasul bisericii basarabene* 1917, p. 551.

Dela secte trecem la celelalte confesiuni din Basarabia.

Catolicii. Până la 1918 biserica romano-catolică din Basarabia depindea de eparhia de Tiraspol, al cărei episcop — ca sufragane al Mitropoliei de Mohilev,—își avea reședința în Saratov. Această eparhie, afară de bisericele catolice din Basarabia, mai cuprindea și pe acele din guvernămintele Ecaterinoslav, Taurida, Saratov, Astrahan, cum și pe cele din regiunea Caucazului

Confesiunea romano-catolică în Rusia a fost prigonită. Aceasta, ca o urmare atât a luptelor religioase seculare dintre Rusia și Polonia, cât și din cauza deosebirii de cultură, supuși fiind cu mult superiori impilatorilor, cari aveau ca sprijin forța brută.

Vestitul român Petru Movilă—Mitropolitul Chievului,—înțelegând această situație, a înființat Academia Spirituală din Chiev, anume ca să creeze un focar

Biserica Catolică din Chișinău.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.

de cultură ortodoxă teologică superioară, pentru a lupta pe cale culturală cu propaganda papizmului din apus.

După ce Polonia fu ruptă în bucăți, partea cea mai mare căzu sub greutatea impilării regimului țarist, și mulți dintre fiii acestei nobile țări, fiind nevoiți să servească imperiului rus, fură trimiși în calitate de funcționari pe la periferiile acestui imperiu: prin Caucazia, Siberia și deci și în Basarabia, iar unia s'au stabilit definitiv prin aceste părți, așa că majoritatea romano-catolicilor din această provincie românească o formau și o formează și acuma poporul polonez, apoi Germanii și o parte din Armeni.

În urma realipirii Basarabiei la România în 1918, episcopul romano-catolic de Tiraspol M-gr Iosif Kessler din Saratov s'a mutat la Odessa, de unde apoi P. S. Sa s'a refugiat în Basarabia, la parohia Crasna de lângă Cetatea-Albă, unde numărul parohienilor este de 3000 de Nemți coloniști și 100 de Poloni.

În Basarabia actualmente se găsesc 9 parohii catolice cu 8 preoți, 6 biserici și 8 capele, repartizate pe județe după cum urmează :

JUDEȚELE	Parohii	Biserici	Capele	Preoți	Naționalitatea și numărul lor		
					Poloni	Germani	Armeni
Hotin	1	1	—	1	1.150	—	—
Soroca	1	—	1	1	1.000	—	—
Bălți	1	1	1	1	2.000	—	500
Orhei	1	1	—	1	300	—	—
Chișinău	1	1	1	2	2.000	100	50
Cahul	—	—	—	—	—	—	—
Tighina	2	—	4	—	250	1.175	—
Ismail	1	1	—	1	700	—	—
Cetatea-Albă	1	1	1	1	100	3.000	—
Total	9	6	8	8	7.500	4.275	550
					Total . . 12.325		

Ceeace revine câte vreo 880 credincioși la o biserică sau capelă catolică. **Luteranii.** Majoritatea absolută a coloniștilor Nemți, de cari s'a vorbit

Biserica Luterană din Chișinău.

Colecția Comisunei Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

mai sus și cari au venit în Basarabia îndată ce această provincie a fost luată de Ruși — erau și sunt de confesiune evanghelisto-luterană.

Această confesiune a fost cea mai privilegiată dintre toate celelalte confesiuni.

Biserica evanghelistico-luterană din Basarabia confesează doctrina bazată pe Scripturile Proorocilor și Apostolilor ai Vechiului și Noului Testament, iar prin cărțile explicative recunoaște Simbolurile de credință : apostolic, de Niceea și a Sfântului Atanasie, cum și Confesiunea neschimbată de Augsburg și altele, introduse în colecțiunea cunoscută sub denumirea de „Liber concordiae“¹⁾.

Biserica luterană din Basarabia, din punct de vedere administrativ, atârână, sub ruși, de Consistoriul de St.-Petersburg. Actualmente ea este administrată de un Consistoriu local, cu sediul la Tarutino, având în frunte un președinte mirean, un vice-președinte cleric, iar ca membri sunt : pastorul local și cinci mireni.

Bisericile luterane, pastorii și credincioșii sunt repartizați în modul următor după județe :

JUDEȚELE	Biserici	Case de rugăciuni	Pastori	Numărul credincio- șilor
Hotin	—	—	—	—
Soroca	—	—	—	19
Bălți	—	3	—	1307
Orhei	—	—	—	—
Chișinău	1	—	1	1613
Tighina	—	26	—	7725
Cetatea-Albă	22	—	8	57969
Cahul	—	19	—	6502
Ismail	—	9	—	2865
Total	23	67	9	78000

Armenii-Gregorienii. Cei mai vechi dintre creștinii de altă confesiune în Basarabia sunt Armenii-gregorienii, adică urmași ai Sf. Grigorie Luminătorul. Ei au venit prin aceste locuri, fie ca emigranți prin veacul al XI-lea, fie atrași de piața mult promițătoare a Țărilor Românești și mai ales prin partea de sud a Basarabiei, la gurile Nistrului, ca fiind oameni cu multă pricepere în ale comerțului, având legături strânse comerciale cu orientul apropiat²⁾.

Datele istorice scrise însă pomenesc despre Armeni prin Moldova și în special în Basarabia mai târziu și anume : tocmai prin veacul al XV-lea.

Oricum ar fi însă, Armenii din Moldova au un trecut istoric prin aceste părți destul de vechi, mulți din ei românizându-se și asimilându-se complet, păstrându-și doar numele de familie.

Totuși, unia din ei s'au păstrat și până astăzi atât caracterul lor etnic cât și confesiunea.

¹⁾ V. codexul complet de legi al Imperiului rus, ed. Cicladze, 1904, p. 31, art. 252.

²⁾ I. Nistor. *Op cit.*, p. 284.

Biserica armeano-gregoriană din Basarabia formă în Rusia una din cele 6 eparhii existente și anume : eparhia de Nahicevan și Basarabia, care cuprindea bisericile din Petrograd și Moscova, din guvernământele Ecaterinoslav, Herson și Basarabia, cum și din regiunile Rostov și Taganrog.

Episcopul acestei eparhii, care depindea de Patriarhul din Ecimiadzin—supremul Catolicos al poporului Haican—își avea reședința la Chișinău, unde lucra cu un Consistoriu ¹⁾, ca și până în prezent.

Biserica armeană din Chișinău.

Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabiei.

Armenii sunt răzlețiți mai prin toate județele, câte 2—3 familii ; unele județe n'au nici un armean, cum este jud. Hotin, unde până la 1850 au existat vreo 200 de suflete, iar acum nu mai este nici unul, rămânând o biserică pustie și un cimitir.

Ei nu mai cunosc limba maternă armeană decât doar preoții ; în schimb majoritatea vorbesc turcește și natural—românește.

Serviciul bisericesc totuși se face în limba veche armeană.

¹⁾ Vezi Codexul complet de legi al Imperiului rus, cartea III-a, art. 1163, ed. Cîcinadze, 1904.

Numărul credincioșilor armeni-grigorienii din Basarabia se poate vedea din următorul tablou.

JUDEȚELE	Parohii	Biserici	Preoți	Credincioși	Observații
Hotin	—	1 (pustie)	—	—	In județ există vreo 500 de armeni catolici.
Soroca	—	—	—	15	
Bălți	—	1	—	200	
Orhei	—	1 (pustie)	—	40	
Chișinău	1	2	2	750	In județ există încă vreo 50—60 armeni catolici.
Hâncești	1	1	1	130	
Tighina	—	—	—	15	
Cetatea-Albă . . .	1	1 și 1 capelă f. veche	1	500	
Cahul	—	—	—	15	
Ismail	—	—	—	—	
Total	3	7	4	1.665	

Evreii. Dacă ne uităm pe o hartă etnografică a Europei, vedem că masa cea mai deasă a Evreilor se găsește pe teritoriul Poloniei, al Moldovei, pe ambele maluri ale Prutului, deci și în Basarabia.

Aceasta dovedește spiritul de toleranță al poporului românesc, cu care conveșuesc Evreii din vremurile de demult și pe teritoriul căruia Evreii au găsit largă ospitalitate și în timpurile din urmă după prăbușirea imperiului de nord.

Evreii trăesc în Moldova, înălăgând natural și Basarabia, încă depe timpul lui Roman I (1391—1394) și Alexandru-cel-Bun (1401—1433). Acești domnitori dădură evreilor hrisobule, prin care ei aveau dreptul să trăiescă preutindeni în Moldova, ba li se dădea și oarecari privilegii.

Pe vremea domniei lui Ștefan-cel-Mare (1457—1504), în Suceava se aflau Evrei, cari făceau negoț de vite cornute.

Organizarea Evreilor în comunități se începe pe la anul 1652. În fruntea acestor comunități stătea haham—baschă, numit de domnitor. Acesta se bucura de mari privilegii și funcția sa avea un caracter mai mult civil decât religios; totuș în majoritatea cazurilor, el eră ales dintre rabinii mai cu vază. Sub autoritatea lui se găseau vechili haham-bascha, adică ajutorii lui.

Sulzer, în opera sa: „Geschichte des Transalpinischen Daciens“ (II, 150) afirmă, că pe la $\frac{1}{2}$ veacului al XVIII-lea în Moldova nu eră oraș ori târgușor, în care să nu fi fost comunități de evrei.

În Chișinău există o comunitate evreiască în mahalaua Râșcanovca încă din veacul al XVIII-lea.

Statutul Societății „Frățimea evreiască de înmormântări din Chișinău” există dela 1774; este scris în limba ebraică veche și prevăzut cu 144 iscălituri ale membrilor Frățimei, cum și aprobarea rabinului din Iași.

Comunitatea din Chișinău însă a hotărît în curând să-și aibă rabinul său și alese în acest post pe Zalman Mordcovici Scharogradski, elev al lui Țadic-Izrael Besehta.

La 1846, rabinul Haim Cernovitzer a clădit o sinagogă mare, nu departe de malul drept al Bâcului, care există și până astăzi.

Tot pe atunci s'a zidit și actuala școală confesională—Talmud-Tora, cum și spitalul evreesc.

În Basarabia toate comunitățile existente își au instituțiunile lor culturale și de binefaceri, bine administrate de aleșii acestor comunități.

Deși o statistică specială, nu se găsește cu privire la Evreii din Basarabia, totuș populația evreiască actualmente în Basarabia, împreună cu refugiații, întrece cifra de 350.000 de suflete, cu un număr de 366 de sinagogi și case de rugăciuni.

Evreii, sinagoge și casele de rugăciuni evreești sunt repartizate astfel pe județe :

JUDEȚELE	Numărul evreilor	Numărul sinagogelor și a caselor de rugăciuni
Hotin	42.859	65
Soroca	35.132	60
Bălți	27.012	49
Orhei	25.987	44
Chișinău	66.830	77
Tighina	12.329	31
Cahul	} 28.336	22
Ismail		
Cetatea-Albă	13.988	16
Total	252.523	366
Refugiați	100.000	
Total General	352.523	

Ceeace revine câte 956 de credincioși la o sinagogă sau casă de rugăciune.

AGRICULTURA

DE H. CELEBIDACHI,
Inginer-agronom

Schiță istorică. Complexul condițiunilor naturale în Basarabia fiind extrem de variat, această provincie are în general un caracter exclusiv agricol. Majoritatea copleșitoare a populației de aci — peste 75% — se îndeletnicește cu industria agricolă, din produsele căreia își procură materia primă și trăesc celelalte ramuri ale industriilor locale.

La sfârșitul veacului XVIII — începutul veacului XIX, în privința agriculturii Basarabia era împărțită în două părți bine distincte: partea de sud cu cultura păstorească - seminomadă și partea de nord, unde cultura cerealelor

In Bugeac.

era ocupația predominantă. Limita acestor două regiuni trecea mai spre nord de Valul de sus a lui Traian.

Această deosebire în activitatea industrială a populației era condiționată de trăsăturile naturale deosebite ale acestor regiuni, de trecutul istoric, de felul de compunere a populației, precum și de condițiunile economice, cari determinau această activitate.

Partea de sud a Basarabiei, cunoscută sub numele de Bugeac — acum județele Tighina, Cahul, Ismail și Cetatea-Albă — reprezintă o câmpie-stepă, care e continuarea indirectă a stepei Rusiei de sud și care face parte integrală din marea zonă a stepelor, cari înfășoară aproape încontinuu emisfera nordică. Aici însăși natura a creat condițiuni favorabile pentru păstorie.

Solul virgin, acoperit cu o vegetație bogată de stepă, din timpurile cele mai îndepărtate, era izvorul inepuizabil al nutrețului abundent. Imensele herghelii

de cai și nenumărate turme de oi și vite cornute rătăceau în câmpia cu pășuni întinse.

Datorită întinderii fără margini a câmpiei, în Bugeac, în timpul ce descriem, domină păstoria; cultura cerealelor era mică, în stare de germinație.

Acest sistem primitiv de cultură era răspândit mai ales printre populația tătară, pentru care, dată fiind dragostea ei pentru vieța liberă de nomazi, creșterea vitelor, în forma care există atunci, era ocupația ei de predilecție.

Agricultura era mai dezvoltată în apropierea centrelor populate mai mari, unde, dispunând de mâna de lucru și cererea pentru produse agricole fiind mare, producerea lor era avantajoasă. Dintre cereale aici se cultivau: grâul de primăvară, care constituia întru câtva și obiectul de export, meiul, hrana principală a Tătarilor, și orzul, care servea ca nutreț pentru cai.

În Basarabia de mijloc și de nord cultivarea cerealelor a început să ia avânt mai de timpuriu decât în sudul ei și însuși procesul trecerii dela păstorie la agricultură se înfăptuia mai intensiv aici. La aceasta contribuia densitatea mai mare a populației, cererea pentru produse agricole și, în sfârșit, compunerea însăși a populației — Moldoveni iar mai pe urmă Moldoveni și Ruteni — cu înclinație către vieța stabilă de agricultori.

Aici, în epoca ce ne interesează, îndeletnicirea de căpetenie era deja agricultura; păstoria însă, cu toate că s'a păstrat ca o ramură independentă ocupând încă un loc important în vieța economică a populației, a pierdut caracterul de ramură predominantă. Mai puțin a suferit aceasta în partea județului Iași (acum Bălți) și județul Orhei, în așa zisa „Stepă a Bălților”.

Sistemul de cultură în această parte a Basarabiei este deja sistemul pârloagei. Grâul de primăvară, porumbul și orzul sunt culturile principale. Primul era mai ales obiect de export; al doilea constituind hrana principală a populației moldovenești, satisfăcea mai cu seamă cerințele locale, iar orzul ca nutreț pentru cai. Rutenii cultivau și secara, dar în cantitate mică, numai pentru consumația proprie. De o răspândire relativ mai mare se bucură cultivarea plantelor vrej și anume: pepenele verde (harbuzul), pepenele galben (zămosul) și castraveții (pepenele propriu zis), cari constituiau aproape exclusiv hrana de vară a populației. Pentru aceste culturi se afecta locul cel dintâi pe teren nou.

Deși în nord, ca și în sud agricultura se făcea în modul cel mai primitiv, totuși în județele de nord—Hotin, Soroca, Orhei și întru-câtva Bălți, ea purta urmele unei oarecari raționalizări. Aici se introduce oarecare ordine în privința aratului terenurilor noi, respectându-se perioada de pârloagă. Istoricii semnalează recolte abundente pe ogoarele Basarabiei. Astfel, Dimitrie Cantemir în lucrarea sa „Discriptio Moldaviae” spune, că în anii buni grâul dădea o recoltă în proporție de 24 la 1, secara 30 la 1 și orzul de 60 la 1.

„Semenaturile cresc atât de frumos pe câmpii acești netezi, în cât grâul în anii cei bine producători și da semența sa locuitorilor cu două-zeci și patru de parți mai mult, secara cu trei-zeci de parți, orzul cu șei-zeci de

parți, ăr meiul de nu va vedé cineva însuși, cu greu va crede, că-ci asemenea'și da semența sa cu trei sute de părț mai mult de cât semenatura“.

(Din operele principelui Demetriu Cantemiru, tipărite de societatea academică Române, tom. II — Descrierea Moldovei, București MDCCCLXXV).

Prisosul produselor sale Basarabia îl exportă în alte state. Obiectul de export constă din grâu, oi, cai, vite cornute mari, unt, piei crude (nelucrate) și pește. Cu produsele gospodărice sale și mai ales cu oile, Basarabia, ca și întreaga Moldovă, plăteă tributul Turcilor.

Cu toată bogăția condițiunilor naturale, agricultura în Basarabia se dezvoltă încet. Cauza aceasta trebue căutată în condițiunile politice ale vieții din trecut și evenimentele, cărora Basarabia le-a servit drept arenă.

In județul Lăpușna.

Războaiele dese, turburările lăuntrice, năvălirea Tătarilor, stăpânirea turcească și în fine domnia vitregă a Fanarioșilor au pustiit Basarabia materialicește și sufletește.

La începutul veacului trecut situația Basarabiei s'a schimbat. Ca rezultat al războiului Ruso-Turc din 1812, Basarabia a fost ocupată de Ruși. Populația rărită, mai ales în sud, din cauza expulzării Tătarilor și epidemiei de ciumă, care a bântuit în anii 1812-1814, a început să fie completată prin colonizarea terenurilor libere și prin afluența coloniștilor Ruși din ținuturile Rusiei Centrale. De altfel, încă înainte de acest timp, au început să se stabilească în Bugeac Zaporojenii (cazaci-Ucraineni), Bulgarii, Sârbii și sectanții ruși; dar începutul colonizării sistematice pe o scară întinsă datează dela 1814.

Elementul de colonizare constă din agricultori: Bulgari, Nemți și Franzezi-Elvețieni, cărora li s'au acordat terenuri considerabile. Emigrând din țări cu o cultură agricolă mai înaintată, coloniștii au populat stepele pustii, introducând și aici deprinderi și procedee de cultură mai înaltă, dobândite în patrie. Pe de altă parte și transfugarii Ruși, în majoritate sclavi, cari aparțineau clasei agricole, așezându-se în sate, au început de asemenea să se ocupe cu agricultura.

Creșterea populației, atât prin afluența coloniștilor cât și înmulțirea naturală a elementului indigen, a fost una din cauzele lărgirii terenurilor cultivate. Tot în acest timp are loc animarea raporturilor comerciale ale Basarabiei cu celelalte state.

În timpul stăpânirii turcești comerțul extern era stânjenit prin măsuri vamale prohibitive și prin interzicerea navigației libere pe Marea Neagră; după 1812 s'au deschis pentru Basarabia noi debușeuri. În primul rând trebuie să menționăm portul Odessa prin care Basarabia a început să exporte în străinătate produsele sale, mai ales grâul. În afară de aceasta, multe produse, ca: vite, piei, vinuri și pește se exportau în guberniile Rusiei Centrale.

Dezvoltarea comerțului cu produse agricole a fost a doua cauză a lărgirii terenurilor arabile. Pe măsură ce populația creștea și condițiunile de export se îmbunătățeau, creștea și producția agricolă. Sub influența acestor doi factori s'a început aratul intensiv a pășunelor și livezilor, dezvoltându-se cultura cerealelor.

Gospodăria își schimbă caracterul și devine din ce în ce mai cerealistă. Acest proces continuă și în zilele noastre, căci datele statistice ne vorbesc de întinderea continuă a terenului cultivat; această creștere are loc cu deosebire începând din a 7-a decadă a secolului trecut, când Austria și Germania interzic importul vitelor vii, ca măsură sanitară preventivă contra boalelor contagioase.

Prin prohibirea exportului, prețul vitelor a scăzut mult și creșterea lor, preferată în trecut, a încetat să mai fie avantajoasă, astfel că pentru acest gen de ocupație începe o decădere vertiginoasă. Așa dar s'a înlăturat ultima cauză, care împiedica până atunci aratul câmpurilor. Tabloul de mai jos arată creșterea progresivă a terenului cultivat în șir de mai multe decenii. Cifrele datează dela mijlocul veacului trecut, de oarece nu dispunem de altele, anterioare.

SUPRAFAȚA TERENULUI ARABIL							
Pe la mijlocul secolului trecut		I N A N I I					
		1881		1887		1909	
Numărul desetinelor	% la suprafața totală	Numărul desetinelor	% la suprafața totală	Numărul desetinelor	% la suprafața totală	Numărul desetinelor	% la suprafața totală
1.210.000	37,8	1.671.575	44,6	2.376.908	61	2.542.510	69

Raportul exprimat în procente între terenurile arabile din anii 1881, 1887, 1909 și terenul arabil din 1850 luat ca 100.

1881	1887	1909
138,1	196,4	210,1

Având în vedere lipsa de informațiuni pentru fiecare județ în parte asupra întinderii terenului arabil în timpul din urmă, se dă mai jos rezultatul cercetărilor amănunțite din anul 1864 a două plăși și două sate din județele Soroca și Bălți, cari aveau cultura cerealelor cea mai dezvoltată atunci.

Datele aceste sunt extrase din lucrările fostului comitet statistic regional din Basarabia.

JUDEȚELE	Plasa sau comuna	Total pământ	Suprafața arabilă	Raportul în procente între arături și suprafață
Soroca . . .	Pl. Climăuți . . .	21.664	7.905	36,5
" . . .	Com. Bârnova . .	3.387	1.311	38,1
Bălți . . .	Pl. Brânzeni . .	40.339	13.321	33,0
"	Com. Redeni . .	3.500	925	26,4

Iar după datele noi din anul 1909 raportul în procente între arături și suprafața totală de fiecare județ în parte era următorul:

JUDEȚELE	%	JUDEȚELE	%
Hotin.	72,9	Tighina.	66,0
Soroca	84,7	Ismail	—
Bălți	64,5	Cahul.	—
Orhei.	69,5	Cetatea-Albă	68,2
Chișinău	60,2		

În legătură cu lăţirea terenurilor arabile şi reducerea terenurilor ţelinoase se schimbă şi raportul între culturile deosebite, după cum se vede din tabloul următor :

Raportul în procente între diferite culturi şi suprafaţa totală a semănăturilor în anii :

A N I I	Grâu de toamnă	Secară	Grâu de vară	Porumb	Orz	Ovăş	Diverse
1881	15,6	6,1	27,2	27,4	17,7	4,2	1,8
1887	16,1	9,7	17,2	31,9	18,5	4,6	2,0
1893	20,5	6,5	17,3	28,1	21,3	3,8	2,5
1901	18,7	10,1	19,0	29,5	17,6	3,1	2,0
1909	23,4	6,0	13,4	32,6	18,8	2,3	3,5
1916	21,1	6,8	2,9	28,1	31,1	4,8	5,2
1924	18,8	3,8	11,4	23,6	26,2	7,7	8,5

Din tabloul de mai sus atenţia ne este atrasă în primul rând de schimbarea raportului între grânele de toamnă şi cele de primăvară faţă de suprafaţa totală a semănăturilor.

Suprafaţa celor dintâi se măreşte treptat, iar a celor de al doilea scade în aceeaş măsură, şi pe când în anul 1881 grâul de primăvară ocupa un loc de frunte împreună cu porumbul, în anul 1916 el ocupă locul din urmă. (Reducerea semănăturilor de toamnă din anul 1924 trebuie considerată ca un fenomen trecător, căci aceasta se datoreşte condiţiunilor climaterice nefavorabile din toamna anului 1923).

Înlocuirea grâului de vară prin cel de iarnă se explică prin faptul, că recolta celui dintâi ca plantă mai pretenţioasă la sol şi căreea îi priesc terenuri bogate şi lipsite de buruene a început să decadă odată cu dispariţia pământurilor ţelinoase.

Aceasta se poate spune mai ales de grâul „arnăut“, care mai înainte ocupă cel dintâi loc între alte specii de grâu cultivate în Basarabia.

În timpurile noastre cel mai răspândit fel de grâu de primăvară este „Ulca“ şi într'o măsură mai mică „Arnăutul“ şi „Hirca“. Printre speciile de toamnă predomină „Banatul“, care se întâlneşte foarte rar în stare curată, ci mai ales amestecat cu alte feluri ca „Sandomir“ ş. a. Cultura primului, după cât se pare, are tendinţa spre lărgire, ceea ce e cu totul natural, dacă luăm în consideraţie importanţa acestui aliment de bază pentru majoritatea populaţiei locale, iar pe de altă parte în Basarabia porumbul este cea mai bună plantă prăşitoare.

Dintre diferitele varietăţi de porumb cultivate aici cel mai răspândit este

așa zisul „porumb basarabean“. În județele de nord se cultivă de asemenea specia Ciquantinul, iar în Basarabia de mijloc și mai ales în județul Tighina specia cunoscută sub numele de „portocaliu“; în stare curată aceste specii se întâlnesc rar, porumbul local fiind în general produsul încrucișării diferitelor specii,

Cât despre celelalte cereale trebuie să remarcăm mărimea considerabilă a semănăturilor de orz din 1916, lucru care se explică prin cerința mare ce există atunci pentru acest produs în aprovizionarea armatei; asemenea prin reducerea semănăturilor de secară în anii din urmă. Suprafața semănăturilor de ovăs, după cum se vede din cifrele de mai sus, este destul de stabilă.

Informațiuni mai mult sau mai puțin exacte despre speciile de orz, ovăs

În județul Orhei.

și secară cultivate în Basarabia, nu avem. În linii generale se poate spune, că dintre speciile de orz sunt cultivate cu preferință cel cu patru rânduri și cel cu șase. Dintre ovăsuri cel mai răspândit este așa zisul ovăsul local (basarabean) simplu, care dă grăunțe mărunte și ușoare. Pe moșii mai mari se cultivă în cantitate mică speciile „Șatilov“ și „Suedez“. În ce privește secara, e extrem de greu să se arăte origina speciilor locale ale ei, și nu încapе îndoială, că acestea sunt produsul încrucișării cu specii aduse și în particular, după cât se pare, cu secara „Probstein“.

Atrage atenția de asemenea marea dezvoltare a suprafeței ocupată de plantele trecute în rubrica „diverse“ și din care fac parte: meiul, inul, cartoful, floarea soarelui, fasolea, părângul, trifoiul, lucerna și altele.

Semănăturile celor două dintâi, mai ales a inului, s'au micșorat până la minimum, lucru care se explică de asemenea prin dispariția Țelinelor, pe când suprafața celorlalte culturi, din contră, s'a mărit. Mărirea suprafeței ocupate de fânețele artificiale e în legătură, fără îndoială, cu reducerea pășunelor și cu dispariția aproape completă a fânețelor naturale.

În ce privește floarea soarelui, cartoful și celelalte culturi mici ca : macul, linte etc., mărirea suprafeței lor se explică atât prin urcarea prețului în vederea cerinței crescânde cât și prin tendința ce se observă în timpul din urmă în fostele moșii mari, acum de 100 hectare, pentru mărirea veniturilor dela pământ, prin introducerea culturilor intensive.

Proprietatea fonciară. Pentru luminarea completă a condițiunilor sub influența cărora evoluează agricultura în Basarabia, trebuie să ne oprim încă asupra unui alt factor important—felul de proprietate asupra pământului — care, împreună cu celelalte condițiuni ale producției, determină dezvoltarea și îndrumarea vieții agricole.

De aceia se pare nimerit a expune mai jos date asupra evoluării proprietăților și asupra modificărilor cari au avut loc atât în forma însăși a utilizării pământului cât și împărțirea acestuia în categorii și dimensiuni de proprietăți.

Aici, ca și în general, dacă dorești a pătrunde mai profund în istoricul agriculturii în Basarabia, se ivește un obstacol—lipsa de informațiuni statistice demne de încredere.

Cele mai vechi date asupra felului de proprietăți în Basarabia sunt de pe la sfârșitul decadei V a veacului trecut. Pe atunci totalul terenurilor, afară de al județelor Cahul și Ismail, se împărțeau în categorii de proprietăți astfel :

FELUL PROPRIETĂȚILOR	Suprafața în desetine	% către suprafața totală
Terenurile Statului	284.127	8,6
„ municipale	21.300	0,6
„ mănăstirilor	242.000	7,4
„ particulare	2.271.360	69,0
„ coloniștilor germani	130.612	4,0
„ „ bulgari	285.386	8,6
„ cazacilor din Rusia Nouă	56.085	1,8
Total	3.290.870	100

Raportul procentat pe județe a acestor proprietăți către suprafața totală era următorul:

JUDEȚELE	Terenurile Statului în utilizarea țăranilor	Terenuri municipale	Terenuri ale mănăstirilor	Terenuri ale coloniștilor germani	Terenuri ale coloniștilor bulgari	Terenuri ale cazacilor din Rusia-Nouă	Terenuri particulare	TOTALUL terenurilor
Hotin	2,7	0,7	4,4	—	—	—	92,2	345.122
Soroca	—	0,5	16,6	—	—	—	82,9	421.776
Bălți	—	0,3	12,2	—	—	—	87,5	484.955
Orhei	—	0,3	9,6	—	—	—	90,1	375.100
Chișinău . . .	—	0,9	13,1	—	—	—	86,0	316.839
Tighina	21,3	0,9	0,9	—	21,2	—	55,7	589.777
Cetatea-Albă	20,4	0,6	1,4	18	22	7,7	29,9	727.301
Total . .	—	—	—	—	—	—	—	3.290.870

Din cantitatea totală a terenurilor particulare arătate în tablou, cam 195.000 desetine, ceea ce face 5,95 % din terenul total, aparținea răzeșilor. Proprietățile răzeșilor se găseau în județele Chișinău, Orhei, Bălți și Soroca.

După cum se vede din tabloul de mai sus, cea mai mare parte a terenurilor aparține proprietarilor particulari și constituie latifundiile cari erau răspândite mai ales în partea de nord a Basarabiei, pe când în județele de sud predomină proprietatea mică.

Reforma agrară din 1861, a introdus schimbări radicale asupra modului împărțirii pământurilor. Potrivit dispozițiilor din legea agrară din 1861, despre împroprietărirea țăranilor, terenurile Statului și o parte considerabilă a terenurilor particulare a trecut în mâinile țăranilor, formând astfel o nouă categorie de proprietate—așa zisele „nadeluri“ (loturi).

În mediu, lotul în Basarabia era egal cu 6,4 desetine — aproape 7 hectare — pentru fiecare gospodar. Cu timpul, proprietățile mici țărănești au început să se mărească prin cumpărături de teren dela moșieri. În această privință a jucat un mare rol Banca țărănească fonciară, creată în scopul de a ajuta pe țărani în cumpărarea pământului. În total, până la 1905, țăranii au cumpărat dela moșieri aproape 300.000 desetine pământ.

După statistica din 1905, proprietățile în Basarabia se prezintă în modul următor :

JUDEȚELE	Terenuri particulare		Teren în loturi		Terenurile Statului, mănăstirilor, bisericilor și alte	TOTAL în desetine
	Desetine	Numărul proprietăților	Desetine	Numărul gospodăriilor	Cantitatea în desetine	
Hotin. . . .	162.240	753	160.313	47.369	13.559	336.112
Soroca . . .	217.621	1.737	142.619	36.168	44.031	404.271
Bălți . . .	250.774	326	194.859	35.483	42.195	487.828
Orhei	241.320	591	74.897	26.885	25.309	341.526
Chișinău . .	172.349	576	149.620	59.133	42.691	364.660
Tighina . . .	208.644	467	294.631	31.902	31.839	535.114
Ismail (Cahul)	244.161	2 2	317.482	30.388	79.778	641.421
Cet.-Albă . .	159.000	835	529.601	37.308	35.290	723.892
Total în Basarabia	1.656.109	5.507	1.864.023	284.636	314.692	3.834.824
% către suprafața totală .	43,2	—	48,6	—	8,2	100

Așa dar, după reforma agrară din 1861, loturile țărănești ocupau cel dintâi loc printre celelalte categorii de proprietăți.

În total, țăranilor împroprietăriți le aparțineau 48,60%, proprietarilor particulari 43,20%, iar Statului, mănăstirilor și celorlalte instituții 8,20% din suprafața întreagă a pământului din Basarabia. Pe județe, raportul în procente între două categorii de proprietăți — loturi și particulare — către suprafața întreagă era următoarea :

JUDEȚELE	Terenuri particulare; % către suprafața totală	Loturi; % către suprafața totală	JUDEȚELE	Terenuri particulare; % către suprafața totală	Loturi; % către suprafața totală
Hotin	48,3	47,7	Tighina . . .	39,0	55,1
Soroca	53,9	35,3	Cahul	38,1	49,5
Bălți	51,4	40,0	Ismail		
Orhei	70,7	22,0	Cetatea-Albă .	21,9	73,2
Chișinău	47,3	41,0			
In mediu . . .	54,3	37,2	În mediu . .	33,0	59,3

Un tablou mai detaliat de starea proprietății fonciare în Basarabia până la reforma agrară din 1918, e redat mai jos, unde, ca maximum mărimei proprietății mici e luată convențional suprafața în sute de desetine.

JUDEȚELE	Proprietate individuală		Proprietate partic. țărănească societăților și tovărășiilor	Terenurile Statului, mănăstirilor, bisericilor ș. a.	Proprietate partic. a societăților industriale comerciale	Loturi	Total
	Până la 100 desetine	Peste 100 desetine					
Hotin	10 217	139 035	5.714	13.559	7.274	160.313	336.112
Soroca	26.244	178.029	13.348	44.031	—	142.619	404.271
Bălți	2.816	238.019	9.939	42.195	—	194.859	487.823
Orhei	9.318	149.751	82.251	25.309	—	74.897	341.526
Chișinău	8.174	147 388	16.787	42.691	—	143.620	364.660
Tighina	1 565	181.454	25.625	31.839	—	294.631	535.114
Ismail și Cahul	1.752	214.487	27.922	79.778	—	317.482	641.421
Cetatea-Albă	15.730	93.191	41.736	35.290	2.340	529.602	723.892
Total în Basarabia	75.816	1.347.357	225.227	314 632	9.614	1.864.023	3.834.824

Prin urmare, proprietarilor mici le aparțineau 2.165.066 desetine sau 56,5%, iar celor mari 1.347.357 desetine sau 35,3 % din totalul terenurilor ; restul de 8,2 % alcătuiau terenurile Statului, mănăstirilor, bisericilor și celorlalte instituții și societăți.

Proprietățile țărănești propriu zise, fără deosebire de dimensiuni, ocupau suprafața de 2.182.023 desetine sau 2.384.953 hectare.

Proprietățile acestea, pe județe, sunt împărțite în modul următor :

JUDEȚELE	Proprietatea individuală țărănească	Proprietatea societăților și obștiilor țărănești	Loturi	TOTAL	Raportul % către suprafața totală
Hotin	5.999	5.714	160.313	172 026	51,2
Soroca	24.437	13.348	142 619	180.404	44,6
Bălți	9.639	9.939	194.859	214.437	44,0
Orhei	5.604	82.251	74 897	162.752	47,6
Chișinău	5.167	16.757	149.620	171.574	47,0
Tighina	9.187	25.625	294.631	329.443	61,5
Ismail și Cahul	—	27.922	317.482	345 404	53,8
Cetatea-Albă	34.645	41.736	529.602	605.983	83,7
Total în Bas.	94.678	225.227	1.864.023	2.182.023	56,9

Etapa ce urmează în evoluarea proprietății fonciare în Basarabia, constituie reforma agrară din 1918.

Odată cu înfăptuirea reformei agrare, proprietatea mare în Basarabia a încetat să mai existe și totalitatea terenurilor aparține proprietății mici și întrucât-va proprietății mijlocii, subînțelegând prin acest termen (propr. mij.) moșii cu suprafața peste 100 hectare teren arabil și alte terenuri ocupate de vii, grădini de pomi roditori etc. Reforma agrară încă nu s'a terminat și de aceea nu e posibil, până în prezent, să dăm tabloul complet al stării actuale de proprietate fonciară. După datele publicate de „Casa Noastră“, starea aceasta se prezintă în modul următor: În total, în Basarabia au fost expropriate 4.480 moșii cu o suprafață totală de 1.844.539 hectare, din care 1.491.920 hectare au trecut la dispoziția Statului pentru a forma fondul fonciar prevăzut de lege, iar restul de 352.620 hectare a fost lăsat proprietarilor.

Mai jos sunt expuse datele statistice, cari determină măsura participării diferitelor categorii de proprietăți la formarea fondului fonciar al Statului. Aceste date sunt din 1 Septembrie 1922 și cu toate că până în acest timp exproprierea pământului nu era terminată, totuș lucrările cari au urmat, n'au putut schimba esențial raportul între diferite categorii de proprietăți, cari au luat parte la constituirea fondului arătat mai sus.

JUDEȚELE	FELUL PROPRIETĂȚILOR					
	Particu- lare	Mănăstir. și bisericești	Alc Statului	Zemstva, orașe, comune, școli	Banca ță- rânească	Total
Hotin	125.560	12.024	1.044	7.299	2.295	148.222
Soroca	148.309	48.299	—	1.498	2.381	200.457
Bălți	214.828	41.293	6	5.303	2.309	263.739
Orhel	129.907	31.317	2.520	630	970	165.344
Chișinău	105.121	31.790	—	5.339	4.081	146.331
Tighina	129.563	18.478	218	—	8.931	157.240
Cahul	148.870	15.867	—	—	10.171	174.908
Ismail	34.407	3.315	43.003	4.692	66	85.483
Cetatea-Albă . .	56.924	9.871	1.011	50	—	67.855
In Basarabia .	1.093.489	212.254	47.802	24.811	31.254	1.409.610
% către supra- fața totală . .	77,6	15,0	3,4	1,8	2,2	100

După cum se vede din cifrele de mai sus, din suprafața totală a pământului expropriat, proprietățile particulare au dat 77,6%, terenurile mănăstirilor și bisericilor 15%, iar restul categoriilor împreună au dat 7,4%.

De aici rezultă că, în s'arșit, pentru formarea fondului de 1.491.920 hectare au fost expropriate 1.157.730 hectare pământuri particulare și 334.190 hectare din celelalte categorii de proprietăți.

Din punct de vedere al repartizării suprafeței expropriate, calificată pe categorii, avem :

JUDEȚELE	Suprafața pământului expropriat	ÎN A C E A S T A Z I N T R Â													
		Loc de case și cecare	Teren arabil	Vii, livezi și pepiniere	Grădini de zarzavat	Fâncoșe	Imaș	Băiți și stufări	Paduri	Iazuri	Cartiere	Embarcouri	Loc neproductiv și sub C. F. R.	Căminări	Diverse
Hotin . . .	153.921	170	98.522	234	—	1.680	2.940	1.267	40.739	494	881	616	6.146	232	—
Soroca . . .	200.495	56	168.343	69	143	583	7.688	—	16.977	1.647	675	799	3.515	—	—
Bălți . . .	258.585	—	222.489	—	—	—	—	2.701	20.687	—	—	—	12.708	—	—
Orhei . . .	162.976	—	92.926	163	—	—	26.447	2.010	37.343	—	131	3.153	751	12	—
Chișinău . .	164.983	—	105.497	—	—	—	—	535	49.835	68	321	7.824	903	—	—
Tighina . . .	161.268	29	95.065	82	—	10.880	19.266	2.697	17.851	1.085	128	9.303	1.333	97	3.442
Cahul . . .	190.123	—	135.868	208	—	4.010	29.008	7.485	10.172	225	—	2.067	966	114	—
Ismail . . .	103.000	246	81.896	—	—	—	—	—	—	—	—	8.999	299	16	11.544
Cetatea-Albă	96.569	—	89.580	32	7	—	—	877	4.791	17	17	76	938	40	224
Total . . .	1.491.920	501	1.090.186	788	150	17.153	85.349	17.572	198.405	3.536	2.153	32.837	27.599	481	15.210

Din suprafața totală a pământului expropriat s'a împărțit 1.098.045 hectare între 359.016 locuitori din 1.739 sate.

Datele statistice pe județe asupra exproprierii și împrumutării se prezintă în felul următor :

JUDEȚELE	Terenuri expropriate. Ha.	Din suprafața expropriată s'au repar- tizat	Numărul locuitorilor împrumutăriți	Loturi în mediu	Diferite rezerve și pământ neîmpărțit
Hotin	153.921	97.531	51.044	1,91	56.390
Soroca	200.495	165.042	51.230	3,22	35.453
Bălți	258.585	206.804	55.183	3,75	51.781
Orhei	162.976	107.863	41.968	2,57	55.113
Chișinău	164.983	97.266	52.956	1,84	67.717
Tighina	161.268	126.159	28.385	4,44	35.109
Cahul	190.123	139.818	26.910	5,20	50.305
Ismail	103.000	75.182	20.582	3,65	27.818
Cetatea-Albă	96.569	82.380	30.748	2,68	14.189
Total	1.491.920	1.098.045	359.016	3,5	393.875

Plecând de la datele statistice asupra proprietății fonciare din 1905 și introducând modificările cari s'au făcut în legătură cu înfăptuirea reformei agrare, starea actuală a proprietății fonciare în Basarabia se prezintă aproximativ după cum urmează :

JUDEȚELE	Proprietăți de 100 hectare și mai mult	Proprietăți mai mici ca 100 hectare	Diferite rezerve și restul pa- mântului neîm- părțit	Total în hectare
Hotin	34.006	276.806	56.390	367.202
Soroca	36.221	369.992	35.453	441.666
Bălți	29.345	451.826	51.781	532.952
Orhei	32.836	285.168	55.113	373.117
Chișinău	25.387	305.287	67.717	398.391
Tighina	24.610	524.893	35.109	584.612
Cahul	33.325	552.956	50.305	700.752
Ismail	66.348		27.818	
Cetatea-Albă	70.542	706.119	14.189	790.850
Total	352.620	3.443.047	393.875	4.189.542
% la suprafața totală	8,4	82,2	9,4	100

Astfel de pe la mijlocul veacului trecut și până în prezent înfățișarea proprietății fonciare în Basarabia s'a schimbat cu totul: proprietatea mare, care până la 1861 constituia o categorie predominantă, acum nu mai există, și Basarabia a devenit o provincie cu proprietate exclusiv mică.

Pentru reprezentarea mai intuitivă a evoluției proprietății fonciare în timpul descris, dăm mai jos date statistice despre raportul în procente între proprietatea mică și suprafața totală în perioadele arătate mai sus :

P E R I O A D E L E	Raportul % asupra suprafeței proprietăților mici la supraf. totală
Până la 1861	20,2
După 1861	56,5
După 1918	82,2

Prin urmare, în prezent Basarabia în privința proprietății fonciare este uniformă, și între județele și regiunile sale nu există nici o deosebire. În trecut însă, după cum s'a văzut din cifrele de mai sus, categoriile de proprietăți în diferitele părți ale Basarabiei se deosebeau distinct; în partea de nord predomină proprietatea mare, iar în cea de sud proprietatea mică.

Așa dar, atât în privința agriculturii, cât și în privința repartizării terenurilor pe categorii, teritoriul Basarabiei se diviză în două părți: de nord și de sud—și nu încapă îndoială, că deosebirea în organizarea agriculturii între ambele părți se datorește, pe lângă alți factori ai producției agricole, deosemena și condițiilor de împroprietărire, cu totul deosebite în fiecare regiune.

Regiunile agricole. Cu timpul, pe măsura evoluției agriculturii, avea loc din ce în ce o diferențiere între regiuni, cari se deosebeau prin trăsături speciale fiecareia.

Această distincție a regiunilor agricole se datorește condițiilor naturale locale și celor economice, cari determină împărțirea Basarabiei în următoarele regiuni: Nordul Basarabiei, adică județul Hotin și partea de nord a județelor Bălți și Soroca, acoperit de un complex de câteva feluri de sol.

Pe la marginea de sus a județului Hotin e situată regiunea solului argilo-nisipos cu podzol, presărat pe alocurea cu insule mici de *nisip-argilos* și cu o cantitate mică de pământ nisipo-argilos cu puțin podzol. Spre sud solul argilo-nisipos alternă cu cernoziom degradat și nedegradat. În partea păduroasă de nord-vest a acestei regiuni arăturile ocupă până la 50%, iar pe locurile cu pădurile mai întinse până la 30% din pământul cultivabil.

Către sud și est suprafața arăturilor se lărgeste și ajunge până la 85%.

Planta predominantă în regiunea de vest este porumbul, a doua grâul de toamnă. Mergând spre est, locul întâi e ocupat de grâul de toamnă, care în apropierea limitei de est cedează locul orzului. În măsură mare se cultivă aici

secara, care în colțul de nord-vest al acestei regiuni ocupă al doilea loc. Ultimele locuri aparțin ovăsului și grâului de primăvară. Fânețe și imașe sunt puține: cele dintâi ocupă dela 1% până la 5% din suprafața totală și cele de al doilea dela 5% la 15%.

Printre alte plante se cultivă sfecla de zahăr, apoi fasolea, floarea soarelui și cartoful, a cărui cultură se întinde din ce în ce mai mult.

Ca plantă de nutreț reușește foarte bine trifoiul.

Spre sud de această limită e situată regiunea cernoziomului, a stepei bălților, presărată cu pete dispărute de solul argilo-nisipos de pădure, iar pe panta și văile râurilor cu numeroase pete de sărături.

In vremea secerișului.

Regiunea aceasta este ocupată de județul Bălți, afară de sudul lui extrem, de județul Soroca, afară de partea de nord, și partea de nord-est a județului Orhei. Aici, cu direcția dela vest spre est, suprafața arăturilor se lărgeste din ce în ce și, începând dela 50—70% la limita vestică, ajunge până la 85% la cea de est.

Suprafața izlazurilor și fânețelor, din contra, mergând spre est se mișcorează: cele dintâi scad dela 25%—30% până la 5%, iar cele de al doilea dela 15% la 1% și chiar mai puțin.

Dintre cerealele cultivate aici locul întâi îl ocupă grâul de toamnă, afară de colțul nord-vest, unde predomină porumbul. Locul al doilea aparține porum-

bului și în unele locuri orzului; secara, ovăsul și grâul de primăvară ocupă ultimile locuri.

În partea de nord a regiunii se cultivă trifoiul și lucerna. Cultura floarei soarelui e răspândită considerabil mai ales în unele părți ale județelor Soroca și Bălți.

Cernoziomul stepei bălților e înlocuit către sud de solul nisipo-argilos cu podzol, care alternă cu solul argilo-nisipos de pădure și crâmpene mici de cernoziom al regiunii de stepă cu pădure. Acestei regiuni aparține sudul județului Bălți, sud-vestul județului Orhei, aproape întreg județul Chișinău, exceptând fâșia dealungul Prutului, și partea de nord a județului Tighina.

Aici, terenul arabil ocupă în mediu 70 - 80% din totalul pământului cultivabil. În partea centrală, cea mai păduroasă, acesta constituie numai 50% și câteodată numai 30%. Izlazul ocupă la vest până la 15%, în partea de est până la 5%, iar la sud până la 25%. Fânețele sunt mai mult în partea de nord — 8%, în sud până la 1% și chiar mai puțin.

La fântână.

Planta predominantă aici este porumbul; locul al doilea în partea de nord-vest îl ocupă orzul, în partea de sud-vest grâul de primăvară și în partea de mijloc și de est grâul de toamnă. Ultimele locuri aparțin secarei și ovăsului.

Ca plantă de nutreț e cultivat pârângul.

Mai departe, spre sud, pe toată întinderea județului Cahul, partea de sud a județului Tighina și partea de nord-vest a județului Cetatea-Albă, se întinde regiunea cernoziomului cu subsolul argilo-nisipos.

Arăturile ocupă în mediu până la 70% din pământul cultivabil — minimum 62%, maximum 75%. Suprafața arăturilor este în mediu 23% cu o oscilație între 12% până la 29% și fânețe între 1%—5%.

Pentru semănături locul întâi aparține în partea de vest porumbului, iar în unele locuri orzului; locul al doilea grâului de toamnă și în unele părți porumbului. În partea centrală locul întâi îl ocupă grâul de primăvară, iar al doilea porumbul. În partea de est predomină orzul, iar locul al doilea îl ocupă porumbul. Ultimul loc e ocupat de ovăs. De asemenea e dezvoltată cultura pârângului pentru fân. Dintre celelalte erburi reușește lucerna pe locuri joase, însă ea e cultivată în cantitate foarte mică. În sfârșit, în sudul Basarabiei, pe teritoriul județului Ismail și a părții de sud a județului Cetatea-Albă e situată zona cernoziomului-castaniu.

Arăturile în această regiune ocupă în mediu 70%. Suprafața imașelor variază de la 10% la 27%. Fânețele ocupă mai puțin ca 1%. Pe fâșia dealungul Prutului planta predominantă este porumbul, în unele locuri orzul; locul al doilea aparține grâului de toamnă și în unele locuri porumbului. În partea de mijloc locul întâi îl ocupă când grâul de primăvară, când cel de toamnă. Locul

al doilea îl ocupă aceleași plante în ordine inversă. În partea de est predomină orzul, locul al doilea îl ocupă grâul de toamnă, iar în unele locuri porumbul. Ultimele locuri le ocupă secara, apoi ovăsul. Dintre erburi de nutreț e cultivat parângul și în cantitate mică lucerna.

Caracterizarea scurtă de mai sus a regiunilor agricole se bazează pe date căpătate din cercetările făcute în timpuri diferite și județe în perioada dela 1901 până la 1909.

De fapt această cercetare a stabilit regiuni mai mărunte (câte câteva în fiecare județ) însă spațiul mărginit nu ne permite să ne optim la descrierea lor mai detaliată.

În afară de aceasta, e posibil că o astfel de împărțire să nu prea corespundă actualmente realității din cauza modificării condițiunilor economice în general, cari au avut loc după acest timp.

De aceea, în shema expusă de noi regiunile mărunte sunt contopite în cele mai mari, cari se deosebesc una de alta prin trăsături speciale fiecareia.

După cum se vede din descrierea regiunilor agricole, acestea se deosebesc mai ales prin felul de repartizare al culturilor principale, ceea ce stă în legătură cu condițiunile climaterice și de sol. Însă, în toate aceste regiuni sistemul culturii este acelaș—cerealist—și prin urmare producția de bază a agriculturii în Basarabia sunt grânele.

Agricultura propriu zisă. Trecem acum la analiza cifrelor asupra suprafeței semănăturilor și producției cerealelor în Basarabia. Totalul suprafeței semănăturilor pe fiecare an în parte dela 1900 până la 1924 se prezintă în felul următor :

A N I I	Suprafața in hectare	A N I I	Suprafața in hectare	A N I I	Suprafața in hectare
1900	2.130.529	1909	2.354.449	1918	2.248.535
1901	2.343.260	1910	2.385.048	1919	2.157.653
1902	2.257.236	1911	2.448.790	1920	2.342.117
1903	2.264.669	1912	2.544.632	1921	2.272.303
1904	2.248.151	1913	2.552.854	1922	2.560.840
1905	2.314.947	1914	2.617.591	1923	2.308.869
1906	2.184.026	1915	—	1924	2.917.236
1907	2.368.127	1916	2.474.081		
1908	2.353.931	1917	2.072.583		

Media pentru toți anii este 2.347.369 ha

Împărțind această perioadă în subperioade de câte 5 ani obținem mediile următoare :

Media pentru 1900—1904 — 2.171.766 ha. 2.248.769.

” ” 1905—1909 — 2.312.973 ” 2.315.096.

” ” 1910—1914 — 2.617.620 ” 2.509.783.

” ” 1916—1919 — 2.238.213 ” 2.238.213.

” ” 1920—1924 — 2.374.404 ” 2.480.273.

Din comparația mediilor de câte cinci ani rezultă că suprafața semănăturilor dela 1900 până la 1914 creștea încontinuu și s'a mărit în timpul acesta cu 18,6%. Pentru subperioada 1916—1919 care coincide cu războiul și turbură-

rile agrare, suprafața s'a micșorat în comparație cu subperioada precedentă cu 10,8%, iar în subperioada următoare 1920—1924 a crescut din nou, arătând o mărire de 9,7%, față de media din 1916—1919.

După fiecare fel de cultură în parte (cele mai importante) suprafața semănăturilor pentru aceiași ani, e repartizată în felul următor :

ANII	REPARTIZAREA SEMĂNĂTURILOR					
	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secara	Orzul	Ovăsul	Porumbul
1900	332.686	400.930	176.398	371.567	67.811	668.548
1901	420.320	430.976	233.469	398.242	69.152	668.103
1902	432.779	427.423	202.139	408.855	71.894	698.230
1903	430.625	412.203	212.160	443.324	78.841	670.477
1904	350.397	456.348	159.197	477.098	87.414	703.070
1905	456.672	367.506	218.124	476.942	73.182	700.152
1906	425.222	366.916	239.840	463.428	66.243	618.398
1907	431.313	331.270	223.279	568.461	74.602	721.330
1908	373.062	345.728	201.742	632.384	73.276	712.137
1909	384.675	306.030	201.168	622.403	64.366	761.075
1910	488.470	305.197	236.090	594.552	64.873	696.618
1911	464.995	380.060	217.264	641.024	69.772	768.796
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	574.395	201.657	196.404	773.994	75.736	736.054
1915	—	—	—	—	—	—
1916	522.577	71.376	169.480	771.049	116.931	698.496
1917	—	—	—	—	—	—
1918	246.245		177.316	603.271	108.996	600.452
1919	515.111		195.034	524.913	123.446	699.149
1920	362.639	184.854	111.227	743.546	113.554	511.684
1921	242.282	345.702	170.452	541.299	140.165	612.435
1922	306.784	301.921	90.691	681.963	312.677	652.833
1923	471.351	196.900	74.096	536.487	87.717	551.788
1924	547.189	333.396	111.286	764.498	225.428	688.424

După cum reiese din datele expuse mai sus, în evoluarea suprafeței semănate pentru fiecare fel de cultură până în anul 1914, adică până la război,

există o *regularitate* și o continuitate anumită, dacă nu considerăm oscilațiile din unii ani, cari sunt inevitabile condițiunilor climei basarabene. Această regularitate devine și mai vizibilă dacă repartizăm datele după ani în perioade, și deducem mediile lor după cum se prezintă în tabloul următor :

M E D I A	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secară	Orz	Ovăș	Porumb
Pentru 1900—1914	428.123	364 019	209.021	528.836	72.089	701.768
„ 1900—1904	393.358	425.576	196 673	419.819	75 022	681.686
„ 1905—1909	414.189	343.490	216.831	552.724	70.334	702.618
„ 1910—1914	509.287	295.638	216.586	669.857	70.127	733.823

Din comparația mediilor se vede, că dela 1900 până la 1914 suprafața semănată cu grâu de toamnă, orz și porumb creștea încontinuu ; suprafața grâului de primăvară din contra se micșoră, iar suprafața culturii de secară și ovăș rămâneă aproape staționară.

După 1914, în legătură cu evenimentele desfășurate, suprafața semănăturilor nu numai că s'a micșorat, ci s'a modificat și raportul stabilit înainte de război între culturile diferitelor categorii de cereale, după cum se vede în tabloul următor :

M E D I A :	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secară	Orz	Ovăș	Porumb
1916—1924	581.041		137.448	645.978	153 614	626.908
1916—1920	475.698		163.264	660.695	115.732	627.445
1921—1924	391.901	294.480	111.631	631.497	191.497	626.120

Mai jos se dă raportul în procente între suprafețele categoriilor de cereale către suprafața totală a semănăturilor.

M E D I A :	Grâu de toamnă și primăvară	Secară	Orz	Ovăș	Porumb
1910—1914	32,3 %	8,6 %	26,9 %	2,8 %	29,4 %
1916—1920	23,3 „	8,0 „	32 3 „	5,7 „	30,7 „
1921—1924	30,5 „	5,0 „	28,1 „	8,6 „	27,8 „

Așa dar reducerea suprafeței semănată în perioada 1916—1920 s'a făcut în special pe socoteala grâului de toamnă și de primăvară (suprafețele acestor două

feluri de cereale sunt contopite din cauza lipsei de cifre asupra fiecăreia în parte pentru 1918 și 1919).

După mediile obținute până la 1914, cel dintâi loc aparține grâului de toamnă și de primăvară împreună, locul al doilea porumbului, iar al treilea orzului. Această ordine în repartizarea culturilor după 1914 s'a schimbat și, după cum arată media pentru 1916—1920, locul întâi îl ocupă orzul, locul al doilea porumbul, iar al treilea grâul.

În subperioada următoare 1921—1924 media arată mărirea suprafeței semănată cu grâu, care iarăși ocupă locul predominant, și, după cât se pare, începe restabilirea treptată a raportului anterior între diferitele categorii de cereale.

Pentru a ilustra starea actuală a semănăturilor în Basarabia, sunt expuse mai jos cifrele pentru fiecare județ în parte asupra semănăturilor în anul 1924.

JUDEȚELE	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secară	Orz	Ovăș	Porumb
Hotin	63.492	15.162	24.827	52.585	15.550	74.523
Soroca	81.182	15.561	18.189	41.281	16.376	47.158
Bălți	144.278	18.099	14.995	64.073	31.511	53.591
Orhei	85.947	24.094	12.151	35.193	23.433	57.003
Chișinău	24.329	27.392	9.465	41.084	23.029	57.221
Tighina	85.371	52.197	17.713	114.830	19.500	112.588
Cahul	17.127	46.744	7.941	119.977	21.880	70.145
Cetatea-Albă	36.57	99.512	4.569	198.820	70.959	168.103
Ismail	8.886	34.635	1.436	96.655	3.190	48.089
In Basarabia	547.189	333.396	111.286	764.498	225.428	688.424
% la supraf. totală	20,5	12,5	4,2	28,6	8,4	25,8

Recolta totală a tuturor cerealelor pe fiecare an în parte, în perioada dela 1900—1924, se prezintă după cum urmează :

A N I I	Numărul vagoanelor	A N I I	Numărul vagoanelor	A N I I	Numărul vagoanelor
1900	111.608	1909	162.157	1918	41.465
1901	254.459	1910	263.703	1919	246.379
1902	199.007	1911	262.588	1920	281.265
1903	229.010	1912	222.480	1921	130.994
1904	96.356	1913	254.976	1922	290.255
1905	174.689	1914	236.003	1923	211.144
1906	260.188	1915	—	1924	209.502
1907	171.704	1916	250.615		
1908	154.188	1917	193.729		

Recolta medie pentru toți anii arătați se exprimă prin cifra 197.369 vagoane.

Recolta medie pentru fiecare subperioadă de 5 ani este :

Anii 1900—1904	198.088 vagoane
„ 1905—1909	184.585 „
„ 1910—1914	247.950 „
„ 1916—1919	183.047 „
„ 1920—1924	224.632 „

Pentru fiecare fel de cultură principală, în parte, recolta totală în vagoane e prezentată în tabloul ce urmează :

A N I I	Grâul de toamnă	Grâul de primăvară	Secară	Orz	Ovăș	Porumb
1901	47.221	32.548	27.172	33.177	7.481	104.678
1902	48.576	27.150	19.105	33.530	7.821	62.052
1903	50.013	38.530	22.159	47.359	9.777	60.005
1904	26.712	8.369	7.961	16.682	5.507	24.021
1905	47.274	23.218	20.845	41.254	7.930	33.633
1906	55.403	19.622	32.509	51.648	6.404	92.043
1907	21.864	14.924	9.694	47.313	8.463	68.416
1908	25.281	10.427	11.260	29.669	5.070	79.633
1909	26.358	17.298	12.473	51.496	6.870	46.986
1910	54.963	19.197	27.762	56.564	7.242	96.921
1911	39.339	19.151	18.859	66.966	8.616	108.259
1914	33.641	7.290	14.775	53.633	7.071	93.093
1918	7.216	1.034	2.321	6.141	897	15.873
1919	46.235		14.961	41.096	10.639	81.340
1920	34.766	13.719	9.596	57.661	10.124	53.977
1921	11.740	12.198	7.621	16.550	5.368	42.478
1922	33.430	30.157	9.551	79.978	36.765	57.581
1924	28.938	10.987	5.978	30.714	8.739	77.012
Media . . .	34.562	17.999	15.256	42.312	8.935	66.556
% la recolta totală . . .	18,8	9,7	8,2	22,7	4,8	35,8

Așa dar după cantitatea producției de grâne, locul întâi îl ocupă porumbul și apoi în ordine descrescândă merg : orzul, grâul de toamnă, grâul de primăvară, secara și ovăsul.

Din comparația mediilor asupra suprafeței semănăturilor cu datele asupra producției cerealelor se vede, că recolta variază foarte mult și deseori nu corespunde mărimii suprafeței semănată, ceea ce se explică prin schimbarea condițiilor meteorologice, după cum reiese din mediile înșirate mai jos asupra recoltei în chilograme de pe un hectar pe un șir de ani.

ANII	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secara	Orz	Ovăș	Porumb
1901	1.108	751	1.167	826	1.170	1.560
1902	1.112	630	946	811	1.081	885
1903	1.155	930	1.035	1.065	1.231	886
1904	752	181	483	346	618	332
1905	1 023	1.098	946	857	1.082	468
1906	1.292	571	1.365	1.110	961	1.488
1907	497	450	422	826	1.126	945
1908	675	300	541	405	690	992
1909	677	557	615	813	1.051	615
1910	1.113	618	1.170	945	1.110	1.411
1911	930	543	857	825	1.007	932
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	585	360	738	692	930	1.260
1915	—	—	—	—	—	—
1916	856	615	857	840	1.080	1.110
1917	784		912	878	1.082	958
1918	157		131	102	82	264
1919	896		767	782	861	1.163
1920	851		863	776	892	1.055
1921	485	353	447	306	383	634
1922	1.090	999	1.053	1.173	1.208	882
1923	958	768	824	746	706	978

Recolta medie de pe un hectar pentru perioada 1901—1923 este:

Pentru grâul de toamnă	849 kgr.
„ „ „ primăvară	608 „
„ secară	807 „
„ orz	759 „
„ ovăș	917 „
„ porumb	941 „

Din cifrele acestea rezultă, că după cantitatea recoltei de pe hectar locul întâi îl ocupă porumbul, apoi ovăsul, grâul de toamnă, secara, orzul și în fine grâul de primăvară.

Pentru fiecare deceniu în parte recolta medie se exprimă în cifrele următoare:

A N I I	Grâu de toamnă	Grâu de primăvară	Secară	Orz	Ovăs	Porumb
1901—1910	940	603	869	806	1012	958
1911—1923	817	606	745	712	823	925

După cum se vede din tablou, capacitatea de producție a cerealelor pentru a doua jumătate a perioadei s'a micșorat, lucru care se explică atât prin recolta slabă din ultimii ani, cât și întrucâtva prin distrugerea gospodăriilor mari cu cultură mai bună, unde recolta era totdeauna mai superioară decât în cele țărănești, ceea ce se confirmă prin următoarele date:

Recolta medie pe hectar pentru 1902—1911.

DENUMIREA CEREALELOR	La țărani	La moșieri
Grâu de toamnă	751	1074
„ „ primăvară	498	613
Secară	769	949
Orz	690	1080
Ovăs	811	1095
Porumb	827	1093

Viticultura. Paralel cu cultura cerealelor se dezvoltau în Basarabia și alte ramuri agricole, printre cari după importanța economică cultura viței de vie ocupă primul loc.

E greu să precizăm timpul originii viticulturii în Basarabia — aceasta se pierde în trecutul cel mai îndepărtat. Este o ipoteză, că vița de vie a fost adusă aici pentru prima oară de Greci; în orice caz se știe că în timpurile Sciților aici se cultivă vița de vie și se producea vinul. Inșă importanța serioasă în viața economică locală a viticulturii a început de prin secolul XIV, mulțumită încurajării din partea domnilor Moldovei, cari contribuiau într'o largă măsură la dezvoltarea viticulturii în țară prin stabilirea raporturilor juridice precise între cultivatori și proprietarii pământurilor și prin luarea de măsuri spre îmbunătățirea varietăților de viță și spre perfecționarea tehnicului viticulturii.

Pe la jumătatea veacului XVIII, în Basarabia de mijloc și de sud cultura viței de vie ocupă suprafețe de teren considerabile. Viticultura se dezvoltă mai cu succes în Bugeac, și în această epocă împrejurimile orașelor Tighina, Ceta-tea-Albă și Ismail erau renumite prin viile lor.

Odată cu începutul veacului XIX, viticultura a primit o lovitură puternică prin invazia armatelor, expulzarea Tătarilor din Bugeac și în sfârșit epidemia de ciumă, când Bugeacul a fost depopulat și viile au fost părăsite.

Cu repopularea țării, viticultura a început din nou să se dezvolte prin plantarea intensivă a viilor noi și astfel acest gen de ocupație devine încetul cu încetul una din cele mai importante ramuri de economie în Basarabia.

Evoluarea viticulturii în Basarabia se poate vedea din următoarele cifre:

A N I I	Numărul viilor	Suprafața totală	Cantitatea vinu- lui produs
1819	1997	—	60.000
1850	29.787	18.644	3.000.000
1870	—	28 230	5.000.000
1883	—	55.091	—
1891	—	106.953	—

Dezvoltarea mai departe a viticulturii a fost oprită prin apariția filoxerei, care a fost descoperită pentru prima oară în Basarabia la 1886.

Culesul viei.

Dela această dată începe pentru viticultură în Basarabia o epocă nouă. Toate măsurile de luptă luate contra filoxerei prin distrugerea focarelor ei și tratamentul tufelor bolnave, au rămas zădarnice.

Molima se răspândește din ce în ce mai mult, nimicind suprafețe imense cu plantații de viță de vie, amenințând cu distrugerea completă a viticulturii.

După ce au fost epuizate toate mijloacele de combatere directă contra in-

sectei vătămătoare, singurul mijloc recunoscut pentru a restabili viticultura a fost trecerea la altoire, care constă din altoirea viței europene pe port-altoi american, care rezistă filoxerei.

Așa dar apariția filoxerei a dat naștere unei viticulturi noi.

Datorită măsurilor luate pentru răspândirea viței altoite aduse din Franța sau produse pe loc, viticultura a început să se înviorze.

Astfel podgoriile vechi distruse au început să fie înlocuite prin cele cari sunt rezistente contra filoxerei :

Evoluarea viticulturii după apariția filoxerei o putem ilustra prin următoarele cifre :

JUDEȚELE	NUMĂRUL DESETINELOR	
	A N I I	
	1897	1908
Hotin	159	152
Soroca	834	1.924
Bălți	2.045	5.919
Orhei	11 826	13.660
Chișinău	14.683	16.795
Tighina	8.392	15.077
Cahul	11.302	15.002
Ismail		
Cetatea-Albă	18.684	26.365
Total in Basarabia .	67.925	94 894

Comparând aceste cifre cu cele de mai sus rezultă, că dela 1891 până la 1897 suprafața viilor, din cauza filoxerei, s'a micșorat cu 36,5%. Apoi prin introducerea culturii altoilor suprafața se mărește iarăși și către 1909 crește cu 39,7% în comparație cu 1897.

După datele din 1924 suprafața viilor în Basarabia este de 104.462 hectare și este repartizată pe județe astfel :

JUDEȚELE	Suprafața sădită cu vii pe rod	Suprafața cu vii cari nu sunt pe rod	Suprafața totală plantată cu vii
Hotin	22	—	22
Soroca	620	378	998
Bălți	1.559	560	2.119
Orhei	7.593	1.556	9.149
Chișinău	21 200	2.972	24.172
Tighina	17.846	4.356	22.202
Cahul	8.355	1.128	9.483
Cetatea-Albă	24 093	4.340	28 433
Ismail	6.648	1.236	7.884
Total	87.936	16 526	104.462

După datele statistice de cari dispunem, necomplete însă, pentru timpul din urmă, recolta totală a strugurilor și producția vinului în Basarabia se exprimă prin următoarele cifre :

A N I I	Recolta strugurilor în puduri	Producția vinului în vedre
1910	11.165.000	7.419.946
1911	19.951.070	15.597.395
1912	4.299.397	3.392.429
1913	5.576.280	4.121.323

După datele pentru 1924 recolta totală a strugurilor pe județe a fost următoare :

J U D E Ţ E L E	P R O D U C Ţ I A	
	Media la ha.	T o t a l a
	H E C T O L I T R I	
Hotin	23,3	513
Soroca	25,1	15.568
Bălți	29,6	46.213
Orhei	26,0	197.612
Chişinău	27,9	591.895
Tighina	13,6	242.578
Cahul	4,1	34.413
Cetatea-Albă	25,6	617.131
Ismail	44,6	296.347
Total . . .	24,4	2.042.269

Horticultura. Horticultura există în Basarabia din vechime. Se ştie că încă din timpul stăpânirii turceşti unele regiuni ale Basarabiei, spre exemplu jud. Hotin, codrii, regiunea Nistrului, erau renumite prin grădinile cu fructe. Horticultura însă a căpătat un caracter industrial numai din a două jumătate a veacului trecut în legătură cu ivirea cererei pentru fructe de export, mai ales pentru cele uscate.

În prezent, horticultura în Basarabia are o mare importanță în viața economică, prezentând în locurile dezvoltării maxime un factor economic serios.

După datele cercetării detaliate din 1909 suprafața întreagă a grădinilor

de pomi fructiferi ocupă aproximativ 21.221 desetine sau 23.184 ha. și eră repartizată pe județe în felul următor :

J U D E Ţ E L E	Suprafața grădini- lor de pomi fruc- tiferi
Hotin	1.674
Soroca	1.137
Bălți	2.163
Orhei	4.237
Chișinău	6.611
Tighina	1.562
Cetatea-Albă	419
Ismail	3.418
Cahul	

Cifrele de mai sus sunt inferioare celor reale căci la cercetări n'au intrat în socoteală pometele de lângă case cu suprafață mai mică decât $\frac{1}{2}$ desetină, cari în total ocupă o suprafață considerabilă. Din cauza lipsei de date asupra suprafeței de pomi fructiferi în trecut, se poate judecă după evaluarea horticul-turei pe baza datelor despre prepararea fructelor uscate în un șir de ani.

A N I I	Fructe uscate în puduri	Numărul vagoanelor
In mediu pentru 1875—1879	97.600	163
" " " 1880—1885	171.2 0	285
" " " 1886—1889	254.800	425
" " " 1890—1894	335.500	559
" " " 1895—1899	444.600	741
" " " 1900—1904	480.800	801
" " " 1905—1909	849.100	1.415

Regiunea celei mai mari răspândiri a horticul-turii sunt „Codrii“, în cari intră părți din județele Chișinău, Orhei și Bălți, apoi așa zisa Bucovina Hoti-neană, situată în partea nord-vest a jud. Hotin; stufulăria nistriană a jud. Ti-ghina și Cetatea-Albă și cea dunăreană a jud. Ismail.

În regiunea codrilor și a Bucovinei Hotinene prunele constituiesc baza hor-ticul-turii, care se exportă de aici în cantități mari în stare uscată. Aici grădi-nile de prune prezintă în multe locuri plantații continue și sunt unul din prin-

cipalele izvoare de venituri ale agriculturii locale. Afară de prune mai sunt cultivate aici pe o scară întinsă merele și nucile, mai puțin răspândite sunt perele, vișinele și cireșele.

În regiunea nistriană, care ocupă o fâșie îngustă pe malul Nistrului pe întinderea jud. Tighina și Cetatea-Albă, precum și stufăria Dunăreană, sunt cultivate mai cu seamă mere și pere, iar pe locuri înalte caise.

E demn de observat de asemenea bogăția plantațiilor fructifere din jurul orașului Chișinău, unde horticultura nu rareori este făcută sub forma copacilor pitici. După valoarea speciilor și bogăția în varietăți (sortiment) această regiune ocupă primul loc în Basarabia. Aici se cultivă mai cu seamă pere, mere și prune.

Zootehnia. Sub influența dezvoltării agriculturii și a schimbării raportului între cele două elemente agricole — arătură și pășune — a suferit modificări și creșterea vitelor, atât în sensul organizării ei, cât și în privința numărului animalelor.

Din ocupație independentă, și chiar principală în sudul Basarabiei, creșterea vitelor a devenit o ramură subordonată agriculturii a căreia scop este în primul rând a furniza forța tractoare pentru agricultură și în al doilea rând producerea carnei și celorlalte produse animalice.

Cele dintâi date statistice asupra numărului de animale în Basarabia — mai mult sau mai puțin demne de încredere — datează dela decada VIII a secolului trecut.

De aceia, asupra stărei creșterii vitelor până atunci s'ar putea vorbi numai în baza indicațiunilor cu caracter general disponibile, cari nu sunt confirmate de cifre.

Conchizând după diferitele izvoare istorice, la sfârșitul veacului al XVIII, creșterea vitelor constătuia bogăția de bază a Basarabiei, a cărei produse formau obiectul principal pentru export. Dela începutul veacului trecut, în legătură cu creșterea populației și întinderea suprafeței semănăturilor, numărul animalelor a început să se reducă.

Trebue totuși să relevăm că în întâia jumătate a veacului al XIX-lea afară de cauzele arătate mai sus, reducerea numărului animalelor se datorește în mare parte influenței boalelor epizootice molipsitoare, de cari, după unii autori, au pierit până la 50% din numărul animalelor.

Evoluarea creșterii vitelor în ultimele decenii se poate vedea din datele statistice de mai jos. Cifrele aceste privesc numai caii, vitele cornute mari și oile; în ce privește porcii — dispunem de informațiuni numai dela anul 1900 încoace.

A N I I	Numărul animalelor	A N I I	Numărul animalelor
1885	3.142.587	1909	2.316.176
1885	2.444.522	1916	3.443.139
1890	2.806.230	1919	2.681.184
1900	2.697.199	1922	3.502.912
1905	2.463.931	1923	3.758.881

Dela anul 1900 socotind și porcii, obținem următoarele cifre :

A N I I	Numărul animalelor	A N I I	Numărul animalelor
1900	3.006.572	1919	2.996.962
1905	2.767.261	1922	3.972.850
1909	2.719.374	1923	4.014.839
1916	3.950.836		

După cum se vede din tablourile de mai sus, numărul animalelor dela 1880 până la 1909 s'a micșorat cu 26,2% ; iar după tabloul al II-lea, dela 1900 — 1909 — cu 9,5%. In 1916 creșterea vitelor face un salt brusc, mărindu-se cu 43,3%, iar în 1919 scade din nou cu o pierdere de 24,1% comparativ cu anul 1916. In anii următori numărul animalelor se mărește până la 1922 inclusiv.

Ca adaos la cifrele asupra numărului total de vite sunt date mai jos informațiuni asupra evoluării zootehniei pe categorii de animale :

A N I I	Cai	Vite cornute mari	O i	Porci	Total
1880	250.436	521.754	2.244.330	—	—
1885	296.583	580.387	1.553.386	—	—
1890	294.392	775.337	1.705.934	—	—
1895	—	513.647	—	—	—
1900	365.871	662.048	1.642.859	309.373	3.006.572
1905	377.441	583.088	1.471.591	303.330	2.767.261
1909	415.357	537.533	1.334.671	403.193	2.719.374
1916	503.741	725.467	2.213.931	507.697	3.950.836
1919	402.679	654.881	1.593.621	345.778	2.996.962
1922	428.769	752.994	2.321.149	469.938	3.972.850
1923	353.682	798.156	2.591.553	271.448	4.014.839

Cercetând datele de mai sus, atenția ne este atrasă mai întâi de o oarecare consecvență în modificarea numărului de animale în perioada dela 1880 până la 1909 : numărul cailor crește mereu, iar numărul oilor din contra scade încet încet ; numărul vitelor cornute mari, oscilând în o parte sau alta, către 1909 se mărește ceva ; în sfârșit, numărul porcilor în decursul celor nouă ani crește considerabil.

În general, în timpul de 30 de ani, trei ramuri principale a zootehniei

au evoluat în modul următor : numărul cailor s'a mărit cu 39,7%, numărul oilor a scăzut cu 40,5%, iar numărul vitelor cornute mari s'a mărit cu 2,9%.

Cu alte cuvinte, creșterea vitelor productive în formă pură, spre exemplu, creșterea oilor, s'a micșorat foarte mult ; creșterea cailor, cari reprezintă o ramură de muncă a zootehniei s'a mărit într'o proporție nu mai puțin considerabilă ; a celor cornute, cari servesc totodată și ca muncitoare și ca productive, a rămas aproape staționară.

Astfel de modificări în complexul creșterii vitelor sunt foarte caracteristice pentru perioadele de tranziție, când cultura primitivă de pășune și pârlouage, schimbându-și forma, trece în faza următoare a dezvoltării sale și devine cerealistă. Trecerea dela cultura pastorală la cea cerealistă și, prin urmare, înlocuirea oaiei ca animal productiv prin bou și cal, ca forță tractoare, a început de sigur mult mai înainte, și perioada pe care o descriem este numai continuarea acestui proces.

Intorcându-ne iarăși la cifre, trebuie să relevăm creșterea excesivă a numărului vitelor cornute către anul 1916. Această nu poate fi explicată numai prin creștere naturală, ci trebuie să fie atribuită în mare parte vitelor aduse în timpul acesta din guberniile Rusiei centrale pentru expedierea lor pe frontul român, iar pe de altă parte și vitelor cari au fost evacuate în 1915 din Galiția, când o parte din ele au rămas în Basarabia. În sfârșit, de notat, că și creșterea naturală pe atunci trebuia să progreseze mai mult decât de obicei, de oarece tăierea vitelor tinere în timpul războiului era interzisă ; iar în cumpărături și rechiziții pentru armată vitele femei erau menajate în măsura posibilității.

După 1916, având în vedere rechizițiile ce se făceau pe o scară întinsă din cauza deschiderii frontului român, pentru care Basarabia furniza o parte însemnată de subsistențe, numărul tuturor speciilor de animale s'a redus simțitor, iar apoi în anii din urmă a început iarăși să crească, și anul 1923 chiar întrece cu ceva nivelul din anul 1916. Mărirea numărului de vite în timpul anilor din urmă stă, după cât se pare, în legătură cu modificarea condițiunilor economice ca rezultat al distrugerii proprietății fonciare mari.

Se știe că în gospodăriile mici la unitatea de suprafață cultivată se cere un mai mare număr de animale de muncă, decât în cele mari. De aceea e lucru natural, că odată cu parcelarea terenurilor s'a cerut și o mai mare cantitate a animalelor de muncă.

Intr'adevăr, după cum reiese din datele de mai jos, numărul vitelor cornute mari, cari sunt specia principală a forței tractoare în cea mai mare parte a Basarabiei, cu excepția județelor Cetatea-Albă și Ismail și întrucâtva Hotin, crește încontinuu :

In anul 1918 vite cornute mari erau	. .	483.255
" " 1919 " " " "	.	654.881
" " 1920 " " " "	. . .	791.082
" " 1921 " " " "	.	780.295
" " 1922 " " " "	. . .	752.994
" " 1923 " " " "	. . .	798.156

Teza aceasta va fi și mai lămurită, dacă luăm în considerație nu numai numărul vitelor în general, ci și raportul în procente între categoriile de vârstă. Astfel în 1923 numărul vitelor cornute mari era cu 10% mai mare decât în 1916, iar al boilor buni de muncă a devenit cu 97,4% mai mult, adică aproape îndoit și de notat, că după statistica din 1913, juncanii dela 2-2½ ani sunt trecuți în aceeaș rubrică cu cei de un an și cari deci n'ar fi intrat în numărul boilor, pe când de fapt în Basarabia boii în vârstă de 2½ ani sunt deja puși la jug; după statistica din 1916 această vârstă e trecută în rubrica boilor de muncă. Prin urmare, procentul creșterii vitelor de muncă majore în realitate este mai mare decât cel dedus mai sus. Așa că mărirea numărului de vite cornute mari este provocată de mărirea necesității de forță tractoare.

Pentru iernatul vitelor.

Printre alte specii a animalelor agricole creșterea cailor dela 1919 nu a suferit nici o schimbare însemnată afară de ultimul an, care a arătat o reducere perceptibilă a numărului de cai, ceea ce poate fi explicat prin recolta insuficientă, care a lovit unele regiuni ale Basarabiei de sud, cele mai bogate în cai.

În anii din urmă numărul oilor a crescut considerabil; cu începere dela 1919 se mărește din an în an. Aici se observă un fenomen invers celui care a fost constatat în perioada până la 1909.

Cauza dezvoltării creșterii oilor trebuie căutată, după cât se pare, în acele condițiuni favorabile create după război, și anume în urcarea vertiginoasă a prețurilor la produsele industriei creșterii oilor, mai ales pentru lână, din care cauză cultura aceasta a devenit o ocupație mai lucrativă decât cultura cerealelor — în spe-

cial în locurile unde s'au mai păstrat imase. Sub influența acestui fenomen, mulți din foștii mari proprietari au început să se ocupe cu creșterea oilor. Pe de altă parte țărănimea locală, totdeauna cu înclinație pentru creșterea oilor, văzând în aceasta un mijloc de a-și păstra economiile, prin obținerea de pământ, a căpătat posibilitatea de a-și mări turmele.

Cât despre creșterea porcilor în anii din urmă se observă aici mari oscilații, cari se explică prin schimbarea prețurilor pentru articolele de nutreț: cu cât prețurile porumbului și orzului sunt mai urcate cu atât mai scump costă îngrijirea și mai puțin avantajoasă devine creșterea porcilor, de aceea aceasta se micșorează, și invers. Luând în considerație prolificarea repede a porcilor, se înțeleg schimbările dese a cantității lor. După datele din 1923, repartizarea animalelor pe județe se prezintă în felul următor:

JUDEȚELE	Cai	Vite cornute mari	Oi	Porci	TOTAL
Hotin	40.374	77.113	192.761	20.441	330.694
Soroca	46.038	88.398	239.645	23.915	398.026
Bălți	31.644	89.474	295.961	36.558	457.637
Orhei	18.212	66.665	121.696	23.017	232.590
Chișinău	21.705	81.247	178.898	38.067	319.917
Tighina	43.637	171.386	771.242	39.106	1.025.371
Cahul	26.500	48.863	183.224	22.215	208.802
Cetatea-Albă	81.911	123.208	409.125	48.552	662.796
Ismail	40.661	51.797	195.001	19.547	307.006
Basarabia	353.682	798.156	2.591.553	271.448	4.014.839
La 100 ha.	8,6	19,5	63,4	6,8	98,9
La 100 locuitori	13,4	30,2	97,5	10,3	153,0

Cu toată dezvoltarea relativă a zootehnicii în anii din urmă, trebuie să recunoaștem, totuși, că Basarabia e săracă în animale pentru agricultură și mai ales în vite de tracțiune.

E regretabil, că nu dispunem de datele necesare pentru a vedea cu cât a crescut nevoia de forță tractoare în legătură cu reforma agrară, însă fără îndoială că odată cu fărâmițarea a 1.098.045 ha. de proprietate mare în parcele mici și, în particular, odată cu formarea a peste 120.000 gospodării noi, neînregistrate de loc, necesitatea de inventar suplimentar viu întrece cu mult cea creștere a numărului de vite de muncă, despre care vorbesc datele statistice.

Trecem acum la starea de calificare a zootehnicii în Basarabia.

Vorbind despre caii întrebuințați în Basarabia, se deosebesc trei specii principale: calul țărănesc local, calul german și calul bulgar.

Cel mai răspândit e cel dintâi, în special printre populația moldovenească. Calitățile lui pozitive sunt: constituție uscățivă, rezistență la muncă, caracterul blând, fără pretenție la nutreț și adaptabil condițiunilor climaterice locale. Defectele lui sunt: statură mică și constituție slabă cu semne evidente a degenerării, ceea ce provine din îngrijire proastă, lipsa de selecțiune și, în general, neglijarea celor mai elementare reguli a creșterii lui. Experiența trecutului a dovedit, că calul local servește ca bun material pentru metisaj, dând prin încrucișarea cu câteva rase, precum cea engleză, rasa de munte, ardenez, calul rusesc de trap etc., un cal bun pentru agricultură.

Calul așa zis colonist german e răspândit în sudul Basarabiei printre coloniștii germani de unde își trage numele. Origina lui e greu de stabilit, însă, judecând după exterior, are mult din sângele cailor din Europa occidentală. Calul german e caracterizat prin statură bună, corp masiv și temperament flegmatic. Defectul lui este o constituție molatecă. În general, acesta este un cal bun pentru întrebuințat în agricultură, căci Germanii îi conservă calitățile bune prin selecțiunea bunilor armasari comuni.

În sfârșit, printre populația bulgară e răspândit un cal mijlociu, însă de o constituție bună, solidă și uscățivă cu un temperament iute, cunoscut sub numele de cal local bulgăresc. Exemplarele de statură mai mare prezintă un tip de cal foarte bun pentru agricultură.

Vitele cornute mari în Basarabia aparțin, în general, rasei cenușii de stepă, constituind una din numeroasele ramificații ale ei. După exterior acestea prezintă un tip minunat pentru muncă cu o aptitudine relativ suficientă pentru îngrășare. Fiind nepretențioasă la hrană și adaptată condițiunilor locale, aceasta e cea mai bună vită de muncă din Basarabia. Defectul ei este maturitatea întârziată, caracteristica tuturor raselor inferioare.

Sub forma pură vitele cenușii se întâlnesc rar în Basarabia din cauza metisajului ce a suferit în trecut cu scopul intensificării producției de lapte și carne. Din cauza îngrijirii proaste și creșterii fără sistem, această rasă cenușie de vite, ca și calul basarabean, degenerază.

La coloniștii germani, ca și în apropierea centrelor mari, e răspândit așa zisul tip roș german. Aceasta e rasă bună pentru lapte cu trăsături lăptoase bine pronunțate. Judecând după exemplare dispartate, vita roșie germană e capabilă de o producție mare de lapte, și din acest punct de vedere ea prezintă mare interes pentru Basarabia, ca singura rasă bună pentru lapte, deși nu de origină locală, dar în total aclimatizată.

Dintre oi, cele mai răspândite în Basarabia sunt tipurile „Țigae“ și „Țușcă“ (Țurcană). Creșterea „merinoselor“, care a luat mare avânt în secolul trecut, acum e în decădere și numărul lor se reduce din ce în ce mai mult.

Tipul „Țigae“ e crescut mai ales pentru lână a cărei calitate superioare sunt recunoscute pretutindeni. În afară de aceasta, posedă o capacitate relativ bună pentru îngrășare, când o carne drăstul de bună.

„Țușcă“ (Țurcana) servește scopului de a procura mai ales piețele. Rasa aceasta și, în special, exemplarele negre, deasemenea e bună producătoare de lapte.

Trebuie să menționăm și rasa „Karakul“, a cărei origină este recentă în Basarabia, cu scopul de a procura blana cu acest nume. Acclimatizarea rasei „Karakul“ în Basarabia, pe cât se pare, e posibilă - și de aceea, având în vedere, că amestecarea sângelui acesteia cu cel de „Țușcă“ dă rezultate bune, îmbunătățind calitatea blănei, se poate deduce, că dezvoltarea creșterii acestei rase în Basarabia va juca un mare rol.

Rămâne să mai spunem câteva cuvinte despre creșterea porcilor.

Cea mai răspândită rasă este tipul simplu basarabean. Caracterele lui sunt: capul lung, corpul lung și lățit, picioarele înalte și groase, construcție grosolană, maturitate târzie și mică aptitudine pentru îngrășare. Calitățile lui bune sunt: nepretențios la îngrijire și rezistent în contra boalelor contagioase. Metișajul porcului local cu rasele superioare, mai ales cu cele englezești, dă rezultate bune. *Metise* dela scroafe locale și producători „Berkshire“ și „Lorkshire“ se îngrășă repede și bine, producând o carne bună și slănină de o consistență tare. Deasemenea, greutatea lor este relativ mare.

Afară de porcul local, în Basarabia sunt răspândite deasemenea și câteva rase superioare curate, ca de exemplu, tipurile englezești de mai sus; tipul unguresc creț „mangalița“ ș. a. Până la exproprierea pământului multe gospodării mari creșteau pe o scară întinsă porci pur sânge pentru îngrășat ¹⁾).

¹⁾ Literatură de care s'a folosit autorul acestui articol.

- A. Zașciuc. Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. Regiunea Basarabeană. 1862.
 A. N. Egunov. Analele comitetului statistic al Basarabiei. 1868.
 Repartizarea județelor în regiuni uniforme din punct de vedere economic. Ediția secțiunii statistico-valorificative a Zemstvelor din Basarabia.
 N. K. Mohileanschi. Materiale pentru geografia și statistica Basarabiei. 1913.
 N. K. Mohileanschi. Producerea cerealelor în Basarabia. 1916.
 Din rezultatele recensământului agricol din 1916. Ediția secțiunii statistice a Zemstvelor din Basarabia.
 Prof. univ. V. V. Docuceaev. Stepele noastre înainte și acum.
 Dr. Agr. col. Cardaș. Aspecte din reforma agrară basarabeană. 1924.
 Date statistice din 1918—1924 a secțiunii statistice centrale din Basarabia.
 Viticultura în jud. Tighina. Ediția Comitetului viticulturii și vinificării al jud. Tighina. 1915.
 Descrierea Moldoviei. Operele Principelui Dimitrie Cantemir 1716.
 Iosif Bahtalovschi și Dr. V. Evstifeev. Viticultura în Basarabia. 1921.
 Horticultura în Basarabia. Ediția secțiunii Societății imperiale ruse de horticultură din Chișinău. 1913.

COOPERAȚIA ÎN BASARABIA

DE VASILE GHENZUL.

Rezervându-mi-se un spațiu limitat pentru mișcarea cooperatistă basarabeană, am căutat a trata în mod succint cele ce urmează.

Întreaga problemă a cooperăției s'a împărțit în două perioade distincte: prima perioadă cuprinzând activitatea cooperăției basarabene până la unirea politică din 1918 și a doua perioadă activitatea ei dela unire încoace.

Deoarece ordinea cronologică aci nu se potrivește cu starea de fapt (pe când unirea politică s'a făcut în 1918, cea cooperativă a început a se efectua abia în 1922 — 1923), pentru justificarea cercetărilor noastre ne vom folosi la prima perioadă de datele statistice ale cooperăției basarabene independente dela 1 Ianuarie 1920, iar în ce privește perioada a doua, vom utiliza datele oficiale furnizate de către Direcțiunea Regională a Centralii Băncilor Populare și a Cooperativelor de Producție și Consum din Basarabia.

Istoricul Cooperăției. Cooperăția propriu zisă datează în Basarabia dela 1874, când s'a înființat prima tovărășie de credit și păstrare în comuna Mășcăuți din județul Orhei. Încercările însă de a organiza creditul popular încep încă la 1803, când se elaborează legea „Băncilor pentru coloniști”.

Odată cu introducerea colonizărilor în Basarabia au început a se înființa și aceste tipuri de bănci. O asemenea bancă, transformată mai târziu în „Tovărășie”, viețuește și astăzi în orașul Bolgrad din județul Ismail.

La 7 Martie 1840 apare „Regulamentul Caselor de Ajutor și de Economie a Țăranilor”, pe baza căruia s'au înființat câte-va instituțiuni de credit și ajutorare, cum este cea din comuna Divizia, județul Cetatea-Albă, înființată în anul 1841 și cea din Căușani, județul Tighina, înființată în anul 1845.

Nici ca număr, nici ca operațiuni aceste instituțiuni n'au jucat un rol însemnat în dezvoltarea economiei rurale. Deși ca structură ele nu pot fi considerate ca instituțiuni cooperatiste în înțelesul cuvântului de astăzi, totuși au fost niște organizațiuni premergătoare a cooperativelor de mai târziu.

Ideia cooperăției a venit în Rusia de sus.

Marele reforme sociale din anii 1860 — 1865, atrăgând în viața obștească un mare număr de intelectuali ruși, cari puneau interesul general mai presus decât cel personal, duc la înființarea unei asociații denumită „Comitetul Tovărășilor Agricole și Industriale de Imprumut și Economie” care încă dela începutul activității ei a îmbrățișat ideia cooperăției.

Crezul acestei asociații eră că numai solidaritatea și respectarea principiilor cooperatiste vor putea salva situația mizerabilă a țăranilor și muncitorilor ruși.

Acest comitet elaborează la 1870 un statut tip pentru tovărășiile de credit

și economie, care statut a servit mult timp ca bază pentru înființarea cooperativelor de credit.

Prin activitatea Zemstvelor, instituții de ocârmuire obștească, ideile cooperatiste ajung în păturile de jos, ducând la înființarea primelor cooperative de credit, denumite »Tovărășii de împrumut și economie«.

Paralel cu activitatea inițiativei particulare începe a se dezvoltă și inițiativa guvernamentală.

Pela 1870 — 1872 Ministerul de Finanțe cercetând statutele prezentate de comitetul menționat mai sus, elaborează un statut tip, recomandat ca model fondatorilor tovărășiilor de împrumut și economie.

Mai târziu, la 1885, guvernul regulează înființarea creditului popular.

Prin aceasta guvernul extinde autoritatea administrației comunale în conducerea și controlul băncilor rurale și limitează drepturile obștești.

După părerea Consiliului Imperial aceste bănci rurale erau chemate să încheie lanțul creditului din țară. Banca de Emisiune, băncile comerciale, ipotecare și cele rurale trebuiau să satisfacă cerințele de credit în industrie, comerț și agricultură.

Totuș, grație structurii lor, numărul și activitatea acestor bănci rurale a fost foarte redus.

Ceva mai bine se prezintau tovărășiile, al căror număr la acea dată eră :

In județul Chișinău	17
” ” Orhei	12
” ” Bălți	8
” ” Soroca	3
” ” Cetatea-Albă	1

Total în întreaga Basarabie 41

Neajunsurile acestei organizări determină guvernul a veni cu legea din 1 Iunie 1895 despre funcționarea instituțiilor de credit mărunt cu introducerea noului tip de cooperative fără capital social format de membrii ei. Totuș nici această noutate nu aduce vreo îmbunătățire simțitoare în viața cooperatistă.

Numai după 1904, în urma înviorării vieții obștești, după ce în viața socială au început a se strecură ca element activ ideile democratice, iar Statul a organizat Institutul de control și îndrumare (Inspectoratul Creditului Mărunt pe lângă Banca de Emisiune) s'a început o viață nouă în cooperația de credit.

Și a fost suficient să treacă 10 ani de zile pentru ca la 1914, întreaga Basarabie să fie acoperită cu o rețea întreagă de cooperative de credit, menite a satisface nevoile bănești ale populației rurale.

În astfel de condițiuni cooperația basarabeană lucrează până la izbucnirea revoluției, când guvernul provizoriu, prin legea dela 20 Martie 1917, dă deplină libertate de acțiune cooperativelor.

Pe baza acestei legi cooperația basarabeană lucrează până la 14 Martie 1923, data, când a fost extinsă și asupra Basarabiei legea din 23 Martie 1903, a Băncilor Populare din Vechiul Regat.

De fapt însă, influența acestei legi a început încă din anii 1920 — 1921 când activitatea Centralelor luase o atitudine mai pronunțată.

Numărul și extinderea cooperativelor de credit. Începând dela primele formațiuni numărul cooperativelor de credit a progresat în modul următor :

Anii	Tovărășii de împrumut și economie (Schultze Delitsch)	Tovărășii de credit (Reiffeisen)
1877	1	—
1878 — 1880	7	—
1881—1883	12	—
1884—1886	1	—
1887 — 1889	5	—
1890 — 1892	1	—
1893—1895	—	—
1896 — 1898	—	—
1899—1901	3	1
1902—1904	—	1
1905—1907	43	62
1908—1910	47	84
1911—1913	25	74
1914—1916	10	41
1917—1919	7	21

Total. .	155	291

Total general 446.

Din acest tablou se poate vedea influența binefăcătoare a legii din 1904, care a rezolvat deodată și problema organizării creditului.

Pe când până la 1904, adică în timp de 3 decenii, numărul total al cooperativelor din Basarabia a crescut abia la cifra de 31, dela 1905, adică dela data aplicării legii din 1904 și până la 1919, numărul lor sporește dela 31 la 446.

Ca extindere deși cooperativele basarabene sunt puține la număr, totuș, sfera lor de influență cuprindea majoritatea punctelor populate din Basarabia.

Tabloul de mai jos arată creșterea numărului de membri la cooperativele de credit :

Anii	Numărul membrilor	Anii	Numărul membrilor
1904	13 803	1910	136.282
1905	14.716	1916	318.940
1906	14.448	1917	313.149
1907	17 521	1918	308 871
1908	51.185	1919	293.935
1909	93.311	1920	300.992

Având în vedere că în cooperative se înscriu ca membri de obicei numai capi de familii, ne putem da seama de numărul adevărat al participanților la mișcarea cooperatistă dacă din 2 $\frac{1}{2}$ milioane de populație, cât numără Basarabia, 300.992 de capi de familie erau înscriși la 1920 ca membri ai cooperativelor de credit.

Dar acest lucru se vede și mai clar din tabloul următor, care reprezintă numărul gospodăriilor și %%% celor uniți față de totalul gospodăriilor existente :

Județele	Numărul membrilor	Numărul gospodăriilor	%% celor uniți
Cetatea-Albă	34.727	53.461	66,8
Tighina	37.527	44.575	84,2
Bălți	40.522	57.797	70,1
Chișinău	40.239	51 104	78,7
Ismail	38.080	41.587	91,5
Orhei	40.507	53.899	75,1
Soroca	51.384	59.932	85 7
Total	282.986	362 355	78

În acest tablou nu intră județul Hotin, asupra căruia nu s'au putut obține date statistice suficiente.

Așa dar 78% din totalul gospodăriilor au luat parte activă la mișcarea cooperativelor de credit.

Este caracteristic de menționat că conducătorii mișcării cooperatiste din Basarabia, bazându-se pe principiul că numai cooperativele mari și puternice pot aduna mai multe economii și întreține un personal executiv mai select și deci a se bucura de mai multă încredere în popor, încurajau numai înființarea cooperativelor mari.

Iată cum se explică că din cele 1.600 sate câte are Basarabia, aproape nu există sat unde vreo cooperativă de credit din cele 450 existente la 1920 să nu fi avut sfera ei de activitate.

Activitatea și mijloacele cooperativelor de credit. Am văzut mai sus că începând dela 1905 cooperația, găsește un mediu favorabil pentru extinderea mișcării ei.

Activitatea cooperativelor pusă dela început pe baze solide, pe creditul larg al Băncii de Emisiune, mai târziu și al Zemstvei, înzestrată cu organe de conducere a tot ce avea mai bun satul, câștigă în scurt timp încrederea maselor largi ale poporului de jos.

Cu încredere au venit și depuneri numeroase, cari au dat posibilitate acestor cooperative de a îndeplini rolul de bancher permanent al țăranului nevoiaș.

Abundența de mijloace a asigurat triumful ideii Reiffeisen, care constă în credința că cooperația poate exista și progresa fără să aibă capitaluri sociale mari, formate de membrii săi.

Bilanțul următor ne arată cum au crescut mijloacele bănești ale cooperativelor, în special capitalul ei propriu.

A N I I		P A S I V							A C T I V									
		Capital social	Capital d/ rezervă	Capital social	Depuneri	Imprumut contract	Sume la operațiuni de mijloc	Suma tran- zitorij	Profit și dotânzi	BALANȚA	Sume la instituții de credit	Efecte publice	Imprumut	Mărfuri	Avere	Căutueli și pierde l	N. merar (casa)	Diverse plăți
1904 {	Tov. de credit	2500	431	—	5876	1000	—	—	453	10260	—	—	8553	—	—	—	1707	—
	Tov. de cr. și pastr.....	334704	72610	—	327807	102175	—	63429	45319	946044	—	52871	840420	—	—	531	48828	3394
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1905 {	Tov. de credit	6500	431	—	13111	1000	—	—	1886	22928	431	—	19688	—	—	—	2609	—
	Tov. de cr. și pastr.....	340085	76805	6769	327067	119467	—	58678	32250	961121	11401	56288	860702	415	4507	791	27017	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	984049	—	—	—	—	—	—	—	—
1906 {	Tov. de credit	51500	1948	174	70433	20000	—	191	10730	154976	2815	—	142125	—	691	—	9345	—
	Tov. de cr. și pastr.....	399907	86509	35463	440870	122142	59	34'8	55304	1175040	102060	62571	937755	—	11108	3159	58387	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	1350016	—	—	—	—	—	—	—	—
1907 {	Tov. de credit	136580	5808	4768	261255	126770	210	1166	33332	569889	12181	—	531962	338	6288	524	18595	—
	Tov. de cr. și pastr.....	532160	86713	35516	811918	175554	—	37216	84075	1763152	64782	62.68	1534535	11	12839	1347	87470	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	2333041	—	—	—	—	—	—	—	—
1908 {	Tov. de credit	263145	21826	32676	579451	550405	681	19388	75161	1542734	24794	11270	1451264	2839	12695	1713	38249	—
	Tov. de cr. și pastr.....	654682	99490	70246	9790'3	384992	569	57690	108285	2355017	83544	63510	2125595	—	24941	1352	55075	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	3897751	—	—	—	—	—	—	—	—
1909 {	Tov. de credit	406842	32484	49705	1007914	1174674	5496	25128	121195	2823443	67900	1712	2636456	37554	18600	1832	59389	—
	Tov. de cr. și pastr.....	828485	115154	117577	1390533	685151	1507	57049	143349	3338605	110582	72696	3021733	8946	32610	614	91424	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	6162048	—	—	—	—	—	—	—	—
1910 {	Tov. de credit	533485	56900	87322	1601616	2542738	24506	44'67	188376	5079408	169294	6193	4597714	73134	62750	4925	165398	—
	Tov. de cr. și pastr.....	1038355	139885	183065	1986182	1470695	3099	94458	169321	5084160	219142	75510	4556015	30230	52485	6390	144388	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	10163568	—	—	—	—	—	—	—	—
1911 {	Tov. de credit	I	n	f	o	r	m	a	ț	i	i	l	e	l	i	p	s	e
	Tov. de cr. și pastr.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1912 {	Tov. de credit	1366683	369397	348711	3971003	7147846	36675	167853	457200	14186768	324794	19283	13131697	222646	234055	308	251237	—
	Tov. de cr. și pastr.....	1500027	164300	345466	3575883	3488142	7086	238118	276219	9895241	211414	62354	9182831	96972	121716	13256	202177	4471
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	24082009	—	—	—	—	—	—	—	—
1913 {	Tov. de credit	2022252	581486	701051	4587634	10298473	122602	276749	81295	18671272	389336	28554	16'49541	371929	482953	342835	296097	10027
	Tov. de cr. și pastr.....	1626029	185467	478342	4184307	3501752	2704	207492	199045	10385138	415213	62255	9347955	9715	162117	34121	261033	11729
	Total	—	—	—	—	—	—	—	—	29056410	—	—	—	—	—	—	—	—

La 1 Ianuarie 1914 cooperativele de credit aveau:

Capitaluri proprii	12,5%
„ de rezervă	2,6%
„ speciale	4%
Depuneri spre fructificare	30%
Imprumuturi contractate	37,6%

Până la 1911/13 împrumuturile contractate dețineau cel mai mare procent din bilanț, iar începând din anii 1913/14 %%% depunerile spre fructificare întrec pe cele ale împrumuturilor contractate.

Din cauza panicei produse la începutul războiului mondial, procentul depunerilor spre fructificare scade, atingând cifra cea mai mică la 1 Ianuarie 1916—29,5%. Dela 1916 potolindu-se spiritele, schimbându-se valuta și mărindu-se numărul împrumuturilor achitate, depunerile cresc repede, ajungând la 1 Ianuarie 1920 la 74,3%, după cum se vede din tabloul următor:

	Sold la 1/I 1916	No. tovă- rășiilor	Sold la 1/I 1918	No. tovă- rășiilor	Sold la 1/I 1920	No. tovă- rășiilor
Suma totală a depunerilor	5.762.141	306	14.356.635	327	21.256.841	338
Media pentru o to- vărășie	16.510	—	41.136	—	60.906	—
	29,5%	—	—	—	74,5%	—

Cu astfel de mijloace cooperativele de credit au fost în stare să satisfacă nevoile de credit ale populațiunei rurale.

Imprumuturile se acordau pe termen lung și termen scurt.

Pe termen scurt, adică până la un an, cu scadențele Septemvrie—Noemvrie, se acordau împrumuturi pentru nevoile curente: cultivarea solului, cumpărarea de vite, semințe, unelte agricole mici etc.

Pe termen lung, adică pe 3—5 ani, se acordau împrumuturi pentru plantațiuni de vii, construcțiuni de locuințe și dependințe, cumpărări de mașini agricole mari etc.

Dar paralel cu acordarea de credite, aceste cooperative contribuiesc și la intensificarea culturai solului, la îmbunătățirea calitativă și cantitativă a produselor agricole prin înființarea de întreprinderi corespunzătoare, după cum se vede din datele de mai jos.

Astfel la 1 Ianuarie 1914 cooperativele posedau:

1. Puncte de curățirea grânelor	4
2. „ „ închiriat mașini agricole	100
3. Garnituri de treerat	19
4. Puncte de montă (reproducere)	3
5. Vii demonstrative	1

În unele locuri cooperativele au înlesnit țăranilor de a arenda moșii pentru exploatare, livrându-le mijloace bănești și unelte agricole.

Dar, cum am arătat mai sus, declararea războiului m'cșorează brusc activitatea rodnică a acestor instituțiuni.

Pe lângă că depunerile încep a se retrage și deci în mod fatal și numărul creditelor acordate se micșorează, iar majoritatea conducătorilor versați în domeniul cooperativ sunt mobilizați, fiind înlocuiți cu persoane tinere fără experiență. Imprumuturile vechi se încasează cu greu, iar situația economică generală a Țării devine din ce în ce mai gravă: exportul cerealelor se interzice, importul articolelor de prima necesitate se îngreuiază, iar producția națională neputând acoperi singură necesitățile interne prețurile mărfurilor necesare agriculturii se urcă, pe când cele ale produselor agricole scad etc., etc. Toate acestea duc la o criză ce se accentuează din ce în ce mai mult și se sfârșește cu evenimentele bine cunoscute de toată lumea.

Dându-și seama de gravitatea împrejurărilor, cooperativele de credit vin în ajutorul gospodăriilor rurale, prin organizarea vânzărilor în comun a produselor agricole și aprovizionarea satelor cu articole de prima necesitate din mâini directe.

Tablourile de mai jos reprezintă numărul și rulimentul mijlociu a unor asemenea tovărășii, începând dela 1 Ianuarie 1916 și până la 1 Ianuarie 1920.

Cooperativele de aprovizionare:

	La 1/I 1916	La 1/I 1917	La 1/I 1918	La 1/I 1919	La 1/I 1920
No. tovărășiilor . . .	233	275	281	293	284
Suma generală între-					
buintată pentru operațiuni					
de mărf. în lei—ruble . .	2.134.762	4.142.154	4.986.985	3.968.303	—
Media pentru o tovră-					
rășie în lei	7.762	14.740	17.020	13.972	—

Cooperativele de vânzare în comun (a cerealelor):

Cereale furnizate	In 1915—1917	In 1918—1919
Pentru armată în lei—ruble. .	23.876.410	—
Pentru populație în lei—ruble .	—	969.521

Aceste două sume reprezintă cantitativ circa 20.000 de vagoane de cereale.

Din datele de mai sus rezultă că până la izbucnirea războiului mondial operațiunile de credit erau întinse, în timpul războiului ele se micșorează în favoarea operațiunilor vânzărilor în comun a produselor agricole și aprovizionarea cu mărfuri a satelor (în special anii 1917 și 1918).

Odată cu începerea războiului cooperativele de credit au intrat într-o criză acută. Sub influența greutăților în care căzuse tovărășiile la prima posibilitate au început a se federaliza și la 1920 în toate județele basarabene existau federale (uniuni) județene, federalizate și ele într-o Centrală a Uniunilor cu sediul în Chișinău.

Iată ordinea cronologică a înființării uniunilor pe județe:

1. Uniunea Basarabeană de Credit din Chișinău s'a înființat în 1916;
2. „ Sud-Basarabeană din Ismail s'a înființat în 1916;
3. „ Cetatea-Albă din Cetatea-Albă s'a înființat în 1917;
4. „ Dunăreană de Consum din Ismail s'a înființat în 1917;
5. „ Basarabeană de Consum din Chișinău s'a înființat în 1917;
6. „ Centrală din Basarabia „ „ „ „ „ 1918;
7. „ de Consum Orhei din Orhei s'a înființat în 1918;
8. „ Albina din Călărași s'a înființat în 1918;
9. „ Soroca din Soroca s'a înființat în 1919;
10. „ Tighina din Tighina s'a înființat în 1919;
11. „ Orhei din Orhei s'a înființat în 1919;
12. „ Colaborarea din Bălți s'a înființat în 1919;
13. „ Independența din Bălți s'a înființat în 1919;
14. „ Nord-Basarabeană din Hotin s'a înființat în 1920;
15. „ Plugarul din Cahul s'a înființat în 1920;
16. „ Israelită din Chișinău s'a înființat în 1920;
17. „ Germană din Tarutino s'a înființat în 1920.

În această perioadă s'a udizolvat:

1. Uniunea Dunăreană de Consum;
2. „ Basarabeană de Consum;
3. „ Albina din Călărași.

Înființate într-o perioadă de criză generală și însărcinate, pe lângă acordarea de credite, de a supraveghea și coordona vânzările în comun și aprovizionarea cu mărfuri, apoi de a controla și îndruma activitatea cooperativelor din regiunea lor, Uniunile, în lipsă de rezerve financiare și personal tehnic suficient, încă dela început s'au găsit în imposibilitate de a-și îndeplini misiunea lor.

Totuș s'au depus eforturi uriașe pentru a restabili aparatul cooperativ și cu mijloacele pe care le-au avut la dispoziție, în împrejurări atât de grele, au făcut mai mult decât au putut.

Tablourile de mai jos ne arată dezvoltarea și activitatea Uniunilor dela 1917 până la 1920 inclusiv:

Desvoltarea Uniunilor în cifre

DENUMIREA UNIUNILOR	BILANȚURILE COMPARATIVE ALE UNIUNILOR INTOCNITE LA 1 IANUARIE					Numarul cooperative- lor unite	Observații
	1917	1918	1919	1920	1921		
Basarabeană de credit	602678	6728110	3322123	4483663	3593367	83	
Sud-Basarabeană .	1206589	4715690	3569046	2440575	4254427	58	
Cetatea-Albă	—	2793201	4561750	5170299	8019936	120	
Orhei de consum . . .	—	—	103101	98228	452407	41	
Soroca	—	—	—	1852367	2978658	57	
Tîghina	—	—	—	435789	2545458	40	
Orhei	—	—	—	2758102	10669849	98	
Bălți »Colaborarea« .	—	—	—	2488854	1786256	37	
Bălți »Independența« .	—	—	—	294887	1644418	58	
Nord-Basarabeană . .	—	—	—	—	1315830	47	
Cahul	—	—	—	—	1051683	16	
Izraelită	—	—	—	—	9032040	18	
Germană	—	—	—	—	—	—	La 1/VIII 1921
Centrala Uniunilor . .	—	—	2063427	6376059	20633757	—	La 1/IV 1921

Activitatea comercială a Uniunilor grupate în jurul Centralei în cifre.

DENUMIREA UNIUNILOR	TOTALUL MĂRFURILOR CUMPĂRATE			TOTALUL MĂRFUR. PROCURATE PRIN CENTRALA		
	1918	1919	1920	1918	1919	1920
Basarabeană de credit . .	4535460	2601328	5334853	350187	1047019	803599
Sud-Basarabeană	1817851	3170282	3416142	29941	90841	226649
Uniunea Cetatea-Albă . .	8002162	7921448	7881005	91374	53457	944216
Uniunea din Soroca . . .	—	1174006	452131	—	329083	486896
Uniunea din Tîghina . . .	—	—	6789613	—	—	630756
Uniunea din Orhei	—	1328967	5.68783	—	510888	813309
Uniunea »Colaborarea« Bălți	Lipsă	de	date	—	—	114274
Uniunea »Independența« Bălți	—	655905	3643443	—	—	534359

Activitatea culturală și de inspecție a Uniunilor în cifre

ANII	NUMĂRUL		S' A F Ă C U T				
	Uniunilor	Instructo- rilor	Revizii	Vizite	Participat la Adn. Gen	Participat a consfătuiri	G. rsuri
1917	1	1	10	22	11	—	—
1918	5	18	278	430	140	38	2
1919	7	26	377	317	331	40	—
1920	9	31	471	834	433	51	2

În darea de seamă pe anul 1920 se prevede și acțiunea Instructorilor Uniunii Nord-Basarabene, ce nu a aderat la Centrală.

Încă pe timpul războiului obiectul principal al discuțiilor, adunărilor și consfătuirilor cooperativelor îl formau cooperativele de credit.

În special după organizarea Uniunilor grija pentru a eși la drumul normal, eră preocuparea de căpetenie a conducătorilor ei.

Și în 1920, când se pronunță clar nevoile de credit la țară, când comerțul intrând în vechiul său făgaș reduce la zero activitatea cooperativelor de aprovizionare, se formează o atmosferă prielnică pentru revenirea la vechile operațiuni de credit.

Se încearcă restabilirea activității cooperativelor de credit din trecut, majorarea capitalurilor sociale, înființarea de noi instituțiuni de credit, însă toate eforturile inițiatorilor se lovesc de lipsa de credit larg și eficient, pe care odinioară cooperativele le aflau la Banca de Emisiune și Zemstvă.

Și astfel, anii 1920 — 1921 găsesc cooperația de credit în situațiunea, când ea, păstrându-și toate instituțiunile din trecut, federalizate pe județe și regiuni, caută eșire din starea dificilă, în care a fost adusă de împrejurări, pentru a-și reîncepe activitatea sa din trecut *).

Dezvoltarea, activitatea și mijloacele cooperației de consum. Prima cooperativă de consum s'a înființat în Basarabia în anul 1897, în comuna Lih-tental, județul Cetatea-Albă. Abia dela 1917 aceste cooperative încep a lua o dezvoltare mai însemnată, după cum se vede din următorul tablou :

În 1913	numărul	cooperativelor	de consum	eră	. .	30
" 1915	"	"	"	"	"	46
" 1917	"	"	"	"	"	352

*) Eșirea însă era cu atât mai grea cu cât basarabenii susțineau ideea autonomiei complete a mișcării pe când centralele, având alte tradiții, alte vederi principiale insistau la adoptarea regimului în vigoare din Vechiul Regat.

În 1923, cum se arată mai jos, a fost introdus regimul din Vechiul Regat și cooperația noastră adoptând acest regim a pornit o pagină nouă din istoria sa.

In 1919 numărul cooperativelor de consum eră . .	387
„ 1921 „ „ „ „ „ . .	906
„ 1922 „ „ „ „ „ . .	1.082

Deci la începutul războiului mondial Basarabia avea abia 46 cooperative de consum.

Criza de producție din anii 1916 — 1919 îndreaptă mulțimea spre cooperativele de consum, singurele în măsură a le procura marfa trebuincioasă în condițiuni mai avantajoase. În consecință în interval de câți-va ani apar peste 1.000 de cooperative noi.

Mai târziu îmbunătățindu-se producțiunea și restabilindu-se echilibrul cererii și a ofertei, aceste cooperative »de război« și-au pierdut rostul lor și au intrat în faza lichidării.

Totuş instituțiunile create până la izbucnirea războiului având caracterul adevărat cooperatist, trecând prin criza din 1916 — 1919, continuă a exista fiind în plină activitate.

Tabloul de mai jos ne prezintă raportul între numărul membrilor în cooperativele de consum și totalul gospodăriilor, care este de 18,9 %.

Județe	Numărul membrilor	Numărul gospodăriilor	% gospodăriilor unite
Chişinău	7.955	56.370	14,0
Cetatea-Albă	12.809	53.461	23,9
Tighina	11.756	44.575	26,3
Bălţi.	4.503	57.797	7,7
Ismail	10.283	41.587	24,7
Orhei	10.882	53.899	20,18
Soroca.	9.406	59.932	15,6
Total	67.594	367.621	18,9

De fapt procentul de 18,9 este mult mai mare, căci cooperativele de consum distribuiau mărfuri și pentru populația neînscrisă ca membri.

Cu toate acestea procentul este inferior celor de credit care atinge după cum am văzut cifra de 78 %.

Bilanțul general al tuturor cooperativelor la 1 Ianuarie 1920 este de lei 10 943.432; repartizat pe conturi ne dă următoarea schemă :

Capitalul social reprezintă 14,3 %	din totalul general,
Taxa de înscriere „	1,5 % „ „ „
Capitalul propriu „	8,9 % „ „ „
Fond de rezervă „	4 % „ „ „
Diferite fonduri „	2,7 % „ „ „
	31,4 %

Depuneri spre fructificare	26 ‰	din totalul general,
Imprumuturi	14,7 ‰	" " "
	40,7 ‰	
Profit	11,6 ‰	" " "
Diferite conturi	16,3 ‰	" " "
	27,9 ‰	

Interesant de reținut că mijloacele proprii reprezintă circa o treime din bilanț, iar depunerile spre fructificare 26 ‰ (a nu se confunda cu procentul depunerilor spre fructificare dela cooperativele de credit arătate de noi mai sus; aci e vorba numai de cooperativele de consum).

Cercetând operațiunile cooperativele de consum, constatăm că deși asortimentul mărfurilor a fost foarte variat, totuș rulimentul mediu al unei cooperative era de 81.440 lei (suma maximă atinsă de unele cooperative a ajuns la 500.000 lei).

În ce privește locurile de unde s'au cumpărat mărfurile, tabloul de mai jos ne arată că furnizorii principali ai cooperativele de consum au fost particularii, după cari vin Uniunile.

JUDEȚELE	UNDE S'A CUMPĂRAT MĂRFURI							
	Particulari				Uniunile cooperativele			
	1918		1919		1918		1919	
	Suma în lei	No. soc.	Suma în lei	No. soc.	Suma în lei	No. soc.	Suma în lei	No. soc.
Cetatea-Albă	4029620	41	7071002	50	3560785	44	3079244	48
Tighina	2668144	33	3899420	44	344032	18	302975	33
Bălți	552275	15	615287	30	436657	18	1055361	36
Izmail	2605744	32	3702737	35	578954	31	380657	37
Soroca	160513	4	1351468	16	4045	2	49270	3
Orhei	1002167	29	4034974	58	600804	32	674759	51
TOTAL	11018463	154	20674888	233	5561689	145	5542266	208

Reese deci că pe când în 1918 cooperativele de consum au cumpărat prin Uniuni 32,8 ‰ din totalul mărfurilor, în 1919 procentul scade la 21 ‰.

Trecând la administrația acestor cooperative vedem din tabloul de mai jos, că la 1 Ianuarie 1920 un procent de 77 ‰ din consilieri sunt țărani, lipsiți

de experiență și pregătirea necesară. Aci nu trebuie uitat că unui conducător al cooperativei de consum, pe lângă cunoștințele de ordin general, i se mai cer următoarele cunoștințe tehnice: a cunoaște marfa, a ști a o conserva și a o desface, calități ce lipseau conducătorilor acestor instituțiuni. Iată cauza principală a insuccesului dezvoltării cooperativelor de consum.

COMPONEREA DIRECȚIUNEI	DURATA MANDATULUI					Numărul total
	1 an	2 ani	3 ani	4 ani	Mai mult de 4 ani	
Invățători	20	13	12	1	4	50
Preoți	6	11	9	—	7	33
Cântăreți	5	9	2	2	1	19
Țărani	428	196	104	27	46	801
Profesiuni libere	26	21	9	2	14	72
Agronomi	1	1	1	—	1	4
Negustori	20	14	2	1	2	39
Meseriași	4	3	3	1	—	11
Proprietari de pământ	5	—	—	—	—	5
Notari	—	—	1	1	—	2
Negustori de vin	2	—	—	—	—	2
Administratori rurali	2	7	2	—	—	11
Total	519	275	145	35	75	1.049

Cu toate lipsurile constatate de noi cooperația de consum a jucat totuș un rol însemnat în viața economică de atunci.

Având deviza de a procura populațiunei articole de prima necesitate în condițiuni cât mai favorabile, ele au devenit prin aceasta regulatorul prețurilor de pe piață și acolo unde își desfășeau produsele lor, toți comercianții particulari din localitate erau forțați a menține prețurile de mărfuri la acelaș nivel.

Și eră suficient ca la o cooperativă să lipsească un articol oarecare pentru ca imediat prețul aceluia articol să se urce în prăvăliile particulare.

Specula devenea și mai neomenoasă, dacă cooperativa, din diferite motive, trebuia să se lichideze într-o localitate.

În asemenea cazuri acești speculanți deveneau prin excelență cei mai buni propovăduitori ai ideii cooperatiste, căci fapta lor dădea posibilitate populațiunei de a face comparație între o cooperativă cu scopuri umane și prăvălii particulare cu scopuri speculative.

Cooperative pentru exploatare agricole. Din cauza că atribuțiunile cooperativelor pentru exploatare agricole și vânzări în comun, cum am văzut mai sus, le îndeplineau aci în Basarabia cooperativele de credit, numărul lor eră foarte neînsemnat. În 1914 atingeă abia cifra de 20.

Din aceste 20, majoritatea au fost societăți pentru răspândirea cunoștințelor agricole.

Puține din ele aveau întreprinderi comerciale.

Abia în 1918 sub influența „Casei Noastre“ și a Corpului Agronomilor încep a se organiza și în Basarabia cooperative pentru exploatare agricole de sine stătătoare.

Cooperația Basarabeană dela unificare încoace. În prima parte a acestui studiu am arătat activitatea cooperației basarabene dela începutul ei până la unificarea din 1922 - 1923.

Am văzut că anii 1922—1923 găsesc cooperația basarabeană în căutarea mijloacelor de a eși din impasul creat. Drept este că încă în toamna anului 1921 era proiectată calea de urmat. În luna Octombrie a acelui an, în urma constătuirei Uniunilor județene la Centrala Uniunilor Cooperative din Chișinău s'a stabilit că pentru intensificarea activității tovarășiiilor de credit și a Uniunilor este necesar ca Centrala Băncilor Populare să le acorde credite largi și eftine.

În anul următor Centrala Băncilor Populare începe finanțarea Uniunilor Județene, însă într'o măsură neînsemnată.

În 1923 însă, când se extinde și asupra Basarabiei legea băncilor populare din vechiul regat, în baza căreia Uniunile Județene s'au transformat în Federale, iar tovarășiiile de credit s'au organizat după statutul tip indicat de noua autoritate, finanțarea cooperației basarabene se face într'o măsură mai largă.

Acest lucru se poate constata din datele oficiale ale bilanțului de mai jos, care ne arată situațiunea băncilor populare și a federaledor la 31 Decembrie 1922 și 31 Decembrie 1924.

31 Decembrie 1922:

ACTIV		PASIV	
Casa	Lei 3.578.572	Capital social vărsat . Lei	2.702.695
Capital la Federală . . "	864.871	Depuneri spre fructifi-	
Depuneri la Federală . . "	3.181.013	care "	23.238.493
" " Centrala . . "	7.069	Efecte de plată :	
" div. Societ. . . "	1.171.453	Centrala B. P. Lei	2.237.525
Imprumuturi acordate :		Federale "	20.804.016
La Soc. diverse Lei	979.582	Div. instituții "	3.139.665
" locuitori "	36.856.066	Fond de rezervă "	1.501.248
Efecte publice și acțiuni . . "	1.029.736	" cultural "	27.564
Imobil "	3.770.622	" pr. amort. mobile . . "	678.606
Mobilier "	2.140.599	" " " imobile . . "	1.314.884
Dobânzi datorate "	1.352.447	" " dobânzi dato-	
Diverse conturi "	11.935.966	rate "	1.350.005
Pierderi "	2.485.114	Diverse conturi "	11.770.673
		Profit net "	587.736
Total activ Lei	69.353.110	Total pasiv Lei	69.353.110

Numărul băncilor 373

" membrilor 219.503

Acelaș bilanț la 31 Decembrie 1924 se prezintă în felul următor :

ACTIV	31 Decembrie 1924	PASIV	
Casa Lei	4.226.785	Capital social vărsat .	14.456.021
Capital la Federale "	2.917.723	Depuneri spre fructif. . .	27.686.768
Depuneri la "	1.338.492	Efecte de plată :	
" " C. B. P. "	741	Centrala Bănc. Popul. Lei	12.815.000
" " diverse ins- tituțiuni "	1.075.762	Federala. "	58.657.018
Imprumuturi acordate :		Diverse instituțiuni . . .	3.065.336
La diferite societăți. Lei	668.228	Conturi curente. "	112.712
La locuitori "	94.870.194	Fond de rezervă "	2.497.581
Efecte publice și acțiuni .	732.133	" cultural "	141.182
Imobil. "	8.400.879	" amortizări mobile "	2.811.754
Mobilier. "	4.305.506	" " imobile "	6.714.511
Creanțe dubioase :		" pt. credite dubioase	2.254.062
Imprumuturi Lei	589.069	Diverse conturi "	21.353.019
Dobânzi datorate. "	2.863.012	Profit net "	1.265.719
Diverse conturi. "	29.571.483		
Pierderi "	2.270.676		
Total activ Lei	153.830.683	Total pasiv Lei	153.830.683

Numărul băncilor 453

" membrilor 72.297

Simpla comparare a acestor două bilanțuri ne arată progresele realizate.

Pentru complectarea datelor noastre dăm mai jos și bilanțul tuturor federațiilor județene pe ziua de 31 Decembrie 1924.

ACTIV	<i>Bilanțul Federațelor la 31 Decemvrie 1924</i>		PASIV
Casa	2.065.178,75	Capital social subscris	
Depozite :		vărsat. Lei	3.343.633,97
Banca Moldova		Rezerve statutare . "	411.553,60
Diverși Lei	26.539,71	Diverse "	1 250.476,79
Efecte publice nominale	189.696,21	Imobil "	—
Societari "	182.751,33	Mobilier "	1.983.352,45
Diverse plasamente. "	67.965.568,37	Fond cultural . . . "	78.502,18
Diverse operațiuni de		Diverși "	3.255.279,33
cereale "	13.837.333,98	Centrala Băncilor Po-	
		pulare Ct. ipoteca "	71.429.397,48

Mărfuri generale . . . »	7.261.744,96	Uniuni și alte institu-	
» în consemnație »	3.405.316,47	țiuni Ct. cereale »	36.520.439,02
Imobil »	5.182.728,—	Deponenți de mărfuri	
Mobilier »	2.017.398,50	în consemnație. . . »	1.548.311,62
Diverse participări. »	552.888,09	Diverse conturi . . . »	15.692.193,34
Diverse conturi . . . »	30.509.529,48	Profit net »	5.647,36
Predarea din anul 1924	2.328.114,77	Conturi de ordine . . »	114.844.025,45
Conturi de ordine »	114.844.025,45		
Total activ . . . Lei	250.368.812,59	Total pasiv . . . Lei	250.368.812,59

Bănci populare federale 357

Cooperative » 158

Vedem că în ultimii trei ani cooperația de credit a luat o dezvoltare mulțumitoare. Milioanele date satelor au înviorat din nou activitatea băncilor populare.

Pentru menținerea acestei activități a asigurării progresului real cooperația noastră de credit, atât de greu încercată în anii din urmă, are nevoie de o consolidare temeinică prin credite sporite și personal tehnic bine pregătit și bine inițiat.

Pentru complectarea datelor noastre la acest capitol redăm mai jos situațiunea numerică a instituțiilor cooperatiste de credit la 1 August 1925:

Bănci populare

	Federale	Infiiunțate din nou	Intrate în lege	Total	Tovărășii neîn- trate în lege
1. Bălți	1	24	36	60	9
2. Cahul	1	17	14	31	5
3. Cetatea-Albă . . .	1	9	64	73	16
4. Chișinău	1	29	37	66	6
5. Hotin	1	25	14	39	3
6. Ismail	1	12	43	55	—
7. Orhei	1	23	42	65	8
8. Soroca	1	10	38	48	3
9. Tighina	1	16	47	63	6
Total . . .	9	165	335	500	56

Cooperativele de consum. Mai grea a fost situația cooperativelor de producție și consum, care și astăzi nu se prezintă destul de mulțumitor.

Cauza principală este că aceste cooperative sunt mai complicate decât băncile populare și pentru dezvoltarea lor se cere, afară de ajutorul bănesc, un personal tehnic pregătit local și cunoașterea pieței de desfacere.

Și aci trebuie să recunoaștem că am fost lipsiți de condițiuni de dezvoltare favorabile, iar ajutorul Centralei Cooperativelor a fost ocazional, făcut la întâmplare, fără a urmări un program bine stabilit și bine definit.

S'a simțit lipsa și în organizarea controlului, fiindcă federalele nu-l puteau executa din lipsa de mijloace, iar Centrala Cooperativelor din lipsa de personal.

Iată care a fost situația cooperativelor de producție și consum la 31 Decembrie 1921.

ACTIV		PASIV	
Casa	Lei 2.896.928	Capital social vărsat . Lei	2.772.541
Garanții	" 15.579	Dividende pe 1920 -21 "	235.836
Depuneri spre fructif. . "	567.593	Efecte de plată	3.394.834
Mărfuri generale.	14.354.879	Diverși creditori	8.041.450
Părtășii la Uniunii . . . "	52.854	Fond de rezervă	2.451.783
Efecte de primit și diverși debitori	Lei 1.480.609	" cultural și special. . "	155.573
Mobilier	" 1.152.635	" pt. amortizare . . . "	730.329
Instalațiuni și mașini . . "	66.538	" propriu	56.769
Imobil	" 7.164	Prime de consum	917.357
Chirii și impozite	25.998	Indemnizații consil. și cen-	
Contul vânzător	196.691	zorilor	Lei 32.148
Diverse conturi	" 1.788.625	Diverse conturi	" 3.017.473
Total	Lei 21.806.093	Total	Lei 21.806.093

Numărul cooperativelor 468

" membrilor 61.533

Mărfuri vândute Lei 67.161.600

Iar bilanțul pe ziua de 30 Iunie 1925 este următorul:

ACTIV		PASIV	
Casa	Lei 2.992.419	Capital social vărsat . Lei	4.580.299
Mărfuri generale.	" 29.577.880	Fond de rezervă	" 2.323.255
Mobilier și edecuri.	" 2.788.047	Diverse fonduri	" 9.899.128
Capital Centralei Coopera-		Fond pt. amorizare . . . "	73.252
tivelor.	Lei 209.500	Centrala Cooperativelor	
Diverși debitori	" 4.821.725	Sătești	" 3.863.640
Diverse conturi	" 12.768.414	Diverși asociați	" 7.506.480
Total	Lei 53.157.985	Mărfuri în comision. . . "	503.112
		Diverși creditori	" 18.377.404
		Profit și pierdere.	" 6.031.415
		Total	Lei 53.157.985

Numărul cooperativelor 394

" membrilor 32.324

Cu toate că bilanțul s'a mărit de două ori și jumătate față de anul 1921, însă această mărire se datorește mai mult fluctuațiunilor valutare decât progresului real al cooperativelor.

Scăderea lor numerică, micșorarea cu 50% a membrilor, ne dovedește tot-mai regresul în această ramură a cooperăției.

Avem însă multe cooperative (circa 150), cari sunt organizații vechi cu un trecut de zeci de ani, cari incontinuu și-au dezvoltat operațiunile lor și au ajuns astăzi la o stare înfloritoare (de ex. cooperativele Lihtenthal, Sarata, Nădejdia, etc.).

O muncă mare, bine chibzuită, un ajutor bănesc și moral făcut după un plan bine gândit, ar putea restabili starea materială de odinioară a multor cooperative, astăzi în lăncezire.

Cooperativele agricole. Ce sunt cooperativele agricole ?

Un conducător al cooperăției agricole le consideră ca niște asociațiuni cooperative, făcute de agricultori spre a se ajuta între ei la intensificarea și valorificarea producțiunii lor.

În trecut o bună parte din atribuțiunile acestor cooperative le îndeplineau la noi cooperativele de credit.

După război și votarea reformei agrare stabilindu-se că și în cooperăție se cere divizarea muncii mai aprofundate, se pornește o propagandă vie pentru înființarea cooperativelor agricole ca instituțiuni independente.

Ca rezultat al acestei propagande, venite de sus, a fost organizarea în Basarabia a unui număr însemnat de cooperative agricole.

La 1 Ianuarie 1925 situația cooperativelor agricole a fost următoarea :

Județul	No. cooper.	No. membrilor	Capital vărsat
1. Chișinău . . .	11	780	26.645
2. Cahul	14	872	68.345
3. Tighina	15	922	244.726
4. Cetatea-Albă.	18	985	119.225
5. Ismail	28	1.408	457.392
6. Hotin	30	1.721	134.035
7. Orhei	35	1.819	212.912
8. Soroca	37	1.461	414.604
9. Bălți	45	2.400	410.000
Total . . .	233	12.368	1.887.884

La început aceste cooperative arătau o activitate meritorie, însă din cauză că încă nu s'a definit bine cercul de activitate a diferitelor forme de cooperăție, dezvoltarea lor este stânjenită.

Incontestabil că nevoile obștești vor rezolva cu timpul și chestiunea cooperativelor agricole, iar unele chiar depe acuma reclamă urgență.

Trebue știut că în ce privește producțiunea agricolă scopul ce își propun aceste cooperative corespunde perfect de bine cu necesitățile economiei noastre naționale.

Iată de ce în rezolvarea favorabilă a acestei chestiuni vedem un început de îmbunătățire în domeniul nostru agricol.

Merită a fi relevate cooperativele pentru cumpărarea de pământ, așa zisele »obștiile de cumpărare«, cari la 1 Ianuarie 1925 au avut:

Județul	No. obștiilor	No. membrilor	Suprafața cum-părată în ha.	Valoarea moșiilor în lei
1. Chișinău . .	10	543	1.115	12.495.000
2. Bălți	8	432	863	9.000.000
3. Orhei	6	242	534	6.991.000
Total . . .	24	1.217	2 412	28.486.000

Așa se prezintă partea materială a cooperației basarabene.

În ceea ce privește partea intelectuală și culturală a cooperației, Basarabia își are tradițiile și obiceiurile ei proprii, cu un trecut frumos și glorios, pe care cooperatorii înaintași caută a-l păstra și redă generațiilor următoare, bineînțeles cu adaptările cuvenite, impuse atât de unificarea cooperației, cât și de unirea politică.

Spațiul restrâns al acestei lucrări nu ne permite a dezvoltă partea culturală a cooperativelor, icoana de astăzi și de mâine a vrednicilor ei luptători, dar totuș ținem a menționa în aceste câte-va rânduri, că Centrala Uniunilor Cooperative, în scurtul ei timp de activitate, a editat o serie întreagă de studii și broșuri de specialitate și propagandă din domeniul cooperativ pentru masele largi ale poporului.

Merită a fi relevată revista cooperativă »Furnica«, care, deși cu mijloace restrânse, apare regulat de 8 ani de zile.

Toate aceste lucrări puse alături de literatura cooperatistă din vechiul regat, în frunte cu vechea revistă »*Curierul Băncilor Populare*« de acum 18 ani, care astăzi apare sub titlul »*Curierul Cooperației Sătești*«, constituiesc cel mai bogat material de îndrumări cooperatiste.

Apoi nu trebuie să uităm și școala de contabilitate și educație cooperatistă, organizată de către Centrala Băncilor Populare și Centrala Cooperative-lor de producție și consum din București.

Grija de căpetenie a conducătorilor noștri fiind pregătirea profesională a personalului cooperatist, s'a dat o atențiune deosebită școalelor de contabilitate și educație cooperatistă.

În astfel de împrejurări la naștere legea din 1920, potrivit căreia Comisiunea școalelor cooperatiste înființează, afară de cele 10 școli din vechiul regat, încă 2 școli în Ardeal și una în Basarabia.

Ultima își are sediul la Chișinău, în localul fostei Bănci de Stat ruse (actualmente proprietatea Casei Centrale a Băncilor Populare din București) funcționând dela 1 Noembrie 1923.

Cursurile acestei școli durează 19 luni, din care 9 luni cursuri teoretice la școală, 6 luni practică la o instituțiune cooperatistă și 4 luni de completare din nou la școală, după care elevii dau examenul de capacitate pentru diploma de contabil la orice cooperativă.

În cei doi ani de funcționare școala a dat mișcării cooperatiste din Basarabia 110 lucrători pregătiți, din cari 51 contabili cu diplomă și 59 practicanți, ce urmează a se prezenta la cursurile de completare.

Grație cunoștințelor și educației căpătate, acești tineri pioneri înapoindu-se în satele din care au plecat, aduc cu ei cunoștințe noi pentru consolidarea și îndrumarea instituțiunilor cooperatiste, factorii indispensabili ai economiei noastre naționale.

BASARABIA ECONOMICĂ

DE CONST. I. LUNGU ȘI T. AL. ȘTIRBU.

OCHIRE ISTORICĂ. — ÎNAINTE ȘI ACUM. — COMERȚUL ȘI INDUSTRIA. — MUNCA. —
CAILE DE COMUNICAȚE. — CREDITUL. — IMPOZITELE ȘI LEGATURILE CU STATUL. —
CONCLUZIUNI ASUPRA VIITORULUI

Trecutul economic al Basarabiei. Ne simțim datori ca înainte de a cristaliza faptele și așezările actuale importante din viața economică a Basarabiei, să purcedem la o incursiune istorică în trecutul cel mai îndepărtat chiar, și, înarmați cu mărturisirile cronicarilor imparțiali, să urmărim fazele de seamă din viața popoarelor, cari au locuit odinioară pe mănșul nostru pământ strămoșesc.

Și avem această obligațiune cu atât mai mult, cu cât, din cele ce vor urmă, se va face constatarea integrală că, pământurile moldovene dintre Carpați și Nistru, au format, încă din timpurile cele mai vechi, *un tot*, un singur trup, care trăia și respiră prin acelaș plămân economic.

Schimbul, legăturile comerciale cu Nord-Vestul Europei, cu Sudul—Marea Neagră și Marea Mediterană, căile de comunicație și dirijarea produselor solului, toate, s'au efectuat astfel ca să dovedească pe deplin că, încă din timpuri milenare, a fost sortit ca Moldova să formeze ținutul integral, așa cum este încheșat astăzi.

Știm că încă cu 4.000 de ani înainte de Hristos a existat un schimb de mărfuri în natură între diferitele popoare și desigur că acest schimb s'a exercitat și în ținuturile Basarabiei de astăzi.

Leagănul comerțului fiind Orientul, baza civilizației de pe atunci, eră natural ca primele relațiuni comerciale să înceapă acolo, pentru ca mai târziu comerțul să se răspândească treptat aici și în restul continentului.

Prima etapă a acestui proces economic o formează *influența poporului fenician*, a cărui expansiune comercială s'a întins până prin ținuturile basarabene.

După Herodot, celebrul cronicar grec din antichitate, Fenicienii sunt aceia, cari au stabilit primele legături comerciale cu Callipizii, Alazonii și Nevrii, popoare despre care să zice că locuiau pământul Basarabiei de astăzi încă cu 1.500 ani înainte de Hristos.

Fenicienii dețineau pe atunci întregul comerț al antichității și, până la venirea Grecilor, au întemeiat în sudul Basarabiei chiar câteva orașe, dintre cari cel mai important este *Ofluza*, denumit mai târziu de Greci *Tyras*, actualmente Cetatea-Albă, situat la estuarul fluviului Tyras, Nistrul de astăzi.

A doua etapă o formează influența comercială a Grecilor.

În urmă incursiunii militare a regelui Dariu în Țara Sciților, care cuprindea și Basarabia de astăzi, mulți Greci din armata lui, apreciind bogățiile acestei provincii, s'au stabilit în ea și au început se facă Fenicienilor o concurență comercială pe cale pașnică.

Cu toate că Fenicienii erau neîntrecuți în arta comerțului, totuși Grecii, deveniți cu timpul mai numeroși și mai puternici, izgonesc în veacul al X-lea înainte de Hristos pe Fenicienii din aceste locuri și, neîntâlnind nici o rezistență, își extind influența lor economică în întregul bazin al „Pontului Euxin” (Marea Neagră).

Organizându-se în colonii, Grecii, pentru a domina popoarele din „Pont”, au înființat un însemnat număr de cetăți militare, dintre cari cele mai importante erau: *Panticapeia* și *Phanagoria*, așezate de o parte și de alta a strâmtoarei Kerciu. Apoi *Olbia* a Mesisienilor (Chersonul de astăzi), *Theodosia*, pe ruinele căreia se întemeiază mai târziu *Kaffa*, *Tomis* (Constanța de astăzi), *Peutis* (Tulcea), *Auxiopolys* (Cernavoda), *Paloda* (Nămolosa din Covurlui), *Epolium* (Ismail), *Kullatys* (Mangalia), *Dionysopolis* (Balcic), *Tyras* (Cetatea-Albă), *Arpis* (Chilia) și *Tanais*, pe ruinele căreia se întemeiază mai târziu *Tana*, actualmente Azov, situată la gurile fluviului Don.

Viața economică din Țara Sciților, care la început eră redusă la schimbul de mărfuri dintre ei și triburile subjugate, odată cu colonizarea Grecilor devine mai activă.

Prin organizarea de târguri și iarmaroace periodice, Grecii recurgeau la toate mijloacele ca să atragă populațiunea băștinașă, cari să-și aducă produsele în acele centre pentru a face schimb cu mărfurile importate din Ellada.

Dela cetatea Tyras, principalul port comercial al Grecilor pe atunci, care servea pentru scurgerea și depozitarea tuturor mărfurilor adunate din Țara Sciților, pentru ca de aci să fie exportate în Ellada, Grecii întrețineau legăturile comerciale cu punctele populate mai importante, fixate de ei dealungul fluviului Tyras (Nistru) cu ajutorul unei flote comerciale, destul de bine organizată.

Că au existat în adevăr întinse legături comerciale între popoarele din țara Sciților și Greci, ne dovedesc atât ruinele din împrejurimile orașelor Hotin, Atachi, Soroca și Tighina, situate pe malul Nistrului, cât și mărturisirile lui Herodot.

Mărfurile, cari se exportau de Greci din Țara Sciților, erau: cereale, sare, pește, vite cornute, cai, oi, piei brute, blănuri, miere, ceară, vin, aur, precum

și sclavi de ambele sexe. În schimb Grecii importau aci: smochine, masline, articole de lux și diverse fabricate din Ellada.

Cu toate că Sciții se ocupau mai mult cu păstoritul și agricultura, totuși industria nu lipsea din îndeletnicirile lor.

Astfel, industria ceramică era bine dezvoltată, în special se fabricau oale, farfurii, căni, gavanoase, îngrijit lucrate și frumos pictate, apoi industria casnică: obiecte de piele, lemn, metal și cânepă, pentru necesitățile lor proprii îmbrăcăminte, încălțăminte și mobilier. Nu lipsea de asemenea nici industria pentru fabricarea uneltelor necesare agriculturii și armamentului.

Ei își construiau casele din nule împletite astfel ca să poată fi demontate în orice moment și transportate cu carele.

Prin secolul al IV-lea î. de Hr, Filip al II-lea, iar mai târziu Alexandru cel Mare al Macedoniei, trecând Dunărea, învinge pe Sciți, cari erau foarte obosiți de incursiunile neîncetate ale Sarmaților.

Fiind nevoiți a părăsi Basarabia, Sciții trec Nistru și se așează între Vistula și Volga, iar în locul lor vin Geții și Dacii, cari până atunci locuiau pe malul drept al Dunărei.

Din cauza acestei nestabilități, evident, că nu se putea întemeia o activitate economică serioasă, aceste popoare fiind exploatate de dibăcia comercială a Grecilor.

A treia etapă a dezvoltării economice a acestor ținuturi o formează întemeierea statului Dac.

La începutul primului secol î. de Hr. Boerebista reușește să înjghebeze un puternic stat, sub denumirea de Dacia, care cuprindea actuala Basarabie, Moldova, Muntenia, Oltenia, Ardealul, Banatul, Maramureșul și Bucovina.

Cu toate schimbările politice produse, coloniile grecești din bazinul Pontului își continuă comerțul lor.

În ce privește pe Daci, ei nu se mulțumeau a face numai comerțul local, adică de a vinde Grecilor produsele țării lor: cereale, vite cornute, oi, cai, piei, blănuri, miere, ceară, aur, produse lemnoase brute și prelucrate, dar și de a pleca singuri în țări vecine, acolo unde influența greacă încă nu pătrunsese, cumpărând în special plumbul și chihlibarul, atât de mult căutate în Bizanț și la Roma, pentru a fi revândute apoi Grecilor cu profite apreciabile.

În schimbul acestor produse exportate, Dacii importau: mătăsuri, țesături de lână, obiecte de aur, argint, arme și diferite fabricate de utilitate casnică.

Deținând gurile Dunărei, acest fluviu internațional, Dacii, printr'o politică prudent condusă, reușesc a ține sub controlul lor aproape întreg comerțul internațional dintre Asia Centrală, pe de o parte, și Europa Occidentală și basinelul Mării Baltice, pe de altă parte.

Afară de agricultură, creșterea vitelor și vânat, Dacii se îngrijiau și de valorificarea bogățiilor subsolului. Urmele exploatărilor miniere se văd încă și astăzi în adâncimile munților Carpați.

Grație comerțului intens, grație agriculturii și industriei dezvoltate, starea materială și intelectuală a locuitorilor s'a ridicat simțitor. Țara a fost înestrată cu un însemnat număr de orașe, cetăți și edificii publice, bine organizate și bine dotate, fiind construite de arhitecții și inginerii săi. Pentru apărarea țării s'a înființat o armată regulată, condusă de ofițeri bine inițiați în arta militară, cu care au avut atât de mult de luptat legiunile romane pe la sfârșitul secolului prim și cel următor după Christos.

A urmat apoi contopirea celor două popoare, Geții și Dacii, cu coloniștii romani stabiliți în Dacia și s'a format poporul român.

A patra etapă o formează *ocupația romană, colonizarea Daciei* cu Romani și influența culturii latine asupra vieții economice a Dacilor.

În anul 106 după Hristos, sub regele Decebal, Dacia fiind cucerită de Împăratul Traian al Romei, întreaga directivă politică și economică a ei se schimbă.

Substituirea Romanilor — zice d-l N. Iorga — în plină expansiune militară și culturală în locul regilor daci, are o mare însemnătate economică. De unde până acum cultura venea din afară, depe țarm, prin colonii de comerț către interior, acuma avem de aface cu o putere continentală, moștenitoare a tradițiilor și intereselor iliro-tracice, care din lăuntru, depe continent, răzbate spre țarm.

Astfel, în mod treptat, activității comerciale eline dela Nistru, Prut și Dunăre, i se substitue »ordo romanos«, rânduiala neînduplecată a Romei. Regiunile acestea își pierdura pentru întâiași dată caracterul lor local și individual pentru a intra în vasta mișcare comercială a lumii europene, organizată de Romani.

A cincea etapă o formează *năvălirile barbare*, cari au avut o influență covârșitoare asupra vieții economice a Daciei.

Năvălirile barbarilor celor noi, de rasă tracică, cum au fost Castobocii și Carpii liberi dela gurile Dunărei, și Germanii, una din semințiile Goților, au schimbat cu totul viața economică și socială de aci.

Pe la sfârșitul secolului al III-lea după Hristos, după lungi și grele lupte, Dacia se scutură de jugul Romanilor, cari admițând pe Goți ca foederați (aliați militari) nu au făcut decât să sărăcească și să contribue la iremediabila decadență a orașelor, întemeiate de Traian.

Starea de lucruri creată nu ținu însă mult. Ea fu înlăturată de mișcarea de neamuri, produsă prin înaintarea Hunilor după anul 370.

Negoțul în părțile Nistriene se mai înviorază, iar cumpărătorii de obiecte necesare și de stofe de lux și arme scumpe, erau nu numai Avarii, cu hanii și șefii lor în frunte, dar chiar și Slavii, supușii lor.

Pe la mijlocul veacului al V-lea, Basarabia trece sub stăpânirea lui Inah,

unul din fiii lui Atila, iar 200 de ani mai târziu ea cade sub stăpânirea *Anților*, de gintă slavă, apoi sub *Avari* și în urmă sub *Cozari*. Acest popor turanic dovedise că este nu numai în stare de a întemeia o împărăție, care ținu două secole, dar și de a relua tradițiile culturale și comerciale, cari fuseseră atâta vreme părăsite.

Urmașii Cozarilor în aceste locuri fură Rușii cari purtau numele de Varegi. Ei cumpărau dela hordele de Pecenegi turanici oi, boi și cai, iar dela Chersoneni mărfuri orientale aduse de negustori arabi.

Mai târziu Pecenegii năvălind în sudul Basarabiei, răstoarnă așezările de ordine ale Cozarilor și introduc tradițiile lor de jaf și piraterie.

După peirea Pecenegilor urmară frații lor buni: Cumanii.

Și poate că dominația unora, ca și a celorlalți, a avut pentru Români oarecare foloase economice, deoarece din stepa rusească până la noi, se întindea o aceeași putere politică unită, care la hotarul ei răsăritean atingea sfera de activitate economică a Avarilor.

Pe la jumătatea secolului al XII-lea Impăratul Bizantin Manuil Comnenul izgonește pe Cumani din partea locului.

După răscoala fraților Petru și Asan ai Bulgariei contra Impăratului Bizantin (anul 1186), care a stânjenit mult timp întreg comerțul basarabean cu Grecii, vine anul 1241, când Orientul European suferă o nouă invazie a barbarilor asiatici, de data aceasta *»Tatarii«*, conduși de șeful lor Batâi, care cu o hoardă de 500.000 de oameni, prin foc și sabie, cuturează provinciile vechi Dacii, îngrozind prin măcel populațiunea băștinașă.

A șeasa etapă o formează *întemeierea Principatelor Române*, cari stabilesc legături comerciale cu orașele italiene și germane.

Pe la jumătatea veacului al XIII-lea, după cronicarii evului mediu, începe întemeierea la gurile Dunărei a descălicărilor române: Muntenia și Moldova, prima de către Radu Negru, venit din Ungaria la 1241 și secunda de către Bogdan Dragoș, venit din Maramureș la 1352.

Odată cu întemeierea acestor două Principate, decade și comerțul Grecilor din bazinul Mărei Negre, care trece în mâinile Venețienilor.

Acî trebuie să facem o mică revenire asupra trecutului și să arătăm că Venețienii încă dela începutul secolului al XIII-lea au organizat o cruciadă latină în Orientul European. Ei reușesc să pună stăpânire pe Constantinopol și să suie pe tronul bizantin pe Baldwin de Flandra omul lor, dela care obțin ulterior concesionarea strâmtorilor.

Venețienii cumpără apoi dela marchizul Monferato insula Candia, pe care o transformă în bază navală și ca centru principal pentru depozitarea mărfurilor, aduse de ei din Marea Neagră.

Fiind stăpâni pe această mare, Venețienii înființează colonia Tana (Azovul de mai târziu), pe ruinele vechi cetăți Tanais, situată la gurile Donului,

de unde încep legăturile comerciale, la început cu popoarele din Nordul și Vestul Mării Negre, iar mai târziu extinzându-se spre Est și Sud, în special prin porturile Trapezonda și Sinope spre popoarele din Asia Mică.

Dar dominația Venețienilor din bazinul Mării Negre a fost de scurtă durată, căci pe la 1261 Genovezii obținând dela Împăratul Bizantin Mihail Paleologul cartierul Galata, situat vis-à-vis de Constantinopol (Stambul), înființează acolo o colonie, de unde înarmați cu o flotă puternică, trec în Marea Neagră și izgonesc pe Venețieni.

Astfel Genovezii concentrează în mâinile lor întreg comerțul și se așează în principalele centre comerciale din bazinul Mării Negre.

În Bulgaria ei se stabilesc la *Kistritz* și *Messemoria*, în Crimeia înființează o colonie importantă *Kaffa*, pe ruinele vechii cetăți Teodosia, de unde, timp de câteva secole, dirijează toate afacerile comerciale din Levant.

Cu ajutorul drumurilor maritime și fluviale Genovezii adunau la *Kaffa* toate mărfurile din bazinul Mării Negre, iar în ce privește drumurile de uscat, ei se foloseau de acelea, cari treceau prin Basarabia, pe unde se scurgeau spre *Kaffa* mărfurile din ținuturi și mai depărtate, cum erau: Moldova de Nord, Ardealul, Galiția și Polonia.

După datele istoricilor români, primul drum terestru, denumit »Drumul Tătăresc sau al Levantului«, (Dr. I. N. Anghelescu) începea în Moldova dela Suceava și se îndreaptă spre Botoșani, de unde el urmă valea Bahluiului, prin Hârlău și prin Cotrari, până la Iași. Ceva mai jos de Iași acest drum trecea Prutul pe la Vadul Țuțora și continuă astfel ruta prin Basarabia până la Tighina. Aci era capătul drumului, care traversa Moldova, căci dela Tighina el se îndreptă spre Răsărit, prin ținuturile tătărești, pentru a ajunge la *Kaffa* genoveză.

Când Moldova dobândește Chilia și mai ales Cetatea-Albă, la începutul secolului al XV-lea, după cum vom vedea mai jos, drumul tătăresc își schimbă direcțiunea. În loc să treacă Prutul pe la Vadul Țuțorei, pentru a merge la Tighina, drumul se lasă în jos prin Moldova spre Vaslui. De aci, el se bifurcă și, sau se îndreaptă spre Bârlad pentru a merge pe valea Siretului până la Galați, sau trece Prutul pe la Fălciu și-și continuă traseul până la Chilia și Cetatea-Albă.

Un alt drum important era acela, care venea din Galiția și Polonia, și care străbătând »pusta rusească«, trecea deadreptul spre Hotin și de aci continuă pe valea Nistrului până la Cetatea-Albă (N. Iorga).

Aceste drumuri au contribuit mult la dezvoltarea economică a orașelor prin cari treceau, iar legătura lor cu Apusul și Răsăritul a contribuit mult la consolidarea și înflorirea vieții economice românești.

Dar starea înfloritoare a orașului *Kaffa* decade brusc în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când ocuparea Constantinopolului de către turci anihilează orice activitate în Mearea Neagră.

Turcii, încă dela venirea lor în Europa, aflând de bogățiile imense ale orașului Kaffa, caută prilej de a pune mâna pe el și de aceea când tătarii, în urma unui incident cu Genovezii, s'au adresat la Turci pentru intervenție, Mahomet al II-lea trimete la 1475 o puternică flotă de război contra orașului Kaffa, cucerindu-l și jefuindu-l.

Găsim că este necesar ca să luăm în deaproape cercetare activitatea economică a Basarabiei din aceste vremuri.

Un fapt important este că, încă dela începutul secolului al XIV-lea, cad sub influența Genovezilor cele două porturi principale românești dela gurile

O moară de apă pe Cogâlnic.

Dunărei și Nistrului și anume: *Chele* (vechiul Arpis), denumit de Genovezi *Licostomo*, Chilia de mai târziu, și *Maurocastron* (vechiul Tyras), denumit de Genovezi *Moncastro*, Cetatea-Albă de astăzi.

Prin aceste două porturi basarabene intrau și eșiau mărfuri, nu numai pentru Principatele Române, dar și pentru orașele ardelene și poloneze.

Tot prin aceste porturi, denumite cu drept cuvânt de d-l N. Iorga „plămânii economici ai Moldovei”, se exportă aproape întreaga producțiune a Moldovei și se importau mărfurile Levantului.

Starea înfloritoare comercială a acestor două orașe a contribuit mult la

bogăția și puterea Domnitorilor Români, iar prin ei s'au întărit și s'au dezvoltat statele românești.

Cu ajutorul fluviilor Nistru și Dunărea, Genovezii ajungeau până prin Galiția, Polonia și Ungaria, înființând, pe ruinele vechilor cetăți grecești, orașe comerciale, ale căror ruine se văd și astăzi dealungul Nistrului și la joncțiunea Prutului cu Dunărea, cum sunt : Cetatea-Albă, Tighina, Soroca (vechiul Olchion), Palanca, Chilia, Ismail, etc.

Din interiorul țării se îndreptau spre aceste puncte caravane cu mărfuri, încărcate cu : miere, ceară, vin, cereale ; apoi turme de oi, vite cornute, herghelii de cai, sclavi de ambele sexe, iar în schimb se importau articole de lux, ca : mătăsuri, covoare, obiecte de aur, argint și diverse coloniale.

Grație situațiunii geografice favorabile, aceste porturi moldovenești deveniră în comerțul mondial, intermediarii dintre Europa Centrală și Occidentală, pe de o parte, și țările Caucaziene, Egipt, Tibet, India, China și Turkestan, pe de altă parte.

Stăpânirea economică a Genovezilor asupra celor două porturi principale Chilia și Cetatea-Albă, este însă de scurtă durată.

Chilia în anul 1403 este cucerită de Mircea cel Bătrân al Munteniei, iar după câțiva ani cade sub stăpânirea lui Alexandru cel Bun al Moldovei. Dar, pe la jumătatea veacului al XV-lea, Moldovenii sunt siliți de Hunyady să o cedeze Ungurilor, pentru ca aceștia, la rândul lor, să o retrocedeze Muntenilor.

Vine însă Ștefan cel Mare, care o recucerește și o păstrează până ce cade definitiv sub Turci.

Cetatea-Albă, luată dela Tătari de către Genovezi, în a doua jumătate a secolului XIV-lea, trece pe la începutul secolului al XV-lea sub stăpânirea lui Alexandru cel Bun, rămânând moldovenească până ce este răpită de către Turci, odată cu Chilia, cu toate eforturile făcute de Ștefan cel Mare, în diferite rânduri, pentru a le păstra (1484).

Și astfel, după trei secole de străduințe pentru a-și restabili și menține activitatea economică de odinioară, comerțul basarabean, intrând sub influența Turcilor, decade iarăși într'o amorțire îndelungată.

Cu toate că necesitățile strategice impun Turcilor refacerea orașelor Cetatea-Albă, Chilia, Tighina și Soroca, ruinate de ei, pe la sfârșitul secolului al XV-lea comerțul basarabean se găsește în imposibilitate de a-și restabili splendoarea din trecut.

În afară de evenimentele politice — ocupația drumurilor comerciale de către Turci — la decăderea comerțului cu Levantul, prin Marea Neagră, au mai contribuit mult și descoperirile geografice din secolul al XV-lea.

Descoperirea Americii și drumul maritim direct spre India, grație superiorității încărcăturilor pe apă, față de cele terestre (prin caravane și transbordări), grație micșorării duratei transportului, precum și a costului, vechile drumuri au fost abandonate în favoarea celui nou.

Marea Neagră devenind un »lac turcesc« (Dr. I. N. Angelescu), negustorii internaționali părăsesc centrele comerciale din Basarabia, locul lor fiind ocupat de către Turci, cari limitau acest comerț numai la adunarea produselor alimentare, în special oi și cereale, pentru imensa populațiune a Constantinopolului.

Nu trebuie să omitem de a menționa aici, că din cercetarea dezvoltării comerțului basarabean cu popoarele dela Nord și din Apus, observăm că, încă din secolul al XIV-lea, în Estul și Sudul basarabean, începuse a se stabili relațiuni comerciale cu unele orașe germane. Aceste centre apusene trimeteau mărfuri fabricate, în special postavuri, și importau din Basarabia materii prime, în special produse animale și vegetale.

Aceste relațiuni comerciale cu Apusul au servit de bază, mai târziu, pentru politica de colonizare a Basarabiei, urmărită de ruși după actul de răpire dela 1812, căci Germanii, cunoscând, pe cale de relațiuni comerciale, meleagurile mănoase ale Basarabiei, s'au expatriat ușor și au format bine cunoscutele colonii din Sudul ei.

A șaptea etapă a vieții economice din Basarabia o formează comerțul cu Rusia, Lituania, Galiția și Ungaria, care și are începutul în secolul al XV-lea, fără însă să se părăsească legăturile comerciale cu orașele italiene și cele germane.

Ne istorisește călătorul francez Guillebart de Lamoy, care în anul 1421 a venit pe la Chilia, că a văzut acolo Tătari în turbane cu bărbile „până mai jos de genunchi“, ospătându-se de trei ori pe zi, cu „voevodul“ lor în frunte, c'a mai văzut soli dela orașele cele mari de negoț din Rusia răsăriteană, Pscov și Nijni-Novgorod, ceea ce arată că existau legături comerciale moldovenești și cu aceste centre ale comerțului Hansei în Est (N. Iorga).

La sfârșitul veacului al XVI-lea un geograf italian, bine informat, dă o listă de mărfurile exportate din Basarabia, care se potrivește și pentru toată epoca noastră: grâne, vinuri, cari se duc în Rusia și Polonia, piei de bou, ceară, miere, butelii de rădăcini de tei, prețuite pentru frumusețea vinelor, carne uscată de vacă, legume, unt pentru Constantinopol, fără a mai pomeni de muscatelul și malvazia de Candia, care trec către Polonia și Germania și dela care „Domnitorul“ are un mare venit, iar locuitorii folosul de căpetenie al cărăușiei.

În ceea ce privește oile, Bandurii citează boeri, cari aveau și până la 24.000 de oi de specie aleasă, foarte căutate, cu coada grasă, și el adaogă că: „în fiecare an se scot atâtea de aici pentru masa împăratului turcesc și a pașalelor, încât, văzându-le, ai crede că n'a mai rămas ceva în Moldova“. Urmează apoi peștii, cari sunt așa de mulți, încât mai multe mii de care se duc în fiecare an în Podolia, Rusia, Ucraina și Ardeal (N. Iorga).

Este de remarcat că boii moldovenești, exportati în Polonia, se trimiteau până la Danțig, iar de acolo ajungeau în Europa Apuseană, ba chiar și în Anglia. Faima lor a determinat pe mulți străini ca să viziteze bogățiile Moldovei.

Astfel Grațiani, vorbind de imensele câmpii ale Moldovei, spune: „Din Moldova se scoate acel mare număr de boi, cu carnea cărora se hrănesc în

mare parte, nu numai neamurile Ungariei și Rusiei, ci și Poloniei, Germaniei și chiar Italianii, în special Venețienii“.

În anul 1627 — spune d-l N. Iorga — starostele de Jitomir (Ucraina), care atrăsese „negustori turci și moldoveni“ la iarmarocul din Iaslowețk, opreă dela „ciobani“ 600 de boi, al căror preț fusese *rupt* la 30 de zloți bucata.

Eră deci pe lângă marele negoț cu caravane, Lemberg (Lwow) — Constanti-nopol, și unul mai modest, între orașele și câmpiile Moldovei de o parte, și părțile vecine ale Poloniei, de altă parte.

Multe erau lucrurile, pe cari Curtea Domnească a Moldovei nu și le furniză dela sașii din Ardeal (Brașov, Bistrița, Sibiu), ci dela aceștia alți vecini, spre cari se îndreptă și noua direcțiune politică. La 1605 Eremia își aduceă din Lemberg hârtie de scris și cărți, cerându-le dela Frăția Ortodoxă de acolo, în schimbul cedărei unor anumite venituri domnești.

Românii, Armenii din Moldova și Ucrainenii din Podolia se ocupau cu această ramură a comerțului polono-moldovenesc.

Un comerț mai departe, decât Polonia, se mai făcea în acest Orient Creștin cu Moscova.

Legăturile comerciale cu acest centru erau destul de strânse. Întâietatea o avea desigur tradiția negustorilor domnești de blănuri și dinți de pește. Vedem și pe Tătari aducând în 1672 la Iași, pentru Sultanul Mahomet al IV-lea blănuri de samur și de vulpi negre. În schimbul acestora figură, ca articole de desfacere în aceste părți, vinul moldovenesc și fructele uscate. Românii ajungeau după afaceri până la „Nejna“ la iarmarocul cel mare din Nijni-Novgorod.

În ce privește *orașele comerciale mai importante din Basarabia* de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, d-l N. Iorga observă că în Sud a încetat de mult orice activitate comercială a cetății *Ciubăruiul*, care pe atunci număra circa 200 de locuitori și în care Domnitorii din veacul al XVI-lea își țineau pârcălabii, în locul acelor izgoniți de Turci din Cetatea-Albă.

Tot același rost îl aveau și alte trei centre, acum turcești, cari odinioară stătuseră în calea dezvoltării economice a Galaților.

Fără a mai vorbi de *Cetatea-Albă*, a cărei însemnătate este acum curat militară, se evidențiază *Chilia*, tot ca o cetate de hotar, cu vre-o 500—600 de locuitori.

Ismailul, vechiul Epolium, Șmilul Moldovenesc de pe vremuri, cucerit de creștini la 1595, și apoi pierdut iarăși în mâinile Turcilor, număra până la 12.000 de locuitori Români și Bulgari, sub un bei turcesc pus în fruntea lor.

Reni, vechea Tomalova, socotită ca o cetate încă dela 1550, pierduse în veacul al XVII-lea orice însemnătate față de Galați, cari se foloseă de toată libertatea creștină.

Hotinul își păstră rolul său de vameș și un timp însemnătatea lui nu scăzu, cu toate împrejurările războinice, ce se desfășurau în preajma lui și vicisitudinile, ce decurgeau pentru dânsul. Dar, ori cum, această alegere a cetății, ca țel al expedițiilor turcești, eră inerent ca să-i strice dela o vreme.

Acest fapt a avut de consecință că, în prima jumătate a veacului al XVII-lea, să se ridice Cernăuții, pe unde se mergea atât în jos prin Iași spre Galați, cât și spre Răsărit, prin Ștefănești la Soroca (N. Iorga).

Chișinăul, după datele d-lui Ștefan Ciobanu, până la 1812, îndeplinea rolul de intermediar între Căușeni, capitala Tătarilor din Bugeac, Tighina și regiunea tătărească dintre Bug și Nistru, pe de o parte, și orașele din Nordul Moldovei: Suceava și Iașul, pe de altă parte.

Cu anexarea Basarabiei de către Ruși, raporturile dintre aceste regiuni se schimbă; orașele moldovenești de dincolo de Prut au fost izolate de Basarabia, iar Căușenii și Tighina decad.

Și aceasta se resimte și în viața comercială a Chișinăului, care în primele decenii după anexare merge spre decădere și, numai măsurile artificiale ale guvernului rus, și privilegiile acordate comercianților, îi mențin viața de oraș. Creșterea portului Odesa și construirea căiei ferate Chișinău—Odesa dă un imbold puternic dezvoltării comerciale a capitalei Basarabiei.

Sistemele monetare din Basarabia pe aceste vremuri au fost: ca monedă curentă a Moldovei eră gross-ul, o simplă imitație a groschenilor germani, cari nu erau altceva decât o ultimă subîmpărțire a mărcii, unitate ponderală germană, corespunzând pund-ului carlovingian, moștenit și el dela livra romană.

Marca aceasta se împărțea în patru sferturi, numite *Fertun-i*.

Fertun-ul se împărțea în câte patru *scot-i*, iar scot-ul în câte doi *gross-i*.

Dar, nici marca, nici fertun-ul, nici scot-ul, nu existau ca monede, numai gross-ul există și circulă, și un obiect, care costă doi gross-i, spre exemplu, se zicea că costă un scot.

Pentru unitatea monetară ideală, se mai întrebuițau în Moldova încă o numire, *grivna*.

Grivna eră unitatea monetară rusească, corespunzătoare livrei romane, împrumutate prin intermediul Bizantinilor.

Se mai întrebuițau florinii Florenței, ducații Veneției (moldovenii le ziceau ughi), lira genoveză (secolul al XIV-lea), moldovenii le mai ziceau »ruble frâncești«, zloți tătărești (secolul al XV-lea), taler (secolul al XVI-lea), asprul bizantin și galbenul turcesc (secolul XVI—XVII). (Dr. I. N. Angelescu).

A opta etapă a stărilor economice din Basarabia o formează influența *Domniei Fanarioșilor, precum și ocuparea ei de către Ruși*, care au urmărit o politică economică specială, a cărei consecințe le vom vedea.

Veacul al XVIII-lea deschizând în Principatele Române acea epocă, zisă a Fanarioșilor, care a dat naștere la lupte personale pentru domnie, influențează covârșitor asupra stărei economice a ambelor Principate. Totuși, viața comercială, deși cu greu, își urmează calea ei mai departe.

Comerțul interior și legăturile de afaceri între Principate, se întrețin de vechii negustori de origină săsească, ungurească, armeană și polonă, cari prin activitatea lor utilă, deveniseră adevărați negustori naționali.

În ce privește comerțul exterior, el se exercită de negustorii internaționali și se făcea în aceleași condițiuni și cu aceleași state, ca și în veacul XVII-lea.

Secolul al XIX aduce mari schimbări în viața politică și economică a Basarabiei, care la 1812, prin tratatul dela București, este trecută sub stăpânirea Rusiei, ceea ce a avut de consecință întreruperea vechilor ei legături comerciale cu țările vecine.

Pe aceste vremuri Basarabia numără 41.160 de familii, adică circa 240.000 de locuitori. Această populațiune însă, curând a început să fie sporită cu ajutorul colonizărilor cu neamuri străine, organizate și favorizate de guvernul rusesc.

Astfel, chiar din anul 1814 se așează în Sudul Basarabiei, în județul Cetatea-Albă, 1443 de familii germane, venite din Varșovia și Württemberg, iar peste 10 ani, vre-o 28 de coloniști elvețieni înființează pe malul mării Negre din județul Cetatea-Albă, comuna Șaba.

Din datele statistice, rămase de pe atunci, reese că în anul 1818, Basarabia ajunse să numere 389 000 de locuitori.

La 1829 Rusia obține pe cale diplomatică (tratatul dela Adrianopol) și gurile Dunărei, afară de canalul Sf. Gheorghe, care rămâne sub stăpânirea turcească.

Astfel fiind, Rusia devine suverană pe întreg comerțul dela Dunărea de Jos.

Nu e vorbă, că mult câștig din acest comerț rușii nu au putut să realizeze, deoarece produsele lor agricole aveau alte căi de scurgere către porturile ei maritime din marea Neagră spre Mediterana. În ce privește produsele industriale, ele erau de mică importanță pe acea vreme.

Interesul rușilor era — spune d-l Dr. I. N. Angelescu — ca să împiedice mai degrabă un trafic intens pe Dunăre, spre a-l strămuta în porturile de pe Marea Neagră. De aceea rușii împotmolesc sau lasă să se potmolească brațele Dunărei. Tendința aceasta a fost una din cauzele războiului din Crimeia (1854 — 1855), care s'a terminat cu alcătuirea Comisiunii Europene a Dunărei, cu misiunea de a despotmoli brațele Dunărei și de a reglementa navigațiunea pe acest fluviu.

Incerările industriașilor basarabeni de a-și creia o industrie proprie puternică, sunt izbite de interesele industriașilor ruși din ținuturile dela Nord.

Acești industriași nu puteau privi cu ochi buni dezvoltarea unei industrii concurente într-o provincie abia cucerită.

După datele d-lui Colonel Cornilovici, în anul 1819, în Basarabia se aflau numai câteva fabrici pentru boirea pânzei și a postavului, trei uzini pentru fabricarea cărămizii, o singură fabrică de var și câteva fabrici de lumânări.

În ce privește populațiunea, ea ajunge în anul 1830 la cifra de 469.783 de suflete, iar în anul 1845 — la cifra de 785.175 de locuitori.

În anul 1848, după datele culese de d-l Zamfir Arbore, Basarabia posedă 297 de fabrici, cari produceau marfă pentru suma 99.184 ruble pe an, iar în anii următori, după statistica dată de Criucov, în Basarabia erau :

În 1850 - 295 fabrici (probabil că în acest număr intrau și ateliere) cu o producțiune în val. 508.366 ruble anual.

În 1851 - 293 fabrici cu o producțiune în val. 493.298 ruble anual;

„ 1852 - 294 „ „ „ „ „ 467.101 „ „

„ 1856 - 519 „ „ „ „ „ 1.128.521 „ „

În acest din urmă an (1856) populația totală a Basarabiei se ridicase la 990.274 locuitori.

După datele lui A. Zașciuc, ofițer de stat major rus, și membru al Societății Imperiale de Geografie ruse, $\frac{2}{3}$ din populațiunea basarabeană la 1860 eră formată din români. Afară de ei mai erau ruși mari (velicoroși), fugiți din

Pe Dunăre.

Rusia de grozăviile țarului Ioan cel Groaznic (veacul al XV-lea), apoi rusini, maloroși (ucrainieni), polonezi, greci, bulgari, sârbi, găgăuzi, arnăuți, evrei, armeni și ȝigani originari din India.

După o dare de seamă rusească, numărul fabricilor și atelierelor din Basarabia în anul 1881 eră de 175, cu o producțiune anuală în valoare de 5.623.000 ruble, iar în 1892 numărul lor se ridică la 222 cu o producție totală în valoare de 6.105.000 ruble.

Comerțul basarabean sub ruși dela 1812 încoace, este împărțit de d-l Zamfir Arbore în trei părți distincte:

1. Cel din interiorul țării, care se concentrează în cele 8 orașe și câte-va târgușoare basarabene;

2. Cel exterior, care se subdivizează în: *a)* comerțul cu Rusia și *b)* comerțul cu Europa, care se făcea prin porturile de pe Dunăre, pe Prut la Ungheni (actualmente Vasile Lupu), Noua Suliță și apoi prin Odesa;

3. Comerțul de tranzit, care cuprinde mișcarea mărfurilor pe Nistru și legătura de cale ferată dintre Odesa și Iași.

Mărfurile, cari făceau obiectul comerțului basarabean, se pot împărți și ele în patru grupuri mari:

1. Mărfurile produse în Basarabia sau aduse din Rusia pentru a fi exportate în Austria.

2. Mărfurile cari formau traficul Basarabiei cu România;

3. Mărfurile importate pentru trebuințele Basarabiei, atât din Rusia, cât și din Austria și

4. Mărfurile de tranzit, cari treceau din Europa Occidentală în Rusia, via Basarabia.

Obiectele de trafic cu Austria se compuneau parte din marfă rusească, ca fier, miere, pielărie și parte din produse ale Basarabiei, ca grâne, grăsimi, lână, pește, piei și ca obiect principal cai, vite, oi și capre.

În România se exportă: cai, vite, pește sărat, frînghii, lână, iar ca marfă de tranzit: olărie fină, lucruri de aramă, ferărie, marfă de cauciuc, pielărie, bumbăcărie, pânzeturi, ceai și blănuri.

Cifra tranzitului acestor mărfuri formează $\frac{3}{4}$ din totalul exportului, ce se făcea spre România.

Pe la sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, produsele pescăriilor rusești și-au găsit un mare deșeu în România.

În ceea ce privește importul mărfurilor în Basarabia, primul loc aparține Austriei, după care vine România.

Din Austria se importă în special lemn bucovinean de construcție.

La începutul secolului al XX-lea România reușește să ofere pieței basarabene mărfurile de cherestea în condițiuni mai avantajoase, astfel că dela această dată, importul lemnului din Austria este în continuă scădere, cedând locul în favoarea celui românesc.

Se mai importă din România: sare, nuci, pietre de moară, piei de miei și lână vopsită.

Aceste mărfuri nu se consumau în Basarabia, ci treceau mai departe în Rusia.

Punctele vamale, prin care intrau în Basarabia produsele de importățiune, erau: Noua-Suliță, Lipcani, Sculeni, Ungheni, Reni, Ismail și altă dată și Leova,

Exportul produselor rusești de tranzit spre Austria se făcea prin Noua-Suliță; pe acolo treceau mărfurile, ce veneau dinspre Moghilev.

Mai târziu Noua-Suliță decade, din cauza construirii celor două mari rețele de cale ferată: *a)* Lemberg-Cernăuți-Iași-Ungheni-Chișinău-Odesa și *b)* Lemberg-Podvolocisc.

Punctele principale comerciale din Basarabia, la începutul secolului al XX-lea, erau: Hotin, Soroca, Bălți, Atachi, Chișinău, Orhei, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Reni, Ismail, Bolgrad, Cahul, Leova, Căușani, Criuleni, Cubei, Hâncești și Călărași.

Industria basarabeană sub Ruși se găsește la începutul veacului al XX-lea, după o statistică dela 1 Ianuarie 1901, într-o situațiune inferioară celei din trecut, și numără următoarele întreprinderi principale:

7 fabrici de tutun,	1 fabrică de paste făinoase,
6 fabrici de prelucrat ceara,	10 fabrici de lemn,
1 fabrică de zahăr,	1 fabrică de butoaie,
2 fabrici de topit său,	15 fabrici de lumânări,
12 fabrici de săpun,	8 tăbăcării,
1 salină,	15 întreprinderi pescicole,
22 fabrici de ulei,	7 fabrici de coniac și licheururi,
4 fabrici de bere,	2 turnătorii,
3 văpsitorii chimice,	1 fabrică de spălat lână,
4 fabrici de frîghii,	42 cărămidării,
2 fabrici de țigle, ș. a.	1.296 diverse ateliere și întreprinderi mici, etc. etc.

În total au fost 1.462 de întreprinderi industriale — fabrici și ateliere — cu o producțiune totală în valoare de abia 3.000.000 ruble, ocupând numai un număr de 5.983 de lucrători.

Privind aceste cifre, constatăm cu ușurință cât de înapoiată era situațiunea industrială din Basarabia la începutul veacului nostru

Trecând la cercetarea populațiunei, constatăm că, după o statistică dela 1 Ianuarie 1914, Basarabia numără 2.245 553 de locuitori, dintre cari 1.131.828 bărbați și 1.113.725 femei.

A nouă etapă din viața economică a Basarabiei a fost *războiul mondial*, declarat în 1914.

Nouile evenimente, survenite din cauza marelui război, modifică complexamente condițiunile economice din Basarabia. Marile operațiuni militare din Carpați și din Galiția (1914—1915) fac ca Basarabia, prin situațiunea sa geografică, să devie bază de aprovizionare a armatelor Sudice și Sud-Vestice rusești.

Intrarea României în război contra Puterilor Centrale aduce schimbări și mai mari, deoarece transformă Basarabia în zonă de război. Se creiază aci un important număr de depozite militare de munițiuni, echipamente, alimente pentru aprovizionarea armatelor combative și a populațiunei civile. Orașele și comunele sunt invadate cu tot felul de unități, cari formează grosul armatelor de operațiuni.

Întreprinderile industriale sunt mobilizate pentru necesitățile militare și desigur, că în astfel de împrejurări, nu poate fi vorba de o activitate economică normală. Producțiunea industriei basarabene a fost întreruptă. Comerțul exterior

s'a redus la zero, iar cel interior s'a transformat în simple contingenări, rechiziții și sechestre pentru necesitățile militare și civile.

Singurile instituțiuni economice, cari au profitat de aceste împrejurări excepționale, au fost cooperativele din Basarabia, cari în cursul războiului au luat un mare avânt. Indiferența de mai înainte a guvernelor rusești, în ce privește Cooperația, s'a transformat în cursul războiului într'o binevoitoare atențiune, acordându-i credite largi în vederea aprovizionării armatelor, prin intensificarea producțiunei. Necesitățile de război au silit guvernele autocrate rusești să stabilească legături mai strânse cu poporul de jos, în care ideia de cooperație era încolțită deja de mult.

Pentru a ilustra cât de mult a contribuit Basarabia la operațiunile de aprovizionare din timpul războiului, dăm mai jos câteva bilanțuri de lichidare ale principalelor organizațiuni, cari erau împuternicite cu adunarea și distribuirea produselor din Basarabia.

**Bilanțul de lichidare al secțiunei pregătirilor pe ziua de
1 Octomvrie 1921.**

ACTIV		PASIV
Ministerul de Răz-		Uprava Gubernială
boi Rus . . . Rub.	19.253.829,58	de Aprov. a Ba-
Zarzavat și fructe	5.037.389,04	sarabiei Rub.
Carne și untură	380.736,04	Secția carne și vite
Furaje	4.894 851,84	Avansuri
Vin	3.234.482,33	Diverse conturi
Vite	6.210.253,16	
Cheltueli suplimen-		
tare	3.255.358,16	
Diverse conturi	1.024.290,39	
Total Rub.	43.291.190,54	Total Rub.
		43.291.190,54

**Bilanțul de lichidare al secției pâinei pentru armată pe ziua
de 1 Octomvrie 1921.**

ACTIV		PASIV	
Ministerul de Răz-		Delegatul Minis.	
boi Rus . . . Rub.	42.657.208,79	Agriculturii Rus Rub.	20.963.382,96
Statul Român . . . »	1.980.774,72	Ministerul Agric. . . »	29.259.895,—
Secția carne și vite . . »	33.946.008,27	» Aproviz. »	118.530.000,—
Secția pregătirilor . . »	18.259.879,81	Diverse conturi . . »	22.900.501,17
Produse »	61.944.192,01		
Diverși debitori . . »	4.455.300,69		
Cheltueli suplimen-			
tare »	14.834.367,39		
Diverse conturi . . . »	13.576.047,45		
Total . . . Rub.	191.653.779,13	Total . . . Rub.	191.653.779,13

Bilanțul Comisiunii de lichidare a Upravei Regionale de Aprovizionare din Basarabia încheiat pe ziua de 1 Octomvrie 1921.

ACTIV		PASIV	
Upravele județene . Rub.	1.099.061,56	Uprava Gubernială	
Cumpărări de vite		de aprovizionare Rub.	33.952.768,26
și untură "	122.979,95	Diverse conturi . . "	1.080.483,74
Debitori "	205.797,60		
Secția pregătirilor a			
Upravei Guberniale de Aprovi-			
zionare "	25.555.641,18		
Ministerul de război "	5.321.180,66		
Diverse conturi . . "	2.728.591,05		
Total . . . Rub.	35.033.252,—	Total . . . Rub.	35.033.252,—

Bilanțul de lichidare al secției împuternicitului Ministerului de Agricultură, C. A. Mimi, încheiat pe ziua de 1 Decemvrie 1921.

ACTIV		PASIV	
Produse Rub.	18.750.582,63	Delegatul G-l al Mi-	
Furnizori "	3.636.079,95	nisterului Agri-	
Uprava Gubernială		culturii Rub.	77.294.202,61
de aproviz. "	24.005.851,04	Produse măcinate . . "	11.772.395,69
Departamentul mi-		Diverse conturi. . . "	2.029.716,21
litar "	29.127.013,24		
Diverse conturi. . . "	15.576.787,65		
Total . . . Rub.	91.096.314,51	Total . . . Rub.	91.096.314,51

A zecea etapă, a vieții economice basarabene, o formează revoluția din 1917, declararea Republicii Moldovenești și actul Unirei din 27 Martie 1918.

Greutățile și oboselile războiului, precum și politica ultra naționalistă și nesinceră a conducătorilor poporului rus, provocând din ce în ce nemulțumiri interne, tot mai violente, era fatal ca toate acestea să se termine cu o revoluțiune, care s'a și declarat în Fevruarie 1917.

Aparatul administrativ și militar al imensului Imperiu Rus intră în descompunere, armata de operațiune este inundată de spioni străini transformați în propagandiști revoluționari; ea se dezorganizează și soldații și ofițerii în masă încep a părăsi frontul. Intreg Imperiul este cuprins de frământări interne, a căror consecință este redeșteptarea naționalităților subjugate. Rând pe rând se declar state independente toate acele provincii rusești populate de naționalități străine, cucerite prin forță dealungul veacurilor de către împărății ruși.

După Finlanda, Polonia, Estonia, Lituania, Ucraina, Georgia, Armenia, vine

și Basarabia, care la început apare ca Republică Autonomă în Federațiunea Rusă, iar mai târziu devine Republică Moldovenească Independentă.

Poporul basarabeian nu a pierdut cea dintâi ocaziune, ce s'a ivit, și, prin glasul aleșilor săi, a făcut apel la armata română ca să treacă Prutul și să apere pământul străvechiu românesc.

Faptul s'a îndeplinit la 13 Ianuarie 1918, când armata română, pe temeiul drepturilor imprescriptibile asupra regiunilor moldovenești dintre Prut și Nistru, și-a făcut intrarea triumfală în inima Basarabiei, la Chișinău.

Consecințele economice ale acestui mare fapt istoric au fost incalculabile pentru Basarabia. Actul Unirii dela 27 Martie 1918 nu a avut numai însemnătatea unui eveniment național, ci și a unei grandioase opere de ordine și civilizație.

Dacă actul Unirii a readus Basarabia la Patria-Mamă, tot acest act a readus-o la masa socială cu întregul ei aport economic.

Reaua stare economică, moștenită cu ocaziunea alipirii Basarabiei la Patria-Mamă, își are sorgintea nu numai în evenimentele recente, când puhoiul revoluționar, alimentat de unitățile militare ruse bolșevizate, se retrăgea în dezordine depe frontul românesc, trecând sub jaf și nimicire tot ce întâlnea în calea sa, ci și în programul politic, pe care guvernele ruse l-au avut tot timpul dela anexare, ca să nu lase ca Basarabia să devină o forță economică cu caracter independent.

Am arătat mai sus cum, de exemplu, la Petrograd nu se privea cu ochi buni o dezvoltare importantă a industriei basarabene.

Am arătat de asemenea politica de anihilare a activității comerciale și în special neglijența culpabilă, în care erau lăsate gurile Dunărei, fără să mai vorbim de dezastrul economic, produs prin lipsa aproape completă a căilor de comunicație.

Dacă nu ar fi fost cele două rețele importante, cari legau Chișinăul, una cu Odesa și alta cu Kievul, precum și un oarecare progres în dezvoltarea a câtorva orașe, am putea spune, că Basarabia ne-a fost retrocedată în aceeași stare, cum se află cu 106 ani înainte de Unire.

Trebue să mai menționăm, că pagubele pricinuite de armatele ruse în retragere, întrec cifra de lei 800.000.000 (valuta 1917), numai în ce privește proprietățile rurale, forța de producțiune a Basarabiei. În afară de aceasta, basarabenii au mai fost păgubiți prin rechiziții, făcute de armatele ruse, cari au dat bonuri în valoare de lei 1.005.837 bani 32, fără să le fi plătit. La acestea se mai adaugă rechizițiile, făcute tot de armatele ruse, pentru cari s'au emis 128 de bonuri mute, fără valoare, indicându-se numai cantitatea ridicată, care se urcă la circa 14.200 puduri cereale, furaje, porumb și zarzavat. S'au mai rechiziționat de asemenea fără plată și fără bonuri circa 63.500 puduri diferite produse ale solului, precum și 2.301 capete de vite cornute, cai și oi.

În aceste condițiuni economice a fost realipită Basarabia în anul 1918.

Comerțul și industria în Basarabia dela Unire încoace. Aceste două importante ramuri de activitate economică au intrat în angrenajul nouilor stări politico-sociale în condițiuni cu totul precare.

Am arătat mai sus, atât cauzele vechi, cât și cele recente, cari au concurat la stânjenirea avântului comercial și industrial în Basarabia.

Activitatea comercială, în primii ani după Unire, a avut în aparență o mișcare destul de importantă.

Firmele comerciale locale, atât cele vechi, cât și cele improvizate de război și de după război, au avut ocaziunea să facă afaceri așa de frumoase, încât ele au tentat și alte case comerciale de seamă din vechiul regat, ca să înființeze în Basarabia filiale și reprezentanțe, contribuind aci la satisfacerea nevoilor economice, atât de mult resimțite după război și revoluție.

În epoca blagoslovită dintre anii 1918 — 1923 comercianții erau în plină mulțumire.

Marile cerințe de refacere, alimentate din ce în ce mai larg prin progresul constant al inflației monetare, culminat prin schimbul tardiv al rublelor din anii 1920 și 1921, au făcut pe comercianți să-și facă iluzii că această aparență înflorire a negoțului va fi de lungă durată. Comercianții, în majoritatea lor, au început să-și plaseze o bună parte din capitalurile acumulate cu atâtă ușurință, în imobile urbane și rurale, fără să se gândească la terenul șubred pe care se desfășură dansul transacțiunilor comerciale din acest timp.

Intr'adevăr, dacă analizăm îndeaproape fondul economic al împrejurărilor din această epocă, constatăm că structura lui eră formată, în majoritate covârșitoare, din *cerințe de consumațiune* și numai într'o prea mică parte în *cerințe de producțiune*.

Da, erau în acești ani prea mulți consumatori și prea puțini producători.

Proprietarii expropriați, goniți de revoluție de pe pământurile lor, s'au îngrămădit și s'au fixat la orașe într'o stare de deprimare și rezervă, contribuind la mărirea numărului acelor cari duceau o viață improductivă.

Cei mai mulți dintre ei au trăit ani dearândul din vânzarea imobilelor urbane, a mobilelor, a blănurilor și a bijuteriilor, cumpărate de negustori și de îmbogățiții de război.

La țară, lumea eră încă sub efectul produs de surescitarea revoluționară, susținută de pleava demagogică creată de împrejurări.

Măsurile de ordine și legalitate, luate prin nouile așezări, precum și marea reformă agrară, au rezolvit repede problema socială, dar nu au putut rezolvi imediat și pe cea economică.

Producțiunea s'a micșorat enorm în cantitate și în calitate, astfel că comerțul nu putea să-și facă acel punct de reazăm sănătos și durabil, care să-l susțină și să-l apere de vremuri grele.

Iată pentru ce am spus mai sus că mișcarea comercială din primii 5 ani dela Unire eră numai aparență.

Fiind bazată numai pe operațiunile cari satisfăceau aproape exclusiv cererile de consumațiune, eră fatal ca prima criză, sau mai bine zis ordinea financiară ce a urmat, să fie funestă pentru majoritatea comercianților și în special pentru aceia cari au făcut imobilizări.

Activitatea comercială dela 1923 încoace intră într'o nouă fază.

Toți aceia cari se mai uitau cu coada ochiului peste Nistru, s'au convins în sfârșit că așezările noastre în Basarabia sunt sfinte și definitive, și că nu mai pot rămâne în starea de pasivitate și rezervă ce păstrau până acum.

Intr'un cuvânt toată lumea a început să lucreze. Proprietarii au luat drumul către cotele ce li s'au rezervat prin expropriere, nouii împroprietăriți, ajutați prin Băncile Populare și Obștii, prin Casele de Imprumut pe Gaj, prin Casele de Credit a Agricultorilor, au început să-și cultive mai intens pământurile, iar comerțul se îndreaptă către afaceri cu caracter productiv: ferărie, cherestea, mașini agricole și industriale, exportul fructelor, vinurilor, cerealelor, etc.

Anii secetoși ce au urmat au produs criza economică, iar stoparea inflațiunii și absorbirea unei părți din capitalurile disponibile de către ramurile de producțiune, au făcut ca comerțul în general, și cel de consum în special, să sufere.

Iată cum se explică disparițiunea celor mai multor întreprinderi de consumațiune și zilele grele pe cari le trăește comerțul de manufactură și de lux în ultimul timp.

Acum 4—5 ani Portăreii Tribunalului Lăpușna aveau zile când nu protestau nici un efect comercial, astăzi însă numărul protestelor s'a ridicat până la 2—300 pe zi.

Examinând listele acestor proteste, constatăm că procentul cel mai mare îl dau întreprinderile comerciale cu caracter improductiv, circa 70%.

În aceasta a doua fază a comerțului basarabean, dela 1923 încoace, s'au făcut toate încercările pentru echilibrarea unei balanțe economice a Basarabiei, căutându-se a se stabili legături directe cu țările vecine, în care scop s'a înființat și *Vama Chișinău*.

Legături comerciale s'au putut stabili cu Polonia și Cehoslovacia, ca state mai apropiate de Basarabia, făcându-se toate eforturile pentru exportul în aceste țări a vinului, a fructelor verzi și uscate, uleiul vegetal, cereale, vite și piei crude.

Abia înființată, Vama Chișinău a avut următoarea mișcare în cursul anului 1924:

- 1) *Import* 320 vagoane mărfuri, asupra cărora s'a incasat:

Taxe vamale	Lei 11.675.373,95	
Comisioane	” 2.068.644,70	
Diverse taxe	” 2.477.574,80	Lei 16.221.593,45
- 2) *Export* 340 vagoane mărfuri, asupra cărora s'a incasat taxe de Lei 6.191.397,30

Camera de Comerț și Industrie a fost înființată în Chișinău încă dela 1 Iulie 1919, cu un număr foarte restrâns de membri înscriși, având ca circumscripție întreaga Basarabie.

Astăzi numărul lor s'a ridicat la 3 580 membri alegători, conform listelor electorale, și numai pentru circumscripția actuală (care cuprinde județele Lăpușna, Orhei și Tighina), față de 11.337 firme comerciale înscrise.

Pe ziua de 14 Decembrie 1922 județele Ismail și Cetatea-Albă au eșit din circumscripția Camerei de Comerț din Chișinău, înființându-se Camere de Comerț independente.

Deasemenea județul Cahul a fost repartizat, pe aceeași dată, la circumscripția Camerei de Comerț din Bârlad,

La 1 Ianuarie 1924 județele Bălți și Soroca au fost atașate Camerei de Comerț din Iași, iar la 1 Iulie 1925, în baza noiei legi de reorganizare a Camerilor de Comerț, județul Hotin a fost trecut în circumscripția Camerei de Comerț din Botoșani.

Bursa de Cereale și de Mărfuri, a cărei înființare s'a decretat în 1923, a început să funcționeze la 1 Aprilie 1924, având 2 secțiuni: una pentru cereale și mărfuri și alta specială pentru agricultură și viticultură.

Corporațiunea Bursei numără 104 membri, din cari 68 cerealiști și 36 agricultori și viticultori.

Camera Arbitrală a fost înființată odată cu Bursa și are pentru prima secție 20 arbitri, iar pentru secunda 10 arbitri.

Sfatul negustoresc este o organizațiune particulară, recunoscută ca persoană morală, și numără 700—800 membri numai în Chișinău, având filiale în toată Basarabia.

Extinderea aplicării codului de comerț în Basarabia a avut ca urmare înscrierea firmelor comerciale.

Astfel, în circumscripția Camerei de Comerț din Chișinău, până la 12 Iulie 1925, totalul firmelor comerciale eră :

J U D E Ţ E	Firme individuale	Firme sociale	Total
Lăpușna	5.543	216	5.759
Orhei	2.970	76	3.046
Tighina	2.459	73	2.532
Total	10.972	365	11.337

Inchiderea graniței dinspre Rusia și imposibilitățile de utilizare a unei importante ape navigabile, cum este Nistrul, reprezintă o mare pagubă economică pentru Basarabia.

Legăturile comerciale dinainte de război, cu piețele din interiorul Rusiei, asigurau producătorilor basarabeni debușeurile cele mai favorabile, iar negustorilor o continuitate în transacțiuni și un volum de afaceri, care le asigură existența și progresul.

În nouile orientări comerciale interne, negustorii și-au îndreptat privirile către celelalte provincii alipite și Vechiul Regat, stabilind relațiuni comerciale, atât cu centrele de producțiune industrială, cât și cu centrele de consumațiune, pe cari au început să le cunoască și să le aprecieze.

Expozițiunea Generală și Târgul de Mostre din August—Septemvrie 1925 a contribuit mult la cunoașterea tuturor piețelor românești din restul Țării, iar în ce privește Basarabia, de ce anume avuții și produse este capabilă.

Activitatea industrială de după Unire s'a desfășurat în linie paralelă cu negoțul.

Expoziția generală din Chișinău. 1925. — Portalul principal.

Repunerea în funcțiune a fabricilor, cari au fost închise sau devastate de război și revoluție, a mers greu, fie din cauza lipsei de capitaluri prea mari ce necesitau refacerea lor, fie din lipsa de combustibil.

Singură industria morăritului, care a funcționat mai tot timpul, a avut posibilități să se susțină și să realizeze chiar și progrese.

Fabricile de spirt de asemenea s'au susținut prin menținerea monopolului și preluarea de către Stat a produselor acestei industrii.

Basarabia fiind lipsită de instituțiuni de credit cu caracter local, odată cu închiderea granițelor dinspre Rusia, a stopat și finanțarea industriei, care depindea de băncile rusești, cari au început să și retragă capitalurile din sucursalele de aci, încă din timpul războiului chiar.

Băncile mari românești au venit imediat să corecteze lipsurile de credit,

ele însă nu puteau să facă de cât o finanțare evolutivă și în limitele satisfacerii tuturor nevoilor.

Combustibilul de asemenea era procurat mai înainte din bazinul carbonifer al Donului, acum însă industriașii încep să-l caute aiurea, fie în țară, fie în străinătate, dar dificultățile de transport sunt o mare piedică pentru o deplină funcționare a industriilor lor.

Bazele șubrede ale industriei basarabene se mai datorează și faptului că o bună parte din întreprinderile industriale de aci funcționează în mod dependent, ca un fel de anexe ale marilor uzine de peste Nistru, cu menirea de a prelucra anumite materii brute în semifabricate în scop de a fi transportate în metropolele industriale pentru o fabricație definitivă.

Expoziția generală din Chișinău, 1925. — Pavilionul Regiei Monop. Statului.

Prin închiderea graniței soarta acestor industrii a fost pusă în grea cumpănă.

O eră nouă în viața industriei basarabene se deschide prin înființarea în anul 1923 a Societății Naționale de Credit Industrial, care a început opera de finanțare efectivă, directă și în mare, acordând mai întâi credite importante marelui industriei, iar din anul 1925 s'a început ajutorarea micii industrii și a atelierelor prin intermediul instituțiilor de credit locale, dar cu procente limitate la maximum 10% anual.

După aceste considerațiuni de ordin general să trecem la cercetarea situației industriei basarabene după specialitate, capacitate, valoare etc.

În acest scop am întocmit alăturatele trei tablouri, cari formează anexele No. 1, 2 și 3, reprezentând numărul și producțiunea totală a întreprinderilor (mici și mari), luate din diferite surse.

Situația generală a întreprinderilor industriale din Basarabia pe anul 1923, după datele oficiale ale Direcțiunei Regionale a Statisticii din Chișinău.

Felul întrep.	SPECIALITATEA	NUMĂRUL			PRODUCȚIUNEA PE 1 ZI			Producțiunea vândută cantitativ	Producțiunea disponibilă cantitativ
		Urban	Rural	Total	Urbană	Rurală	Totală		
A	Mori cu aburi .	53	599	652	451.400 kgr.	2.126.832 kg.	2.578.232 kgr.	16.975.599 kgr.	2.814.421 kgr.
	" " apă .	5	409	414					
	" " vânt .	12	1.206	1.218					
B	" " cai .	—	11	11					
A	Oioinițe	—	220	220	29.620 kgr.	46.289 kgr.	75.909 kgr.	3.296.854 kgr.	190.922 kgr.
	Fabr. de ulei .	34	105	139	și 12 deca	și 315 deca	și 227 deca	și 1.082 deca	și 123 deca
T	Fabr. de paste făinoase	2	—	2	4.600 kgr.	—	4.600 kgr.	48.000 kgr.	—
Z	Fabr. de bomboane	10	—	10	1.076 kgr.	—	1.076 kgr.	35.564 kgr.	1.318 kgr.
E	Fabr. de ape gazeoase	31	11	42	477 kgr. și 562 deca	37 kgr. și 653 deca	514 kgr. și 1.215 deca	49.200 kgr. și 72.902 deca	10.020 kgr.
M	Fabr. de spirt și rachiu	9	10	19	800 ⁰ și 562 deca	50.000 ⁰ și 653 deca	50.800 ⁰ și 1.215 deca	7.315.854 ⁰ și 474.005 deca	19.585 deca
I	Fabr. de bere .	10	3	13	3.234 deca	4.465 deca	7.699 deca	2.272.885 deca	26.535 deca
A	Fabr. de mezeluri	7	—	7	384 kgr.	—	384 kgr.	44.080 kgr.	—
	Fabr. de zahăr .	—	1	1	—	48.000 kgr.	48.000 kgr.	1.760.000 kgr.	—

CHIMICĂ	Fabrici de săpun	20	14	34	2.374 kgr.	1.405 kgr.	3.779 kgr.	558.380 kgr.	73.200 kgr.
LEMN	Fabrici de che- restea	10	6	16	1.428 m. ³	10.643 m. ³	12.071 m. ³	109.497 m. ³	51.660 m. ³
CERAMICĂ	Fabr. de țiglă .	2	47	49	900 buc.	33.607 buc.	39.507 buc.	667.314 buc.	73.900 buc.
	Fabr. decărămidă	2	11	13	6.100 "	10.640 "	16.740 "	212.000 "	156.000 "
	Fabr. de oale . .	2	8	10	40 "	2.150 "	2.190 "	205. 00 "	83.000 "
TEXTILĂ	Fabr. de postav	3	12	15	15 mtr.	766 mtr.	781 mtr.	20.790 mtr.	2.500 mtr.
	Fabr. de spălat și scărm. lână	4	42	46	146 kgr.	1.712 kgr.	1.858 kgr.	—	160 kgr.
	Tăbăcării . . .	15	1	16	1.716 "	16 "	1.732 "	181.760 kgr.	37.888 "
METALUR- GICĂ	Turnătorii . . .	7	—	7	—	—	—	—	—
	Uzini electrice .	3	3	6	1.200 kw.	93 kw	1.293 kw.	311.114 kw.	—
ARTE- GRAFICE	Tipografii . . .	24	—	24	—	—	—	—	—
Diverse	Manufact. R.M.S.	1	—	1	—	—	—	—	—
	Alte fabrici . .	10	15	25	Var 64.000 kgr. Sare 3.200 " Unsori 256 "	Var 960 kgr. Malț 1 600 "	Var 64.960 kgr. Sare 3.200 " Unsori 256 " Malț 1 600 "	Var 123.000 kgr. Unsori 52 800 " Malț 19.200 "	—
TOTAL . .		27	2.734	3.012	—	—	—	—	—

Situația întreprinderilor industriale (industria mare) din Regiunea VI Industrială, cuprinzând județele: Chișinău, Orhei, Tighina, Cahul, Bălți, Hotin și Soroca, pe anul 1924

Felul industriei	SPECIALITATEA	No.	H. P.	Capitalul investit Lei aur	Materia primă	Valoarea ei	Producția	Valoarea ei
Alimentară	Fabrici de ulei	65	1.146	2.145.000	37.000 tone	220.000.000	7.525 tone ulei, 11.755 turte olea- genoase	320.000.000
	Mori comerciale cu mai mult de 4 valțuri . .	21	4.015	3.675.000	35.000 "	250.000.000	36.700 tone făină	357.000.000
	Paste făinoase	3	—	60.000	110 "	1.200.000	104 tone	1.500.000
	Bere	7	90	590.000	—	—	29.170 Hlitr.	20.000.000
	Malț	4	20	96.000	800 tone orz	4.800.000	635 tone	5.600.000
	Alcool	16	260	2.300.000	—	50.000.000	406.000 Hlitr.	85.000.000
	Zahăr	1	782	1.690.000	21.000 tone	20.000.000	2.650 tone	73.500.000
Metalurgică	Cuie și sârmă	1	20	42.000	32 tone	450.000	30 tone	500.000
	Lăcătușerie	1	25	86.720	200 "	2.600.000	165 "	3.800.000
	Ateliere mecanice și turnătorii	15	500	6.100.000	350 "	7.000.000	320 "	12.000.000
Lemnului	Mobile	4	215	115.000	1.700 m ³	2.400.000	—	3.600.000
	Cherestea	6	280	300.000	9.000 "	14.000.000	12.000 m ³ cheres- stea, 20.000 buc. doage, 25.000 buc. lăzi	17.000.000

Chimică	Acid tartric.	1	18	50.000	N'a lucrat 15 tone unt cocos, 24 tone său		N'a produs 110.000 kgr.	
	Săpun de toaletă . . .	2	29	90.000				
Textilă	Vată pentru confecțiuni	3	150	250.000	—	800.000	20.000 kgr.	2 000.000
	Postav	1	12	40.000	3 tone lână	162.000	1.500 metri	400.000
	Tricotaje	1	1	10.000	2.000 kgr. lână 200 kgr. mătăsă	1.000.000	4.500 bucăți	1.400.000
	Tăbăcărie.	9	220	600.000	—	35.000.000	—	50.000 000
Ceramică	Țigle și cărămizi . . .	6	140	350.000	—	—	—	1.500.000
	Ghips.	1	47	68.000	—	130.000	450 tone	250.000
Arte grafice	Tipografii și litografii .	7	56	800.000	—	4.500 000	—	8.500 000
Diverse	Uzini electrice	7	4 300	1.500 000	—	—	6.320.000 kw. ore	—
	R. M. S.	1	169	231.000	—	—	787 tone tutur, 258.414.800 bu- căți țigări	—
Total		183	12.495	21.188.720	—	620.342.000	—	971 950.000

Situațiunea întreprinderilor industriale din județele Cetatea-Albă și Ismail pe anul 1923 după datele d-lui Ing. Const. Petrovici

No. curent	FELUL ÎNTEPRINDEREI	No. întreprinderilor	Capital investit în lei	H. P.	No. lucrătorilor	Puterea de producțiune în 24 de ore
1	Mori mecanice	168	67.185.000	5.119	1.037	719.000 kgr. făină.
2	Fabrici de ulei	65	3.756.000	242	191	8.600 kgr. ulei.
3	" " postav	17	4.341.000	209	140	615 m. postav.
4	" " bere	2	3.000.000	40	24	9.000 l. bere.
5	" " mașini agricole	3	2.500.000	39	91	
6	Ateliere mecanice	7	1.260.000	37	62	
7	Vopsitorii și fabrici de bătut abaua	15	2.210.000	148	75	
8	Fabrică de hârtie	1	1.500.000	96	30	7.000 kgr. hârtie de împachetat.
9	Uzini electrice	3	6.250.000	629	42	1.910 Kw.
10	Fabrici de spirt și coniac	3	3.000.000	—	28	12.000 gr. spirt.
11	" " cherestea	10	8.600.000	253	224	185 m. c. lemn fasonat.
12	" " conserve	3	1.500.000	40	112	7.400 c. de 1/2 kgr. cons. pește 1.200 kgr. bulion și 3.000 c. cons. pește.
13	" " săpun	5	370.000	—	19	3.960 kgr. săpun.
14	Tabăcării	5	85.000	—	13	
15	Fabrici de apă gazoasă	5	191.000	18	9	1.500 sifoane.
16	Fabrică de mezeluri	1	200.000	4	3	3.500 kgr. mezeluri.
17	Fabrici de cărămidă și țigle de ciment	4	1.000.000	10	60	28.000 cărămizi și 3.000 țigle.
TOTAL		317	108.948.000	6.884	2.160	

Nu am avut posibilități ca să întocmim un singur tablou pentru întreprinderile din întreaga Basarabie (anexa No. 2 și No. 3), pe care să-l putem compara cu cel general întocmit de Direcțiunea Regională a Statisticei din Chișinău (anexa No. 1), deoarece, atât prin calculele, cât și prin alcătuirea lor, diferă unul de altul.

Astfel pe când Inspectoratul Industrial a calculat capitalul investit în lei aur, d-l inginer Petrovici, în studiul său, probabil că a socotit valoarea contabilă a întreprinderii, adică a adunat la un loc lei aur cu lei hârtie, neținând cont de deprecierea valutare.

Altfel nici nu ne putem explica cum, față de suma de 3.675.000 lei aur, care reprezintă capitalul investit în morile comerciale mari, din cele 7 județe ce cad în circumscripția Inspectoratului Industrial din Chișinău, ar putea țigură 67.185.000 lei aur, drept capital investit în morile mecanice, numai din două județe sudice ale Basarabiei, sau invers.

În ce privește alcătuirea tablourilor de mai sus, vedem că, pe când Inspectoratul Industrial ne dă materia primă și producția ei reală, d-l inginer Petrovici, în studiul său, ne arată numai cantitatea ce ar putea eventual produce întreprinderea în timp de 24 ore.

Examinând valoarea produselor disponibile și aceea a produselor vândute, în cursul anului 1923, constatăm următoarele:

Soldul mărfurilor rămase disponibile la sfârșitul anului 1922
a fost de Lei 31.339.461

Soldul mărfurilor rămase disponibile la sfârșitul anului
1923 a fost de „ 62.967.555

Diferența între aceste două solduri este de Lei 31.628.094
care reprezintă o parte din producțiunea anului 1923.

La această cifră adăogăm valoarea marfurilor vândute în cursul anului 1923 de Lei 242.084.949

Total . . . Lei 273.713.043

care reprezintă valoarea producțiunii industriale din anul 1923.

Ținem să menționăm că evaluările diferiților cercetători în acest domeniu sunt foarte variate dela Unire încoace.

Așa de pildă, pe când d-l inginer Racoviță evaluează producțiunea industriei basarabene din 1919 la lei 976.000.000, în care sumă intră și producțiunea morilor mici și mari și a altor întreprinderi neînsemnate, d-l E. Giurgea o evaluează pe cea din 1920 numai cu lei 188.000.000 (în această sumă neîntrând producțiunea morilor), Direcțiunea Regională a Statisticei din Chișinău socotește pe cea din 1923, după cum am văzut mai sus, la circa lei 275.000.000, iar Inspectoratul Industrial din Chișinău evaluează producțiunea din 1924, numai a industriei mari din regiunea sa, adică din cele 7 județe, la lei 971.950.000.

Dacă la această din urmă sumă am adăogă și producția Manufacturei de

Tutun din Chișinău, precum și a uzinelor electrice, care n'a fost socotită de către Inspectoratul Industrial în suma de mai sus, constatăm că *producțiunea totală industrială*, din cele 7 județe basarabene, este de circa *lei 1.125.000.000*.

După cum se vede, diferențele dela an la an sunt așa de mari, încât cu greu se poate forma o medie. A admite că producțiunea într'un singur an s'a micșorat dela lei 976.000.000 la lei 188.000.000 (exclusiv producțiunea morilor), sau că peste un an a săltat dela lei 275.000.000, cât eră în 1923 pentru întreaga Basarabie, la lei 1.125.000.000 (numai pentru industria mare din cele 7 județe din 1924) este cu neputință.

Așa fiind cauzele acestor nepotriviri trebuiesc căutate nu numai în fluctuațiunile valutare, ci și în sistemele întrebuințate de mănuiitorii cifrelor și datelor statistice.

În această ordine de idei este probabil că atât d-l inginer Racoviță, cât și Inspectoratul Industrial din Chișinău, în calculul făcut, au luat drept bază capacitatea fiecărei întreprinderi în parte, făcând mai mult cercetări la fața locului, pe când d-l E. Giurgea și Direcțiunea Regională a Statisticii din Chișinău s'au bazat în mare parte pe datele oficiale ce li s'a trimis.

Când este vorba însă de a răspunde la întrebări oficiale, întreprinzătorii, în majoritatea cazurilor, de teamă că aceste date vor ajunge la cunoștința fiscoi, caută să subvalueze producțiunea întreprinderilor lor. Și aceste temeri, la unele întreprinderi au mers atât de departe, încât valoarea materiilor prime s'a trecut cu o sumă mai mare decât valoarea produselor fabricate. Cu alte cuvinte, ar urma să credem că aceste întreprinderi au lucrat în pagubă, pe când în realitate ele au realizat din contra beneficii.

De aceea înclinăm mai mult spre datele d-lui ing. Racoviță și a Inspectoratului Industrial și credem că valoarea producțiunii industriale totale din Basarabia, din anul 1924, a fost de cel puțin 1.500.000.000 lei monedă curentă.

În ceea ce privește veniturile acestor întreprinderi, conform anexei No. 1, au fost în 1923 de *lei 335.906.634* din care cele urbane *lei 161.219.787* și rurale *lei 194.686.847*, iar cheltuielile anuale, la aceeași dată, au fost de *lei 270.419.488*. Rezultă prin urmare un beneficiu de *lei 85.487.146*¹⁾.

	Urbane	Rurale	Total
Valoarea <i>clădirilor</i> . . . lei	81.324.474	lei 138.111.208	lei 219.435.682
„ <i>mașinilor</i> . . . „	110.428.870	„ 215.209.815	„ 325.638.685
Total general lei	191.753.344	lei 353.321.023	lei 545.074.367 ²⁾

¹⁾ Pe când valoarea mărfurilor vândute, împreună cu disponibilul rămas în 1923, a fost de lei 273.713.043, venitul total al întreprinderilor din Basarabia, în aceeași an, a fost de lei 355.906.634. Rezultă deci un plus de venituri, peste valoarea produselor fabricate, de lei 82.193.598, provenit probabil din alte surse ce au înțreprinderile industriale din Basarabia.

²⁾ Desigur că această sumă reprezintă o valoare contabilă, căci în realitate valoarea adevărată a întreprinderilor industriale (mici și mari) din Basarabia trece peste 2.500.000.000 lei monedă curentă.

Forța motrice: motoare urbane 169
 rurale 696 = 865

cu o forță totală de 19 660 H. P.

	Bărbați	Femei	Total
<i>Lucrători:</i> urbani . . .	1.907	104	2.011
rurali . . .	3.870	38	3.908
Total General . .	5.777	142	5.919

Combustibil întrebuințat în kgr.:

	Urbane	Rurale	Total
Benzină	311.306	1.360.916	1.672.222
Motorină	4.382.466	3.400.374	7.782.840
Lemne	28.905.588	83.044.493	111.950.081
Păcură	95.960	564.732	660.692
Pae	3.803	46.074.420	46.078.223
Alte materii . .	3.252.430	9.533.061	12.785.491
Total General	36.951.553	143.977.996	180.929.549

Valoarea combustibilului întrebuințat:

Urbane	Lei 24.975.889
Rurale	" 58.278.142
Total . . .	Lei 83.254.031

Sumele cu cari sunt asigurate întreprinderile industriale:

Urbane	Lei 129.563.665
Rurale	" 100.412.030
Total . . .	Lei 229 975.695

Datoriile întreprinderilor industriale la bănci și particulari:

Urbane	Lei 62.155.998
Rurale	" 12.081.705
Total . . .	Lei 74.237.703

Suprafața ocupată cu instalațiuni industriale:

Urbane	Ha. 80,3
Rurale	" 626,4
Total	Ha. 706,7

Naționalitatea întreprinzătorilor:

	Urbane	Rurale	Total
Moldoveni	36	967	1.003
Ruși	24	207	231

	Urbane	Rurale	Total
Polonezi	4	24	28
Neamți		96	98
Francezi.	--	2	2
Bulgari	5	430	435
Turci	2	3	5
Evrei	202	291	493
Greci	2	5	7
Alte naționalități .	3	174	177
Total General. .	280	2.199	2.479

Solul fertil al Basarabiei permite dezvoltarea în condițiuni destul de avantajoase a industriei alimentare, iar din produsele subsolului singură industria ceramică își poate asigura un progres important.

Din industria alimentară poate lua o mare extindere morăritul, fabricațiunea uleiului vegetal, industria alcoolului, a pastelor făinoase, a zaharului, iar din cea ceramică fabricarea țiglei, oalelor, cărămizilor și a materialului cubic, denumit „Klinker“, excelent pentru construcția șoselelor.

În ce privește dezvoltarea celorlalte industrii, cum sunt: metalurgia, chimică, lemnoase etc., ele neposedând, nici combustibil, nici materia primă suficientă, instalarea și funcționarea lor necesită capitaluri prea mari, iar produsele realizate ar fi ușor concurate cu acelea ale provinciilor, a căror condițiuni naturale le pun într-o situație mai favorabilă.

Dacă la industria alimentară lipsa de combustibil, capital și mână de lucru specializată se poate înlătura prin întrebuițarea cărbunelui alb sau a energiei electrice, prin acordarea de credite eftine și pe termen lung, prin înființarea de școli tehnice pentru creiere a lucrătorilor specialiști, la celelalte industrii, cum este de pildă cea metalurgică, sau chiar chimică, lipsa materiei prime este de neînvins.

Nu se poate ca într-o regiune unde, pe lângă combustibil și mână de lucru, mai lipsește și materia primă, să se înființeze întreprinderi numai din ambiția de a avea acolo o industrie proprie și variată.

Așa fiind, ochii acelor care sunt chemați să supravegheze deaproape soarta industriei basarabene, trebuie să sugereze în primul rând o dezvoltare cât mai mare ce se poate da industrializării produselor agricole, animale și ceramice.

Industria minieră. Deoarece această industrie formează o producțiune cu totul specială în Basarabia, pentru simplificarea cercetărilor noastre, am crezut de cuviință să o tratăm separat.

Făț de alte provincii românești, Basarabia este săracă în zăcămintele miniere. Până în prezent aceste exploatări se reduc la tăeri de piatră, scoateri de argilă, lut, fosforite și ghips.

Cercetările geologice, făcute în Basarabia, au descoperit existența și a altor zăcăminte, în special a cărbunelui de piatră, în regiunea Bolgradului, din județul Ismail, și a lignitului pe malul lacului Ialpug, din aceleași părți. Aceste descoperiri au determinat pe un consorțiu român, compus din Banca Sindicatului Agricol Ialomița, Banca Cerealiștilor și Banca Comercială Română din București, de a înființa o societate anonimă sub denumirea «Industria Basarabiei» cu un capital de lei 10.000.000, cu scopul de a exploata zăcămintele miniere din Basarabia.

Expoziția generală din Chișinău, 1925. — Pavilionul Industrial.

Însă primele exploatări făcute au dovedit că stratul zăcămintelor de cărbuni este prea subțire, iar majoritatea cărbunelui extras, din cauza marelui procent de pământ ce posedă, este de o calitate inferioară și nu poate fi întrebuințat pentru scopuri industriale. Astăzi acest combustibil este folosit de către populațiunea băștinașă pentru satisfacerea nevoilor ei curente.

Tot în Basarabia de Sud, în vecinătatea județului Ismail, s'au făcut de către diferiți întreprinzători mai curajoși exploarări pentru descoperirea de izvoare petrolifere, cari deși n'au adus încă nici o surpriză, totuși au dat oarecari speranțe și cercetările vor continua.

Pentru a ne face o idee de gradul de dezvoltare a industriei miniere în Basarabia am întocmit două tablouri, cari formează anexele No. 4 și 5.

Numărul și producțiunea carierelor în exploatare dela
Subinspectoratului

1 Ianuarie 1922 până la 1 Iunie 1925, după datele
Minier din Chișinău

Anexa No. 4.

Județul	PROPRIETATEA CARIEREI	L U T		PIATRĂ CIOPLITĂ		PIATRA BRUTĂ		PIETRIȘ		NI SIP	ARGILĂ		NĂMOL		FOSFORITE		GHIPS		TOTALUL PRODUSELOR MINIERE EXPLOATATE		
		No. carie- relor	Cantitatea m. c.	No. carie- relor	Cantitatea m. c.	No. carie- relor	Cantitatea m. c.	No. carie- relor	Cantitatea m. c.		No. carie- relor	Cantitatea m. c.	No. carie- relor	Cantitatea kgr.	No. carie- relor	Cantitatea kgr.	No. carie- relor	Cantitatea kgr.	No. carie- relor	Cantitatea m. c. și kgr.	
Chișinău	De Stat	1	3.420	2	141	7	2.935	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	6.496		
	Particulare	—	—	1	437	6	1.524	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	1.961		
Orhei	De Stat	2	340	6	1.342	22	9.144	—	—	—	—	1	850	—	—	—	—	31	11.676		
	Particulare	6	1.017	5	1.582	8	4.059	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	6 668		
Soroca	De Stat	1	100	2	90	41	7.877	1	300	1	400	—	—	—	—	—	—	46	8.767		
	Particulare	1	376	—	—	4	8.786	—	—	1	150	—	—	—	1	48.000	—	1	9.312 48.000 kgr.		
Bălți	De Stat	1	50	3	425	17	5.085	1	1.500	3	1.575	—	—	—	—	—	—	25	8.635		
	Particulare	1	1.675	—	—	3	530	1	2 279	—	—	—	—	—	—	—	—	6	4.484		
Hotin	De Stat	—	—	1	200	9	2.280	—	—	—	—	—	—	1	200 m. c.	—	—	11	2.680		
	Particulare	1	35	—	—	4	920	—	—	—	—	—	—	—	—	1	145.000	5 1	955 445.000 kgr.		
Tighina	De Stat	—	—	—	—	8	2.396	—	—	2	880	—	—	—	—	—	—	10	3.276		
	Particulare	—	—	—	—	2	1.700	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1.700		
Ismail	De Stat	—	—	—	—	—	—	—	—	4	655	—	—	2	164.583	—	—	4	655		
	Particulare	16	4.440	1	150	2	629	—	—	1	1.500	—	—	—	—	—	—	20	164.583 kgr. 6.719		
C. Albă	De Stat	—	—	—	—	3	830	—	—	7	578	—	—	2	165.000	—	—	10	1.408		
	Particulare	4	1.373	1	160	6	3 402	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 11	165.000 kgg 4.935		
Cahul	De Stat	—	—	—	—	1	100	1	1.000	1	160	—	—	—	—	—	—	3	1.260		
	Particulare	2	700	—	—	1	750	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1.450		
	TOTAL	36	13.526	22	4.527	144	52.957	4	5 079	20	5.898	1	850	4	329.583	2	48.000 kr. 200 m. c.	1	145.000	228 6	83 037 m.c. 822.583 kgr.

Din care 154 cariere de Stat au dat în total 44.853 m. c.
iar cele 80 " particulare " " " " 38.184 " "

Sau împreună 234 cariere au dat în total 83.037 m. c.

și 329.583 kgr. de produse miniere

" 493.000 " " " " "

și 822.583 kgr. de produse miniere.

Situățiunea carierelor în Basarabia în anul 19 după datele Subinspectoratului minier din Chișinău

JUDEȚUL	PROPRIETATEA CARIEREI	LUT		PIATRĂ CIOPLITĂ		PIATRĂ BRUTĂ		PIETRIȘ		NISIP		ARGILĂ		NĂMOL		FOSFORITE		GHIPS		TOTALUL produselor miniere exploatate	
		No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea m. c.	No. carierelor	Cantitatea kgr.	No. carierelor	Cantitatea	No. carierelor	Cantitatea kgr.	No. carierelor	Cantitatea
CHIȘINĂU	De Stat.	1	740	1	106	6	1.090	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1.936 m. c.
	Particulare . . .	2	1.057	1	437	9	4.209	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	5.703
ORHEI	De Stat.	—	—	4	480	13	3.655	—	—	—	—	1	150	—	—	—	—	—	—	18	4.285
	Particulare . . .	5	1.017	5	1.582	8	4.069	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	6.668
SOROCA	De Stat.	—	—	1	30	20	2.817	—	—	2	220	—	—	—	—	—	—	—	—	23	3.067
	Particulare . . .	1	376	—	—	4	8.786	—	—	1	150	—	—	—	—	1	48.000 kgr.	—	—	1	9.312 48.000 kgr.
BĂLȚI	De Stat.	—	—	4	220	11	1.455	1	500	3	400	—	—	—	—	—	—	—	—	19	2.575 m. c.
	Particulare . . .	2	1.675	—	—	3	530	1	2.275	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	4.484
HOTIN	De Stat.	—	—	—	—	5	1.040	—	—	—	—	—	—	—	1	200 m. c.	—	—	—	6	1.240
	Particulare . . .	1	35	—	—	3	920	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	445.000	1	4	955 445.000 kgr.
TIGHINA	De Stat.	—	—	—	—	5	820	—	—	1	120	—	—	—	—	—	—	—	—	6	940 m. c.
	Particulare . . .	—	—	—	—	2	1.700	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1.700
ISMAIL	De Stat.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	200	—	—	2	164.583	—	—	—	—	2	200
	Particulare . . .	16	4.440	1	150	2	629	—	—	1	1.500	—	—	—	—	—	—	—	—	2	164.583 kgr. 6.719 m. c.
CET.-ALBĂ	De Stat.	—	—	—	—	1	100	—	—	1	140	—	—	1	115.000	—	—	—	—	2	240
	Particulare . . .	6	1.373	1	160	6	4.402	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	115.000 kgr. 5.935 m. c.
CAHUL	De Stat.	—	—	—	—	1	100	1	1.000	1	160	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1.260
	Particulare . . .	2	700	—	—	1	750	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1.450
Total . . .		36	11 413	18	3.165	100	37.072	3	3.779	12	2.890	1	150	3	279.583	1	48.000 kgr. 200 m. c.	1	445.000	176	58.669 m. c. 772.583 kgr.

Din care 90 cariere de Stat au dat în total
iar 86 " particulare " " " "
Sau împreună 176 de cariere au dat în total

15.743 m. c. și 279.583 kgr. de produse miniere,
42.926 m. c. și 493.000 " " " "
58.669 m. c. și 872.583 kgr. de produse minerale.

Numărul mare de cariere, față de producțiunea totală realizată, se datorește faptului că, la compunerea acestui tablou, pentru simplificarea și ușurarea calculelor, am considerat fiecare exploatare dintr'o carieră, care posedă mai multe minerale, drept carieră separată pentru fiecare mineral în parte. De exemplu, carierele din cari se exploatau deodată și piatră brută și piatră cioplită, le-am considerat ca două cariere, adică fiecare exploatare separat.

Iată pentru ce în anexa No. 4 figurează cantități atât de minimale, ca 35 m. c. producțiune la o lutniță, sau 90 m. c. la două cariere de piatră. De fapt aceste exploatări sunt accesorii pe lângă exploatarea principală a carierei,

În realitate numărul total al carierilor din Basarabia, din punct de vedere administrativ, nu trece de 170. Desigur că la o producțiune de 83.037 m. c. și 822 $\frac{1}{2}$ tone de produse miniere, realizate în timp de 3 $\frac{1}{2}$ ani, chiar acest număr de 170 cariere. este destul de mare. Aci însă, trebuie să avem în vedere că astăzi, aceste cariere în Basarabia sunt în plină reorganizare, în urma Legii Minelor, introdusă abia în anul 1924.

Până la introducerea acestei legi, carierele, sau erau în părăsire, sau se exploatau de către particulari nesupărați de nimeni, căci nu există nici o legislație rusă în această privință.

Și pentru a ilustra acest fapt am întocmit și anexa No. 5, care reprezintă exploatările miniere numai pe anul 1924, adică primul an de aplicare a noiei legi a minelor în Basarabia.

Din anexa No. 5 reiese că, numai în primul an de aplicare a Legii Minelor, producțiunea aproape s'a dublat, căci, pe când în 3 $\frac{1}{2}$ ani totalul producțiunii este de 83.037 m. c. și 822 $\frac{1}{2}$ tone, numai într'un singur an, 1924, s'a exploatat 58.669 m. c. și 772 $\frac{1}{2}$ tone.

Dar acest lucru se poate vedea și din tabloul de mai jos, care reprezintă veniturile Statului obținute din exploatarea bunurilor miniere din Basarabia dela 1919 până la 1 Iunie 1925 :

Anii în cari s'au exploatat bunurile. Venitul obținut.

1919	Lei 49.080,—
1920	" 82.033,80
1921	" 26.745,45
1922	" 46.450,—
1923	" 281.251,25
1924	" 523.764,—
1925 (5 luni) . . .	" 241.108,—

Deși Legea Minelor, merită a pune o regulă în administrarea și exploatarea rațională a bogățiilor subsolului nostru, este abia în al doilea an de aplicare, totuși s'a constatat că ea conține unele lacune, cari sperăm că prin noul Regulament Minier se vor înlătura.

Dacă industria minieră din Basarabia este la începuturile ei de organizare, iar produsele rezultate din exploatarea ei nu prezintă pentru moment o importanță mai mare, totuși, din cecece este *cunoscut* că posedă subsolul basarabean, se va putea ajunge, printr'o bună organizare și administrare a exploatărilor,

atât la realizarea unor frumoase venituri pentru Stat, cât și la opera de înzestrare a Basarabiei cu căile de comunicațiune, atât de necesare.

Munca în Basarabia. Dăm, în cele ce urmează, situațiunea muncii din Basarabia, folosindu-ne de datele și explicațiunile Inspectoratului Regional al Muncii din Chișinău.

După Unirea politică din 1918, desființându-se vechea instituțiune „Remeslenaia Uprava“, s'a înființat și în Basarabia Serviciul Muncii pe lângă Directoratul Industriei și Comerțului, care a preluat sarcina de a lichida vechea instituțiune rusească și de a introduce legislația muncitorească din vechiul regat.

Mai târziu, prin Martie 1920, creindu-se un minister special, care prin reorganizările ulterioare devine „Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale“ de astăzi, se înființează și în Basarabia organul respectiv sub denumirea de „Inspectoratul Regional al Muncii“, menit ca să organizeze și să îndrumeze chestiunea muncitorească.

Conflictele colective de muncă. Cu promulgarea legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă din 5 Septembrie 1920, Inspectoratul Regional al Muncii din Basarabia își deschide calea îndatoririlor sale legale, prin intervenirea în neînțelegerile ivite dintre patroni și salariați.

Menționăm că, potrivit statutului rus asupra muncii industriale, la întreprinderile socotite mari, adică acele cari aveau cel puțin 20 salariați permanenți și un motor, sau cel puțin 30 salariați permanenți, atribuțiunile menționate mai sus cădeau în sarcina inspectorilor de fabrici.

Dăm în cele ce urmează o scurtă situație a conflictelor colective de muncă în Basarabia ivite între 1 Iunie 1920 și 1 Iulie 1925 și tratate în conformitate cu legea respectivă din 5 Septembrie 1920:

1. Înainte de greva generală s'au declarat 7 conflicte cu 255 greviști din 354, cât este totalul salariaților acelor întreprinderi (72%);

2. În timpul grevei generale din Octombrie 1920 s'au declarat 7 conflicte cu 548 greviști din totalul de 682 de salariați, cât aveau acele întreprinderi (80,35%).

3. Între Noembrie 1920 — Iulie 1925 s'au declarat 49 de conflicte cu 3.517 greviști din totalul de 5.676 de salariați, câți aveau acele întreprinderi (61,95%).

Toate aceste conflicte au trecut prin filiera organelor Ministerului Muncii, majoritatea lor aplanându-se prin intervenirea acestor organe.

Oficiile de plasare. La 30 Septembrie 1921 a fost promulgată legea pentru organizarea plasărilor în România — una din primele legi așteptată în materie de legislație muncitorească — grație căreia, pe tot teritoriul regatului, au luat ființă Oficii Publice și gratuite de mijlocire în căutarea de lucru și de lucrători p-ntru toate domeniile de ocupație.

La promulgarea acestei legi Basarabia nu avea, în această direcțiune, aproape nimic constituit.

Existau doar, în unele centre urbane, niște biurouri particulare, numite

„Kontora“, cari înlesneau căutarea personalului de serviciu gospodăresc obișnuit, concurând ușor cu diferiți intermediari „factori și factorițe“, cari, și ei cu plată, făceau diferite plasamente cam de același fel.

Aceste biurouri au fost închise de către Inspectorat, iar intermediarilor, cari, la controlul organelor în drept, au fost găsiți continuând practicarea acestei profesii, li s'au dresat acte, stârpindu-se, pe cât a fost cu putință, mijlocirea plătită clandestină.

În Basarabia, după nevoile constatate, s'au creiat 5 Oficii de Plasare, cari înregistrează gratuit toate cererile de lucru și toate ofertele de locuri ce li se adresează, căutând prin relațiuni periodice, ce întrețin cu celelalte Oficii din țară, să satisfacă toate solicitările ce li se adresează, acordând ca avantaj, în caz de deplasare a lucrătorilor, o reducere de jumătate de preț pe C. F. R. și N. F. R.

Pentru a ne face o idee despre activitatea Oficiilor de Plasare în Basarabia, vom examina, pe luni, numărul ofertelor, cererilor și plasărilor, din ultimii doi ani, în cinci județe pendinte de circumscripțiunea Inspectoratului Muncii din Chișinău, și anume : Lăpușna, Cetatea-Albă, Tighina, Bălți și Hotin.

In anul 1924:

Ianuarie . . . oferte	612, cereri	803, plasări	331
Februarie . . . „	895, „	1.229, „	508
Martie . . . „	1.468, „	1.452, „	767
Aprilie . . . „	1.686, „	1.323, „	873
Mai . . . „	1.772, „	1.852, „	1.033
Iunie . . . „	1.215, „	1.565, „	706
Iulie . . . „	1.045, „	1.713, „	766
August . . . „	1.133, „	1.823, „	863
Septemvrie . . . „	1.240, „	1.248, „	825
Octomvrie . . . „	1.300, „	1.156, „	762
Noemvrie . . . „	1.241, „	1.580, „	860
Decemvrie . . . „	880, „	1.298, „	652

Total . oferte 14.487, cereri 17.042, plasări 8.946

In anul 1925:

Ianuarie . . . oferte	934, cereri	1.248, plasări	645
Februarie . . . „	992, „	1.402, „	741
Martie . . . „	1.392, „	1.697, „	938
Aprilie . . . „	1.343, „	1.438, „	820
Mai . . . „	1.339, „	1.679, „	790
Iunie . . . „	1.139, „	1.775, „	834
Iulie . . . „	1.309, „	1.643, „	882
August . . . „	1.451, „	1.674, „	1.107

Septembrie . . .	oferte 2.496,	cereri 2.080,	plasări 1.470
Octombrie . . .	„ 1.991,	„ 2.266,	„ 1.581
Noembrie . . .	„ 1.445,	„ 1.549,	„ 882
Decembrie . . .	„ 1.096,	„ 1.125,	„ 575

Total. . oferte 16.927, cereri 19.576, plasări 11.265

Dacă raportăm „plasările“ efectuate la media „ofertelor“ din acești doi ani, constatăm că, acestea din urmă, au fost satisfăcute în proporție de 64.28%.

Raportându-le însă la media „cererilor“ din acelaș timp, constatăm că proporția de satisfacerea lor a fost numai de 55.14%.

Lucrătorii străini și imigrațiunile. În legătură cu operațiunile de mijlocire între patroni, cari ofer locuri și lucrătorii cari cer de lucru, trebuie pusă numai decât și chestiunea generală a aflării pieții muncii, în care a pătruns, din cauza crizei economice, prin care trecem, problema șomajului, cu necesitatea revizuirii salariaților străini.

În privința revizuirii salariaților străini din Basarabia, după datele statistice obținute în 1925, putem arăta pe județe numărul salariaților străini, asupra cărora comisiunea, care reprezintă interesele brațelor indigene și ale siguranței Statului, trebuie să se pronunțe.

Așfel în județul Chișinău avem 1.097 de lucrători străini ;

„	„	Bălți	„		173	„	„	„
„	„	C.-Albă	„		163	„	„	„
„	„	Ismail	„		136	„	„	„
„	„	Orhei	„		87	„	„	„
„	„	Tighina	„		65	„	„	„
„	„	Hotin	„		58	„	„	„
„	„	Soroca	„		36	„	„	„
„	„	Cahul	„		34	„	„	„

În total 1.849 de lucrători străini

În ce privește controlul asupra întreprinderilor și agențiilor de migrațiune și transport, prevăzut de legea din 11 Aprilie 1925, serviciile Ministerului Muncii sunt în curs de organizare în Basarabia.

Organizarea meseriilor. Pentru cunoașterea, măcar în mod succint, a chestiunii organizării meseriilor din Basarabia, până în luna Septembrie a anului 1919, când s'au desființat vechiile instituțiuni meseriale, vom arunca o scurtă ochire asupra trecutului.

Potrivit statutului rus asupra industriei și meseriilor, funcționau în orașele mai importante din Basarabia, încă din veacul trecut, niște instituțiuni speciale, denumite „Remeslenaia Uprava“.

Așa bunăoară, în Chișinău toți meseriașii erau grupați mai întâiu în bresle, având fiecare o adunare generală și un organ de conducere, care se numea „Uprava“ (primăria), compusă dintr'un staroste și doi ajutori, cari aveau urmă-

toarele atribuțiuni: cunoașterea tuturor meseriașilor din breaslă, ajutorarea celor săraci și luarea primelor măsuri pentru păstrarea averii celor decedați, supravegherea uceniciei, examinarea candidaților pentru titlul de callă și maistru, controlul exercițiului meseriilor, încasarea diferitelor taxe meseriale etc.

Adunarea generală a unei bresle avea următoarele îndatoriri: alegea starostele și ajutorii săi, propunea modul de taxare a meseriașilor la întreaga breaslă, stabilea taxa anuală a membrilor, întocmea bugetul și controlează executarea lui.

Deasupra breslelor, luate laolaltă, funcționa pentru o administrare unitară, o Primărie Generală Meserială, care se compunea din toți starostii de breaslă, sub conducerea unui »cap« sau primar, ales dintre maiștrii renumiți ai breslelor, având de cel puțin 5 ani acest titlu. Alegerea se făcea de către o adunare specială a tuturor starostilor, completată cu câte doi delegați, anume dela fiecare breaslă și confirmat de guvernatorul provinciei.

Atribuțiunile »capului« Primăriei generale meseriale erau: a consulta adunarea starostilor în diferite chestiuni, privind propășirea meseriilor, a supraveghea funcționarea breslelor și a casierilor lor, a se interesa de felul cum se exercită și se învață meseriile, având dreptul de a lua măsuri, purtând în deosebi grijă de învățarea meserilor printre fiii de meseriași. În anumite cazuri judecau și diferite fapte în legătură cu: angajarea de către un patron a unei calfe fără aprobarea breslei din care făcea parte, exercitarea de către un maistru a unei alte meserii decât aceea pentru care avea atestat etc.

Cu toată extensiunea atribuțiunilor lor, aceste instituțiuni meseriale degenărând, în urma întâmpinărilor făcute de însuși meseriași din Chișinău, au fost desființate în Septemvrie 1919, creindu-se în locul lor Serviciul Muncii depe lângă Directoratul de Industrie și Comerț al Basarabiei. Pe lângă acest Serviciu s'a format un Consiliu consultativ, constituit din reprezentanții breslelor desființate și a sindicatelor apărute la acea dată.

Serviciul Muncii, organ cu totul nou, n'a avut timpul și posibilitatea de a desăvârși opera ce-i revenea. După ce a izbutit să pregătească emiterea unor ordonanțe obligatorii pentru angajarea, prestarea și achitarea muncii, trece la Direcțiunea Muncii și Cooperației din Basarabia, unde mai târziu a luat ființă Serviciul de Inspecție.

La 26 Mai 1921, a fost promulgată legea asociațiunilor profesionale, menită să dea indicațiuni și înlesniri de constituire și funcționare a asociațiunilor de patroni sau de salariați, de orice fel de activitate, reglementând exercițiul dreptului de liberă asociere.

În Basarabia, încă din 1917, se formaseră, în orașele mai principale, niște Sindicate, numite »Soiuzuri«, cari reprezentau solidarizări vremelnice și incoherente a diferitelor elemente în vederea îmbunătățirii condițiunilor de muncă.

Controlul și dispozițiunile organelor administrative, neîncrederea mutuală a membrilor și nepregătirea elementelor conducătoare, au slăbit multe din acele

înjghebări sindicale. La aplicarea legii respective, când toate sindicatele profesionale din teritoriile alipite, create în baza legilor anterioare, trebuiau să îndeplinească anumite condițiuni de înregistrare, puține din ele au îndreptățit existența lor.

La 6 Februarie 1924, promulgându-se legea pentru dobândirea personalității juridice, mișcarea asociativă muncitorească capătă o altă îndrumare și este obligată, în ce privește formele generale de constituire, ca și celelalte asociațiuni, de a se înscrie la tribunalul sediului lor. În Basarabia, deși găsim un număr destul de mare de sindicate, numai 3—4 dintre ele au un sâmbure de viață, celelalte toate există doar cu numele.

Iată situația sindicatelor profesionale din Basarabia:

1. Până la 26 Mai 1921 au fost în total 8 sindicate patronale și 33 muncitorești.

2. După 26 Mai 1921, adică după promulgarea legii asociațiunilor profesionale, erau:

In jud. și or. Chișinău	17	sindicate de salariați	și 9	sindicate patronale
" " " " Cetatea-Albă	2	" " " "	9	" "
" " " " Bălți	9	" " " "	8	" "
" " " " Hotin. . . .	3	" " " "	9	" "
" " " " Ismail	4	" " " "	nici un sindic.	patron.

3. După 6 Februarie 1924, în baza legii pentru dobândirea personalității juridice, erau:

In jud. și or. Chișinău . . .	14	sindicate de salariați,	5	patronale	și 1	mixt
" " " " Bălți	9	" " " "	10	"	—	
" " " " Hotin	2	" " " "	10	"	—	
" " " " Cetatea-Albă . .	2	" " " "	—		—	
" " " " Ismail	3	" " " "	—		—	

La 2 Iunie 1923 a fost promulgată legea pentru extinderea, cu oarecare modificări, și în Basarabia, a dispozițiunilor privitoare la exercițiul și controlul meseriilor, cuprinse în legea organizării meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești din 1912, din vechiul regat. Din această lege, încă la 16 Aprilie 1921, fuseseră extinse și în Basarabia dispozițiunile privitoare la asigurări, înființându-se 10 Case de Asigurări, sub conducerea Casei Centrale a Asigurărilor Sociale din Ministerul Muncii.

Legea respectivă, prevăzând pentru orice meseriaș obligațiunea de a avea cartea de capacitate profesională, a instituit în toate capitalele de județe din Basarabia, pentru fiecare din cele 12 grupe de meserii, câte o Comisiune de examinare, ajutată în lucrările ei de către un Secretariat.

Lucrările de aplicare a acestei legi fiind încă în curs, dăm mai jos totalul operațiunilor de înregistrare, pentru toată regiunea, pe ziua de 30 Iunie 1925.

TABLOUL

meseriaşilor înscrişi în baza legii pentru extinderea organizării
meseriilor în Basarabia, până la 30 Iunie 1925

No. curent	GRUPELE DE MESERII	MAIŞTRI			LUCRĂTORI			UCENICI			TOTAL GENERAL
		Judeţ	Oraş	Total	Judeţ	Oraş	Total	Judeţ	Oraş	Total	
I	Metal	2.178	1.080	3.258	316	343	659	42	46	88	4.005
II	Lemn	1.950	693	2.643	214	181	395	32	51	83	3.121
III	Îmbrăcăminte .	1.110	1.067	2.177	131	242	373	10	174	184	2.734
IV	Piele	1.240	1.054	2.294	136	225	361	8	77	85	2.740
V	Piatră	150	148	298	41	81	122	—	—	—	420
VI	Alimente	169	397	566	29	318	347	1	16	17	930
VII	Păr	135	323	458	27	119	146	1	40	41	645
VIII	Pălării, mode .	94	236	330	6	36	42	—	12	12	384
IX	Culori	64	191	255	8	32	40	—	1	1	296
X	Carne	122	208	330	6	136	142	—	6	6	478
XI	Arte grafice . .	35	177	212	4	62	66	—	25	25	303
XII	Gluvaergie, cea- sornicărie . .	31	128	159	1	14	15	—	8	8	182
XIII	Diverse meserii .	16	12	28	4	1	5	—	—	—	33
TOTAL . .		7.294	5.711	13.005	923	1.790	2.713	94	456	550	16.271

Şcolile de ucenici şi ucenice. Pe tărâmul ridicării culturale a tinere-
tului muncitoresc Ministerul Muncii, la înfiinţarea organelor lui din Basarabia,

n'a găsit nici o urmă din trecut, cu care să lege un fir de continuitate în preocupările sale.

Astfel fiind, lucrul trebuia pornit dela început și, date fiind împrejurările, eră nevoie de avânt pentru a porni și de sacrificii pentru a isbuti.

Prima linie trasă în această direcțiune a fost conferința tuturor inspectorilor muncii din România, din luna Decembrie 1920, când organele respective din Basarabia au îmbrățișat cu toată căldura programul cultural, existent în vechiul regat și au pornit la lucru cu multă însuflețire.

Greutățile întâmpinate prin dezinteresarea, atât a patronilor cât și a lucrătorilor și ucenicilor, au fost înlăturate pe cât posibil, instituindu-se un Consiliu Central pentru organizarea și sprijinirea școalelor de ucenici și ucenice din Basarabia, în urma apelului lansat la 2 Ianuarie 1921.

Greutățile au persistat însă, astfel că rezultatul îmbucurător obținut la început, a dat înapoi, întrucât, după 2—3 ani, s'a micșorat atât numărul școalelor, cât și acela al elevilor.

Iată câte-va date asupra cursurilor serale, organizate în Basarabia pentru ucenici și ucenice :

În anii 1920—1921 au funcționat 7 școli, având 959 elevi înscriși, din cari 663 cu frecvența regulată ;

În anii 1921—1922 au funcționat 8 școli, având 1.551 elevi înscriși, din cari 893 cu frecvența regulată ;

În anii 1922—1923 au funcționat 5 școli, având 964 elevi înscriși, din cari 581 cu frecvența regulată ;

În anii 1923—1924 au funcționat 4 școli, având 370 elevi înscriși, din cari 176 cu frecvența regulată.

La 1 Martie 1925 clasele pentru adulți, cu un total de 521 elevi înscriși, din cari 319 cu frecvența regulată, au trecut la Ministerul Instrucțiunii Publice, rămânând școlilor numai clasele pentru absolvenții cursului primar, cu un total de 202 elevi înscriși, din cari 110 au frecventat regulat, dând 57 promovați.

Depe urma legiferării învățământului primar al Statului (din 26 Iulie 1924) și a clasificării situațiunii absolvenților școlilor de ucenici și ucenice (28 Martie 1925), avem toată încrederea că vor profita serios și tinerele elemente muncitorești din centrele mai importante ale Basarabiei.

Inspectarea întreprinderilor. În privința condițiunilor de angajare, prestare și salarizare a muncii, în Basarabia neexistând nici o regulamentare oficială, acestea au rămas să fie conduse prin bunăvoința celor interesați și după obiceiul locului.

Vizitându-se în fiecare localitate, reședință de județ, și ocazional și în alte localități, un număr de 1.344 întreprinderi mici și mari, având un total de 6.452 salariați, din cari 4.006 bărbați, 435 femei, 1.592 băieți și 419 fete, aceasta între Octombrie 1924—Iulie 1925, s'a constatat între altele : lipsa generală a contractelor scrise, raritatea învoielilor colective, neuniformitatea orelor de lucru,

quantumul salariilor, modalitățile de plată, nestatornicia uceniciei și mai cu seamă, totala absență a sancțiunilor, etc. Așa dar, iată o serie întreagă de circumstanțe triste, căreia trebuie adăugat procentul extrem de întins de salariați și patroni analfabeți.

Repausul duminical și Camerile de Muncă. — Prin promulgarea legii pentru regulamentarea repausului duminical și a sărbătorilor legale, din 18 Iunie 1925, regiunea dintre Prut și Nistru a obținut o rânduire unitară cu vechiul regat, la respectarea căreia au fost interesate, afară de organele polițienești și administrative, atât proiectatele Camere de Muncă, cât și organele actuale de inspecție a muncii.

În sesiunea parlamentară din Mai 1925, votându-se proiectul de lege pentru înființarea și organizarea Camerilor de Muncă și a Consiliului Superior al Muncii, Basarabia ca și restul țării, se găsește în ziua obținerii unui mod de reprezentare și apărare a intereselor muncitorești, în care toate categoriile de salariați urmează să ia o parte activă la aplicarea legiuirilor ce o privesc, fructificând controlul și supravegherea administrațiilor de Stat.

Rezumând într-o expunere, cu totul succintă și obiectivă, chipul în care au luat treptat ființă organele muncii în Basarabia, am intenționat să arătăm felul în care, după timpurile critice din 1917 și un interval scurt de dezorientare, 1917—1918, muncitorimea basarabeană, prin solitudinea Statului Român, a căpătat cea mai importantă condițiune de viață: liniștea căutării intereselor ei și un început de organe folositoare asigurării acestor interese, tinzând a ocupa locul ei distinct, alături de muncitorimea celorlalte provincii ale României Mari.

CĂILE DE COMUCAȚIE. Importanța căilor de comunicație, în viața economică a popoarelor, a fost recunoscută în mod unanim, și Basarabia, în această privință, a fost pusă într-o situațiune inferioară din cauza intereselor politice străine, pe cari le-am relevat deja în capitolele precedente ale acestei lucrări.

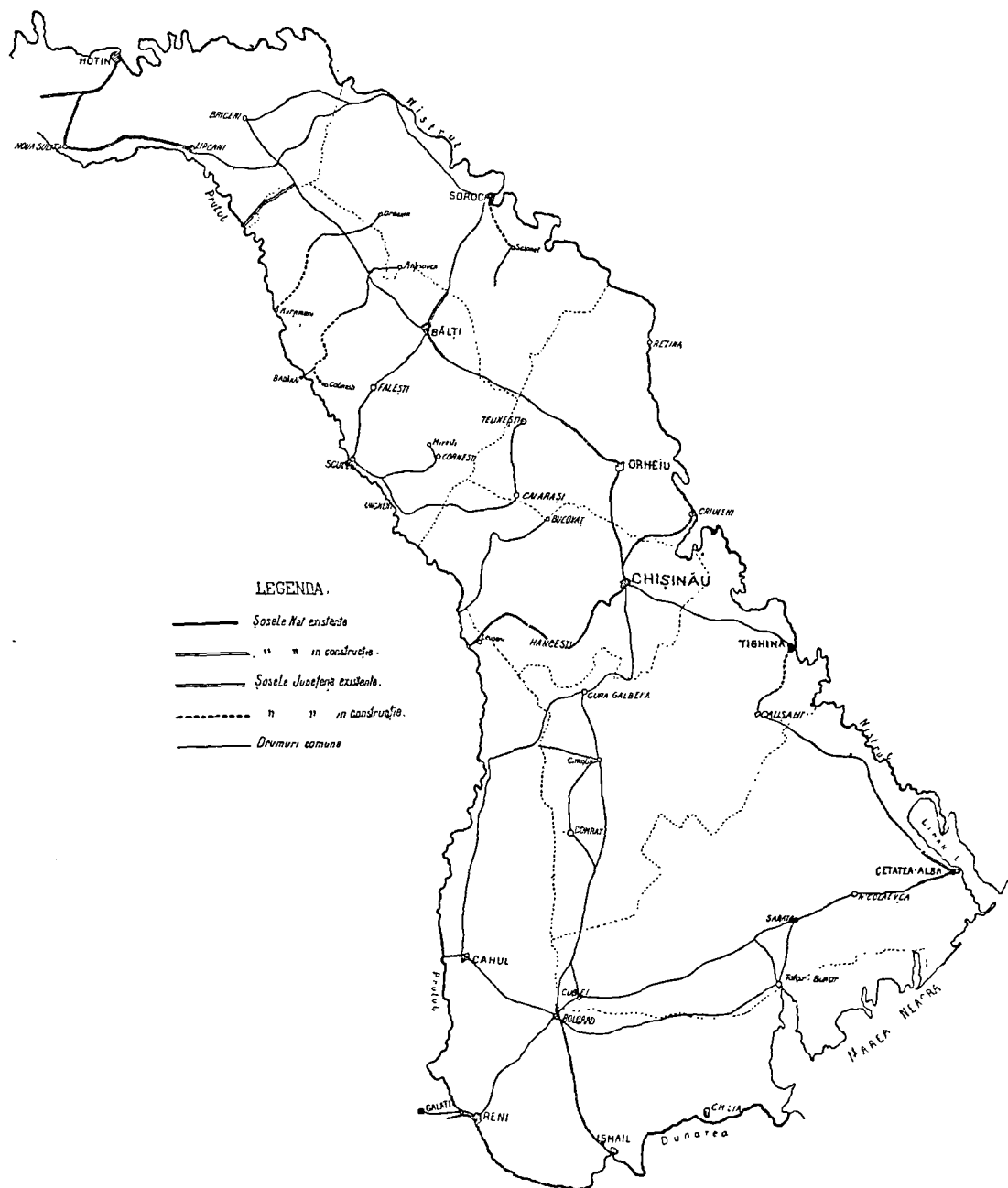
Căile de apă sunt beneficiile naturale de seamă, pe cari le are Basarabia.

Excelenta ei situațiune geografică face ca să fie, aproape în întregime, înconjurată de ape curgătoare navigabile, mai în toată lungimea lor: Prutul, Dunărea și Nistrul, iar la Sud, să aibă și o porțiune deschisă la Marea Neagră, care în trecutul îndepărtat o legă economicște cu Fenicienii, Grecii, Genovezii, Venețienii și alte popoare comerciale.

Dacă aceste incomparabile avantagii naturale ar fi completate de mâna omului cu o flotă comercială suficientă, mai mult de jumătate din marea problemă a transporturilor în Basarabia ar fi rezolvită.

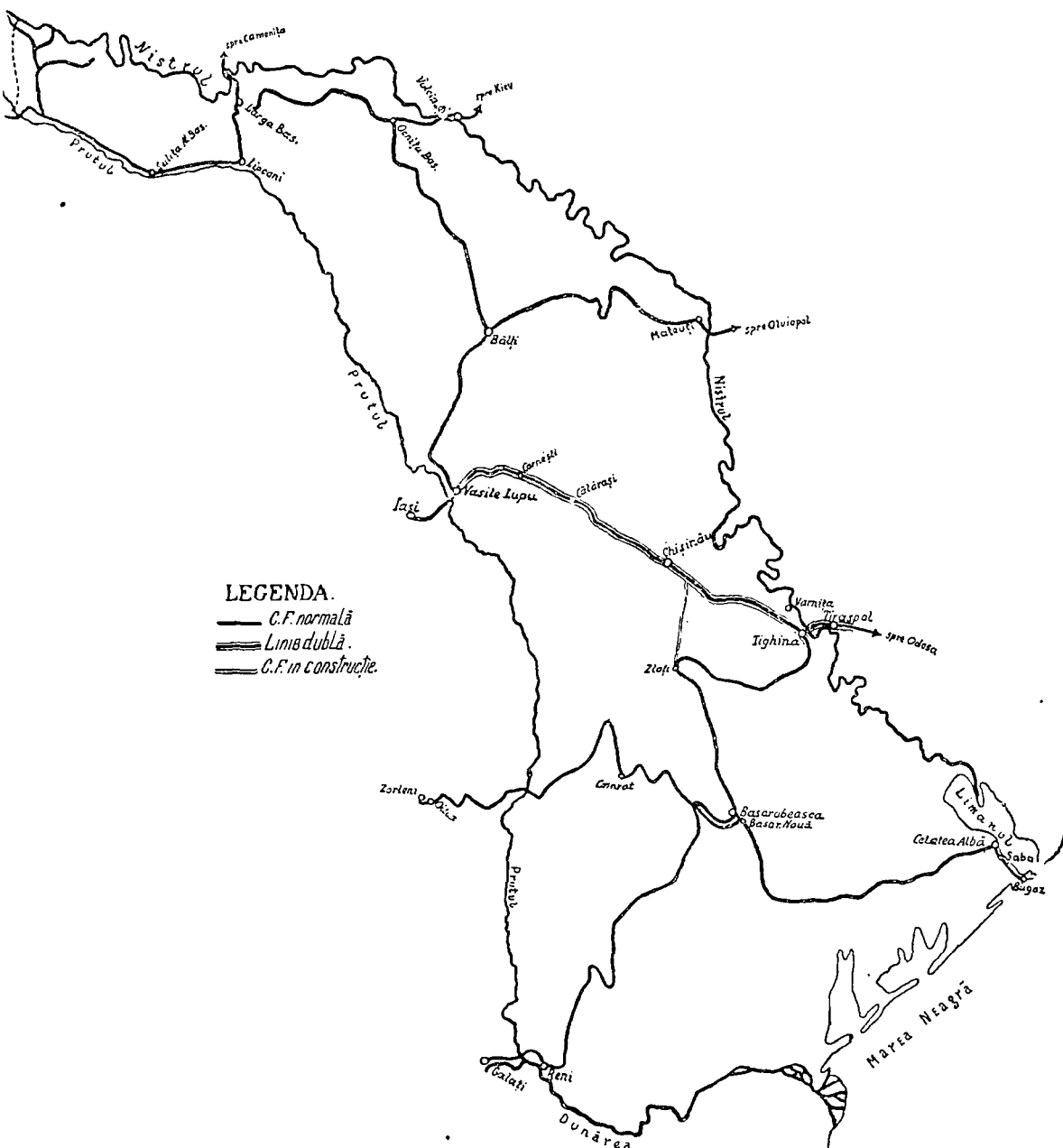
Câtă vreme însă legăturile politice cu Răsăritul vor rămâne în stadiul actual, Nistrul și Marea vor constitui pentru noi două ape moarte și de asemenea va rămâne fără viață și marele proiect polonez de a legă Marea Baltică cu Marea Neagră printr'un canal, prin utilizarea cursurilor de apă: Vistula - San—Nistrul

CĂILE DE COMUNICAȚIE.

Drumuri și șosele.

CĂILE DE COMUNICAȚIE.

Drumuri de fer.

Căile de uscat formează punctul slab în economia Basarabiei și insuficiența lor a atras atențiunea tuturor guvernelor dela Unire încoace.

A. După datele statistice culese dela organele C. F. R. din Chișinău, reese că Basarabia posedă în total abia 1.215 km. rețea de cale ferată normală și aceasta la o suprafață de circa 44.000 km. pătrați și o populațiune de 2.600.000 locuitori cât posedă astăzi.

Iată cum este repartizată și cum se exploatează această rețea :

1. Linia normală Noua-Sulița — Volcineț, având o lungime de 172 km.
2. " " Vasile Lupu — Ocnița " " " 177 "
3. " " Bălți — Mateuți " " " 115 "
4. " " Vasile Lupu — Tighina " " " 167 "
5. " " Tighina — Basarabeasca — Reni, având o lungime de 290 "
6. " " Basarabeasca — C.-Albă — Bugaz " " " . 168 "
7. " " " — Iargara — Prut " " " 98 "
8. " " Tighina — Varnița, având o lungime de 3,5 "

Ultima linie se exploatează astăzi numai pentru cariere de balast. Înainte de Unire, la Varnița, care este un port pe Nistru, se încărcau vagoane cu cereale aduse pe acest fluviu din județele Hotin și Soroca.

Afară de aceste linii, în exploatare, mai sunt :

1. Linia normală Larga — Nistru, având o întindere de 23 km. neredată încă exploatării ;
2. Linia normală Traian Val — Debarcader, având o întindere de câțiva km., ducând la minele de cărbuni din regiunea Bolgradului, și
3. Linia îngustă, un metru lățime, Bucovăț — Dobrina, spre Huși.

Linia îngustă de 750 mm. lățime Larga — Hotin a fost demontată în anul 1921 și transportată la București, iar linia în construcție Arțiz — Ismail, al cărei terasament a fost făcut de societatea particulară B. J. D. O. ¹⁾ se pare că s'a renunțat de a se termina pe actualul traseu.

Majoritatea liniilor ferate au fost construite de Statul rusesc, afară de Basarabeasca — Cetatea-Albă și Basarabeasca — Prut, proprietatea cărora este revendicată de către actualii deținători a unei părți de acțiuni a vechei societăți particulare B. J. D. O. Până la rezolvirea acestui litigiu, liniile în chestiune se exploatează de către Administrațiunea C. F. R., prima dela 1 Mai 1919 și secunda dela 16 Octomvrie 1922.

Trecând sub administrațiunea Statului român, prima grijă a conducătorilor noștri a fost normalizarea și consolidarea primei linii, Basarabeasca — Cetatea-Albă, iar în ce privește secunda Basarabeasca — Iargara — Prut, cu direcția spre Zorleni — Bârlad, ea nici n'a fost terminată de vechea societate particulară B. J. D. O., construcțiunea gărilor și consolidarea liniei întregi, făcându-se de către Administrațiunea C. F. R.

Liniile ferate astăzi în exploatare sunt toate normalizate și consolidate, la unele s'au schimbat podurile (de exemplu linia Vasile Lupu — Bălți — Noua

¹⁾ Bessarabskoe Jelezno-Dorojnoe Obscestvo.

Sulița), iar la celelalte s'a făcut și refacția de traverse și șine, inclusiv și linia de mai sus.

În total rețeaua C. F. R. din Basarabia are 97 de gări în funcțiune.

Liniile existente sunt cu cale simplă, afară de Vasile Lupu-Cornești, care are cale dublă, dar, din cauza lucrărilor de consolidare ce să fac, cea de-a doua linie nu este redată încă circulațiunii.

Pe timpul ad-ției rusești, și linia Noua-Sulița — Volcineț eră cu cale dublă, însă, luându-se în exploatare de către C. F. R., una din linii s'a demontat, iar traversele au fost întrebuințate pentru întreținerea celei rămase.

Serviciul de legătură între stațiunile C. F. R. să efectuează prin 3.060 kilometri de fire telegrafice și 3.050 kilometri de fire telefonice.

Punctele de legătură cu căile ferate ruse, astăzi întrerupte, sunt:

1. Bugaz spre Odesa;
2. Tighina " Tiraspol — Razdelnaia, cu ramificații spre a) Odesa, b) Moscova — Petrograd și c) Kiew;
3. Mateuți " Olviopol;
4. Volcineț " Jmerinca — Cazatin — Kiew și
5. Nistru " Camenița.

Trecând la cercetarea activității rețelei basarabene, constatăm că zilnic circulă pe ele 2 trenuri accelerate, 24 personale, 8 mixte și 22 de marfă. Totalul vagoanelor de marfă înscrise și încărcate în cursul anului 1924 a fost:

1. Dela 1 Ianuarie — 30 Iunie 1924 s'au înscris și încărcat 25.015 vagoane, acoperite și descoperite, în întreaga Basarabie;

2. Dela 1 Iulie — 31 Decembrie 1924 s'au înscris și încărcat 17.251 vagoane, acoperite și descoperite, numai în regiunea de exploatare din Chișinău.

Vagoane sosite cu marfă și descărcate în Basarabia au fost:

1. Dela 1 Ianuarie — 31 Mai 1924 un număr de 24.699 vagoane, acoperite și descoperite, pentru întreaga Basarabia și

2. Dela 1 Iunie — 31 Decembrie 1924 un număr de 30.313 vagoane, acoperite și descoperite, numai în regiunea de exploatare din Chișinău.

Din totalul de 42.266 de vagoane, încărcate în 1924 în Basarabia, 5.282 vagoane au fost destinate pentru export, 18.118 au fost încărcate pentru interiorul Basarabiei și 18.866 pentru restul țării.

În ce privește numărul de vagoane bune, aflate pe teritoriul basarabean, pe ziua de 2 Februarie 1924, au circulat pe toate liniile exploatabile 2.268 de vagoane acoperite și 271 descoperite, iar media locomotivelor bune în circulație pe 1924 a fost de 123, în reparație 35.

Acest material rulant este deservit de 15 revizii de vagoane răspândite în stațiunile mai principale din Basarabia, cu un personal de circa 250 de oameni, cari, afară de curățirea și revizuirea zilnică a tuturor trenurilor circulabile în Basarabia, au reparat în anul 1924:

500 de vagoane având reparații mijlocii și
2.500 " " " " mici.

Afară de aceste revizii de vagoane se mai găsește la Tighina un atelier principal pentru reparația vagoanelor și locomotivelor. Tot acolo se face și normalizarea materialului rulant de pe linie largă.

Dar liniile existente sunt cu totul insuficiente pentru satisfacerea nevoilor economice și strategice ale Basarabiei. Deaceia guvernul român, încă din primii ani de după Unire, a căutat să elaboreze un întreg plan pentru construcțiunea noilor linii ferate, menite a legă, pe de o parte diferitele centre basarabene între ele, iar pe de alta cu cele din Vechiul Regat și ținuturile alipite, plan care cere pentru aplicarea lui sume enorme și timp îndelungat.

Cu toate dificultățile financiare, prin care trece țara, s'au luat totuși măsuri ca, măcar în parte, să se satisfacă, cât mai repede, nevoile imperioase ale Basarabiei. Astfel putem cită linia strategică Chișinău — Zloți, sau mai bine zis Revaca-Sahaidac, care în 2—3 ani va fi complet terminată și pusă în circulație, scurtând astfel drumul spre Galați cu circa 70 de km. și trecând printr'o regiune mai îndepărtată de Nistru. (Actuala rețea, Chișinău — Tighina — Galați, este vulnerabilă, din punct de vedere militar, deoarece trece pe o distanță respectabilă dealungul Nistrului).

În stare de proiect, cu toate studiile necesare făcute, se află construcțiunea marei linii Bălți—Orhei—Chișinău, care, cu ajutorul liniei precedente (Revaca—Sahaidac) va legă Nordul și Centrul Basarabiei cu Sudul ei și va permite scurgerea produselor basarabene spre viitorul ei port de pe Marea Neagră — Cetea-Albă.

B. Trecând la examinarea *șoselor și drumurilor*, constatăm că nici aceste auxiliare prețioase ale căilor ferate, nu sunt suficiente pentru nevoile mânăsei provincii românești dintre Prut și Nistru. De asemenea mai constatăm că nu numai localitățile românești sunt lipsite de legături, dar chiar și unele centre rusificate, mai importante, n'au nici o șosea pietruită.

În adevăr, la declararea Unirei, Basarabia abia număra 413 km. 136 m. de șosea construită de vechile organizațiuni zemstvale ¹⁾.

Dar nici acești 413 km. nu reprezintă o adevărată șosea, întrucât trebuiesc scăzuți cei 114 km. pentru care s'a făcut numai terasamentul pe unele drumuri naturale, după cum se vede din următorul tablou:

188 km. 438 m. porțiuni de șosele împietruite;

110 " 509 " porțiuni de șosele pavate;

114 " 189 " terasamente executate pe drumuri naturale.

413 km. 136 m. în total, la care mai putem adăoga și 4 km. 261 m. reprezentând lungimea totală a 620 de poduri și podețe de zidării, de lemn și

¹⁾ Zemstvele au fost în Rusia niște instituțiuni de ocărmuire obștească, cari îndeplineau funcțiunile Consiliilor Județene dela noi, însă erau autonome și aveau o sferă de activitate mai largă. Fiecare județ alegea membrii Zemstvei Județene, iar toate Zemstvele dintr'o gubernie, alegeau Zemstva Gubernială. Basarabia era considerată ca o gubernie.

mixte, cu diferite deschideri și lungimi ¹⁾. Pe acești 413 km. și 136 m. de șosca erau construite 25 de cantoane duble și 13 cantoane simple.

De fapt lungimea *șoselelor propriu zise*, construite după toate regulile tehnice este de circa 150 km.

Valoarea lucrărilor de mai sus, executate, parte de Zemstva Gubernială, parte de Zemstvele Județene, se urcă abia la suma de 3.360.642 ruble.

Multiple sunt cauzele cari au împiedicat facerea șoselelor în Basarabia, însă după cum arată și d-l Ing Inspector G-al St. Christodulo, într'un memoriu adresat organelor sale superioare, cele mai principale sunt:

1. De ordin financiar,
2. De ordin politic și
3. De ordin tehnic.

Cercetând prima cauză, *de ordin financiar*, vedem că în majoritatea bugetelor Zemstvelor se înscriau sume atât de mici, încât ele abia acopereau cheltuielile de plata personalului, cea mai mare parte a veniturilor Zemstvei fiind destinată altor scopuri.

Pentru a ilustra cât de mici erau alocațiunile bugetare ale Zemstvelor pentru drumuri, d-l ing. St. Christodulo ne arată că, în anul 1914, contribuțiunile la drumuri a Zemstvei jud. Chișinău (Lăpușna) erau abia de 9.100 rub., Soroca 12.311,48 ruble și Hotin 7.560 ruble. Și aceasta când? După anul 1912, când veniturile averilor mănăstirești, trecând în folosul Zemstvelor, o parte din ele au fost repartizate pentru construcțiuni de drumuri.

A doua cauză, și mai importantă, eră cea *de ordin politic*, căci grija de căpetenie a Guvernului Central Rus eră de a împiedica, pe orice cale, tendința diferitelor naționalități, ce compuneau vastul imperiu, de a-și menține neștirbită individualitatea lor de rasă, limbă, religie și obiceiuri. Aceasta a făcut ca să-și formeze o astfel de administrație, care sub masca unor legi democratice, să ia toate măsurile de desnaționalizare.

Se înființau școli cât mai multe, al căror scop eră rusificarea lentă, dar sigură, iar prin împiedicarea dezvoltării căilor de comunicație populațiunea dela sate nu putea să aibă un contact mai des cu populația dela orașe, unde ar fi putut să se lumineze asupra stărei de împilare, soră cu sclavia, la care eră supusă.

Boerimea, care eră în capul Zemstvelor, deși eră stăpâna pe vastele moșii, vii, păduri, deci pe întregul izvor de bogăție al acestei bogate provincii, devenea cu ușurință instrumentul Guvernului Central și ajută la rusificarea și lăsarea în întuneric a populațiunei dela sate, atât din punct de vedere al conservării mai departe a privilegiilor de care se bucură, cât și din punct de vedere al interesului ei material.

Deși lipsa de căi de comunicație provocă importante prejudicii marilor proprietari, prin faptul că erau siliți să-și facă transporturile produselor depe

¹⁾ Datele statistice au fost luate dela Direcțiunea 6 de Poduri și Șosele din Basarabia.

proprietățile lor numai în anumite epoci ale anului, când circulațiunea pe drumurile naturale se putea face cu înlesnire, totuș, aceasta nu i-a împiedicat de a continua să lase cheștiunea drumurilor aproape cu totul în părăsire, numai pentru a servi scopurile politice mai sus arătate.

Până acolo mergea convenția tacită între Guvern și marii proprietari încât aceștia din urmă primeau subvenții dela Stat pentru sporul de cheltueli, ce trebuiau să'l suporte din cauza dificultăților de transport, determinându-i astfel ca să nu mai ceară construcții de șosele.

A treia cauză, *de ordin tehnic*, tot atât de importantă, a fost și lipsa de personal și de organizațiuni de specialitate permanente pentru construcții de drumuri.

D-l ing. St. Christodulo, în raportul său, constată aproape inexistența unui serviciu tehnic organizat, care să se ocupe cu recrutarea personalului bazat pe studii, specialități și aptitudini, neavând cine să avizeze asupra nevoilor celui mai important factor al vieții economice, care este transportul.

Iată, după datele oficiale, numărul și întinderea șoselelor din Basarabia, executate în trecut de către :

1. *Zemstva Gubernială :*

- a) Șoseaua Chișinău—Criuleni, în lungime de 40 km. 660 m.
- b) " Chișinău—Orhei " " " 8 " 308 "
- c) " Chișinău—Costiugeni în " " 6 " 225 "

2. *Zemstva Județului Hotin :*

- a) Șoseaua Briceni—Vâscăuți - Gara Vâscăuți, în lungime de 13 km. ;
- b) " Hotin—Clișcăuți, în lungime de 33 km., pietruită numai pe o întindere de 3 km. 136 m. și pavată pe o întindere de 9 km. 549 m. ;
- c) Șoseaua Noua-Sulița—Lipcani, în lungime de 46 km.

3. *Zemstva Județului Soroca :*

- a) Șoseaua Soroca—Dumbrăveni—Cubolta, în lungime de 38 km. 340 m., din care este împietruită 1 km. 044 m. și pavată 3 km. 314 m. ;
- b) Șoseaua Soroca—Răduleni, în lungime de 28 km. 552 m., din care împietruită 852 m. și pavată 5 km. 964 m. ;
- c) Șoseaua Soroca—Sobari—Pocrovca—Călărășeanca - Atachi, în lungime de 53 km. 250 m., din care 665 m. împietruită și 4 km. 771 m. pavată.

4. *Zemstva Județului Bălți :*

Are o singură șosea, din orașul Bălți până la gara Bălți, în lungime de 4 km. 983 m. și diferite porțiuni mici în județ de 8 km. 900 m.

5. *Zemstva Județului Orhei :*

- a) Șoseaua Orhei—Peresecina—Chișinău, până la hotarul județului Chișinău, are o lungime de 28 km. 384 m. ;

- b) Șoseaua Orhei—Rezeni—Râbnîța, în lungime de 90 km., din care 426 m. împietruită și 3 km. 678 m. pavată ;
- c) Șoseaua Tuzora—Răciula—Țibirica—Telenești, având 2 km. 997 m. împietriți și 4 km. 094 m. pavați.

6. *Zemstva Județului Chișinău :*

- a) Șoseaua Chișinău—Hâncești, în lungime totală de 33 km., astăzi prelungită până la Huși (intinderea ei actuală este de circa 85 km., împietruită pe întreaga distanță) ;
- b) Șoseaua Chișinău—Strășeni—Bucovăț, în lungime de 33 km., din care 3 km. 639 m. împietruită și 2 km. 577 m. pavată.

7. *Zemstva Județului Tighina :*

- a) Șoseaua Beștemac—Cimișlia—Gara Schinoasa, în lungime totală de 40 km. 470 m., din care 4 km. 385 m. pavată ;
- b) Șoseaua Comrat—Romanovca—Basarabeasca, în lungime de 35 km., din care 247 m. împietruite și 3 km. 028 m. pavată.

8. *Zemstva Județului Cetatea-Albă :*

- a) Șoseaua Cetatea-Albă—Bairamcea—Sarata—Arciz, care din lungimea totală de 74 km. 550 m. are o porțiune de 2 km. 706 m. împietruire și 8 km. 111 m. păvaj ;
- b) Șoseaua Cetatea-Albă—Ivanovca—Căușeni, care are porțiune împietruită de 3 km. 250 m. și pavată 3 km. 636 m.

În rezumat, afară de lucrările executate de Zemstva Gubernială și Zemstvele județelor Hotin, Orhei și Chișinău, cari prezintă o importanță mai deosebită, având împietruite șosele, fie pe întreaga lor lungime, fie pe porțiuni ceva mai lungi, în toate celelalte județe, lucrările se reduc la împietruiri sau pavaje, executate, fie la capetele podurilor, fie în porțiunile joase supuse inundațiilor, fie pe drumurile de acces la unele stațiuni de cale ferată.

Afară de câte-va șosele mai complete, a căror lungime, după cum am văzut, este de circa 150 klm., restul sunt drumuri naturale. Pe ele s'au executat de către Zemstve mici îmbunătățiri pentru ușurarea circulațiunei pe timpul uscat de vară, dar totuși nu s'a reușit a face ca aceste drumuri să fie accesibile în toate anotimpurile.

Dela declararea războiului mondial, din cauze de circumstanță, întreținerea șoselelor propriu zise, adică a celor 150 km. a fost suspendată. Circulațiunea intensă și cu vehicule din ce în ce mai grele, adusesese aceste șosele într'o stare atât de deplorabilă, încât utilizarea lor numai eră accesibilă. Grosimea împietruirii, în cele mai multe porțiuni, dispăruse, iar în altele se redusese simțitor. Majoritatea podurilor deveniseră impracticabile.

Incepând cu cele din apropierea Chișinăului, toate șoselele erau adevărate înșăruiri de gropi și, pe alocuri, drumurile se mai abăteau prin margini de

ogoaie. Utilizarea lor depindea de starea timpului, puterea și direcția vântului, lăsând șoseaua la distanță și aceste drumuri noi erau adeseori mai practicabile decât șoselele existente.

Dar impracticabilitatea șoselelor cauzează și alte pierderi importante economiei noastre rurale, căci lărgindu-se și înmulțindu-se drumurile (adeseori lățimea lor ajunge de 30—40 de metri), se micșorează suprafața terenului cultivabil. Și credem că nu exagerăm dacă afirmăm ca anual în Basarabia se pierde circa 50.000 de hectare de pământ arabil, din cauza marelui număr a acestor noi drumuri laterale, create paralel cu cele existente, în timpurile ploioase, de necesitățile comunicației.

Pentru ca Basarabia să-și poată valorifica bogățiile ei naturale se cere imperios ca centrele ei de producție să fie legate, atât între ele, cât și cu restul țării, cu șosele bune și suficiente.

Dintr'un studiu făcut de d-l ing. N. Cerchez, reesă că Basarabia are nevoie de următoarele șosele:

1. O șosea care să străbată inima Basarabiei, plecând dela Tighina și să lege Chișinăul, dealungul Bâcului, prin Tuzora — Călărași și Vasile Lupu, cu Iașul (165 km.);

2. O altă șosea care să străbată țara în lung, plecând dela Hotin, prin Briceni și Bălți, să încrucișeze pe cea precedentă la Tuzora și să scoboare apoi dealungul Cogâlnicului, până aproape de Basarabeasca, de unde, trecând peste dealuri, să meargă la Bolgrad și apoi luând spre sud, să ajungă la Ismail (500 km.);

3. Și, în sfârșit, o a treia care să plece dela Cetatea-Albă, să treacă prin Tatarbunar și, pe la capetele superioare ale lacurilor, să facă legătura cu Bolgradul, până la Reni și Galați (225 km.).

La rețelele mai sus arătate s'ar mai putea adăoga ramuri de aceeași importanță, pentru legătura orașelor, capitale de județe, cu localitățile mai însemnate și cu șoselele existente peste Prut.

Acestea sunt:

1. Hotin—Mămăliga—Darabani	24 km.
2. Lipcani—Briceni—Securenii—Atachi	88 "
3. Râșcani—Ștefănești	35 "
4. Bălți—Atachi	85 "
5. Orhei—Prepelița—Bălți	46 "
6. Tighina—Căușeni Cetatea-Albă	115 "
7. Țiganca—Comrat—Tarmuscaia—Saranca	140 "
8. Bolgrad—Cahul	40 "
9. Tarmuscaia—Căușeni	60 "
10. Tatarbunar—Jebrieni—Vâlcov	50 "
11. Enichioi—Chilia	35 "

Dar pentru că construcția și întreținerea șoselelor necesită sume enorme, nu poate fi suficientă numai contribuția Statului. Este absolută nevoie de o contribuție mai eficace a tuturor ramurilor de activitate, care profită de acest factor important al circulațiunii avuțiilor.

Creditul. Din capitolul Cooperației se poate vedea că primele instituțiuni de credit din Basarabia au fost „Tovărășiile de Imprumut și Păstrare”, cari au început să se înființeze aci încă în prima jumătate a secolului trecut.

Cu circa trei decenii mai târziu, încep a se înjgheba, ici-colo, și bănci particulare, la început cu oarecare rezervă, făcând mai mult operațiuni sub forma de încercare, iar mai târziu, văzând terenul prielnic dezvoltării lor, devin din ce în ce mai active și încep să-și mărească atât sfera lor de activitate, cât și volumul afacerilor.

După datele d-lui W. Cyvinski, primul institut de credit local, s'a înființat la 18 Octomvrie 1871, sub denumirea de „Banca Comercială a Orașului Chișinău”, cu un capital social de 1.000.000 ruble.

Operațiunile acestei bănci au progresat din an în an, astfel că, la 1 Ianuarie 1877, a ajuns să aibă următorul bilanț:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Capital social și rezerve Rub.	2.101.666
Bănci	Rub. 196.182	Depuneri spre fructifi-	
Efecte scontate și împru-		care	” 740.752
muturi acordate	” 2.076.246	Efecte reescontate . . .	” 186.730
Efecte publice	” 141.915	Diverse conturi	” 573.318
Imobile	” 9.862	Beneficiu net	” 135.094
Diverse conturi	” 1.313.355		
Total	Rub 3.737.560	Total	Rub. 3.737.560

Această bancă a existat aproape 25 de ani, când a fuzionat cu „Banca de scont din Odesa”, devenind sucursala din Chișinău, a acesteia din urmă bancă.

După 1870 încep a se extinde și în Basarabia băncile comunale ruse. Organizarea și funcționarea lor deosebindu-se mult de instituțiunile de credit înființate în baza codului nostru comercial, ne vom opri puțin asupra istoricului și activității lor, scoțând în evidență și particularitățile lor mai importante.

Prima bancă de acest fel a fost înființată în orașul Chișinău la 1872 sub denumirea de „*Banca Comunală a Orașului Chișinău*”.

Pe când la acea dată, în orașele din Rusia, existau deja asemenea bănci comunale, Basarabia eră aproape lipsita de un credit bine organizat și accesibil tuturor straturilor sociale. Din cauza acestei populația basarabeană, în special meseriași, târgoveții și micii agricultori, erau lăsați în prada exploata-tilor și cămătarilor.

Organizarea unui credit rațional și efin, stăvilirea cămătăriei și sprijinirea comerțului și industriei din localitate, au fost motivele principale cari au de-

terminat pe consilierii comunei Chişinău de a înfiinţa, în anul 1872, o asemenea bancă aci.

Fondul de care dispunea comuna la înfiinţarea ei, eră de 37.120 ruble, compus din 15.000 ruble luate din excedentele bugetare ale Primăriei şi 22.120 ruble luate din capitalul de aprovizionare al breslei burghezilor orăşeni.

Cum vedem, începuturile acestei bănci au fost moale, dar progresul constant realizat în timp de 53 ani, prin capitalizarea beneficiilor, i-a asigurat o situaţiune înfloritoare, ajungând să aibă, la 31 Decembrie 1924, un capital şi rezerve de lei 4.493.369 şi posedând un imobil monumental, care este trecut în acelaş bilanţ cu modesta cifră de lei 2.385.036,25.

Încrederea şi popularitatea, de care se bucură această instituţiune, o dovedeşte suma depozitelor spre fructificare importante, cari, în bilanţul de mai sus, a atins cifra de lei 24.026.259,30.

Gestiunea Băncii este încredinţată unei Direcţiuni, compusă dintr'un director, 2 subdirectori şi 2 supleanţi ai subdirectorilor, toţi numiţi de Consiliul Comunal pe termen de 4 ani.

Personalul de execuţie este numit de Direcţiunea Băncii.

Sub regimul rus, Direcţiunea eră obligată să înainteze Ministerului de Finanţe orice informaţiuni ce i s'ar fi cerut, cu privire la Bancă.

Banca răspundea pentru obligaţiunile sale, inclusiv depozitele făcute, cu toate capitalurile şi bunurile ce-i aparţineau.

Imobilul Băncii eră afectat acestor obligaţiuni şi Ministerul de Finanţe, în cazuri eventuale, putea să constituie interdicţiune asupra lui.

Dacă prin hotărîrea Consiliului Comunal s'ar fi cerut o revizuire din partea Statului, numirea acestei revizii depindea de Ministerul de Finanţe, în urma raportului autorităţii în drept.

Principalele operaţiuni ale Băncii sunt:

1. Primirea depozitelor la vedere cu termen şi în cont curent;
2. Scontarea şi reescontarea cambiiilor;
3. Imprumuturi deschise şi acoperite;
4. Imprumuturi oraşului şi zemstvei;
5. Serviciul de încasare şi de cupoane;
6. Mandate şi ordine de plată;
7. Cumpărarea şi vânzarea efectelor publice din ordinul clienţilor, etc.

Suma obligaţiunilor Băncii nu poate fi mai mare decât de 5 ori (în cazuri excepţionale şi cu aprobarea Consiliului Comunal până la maximum de 10 ori), faţă de capitalul ei propriu (fond plus rezerve).

Desvoltarea operaţiunilor Băncii se datoreşte în mare parte sprijinului acordat de către Banca de Stat Rusă, prin creditele deschise, apoi şi încrederei de care se bucură această instituţiune din partea populaţiunei, întrucât Comuna, conform legii, eră responsabilă de gestiunea Băncii.

E de notat că, în tot timpul existenţei sale, Banca Comunală a dat o aten-

țiune deosebită dezvoltării operațiunilor de credit mărunț, care eră aproape inaccesibil pentru populația nevoiașă.

Iată bilanțul acestei bănci, încheiat la 31 Decembrie 1924:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil		Capital și rezerve Lei	4.493.369,—
la Bănci . . . Lei	850.171,80	Depuneri spre fructificare "	24.026.259,30
Efecte publice . . . "	445.669,41	Diverse conturi . . . "	2.140.960,55
Imprumuturi acordate " 24.119.991,20		<i>Beneficiul net</i> "	182.355,98
Imobile "	2.385.036,25	Conturi de ordine . . . "	32.292.851,77
Diverse conturi . . . "	3.042.076,17		
Conturi de ordine . . . "	32.292.851,77		
Total . . . Lei	63.135.796,60	Total . . . Lei	63.135.796,60

Din punct de vedere juridic, această instituțiune absentează dela prevederile codului nostru comercial, din care cauză nu poate să-și stabilească legături cu marile bănci, și în special cu Banca Națională a României, pentru promovarea operațiunilor sale.

Tutela exclusivă a Administrațiunei Comunale o păgubește din toate punctele de vedere.

De altfel nici nu este admisibil lucru ca anumite instituțiuni, a căror structură a fost concepută în spiritul unei organizațiuni de Stat străine, să-și mențină acea structură sub regimul Statului român.

Forma unei societăți anonime ar înviora mult această instituțiune de credit.

Sub auspiciile Băncii Comunale a Orașului Chișinău a luat ființă, prin anul 1899, „*Muntele de Pietate al Orașului Chișinău*“, care, având un capital de lei 112.860, a acordat în 1923 împrumuturi pe gaj în valoare de lei 9.622.267, cu un credit de lei 8.198.166, acordat de Banca Comunală a Orașului Chișinău.

La 24 Februarie 1873 s'a înființat în Chișinău „*Societatea Chișinăuană de Credit Reciproc*“, care dezvoltându-se treptat ajunge ca, în anul 1914, să aibă 1.621 de membri și următorul bilanț:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Capital social și special Ruble	333.215
Bănci Ruble	35.028	Depuneri spre fructificare și conturi curente	
Efecte publice "	107.370	creditoare "	978.685
Efecte scontate și împrumuturi acordate " 1.423.400		Efecte reescontate . . . "	214.599
Imobile "	67.029	Diverse conturi "	125.381
Diverse conturi "	19.053		
Total . . . Ruble	1.651.880	Total . . . Ruble	1.651.880

Moratoriul acordat debitorilor, încă pe timpul războiului, apoi restrângerea de credite de către Banca de Stat Rusă și băncile particulare, au forțat această instituțiune de a-și reduce activitatea. Astăzi este în lichidare.

La 28 Noemvrie 1900 se înființează „*A doua Societate Chișinăuană de Credit Reciproc*“, care la 1 Aprilie 1914, are următorul bilanț:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Capital	Ruble 105.877
Bănci.	Ruble 34.526	Depuneri spre fructifi-	
Efecte scontate și îm-		care și conturi curente	„ 254 328
prumuturi acordate .	„ 519.985	Efecte reescontate . .	„ 164.526
Diverse conturi . . .	„ 54.775	Diverse conturi . . .	„ 84.555
Total.	Ruble 609.286	Total	Ruble 609.286

La 28 Aprilie 1909 se înființează în Chișinău „*Societatea Negustorilor Basarabeni de Credit Mutual*“, care, la 1 Ianuarie 1920, a avut următorul bilanț:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Capital social și rezerve	Ruble 45.915
Bănci.	Ruble 16.508	Depuneri spre fructifi-	
Efecte scontate și îm-		care	„ 22.759
prumuturi acordate .	„ 98.886	Efecte reescontate . .	„ 17.302
Diverse conturi . . .	„ 156.282	Diverse conturi . . .	„ 185.700
Total.	Ruble 271.676	Total	Ruble 271.676

„*Creditul Agricol*“ s'a înființat în Chișinău la 1 Iulie 1909, cu scopul de a finanța pe agricultori. Bilanțul la 1 Ianuarie 1914 conține:

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Capital social și de re-	
Bănci	Ruble 75.032	zervă	Ruble 176.061
Efecte scontate și împru-		Efecte reescontate . .	„ 449.763
muturi acordate . .	„ 845.580	Depuneri spre fructific.	
Diverse conturi . . .	„ 446.372	și conturi curente credit	„ 741.160
Total	Ruble 1.366.984	Total	Ruble 1.366.984

La 13 Decemvrie 1899 s'a înființează „*Societatea Comunală de Credit a Orașului Chișinău*“ (un fel de Credit Funciar Urban), cu scopul de a acorda împrumuturi ipotecare contribuabililor orașului Chișinău. Această societate se compunea din membrii cari își ipotecau acolo imobilele lor, în schimbul unui împrumut, cu răspunderea mutuală.

Pentru a putea începe operațiunile sale, Primăria orașului a împrumutat societatea cu 50.000 ruble, percepându-i o dobândă anuală de 5%.

Societatea acordă împrumuturi numai contra imobile cu venit permanent. Instalațiunile industriale și construcțiunile neterminate nu se primeau ca garanție.

Împrumutătorul primea dela societate obligațiuni de 5%, care se amortiză în 17-37 ani în rate semestriale.

Răspunderea mutuală constă în faptul că în caz de neacoperire a împrumutului (rămas în suferință), din vânzarea averii ipotecare a debitorului insolubil, diferența se completează de către membrii cari au făcut evaluarea acelei averi, sau, dacă vina nu provenea din cauza lor, atunci se luă din fondul de rezervă sau această diferență se repartizează asupra membrilor societății.

La 1 Ianuarie 1918 societatea avea următoarea situațiune :

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil la		Obligațiuni emise	. Ruble 1.760.600
bănci	. Ruble 137.537	Diverse conturi	. . . " 606 076
Împrumuturi ipotecare	" 2.006.506		
Diverse conturi	. . . " 222.633		
Total	Ruble 2.366.676	Total	. Ruble 2.366.676

Astăzi toate societățile de credit reciproc, enumerate mai sus, sunt în lichidare.

Afară de acestea societăți se mai ocupau cu acordarea de împrumuturi ipotecare și anumite bănci, create în acest scop în marele orașe din Rusia : Petrograd, Odesa și Poltava, cari aveau sucursale și în Chișinău.

Cu asemenea împrumuturi se ocupă „*Banca Agrară de Stat a Nobilimei*” (Dvoreanshii Bank) din Petrograd, Sucursala Chișinău, care avea de scop susținerea marii proprietăți nobiliare, prin acordarea de credite pe termene lungi, de 11 — 67 ani și cu o dobândă redusă. Soldul împrumuturilor acordate de această bancă la 1 Ianuarie 1914 eră de 55.359.100 *ruble*, garantate cu 713 moșii, având o întindere totală de 450.429 desetine, evaluate la 94.202.217 *ruble*, iar la 1 Ianuarie 1918 soldul acestor împrumuturi s'a ridicat la 62.178.978,71 *ruble*.

O altă bancă importantă, care se ocupă cu acordarea de împrumuturi ipotecare, eră *Banca Țărănească* (Crestianshii Bank) din Petrograd, Sucursala Chișinău, însă cu un scop diametral opus celui urmărit de Banca Nobilimei, și anume : Banca Țărănească, pe care d l Dr. Victor Slăvescu o compară cu Casa Rurală dela noi, cumpără moșiile proprietarilor pentru a le vinde la țărani în parcele plătibile în termen lung.

La 1 Ianuarie 1916 această bancă avea un sold de 36.653.899 *ruble*, iar la 1 Ianuarie 1918 de 39.078.393,48 *ruble*. Această sumă reprezintă datoriile țăranilor către marii proprietari pentru moșiile cumpărate dela ei, prin intermediul băncii. Contravaloarea moșiilor vândute țăranilor, proprietarii o primeau în obligațiuni amortizabile într'un număr de ani prin ratele anuale percepute dela țărani.

„*Banca Zemstvei Kerson din Odesa*”, Sucursala Chișinău, se compunea din membrii cu responsabilitatea reciprocă a tuturor împrumutațiilor băncii. La 1 Septembrie 1918 această bancă avea plasate în Basarabia 30.831.900 *ruble*, garantate cu 618 moșii, cu întindere totală de 454.458 desetine.

După ultimele date soldul împrumuturilor acordate de către aceasta bancă în Basarabia ar fi de circa 42.000.000 ruble, iar împreună cu dobânzile în restanță de circa 48.000.000 ruble.

„Banca Agrară din Basarabia și Taurida“ S. A., Sediul Central Odesa, Sucursala Chișinău, pe lângă alte operațiuni bancare, acordă și împrumuturi ipotecare pe termen lung. Soldul acestor împrumuturi la declararea Unirii era de 12.000.000 ruble, garantate cu moșii și 5.000.000 ruble garantate cu proprietăți urbane.

„Banca Agrară Poltava“, S. A., Sediul Central Poltava, Sucursala Chișinău, acordă împrumuturi numai pe clădiri. Soldul împrumuturilor, rămase în restanță, este de 6.000.000 ruble.

„Banca de Stat a Rusiei“, Sediul Central Petrograd, Sucursala Chișinău, înființată în 1864, se ocupă în special cu reescontarea portofoliului comercial a băncilor particulare și acordă credite directe agricultorilor, industriașilor și comercianților, garantate cu efecte publice sau cu proprietățile lor imobiliare urbane sau rurale. Dela 1904 a început a susține cu credite importante și cooperativele de credit din Basarabia.

Această bancă are o singură sucursală în întreaga Basarabie, la Chișinău, iar legătura cu celelalte centre ale provinciei, o țineă prin administrațiile financiare județene.

Situația conturilor la 1 Ianuarie 1918 eră următoarea :

ACTIV			PASIV		
Casa . . .	Ruble	408.750,98	Centrala	Ruble	112.902.536,57
Efecte scontate	”	474.976,61	Depuneri s p r e		
Conturi curente			fructificare și		
debitoare . . .	”	5.785.077,27	conturi curente		
Avans Statului			creditoare . .	”	13.183.399,87
pentru cumpă-			Administrațiile		
rări de mărfuri	”	120.045 752,08	financiare din		
Avans instituțiuni-			Basarabia . .	”	17.303.175,17
nilor de credit			Diverse conturi	”	1.557.347,21
mărunt . . .	”	7.061.209.58			
Avans agriculto-					
rilor . . .	”	2.452.447,36			
Diverse conturi	”	8.718.244,94			
Total .	Ruble	144.946.458,82	Total	Ruble	144.946.458,82

Încă de pe la sfârșitul veacului trecut, administrațiile financiare din Basarabia au fost autorizate a face unele operațiuni bancare, sub direcțiunea și controlul sucursalei Băncii Statului din Chișinău. Operațiunile principale erau : primiri și plăți în conturi curente, mandate și ordine de plată, serviciul de ncasso, cumpărări de efecte publice pentru clienți și conducerea operațiunilor

caselor de economii din raionul lor. Intreaga contabilitate a administrațiilor financiare din Cetatea-Albă (Akerman), Bălți, Tighina (Bender), Ismail, Orhei, Soroca, Hotin și Chișinău eră concentrată la sucursala Băncii Statului din Chișinău.

Situația generală a conturilor administrațiilor financiare, la 1 Ianuarie 1916, eră următoarea :

ACTIV		PASIV	
Casa	Ruble 1.195.644	Depuneri spre fructi-	
Polițe spre incasare	" 434 841	ficare și conturi cu-	
Diverse	" 77.932	rente creditoare .	Ruble 2.212.024
Sucursala Băncii Sta-		Depozite și conturi	
tului	" 4.455.875	speciale	" 3.784.686
		Diverse conturi	" 167.582
Total . .	Ruble 6.164.292	Total . .	Ruble 6.164.292

Casele de Economii, despre cari am vorbit că funcționau pe lângă administrațiile financiare, printr'un sistem bine organizat, au reușit să adune micile economii din masa poporului și credem util a ne opri pe scurt asupra organizării și activității lor.

Ele au fost create în Rusia de către Stat, și au luat forma definitivă între anii 1860—1865, în epoca marelor reforme și transformări sociale.

În anul 1895, regulamentul acestor case a suferit modificări fundamentale, lărgindu-li-se sfera de activitate și în clasa țărănească.

Rezultatul acestei politici a fost că numărul caselor de economii s'a mărit și, ca un păianjen uriaș, au legat periferiile imensului imperiu cu centrul, ajungând ca totalul depunerilor, la declararea războiului (1914), să atingă cifra de 1.500.000.000 ruble, adică aproape 1/2 din totalul bugetului rus depe atunci.

În ceea ce privește organizarea lor internă, ea eră următoarea :

Direcțiunea generală a caselor de economii eră la Petrograd pe lângă Administrațiunea Centrală a Băncii Statului Rus, iar în fiecare gubernie (8 - 9 județe împreunate) funcționa, pe lângă fiecare agenție a Băncii Statului, câte o casă centrală de economie, ca secțiune aparte, dar sub directă supraveghere și conducere a băncii.

În ceea ce privește răspândirea agențiilor din gubernii, ele se prezintau în modul următor :

1) Pe lângă fiecare administrație financiară a județului funcționa o casă de economie ;

2) Asemenea case funcționau și pe lângă oficiile poștale urbane și rurale, precum și în stațiunile căilor ferate ruse mai importante ;

3) În fiecare mare fabrică sau uzină, fie de Stat sau particulară.

Prin propaganda intensivă dusă în rândurile lucrătorilor, în fiecare Săm-

bătă, la primirea salariului, ei renunțau la o cotă, care se depunea, din oficiu, la aceste case de economie, în mod regulat.

Odată cu introducerea monopolului pe rachiul, în întregul imperiu, s'a luat dispozițiunea ca și depozitele de desfacere a rachiului Statului să participe la adunarea economiilor mici, prin vânzarea de timbre mobile ce se lipeau în carnete speciale. Astfel pe lângă fiecare depozit urban și rural funcționa câte o agenție a casei de economie, care se ocupa cu vânzarea acestor timbre. Când valoarea timbrelor lipite ajungea la 1 (una) rublă, carnetul cu timbrele lipite se depunea la o casă de economie, unde suma era transformată în bani și trecută în contul titularului, făcându-se operațiunea și în livretul lui personal.

Asemenea agenții existau și pe lângă școalele primare, unde propaganda dusă de învățători printre elevi, le infiltra spirital de economie.

Fiindcă toate aceste instituțiuni erau prompte în efectuarea operațiunilor de primire și de plată, populația își depunea economiile cu toată încrederea.

Din legislația caselor de economii este de reținut că depunerile se primeau în numerar și timbre (lipite pe carnete speciale). Statul bonifică pentru sumele depuse spre fructificare o dobândă fixă de 3,60%, stabilită prin lege.

Depunerile particulare nu puteau trece de 1.000, sau a instituțiunilor de 3.000 ruble. În caz că economiile depășiau aceste sume, atunci depunătorii pierdeau dreptul la dobândă pentru sumele ce treceau această limită și atunci erau forțați a cumpăra rente de Stat sau efecte garantate de Stat, aceasta pentru a nu lăsa capitalul neproductiv. Dacă această cumpărare nu se făcea după cererea depunătorilor, atunci ea se îndeplinea din oficiu.

Această politică a caselor de economii a adus și o nemulțumire în masa poporului, care acuză Statul că favorizează pe marii capitaliști, în deosebi marea industrie. (În Rusia majoritatea acțiunilor marilor societăți industriale erau garantate de Stat).

Se spune că Statul cu banul adunat dela poporul de jos susținea numai interesele celor bogați. Lupta dusă de partidele politice democratice a determinat guvernul de a schimba întrucâtva această politică și, prin legea dela 19 Iulie 1910, o parte din sumele caselor de economii au fost destinate pentru mărirea capitalului de rulement a cooperativelor de credit.

Depunerile se primeau la vedere (simple) și convenționale.

O persoană putea avea un singur livret de depuneri și un livret de rente de Stat sau garantate de Stat.

Aruncând o privire generală asupra celor spuse mai sus, ajungem la concluziunea că aceste case de economii au atins două scopuri: 1) a dat posibilitatea poporului de a face economii cât de mici, fără a face mari deplasări, căci agențiile caselor erau răspândite în toate colțurile țării și 2) s'a ușurat și perfecționat scurgerea lor spre centrele mari comerciale și industriale.

Trecând la cercetarea activității *marilor bănci comerciale ruse*, cari aveau sucursale în Basarabia, vedem că ele s'au înființat aci abia în prima decadă a

secolului nostru. Excepție face sucursala Băncii de Scont din Odesa, care fuzionând cu Banca Comercială a Orașului Chișinău, și-a început activitatea în ultima decadă a veacului trecut.

Inceputul a fost făcut de *Casa de Bancă Brodschi*, mai târziu *Banca Nordului*, transformată apoi în *Banca Ruso-Aziatică*. Aceiași soartă a avut și „*Banca Industriei Ruse de Sud*“, care s'a transformat mai târziu în „*Banca Unirei*“.

Treplat s'au deschis sucursalele „*Băncii Comerciale și Industriale*“ la Tighina (Bender), Bălți și Bolgrad. Aceasta din urmă s'a lichidat în 1916. În Cetatea-Albă (Ackerman) s'a deschis sucursala „*Băncii Comerciale Siberiene*“, iar la 1909 în Chișinău sucursala „*Băncii Comerciale Internaționale*“ din Petrograd și a „*Băncii Ruse pentru Comerțul Străin*“. Aceasta din urmă a mai deschis ulterior sucursale la Cetatea-Albă, Bălți și o agenție la Leova (închisă în 1915).

Sucursalele acestor Bănci au contribuit mult la dezvoltarea comerțului, în special a celui exterior din Basarabia. Din operațiunile de export rămâneă anual un disponibil de circa 50.000.000 ruble, care însă nu se plasă în Basarabia, ci, se trimiteă centralelor acestor bănci pentru a fi utilizat în alte provincii ale imperiului.

Cum vedem, *această canalizare a disponibilităților păgubeă mult Basarabia, căci excedentul balanței sale economice nu eră întrebuințat pentru dezvoltarea unei industrii proprii, a căilor de comunicație, a instrucțiunei publice, a cultelor, etc.*

Necesitățile și nesiguranța creată de război, îngreuierea circulației produselor agricole pe căile de comunicație, în special pe cele ferate, precum și legiferarea moratoriului pentru debitorii în restanță, au provocat o retragere generală a depunerilor spre fructificare din bănci.

Pe de altă parte însuși centralele acestor sucursale micșorau creditele în Basarabia. În urma evenimentelor din 28 Octomvrie 1917, Administrațiunea Centrală a Băncii Statului Rus, trecând sub autoritatea guvernului sovietic, alimentarea cu numerar a sucursalei ei din Chișinău a fost suspendată. Prin urmare s'au închis și creditele pe cari această sucursală le acordase băncilor din Basarabia. Acest fapt a determinat pe depunători ca să grăbească retragerea economiilor din bănci și desigur că acest lucru ar fi provocat falimentul lor, dacă „*Sfatul Țării*“ nu interveneă de urgență, limitând retragerea de sume la maximum 1.000 de ruble în 2 săptămâni, dintr'un singur cont.

În 1918 sucursalele din Basarabia mai primeau cantități mici de numerar din Odesa și Kiev (Ucraina eră pe atunci sub administrația Hatmanului Scoropadschi, fiind ocupată de trupele austro-germane), însă, închizându-se definitiv frontiera Nistrului, și această alimentare cu numerar a fost suprimată cu desăvârșire.

Din ultimul bilanț general al acestor sucursale, astăzi, unele lichidate,

altele în lichidare, reese că totalul depunerilor spre fructificare, ce au de primit basarabeni de la centralele lor, se urcă la circa 34 milioane ruble, în valuta sfârșitului anului 1917, adică circa trei miliarde lei în monedă curentă. Fiindcă centralele acestor bănci sunt ocupate de autoritățile sovietice, reprezentanții sucursalelor lor din Basarabia au intervenit pe lângă Ministerul Finanțelor din România, ca să le aibă în vedere la eventualele tratative financiare ruso-române, pentru apărarea intereselor depunătorilor basarabeni.

În prezent 10 din aceste sucursale și-au suspendat funcționarea, nepunându-și lichidă complet gestiunile din cauza întreruperii relațiilor cu centralele din Rusia, unde au fost trimise spre încasare mare parte din portofoliile lor comerciale.

Bilanțul acestor sucursale, la 1 Ianuarie 1921, se compunea din următoarele posturi :

ACTIV		PASIV	
Casa și disponibil		Depuneri spre fructificare și conturi curente	
la bănci . . . Ruble	551.587	. Ruble	34.038.737
Imprumuturi și efecte scontate . . . "	7.195.116	Efecte reescontate . . . "	930.537
Efecte publice și trate "	528.343	Datoriile sucursalelor către centrală . . . "	8.558.808
Correspondenți "	2.171.768	Correspondenți "	4.040.467
Imobile "	209.824	Diverse conturi "	7.787.045
Datoriile contoarelor la sucursale "	40.227.196		
Diverse conturi "	4.471.760		
Total . . . Ruble	55.355.594	Total . . . Ruble	55.355.594

Până la război bilanțul acestor sucursale ajungea până la 80 milioane ruble.

Înainte de anul 1883 operațiunile de finanțare a exportului basarabean se îndeplineau de către negustorii și agenții câtorva bănci din Odesa.

După această dată, în afară de sucursalele marilor bănci rusești și cooperativele de credit locale, au început să se înființeze diferite societăți de credit mutual, al căror număr ajunsese mai târziu la circa cincizeci.

Prima societate de credit reciproc s'a înființat chiar în anul 1883, la Cetatea-Albă. Celelalte au luat viață în prima decadă a secolului actual.

Ele au funcționat până la războiul mondial, când retrăgându-li-se creditele acordate, iar mai târziu, tăindu-li-se și legăturile financiare ce aveau cu diferite centre din Rusia, în special cu Odesa, au fost nevoite să lichideze.

Dăm mai jos instituțiunile de credit ce existau în județele basarabene până la Unire :

1. A. *Cetatea-Albă*, oraș ;

a) *Societatea de Credit Reciproc a Orașului Ackerman*, înființată la 1883 ;

b) *Banca Comunală a Oraşului Ackerman*, înfiinţată în 1908;

c) *Societatea Ackermăneană Agricolă de Credit Reciproc*.

B. *Cetatea-Albă*, judeţ.

Dela 1906 până la 1912 s'au înfiinţat în următoarele localităţi societăţi de credit reciproc: *Mansburg, Paris, Arciz, Volontirovca, Tarutino şi Tatarbunar*.

Totalul activului lor, oraş şi judeţ, eră de 6.000.000 ruble.

2. A. *Tighina-oraş.*

a) *„Banca Comercială a Oraşului Bender“*, înfiinţată la 23 Ianuarie 1892;

b) *„Societatea de Credit Reciproc a Oraşului Bender“*, înfiinţată la 1899;

c) *„Societatea Agricolă de Credit Reciproc a Oraşului Bender“*, înfiinţată la 1908;

d) *A doua Societate de Credit Reciproc a Oraşului Bender*, înfiinţată la 1911.

B. *Tighina-judeţ.*

a) *Societatea de Credit Reciproc din Cimişlia*, înfiinţată în 1913;

b) *Societatea de Credit Reciproc din Comrat*, înfiinţată în 1913.

Totalul activului lor, oraş şi judeţ, eră de 2.683.994 ruble.

3. A. *Soroca-oraş.*

„Societatea de Credit Reciproc a Oraşului Soroca“, înfiinţată în 1902.

B. *Soroca-judeţ.*

„Societatea de Credit Reciproc din Briceni“, înfiinţată la 1 Mai 1914.

Totalul activului lor, oraş şi judeţ, eră de 866.987 ruble.

4. A. *Bălţi-oraş.*

a) *„Societatea de Credit Reciproc din Oraşul Bălţi“*, înfiinţată în 1914;

b) *„Societatea de Credit Agricol Reciproc din Oraşul Bălţi“*, înfiinţată în 1907.

B. *Bălţi-judeţ.*

a) *„Societatea de Credit Reciproc din Făleşti“*, înfiinţată în 1911;

b) „ „ „ „ „ *Pârliţa*.

Totalul activului lor, oraş şi judeţ, era de 1.480.671 ruble.

5. A. *Ismail-oraş.*

Societatea de Credit Reciproc din Oraşul Ismail.

B. *Ismail-judeţ.*

a) *„Societatea de Credit Reciproc din Chilia“*;

b) „ „ „ „ „ *Leova*, înfiinţată în 1909;

c) „ „ „ „ „ *Romanovca*, înfiinţată în 1913;

d) „ „ „ „ „ *Bolgrad*, înfiinţată în 1914;

e) „ „ „ „ „ *Cahul*, înfiinţată în 1914.

Notăm că în anul 1914 actualul judeţ Cahul aparţineă judeţului Ismail.

Totalul activului lor, oraş şi judeţ, eră de 2.211.505 ruble.

6. A. *Orhei-oraş.*

a) *„Societatea de Credit Reciproc din Oraşul Orhei“*, înfiinţată în 1909;

b) *„Societatea Comercială de Credit Reciproc din Orhei“*, înfiinţată în 1911.

B. *Orhei-judeţ.*

a) *„Societatea de Credit Reciproc din Teleneşti“*;

- b) „Societatea de Credit Reciproc din Călărași” ;
 - c) ” ” ” ” ” Rezina” ;
 - d) ” Comercială de Credit Reciproc din Călărași”.
- Totalul activului lor, oraș și județ, eră de 1.713.694 ruble.

7. A. Hotin-oraș.

„Societatea de Credit Reciproc din Orașul Hotin”.

B. Hotin-județ.

- a) „Societatea de Credit Reciproc” Noua-Suliță, înființată în 1910 ;
- b) ” ” ” ” Lipcani”, înființată în 1910 ;
- c) ” ” ” ” Edinești”, înființată în 1910.

Totalul activului lor, oraș și județ, eră de 1.227.224 ruble.

Din cele expuse mai sus constatăm că totalul băncilor în Basarabia, până la apariția celor românești a fost în număr de 65 cu un activ total de 454.405.081 ruble.

Și dacă la această sumă socotim și activul celor 430 de cooperative de credit, obținem un total de 514.387.399 ruble.

Cum însă majoritatea bilanțurilor, din care am extras această sumă, s’a încheiat în anii 1917 — 1918, când activitatea băncilor a fost restrânsă, pentru a face media unui an normal, trebuie ca suma de mai sus să fie majorată cu circa 15 — 20 %. In acest caz obținem un *activ* de circa 600.000.000 ruble, adică lei 1.600.000.000, având în vedere că cursul rublei de pe atunci era de 2,66 lei.

Cercetând activitatea băncilor românești dela 27 Martie 1918, observăm că la început s’au înființat aci sucursalele marilor bănci comerciale din Iași și București și abia peste 2 ani au început a se întemeia cu încetul și bănci locale.

Una dintre primele instituțiuni financiare românești, venită în Basarabia, a fost **Banca Națională a României**, care încă la 15 Ianuarie 1919 înființează o agenție la Chișinău, iar mai târziu la Ismail (1 Iulie 1923), Bălți (19 Noemvrie 1923) și Cetatea-Albă (11 Noemvrie 1924). Stabilindu-și agențiile în Basarabia, această bancă începe a finanța întreprinderile românești, stimulându-le spre noua orientare economică.

Creditele de scont acordate de către această bancă, numai prin agenția ei din Chișinău, au progresat astfel :

In anul 1920		Lei 1 000.000
” ” 1921		” 26.000.000
” ” 1922		” 49.000.000
” ” 1923		” 76.000.000
” ” 1924		” 102.500.000
” ” 1925		” 137.100.000

Mișcarea efectelor scontate de Banca Națională a României, în întreaga Basarabie, a fost :

In anul 1921	prin agenția	Chișinău	Lei 62.120.368,	iar cu cele scontate direct de către Centrala Băncii Naționale (provenite din Basarabia) suma se urcă la Lei 92.656.556,59.
" "	1922	" "	Chișinău	Lei 131.279.087, iar cu cele scontate direct de către Centrala Băncii Naționale (provenite din Basarabia) suma se urcă la Lei 291.183.266,47.
" "	1923	" "	Chișinău și celelalte noi deschise în Basarabia	Lei 227.513.076,75, iar cu cele scontate direct de către Centrala Băncii Naționale (provenite din Basarabia) suma se urcă la Lei 483.446.302,85.
" "	1924	" detto	detto din Basarabia	Lei 633.209.631,75, iar cu cele scontate direct de către Centrala Băncii Naționale (provenite din Basarabia) suma se urcă la Lei 867.716.528,45.
" "	1925	" "	detto din Basarabia	Lei 669.616.992,50, iar cu cele scontate direct de către Centrala Băncii Naționale (provenite din Basarabia) suma se urcă la Lei 1.012.443.347,15.

Mișcarea Casei acestei instituțiuni financiare, până la 1922 numai la agenția Chișinău, iar dela 1923 împreună și cu celelalte sedii noi din Basarabia, a fost :

In anul 1919		Lei	32 978.546,39
" 1920		"	609.573.285,47
" 1921		"	875.812.033,19
" 1922		"	604.775.200,20
" 1923		"	1.036.615.721,61
" 1924		"	1.957.289.419,35
" 1925		"	3.131.867.755,65

Observăm că, în 1920 și 1921, volumul mișcării casei a fost mărit și prin operațiunea excepțională a *schimbului rublelor*. Numai la primul schimb s'a plătit în Basarabia lei 574.291.528 din totalul de lei 1.001.842.785, achitat în întreaga țară, cel de al doilea schimb fiind aproape tot atâta.

Societatea Națională de Credit industrial, una din fiicele Băncii Naționale a României, și-a întins activitatea de funcționare a industriei basarabene acordând credite importante, din cari, în anul 1924 s'a realizat lei 28.235.443,95, iar în anul 1925, această cifră s'a ridicat la lei 52.205.104.

Suma totală a *cererilor* făcute de industria basarabeană, până la 31 Decembrie 1925, este de lei 313.710.000. din care s'au aprobat pentru suma de lei 69.700.000.

În cursul acestui din urmă an, marele institut de credit industrial a hotărât finanțarea și a micii industrii și atelierelor, destinând, pentru început, câte-va milioane, care se vor distribui prin intermediul băncilor de aci, dar cu nu procent, care să nu treacă de lei 9—10% anual.

Casa de împrumut pe gaj a agricultorilor, altă fiică bună a Băncii Naționale a României, și-a început activitatea în Ianuarie 1922, în care an, sediul din Chișinău, a acordat credite la peste 1.300 gospodari țărănești, dela Hotin până la Cetatea-Albă.

Treptat cu înființarea agențiilor Băncii Naționale din Bălți, Ismail și Cetatea-Albă s'a înființat pe lângă ele Case independente, desconggestionând activitatea sediului din Chișinău, căruia i-a rămas numai județele Lăpușna, Cahul, Orhei și Tighina, iar Soroca și Hotin trecând la Bălți.

Creditele deschise Caselor de Împrumut pe Gaj a Agricultorilor din Basarabia ating cifra de *lei 21.500.000*, iar rulajul împrumuturilor, acordate la 4.000 gospodării agricole, trece de suma de *lei 60.000.000*.

Prima societate civilă de credit funciar rural, finanțată tot de Banca Națională a României, și-a început activitatea aci în anul 1924, acordând pe deoparte credite directe foștilor mari proprietari, iar pe de altă parte stimulând înființarea unor instituțiuni, cu caracter local, numite »*Casele de Credit a Agricultorilor*«, cari să facă legătură cu marele institut de credit agricol din București.

Portofoliile acestor Case sunt scontate la agențiile Băncii Naționale a României și la Centrala ei din București, iar suma lor oscilează, pentru început, între *lei 25—30.000.000*.

Atât Casele de Împrumut pe Gaj, cât și Casele de Credit a Agricultorilor, sunt un corectiv și un compliment al băncilor populare, a căror activitate se întinde pe cale evolutivă și nu au puțința, deocamdată, să satisfacă în întregime grelele nevoi de credit țărănesc isvorite din marea reformă agrară.

În afară de aceasta, anul de secetă dezastruoasă din 1925, a determinat Banca Națională a României să acorde un credit extraordinar de *lei 200.000.000*, pentru aprovizionarea sătenilor-basarabeni cu cereale de sămânță și de hrană, care să se distribue prin Centrala Băncilor Populare, Secțiunea pentru Basarabia.

Nu trebuie iarăși să oitem de a arăta că, Banca Națională a României a mai acordat credite în Basarabia proprietarilor expropriați, contra bonuri de expropriere, zemstvelor pentru construcții de școli, societăților culturale etc. credite, a căror mișcare în cursul anului 1925 a atins cifra de *lei 75.359.800*.

Cadrul restrâns al acestei lucrări nu ne permite să ne oprim asupra activității tuturor instituțiilor românești, venite în Basarabia ca să-i învieze viața economică. Le vom enumera și cerceta cât mai concis:

1) În orașul Chișinău, prima instituțiune românească care a descălicat aci a fost »*Banca Iașilor*« din Iași, începând operațiunile la 1 Iulie 1918.

Eră indicat ca sora Moldovei de peste Prut să-și câștige meritul de a fi trimes aci primul pion financiar.

2) În același an la 1 Decembrie, își deschide ghișetele marele institut financiar »*Banca Românească*« care, în mod treptat, își întinde activitatea în întreaga

Basarabie, înființând sucursale la Bălți (1 Septembrie 1920), la Ismail (1 Octombrie 1920), la Tighina (15 Iulie 1921), la Cetatea-Albă (15 Februarie 1923) și Soroca (1 Aprilie 1923).

Totalul plasamentelor acestei instituțiuni, în cursul anului 1925, se ridică la *Lei 230.000.000* repartizat astfel:

a) Regionala Chișinău	Lei 100.000.000.
Sucursala Bălți	” 25.000.000.
” Tighina	” 25.000.000.
” C.-Albă	” 25.000.000.
” Ismail	” 40.000.000.
” Soroca	” <u>15.000.000.</u>
	= Lei 230.000 000.

- b) Pentru întreprinderi comerciale 50%,
 ” ” industriale 25% și
 ” ” agricole, viticole 25%.

Urmează apoi următoarele bănci:

3. *„Banca Moldova din Iași”*, având sedii la: Chișinău, Orhei, Bălți, Tighina, C.-Albă, Reni, Tarutino și Leova.

4. *„Banca Uniunea Română din Iași”* cu sedii la: Chișinău și Bălți.

5. *„Banca Comerciala Română din București”* cu un singur sediu la Chișinău.

6. *„Banca Viticolă a României din București”* detto, detto.

7. *„Banca Dacia din Iași”* detto, detto.

8. *„Banca Marmorosch, Blank și Co. din București”* ¹⁾ cu sedii la: Chișinău, Ismail, Bălți și Reni.

9. *„Banca Comerciala Italiană și Română din București”* cu un singur sediu la Chișinău.

10. *„Banca Moldova de jos din Bârlad”* cu o agenție la Cahul.

Totalul creditelor acordate, în cursul anului 1925, de către sediile acestor bănci în Basarabia, a fost:

a) La Chișinău	circa		lei 350.000.000.
b) ” Bălți	”		” 65.000.000.
c) ” Ismail	”		” 65.000.000.
d) ” C.-Albă	”		” 35.000.000.
e) ” Tighina	”		” 35.000.000.
f) ” Orhei	”		” 10.000.000.
g) ” Soroca	”		” 15.000.000.
h) ” Cahul	”		” 2.000.000.

Report lei 577.000.000.

¹⁾ Această instituțiune astăzi și-a lichidat câteși patru sediile din Basarabia. În schimb însă a participat la constituirea „Băncii Creditului Basarabean”, cu caracter local, cu capital lei 50.000.000 deplin vărsat și cu sediul central în Chișinău și o sucursală la Bălți.

	Report	lei 577.000.000.
i) La Reni	circa	" 12.000.000.
j) " Chilia, Leova și Tarutino	"	" 8.000.000.
	Total	lei 597.000.000.

În ce privește *băncile locale* din Basarabia, în fruntea lor stă *Banca Basarabiei* cu Sediul Central în Chișinău, înființată în Iunie 1920, din inițiativa unui grup de financieri basarabeni și cu concursul Băncii Generale a Țării Românești din București.

Capitalul social inițial a fost de *lei 10 000.000*, sporit ulterior succesiv până la *lei 30.000.000*.

Primul bilanț încheiat la 31 Decembrie 1920, adică după 6 luni de existență a fost următorul:

ACTIV		PASIV	
Accionari	Lei 6.941.900,—	Capital	Lei 10.000.000, -
Casa și disponibil la bănci	" 1.648.507,15	Conturi cor. și dep. spre fructif.	" 9.956.973,40
Efecte comerciale	" 4.412.800,—	Diverși	" 8.337.079,85
Conturi curente	" 8.639.940,93	<i>Beneficiu net</i>	" 390 417,88
Diverși	" 7.041.323,05	Conturi de ordine	" 9.163.131,50
Conturi de ordine	" 9.163.131,50		
Total	Lei 37.847.602,63	Total	Lei 37.847.602,63

Operațiunile acestei bănci s'au dezvoltat așa de repede, încât, dela 4 cursale cât avea la 31 Decembrie 1920, numărul lor, cu cinci ani mai târziu, a crescut la 12, și anume: Bălți, Bolgrad, C.-Albă, Călărași, Comrat, Ismail, Orhei, Reni, Soroca, Tighina, Tarutino și Tătărești (Tatar-Bunar), toate în plină activitate, iar bilanțul general al acestei bănci la 31 Decembrie 1925 se prezintă astfel:

ACTIV		PASIV	
Casa	Lei 8.672.958,53	Capital și rezerve	Lei 35.395.406,73
Efecte scontate	" 52.784.398,—	Conturi cor. și dep. spre fructif.	" 62.408.996,36
Conturi curente	" 88.127.703,86	Angaj.p. ef. reescont	" 38 931.647,—
Diverși	" 1.667.776,20	Diverși	" 6.411.388,62
Conturi de ordine	" 287.475.476,86	<i>Beneficiu net</i>	" 8 105.397,88
		Conturi de ordine	" 287.475.476,86
Total	Lei 438.728.313,45	Total	Lei 438 728.313,45

Situațiunea altor bănci locale mai importante, din Chișinău, la 31 Decembrie 1924, a fost următoarea :

No. curent	DENUMIREA BĂNCII	Capital și rezerve	Conturi curente creditoare și depuneri spre fructificare	Conturi curente debitoare	Portofoliul comercial
1	Banca jud. Chișinău cu suc. la Nisporeni și Hâncești .	5.434.000,—	1.598.010,34	4.809.950,08	2.234.400,—
2	Banca Cierului Ortodox . . .	2.000.000,—	9.382.711,51	2.199.107,61	4.930.254,10
3	Banca Centrala din Basarabia cu suc. la Hotin	5.012.760,06	1.410.046,30	771.795,03	2.352.350,—
4	Banca Sfatul Negustoresc . .	2.574.528,33	2.313.449,34	2.976.174,80	2.547.071,—
5	Banca de Comerț și Industriei a Basarabiei	3.006.935,—	1.242.598,04	2.317.659,30	1.696.385,—
6	Banca Creditul Comercial Livșit & C-o.	1.400.000,—	3.137.772,60	2.734.855,34	1.568.289,—

Alte bănci locale din Chișinău, unele sub firmă socială, altele sub firmă individuală, sunt : Banca Basarabia-Palestina, Banca de Comerț a Orientului, Banca Evreească de Emigrare, cu agenții în diferite orașe și târguri din Basarabia, Banca Orient-Express, Banca T. Barbaș & Co, Banca Cligman, ș. a.

În restul Basarabiei sunt următoarele bănci locale mai importante :

- 1) Banca Soroca din Soroca cu capital de Lei 1.000.000
- 2) " Orheiului din Orhei " " " " 1.000.000
- 3) " Cahul " Cahul " " " " 2.000.000
- 4) " Dunării de jos din Ismail cu capital de " 3.000.000
cu sucursale la Chilia Nouă, Bolgrad și Tarutino.
- 5) " de Agricultură, Comerț și Industrie din Cetatea-Albă
cu un capital de Lei 1.000.000
- 6) " de Agricultură, Industrie, Comerț și Ipotecă din
Mandsburg, jud. Cetatea-Albă " 1.000.000
- 7) " Agricolă din Fălești, județul Bălți " 500 000
- 8) " Manos & Co. din Tighina " 2.000.000
- 9) " Imas & Co. din Reni " 3.000.000
- 10) Casa de Credit Mărunt Gh. Ivănuș din Telenești, județul
Orhei cu un capital de Lei 3.500.000

Totalul creditelor acordate, în cursul anului 1925, de către toate băncile locale, în întreaga Basarabie, au fost :

a) La Chișinău	circa	Lei 165.000.000	Report . . .	Lei 273.000.000
b) " Bălți	"	18.000.000	j) La Reni	crica . " 8.000.000
c) " C. Albă	"	19.000.000	k) " Bolgrad	" . " 6.000.000
d) " Tighina	"	15.000.000	l) " Călărași	" . " 3.000.000
e) " Ismail	"	14.000.000	m) " Tarutino	" . " 3.000.000
f) " Soroca	"	12.000.000	n) " Chilia N., Hân-	
g) " Orhei	"	23.000.000	cești, Nisporeni	
h) " Cahul	"	5.000.000	și Tătărești	circa " 4.000.000
i) " Hotin	"	2.000.000		
Report . .		Lei 273.000.000	Total . .	Lei 297.000.000

Recapitulațiune generală. Totalul creditelor utilizate, în anul 1925, pentru activarea vieții economice a Basarabiei, a fost :

1. Prin Banca Națională a României	circa	Lei 193.000.000
2. " Societ. Națională de Cred. Industrial	circa	" 52.000.000
3. " Prima Societ. Civilă de Credit Funciar Rural	circa	" 30.000.000
4. " Casele de Imprumut pe Gaj a Agricultorilor	circa	" 21.500.000
5. " Sucursalele marilor bănci din București și Iași	circa	" 597.000.000
6. " Băncile locale	circa	" 297.000.000
Total		Lei 1.190.500.000
7. " Centrala Băncilor Populare, credit extraordinar acordat		
de Banca Națională pentru cereale de sămânță și de hrană, "		200.000.000
Total general . . .		Lei 1.390.500.000

Acest total este susceptibil de 3 diferențe în plus și în minus :

a) Nu se cuprind în el creditele acordate de instituțiunile coo-		
perative, cari în această lucrare, fac obiectul unui articol		
special, credite, a căror sumă la 31 Decembrie 1925 au		
atins cifra de circa	Lei 254.000.000	
b) Nu se coprinde valoarea efectelor de proveniență basara-		
beană scontate direct de Centrala Băncii Naționale a Ro-		
mâniei, în sumă aproximativă de	" 125.000.000	
Total . .	Lei 1.769.500.000	
c) Trebuie de scăzut acea parte din creditele acordate de Banca		
Națională a României băncilor din Basarabia, în plasa-		
mentele cărora s'au socotit deja aceste credite de circa . .	150.000.000	
Rest . . .	Lei 1.619.500.000	

care reprezintă totalul creditelor utilizate în anul 1925 în Basarabia.

Nu vrem să spunem că această cifră este suficientă pentru a pune în mișcare aparatul economic basarabean, dar nici nu ne putem reține de a observa, că anul 1925 s'a încheiat cu un vădit pas de progres pentru satisfacerea nevoilor de credit local.

Societățile de asigurare. Odată cu stabilirea instituțiilor financiare, societățile mari de asigurare și-au înființat și ele agenții, cari funcționează parte separat, parte atașate pe lângă marile bănci, de al căror sprijin se folosesc.

Principalele Societăți de asigurare, în funcțiune la sfârșitul anului 1925, sunt:

1. „Dacia România“;	7. „Urania“;
2. „Generală“;	8. „Fonciera“;
3. „Națională“;	9. „Dacia“;
4. „Agricola“;	10. „Loidul Național Român“;
5. „Prevederea“;	11. „Ancora“;
6. „Asigurarea Românească“;	12. „Vulturul“.

Impozite. Sistemul de stabilire și percepere al impozitelor, sub regimul rusesc, eră foarte complicat și lipsit de coordonare, pentru că nu există un singur aparat unitar, care să canalizeze și să concentreze veniturile Statului.

Diferitele instituțiuni de Stat, județ (zemstve), comună, asociațiuni profesionale, recunoscute ca persoane juridice (Remeslenaia Uprava, Mesceanscaia Uprava, etc.), aveau fie care câte o organizațiune specială de percepere a impozitelor.

Statul își împărțește sistemul de percepere al impozitelor în două categorii: a) *la oraș* prin funcționari speciali pendinți de Ministerul de Finanțe (Podatnoi Inspector); b) *la țară* prin delegații satelor (Sborscici), cari făceau numai legătura cu Administrațiile Financiare, în schimbul unei remize asupra sumelor încasate.

Zemstvele, comunele și celelalte asociațiuni profesionale, aveau fiecare aparatul lor de percepere.

După Unire, toate aceste organe de percepere au fost desființate, introducându-se sistemul de impunere și percepere din Vechiul Regat.

Evenimentele sociale și politice din anii 1917 și 1918 au făcut ca, în primii ani dela realipire, să se întâmpine mari dificultăți cu perceperea impozitelor, care, la țară, aproape a fost suspendată.

Mai târziu însă, treptat cu introducerea și normalizarea vieții de Stat aci, contribuabilii basarabeni și-au achitat și obligațiunile din urmă, astfel că, după datele ce posedăm dela Inspectoratul General al Finanțelor din Basarabia, „veniturile“ și „cheltuelile“ Statului, în provincia noastră, au decurs, dela 1918 până la 1924 inclusiv, în mod progresiv, așa după cum se constată din anexele No. 8 și 9, alcătuite atât pe cele 9 județe basarabene, cât și pe cei 7 ani mai sus menționați.

Situațiunea „veniturilor“ incasate dela 1 Decemvrie 1918 — 31 Decemvrie 1924

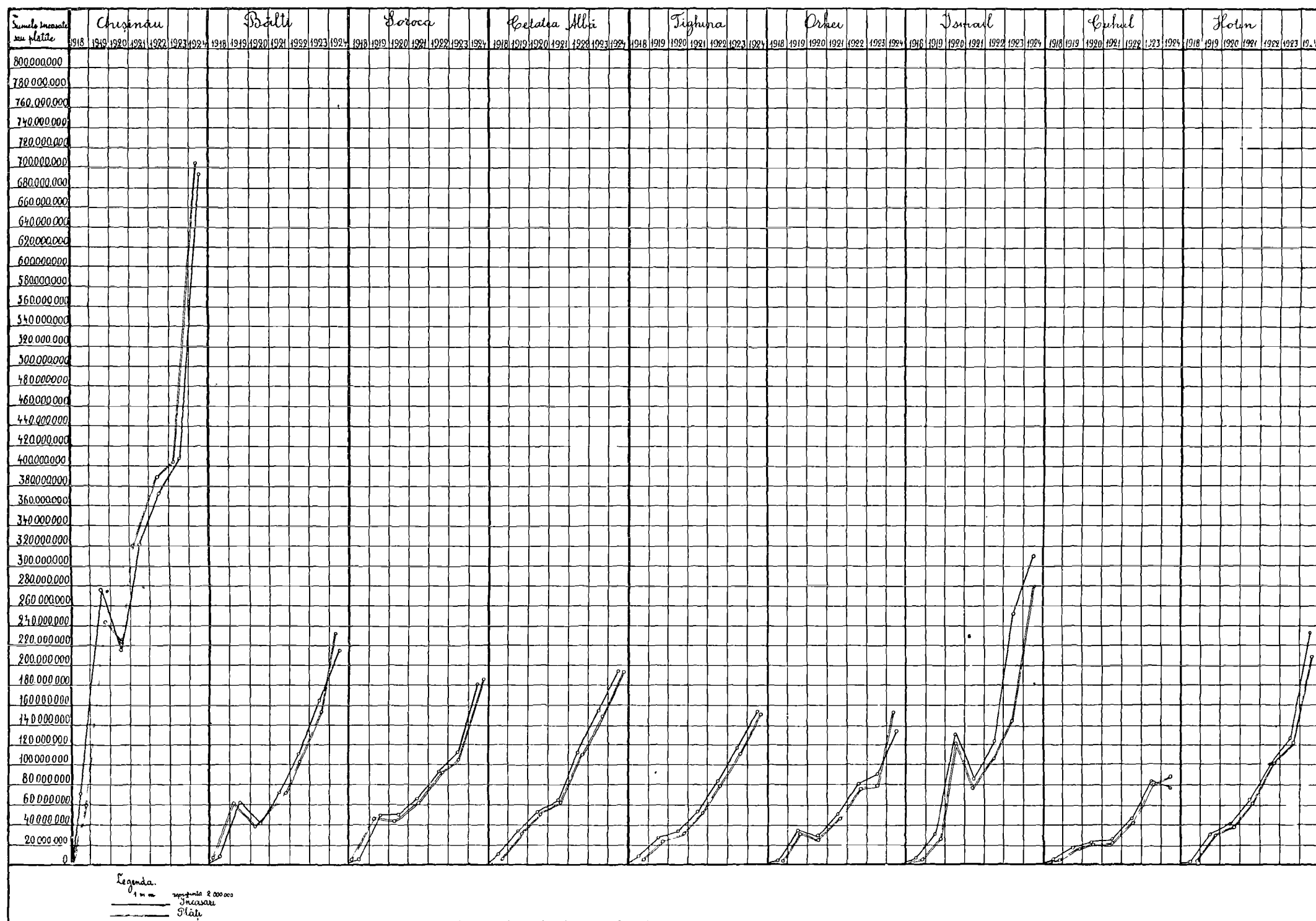
JUDEȚELE	E X E R C I Ț I I L E							TOTALUL general al veniturilor
	1918	1919	1920	1921	1922	9 LUNI DIN ANUL 1923	1924	
Chișinău .	71.212.549 13	276.128.102 91	217.321.409 04	321.486.863 32	373.841.511 96	408.639.253 24	693.435.558 88	2.362.065.248 48
Bălți . . .	10.752.620 57	63.082.189 02	42.332.395 52	73.133.319 08	111.478.608 40	165.775.148 81	216.153.024 80	682.707.306 20
Soroca . .	7.573.373 48	51.350.807 08	51.158.734 98	68.031.389 26	95.284.199 22	117.507.275 08	181.880.511 69	572.786.290 79
C.-Albă. .	10.810.103 68	35.293.584 30	55.271.987 89	67.089.621 55	113.132.175 95	155.864.193 96	195.808.180 40	633.269.847 73
Tighina. .	10.765.008 81	29.002.031 04	37.957.136 39	55.622.253 63	86.283.846 61	119.203.352 09	153.168.265 84	492.001.894 41
Orhei. . .	4.684.510 09	37.775.964 01	30.560.573 73	51.224.185 73	81.176.775 99	91.468.087 20	135.994.048 94	432.884.145 69
Ismail . .	7.534.569 72	31.683.673 79	133.749.634 33	88.097.152 91	125.819.402 86	254.026.939 06	310.979.973 93	951.891.346 60
Cahul. . .	5.897.746 85	19.018.754 04	23.734.401 15	26.516.104 90	48.285.888 70	86.079.324 32	79.689.484 51	289.221.704 47
Hotin . . .	2.722.874 53	31.342.951 64	41.785.720 69	66.347.553 33	100.647.571 31	128.083.874 08	233.622.380 94	604.552.926 52
Total g-l	131.953.356 86	574.678.057 83	633.871.993 72	817.548.443 71	1.135.949.981 —	1.526.647.447 84	2.200.731.429 93	7.021.380.710 89

Situațiunea „cheltuelilor“ efectuate dela 1 Decemvrie 1918 — 31 Decemvrie 1924.

JUDEȚELE	E X E R C I Ț I I L E							TOTAL GENERAL
	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	
Chișinău .	60.119.450 48	243.695.845 41	221.868.106 34	320.833.317 82	389.858.774 18	403.631 151 08	706.771.735 03	2.346.778.380 34
Bălți . . .	7.165.714 04	63.588.102 49	39.474.962 42	73.832.824 98	104.262.044 46	153.647.475 52	232.247.656 19	674.218.780 10
Soroca . .	4.967.389 54	49.429.765 99	45.956.271 99	65.058.294 83	93.577.073 91	108.704.350 41	189.829.846 70	557.522.993 37
C.-Albă	7.460 980 64	36.600.917 71	51.170.415 27	63.680.232 91	112.194.280 69	150.504.235 91	197.742.487 51	619.353.550 64
Tighina .	6.5 7.985 87	27.985.042 80	35 459 157 85	55.167.240 65	80.428.241 10	116.608 006 84	161.651.370 40	483.817.045 51
Orhei . . .	4.560.678 32	33 151.411 10	27.166 662 03	48.860.061 90	76.193.088 08	80.228 640 47	154.345.673 22	424.506 215 12
Ismail . .	5.129.709 88	28.491 399 39	122.554.640 35	78.901.675 27	109.419.825 93	147.090.384 40	280 398.712 63	771 986.347 85
Cahul . .	5.304 778 16	19.476.500 74	21.363.214 07	24.355.835 88	44.030.313 71	82.896.902 06	90.545.099 04	287.972.643 66
Hotin . . .	2.207.645 28	30.169.379 78	39.014.660 76	62.024.874 97	103.650.514 90	122.222.128 76	209.835.289 97	569.124.494 42
Total g-l	103.434.332 21	532.588.365 41	604.028.091 08	792.714.359 21	1.113.614.156 96	1.365.533.275 45	2 223.367.870 69	6 735.280.451 01

DIAGRAMA

incasărilor și plăților efectuate de Administrațiile Financiare din Basarabia pe anii: dela 1 Decembrie 1918 — 31 Decembrie 1924

Pentru a cunoaște cum se repartizează proveniența veniturilor și destinațiunea cheltuelilor, pe tot timpul dela 1 Decembrie 1918 până la 31 Decembrie 1924, vom cerceta în detaliu funcțiunile diferitelor bugete, cari compun exercițiul financiar general al Basarabiei, pe primii șapte ani dela Unire.

No. cor.	INSTITUȚIUNILE	VENITURILE		CHELTUELILE	
1	Statul—Total bugetar Lei	3 408.447.106	17	3.167.962.188	05
2	Statul—Operațiuni de Trezorerie »	1.549.605.739	02	1.570.686.937	78
3	Zemstvele județene »	463.813.748	70	443 829.205	92
4	Camerile de Comerț »	11.625.848	27	10.684.552	85
5	Comitetele Școlare »	14 088.213	56	10.846.427	58
6	Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economie »	1.568.800.054	17	1.531.271.138	83
	Total Lei	7.921.380.710	89	6.735.280.451	01

Examinând tabloul de mai sus, constatăm un „excedent“ general, pe timp de șapte ani, în sumă de lei 286.100.259,88.

Excedentul acesta însă este numai aparent, întrucât în realitate toate exercițiile bugetare a finanțelor din Basarabia sunt »deficitare«.

Intr'adevăr, trebuie să ținem socoteală că, în tabloul sus arătat, la punctul No. 2, în »operațiunile de trezorerie« se coprink și sumele primite de Administrațiunile Financiare din Basarabia dela Banca Națională a României, dela Tezaurul Central din București și dela Administrațiunile Financiare din restul țării, sume cari, în cei șapte ani, ating cifra de lei un miliard două sute de milioane.

Diagrama alăturată la această lucrare, în anex. No. 10, oglindește mersul operațiunilor Statului pentru veniturile și cheltuelile sale din Basarabia, cari, prin Legea de unificare a contribuțiunilor directe, au luat o înfățișare de tendință spre normal.

Această constatare ne dovedește încă odată de ce forță economică este capabilă provincia noastră, care a știut să înfrângă acțiunea dezastruoasă a secetei ce-a bântuit-o ani dearândul, fără să mai socotim acele multiple circumstanțe nefavorabile de ordin politic, economic și social, cari îi țin în loc avânturile spre mai bine.

CONCLUZIUNI ASUPRA VIITORULUI ECONOMIC AL BASARABIEI.

Când am început lucrarea noastră cu istoricul faptelor economice, petrecute pe meleagurile basarabene cu aproape două mii de ani înainte de Christos, am avut în vedere că, la sfârșitul ei, vom fi nevoiți să tragem și concluziuni prevestitoare de ceea ce poate fi în viitor.

Căci, dacă razele luminoase ale trecutului cad pe luciul oglinzii prezentului, ele reflectează în ochiul cercetătorului toate învățăturile, toate experiențele și mai cu seamă toate acele fericite inspirațiuni cari duc pe om la progres și civilizațiune.

Drumul pe care Basarabia și-l croește pentru viitor este bine pietruit și duce drept către îndeplinirea idealurilor sale economice.

Producțiunea, această primă fază a procesului economic a provinciei noastre, merge cu pași fermi, nu numai pentru readucerea ei la ceea ce a fost, dar și la promovarea tuturor ramurilor de activitate, menite să-i asigure o bună stare economică, garanție ineluctabilă a unei bune stări sociale.

Majorarea progresivă și grăbită a creditelor, acordate aci în ultimul timp, este simptomul eclatant că o eră nouă de activitate se deschide, căci, precum acolo unde se muncește mult se cer mereu credite tot mai mari, tot așa și acestea se scurg singure către centrele unde munca productivă stă la baza acordării lor.

Circulațiunea și distribuțiunea produselor basarabene am văzut că formează problema cea mai grea a vieții ei economice.

Dar, deslegarea acestei probleme se va realiza într'un viitor apropiat, întrucât am constatat, la capitolul «Căilor de Comunicație» câtă muncă și câte sacrificii se depun pentru a se repara lipsurile lăsate de vitregia unei stăpâniri străine.

Prutul și Nistrul, ape navigabile, cari leagă Nordul, Vestul și Estul Basarabiei cu Sudul ei până la Dunăre și Marea-Neagră, legăturile de cale ferată făcute cu Vechiul Regat și Bucovina prin normalizarea liniilor vechi, nouile linii ferate, nouile tuneluri, nouile drumuri și șosele, în proiect și în construcțiune, cari vor străbate Basarabia longitudinal și transversal, toate acestea sunt garanții fidele că actuala congestiune a produselor ei va încetă, prin scurgerea lor ușoară și rapidă către centrele de consumațiune externe dela Nord, dela Sud și să sperăm că și dela Est.

Iată cum vechile drumuri primitive ale Fenicienilor, Grecilor, Genovezilor și Venețienilor, vor fi transformate în curând în adevărate pompe aspiratoare — respingătoare a avuțiilor nemăsurate de care este capabilă provincia noastră.

Optimismul nostru asupra viitorului economic al Basarabiei se bazează numai pe realități netăgăduite.

Intr'adevăr, cum am putea noi oare să avem altă părere despre viitorul acestei provincii, care timp de una sută șase ani a stat sub jug străin, care a

știut să înfrunte lipsurile războiului și chinurile revoluției, care în mod permanent este amenințată de Duhul Rău dela Răsărit, care ani de-a rândul a fost bântuită de o secetă năprasnică și care, totuși, după 7 ani de muncă și de ordine, apare mândră și biruitoare de griji și de nevoi, fiind capabilă ca, în cel mai lipsit an din viața ei, să realizeze cea mai frumoasă Expoziție din Țară, dela război încoace ?

Dar, dacă *viitorul economic al Basarabiei* se bazează pe imensele ei bogății naturale, pe extraordinara ei fertilitate a solului și pe excelenta ei condițiune geografică, strălucirea acestui viitor *mai are o temelie: ea este poporul basarabean, este sufletul moldovenesc, rupt din suflet românesc, este săteanul muncitor, cinstit și blând.*

Iar, în ce privește pe acei puțini, cari, punând mâna cozoroc de-a-supra ochilor, privesc cu jind spre Răsărit, aceia vor sfârși prin a zice : „UBI BENE, IBI PATRIA“.

CONSTANTIN I. LUNGU

ȘI T. AL. ȘTIRBU.

BIBLIOGRAFIE

1. Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi de *Alexe Nacco*.
 2. Comerțul Românesc până la 1700 » *Nicolae Iorga*.
 3. Istoria Comerțului Universal » *Dr. I. N. Angelescu*.
 4. Istoria Comerțului Românesc » *Dr. I. N. Angelescu*.
 5. Chilia și Cetatea-Albă » *Nicolae Iorga*.
 6. Basarabia în secolul XIX-lea » *Zamfir Arbore*.
 7. Istoria Basarabiei » *Dr. I. Nistor*.
 8. Desvoltarea operațiunilor bancare în Basarabia . » *Wl. Cywinski*.
-

E R A T A

1. La pag. No. 395 la subtitlu, a se citi »*Comunicație*«
în loc de »*Comunicațe*«.
 2. " " No. 400 rândul al 11-lea, a se citi »*Când*«
în loc de »*Câng*«.
 3. " " No. 400 rândul al 27-lea, a se citi »*Messembria*«
în loc de »*Messemoria*«.
 4. " " No. 415 rândul al 39-lea, a se citi »*mai*«
în loc de »*mal*«.
-

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
1. Valea Ichelului	3	28. Strada Alexandru-cel-Bun din Chișinău	83
2. Valea Răutului în chei . .	6	29. Catedrala orașului	85
3. Gura Răutului	8	30. Cișmelele de sub biserica Mazarachi pe la anii 1870— 1880	86
4. Lunca Prutului	12	31. Isvorul Sf. Ioan cel nou (Ce- tatea-Albă)	88
5. Valea Nistrului la Criuleni	14	32. O stradă din Tighina . . .	90
6. Un sat răzeșesc din Basa- rabia	19	33. Portul Ismail	91
7. În Delta Dunării	21	34. O stradă din Bălți	94
8. O fântână din regiunea Co- drului	31	35. Soroca	95
9. Un podeț din regiunea Co- drului	33	36. Biserica Sf. Nicolae din Chi- lia-Nouă	98
10. O Troiță în județul Bălți	36	37. Portul Reni	99
11. Valea Răutului	38	38. În regiunea Codrului . . .	103
12. În preajma Sorociei	39	39. Împăratul Traian	107
13. Din județul Soroca	41	40. Alexandru-cel-Bun	117
14. Între Tighina și mănăstirea Noul-Neamț	43	41. Ștefan-cel-Mare	120
15. Nistru de lângă Tighina . .	45	42. Mihai Viteazul	127
16. O casă țărănească din ma- halaua Chișinăului Sf. Vineri	49	43. Vasile Lupu	130
17. O casă veche în stil moldo- venesc	50	44. Cetatea Hotin	133
18. O casă în stil moldovenesc din orașul vechi (Chișinău)	51	45. Dimitrie Cantemir	134
19. Spre Criuleni	52	46. Regele Carol I	150
20. O mahala a Chișinăului . .	53	47. Regina Maria și Regele Fer- dinand	152
21. Valea Culei	54	48. Suta de movile	178
22. În județul Orhei	62	49. Vedere generală asupra ce- tății de pământ de lângă căt. Gorodca	181
23. La gura Ichelului	63	50. Valul și șanțul cetății de lângă căt. Gorodca	182
24. Clădirea Primăriei vechi pe str. Alexandru-cel-Bun din Chișinău	76	51. Planul Cetății Albe	185
25. Spre Chișinău	78	52. Cetatea de piatră (a doua) Cetatea-Albă	187
26. Strada Gavriil Bănulescu- Bodoni	80	53. Citadela cetății Tighina . .	191
27. Liceul No. 3, în care s'a vo- tat Unirea Basarabiei cu România	81	54. Șanțul cetății Tighina . .	193
		55. Vedere generală asupra ce- tății Soroca	194

	Pag.		Pag.
56. Cetatea Soroca	195	85. Cavalerul Constantin Sta-	285
57. Cetatea Hotin	196	mati	
58. Cetatea Hotin; vedere gene-		86. Preotul Al. Mateevici	292
rală	198	87. Poarta de intrare în curtea	
59. Șanțul cetății Chilia	200	bisericii Mazaracki	297
60. Cetatea Ismail	201	88. Mitropolitul Gavriil Bănu-	
61. Biserica Înălțării Sf. Cruci		lescu-Bodoni	304
· din cetatea Ismail, transfor-		89. Reședința arhiepiscopului	
mată dintr'o geamie	202	ridicată de Gavriil Bănule-	
62. Biserica Mazarachii din Chi-		scu-Bodoni	307
șinău	203	90. Arhiepiscopul Dimitrie Su-	
63. Poarta la intrare în biserica		lima	308
lui Râșcanu	204	91. Casa Eparhială	312
64. O piatră mormântală Bise-		92. Mahalaua din jurul bisericii	
rica sf. Ilie din Chișinău	205	Mazarachi	315
65. Poarta mănăstirii Rugi (jud.		93. Un monument funerar de	
Soroca)	209	lângă biserica Sf. Ilie	317
66. Mănăstirea Căpriana	211	94. Ieromonahul Inochentie	332
67. Mănăstirea Noul-Neamț . . .	214	95. Biserica catolică din Chi-	
98. Mănăstirea Hârjauca	219	șinău	334
69. Mănăstirea Saharna	220	96. Biserica luterană din Chi-	
70. Mănăstirea Japca	222	șinău	335
71. Primăria municipiului Chi-		97. Biserica armenească din	
șinău	227	Chișinău	337
72. Inchisoarea din Chișinău . .	230	98. În Bugeac	340
73. Un boer moldovean din Ba-		99. În județul Lăpușna	342
sarabia din primele decenii		100. În județul Orhei	346
a veacului al XIX-lea	235	101. În vremea secerișului	355
74. Mănăstirea Condrița	238	102. La fântână	356
75. Mănăstirea Călărășauca . . .	243	103. Culesul viei	364
76. Mănăstirea Dobrușa	246	104. Pentru iernatul vitelor	371
77. Mănăstirea Suruceni	249	105. O moară de apă pe Co-	
78. O tablă lancasteriană din		gâlnic	401
anul 1822	257	106. Pe Dunăre	407
79. Crestomația moldovenească		107. Expoziția generală din Chi-	
a lui Iacob Hâncu	259	șinău, 1925. Portalul prin-	
80. Manualul de limba română		cipal	416
a lui I. Doncev	265	108. Expoziția generală din Chi-	
81. Revista „Cuvânt moldove-		șinău, 1925. Pavilionul Re-	
nesc“	269	giei Monopolurilor Statului . .	417
82. Alexandru Russo	273	109. Expoziția generală din Chi-	
83. Bogdan Petriceicu Hasdeu . .	275	șinău, 1925. Pavilionul In-	
84. Alexandru Hajdeu	282	dustrial	427

TABLA DE MATERIE

	Pag.
PREFAȚA	III
I. GEOGRAFIA FIZICĂ A BASARABIEI de <i>Gh. M. Rașcu</i>	1— 16
1. Suprafața, forma, așezarea și hotarele	1
2. Schiță morfologică	2
3. " agro-geologică	4
4. " orografică	6
5. " climatologică	8
6. " hidrografică	11
II. BASARABIA PITOREASCĂ de <i>N. Dunăreanu</i>	17— 42
1. Gura Prutului. Reni	17
2. Cetatea — Ismailul — Chilia	20
3. Chilia-Nouă Vâlcovul	25
4. Bucovăț, Vornicenii, Nisporeni, Nemțeni, Valea Prutului	31
5. Chișinău, Vasile Lupu, Bălți, Florești, Soroca, Cosăuți	35
6. Tighina — Mănăstirea Chițcani	42
7. Bulboacă	43
8. Cetatea	45
9. Borisovca — Chițcani — Mănăstirea	46
III. POPULAȚIA de <i>L. T. Boga</i>	49— 75
1. Nordul Basarabiei	52
2. Sudul "	63
3. Statistica	67
IV. ORAȘELE de <i>Șt. Ciobanu</i>	76—100
1. Chișinăul	78
2. Orheiul	85
3. Cetatea-Albă	87
4. Tighina	89
5. Ismailul	90
6. Hotinul	92
7. Bălți	93
8. Soroca	95
9. Cahulul și Bolgradul	96
10. Chilia-Nouă	97
11. Reni	99
12. Leova	100

	<u>Pag.</u>
V. ISTORIA de <i>I. Zaborovschi</i>	101—153
1. Consect geografic	101
2. „ istoric	102
3. Creiarea Moldovei	104
4. Basarabia ca parte întregitoare din Țara Moldovei	114
5. „ anexată imperiului rus. Unirea cu România	140
VI. ANEXAREA BASARABIEI de <i>Paul Gore</i>	154—176
VII. MONUMENTELE ISTORICE de <i>Șt. Ciobanu</i>	177—206
VIII. MĂNĂSTIRILE de <i>Șt. Gr. Berechet</i>	207—224
1. Mănăstirea Vărzărești	210
2. „ Căpriană	211
3. „ Noului Neamț	214
4. „ Hâncu	217
5. Mănăstirile Dobrușa și Hârbovățul	218
6. Mănăstirea Hârjauca	219
7. „ Saharna	220
8. „ Japca	221
IX. LEGISLAȚIA de <i>C. Georgescu-Vrancea</i>	225—233
X. BASARABIA PRIVITĂ DE STRĂINI de <i>Ioan I. Macovei</i>	234—251
XI. CULTURA ȘI ȘCOALA de <i>Liviu Marian</i>	252—271
XII. FIGURI CULTURALE de <i>Ion Negrescu</i>	272—295
1. Teodor Vărnăv	277
2. Ioan Sirbu	279
3. Alexandru P. Hajdeu	281
4. Cavalerul Constantin Stamatî	284
5. Alexandru Donici	288
6. Al. Mateevici	291
XIII. CULTELE de <i>Nicolae M. Enea</i>	296—339
1. Zeii și credințele religioase a popoarelor vechi din Basarabia	297
2. Răspândirea creștinismului în Basarabia	299
3. Biserica basarabească sub stăpânirea rusească	303
4. Sectele în Basarabia	324
5. Catolicii	334
6. Luteranii	335
7. Armenii-Gregorienii	336
8. Evreii	338
XIV. AGRICULTURA de <i>H. Celebidachi</i>	340—374
1. Schiță istorică	340
2. Proprietatea foncieră	347
3. Regiunile agricole	354
4. Agricultură propriu zisă	357
5. Viticultura	363
6. Horticultura	366
7. Zootehnia	368

XV. COOPERAȚIA ÎN BASARABIA de <i>Vasile Ghenzul</i>	375—394
1. Istoricul cooperației	375
2. Numărul și extinderea cooperativelor de credit	377
3. Activitatea și mijloacele	378
4. Cooperativele de aprovizionare și vânzare în comun	381
5. Desvoltarea, activitatea și mijloacele cooperativelor de consum	384
6. Cooperative pentru exploatarea agricole	387
7. Cooperația Basarabeană dela unificare încoace	388
8. Cooperativele de consum	390
9. „ agricole	392
XVI. BASARABIA ECONOMICĂ de <i>Const. I. Lungu și T. Al. Știrbu</i>	395—472
1. Trecutul economic al Basarabiei	395
2. Comerțul și industria în Basarabia dela Unire încoace	413
3. Activitatea industrială	416
4. Industria minieră	426
5. Munca în Basarabia. Conflictele colective de muncă. Oficiile de plasare	433
6. Lucrătorii străini și imigrațiunile. Organizarea meseriilor	435
7. Școlile de ucenici și ucenice	438
8. Repausul duminical și Camerele de muncă	440
9. Căile de comunicație.	440
10. Creditul	448
11. Casele de economii	454
12. Activitatea băncilor românești după Unire	459
13. Societățile de asigurare	466
14. Impozitele	466
15. Bibliografie	472
ILUSTRAȚII	I— II
TABLA DE MATERIE	III— V